

SLOVENSKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ

1/2022

ROK 2022 • Ročník II • ČÍSLO 1 • ZALOŽENÝ 2021

Z OBSAHU

KOSSACZKÝ, Ján: Počiatky stredovekého Nitrianska (796 – 869)

FRIMMOVÁ, Eva: Pôsobenie humanistu Hieronyma Balba v službách uhorských kráľov

HRABOVEC, Emília: Slovenská otázka vo vzťahoch medzi Svätou stolicou a „ľudovodemokratickým“ Československom 1945 – 1948

BOBÁK, Ján: Nástup do novej etapy. Obrodný proces v tieni príprav invázie štátov Varšavskej zmluvy

PETRANSKÝ, Ivan A.: Slovenský výskum v Československom historickom ústave v Ríme v medzivojnovom období

TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku

VAŠŠ, Martin: Slovenskí exiloví literáti a povojnový Rím (1945 – 1950)

KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta: Exilové aktivity Krištofa Greinera v Západnom Nemecku pod dohľadom Štátnej bezpečnosti

MRVA, Ivan: K storočnici historika Petra Ratkoša

THE SLOVAK
HISTORICAL
REVIEW

SLOVENSKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ

Ročenka časť 1.

Nadácia PRO PATRIA

Martinengova 4880/26

811 02 Bratislava – Staré Mesto

Email: propatriask@gmail.com

Registračné číslo: 203/na-2002/1218

IČO: 52766390

Hlavný redaktor: Anton Hrnko

Redakčná rada: Peter Bachmaier (Viedeň), Marta Dobrotková, Ľura Hardi (Nový Sad),

Martin Homza (**predseda**), Emília Hrabovec, Peter Jašek, Beáta Katrebová Blehová,

Stanislav J. Kirschbaum (Toronto), Matúš Kučera (**čestný predseda**), Martin Lacko,

Ján Lukačka, Miloš Marek, Aleksej V. Martinjuk (Minsk), Radu Mârza (Kluž),

Stanislav V. Morozov (Belgorod), Ivan Mrva, Ivan A. Petranský, Stanisław A. Sroka

(Krakov), Marián Mark Stolárik (Ottawa), Massimiliano Valente (Rím), Martin Vašš,

František Vnuk (Adelaide), Myroslav M. Vološčuk (Ivano-Frankivsk), Peter Žeňuch

Editor (zostavovateľ): Ján Bobák

Veternicová 17

841 05 Bratislava

Email: bojan2950@gmail.com

Vydalo Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, s. r. o.
pre Nadáciu PRO PATRIA

Dátum vydania: jún 2022

Evidenčné číslo: EV 6001/21

Vyšlo s podporou PROMA, s. r. o.

Projektová príprava a riadenie výstavby

Vychádza dvakrát ročne vo Vydavateľstve Spolku slovenských spisovateľov, s. r. o.

Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma a objednávky do zahraničia vybavuje

Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, s. r. o.

Laurinská 2, 814 99 Bratislava

Email: vsss.s.r.o@gmail.com

Tlač: P + M, s. r. o., Turany

© Nadácia PRO PATRIA

ISBN 978-80-8202-184-7

OBSAH

ŠTÚDIE

KOSSACZKÝ, Ján: Počiatky stredovekého Nitrianska (796 – 869)	3
FRIMMOVÁ, Eva: Pôsobenie humanistu Hieronyma Balba v službách uhorských kráľov	27
HRABOVEC, Emília: „Boj o Slovensko neprebíha medzi Prahou a Bratislavou, ale medzi Prahou a Rímom.“ Slovenská otázka vo vzťahoch medzi Svätou stolicou a „ľudovodemokratickým“ Československom 1945 – 1948	48
BOBÁK, Ján: Nástup do novej etapy. Obrodný proces v tieni príprav invázie štátov Varšavskej zmluvy	108

ROZHĽADY

PETRANSKÝ, Ivan A.: Slovenský výskum v Československom historickom ústave v Ríme v medzivojnovom období	173
TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku	204

MATERIÁLY

VAŠŠ, Martin: Slovenskí exiloví literáti a povojnový Rím (1945 – 1950)	224
KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta: Exilové aktivity Kristofa Greinera v Západnom Nemecku pod dohľadom Štátnej bezpečnosti	244

RECENZIE

FONT, Márta: The Kings of the House of Árpád and the Rurikid Princes: Cooperation and conflict in medieval Hungary and Kievan Rus' (Martin Homza)	264
ZÁBORSKÝ, Jonáš: Dejiny Kráľovstva Uhorského od počiatku do čias Žigmundových (Kristína Juščáková)	273
TETER, Magda: Jews and Heretics in Catholic Poland: A Beleaguered Church in the Post-Reformation Era (Ján Pastuszek)	278
LOPATKOVÁ, Zuzana (zost.): Fidei et scientiae... semper fideles. Zborník k 150. výročiu založenia Spolku svätého Vojtecha (1870 – 2020) (František Skovajsa)	284
VRÁBEL, Ferdinand: Vlastenci a hrdinovia. Slováci v prvom odboji (Rudolf Manik)	295
MARUŠIAK, Juraj: Príliš skoré predjari. Slovenskí študenti v roku 1956 (Branislav Kinčok)	301
SULANOVÁ, Magdaléna (zost.): Gordické uzly slovensko-maďarských vzťahov. Minulosť a súčasnosť (Martin Lacko)	308
KOŠIAR, Ján: Mojich prvých 60 rokov. Rozpomienky na ľudí a udalosti v mojom živote (Peter Sokolovič)	314

KRONIKA

MRVA, Ivan: K storočnici historika Petra Ratkoša	324
--	-----

CONTENTS

ACADEMIC ARTICLES

- KOSSACZKÝ, Ján: Beginnings of the Medieval Nitra Region (796 – 869)3
FRIMMOVÁ, Eva: Activities of the Humanist Hieronym Balbo in the Service
of Hungarian Kings27
HRABOVEC, Emília: “The Fight for Slovakia does not Take Place between Prague and
Bratislava but between Prague and Rome.” The Slovak question in Relationships between
the Holy See and the “People-Democratic” Czechoslovakia in the Years 1945 – 194848
BOBÁK, Ján: Entering the New Era. A Revival Process in the Shadow of Preparing
the Invasion of the Countries of the Warsaw Pact108

VIEWS

- PETRANSKÝ, Ivan A.: Slovak Research in the Czechoslovak Historical Institute
in Rome in the Interwar Period173
TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta: Research Institute of Slovaks
in Hungary204

MATERIALS

- VAŠŠ, MARTIN: Slovak Writers and Post-War Rome (1945 – 1950)224
KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta: Exile Activities of Krištof Greiner in West
Germany under the Supervision of the State Police244

REVIEWS

- FONT, Márta: The Kings of the House of Árpád and the Rurikid Princes: Cooperation
and Conflict in Medieval Hungary and Kievan Rus’ (Martin Homza)264
ZÁBORSKÝ, Jonáš: History of the Hungarian Kingdom from the Beginnings up to
the Period of the King Sigismund (Kristína Juščáková)273
TETER, Magda: Jews and Heretics in Catholic Poland: A Beleaguered Church
in the Post-Reformation Era (Ján Pastuszek)278
LOPATKOVÁ, Zuzana (ed.): Fidei et scientiae...semper fideles. Collection of Essays
Dedicated to the 150th Anniversary of the Founding the St. Vojtech Association
(1870 – 2020) (František Skovajsa)284
VRÁBEL, Ferdinand: Patriots and Heroes. Slovaks in the First Resistance
(Rudolf Manik)295
MARUŠIAK, Juraj: Too Early Spring. Slovak Students in 1956 (Branislav Kinčok)301
SULANOVÁ, Magdaléna (ed.): Gordian Knots of Slovak-Hungarian Relationships.
The Past and the Presence (Martin Lacko)308
KOŠIAR, Ján: My First 60 Years. Recollections of People and Events in My Life
(Peter Sokolovič)314

CHRONICLE

- MRVA, Ivan: On the Centenary of the Historian Peter Ratkoš324

ŠTÚDIE

POČIATKY STREDOVEKÉHO NITRIANSKA (796 – 869)

JÁN KOSSACZKÝ

KOSSACZKÝ, Ján. The beginnings of the Nitra Principality (796 – 869). *Slovenský časopis historický*, II., 2022. 1., 3 – 26 pp.

This article deals with the issue of the onset of so called Nitra principality. The attention is aimed on the political processes, which took place in Carpathian basin in the first decades of the ninth century. After the fall of nomadic Avar khaganate, more political players, such as Frank empire or Bulgar khanate, tried to establish their own influence in this area. In the northwestern corner of the region, in the wider are around shores of river Danube, many new little Slavic principalities rise just after the fall of steppe empire. But just few of them, specifically the principalities of Morava and Nitra, survived and incorporate extensive areas. Finally the area of Nitra principality was captured by Moymirids around the year 833. This essay is aimed also to clarify the existence of Nitra principality, during the period of so called Great Moravia empire. On the basis of archaeological and primary written sources there is explained why is it necessary to assume existence of autonomous Nitra principality, during between the years 811 and 869.

Keywords: Nitra principality, Blatnohrad, Moravian principality, Pribina, Louis the German, Moymirid dynasty, Svätopluk, Rastislav, Avar khaganate, Bulgars, Lower Panonia, nobility, Slavic principalities, Frank borderlands, tribal establishment, mound rite, christianization.

Cieľom štúdie je identifikácia a popis preduhorského Nitrianskeho kniežatstva ako samostatnej geopolitickej jednotky na čele s kniežaťom sídlacim v Nitre. Pokúsime sa zhrnúť a poukázať na jeho existenciu v období 9. storočia, predovšetkým na báze písomných prameňov, pričom argu-

mentálne podoprieme oprávnenosť tradičnej historiografickej koncepcie, ktorá predpokladá samostatný politický vývoj na území Pribinovho Nitrianska pred jeho vyhnaním moravským Mojmirom (kladeným do roku 833). Okrem toho však chceme poukázať aj na moment vzniku samotného Nitrianskeho kniežatstva, ktoré pravdepodobne nahradilo predchádzajúce menšie „kmeňové“ kniežatstvá Slovanov¹ v priestore dolín a kotlín západného a stredného Slovenska. Zameriame sa pritom predovšetkým na „prehistóriu“ Nitrianskeho kniežatstva, teda na obdobia, kedy sa síce tento geopolitický útvar v prameňoch explicitne nespomína, avšak treba jeho existenciu v tom čase predpokladať. Objasníme pritom na báze archeologických nálezov a písomných prameňov fakt, že pravdepodobne na prelome 8. a 9. storočia došlo v tomto priestore k nahradeniu archaických spoločenských štruktúr novou centrálnou dynastiou Pribinovcov, usilujúcich sa o kristianizáciu a politickú prestavbu tohto regiónu podľa vzoru franských a bavorských štruktúr. Prítom sa zameriame aj na identifikáciu hmotného prejavu slovanského obyvateľstva pred vznikom Nitrianska a popíšeme veľké zmeny, ktoré v krátkom čase 9. storočia spoločenská a sídelná štruktúra Nitrianska prekonala.

Problematiku Nitrianska v 9. storočí nemožno vytrhnúť z dobového kultúrneho a politického kontextu. Či už kniežatstvo Pribinu alebo kniežatstvo Svätopluka, jednalo sa o oblasť špecifickú, nekontrolovanú tak franskou mocou, ako aj oblasť samostatne vyčlenenú v rámci politicko-správneho systému neskoršej Veľkej Moravy.

Prichádzame teda hneď v rámci úvodu k otázke definície pojmu Nitrianskeho kniežatstva a jeho geografického vymedzenia v období 9. storočia. Samotný pojem Nitriansko totiž nie je v prameňoch týkajúcich sa 9. storočia nikde zaznamenaný. Oprávnenosť jeho používania sa však javí ako zrejmä, najmä s ohľadom na svedectvo prameňov. Nitriansko je územím, ktoré označujú *Fuldské anály* ako Svätoplukovo regnum v roku 869²,

¹ Všeobecný termín Slovania používame v tomto príspevku na označenie príslušníkov rozličných slovanských kmeňov, žijúcich v 5. – 9. storočí v povodí horného a stredného toku Dunaja. Práve takto (ako Sclavi) ich najčastejšie označujú pramene západnej proveniencie. Medzi nich teda patria aj predkovia Slovákov. Vzhľadom na mocenský vzostup slovanských kniežatstiev v súvislosti s pádom Avarskeho kaganátu je však potrebné hovoriť aj o samostatných politických spoločenstvách, ktoré je možné v období rokov 796 – 833 na základe prameňov odlišovať (Nitrianski Slovania, Moravia, pozri pozn. č.10)

² *Annales Fuldenses/Letopisy Fuldské*. In *Magnae Moraviae fontes historici* (ďalej len *MMFH*). Eds. Bartoňková, Dagmar – Havlík, Lubomír – Masařík, Zdeňek – Večerka, Radoslav. Vol. 1, 2. dopl. a rev. vyd. Brno: Ústav klasických studií a Ústav archeologie a muzeologie, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 86 – 132 (tu s. 103 – 104)

kedy sa v ťažení proti Moravanom/Slovanom rozdelili vojská Ľudovíta Nemca a jeho syna Karola a tiahli zvlášť proti Rastislavovi a zvlášť proti jeho synovcovi Svätoplukovi. Minimálne časť neskoršieho Svätoplukovho Nitrianska, ako je zjavné s ohľadom na prameň *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (ďalej len *Conversio*)³, bola spravovaná práve z kniežacieho hradného centra už v prvej tretine 9. storočia, a to kniežaťom Pribinom, ktoré držalo majetok na mieste Nitrava. Ako nás informuje tento prameň, Nitra bola pred vyhnaním Pribinu centrom s väzbami na salzburgskú arcidiecézu, ktorá tu viedla kristianizačnú misiu pod patronátom prvého známeho nitrianskeho kniežaťa. Notoricky známa formulácia z *Conversia*, quidam Priwina, síce evokuje, že bol len „akýmsi“ mocným mužom, no vo svetle starších záznamov z prameňov, ako sú *Annales regni Francorum* (ďalej len ARF) alebo kronika Regina z Prümu, je možné predpokladať, že rod Pribinovcov mal už v počiatkoch 9. storočia mocenský status kniežacej dynastie⁴. V počiatku 9. storočia totiž v okolí stredného i horného toku Dunaja jestvovalo zrejme viacero vzťahujúcich sa slovanských kniežatstiev, o ktorých postupnú integráciu do franských štruktúr, príp. aspoň formálnu podriadenosť mala záujem ríšska nobilita. V tomto čase teda môžeme hovoriť o procese vzniku nových regionálnych kniežatstiev, ktorých existencia sa opierala predovšetkým o „panovníka“, teda knieža, ktoré sústredilo okolo seba početnú vojenskú družinu. Uvedieme pre toto tvrdenie na nasledujúcich dvoch stranách niekoľko konkrétnych argumentov.

Spomenutý prameň *Annales Regni Francorum* informuje, že v roku 803 sa „vládca Panónie Zodan“ podriadil cisárovi Karolovi Veľkému⁵. Možno teda konštatovať, že zostávajúce zvyšky štruktúr kaganátu mali už mocenský výtlak porovnateľný s inými tributárnymi kniežatstvami v pohraničí Frankov. Už v roku 805 sa však avarský kapkan Teodor (podľa Regina z Prümu kagan) sťahuje z vnútorných častí Panónie na ríšske hranice a získava oblasť medzi antickými mestami Sabária a Carnuntum. Kapkan pre nájazdy Slovanov nemohol zotrvať v doterajších sídlach⁶, autori prame-

³ WOLFRAM, Herwig. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti / Academia scientiarum et artium Slovenica, 2012

⁴ *Annales regni Francorum/Letopisy království Franků*. In *Magnae Moraviae fontes historici* (ďalej len *MMFH*). Eds. Bartoňková, Dagmar – Havlík, Lubomír – Masařík, Zdeňek – Večerka, Radoslav. Vol. 1, 2. dopl. a rev. vyd. Brno: Ústav klasických studií a Ústav archeologie a muzeologie, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 32 – 49 (tu s. 41)

⁵ *Annales regni Francorum/Letopisy království Franků*. In *MMFH I*, s. 39

⁶ *Reginonis chronicon/Kronika Prümského opáta Reginona*. In *Magnae Moraviae fontes historici*. Eds. Bartoňková, Dagmar – Havlík, Lubomír – Masařík, Zdeňek – Večerka,

ňov mali azda najskôr na mysli centrálné kaganove sídlo, hrink. Ten sa nachádzal v závere 8. storočia podľa svedectva iných prameňov práve v oblasti planín medzi riekami Tisa a Dunaj⁷. Po vyplnení hrinku v roku 796 však centrum avarskej moci mohlo byť posunuté o niečo viac na západ, do oblasti niekdajšej Panónie⁸.

Podľa svedectiev *ARF*, *Fuldských análov* a *Reginovej kroniky*⁹ Slovania obývajúci oblasti v okolí Dunaja, teda zrejme aj Nitrianski Slovania¹⁰, ohrozovali kaganát, zaujímavé však je, že zatiaľ nie je zrejme výrazná mocenská prevaha bojovníckych elít z povodia Moravy, keďže sa kapkan Teodor pri rímskom Carnunte cítil bezpečnejšie¹¹. V opačnom prípade, teda v prípade, že by bol kapkan/kagan ohrozovaný iba kmeňmi potiských Slovanov, azda neskôr spomínaných Praedenecentov, postačovalo by mu usídiť sa v priestore severného Zadunajska, napr. v okolí Rábu, niekdajšieho rímskeho mesta Arrabona. Treba však spomenúť, že práve priestor dolného toku Váhu a Malého Dunaja bol v predchádzajúcom období významným sídelným územím avarských elít¹². Napriek tomu však bol avarský kapkan z tohto územia úplne vytlačený až do priameho susedstva bavorského pohraničia.

Radoslav. Vol. 1, 2. dopl. a rev. vyd. Brno: Ústav klasických štúdií a Ústav archeologie a muzeologie Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 136 – 145 (tu s. 138). Ďalej pozri aj *Annales Fuldenses/Letopisy Fuldské*. In *MMFH 1*, s. 88

⁷ POHL, Walter. *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages*. Bukurešť: Bräila, 2008, s. 102 – 103

⁸ Reginonis chronicon/Kronika Prümského opáta Reginona. In *MMFH 1*, s. 138. Pozri pozn. pod čiarou

⁹ TÁMTIEŽ, pozri aj *MMFH 1*, s. 39 a 88

¹⁰ P. Magistri qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum/Dejiny Maďarů* P. Magistra, zvaného Anonym. In *Magnae Moraviae fontes historici*. Eds. Bartoňková, Dagmar – Havlík, Lubomír – Masařík, Zdeňek – Večerka, Radoslav. Vol. 1, 2. dopl. a rev. vyd. Brno: Ústav klasických štúdií a Ústav archeologie a muzeologie Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 220 – 246 (tu s. 236)

Pre označenie obyvateľstva stredovekého Nitrianska, tvoriaceho ústredný činiteľ etnogenézy Slovákov, sa nám javí ako najvhodnejšie používať etnonymum „Nitrianski Slovania“ – Nitrienses Sclavi. Takto ich totiž reflektuje aj uhorská tzv. Anonymova Kronika. Nitra ako taká (či už mesto alebo rieka) sa javí ako logický identifikačný činiteľ vznikajúceho politického spoločenstva Slovanov, už od počiatku jeho existencie. Používanie etnonyma „Nitrianski Slovania“ je prípustné aj skorej, v období hegemonie kaganátu, keďže kontinuita osídlenia je na území Nitry zrejme. Problematický sa však javí rozsah Nitrianskeho kniežatstva v skorších obdobiach, keďže o ňom nemáme žiadne písomné správy.

¹¹ *Annales Fuldenses/Letopisy Fuldské*. In *MMFH 1*, s. 88

¹² ZÁBOJNÍK, Jozef. *Slovensko a Avarský kaganát*. Bratislava: FiF UK Bratislava, 2004, s. 76 – 117

Ďalšia dôležitá zmienka z *Annales regni Francorum* sa viaže k roku 811: Jeho príchod (cisára Karola Veľkého) očakávali v Aachene tiež tí, ktorí prišli z Panónie, chán Izák (Canizauci) – knieža Avarov, tudun a iní veľmoži a vojvodovia Slovanov bývajúci okolo Dunaja, ktorí sa dostavili k cisárovi na rozkaz veliteľov vojenských zborov poslaných do Panónie¹³. Táto zmienka prináša dve podstatné informácie. Za prvé, už v roku 811 sa slovanskí vojvodovia (letopisec má zrejme na mysli kniežatá, nom. sg. knyaz, princeps, aj keď z hľadiska prorišskej optiky bolo preňho zjavne výhodnejšie používať termín *dux*) z priestoru stredného Podunajska zúčastňovali ríšskych snemov, tzv. *placitum generalis*. Formulácia „*circa Danubium habitantium*“ automaticky indikuje, že sa nejednalo len o vojvodov (kniežatá) zadunajských Slovanov (obývajúcich niekdajšiu Panóniu), ale aj o Slovanov obývajúcich rozsiahlejší priestor pozdĺž severného brehu Dunaja. Z toho vyplýva, že tohto snemu sa zúčastnil pravdepodobne aj predchodca Pribinu (jeho otec), ktorý vládol v Nitre. Druhou dôležitou informáciou je fakt, že už v tomto čase jestvovala medzi slovanskými veľmožmi na strednom Dunaji mocenská diferenciácia. Snemu sa zúčastňovali *primores ac duces*, teda nielen kniežatá, ale aj ich veľmoži, ktorí utvárali najbližšiu kniežaciu družinu a tvorili spolu s podriadeným vojskom hlavnú oporu kniežacej moci.

Najznámejší príklad takejto veľmožskej družiny poznáme zo spisu *Conversio*, kde sú pri príležitosti vysvätenia kostola Panny Márie menovite spomenutí členovia veľmožskej skupiny sústredenej okolo Pribinu¹⁴. Tu spomenutí *primores* však, na rozdiel od družín drobných slovanských kniežat z prelomu 8. a 9. storočia, spravovali územie Pribinovho kniežatstva aj prostredníctvom vlastných mestských alebo hradných centier. Toto v prípade menších slovanských kniežatstiev na prelome storočí nemožno povedať. Nemáme síce písomné informácie z tohto obdobia o Nitre, rovnako však ani o teritoriálnom Moravskom kniežatstve, keďže sa Moravia (*Marvanorum*) prvýkrát spomínajú až v roku 822¹⁵ spoločne s predstaviteľmi *Praedenecentov*, zrejme už tiež jednotného rozsiahlejšieho kniežatstva potiských Slovanov – *Obodritov*. Z tohto dôvodu sa budeme držať tézy o existencii viacerých drobných slovanských kniežatstiev v priestore stredného toku Dunaja. Ako analógiu s vývojom na území medzi Karpatmi a Dunajom z prelomu 8. a 9. storočia možno uviesť pramenne zdokumentovanú situáciu z územia Čiech v prvej polovici 9. storočia. Tu, po zabití

¹³ *Annales regni Francorum/Letopisy království Franků*. In *MMFH 1*, s. 41

¹⁴ WOLFRAM, Herwig. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, s. 74 – 75

¹⁵ *Annales regni Francorum/Letopisy království Franků*. In *MMFH 1*, s. 47 – 48

českého „veľkokniežaťa“ Lecha¹⁶, jestvovalo popri sebe množstvo menších kniežacích domén na čele s duces¹⁷. Práve vojenským presadením sa najmocnejšej dynastie sa v priebehu nasledujúceho desaťročia etablovali predovšetkým Moravia, Praedenecenti, dolnopanónski Slovania z územia vojvodu Ľudovíta a nepriamo doložení Nitrianski Slovania (resp. Nitravania), ktorých existenciu možno dedukovať na základe zmienky v *Conversiu*¹⁸.

Z vyššie uvedeného pramenného materiálu je teda zrejme, že prístup niektorých bádateľov, ktorí spochybňujú Pribinovi tradične pripisovaný titul Nitrianskeho kniežaťa, na základe franskej optiky spisu *Conversio*, v ktorom sa Pribina spomína iba ako quidam, má svoje vlastné obmedzenia. Títo bádatelia totiž nereflektujú skutočnosť, že v priestore severného brehu Dunaja, medzi riekami Morava a Hron, zrejme nejestvovalo v prvých decéniách 9. storočia jedno centrálné riadené kniežatstvo Moravanov (ktoré získalo väčší rozsah zrejme až krátko pred rokom 822, kedy sa prvýkrát Moravia spomínajú ako samostatný kmeň), ale podľa všetkého viacero menších slovanských kniežatstiev, riadených predovšetkým na princípe ústredného kniežaťa a vojenskej družiny. Práve jedno z nich muselo mať svoje opevnené centrum v Nitre, keďže sa jednalo o husto obývanú oblasť.

Nami predložená hypotéza, že neznámy člen Pribinovho rodu (najskôr otec) je nepriamo spomenutý už v roku 811 ako slovanský vojvoda na ríšskom sneme (placitum), korešponduje so zaužívanou tézou o príbuznosti rodu Pribinovcov s bavorskou šľachtou¹⁹. Práve takáto rodinná spriaznenosť, konkrétne predpokladané Pribinovo manželstvo s príslušníčkou grófskeho rodu *Wilhelmovcov*²⁰, by vysvetlila vlastníctvo dedičných majetkov v hornorakúskom grófstve (pagus) Traungau neskorším panónskym kniežaťom *Kocelom*²¹. Integrovaný mechanizmus dynastického sobáša ako nástroja politiky bavorskej nobility, použitý s intenciou presadenia priameho politického vplyvu, sa v prípade Pribinu javí ako logicky dedukovateľná vec. Pribina v priebehu necelých dvoch desaťročí (848 – 861) stihol na

¹⁶ *Annales Fuldenses/Letopisy Fuldské*. In *MMFH 1*, s. 88

¹⁷ *Annales Fuldenses/Letopisy Fuldské*. In *MMFH 1*, s. 90

¹⁸ WOLFRAM, Herwig. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, s. 74 – 75

¹⁹ TÖNSMEYER, Hans Dieter. In castro Chezilonis noviter Mosapurc vocato. (MARTINKOVIČOVÁ, Tatiana trans.). In *Kocel' a Blatnohrad*. Ed. Martin Chuda. Marianka: Ordinariát OS a OZSR, 2013, s. 25 – 65 (tu s. 33) Steinhübel passim, Wolfram passim.

²⁰ STEINHÜBEL, Ján. Pribinova Nitra. In *Dejiny Nitry. Od najstarších čias po súčasnosť*. Eds. Marián R. Zemene, Gabriel Fusek. Nitra: Mesto Nitra, 1998, s. 91 – 92

²¹ TÖNSMEYER, Hans Dieter. In castro Chezilonis noviter Mosapurc vocato. In *Kocel' a Blatnohrad*, s. 33

území niekdajšej Panónie vybudovať rozsiahlu sieť kostolov²², viažucich sa k sídelným, a teda aj politickým centráram.

Ešte pred rokom 861 sa Pribinovi podarilo vybudovať funkčnú „infraštruktúru“ politickej a náboženskej správy prakticky na celom území medzi Rábou, Dunajom a Drávou. Treba predpokladať, že kostoly boli postavené (alebo obnovené) či už na lokalitách niekdajších antických miest a rímskych táborov (municipium, castrum, canaba), alebo na novovybudovaných opevnených sídliskách – hradiskách obdobných, ako poznáme z naddunajského priestoru (munitio, oppidum, urbs) či ohradených veľmožských dvorcoch (proprietas, curtis). Prvý prípad reprezentujú kostoly na lokalitách ako napr. Ptuj (Bettobia)²³ a Päťkostolie (maď. Pécs, Quinque Basilicas).

Treba však predpokladať, že Pribina pokračoval v budovaní opevnených sídlisk, hradísk, aj pomocou zaužívaných stavebných technológií, známych z priestoru Nitrianska či Moravy. Práve takýmto prípadom mohol byť napr. spomínaný Dudleipin²⁴. Avšak vybudovanie nížinného hradného kniežacieho komplexu v Blatnohrade, spolu s pútnickým Kostolom sv. Hadriána a sezónnou rezidenciou salzburského arcibiskupa²⁵, svedčí v prospech domnienky, že Pribina nebol pôvodne len hocijakým slovanským veľmožom (comes), ale práve niekdajším nitrianskym kniežaťom, ktoré bolo ešte pred vyhnaním z naddunajského priestoru v úzkom kontakte a príbuzenstve s bavorskými elitami. Inak možno sotva vysvetliť Pribinov politický úspech, ktorý by sa nezaobišiel bez špeciálnej dôvery salzburského kléru a profranských elít v „neznáme“ slovanské knieža.

So sobášom Pribinu a neznámej Wilhelminovky (príp. inej bavorskej šľachtickej²⁶) mohlo súvisieť aj vysvätenie Pribinovho vlastnickeho kostola Adalrámom, ktoré sa kladie tradične do súvislosti s vojenskou výpravou Ľudovíta Nemca z roku 828²⁷, namierenou proti Bulharom, ohrozujúcim mocenskú rovnováhu v Panónii. Netreba podceňovať ani výpoveď osobné-

²² WOLFRAM, Herwig. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, s. 74 – 78

²³ TAMTIEŽ, s. 76 – 77

²⁴ TAMTIEŽ, s. 76

²⁵ SZŐKE, Béla Miklós. Karolingische Kirchenorganisation in Pannonien. In *Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa*. VON FREEDEN, Uta – FRIESINGER, Herwig – WAMERS, Egon (eds.) Bonn: Dr. Rudolf Habelt, 2009, s. 395 – 416. (tu s. 407)

²⁶ TÖNSMEYER, Hans Dieter. In castro Chezilonis noviter Mosapurc vocato. In *Kocel' a Blatnohrad*, passim.

²⁷ *Annales Fuldenses/Letopisy Fuldské*. In *MMFH 1*, s. 89

ho mena Pribinovho syna Kocel'a. Ide totiž nie o slovanské osobné meno, ale o skrátenú formu bavorského mena Chadaloh²⁸. Do systému mien rodiny Pribinovcov sa toto meno dostalo s najväčšou pravdepodobnosťou prostredníctvom spomenutého matrimoniálneho zväzku. Opätovne sa teda treba prikloniť k téze, že už relatívne mladý Pribina bol známy vo franských kruhoch, a to práve z dôvodu príslušnosti ku kniežacej rodine (spomínaný duces na ríšskych snemoch), budujúcej svoje sídlo v Nitre. V prvom decéniu 9. storočia vzťahujúce sa kniežatstvá v našom priestore ešte nedisponovali takou veľkou vojenskou silou, potrebnou na rozsiahle výboje, ako tomu bude neskôr za čias tzv. Veľkej Moravy. Frankom sa naopak darilo udržiavať medzi menšími pohraničnými kniežatstvami relatívnu rovnováhu.

Zatiaľ čo Pribina budoval svoje zadunajské kniežatstvo, vývoj v Nitre, ktorá sa integrovala do geopolitického konglomerátu moravských Mojmirovcov, je v písomných prameňoch viac-menej zahalený tajomstvom. V časoch bezprostredne po Mojmirovej „anexii“ Nitrianska museli byť na území Nitrianska dislokované početné posádky vojsk Moravanov. Azda po nich, ako sa domnievali viacerí bádatelia²⁹, mohli ostať odvodené toponymá ako Moravany, Marhát či Moravce.³⁰ V roku 845 došlo podľa *Fuldských análov* k pokrsteniu štrnástich českých kniežat (duces). Je zrejmé, že v priestore Čiech dochádzalo k procesu presadenia ústrednej, kresťanskej kniežacej dynastie oveľa neskôr ako v priestore Moravy, Nitrianska a Panónie. Východofranský kráľ Ľudovít Nemec zožal úspech aj nasledujúci rok, kedy sa mu podarilo na vojenskej výprave voči Moravanom (Sclavos Margenses), formálne stále podriadeným Franskej Ríši, skrotiť odbojnú elitu (najskôr odstrániť Mojmíra) a dosadiť na ich čelo Rastislava³¹. Zaujímavú zmienku však prinášajú Hildesheimské anály³², tie totiž nespomínajú dobytie Moravy, ale paradoxne výpravu do Panónie. Z tohto svedectva možno dedukovať, že Ľudovít Nemec na výprave v roku 846 nielenže pacifikoval moravské elity, ale pokúsil sa aj usporiadať situáciu v bližšie neurčených oblastiach, najskôr na severe Panónie, čím do budúca uvoľnil ruky pre bu-

²⁸ TÖNSMEYER, Hans Dieter. In castro Chezilonis noviter Mosapurc vocato. In *Kocel' a Blatnohrad*, s. 26

²⁹ Treba spomenúť predovšetkým jazykovedca R. Krajčoviča.

³⁰ *Annales Fuldenses/Letopisy Fuldské*. In *MMFH 1*, s. 90

³¹ *Annales Fuldenses/Letopisy Fuldské*. In *MMFH 1*, s. 91

³² *Annales Hildesheimenses/Letopisy Hildesheimské*. In *Magnae Moraviae fontes historici*. Eds. Bartoňková, Dagmar – Havlík, Lubomír – Masařík, Zdeňek – Večerka, Radoslav. Vol. 1, 2. dopl. a rev. vyd. Brno: Ústav klasických studií a Ústav archeologie a muzeologie, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 157

dovanie Pribinovho kniežatstva. Je teda pravdepodobné, že sa Ľudovít Nemec pokúsil usporiadať aj pomery v Nitriansku.

Teda najneskôr v čase nástupu moravského kniežaťa Rastislava treba počítať aj s opätovným ustanovením kniežaťa v Nitre, ktorým bol po mene neznámy otec Svätopluka, resp. švagor alebo brat Rastislava. Dualita usporiadania pomerov v strednom Podunajsku (existencia dvoch kniežatstiev) sa ukazuje ako výhodný nástroj franskej politiky v duchu známeho rozdeľuj a panuj. Máme zato, že práve takýto stav vecí mali na mysli franskí kronikári pod zmienkou, že kráľ Ľudovít Nemec na území moravských Slovanov „všetko usporiadal“. Avšak predpokladáme, že v nasledujúcich rokoch bolo nitrianske knieža vo veciach zahraničnej politiky úplne podriadené Rastislavovi, nakoľko vo franskej spisbe sa táto dualita až do roku 869 nespomína. Zaiste sa však nitrianske knieža zúčastnilo výpravy proti Pribinovi v roku 861, v ktorej bol Pribina zabitý Moravanmi³³. V roku 855 franskí letopisci³⁴ spomínajú Rastislavove výboje namierené do bavorského pohraničia (Východnej marky), ale o existencii vojenských zborov nitrianskeho kniežaťa opäť neprinášajú žiadne informácie. Rovnako pri obliehaní Devína v roku 864, kedy bol Rastislav donútený opätovne prisahať Ľudovítovi Nemcovi vernosť³⁵, letopisci iné kniežatá nereflektujú, spomínajú len Rastislavových veľmožov (optimates).

Svätoplukovo Nitriansko sa spomína prvýkrát v roku 869, kedy Ľudovít Nemec viedol rozsiahlu vojenskú ofenzívu voči pohraničným slovanským kniežatstvám Srbov, proti Moravanom a proti už samostatne vystupujúcemu Svätoplukovmu kniežatstvu, regnum Zuentibaldi³⁶. Vyplýva z toho, že niekedy medzi rokmi 863 – 869 musel zomrieť Svätoplukov predchodca v Nitre. Fakt, že Nitra sa od vyhnania Pribinu až po rok 869 v prameňoch nespomína, sám osebe nepochybňuje existenciu tejto kniežacej domény. Tomu, že *Fuldské anály* identifikovali nesprávne v roku 864 aj samotné „menšie kniežatá“ iba ako optimates, napovedá aj prameň *Život Konštantína*, ktorý takéto menšie kniežatá (medzi nimi nepriamo aj predchodcu Svätopluka v Nitre) spomína: Rastislav totiž, moravské knieža, podnietený Bohom, poradil sa so svojimi kniežatami a s Moravanmi a poslal cisárovi Michalovi posolstvo³⁷. Legenda, ktorá vznikla relatívne krát-

³³ WOLFRAM, Herwig. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, s. 78

³⁴ *Annales Fuldenses/Letopisy Fuldské*. In *MMFH 1*, s. 94 – 95

³⁵ TAMTIEŽ, s. 99

³⁶ TAMTIEŽ, s. 103, 104

³⁷ *Žitije Konštantína/Život Konštantínův*. In *Magnae Moraviae fontes historici*. Eds. Bartoňková, Dagmar et. al. Vol. 2, Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1967, s. 57 – 115 (tu s. 98)

ko po Konštantínovej (Cyrilovej) smrti³⁸, teda odkazuje na fakt, že knieža Rastislav bol formálnou hlavou konglomerátu nie jedného, ale viacerých kniežatstiev. Ešte ďalej pritom smeruje hagiografický prameň *Život Metodá*, ktorý Svätopluka vyslovene menuje³⁹. Záverom k tejto stati dodáme, že na územie Svätoplukovho Nitrianska musel presne nadväzovať rozsah sufragánneho Wichingovho biskupstva v roku 880. V tejto dobe už nemožno mať žiadne pochybnosti o existencii samostatného nitrianskeho kniežatstva, preto nepovažujeme v intencii nášho príspevku sa ďalšiemu obdobiu venovať.

V 9. storočí sa dá existencia Nitrianska ako samostatnej kniežacej domény pomerne presvedčivo dokázať, otázne však ostáva, aký veľký rozsah malo toto územie. Jeho geografické rozloženie bolo predovšetkým dynamické. Jednoducho, nemožno v priebehu 9. storočia pomýšľať na nejaké statické hranice správnej domény kniežat sídliačich v Nitre, práve naopak, hranica sa naprieč desaťročiami výrazne menila a rozsah Nitrianska fluktoval s ohľadom na početnosť ovládaných mikroregiónov, sídelných komôr a pod. Jediná hranica Nitrianska, ktorá sa dá s istou pravdepodobnosťou určiť, je hranica západná, hranica Nitrianskeho kniežatstva voči vlastnému Moravskému kniežatstvu. Boli ňou hrebene Malých a Bielych Karpát. Usudzujeme tak na základe faktu, že Rastislav, stojaci na čele Moravského kniežatstva, ktorého názov je odvodený od hydronymia Moravy, ovládal hrad Devín najneskôr v roku 864. V priestore moravského kniežacieho centra v Mikulčiciach sa našli dlhé vydlabané člny. Je pritom ťažko predstaviteľné, že by sa moravské kniežatá o nadvládu nad povodím rieky delili úplne nelogicky s pomerne geograficky vzdialeným kniežaťom. Pokiaľ teda vylúčime možnosť spravovania území povodia Moravy nitrianskymi kniežatami, ako logická hraničná determinanta sa objavujú práve hrebene Malých a Bielych Karpát, kde sú už od 8. storočia doložené opevnené sídliská – hradiská s vojenskou a správnuou funkciou⁴⁰. Centrom Pribinovho Nitrianska bola pred vyhnaním Nitra. Otázne však je, kam až siahala Pribinov priamy politický vplyv v juhovýchodnom a severovýchodnom smere. V tomto momente sa pokúsime aspoň poukázať na dva možné pracovné koncepty určenia rozlohy Pribinovho a neskôr Svätoplukovho Nitrianskeho kniežatstva. V rámci prvého konceptu rozlohy Nitrianska môžeme pred-

³⁸ Žitije Konstantína/Život Konstantinův. In *MMFH* 2, s. 57

³⁹ Žitije Mefodija/Život Metodejův. In *Magnae Moraviae fontes historici*. Eds. Bartoňková, Dagmar et. al. Vol. 2, Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1967, s. 134 – 163 (tu s. 144)

⁴⁰ Na myslí máme predovšetkým lokality ako napr. Sv. Jur – Neštich, Modra – Zámčisko, či Smolenice – Molpír.

pokladať jeho menšiu rozlohu. Nitriansko by v takomto prípade jestvovalo iba v priestore západného Slovenska v povodí riek Váh, Nitra, Žitava, Hron. Aj v prípade takejto menšej rozlohy možno predpokladať existenciu závislých území (menších kniežatstiev tributárne poplatných Pribinovcom) v priestore stredného Slovenska. Takýto koncept rozlohy Nitrianska, ktorý chronologicky zasadzujeme do obdobia krátko pred vyhnaním Pribinu (v rokoch 832 – 833), si dovoľujeme predložiť práve na základe archeologicky zdokumentovaného, súvislého slovanského, resp. slovansko-postavarského osídlenia, vyskytujúceho sa v povodí vyššie uvedených riek. Práve Nitra ako sídelná aglomerácia hrá v tomto priestore centrálnu rolu.

Môžeme predpokladať, že Pribinovci kontrolovali na severe a severovýchode územia celého povodia Nitry, príp. aj pripojenú sídelnú komoru Turčianskej kotliny. Rovnako, na základe zdokumentovanej hustej sídliskovej štruktúry, muselo niekomu patriť aj územie dolného a stredného Považia (treba spomenúť opevnené hradiská v Pobedime, Zemianskom Podhradí, Bošáci, Beckove a Trenčíne). Ku kniežatstvu Pribinovcov by v takomto prípade patrilo celé povodie dolných tokov Váhu, Hrona a Nitry, kde sa vyskytovali ešte zvyšky avarského obyvateľstva. V nadväznosti na Pohronie treba spomenúť strategickú oblasť tzv. Slovenskej brány, ktorá musela byť kontrolovaná kniežacou dynastiou, keďže sa táto oblasť priamo napájala na ložiská drahých kovov v Štiavnických a Kremnických vrchoch. V tomto priestore bolo odkrytých viacero hradísk, zatiaľ však rámcovo datovaných do záveru 9. storočia (Tlmače, Hronský Beňadik, Malé Kozmálovce, Starý Tekov).

Práve však strategické územie stredného Považia sa mohlo neskôr stať hlavným bodom sporu medzi Moravanmi a Nitrianskymi Slovanmi. Nie je však jasné, akým spôsobom boli odľahlejšie spádové regióny Nitrianska (ako napr. Turiec, stredné a severné Považie, oblasť Zvolenskej kotliny) kontrolované centrálnou kniežacou dynastiou. Do úvahy totiž pripadá tak hypotéza o voľnejšom tributárnom systéme podriadenosti lokálnych „kmeňových kniežat“ Nitre, ako aj priama kontrola týchto území vojensko-správnymi hodnosťármi dosadenými centrálnou dynastiou (určenými vojvodami, príp. županmi).

Možno však hovoriť aj o druhom koncepte rozsahu Nitrianska v 9. storočí. V tomto prípade by sme predpokladali oveľa väčší teritoriálny rozsah Nitrianska. Vychádzať sa dá jednak z faktu, že opevnené centrá – hradiská sa nevyskytovali iba na uvedených častiach Slovenska, ale poznáme aj významné hradské centrá z priestoru Spiša či Oravy (Spišské Tomášovce – Čingov, Vyšný Kubín). Okrem toho je možné k Nitriansku pripočítať

aj predpokladané „veľkomoravské“ lokality na území dnešného Maďarska a južného Slovenska (napr. neskoršie komitátne župné centrá Hont, Novohrad). Na juhozápade musel priamy politický vplyv Pribinu siahať minimálne po líniu toku Malého Dunaja a Dunaja. Práve na Dunaji mohli už Pribinovci využívať sieť niekdajších rímskych miest a kastelov. Zaiste kontrolovali okolie sútoku Váhu a Dunaja pri Komárne, strategickú oblasť, v ktorej sa nachádzali antické tábory Kelemantia (Iža) a Brigetio (dnešné Komárom na zadunajskej strane). Práve táto oblasť juhozápadného Slovenska bola významným sídelným regiónom v predchádzajúcom avarskom období, pričom ju obývali príslušníci všetkých spoločenských vrstiev avarskej society vrátane bojovníckych elit⁴¹. Z tohto priestoru sú doložené rozsiahle avarské sídliská a pohrebiská, medzi najvýznamnejšie patria lokality z katastrov obcí ako Nové Zámky, Dvory nad Žitavou, Bajč, Čalovec a Komárno⁴². V rámci procesu mocenského vzostupu nitrianskych Pribinovcov muselo byť toto strategické územie inkorporované a integrované do kniežacej domény.

Rovnako strategickým regiónom bola oblasť sútokov Dunaja s Hronom a Ipľom. Už v prvej polovici 9. storočia by bolo možné predpokladať vybudovanie prvých vojenských opevnení v lokalitách so slovanskými toponymami ako Ostrihom a Vyšehrad, ktoré v skutočnosti len nadväzovali na existenciu niekdajších rímskych kastelov. Správnym centrom nitrianskych kniežat v tomto regióne bolo azda mohutné opevnené sídlisko v Bíni⁴³.

Nesmieme pritom zabúdať na región severovýchodného Zadunajska, oblasť okolia Pilišských vrchov. Územia v severovýchodnom Zadunajsku mohli byť oným casus belli neskoršej vojny medzi Moravanmi a Pribinovcami v roku 861.

Avšak najdôležitejším argumentom na podporu tézy o existencii takéhoto „väčšieho Nitrianska“ v 9. storočí je nevyhnutnosť odstránenia geopolitického vákua medzi Pribinovým (neskôr veľkomoravským) Nitrianskom a kniežatstvom (kniežatstvami) potiských Slovanov – Obodritov, resp. Praedenecentov, ktorý sa objavujú v prameňoch už v roku 822. Téza o existencii veľkého Nitrianskeho kniežatstva (ktoré by zaberalo väčšinu rozlo-

⁴¹ ZÁBOJNÍK, Jozef. *Slovensko a Avarský kaganát*, s. 76 – 117

⁴² TAMTIEŽ

⁴³ HENNING, Joachim – RUTTKAY, Matej. Frühmittelalterliche Burgwälle an der mittleren Donau im ostmitteleuropäischen Kontext: Ein deutschslowakisches Forschungsprojekt. In MACHÁČEK, Jiří – UNGERMAN, Štefan (eds.) *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Břeclav: Verlag Dr. Rudolf Habelt, 2011, s. 259 – 288 (tu s. 277)

hy dnešného Slovenska) sa dá podporiť aj retrospektívnym prístupom, na základe neskoršej rozlohy Nitrianska, ktoré jestvovalo na pomedzí vznikajúceho Uhorského (najprv však Panónskeho) a Poľského kráľovstva. Vo svojom príspevku pravdepodobný rozsah Nitrianskeho kniežatstva v prvej tretine 11. storočia analyzoval M. Homza⁴⁴. Hranica Nitrianska, ktoré bolo v 11. storočí spravované nitrianskymi kniežatami z rodu Arpádovcov, možno najbezpečnejšie vymedziť na juhu riekou Moravou, Dunajom a od ohybu Dunaja na línii Ostrihom, Jáger – popod masív Matry, ďalej poza Slanské vrchy k rieke Topľa, pričom na severovýchode patril k hraničným bodom Nitrianska aj hrad Salis – Šariš⁴⁵. Prípadne mohlo byť ranouhorské Nitriansko ešte rozsiahlejšie a siahať južnejšie, smerom k dolnému toku Tisy. Tu však muselo hraničiť kontrolované územie s dŕžavami Bulharov⁴⁶, ktorí, ako je známe, zvykli plieniť svojich susedov za pomoci funkčnej riečnej flotily⁴⁷. Pohraničné územia medzi Bulharmi a potiskými Slovanmi (niekdajšími Obodritami – Praedenecentmi, poplatnými neskôr Svätoplukovej ríši) teda boli zrejme rozsiahlejšie. Vo všetkých prípadoch však ide o územia, ktoré boli vydobyté najneskôr za panovania Svätopluka⁴⁸, preto úvahy o ich integrácii pod správu nitrianskeho kniežata sa zdajú byť relevantné už pre túto dobu.

Územie Panónskej panvy bolo teda v 9. storočí záujmovým územím hneď niekoľkých politických zoskupení (predovšetkým Bavorov, Moravanov, Nitrianskych Slovanov, Praedenecentov, Bulharov) a práve niekdajšie centrálné oblasti Avarskeho kaganátu sa po jeho páde stali pohraničným územím, čiže akýmsi konfiniom. K obdobnému procesu došlo v priestore južnej Moravy po vzniku Uhorského kráľovstva a etablovaní dynastie Přemyslovcov, kedy sa z centier niekdajšej ríše stali opustené periférie.

V poslednej časti tohto príspevku objasníme otázku kontinuity archaického slovanského a slovansko-avarského osídlenia ako rozhodujúcich etnických činiteľov, ktoré stáli počiatkom 9. storočia pri zrode prvého kniežatstva Pribinovcov. Túto problematiku stručne zhrnieme na báze poznat-

⁴⁴ HOMZA, Martin. Hranice Nitrianskeho vojvodstva (kniežatstva) v poľských stredovekých kronikách. In *Nitra v slovenských dejinách*. Ed. Richard Marsina. Martin: Matica slovenská, 2002, s. 65 – 78

⁴⁵ TAMTIEŽ, s. 77

⁴⁶ RATKOŠ, Peter. *Slovensko v dobe Veľkomoravskej*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1988, 1. vyd. 177 s. (tu s. 70)

⁴⁷ Bulhari sídliači na dolnom toku Dunaja napádali kniežatstvá v povodí Drávy. Vojenská misia Ľudovíta Nemca v roku 828 mala za cieľ práve zamedziť takýmto výpadom. *Annales regni Francorum/Letopisy kráľovství Franků*. In *MMFH I*, s. 49

⁴⁸ RATKOŠ, Peter. *Slovensko v dobe Veľkomoravskej*, s. 58

kov archeológie a poukážeme na súvislosti so závermi, ktoré sme sformulovali na základe písomného materiálu.

Včasnოსlovenské osídlenie⁴⁹ reprezentované tzv. kultúrou keramiky pražského typu, ktorého počiatky na území Slovenska sú kladené do konca 5. storočia, reprezentujú predovšetkým vidiecke sídla vo forme otvorených osád polkruhovitého alebo pozdĺžneho tvaru, zložené z čiastočne zahĺbených zemnic štvorcového pôdorysu. V pohrebnom ríte sú prví zástupcovia slovanského etnika príznační plochými žiarovými pohrebiskami, ostatky nebožtíkov boli uložené spravidla v urnách. Okrem nekropol, ktoré boli používané iba počas včasnოსlovenskej periódy, jestvujú z priestoru Nitrianska aj doklady o kontinuálnom pochovávaní ľudí na pohrebiskách od 6. až po 9. storočie⁵⁰.

V priestore Nitry a jej okolia je doložených päť včasnოსlovenských sídlisk a jedno žiarové pohrebisko z tohto obdobia⁵¹. Nekropola v Čakajovciach neďaleko Nitry je lokalitou, na ktorej sa kontinuálne pochovávalo od včasnოსlovenského obdobia až po nástup Veľkej Moravy⁵². Podobným náleziskom z priestoru Nitry, ktoré poukazuje na kontinuálne (asi) slovanské osídlenie medzi 6. až 10. storočím, je aj Nitra – Mikov dvor⁵³. Z tejto lokality máme doložené liate nákončie neskoroavarského typu, obdobné nálezom z Blatnice. Tieto nálezy súvisia azda s migráciou avarských remeselníkov do oblastí ovládaných slovanskými kniežatami na prelome 8. a 9. storočia⁵⁴.

Od druhej pol. 7. storočia a nástupom 8. storočia sa materiálna kultúra ľudu Podunajskej nížiny mení a začína byť príznačná artefaktmi spájanými s obdobím avarského kaganátu. Zmeny materiálnej kultúry sú pozorovateľné tak v urbánnom vývoji, ako aj v pohrebnom ríte. Urbanistika osád začala mať charakter zhlukov rozptýlených, niekoľko desiatok metrov od seba vzdialených polozemnic. Pri sídlach sa objavujú aj dôkazy o existencii zvláštnych napájadiel pre dobytok a kone⁵⁵. Pre nížinaté oblasti juhozápadného Slovenska je príznaková zmena v pohrebnom ríte, urnové žiarové

⁴⁹ KÖNIG, Tomáš. *Stredné Podunajsko vo včasnოს sredoveku*. Bratislava: o. z. Hlbiny, 2022, 43 s. s. 9 – 22

⁵⁰ KÖNIG, Tomáš. *Stredné Podunajsko vo včasnოს sredoveku*, s. 9 – 22

⁵¹ FUSEK, Gabriel. Príchod prvých Slovanov do Nitry v 9. – 12. storočí. In *Nitra v slovenských dejinách*. Ed. Richard Marsina. Martin: Matica slovenská, 2002, s. 79 – 87

⁵² KÖNIG, Tomáš. *Stredné Podunajsko vo včasnოს sredoveku*, s. 10

⁵³ BIALEKOVÁ, Darina – CHROPOVSKÝ, Bohuslav. Umeleckohistorický rozbor nákončia z Nitry. In *Nitra v slovenských dejinách*. Ed. Richard Marsina. Martin: Matica slovenská, 2002, s. 99 – 112

⁵⁴ TAMTIEŽ, s. 99 – 109

⁵⁵ KÖNIG, Tomáš. *Stredné Podunajsko vo včasnოს sredoveku*, s. 11

pohrebiská sú nahrádzané plochými inhumačnými nekropolami. Sporadicky sa objavujú aj tzv. jazdecké hroby, tzn. hroby patriace príslušníkom bojovníckej elity nomádskej spoločnosti, v ktorých bol spolu s bojovníkom pochovaný aj jeho kôň.

Okrem toho sa v rámci pohrebných zvyklostí objavuje v priebehu 8. storočia aj tzv. mohylový rítus⁵⁶, teda ukladanie ostatkov (či už žiarových alebo kostrových) pod výrazné násypy, mohyly. Na Slovensku je pochovávanie v rámci mohylníkov rozšírené práve v oblastiach, ktoré neboli pod priamou kontrolou Avarov a kde zrejme kontinuálne pretrvávalo obyvateľstvo včasnოსlovanského osídlenia. Na západnom Slovensku to boli predovšetkým oblasti stredného a horného Považia, horného povodia Nitry a oblasť Turčianskej kotliny. Môžeme tu teda predpokladať istú kontinuitu slovanského obyvateľstva a kmeňových politických štruktúr z predavarského obdobia, ktoré boli zásadne obmenené práve až v období prelomu 8. a 9. storočia.

V tomto čase dochádza teda k formovaniu nových samostatných bojovníckych slovanských elít⁵⁷, sprvu azda menších teritoriálnych kniežatstiev na čele s principes a duces, na tento proces sme poukázali v predchádzajúcich pasážach nášho príspevku. Práve do obdobia prelomu 8. a 9. storočia, príp. prvej tretiny 9. storočia býval tradične datovaný aj tzv. blatnický nález, tvorený predovšetkým skvostným mečom franskej proveniencie a súborom avarských liatych kovaní. Je notoricky známe, že nález z Blatnice (príp. Sklabine?) stál pri počiatkoch archeologického chronologického konceptu tzv. blatnicko-mikulčického horizontu, ktorého relevantnosť bola v odbornej diskusii v poslednom čase spochybnená. Jedným z dôvodov spochybnenia takejto periodizácie bola práve nemožnosť verifikácie nálezovej situácie blatnického pokladu a z toho odvodená absencia dostatočnej výpovednej hodnoty artefaktov. Napriek tomu sa však treba pozastaviť nad niekoľkými súvislosťami, ktoré tento komplex artefaktov robia výnimočnými aj v rámci neskoršieho veľkomoravského kontextu. Predovšetkým je špecifický geografický kontext nálezu, artefakty sa našli pri žiadnom (doteraz identifikovanom) hradnom kniežacom centre (akými boli Nitra, Povedim, Bojná, Majcichov), ale v oblasti Turčianskej kotliny, na území značne vzdialenom od neskorších kniežacích centier. Nateraz však bola tradičná interpretácia súboru predmetov zo zbierky grófa

⁵⁶ TAMTIEŽ, s. 12. HANULIAK, Milan. K problematike včasnostredovekého mohylového rítu na území Slovenska. In *Slovenská archeológia*, ed. Gabriel Fusek, roč. 49, č. 1 – 2, s. 277 – 299. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2001

⁵⁷ *Annales regni Francorum/Letopisy království Franků*. In *MMFH 1*, s. 41

Révaya spochybnená, napr. v rozsiahlejšej štúdií archeológa Zbigniewa Robaka⁵⁸. Ten poukázal na skutočnosť, že spomedzi súboru nálezov tvorených mečom a kovaniami avarského, resp. aj karolínskeho typu možno do druhej polovice 8. a začiatku 9. storočia bezpečne datovať iba kovania v avarskom umeleckom štýle⁵⁹. Rovnako spochybnil aj integritu nálezu ako jedného celku pochádzajúceho príp. z mohyly slovanského kniežaťa. Samotný autor však nespochybnil existenciu elít, pre ktoré sa stali typickými v materiálnej kultúre na jednej strane doznievajúce avarské artefakty, na druhej strane však už bavorské a franské militáriá.

Napriek tomu minimálne spomínaný súbor kovaní avarského typu, datovaných do prelomu 8. a 9. storočia, musí byť braný vážne, a to aj vzhľadom na obdobné artefakty, ktoré boli zdokladované v priestore Nitrianska. Na mysl máme predovšetkým početné bronzové kovania, železné ostrohy a zvyšky roľníčiek, nájdených na rôznych lokalitách v priestore stredného a horného Ponitria (Klátová Nová Ves, Bojná, Radošina, Krnča, Hradec, Dolné Vestenice)⁶⁰. Tieto predmety mohli byť vlastnené jedine príslušníkmi bojovníckych elít vzráňajúcich sa slovanských kniežatstiev, ktoré v podunajskom priestore zápasili o moc. Predpokladáme, že v tomto čase práve z prostredia drobných lokálnych elít, ktorých reprezentantmi boli ešte kmeňové, často pohanské kniežatá, sa naraz vynára nová generácia duces, teda vojvodov-kniežat sústredujúcich okolo seba skupinu slovanských bojovníkov⁶¹, ktorí disponovali oveľa širším politickým presahom. Títo sa už vyzbrojujú okrem iného zbraňami západnej proveniencie, ich vodcovia však ešte stále podľa avarského vzoru⁶² zhromažďujú luxusné predmety rozličného pôvodu (tu je možné vidieť analógie s bájnymi pokladmi nomádskeho národu, takéto zvyklosti sú však doložené aj na území samotného Moravského kniežatstva⁶³).

Keďže chronologické rámcovanie tzv. blatnicko-mikulčického horizontu bolo v nedávnom diskurze zavrhnuté, bude nevyhnutné sa do budúcnosti

⁵⁸ ROBAK, Zbigniew. The Origins and The Collapse of the Blatnica-Mikulčice Paradigm. In *Slovenská archeológia*. Ed. Gabriel Fusek, roč. 55, č. 1, Nitra: Archeologický ústav SAV, 2017, s. 99 – 162

⁵⁹ TAMTIEŽ, s. 133

⁶⁰ PIETA, Karol – ROBAK, Zbigniew. The new finds from Klátova Nová Ves. In *Hadak útján. Népvándorlás Kor Fiaatal Kutatóinak. XXIII. konferenciakötete*. Ed. Ágota Perémi. Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum, 2016, s. 131 – 144 (tu s. 133)

⁶¹ Práve v rokoch 805, 811 a 819 franské kroniky zaznamenávajú vzostup Slovanov v krajiach okolo Dunaja, a účasť slovanských kniežat na celorišských snemoch.

⁶² POHL, Walter. *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages*, passim

⁶³ TAMTIEŽ

zaoberať nielen datovaním predpokladaných „blatnicko-mikulčických“ artefaktov, ale, dovoľme si povedať, že aj nálezov neskoršej datácie. Až po celkovej revízií bude možné zodpovedať na báze archeologických nálezov otázky okolo vzniku kniežacích elít v počiatkoch 9. storočia. Samotné zavrnutie konceptu blatnicko-mikulčického horizontu nemôže byť dostatočným dôkazom pre tézu o relatívnom mocenskom vákuu na území Nitrianska v prvých dekádach 9. storočia.

Vrátíme sa však k náčrtu spoločenských zmien nasledujúcich po páde kaganátu. Až prijatie kresťanskej viery zaradilo príslušníkov tejto novej vrstvy duces do rangu „európskej“ nobility. S rozpadom avarského kaganátu sa otvorili nové možnosti získavania západného tovaru (okrem iného zbraní) a východofranské biskupstvá (predovšetkým salzburské, pasovské a regensburské) získali priestor pre rozvíjanie misijnej a pridruženej politickej činnosti. Práve v tejto súvislosti bol pokrstený zrejme aj samotný Pribina, jeho krst sa možno udial už pri vysvätení nitrianskeho kostola Adalrámom v roku 828. Len o niečo neskôr mali byť pasovským biskupom Reginharom pokrstení aj všetci príslušníci elít Moravanov⁶⁴.

Tu treba upozorniť, že kontinuita slovanských kmeňových štruktúr pretrvala v týchto oblastiach až do predpokladanej doby politickej kristianizácie a nahradenia archaických politických štruktúr novou centrálnou dynastiou (Pribinovcami), ktorá spravovala svoje rozsiahlejšie kniežatstvo už na princípoch politickej centralizácie, vojensko-správnej družiny a azda aj na princípe systému správnych centier – hradov. To môžeme usudzovať napr. na základe nálezov mohyly na opevnenej lokalite Bojná-Žihlavník⁶⁵, rámcovo datovanej do predveľkomoravského obdobia, ktorá sa nachádza v susedstve neskoršieho opevneného vojenského a správneho centra (hradu) na lokalite Valy⁶⁶. Práve opustenie starého opevnenia na Žihlavníku a prenesenie centra na dnešnú lokalitu Valy môže indikovať proces odstránenia elít pribinovského Nitrianska v dôsledku ich vypudenia Mojmirom v roku 833. Mohylový rítus, ktorý sa dochoval v rámci staršieho hradiska, azda svedčí práve o kontinuite politickej elity Pribinovho Nitrianska

⁶⁴ Notae de episcopis Pataviensibus/ Záznamy o Pasovských biskupoch. In *Magnae Moraviae fontes historici*. Eds. Bartoňková, Dagmar – Havlík, Lubomír – Masařík, Zdeňek – Večerka, Radoslav. Vol. 1, 2. dopl. a rev. vyd. Brno: Ústav klasických štúdií a Ústav archeologie a muzeologie, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 277 – 278

⁶⁵ PIETA, Karol. Včasnostredoveké mocenské centrum Bojná – výskumy v rokoch 2007 – 2013. In *Bojná 2. Nové výsledky výskumov včasnostredovekých hradísk*. Eds. PIETA, Karol – ROBAK, Zbigniew. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2017, s.11 – 51, (tu s. 45, passim)

⁶⁶ TAMTIEŽ, s. 45

na enklávy slovanského obyvateľstva, žijúce v 8. storočí na území stredného a horného Ponitria.

Ak aj nie je nateraz stopercentne potvrdené, či Pribina počas svojho panovania v Nitriansku stihol vybudovať rozsiahlejší systém hradov, o ktoré by mohol oprieť svoju moc, najneskôr k tomu však dochádza v období vlády nitrianskeho kniežaťa a neskôr kráľa Svätopluka. V druhej pol. 9. storočia totiž na vojensko-správne hradné centrum v Bojne – Valoch nadväzuje po franskom vzore aj vybudovanie veľmožského dvorca a vlastníckeho kostola, náležiaco lokálnemu správcovi kniežacej moci (kniežaťu podriadenému vojvodovi dux, alebo županovi). Na mysl máme lokalitu rotundy sv. Juraja v Nitrianskej Blatnici, ktorá je možno najstarším stojacim kostolíkom na Slovensku. Existencia veľmožského dvorca na tejto lokalite napovedá už o vysokej majetkovej a politickej diferenciacii v Nitrianskom kniežatstve. Správca, resp. vlastník dvorca a predpokladaného „feudálneho majetku“ (beneficium, proprium) musel byť vysokopostaveným členom Svätoplukovej kniežacej družiny, ktorý pravdepodobne disponoval vlastným poddaným/nevoľníckym obyvateľstvom (servi, servi cassati, ancillae, rabi), obhospodarujúcim veľmožov vyčlenený majetkový komplex – zemepanský veľkostatok. Modelová situácia ohradeného veľmožského dvorca aj s vlastníckym kostolom bola odkrytá aj na neďalekej lokalite v Ducom. Obdobný dvorec s kostolom vlastnil na území Kocelovej Panónie veľmož Witemír, ten sa podarilo s určitou pravdepodobnosťou identifikovať na základe tak písomného (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*), ako aj archeologického (archeologická lokalita Zalavár – Bórjuállás sziget, výskum R. Müllera) prameňa. Veľmožské alebo kniežacie dvorce boli archeologicky identifikované aj na vlastnej Morave, tentokrát však v bezprostrednom vzťahu ku kniežacím centrámi v Mikulčiciach (dvorec pri kostolíku sv. Margity v Kopčanoch) a pri Břeclavi na Pohansku.

K uvedenému možno ešte dodať, že oblasť Nitrianskeho kniežatstva prešla v období od začiatku 9. storočia obrovským spoločenským vývojom, ktorý zanechal svoje stopy predovšetkým v zmenách pohrebného rítu a zmenách sídelnej štruktúry. V rámci pohrebného rítu ním bolo opustenie žiarového a zrejme aj mohylového spôsobu pochovávaní, v oblasti sídelnej štruktúry sa jednalo o nástup výrazného budovania mocných hradských centier – hradísk so správnou a vojenskou funkciou. Okrem toho sa v rámci Nitrianska prvýkrát objavuje budovanie veľmožských dvorcov s vlastníckymi kostolmi podľa franského vzoru. Tieto ohradené rezidencie boli pravdepodobne už centrami zemepanských komplexov, na ktorých pracovalo

neslobodné, príp. poloslobodné obyvateľstvo, ktorého existencia je s ohľadom na písomné pramene na tomto území zrejme.

V blízkej budúcnosti sa bude potrebné opätovne venovať výskumu politickej a správnej štruktúry geopolitického útvaru, ktorý zvykneme nazývať Veľká Morava. Dualistická koncepcia jadra tohto veľkokniežatstva, ktoré malo vzniknúť dobytím Nitrianska Mojmírovcami v roku 833, býva totiž v poslednej dobe v rámci vedeckej obce spochybňovaná. Nedávno sa v širšom diskurze objavil názor o viacerých „regionálnych celkoch“⁶⁷ v priestore západného Slovenska v prvej pol. 9. storočia, ktoré boli viac či menej začlenené do moravskej domény, a to už v prvých deceniách 9. storočia. Autori tejto koncepcie považujú za takéto celky napr. oblasť Malých Karpát a Bratislavskej brány a región Považia. Samotné Nitriansko, rozkladajúce sa podľa bádateľov H. Chorvátovej a M. Harváta až na východnom brehu Váhu, malo byť začlenené do „Veľkej Moravy“ až počas vlády Svätopluka. Spomenutí autori tiež tvrdia, že oblasť Nitrianska nebola v prvej polovici 9. storočia výraznejšie politicky štruktúrovaná.

Nami predložené poznatky, na základe písomných prameňov (*Annales regni francoum*, *Fuldské anály*, a. i.), však tézu o politickej dominancii Moravanov v oblasti medzi Váhom a Malými Karpatmi v prvých desaťročiach 9. storočia značne spochybňujú. Moravania totiž v prvých dvoch dekádach boli len relatívne malým kniežatstvom, rozkladajúcim sa zrejme iba v povodí južnej Moravy, keďže sa v prameňoch priamo nespomínajú. Zato sa však spomína „drobný kaganát“ v ich tesnom susedstve, o ktorom predpokladáme, že bol v tom čase najdôležitejším politickým hráčom v pohraničnom regióne. Moravania a Nitrianski Slovania sú však spomenutí nepriamo ako bližšie nešpecifikované slovanské kniežatá, sídliace v okolí Dunaja. Tieto kniežatá sa už v tomto čase zúčastňovali ríšskych snemov, avšak *gens* Moravanov sa spomína až v roku 822. Práve obdobie krátko pred týmto rokom možno považovať za čas vzostupu politickej moci Mojmírovcov. Ak aj oblasť Bratislavy, Malých Karpát a Stredného Považia nepatrila do Nitrianska, museli to byť centrá samostatných drobných kniežatstiev, ktoré sa stali neskôr predmetom sporu medzi Mojmírovcami a nitrianskymi Pribinovcami.

Zatiaľ relatívne skromné svedectvo archeologických nálezov z centrálnych regiónov Nitrianska, ktoré boli konsenzuálne datované do obdobia

⁶⁷ CHORVÁTOVÁ, Hana – HARVÁT, Matej. Ženské a detské hroby s honosným šperkom v dlhom 9. storočí v Čechách, na Morave a na Slovensku. In *Musaica archaeologica*, roč.5, č.1, Bratislava: Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra archeológie. 2020, s. 51 – 81, (tu s. 69)

prvých dekád 9. storočia, samo o sebe nie je dostatočným dôkazom absencie komplexnejších politických štruktúr v tomto období. Zavrnutím jednej chronologickej koncepcie, koncepcie tzv. blatnicko-mikulčického horizontu, vzniká celý rad otázok ohľadom vzniku početných hradských centier v priestore Nitrianska a datovania predmetov patriacich príslušníkom tunajších elít. Zdá sa byť nepravdepodobné, že by archeologicky doložené početné populácie slovanského a avarsko-slovanského osídlenia z 8. storočia boli natoľko zdecimované franskými výbojmi, že by v ich dôsledku na desaťročia zavládlo v priestore Nitrianska mocenské vákuum. Záverom teda dodáme, že existenciu a štruktúru nitrianskych elít v prvých desaťročiach 9. storočia bude nutné ešte objasniť na podklade ďalších rozsiahlejších archeologických výskumov a reinterpretácie doterajších nálezov. Predovšetkým bude nevyhnutné zacieliť pozornosť archeologického bádania na nálezy z priestoru užšieho Nitrianska a Nitry samotnej.

Nadväznosť Svätoplukovho Nitrianska na kniežatstvo z predveľkomo-ravského obdobia sa vo svetle písomných prameňov javí ako vysoko pravdepodobná. Nitrianske kniežatstvo bolo v rámci mojmírovského konglomerátu obnovené najskôr okolo roku 846, kedy bol do jeho čela dosadený pravdepodobne Svätoplukov otec. Napriek tomu sa však Nitriansko opätovne objavuje v prameňoch až po nástupe Svätopluka na nitriansky kniežací stolec. Práve za Svätopluka sa totiž začal výrazný hospodársky rozvoj územia a odklon od jednotnej zahraničnej politiky Veľkej Moravy. Politicko-emancipačné a s nimi spojené cirkevno-právne procesy v Nitriansku boli završené vznikom samostatného biskupstva v roku 880. Neskorší vývoj v druhej polovici 9. storočia bol teda kontinuálnym vyústením spoločenských procesov, ktoré sa v Nitriansku započali ešte počas vlády Pribinovcov.

L i t e r a t ú r a

P r a m e n e

1. Annales Bertiniani/Letopisy Bertinské. In *Magnae Moraviae fontes historici*. Eds. Bartoňková, Dagmar-Havlík, Lubomír – Masařík, Zdeňek – Večerka, Radoslav. Vol. 1, 2. dopl. a rev. vyd. Brno: Ústav klasických studií a Ústav archeologie a muzeologie, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 67 – 81

2. Annales Fuldenses/Letopisy Fuldské. In *Magnae Moraviae fontes historici*. Eds. Bartoňková, Dagmar – Havlík, Lubomír – Masařík, Zdeňek –

Večerka, Radoslav. Vol. 1, 2. dopl. a rev. vyd. Brno: Ústav klasických studií a Ústav archeologie a muzeologie, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 86 – 132

3. *Annales Hildesheimenses/Letopisy Hildesheimské*. In *Magnae Moraviae fontes historici*. Eds. Bartoňková, Dagmar – Havlík, Lubomír – Masařík, Zdeňek – Večerka, Radoslav. Vol. 1, 2. dopl. a rev. vyd. Brno: Ústav klasických studií a Ústav archeologie a muzeologie, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 157

4. *Annales regni Francorum/Letopisy království Franků*. In *Magnae Moraviae fontes historici* (ďalej len *MMFH*). Eds. Bartoňková, Dagmar – Havlík, Lubomír – Masařík, Zdeňek – Večerka, Radoslav. Vol. 1, 2. dopl. a rev. vyd. Brno: Ústav klasických studií a Ústav archeologie a muzeologie, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 32 – 49

5. *Notae de episcopis Pataviensibus/ Záznamy o Pasovských biskupech*. In *Magnae Moraviae fontes historici*. Eds. Bartoňková, Dagmar – Havlík, Lubomír – Masařík, Zdeňek – Večerka, Radoslav. Vol. 1, 2. dopl. a rev. vyd. Brno: Ústav klasických studií a Ústav archeologie a muzeologie, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 277 – 278

6. *P. Magistri qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum/Dejiny Maďarů P. Magistra, zvaného Anonym*. In *Magnae Moraviae fontes historici*. Eds. Bartoňková, Dagmar – Havlík, Lubomír – Masařík, Zdeňek – Večerka, Radoslav. Vol. 1, 2. dopl. a rev. vyd. Brno: Ústav klasických studií a Ústav archeologie a muzeologie Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 220 – 246

7. *Reginonis chronicon/Kronika Prümského opáta Reginona*. In *Magnae Moraviae fontes historici*. Eds. Bartoňková, Dagmar – Havlík, Lubomír – Masařík, Zdeňek – Večerka, Radoslav. Vol. 1, 2. dopl. a rev. vyd. Brno: Ústav klasických studií a Ústav archeologie a muzeologie Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 136 – 145

8. WOLFRAM, Herwig. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Lublana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti / Academia scientiarum et artium Slovenica, 2012, 419 s.

9. *Žitije Konstantina/Život Konstantinův*. In *Magnae Moraviae fontes historici*. Eds. Bartoňková, Dagmar et. al. Vol. 2, Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1967, s. 57 – 115

10. *Žitije Mefodija/Život Metodejův*. In *Magnae Moraviae fontes historici*. Eds. Bartoňková, Dagmar et. al. Vol. 2, Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1967, s. 134 – 163

Sekundárna literatúra

1. BIALEKOVÁ, Darina – CHROPOVSKÝ, Bohuslav. Umeleckohistorický rozbor nákončia z Nitry. In *Nitra v slovenských dejinách*. Ed. Richard Marsina. Martin: Matica slovenská, 2002, s. 99 – 113

2. CHORVÁTOVÁ, Hana – HARVÁT, Matej. Ženské a detské hroby s honosným šperkom v dlhom 9. storočí v Čechách, na Morave a na Slovensku. In *Musaica archaeologica*, roč. 5, č.1, s. 51 – 81. Bratislava: Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra archeológie. 2020, 145 s.

3. FUSEK, Gabriel. Príchod prvých Slovanov do Nitry v 9. – 12. storočí. In *Nitra v slovenských dejinách*. Ed. Richard Marsina. Martin: Matica slovenská, 2002, s. 79 – 87

4. HANULIAK, Milan. K problematike včasnostredovekého mohylového rítu na území Slovenska. In *Slovenská archeológia* ed. Gabriel Fusek, roč. 49, č. 1 – 2, s. 277 – 299. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2001, 417 s.

5. HENNING, Joachim – RUTTKAY, Matej. Frühmittelalterliche Burgwälle an der mittleren Donau im ostmitteleuropäischen Kontext: Ein deutschslowakisches Forschungsprojekt. In MACHÁČEK, Jiří – UNGERMAN, Štefan (eds.) Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Břeclav: Verlag Dr. Rudolf Habelt, 2011, s. 259 – 288

6. HOMZA, Martin. Hranice Nitrianskeho vojvodstva (kniežatstva) v poľských stredovekých kronikách. In *Nitra v slovenských dejinách*. Ed. Richard Marsina. Martin: Matica slovenská, 2002, s. 65 – 78

7. KÖNIG, Tomáš. *Stredné Podunajsko vo včasnom stredoveku*. Bratislava: o. z. Hilbiny, 2022, 43 s.

8. PIETA, Karol. Včasnostredoveké mocenské centrum Bojná – výskumy v rokoch 2007 – 2013. In *Bojná 2. Nové výsledky výskumov včasnostredovekých hradísk*. Eds. PIETA, Karol – ROBAK, Zbigniew. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2017, s. 11 – 51

9. PIETA, Karol – ROBAK, Zbigniew. The new finds from Klátova Nová Ves. In *Hadak útján. Népvándorlás Kor Fialat Kutatóinak. XXIII. konferenciakötete*. Ed. Ágota Perémi. Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum, 2016, s. 131 – 144

10. POHL, Walter. *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages*. Bukurešť: Brăila, 2008, 414 s.

11. RATKOŠ, Peter. *Slovensko v dobe Veľkomoravskej*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1988, 1. vyd. 177 s.

12. ROBAK, Zbigniew. The Origins and The Collapse of the Blatnica-Mikulčice Paradigm. In *Slovenská archeológia*. Ed. Gabriel Fusek, roč. 55, č. 1, Nitra: Archeologický ústav SAV, 2017, s. 99 – 162

13. RUTTKAY, Alexander – RUTTKAY, Matej – ŠALKOVSKÝ, Peter (eds.). *Slovensko vo včasnóm stredoveku*. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2002, 211 s.

14. TÖNSMEYER, Hans Dieter et. al. *Kocel' a Blatnohrad*. Marianka: Ordinariát OSSR, 2013, 167 s.

15. WOLFRAM, Herwig. *Österreichische Geschichte. Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. 378 – 907*. Vol 1. Wien : Ueberreuter, 1995, 503 s.

16. ZÁBOJNÍK, Jozef. *Slovensko a Avarský kaganát*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2004, 167 s.

17. ZEMENE, Marián, R. Vývoj cirkevnej správy v Nitre od najstarších čias. In *Nitra v slovenských dejinách*. Ed. Richard Marsina. Martin: Matica slovenská, 2002, s. 148 – 158

THE BEGINNINGS OF THE NITRA PRINCIPALITY (796 – 869)

KOSSACZKÝ, JÁN

In the previous years, Czech and Slovak archeologists rejected the corectness of so called Blatnica-Mikulčice paradigm. As a result of that, new doubts about existence of Nitra principality under the reign of Pribina, came in to scientific discourse. It is true, that the so called Nitra principality is not well known for the autors of the written sources during the period of the first third of ninth century. Despite all that facts, there is just very low probability of hegemony of Moymirids in the area between Small Carpathians, Danube and river Hron, during the first decades of ninth century. In the light of primary sources, there is necessary to assume axistence of more Slavic principalities, located in areas around rivers Morava, Váh and Nitra, around year 811. In this year, the presence of many Slavic princes, from these areas is mentioned on general assembly in Aachen, according to *Annales regni Francorum*. Moreover, the existence of newly established political society, *gens* of Moravian people is mentioned firstly in year 822. That are the main reasons, why we assume the existence of another growing political unit, with the centre in today Nitra, which was ruled by the ancestor of Pribina. Just after few years of Pribin's rule in Nitra, there started a struggle with

bigger Moravian principality, which leads into Pribin's expulsion to Bavarian borderland. But at least in the year 846, there must come the renewal of political autonomy of Nitra principality in the conglomerate of Moravian empire. The new leader of the principality was probably the ancestor of duke Svätopluk. During the reign of Svätopluk, the power of the principality started to be true counterbalance to Moravian archduke Rastislav. That is likely the reason, why is Nitra principality mentioned at first in the year 869 and not before. It is not because of non existence of principality, in previous decades, but as a consequence of rise of new rebellious leader. The borders of the new diocese administrated by bishop Wiching, which is mentioned in the year 880, copied probably the area of relatively lonadresag existing Nitra principality.

Mgr. Ján Kossaczký
Email: jkossaczky@gmail.com

PÔSOBENIE HUMANISTU HIERONYMA BALBA V SLUŽBÁCH UHORSKÝCH KRÁĽOV*

EVA FRIMMOVÁ

FRIMMOVÁ, Eva. Les activités de l'humaniste Girolamo Balbi au service des rois de Hongrie. *Slovenský časopis historický*, II, 2022, 1, 27 – 47 pp.

Girolamo Balbi/Hieronymus Balbus (les années 60 du XVe siècle à Venise – 1535), humaniste de la Renaissance, poète, juriste, diplomate et évêque, fut l'un des plus importants représentants de son époque. Il fut pendant presque 25 ans au service des rois de Hongrie: Vladislav II Jagellon et son fils Louis II. En plus, il s'acquitta des fonctions d'Eglise: entre les années 1514 et 1522 il occupa le poste de prévôt du Dôme Saint-Martin à Bratislava d'où il put influencer, en tant que juriste, les réformes du chapitre. Il se présenta aussi comme diplomate à de différentes occasions: Premier congrès de Vienne en 1515, la Diète d'Empire à Worms en 1521, devant les papes Adrien VI ou Clément VII. Il y prononça ses discours exhortant à lutter contre les Turcs ou à conserver l'unité de la chrétienté. Plus tard, en tant qu'évêque de Gurk, il agit en faveur de Ferdinand Ier de Habsbourg et de Charles Quint de Habsbourg. Les poèmes de Balbi témoignent d'une attitude active d'un humaniste de la Renaissance envers la vie réelle. A la fin du Moyen-Age et au début des Temps modernes les influences de la Renaissance et de l'Humanisme italiens culminent par le personnage de Girolamo Balbi dans le territoire de la Slovaquie d'aujourd'hui.

Mots-clés. Girolamo Balbi/Hieronymus Balbus, humaniste de la Renaissance, évêque, prévôt du Dôme Saint-Martin à Bratislava, diplomate, envoyé des rois de Hongrie, XVe – XVIe siècles

* Štúdiá vyšla v obmene po nemecky v zborníku *Slovak studie. Rivista dell'Instituto storico Slovacco di Roma* (Roma: Rubbettino, 2022)

Hieronymus Balbus (cca 1465 Benátky – 1535 Benátky), humanista, básnik, právnik, diplomat, prepoš a biskup patrí medzi najvýznamnejších kultúrnych i duchovných predstaviteľov svojej doby. Jeho literárna činnosť je úctyhodná, vynikajúco sa prezentoval na viacerých postoch ako profesor na univerzitách alebo ako biskup; bol vychovávateľom kráľovských potomkov, ale aj vyslancom na snemoch alebo u pápežov. Svojimi názormi v rečiach, básňach a pojednaniach zasahoval i ovplyvňoval súdobú politickú a náboženskú situáciu v stredoeurópskom okruhu. Jeho život a dielo spracoval už v 18. storočí Jozef Retzer¹ a najnovšie jeho zobrazené spisy vydal v piatich zväzkoch Anton F. W. Sommer.² Balbovi sa venoval aj slovenský klasický filológ Miloslav Okál, zdôrazňujúc jeho poéziu vo vzťahu k Uhorsku,³ keďže prežil takmer 25 rokov v tejto krajine, z toho osem rokov bol prepoštom Dómu sv. Martina v Bratislave.⁴

Po štúdiách v Ríme u Pomponia Laeta⁵ a v Paríži pôsobil Balbus na poste profesora v Paríži a Padove, odkiaľ ho pozval Maximilián I. Habsburský prednášať právo, poetiku a rétoriku na Viedenskú univerzitu.⁶ V roku 1494 začal na nej ako prvý na sever od Álp prednášať rímske právo, čo o rok neskôr povolil pápež Alexander VI.⁷ Keď v roku 1498 ukončil pobyt na Viedenskej univerzite a vracal sa cez Uhorsko do rodných Benátok, prepadli, zranili a olúpili ho zbojníci, takže bol nútený vrátiť sa do Viedne. Čoskoro získal prácu preceptora u Jána Šelmerka (Schallenberg), naj-

¹ RETZER, Joseph F. *Opera poetica, oratoria ac politico-moralia ex codicibus manuscriptorum primisque typis collegit et praefatus est Josephus de Retzer; I – II*. Vindobonae: Josephus Stahel. 1791, 1792. 38, 647, 1; 607, 11 s.

² SOMMER, Anton F. W. *Hieronymus Balbus. Poet – Humanist – Diplomat – Bischof. Opera omnia quae supersunt, Bd. 1 – 5*, Wien: Eigenverl. Sommer, 1991, 1994 – 1996. 621; 596; 436; 360; 251 s.

³ OKÁL, Miloslav. Hieronymus Balbus. In *Zprávy Jednoty klasických filologů*. Praha, 1971, roč. 13, č. 3, s. 91 – 117

⁴ KLECKER, Elisabeth. Hieronymus Balbus. In *Deutscher Humanismus 1480 – 1520. Verfasserlexicon. Humanismus. I. A – K*. Wostbrock, Franz Josef (ed.). Berlin: De Gruyter, 2008, s. 109 – 115

⁵ Julius Pomponius Laetus (1425 – 1498); humanista, zakladateľ rímskej školy „Accademia di storia e di archeologia“ v roku 1460, Balbov učiteľ

⁶ Hieronymus Balbus prišiel na Viedenskú univerzitu už na letný semester v roku 1493 ako „intitulatus“, v roku 1494 už ako doktor práv podpísal zmluvu do roku 1497; v roku 1498 ho z právnickej fakulty uvoľnili, za čo zaplatil jeden uhorský zlatý. KINK, Rudolf. *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien, I*. Wien: Verlag und Druck von Carl Gerold und Sohn, 1854, s. 197, 222

⁷ UIBLEIN, Paul. *Die Universität Wien im Mittelalter. Beiträge und Forschungen*. Mühlberger, Kurt., Kadletz, Karl (eds.). Wien: WUV-Universitätsverlag, 1999, s. 32 – 33

vyššieho kancelára a komorníka krajinského kancelára Českého kráľovstva, ktorý mu ako preslávenému učiteľovi poslal do Viedne na výchovu svojho syna Henricha; urobil tak na radu kráľovského sekretára Jána Šlechta zo Všehrd.⁸ V roku 1499 prišiel Balbus so svojím zverencom do Prahy, kde pokračoval v jeho výchove a zároveň si založil školu pre mladých šľachticov.⁹ Ide o ojedinelý vznik takéhoto vzdelávacieho strediska, ktoré však stroskotalo najmä kvôli financiám a nedôvere šľachty voči takýmto novotám. Popritom prednášal Balbus čiastočne súkromne dva roky na Karlovej univerzite poetiku, rétoriku a právo, i keď mu prekážal jej utrakvistický charakter. V roku 1501 Prahu opustil, zrejme pre nezhody s učencami, keďže mu vyčítali bezbožnosť a nemravnosť voči mládeži, čo bolo často len obyčajným ohováraním.¹⁰

Hieronymus Balbus dosahoval veľké úspechy pri vykonávaní rozličných činností, ale kvôli nepokojnej povahe a výrazným rozporuplným alebo satirickým literárnym prejavom sa u jeho priaznivcov v mnohých prípadoch vytratil priateľský postoj. Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic,¹¹ Ján Šlechta alebo olomoucký prepošťa Augustín Käsembrot chválili jeho učenosť a vyjadrovali sa, že na Karlovej univerzite sú jeho prednášky vo veľkej obľube, ale na druhej strane písali v listoch i básňach o jeho zlých vlastnostiach, ale aj o príklone k homosexualite, pre ktoré nakoniec stratil ich obdiv i záujem.¹² V Uhorsku sa začala Balbova kariéra spočiatku v duchovnej sfére, čo ironicky komentoval jeho priateľ Bohuslav Hasištejnský, že z frivólného a ľahotárskeho voľnomyšlienkaru a ateistu sa stal kultivovaný dvoran, vychovávateľ a zbožný prelát po vzore svojho krajana Aenea Silvia Piccolominiho, neskoršieho pápeža Pia II. (1458 – 1464):

„Prísluší k vznešenej cirkevnej obci, tak tešte sa Múzy,
hoc' Balbus nedávno bol v područí pekelných síl.

⁸ Ján Šlechta zo Všehrd (1466 – 1525); 1500 – 1504 tajomník uhorského kráľa Vladislava II. Jagelovského

⁹ MACEK, Josef. *Jagellonský věk v českých zemích, 1-2. 1471 – 1526*. Praha: Academia, 2001, 528 s.

¹⁰ TRUHLÁŘ, Josef. *Počátky humanismu v Čechách*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1892, s. 91 – 99

¹¹ Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic/ de Hassenstein (cca 1461 – 1510); český humanista, v rokoch 1487 – 1490 pôsobil na dvore Mateja Korvína v Budíne, ale aj Vladislava II. Jagelovského.

¹² Šlechtov list z 30. septembra 1500 a Hasištejnského báseň na Balba. ASCHBACH, Joseph R. *Wiener Universität und ihre Humanisten im Zeitalter Kaiser Maximilians I.* Wien: Wilhelm Braumüller, 1877, s. 152 – 153

Domnieval sa, že duše nás všetkých sa uvoľnia s telom,
tiež sa on domnieval, že na nebi žiadny Boh nie je.“¹³

Balbus bol dvoranom v Budíne už od roku 1501 a viedol veselý bezstarostný život v kruhu svojich priateľov spolu so Šlechtom i Hasištejnským. Tento v alegorických veršoch poznamenal, že rád s nimi trávi svoj čas a že si spolu užívajú a popíjajú:

„Nasmerujme sa k ochranným bôžikom Panónie, Šlechta,
ak hľadáš, čo teší nás: životu vzdávať svoj hold.“¹⁴

V roku 1505 povolal Balba päťkostolský biskup Juraj Satmári¹⁵ za sekretára, neskôr bol prepoštom vo Váci,¹⁶ v roku 1514 kanonikom v Jágri,¹⁷ od roku 1514 prepoštom v Bratislave, biskupom v sedmohradskej Albe Júlii¹⁸ a v lete 1522 ho menoval arcivojvoda Ferdinand I. Habsburský¹⁹ za biskupa v Terste. Ale v tom istom roku bol zvolený za gurského biskupa a popri tom určený za Ferdinandovho legáta u pápeža Hadriána VI.²⁰ Preto zane-

¹³ „Ecclesiae membrum est Balbus, gaudete Camenae,
Tartareum membrum scilicet ante fuit.
Censuit is nostras animas cum corpore solvi,
et nullum in coelo censuit esse Deum.“

HASSENSTEIN, Bohuslaus. *Epigrammaton liber III*. Mitis, Thomas (ed.). Pragae: Georgius Melantrichus ab Aventino 1570, s. 162; ASCHBACH, *Wiener Universität*, ref. 12, s. 154

¹⁴ „Inter Pannonios versamur, Šlechta, Penates; si, quae agimus, quaeris: vivimus et bibimus.“

HASSENSTEIN, Bohuslaus. *Ecloga sive Idyllion Budae*. Mitis, Thomas (ed.). Pragae: Georgius Melantrichus ab Aventino, 1570, s. 18 – 20; HEJNIC, Josef – MARTÍNEK, Jan. *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě, III*. Praha: Academia, 1969, s. 184; TRUHLÁŘ, *Počátky humanismu*, ref. 10, s. 116 – 118

¹⁵ Juraj Satmári/ Szatmáry; 1505 – 1523 päťkostolský biskup a kancelár Uhorského kráľovstva

¹⁶ ASCHBACH, *Wiener Universität*, ref. 12, s. 153 – 156

¹⁷ *Dizionario biografico degli Italiani, V*. Roma: Istituto della enciclopedia Italiana, 1963, s. 372

¹⁸ Podľa rukopisej poznámky Jána Dernschwama (1494 – 1569), Balbovho sekretára a faktora Turzovsko-fuggerovskej spoločnosti, v knihe BALBUS, Hieronymus. *Epigrammata*. Viennae: Johannes Winterburg, Kal. Aug. [1. VIII.], 1494. 22 l, ref. 105

¹⁹ Ferdinand I. Habsburský (10. 3. 1503 – 25. 7. 1564); 29. 8. 1526 zvolený za českého kráľa, 3. 11. 1527 korunovaný v Stoličnom Belehrade za uhorského kráľa, 1531 rímsko-nemecký cisár.

²⁰ Hadrian VI. (Adrian Florent van Trusen); 1522 – 1523 rímsky pápež

chal prepozitúru v Bratislave Františkovi Aczélovi I. zo Zely²¹ a prešiel do Gurku, aby nahradil kardinála Matúša Langa.²²

Ku kráľovi Vladislavovi²³ sa dostal Balbus prostredníctvom italského vyslanca. Už koncom 15. storočia obdivoval kráľa píšuc Bohuslavovi Hasištejnskému, že panovník je zoslaný z nebies a podobný Bohu.²⁴ Spočiatku bol jeho tajomníkom a na Šelmberkovo odporúčanie sa stal v rokoch 1512 – 1515 vychovávateľom²⁵ mladého kráľoviča Ľudovíta²⁶ i jeho sestry Anny.²⁷ Vychovával ich v humanistickom duchu, ale jeho ďalší preceptor Juraj Brandenburský²⁸ Balba ostro kritizoval.²⁹ Ľudovítovu priazeň si však zachoval aj potom, čo sa tento stal v roku 1516 uhorským kráľom.

Balbus ako prepošt Dómu sv. Martina v Bratislave

V rokoch 1514 – 1522 bol Balbus prepoštom Dómu sv. Martina v Bratislave. Uhorský kráľ i ostrihomský arcibiskup a kardinál Tomáš Bakóc mali záujem, aby práve on získal tento post.³⁰ U Vladislava II. bol Balbus tajným radcom, a preto ho kráľ protežoval v predvečer rokovaní o dvojitých cisársko-kráľovských svadobných zmluvách, ktoré sa mali odohrať v roku 1515 predovšetkým v Bratislave. Zároveň mal byť Balbus ako diplomatická záruka pre ríšskeho miestodržiteľa a gurského kardinála Matúša Langa, ktorého poveril aj pápež Lev X., aj cisár Maximilián, aby dohliadol na ich úspešný priebeh. O pozadí získania postu bratislavského prepošta sa vie, že sa najprv uvažovalo o tom, že Balbus získa po kanonikáte v Jágri prepoštvstvo v Sedmohradsku a tamojší František Zaremberg nastúpi do Bratislavy po Mikulášovi zo Šankoviec. Ale Zarembergovi kráľ Vladislav nariadil, že má uvoľniť túto prepozitúru učenému a literárne činnému mu-

²¹ RIMELY, Karol. *Capitulum insignis ecclesiae collegiate Posoniensis ad s. Martinum, ep. olim ss. Salvatorem*. Posonii : Carolus Angermayer, 1880, s. 135 – 136

²² Matúš Lang z Wellenburgu (1468 – 1540); 1513 kardinál a gurský biskup, 1519 salzburský arcibiskup, pápežský legát v službách cisára Fridricha III. a Maximiliána I., generálny ríšsky miestodržiteľ

²³ Vladislav II. Jagelovský († 13. 3. 1516); 1471 český kráľ, 1490 uhorský kráľ

²⁴ MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích, I*, ref. 9, s. 180

²⁵ ASCHBACH, *Wiener Universität*, ref. 12, s. 154 – 155

²⁶ Ľudovít II. Jagelovský (1. 7. 1506 – 29. 8. 1526); 1509 český kráľ, 1516 uhorský kráľ

²⁷ Anna Jagelovská (1504 – 1547); sestra Ľudovíta II. Jagelovského, manželka Ferdinanda I. Habsburského

²⁸ Juraj Brandenburský; markgróf Brandenburskej marky, člen uhorského a českého kráľovského dvora, vychovávateľ kráľoviča Ľudovíta Jagelovského

²⁹ Juraj Brandenburský zvaloval vinu za zlú výchovu kráľoviča Ľudovíta na Hieronyma Balba. TRUHLÁŘ, *Počátky humanismu v Čechách*, ref. 10, s. 96

³⁰ Tomáš Bakóc/Bakács z Erdödu; 1497 – 1521 kardinál a ostrihomský arcibiskup

žovi Hieronymovi Balbovi, ktorý bol jeho sekretárom a radcom i vychovávateľom jeho syna a dediča Ľudovíta. Cirkevný úrad prepošta sa prelínal s viacerými svetskými úlohami a práve Balbus z pozície právnika zasahoval aj do zmien právneho charakteru v samotnom prepoštvstve. Napriek tomu, že bol už prepoštom v iných kapitulách, vyčítali mu, že nie je kanonikom v Bratislave, čo sa pre túto funkciu vyžadovalo. V roku 1515 a aj neskôr, v roku 1523 a 1526, udelil panovník kanonikát bez súhlasu kapituly, a preto sa Balbus snažil právne podložiť vzniknutú situáciu. Preto vypracoval po dohovore s členmi kapituly nové štatúty, ktoré dal počas svojho pobytu v Ríme v roku 1521 potvrdiť pápežovi Hadriánovi VI.³¹ Ale ani obnovené štatúty nespresňovali, kto by mal určovať nových kanonikov; bola to záležitosť vzťahu prepošta a arcibiskupa.³² Formou týchto štatútov sa Balbus usiloval ukončiť aj spory s kanonikmi. V rozporoch z pohľadu nedechných záležitostí, napr. v 13. bode štatútov kapituly, sa zakotvilo, že ak kanonik začne súdne konanie proti spolubratovi, môže sa odvolať k súdu prepoštstva,³³ ak prepošt nevyrieši spor, ďalšou inštanciou je arcibiskupský súd. Ďalej sa v štatútoch uvádza, že na prerokovanie spoločných záležitostí prepošta a kapituly ho majú prizvať, ale ostatné prípady, ktoré sa netýkajú prepošta, môžu vyriešiť kanonici sami, nehovorí sa však, že to má byť mimo kapitulária.³⁴

Prepošt ako reprezentant inštitúcie

Bratislavský prepošt sa postupne stal výraznou postavou mestského spoločenstva a vzrástol aj význam kapituly, hlavne po roku 1452, po posviacke Dómu sv. Martina. Prepošt i kanonici boli oslobodení od platenia dane už privilegiom kráľa Ondreja z roku 1291,³⁵ čo sa však nedodržiavalo, a preto ho kráľ Vladislav II. v roku 1497 a kráľ Ferdinand I. v roku 1551 obnovili novým mandátom.³⁶ Mesto si na základe dohody magistrátu s kapitulou z roku 1302 samostatne volilo farára spomedzi kanonikov,

³¹ Bratislava: Slovenský národný archív (SNA), Súkromný archív Bratislavskej kapituly (SABK) – Cap. A, fasc. 13, N° 4; RIMELY, *Capitulum insignis ecclesiae Posoniensis*, ref. 21, s. 234 – 235

³² Bratislava: SNA, SABK – Cap. K, fasc. 4, N° 9A1, 9A2, 9A6

³³ Bratislava: SNA, SABK – Cap. K, fasc. 1, N° B2

³⁴ Bratislava: SNA, SABK – Cap. G, fasc. 1, N° 23; Cap. K, fasc. 1, N° B2

³⁵ HORVÁTH, Vladimír – LEHOTSKÁ, Darina. *Dejiny Bratislavy*. Bratislava: Obzor, 1978, s. 49

³⁶ Bratislava: SNA, SABK – Cap. B, fasc. 2, N° 22; Cap. G, fasc. 3, N° 80

³⁷ Bratislava: Archív mesta Bratislavy – Stredoveké listy a listiny, č. 23

a ten bol podriadený prepoštovi.³⁷ Okrem pastoračnej práce mesto spolupracovalo s prepoštvom aj pri hospodárení – patrila mu desatina z desiatkov z produkcie vinohradov a štvrtina z inej úrody mesta.³⁸ Spolupráca bola i v kultúrnej oblasti. Obraz postavenia prepošta v Bratislave poskytujú viaceré osobnosti na sklonku stredoveku ako napr. Juraj Schomberg, ktorý bol vicekancelárom a v rokoch 1472 – 1486 kancelárom univerzity Istropolitany. Preto dostal aj biskupské insígnie, aby mal právomoci, v zmysle ktorých by mohol riadiť a vykonávať „de iure“ všetky potrebné záležitosti.³⁹ Spätosť s politickým i kultúrnym záujmom možno vidieť napr. u kanonika Jána Hana, ktorý vydával odpustky na podporu tureckého ťaženia,⁴⁰ objednával odpisy alebo iluminovanie misálov a antifonárov (*Antiphonarium Bratislaviense/Posoniense, Missale Bratislaviense/Posoniense*).⁴¹ Na zveľadovaní Kapitulskej knižnice sa však podieľali mnohí ďalší.⁴² Keď bol kancelár Istropolitany Ján Vítěz zo Sredny po odhalení sprisahania v roku 1471 uväznený, nastupujúci Schomberg využíval svoje postavenie a učiteľom udeľoval kanonikáty a benefíciá, ale mesto mu pomáhalo s opravou univerzitných budov.⁴³

Prepošt bol nositeľom práv a povinností vikára. Úrad vikára „vicarius foraneus“ bol veľmi dôležitý pre arcibiskupa, pretože ho mohol zastúpiť. V spolužití Cirkvi a svetského zástupcu mal uhorský kráľ veľký vplyv naj-

³⁸ Bratislava: SNA, SABK – Cap. G, fasc. 5, N° 124

³⁹ FRIMMOVÁ, Eva. Právo a poriadok na Istropolitane v Bratislave. In Čičaj, Viliam. et al. (eds.). *Sociálna disciplinizácia a zrod modernej spoločnosti: „... z prjnsnosti a wssu ostrostu zakazzugeme“*. Bratislava: Historický ústav SAV: Vydavateľ Igor Ilit-Rádio-Print, 2013, s. 149 – 165

⁴⁰ FRIMMOVÁ, Eva. L'activité de l'imprimeur Andreas entre 1477 et 1480 à Presbourg. In *Magyar Könyvszemle: könyv és sajtótörténeti folyóirat*, Budapest, 2013, roč. 129, č. 4, s. 424 – 447. ISSN 0025-0171; FRIMMOVÁ, Eva. Bratislavské odpustkové listiny. In *Studia Bibliographica Posoniensia*, 2018, s. 25 – 38

⁴¹ SOPKO, Július. *Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a v Rumunsku*. Martin: Matica slovenská, 1982, č. 6, 133; SOPKO, Július. *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach*. Martin: Matica slovenská, 1981, č. 400

⁴² ŠEDIVÝ, Juraj. *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava: Chronos 2007. 283 s. BURAN, Dušan. Bratislavská kapitula a univerzita Istropolitana na prahu novoveku. In *Renesancia: umenie medzi neskorou gotikou a barokom. Prvé vydanie*. Bratislava: Slovenská národná galéria: Slovart, spol. s.r.o., 2009, s. 9 – 10; HLA-VAČKOVÁ, Miriam. *Kapitula pri Dóme sv. Martina. Intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV 2008. 210 s.

⁴³ RATKOŠ, Peter. Vzťah Jána zo Sredny a Juraja Schönberga k univerzite Istropolitana. In *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. – 16. storočí*. Holotík, Ľudovít – Vantuch, Anton (eds.). Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1967, s. 73, 81 – 82

mä v dvoch otázkach, ktoré sa týkali udeľovania prepoštvstva a pôsobenia v službách panovníkov. Patronátne právo od Štefana I. rozvinuli najmä Žigmund Luxemburský a Matej Korvín.⁴⁴ Panovník mal právo vymenovať arcibiskupov a biskupov a udeľovať benefíciá. Určoval nielen ich dosadenie, financovanie, ale aj právne postavenie v štátnom systéme, jeho rozhodnutia dodatočne potvrdzoval pápež, udelením pália potvrdil menovanie a dal biskupovi právomoc.⁴⁵ V roku 1469 udelil pápež prepoštovi právo nosiť biskupské insígnie. Jeho právomoci sa dotýkali aj súdnej jurisdikcie v Bratislavskej stolici, čo súviselo s cirkevnou jurisdikciou novovzniknutej univerzity.⁴⁶ Prepošt ako archidiakon mal zase povinnosť vykonať každoročne vizitáciu všetkých fár dištriktu, sprostredkovať im nariadenia arcibiskupa a dohliadať na ich plnenie, dokonca neskôr bol i protonotárom arcibiskupa.⁴⁷ Postavenie prepošta kapituly podobne ako iných významných cirkevných miest bolo teda predovšetkým od čias Žigmunda Luxemburského a Mateja Korvína prepojené s inými úlohami. Tí, ktorí ich zastávali, boli vzdelancami: protonotárm, vyslancami aj kráľovskými radcami. Kráľ Vladislav II. mal právo udeľovať cirkevné prebendy. Prepošti mali aj iné poverenia v službách panovníkov, napr. povinnosti diplomata, sudcu alebo kráľovského sprostredkovateľa, a tak sa postupne ich hodnosť menila z bratislavského prepošta na titulárnu funkciu a prepozitúru spravovali viceprepošti.

Medzi prepoštom a kanonikmi bolo zložitou i konfliktnou oblasťou udeľovanie benefícií. Tohto práva sa vo viacerých obdobiach ujímali prepošt, arcibiskup, kráľ alebo pápežský legát.⁴⁸ Nový kanonikát sa udelil až po uprázdnení prebendy. Od 15. storočia prebiehala voľba kanonikov v ka-

⁴⁴ TUSOR, Péter. *Katolikus király apostoli jogai? A magyar királyi főkegyúri jog, 1417 – 1918*. Online: <<http://acta.bibl.u-szeged.hu/68213/>>

⁴⁵ TUSOR, Péter. *The Papal Consistories and Hungary in the 15th – 16th centuries. To the history of the history of the Hungarian Royale Patronage and Supremacy* (CVH II/4), Budapest – Rome 2012. (186 p. + tékép és facsimile mellékletekkel) Online: <https://institutumfraknoi.hu/papal_consistories_and_hungary_15th_16th_centuries_history_hungarian_royal_patronage_and_supremacy>

⁴⁶ REBRO, Karol. Istropolitana a Bologna. In *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. – 16. storočí*. Holotík, Ľudovít – Vantuch, Anton (eds.). Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1967, s. 20 – 22; Bratislava: SNA, SABK – Cap. A, fasc. 1, N° 1; CSÁSZÁR, Mihály. *Az Academia Istropolitana, Mátyás király Pozsonyi egyeteme. Oklevéltára I*. Bratislava: Eder István könyvnyomdájából, 1914, s. 113-114; *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti, I*. Bratislava: Národné literárne centrum, 1998, s. 168 – 169

⁴⁷ Bratislava: SNA, SABK – Cap. A, fasc. 10, N° 4

⁴⁸ KNAUZ, Nándor. Bullások. In *Magyar Sion, I.*, 1863, s. 635; KNAUZ, Nándor. *Pozsonni prepostság*. Esztergom, 1880, s. 86

pitule, predtým ich menoval biskup. Až do doby kráľa Žigmunda platil zákaz prijať za kanonika cudzinca bez súhlasu kráľa, čo bolo zapríčinené úsilím obmedziť vplyv pápeža v Uhorsku.⁴⁹ Obnovenie posilnenia právomocí prepošta nastalo za Juraja Schomberga, keď mu kráľ Matej Korvín povolil na základe patronátneho práva prijímať učiteľov na univerzitu Istropolitánu.⁵⁰ Problematika súdnej právomoci sa zintenzívnila v čase jej zakladania v roku 1465. Prepošt a kanonici sa schádzali pravidelne v piatok a mimoriadne, ak ich zvolal prepošt. Voči pokusom zabrániť prítomnosti prepošta pri spisovaní a spečatovaní testamentov Balbus argumentoval, že mu v tom ako „hlave kapituly“ nemôžu brániť.⁵¹

Prepošt i kanonici sa mali zdržiavať v Bratislave, inak mohli prísť o dôchodky. Ale kráľ Vladislav II. v roku 1515 potvrdil regulu a zvyky, že sa to netýka prepošta, ak je neprítomný kvôli službe kráľovi.⁵² Toto potvrdil o rok neskôr arcibiskup Tomáš Bakóc aj pre kanonikov, ak je to z dôvodu služby Cirkvi.⁵³ Prepošti bývali totiž často mimo rezidencie, a preto ustanovovali svojich zástupcov – viceprepoštov alebo vikárov. Prepošt i kanonici sa podieľali na spoločnom vlastníctve majetkov a v tomto smere sa snažili o autonómiu. Ich príjmy určoval arcibiskup z mýta hradských dištriktov patriacich arcibiskupovi, z desiatkových príjmov a pod. Väčšinou prepošt dostal tretinu alebo štvrtinu z mýta, v tom prípade patrili dve tretiny alebo tri štvrtiny kanonikom. Tento pomer kolísal v rozličných obdobiach a rovnako aj v súvislosti s napr. darovanými pozemkami a dedinami, ktoré pochádzali od kráľa, arcibiskupa alebo od mešťanov. Často dochádzalo k sporom aj pri príjmoch, ktoré pramenili z činnosti kapituly ako hodnoverného miesta, o ktorých si kanonici mysleli, že patria len kapitule. Spoločné majetky spravoval dekan, ktorý bol zvolený spomedzi kanonikov.

Balbus našiel hospodárstvo kapituly v zlom stave a aj sa sťažoval na chudobu bratislavského prepošstva a na malé dôchodky.⁵⁴ Zaslúžil sa teda o spísanie nových štatútov a stanovil povinnosť dekana obhospodarovať majetky. Zároveň uznal, že prepošt nemá nárok na benefíciá majetkov, a kapitula uznala jeho príjem z činnosti hodnoverného miesta⁵⁵ a iných činností, ako sú krsty, svadby, pohreby, ale aj z prenájmu viníc a pod. V čase,

⁴⁹ KNAUZ, Bullások, ref. 48, s. 413

⁵⁰ RIMELY, *Capitulum insignis ecclesiae Posoniensis*, ref. 21, s. 32

⁵¹ Bratislava: SNA, SABK – Cap. G, fasc. 1, N° 4

⁵² Bratislava: SNA, SABK – Cap. F, fasc. 8, N° 168

⁵³ Bratislava: SNA, SABK – Cap. F, fasc. 8, N° 168

⁵⁴ RETZER, *Opera poetica*, ref. 1, s. 9-11; 38 – 40

⁵⁵ Bratislava: SNA, SABK – Cap. K, fasc. 1, N° B2

keď doliehala na krajinu ťarcha tureckého nebezpečenstva, musela kapitula prispievať vysokými finančnými poplatkami na obranu krajiny, ktorých výška nebola vždy rovnaká. Prepošť platieval jednu štvrtinu.

Balbus ako prepošť riešil tiež spory kapituly so susednými šľachticmi, napr. s Petrom zo Svätého Jura, ako o tom hovorí jeho list z 19. januára 1516,⁵⁶ ale podľa listu z 24. októbra 1517⁵⁷ sa spor rozšíril aj o spor farárov s Františkom Wardaiom zo sedmohradskej diecézy a zo Solnockej stolice, pretože mu nechceli platiť dohodnutú štvrtinu desiatku.

Balbus ako diplomat uhorského kráľa

Hieronymus Balbus sa zúčastňoval na politickom živote ako vyslanec a zástupca uhorského kráľa.⁵⁸ Začal na Prvom viedenskom kongrese v roku 1515, ktorého hlavným cieľom bolo uzavrieť zmluvu o budúcej svadbe habsburských a jagelovských potomkov, a tak vytvoriť jednotnú mocnú ríšu a silný kresťanský obranný systém proti vzrastajúcej moci a nebezpečenstvu Turkov. Predbežné rokovania prebiehali takmer štyri mesiace v Bratislave za účasti troch jagelovských kráľov Uhorska, Česka a Poľska – Vladislava, Ľudovíta a Žigmunda,⁵⁹ neprítomného cisára Maximiliána, ktorého zastupoval kardinál Matúš Lang.⁶⁰ Bola to jedna z najvýznamnejších udalostí na prahu novoveku, ktorej dôsledky mali rozhodujúci význam pre ďalší politický vývoj stredoeurópskych krajín. Pri príprave tohto zväzku stáli okrem uvedených cisársky diplomat Ján Kuspinián⁶¹ a za poľského kráľa Žigmunda Krištof Šidlovický.⁶² V máji 1515 boli v Bratislave podpísané dve

⁵⁶ Budapest: Magyar nemzeti levéltár, Országos levéltár – N°47138

⁵⁷ Budapest: Magyar nemzeti levéltár, Országos levéltár – N° 82385

⁵⁸ *Das Wiener Fürstentreffen von 1515. Beiträge zur Geschichte der Habsburgisch-Jagiellonischen Doppelvermählung.* DYBAŠ, Bohuslaw – TRINGLI, István. (eds.) Budapest: MTA, 2019. Online: <<http://real.mtak.hu/101677/1/2019WienerCongress.pdf>>; FRIMMOVÁ, Eva. *Rok 1515 v premenách času: (na pozadí Bartoliniho diela Odeporicon).* Bratislava: Post Scriptum: Historický ústav SAV, 2015. 285 s.

⁵⁹ Žigmund I. Starý Jagelovský (1467 – 1548); 1506 poľský kráľ

⁶⁰ BARTHOLINUS, Riccardus. *Odeporicon.* Viennae: Hieronymus Vietor impensis Johannis Videman Augustensis, Idibus Septembris MDXV [= 13. 9. 1515]. 68 l.; VD16 B-569; CUSPINIANUS, Iohannes: *Congressus ac conventus caesaris Maximiliani et trium regum Hungariae, Boemiae et Poloniae.* Viennae: Johannes Singriener Mense Iulio 1515. 18 l.; VD C-6482

⁶¹ Ján Kuspinián/ Cuspianus († 1529); radca cisára Maximiliána I. a vyslanec u uhorského kráľa, profesor na Viedenskej univerzite

⁶² Krištof Šidlovický/Schydlowicky, Szydlowieczki; sandomiersky kastelán, správca hradu a kancelár Poľského kráľovstva, vyslanec

svadobné zmluvy, ktoré rozšírili a doplnili o tretiu, podpísanú vo Viedni v deň dvojčitých zásnub dňa 22. júla.⁶³ Podľa záznamov Richarda Bartoliniho⁶⁴ bol Balbus hlavným zástupcom uhorskej strany na stretnutí s cisárom, ktorý musel zostať riešiť naliehavé problémy na sneme v Linzi a do Bratislavy sa vôbec nedostal. Dňa 1. júna bol tento „muž vynikajúceho vzdelania“ vyslaný do Innsbrucku k cisárovi Maximiliánovi, odkiaľ sa vrátil 19. júna.⁶⁵ Týmto posolstvom sa malo urýchliť a ukončiť štvormesačné predbežné rokovanie v Bratislave.⁶⁶ Ján Dantišek⁶⁷ v básni o ceste poľského kráľa Žigmunda do Uhorska na toto stretnutie, uverejnenej v Bartoliniho *Odeporicone*, chválil Balba, kňaza aj zapisovateľa uhorských udalostí, ktorý toho kedysi toľko vykonal, že jeho sláva nikdy nezanikne. Je tam aj narážka na jeho právne povedomie:

„Rovnako Balbus: bol Fébovým kňazom, no teraz je riadny
vykladač Božieho práva.⁶⁸ On knihy o význačných dejoch
ríše uhorskej píše a dávno vykonal toľko,
že jeho chýr ani sláva už nemôžu zapadnúť nikdy.“⁶⁹

⁶³ 20. mája boli podpísané dve svadobné zmluvy na Bratislavskom hrade a tretia záverečná 22. júla vo Viedni. FRIMMOVÁ, Eva. Cisársko-kráľovská svadobná zmluva z roku 1515. In *Politický zrod novovekej strednej Európy. (500. výročie narodenia Ferdinanda I. – zakladateľa habsburskej monarchie)*. Baďurík, Jozef – Sládek, Kamil (eds.). Bratislava: Centrum pre európsku politiku 2005, s. 62 – 73; FRIMMOVÁ, *Rok 1515 v premenách času*, 2015, ref. 58

⁶⁴ Richard Bartolini (asi 1470 – 1529); básnik a kanonik v peruggijskom dóme, prešiel neskôr do služieb gurského biskupa Matúša Langa ako sekretár a dvorný kaplán.

⁶⁵ „Interim Balbus, vir apprime litteratus, missus a regibus, advenavit.“ BARTHOLINUS, *Odeporicon*, 1515, ref. 60, fol. II^v; VD16 B562; FRIMMOVÁ, Eva. *Riccardus Bartholinus: Odeporicon*. Bratislava; Trnava: Historický ústav SAV: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave: Towarzystwo Slowaków w Polsce, 2014. 290 s.

⁶⁶ ANKWICZ-KLEEHOVEN, Hans. *Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian. Gelehrter und Diplomat zur Zeit Kaiser Maximilians I.* Graz – Köln: Hermann Böhlau Nachf. 1959, s. 82

⁶⁷ Ján Dantišek/ Dantiscus (1483 – 1548); básnik, humanista, vyslanec na dvore poľského kráľa Žigmunda Jagelovského, pochádzal z Bologne.

⁶⁸ V texte sa uvádza Jupiter ako ochranca štátu a rodiny, v prenesenom význame ochranca práva; Balbus ako prvý prednášal rímske právo na Viedenskej univerzite, severne od Álp.

⁶⁹ „Balbus item Phoebi quondam, nunc rite sacerdos
et Iovis interpres veri, qui grandia facta
Hunnisci scribit regni totque aedidit olim,
quod sua non potis est umquam evanescere fama.“ BARTHOLINUS, *Odeporicon*, 1515, ref. 60, fol. Fii^v; FRIMMOVÁ, *Riccardus Bartholinus: Odeporicon*, 2014, ref. 65, fol. Fii^v (s. 133)

Počas rokovaní v Bratislave vypukol 30. apríla ničivý požiar, ktorého pôvodcu napriek podozreniam nikdy nenašli. Zhorela asi tretina mesta. Úplne bolo zničené prepošstvo na Kapitulskej ulici (Pfaffen Gasse). Veľmi bol poškodený farský dom na rohu Farskej a Kapitulskej ulice, ako aj rad domov pre kanonikov, dekana, altaristov i poddaných. Balbus dal prepošský palác, aj vďaka rozličným podporám, nákladne zrekonštruovať. Podľa dobových svedectiev bola stavba obdivuhodná a reprezentatívna, takže tam Balbus ubytoval budúceho kráľa Ferdinanda s manželkou Annou, keď sa zdržiavali v Bratislave. Kráľ Vladislav II., aby zmiernil nešťastie mešťanov po požiari, udelil mestu sedem privilégií a výsad, v čom jeho syn Ľudovít II. pokračoval šiestimi privilégiami. Sú medzi nimi viaceré listiny oslobodzujúce obyvateľov mesta od daní na niekoľko rokov alebo udeľujúce inú pomoc, kde sa aj menovite uvádzajú Hieronymus Balbus a kanonici.⁷⁰ Tieto nariadenia sa zrejme dôsledne neplnili, keďže nasledovali sťažnosti, urgovania, ale aj obnovovanie starších privilégií. Tak napr. 29. januára 1519 potvrdil kráľ oslobodenie kapituly od akejkoľvek daňovej záťaže a vyznačil pre ňu požadovaných a už stanovených 100 zlatých.⁷¹

Keďže sa Balbus dobre osvedčil ako vyslanec Vladislava II. v roku 1515, aj mladý kráľ Ľudovít ho posielal ako svojho zástupcu na najvýznamnejšie udalosti. V roku 1518 cestoval do Krakova ku kráľovi Žigmundovi na jeho svadbu s milánskou princeznou Bonou Sforza.⁷² V tom istom roku sa ako vyslanec uhorského a českého kráľa Ľudovíta zúčastnil na sneme v Augsburgu a tam prisľúbil Karolovi Habsburskému venovať hlas českého kráľa – elektora pri voľbe cisára.⁷³ Po smrti cisára Maximiliána I., 12. januára 1519, sa v tom istom roku, 3. júla, konala voľba nového cisára vo Frankfurte. Aj keď mala voľba prebehnúť v zmysle Augsburského snemu z roku 1518 a Maximiliánovho testamentu, jednako dochádzalo k rozsiahlym rokovaniam o podpore Karolovi Habsburskému. Kráľ Ľudovít na podnet Kuspiniána a Saurera⁷⁴ poveril Balba misiou do Poľska a aj na cisárovu

⁷⁰ FRIMMOVÁ, Eva. Bratislavský požiar roku 1515. In *Rozpravy k slovenským dejinám. Zborník príspevkov k nedožitému 75. výročiu narodenia Pavla Horvátha*. Čičaj, Viliam (ed.). Bratislava: Slovac Academic Press, s.r.o., 2001, s. 92 – 116; FRIMMOVÁ, *Rok 1515 v premenách času*, ref. 58, s. 169 – 188

⁷¹ Listina vydaná Ľudovítom II. v Budíne 29. 1. 1519, KNAUZ, Nándor. *Magyar sion egyháztörténelmi havi folyóirat. IV.* Esztergom: Horák Egyednél, 1866, s. 170

⁷² ASCHBACH, *Wiener Universität*, ref. 12, s. 156

⁷³ BARTHOLINUS, Riccardus. *De conventu Augustensi concinna descriptio rebus etiam externarum gentium quae interim gestae sunt*. Augsburg: Hans von Erfurt, 1518, 15 ff. VD16 B565

⁷⁴ Vavrínek Saurer (1465 – 1523); cisársky radca, diplomat a rakúsky splnomocnenec

voľbu, s čím prepošt súhlasil, ale požadoval od Kuspiniána 400 zlatých na výdavky.⁷⁵ Potom sa Balbus zúčastnil 23. októbra 1520 Karolovej cisárskej korunovácie v Aachene.⁷⁶ Iného charakteru je listina kráľa Ľudovíta z 11. augusta 1520 z Bratislavy, ktorou dal plnú moc slobodnému pánovi Ambrózovi Šarkanovi a prepoštovi Hieronymovi Balbovi, aby sa ako jeho vyslanci zúčastnili na rokovaní o svadbe jeho sestry Anny so „španielskym kráľom“,⁷⁷ ktorá sa uskutočnila 2. mája 1521 v Linzi. Anna Jagelovská si však na základe svadobných zmlúv z roku 1515 zobrala za manžela Ferdinanda Habsburského.

V roku 1521 sa konal významný Wormský snem a v čase jeho začiatku, 14. februára, napísal kráľ Ľudovít list nemenovanému vojvodovi, v ktorom ho informoval, že vyslal miestodržiteľa Štefana Verböciho a bratislavského prepošta a tajného radcu Hieronyma Balba k cisárovi. Zároveň sa prihovára, aby ich podporil a pomohol vyslancom uspieť.⁷⁸ Vojvoda uvedený v liste mohol byť markgróf Juraj Brandenburský, člen uhorského a českého kráľovského dvora, ktorý bol voľakedy aj vychovávateľom mladého Ľudovíta. V tomto prípade išlo o spoločnú účasť na Wormskom sneme, kde Balbus oficiálne vystúpil 3. apríla 1521 v mene vyslancov uhorského a českého kráľa.⁷⁹ Reč vyšla tlačou toho istého roku v Augsburgu⁸⁰ a aj vo Viedni.⁸¹ Okrem toho sa zachovala aj v rukopisnej forme.⁸² Hlavnou témou

⁷⁵ ANKWICZ-KLEEHOVEN, *Der Wiener Humanist*, ref. 66.183 – 184; ANKWICZ-KLEEHOVEN, Hans, *Johann Cuspinians Briefwechsel*. München: C. H. Beck, 1933, s. 89 – 111

⁷⁶ BALBUS, Hieronymus et alii. *Coronatio Caroli V*. Coloniae: Henricus Mameranus, 1550. 176 ff. VD16 M5849

⁷⁷ Budapest: Magyar nemzeti levéltár, Országos levéltár – N° 38810, N° 103135

⁷⁸ Budapest: Magyar nemzeti levéltár, Országos levéltár – N° 105256

⁷⁹ FRIMMOVÁ, Eva. Prejav Hieronyma Balba na Wormskom sneme 3. apríla 1521. In Duchoňová, Diana – Rábik, Vladimír (eds.). *Prudentissimae dominae nobis honorandae...: k životnému jubileu profesorky Márie Kohútovej*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, Bratislava: Historický ústav SAV, Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku, 2015, s. 111 – 128

⁸⁰ BALBUS, Hieronymus. *Oratio habita in imperiali conventu Wormaciensi die tertia Aprilis M. D. XXI. per incliti regis Hungariae et Bohemiae oratores*. Transsilvanus, Maximilianus (ed.). Augsburg: Silvan Otmar, 1521. A⁴ – B⁴ [10 ff.]. VD16 B181

⁸¹ BALBUS, Hieronymus. *Oratio in imperiali conventu Vormaciensi coram Carolo caesare ac principibus totius imperii die tertia Aprilis 1521. Per incliti regis Hungariae ac Bohemiae oratores habita. Item Decretum in causa Lutheriana a divo Carolo caesare in eodem Vormaciensi conventu coram principum eiusdem imperii, tam Gallice et Latine subnexum. Rursus ad eundem divum Carolum aliquot eorundem oratorum*. Wien: Johann Singriener d. Ä. 1521. A⁴ – B⁴ [16 ff.]. VD16 B182; CAROLUS V. *Decretum in causa Lutheriana*. Wien: Johann Singriener d. Ä., 1521. VD16 D 903

⁸² Wien: Haus-Hof- und Staatsarchiv – BALBUS, Hieronymus. *Oratio habita... 3. 4. 1521*. Rukopis; Mainz: Erzkanzlerarchiv – RA. FZ/1. fol. 251 R – 256 V

bolo poukázať na obrovské nebezpečenstvo a ukrutnosť zo strany Turkov, ktoré hrozilo celému kresťanskému svetu, na nesvornosť medzi kresťanskými panovníkmi a kniežatami, ktorá oslabovala ich schopnosť brániť sa voči spoločnému nepriateľovi. Zároveň pripomenul novovznikajúcu herézu v Cirkvi, ktorá sa objavila a šírila s nebyvalou intenzitou, najmä v nemeckých krajinách. Ďalej pripomenul ľudové rebélie, ktoré boli síce potlačené, ale treba sa mať stále na pozore, lebo sa môžu zopakovať. So svojou rečou vo Wormse bol Balbus veľmi úspešný – získal aj značnú finančnú podporu: „Túto však v Panónii nikdy nevideli – vraj preto, že v tom čase hodlal Süleiman napadnúť Rodos s obrovským vojskom, alebo sa tak udialo z iných dôvodov.“⁸³ Wormský snem znamenal aj prvú veľkú roztržku medzi cisárom Karolom V. a Martinom Lutherom, ktorú snem formuloval do ediktu *Decretum in causa Lutheriana a divo Carolo caesare*. Pre svoju závažnosť vyšiel dvakrát ešte v tom istom roku.⁸⁴

Podobnú reč predniesol Balbus pred pápežom Hadriánom VI., no bola namierená nielen proti Turkom a Lutherovmu učeniu, ale aj za zjednotenie katolíkov a pravoslávnych.⁸⁵ V reči pred pápežom Klementom VII. (1523 – 1534) apeloval na zdravý rozum celého kresťanského sveta, aby sa spojil proti krutému tureckému nepriateľovi, o ktorom tvrdil, že „žiadne cudzie vojsko neprinieslo našim ľuďom toľko hrôzy a škody“, vyjadroval sa opakovane a expresívne, ako treba bojovať proti Turkom a za záchranu kresťanstva. Táto reč vyšla tlačou až v roku 1526 spolu s pojednaním o zvykoch, mravoch a obyčajoch Turkov.⁸⁶ V plnej miere sa v nej odráža celková situácia permanentného strachu z Turkov, z čoho nachádza Balbus jediné východisko v tom, že európski panovníci spoja svoje sily a vytiahnu proti Turkom spoločne. Táto výzva zaznievala v predvečer Moháčskej poráž-

⁸³ „... ut contra Turcas auxilia implorarent. Ad quorum preces publico Pannoniorum nomine factas, eleganti a Balbo recitata oratione promptis Germanorum omnium studiis decreta fuere, initio Maii auxilia haud contemnenda: sed ea sive quod eodem tempore Solimanus Rhodum cum ingentibus copiis invasurus diceretur, sive aliis de causis in Pannonia nusquam fuere conspecta.“ ISTVANFIUS, Nicolaus. *Regni Hungariae historia... libris XXXIV descripta*. Coloniae Agrippinae: Sumptibus Henrici Rommerskirchen, bibliopolae, 1724, s. 63

⁸⁴ CAROLUS V. *Declaratio Caroli imperatoris contra Martinum Lutherum facta in Dieta Wormatae*. S. l., 1521. 4 ff.; CAROLUS V. *Declaratio...* Wien: Hieronymus Vioror, 1521. 4 ff. VD16 ZV 4420.

⁸⁵ RETZER, *Opera poetica*, I, ref. 1, XXIII, 561 – 577; OKÁL, Hieronymus Balbus, ref. 3, s. 94, 104

⁸⁶ BALBUS, Hieronymus. *Ad Clementem VII. pontificem Maximum De rebus Turcicis*. Romae: Franciscus Minitius Calvus, 1526, s. 5 – 6, 65 – 66, 74 – 75; č. 1, 91, 102

ky od Balba veľmi často. Do boja proti Turkom vyzývali aj ďalšie popredné osobnosti ako Richard Bartolini alebo Ján Kuspinián, Ulrich Hutten či Caspar Ursinus Velius, Martin Luther a i.⁸⁷ Spomedzi nich vyberieme humanistu Erazma Rotterdamského,⁸⁸ ktorý sa ako pacifista postupne, najmä však po roku 1526, prepracoval vo svojich filozofických názoroch k zmeňte postoja o spravodlivej vojne – „iustum bellum“ na vojnu nevyhnutnú – „bellum necessarium“.⁸⁹

Úspešné vystúpenie vo Wormse v roku 1521 otvorilo Balbovi cestu do najvyššej diplomacie: do svojich služieb ho prijal cisár Karol. V tom čase sa začalo v cirkevných kruhoch uvažovať o jeho povýšení. V hre bolo biskupstvo Gurk v Korutánsku, v tom čase tu bol ako pomocný biskup salzburského arcibiskupa kardinál Matúš Lang, ale mal sa stať novým arcibiskupom v Salzburgu. Z právneho hľadiska nebolo vyjasnené, komu prináleží udeľovať biskupstvo v Gurku: či arcibiskupovi alebo krajinskému kniežatú, čiže Habsburgovcom. Nakoniec rozhodol cisár Karol dňa 9. februára 1521, že rozhodné slovo budú mať Habsburgovci. Ale aj samotný Lang protežoval Balbovu nomináciu, pretože ho poznal z roku 1515 v Bratislave, keď bol jeho spolupracovníkom pri rokovaní o cisársko-kráľovských svadbách. V lete 1522 menoval arcivojvoda Ferdinand Habsburský Balba za biskupa v Terste.⁹⁰ Tu zotrval veľmi krátko a po Langovej rezignácii dňa 27. novembra 1522 ešte ako bratislavský prepošť bol v dňoch 2. – 19. februára 1523 notársky zapísaný ako gurský biskup, čo sa potvrdilo v Konzistoriálnom archíve vo Vatikáne 23. februára 1523.⁹¹ Jeho misie pokračovali aj v službách Habsburgovcov: v roku 1523 ho poslal arcivojvoda Ferdinand k pápežovi Hadriánovi VI. Zároveň bol Balbus radcom cisára, ktorý ho poslal k novému pápežovi Klementovi VII. Po štyroch rokoch, 25. júna 1526, odstúpil na vlastnú žiadosť z funkcie gurského biskupa. Jeho

⁸⁷ GÖLLNER, Carl. *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts I. Band MDI – MDL*. București: Editura Academici R.P.R.; Berlin: Akademie-Verlag, GmbH., 1961. 458 s.

⁸⁸ Erasmus Desiderius Rotterdamský (1467 – 1536); holandský humanista

⁸⁹ NAGY, Imrich. Vývin politických názorov Erazma Rotterdamského v konfrontácii s politickou realitou Európy v prvej tretine 16. storočia. In *Historický časopis*, 2008, roč. 56, č. 4, s. 625 – 656. ISSN 0018-2575

⁹⁰ Podľa Ištvánfiho svedectva. BEL, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico-geographica. I. Viennae Austriae: Impensis Pauli Straubii bibliopolae, typis Johannis van Ghelen, typographi caesarei*, 1735, s. 182

⁹¹ SALLABERGER, Johann: *Kardinal Matthäus Lang von Wellenburg (1468 – 1540). Staatsmann und Kirchenfürst im Zeitalter von Renaissance, Reformation und Bauernkrieg*. Salzburg – München: Verlag Anton Pustet 1997, s. 221 – 222

biskupská hodnosť v Cirkvi mu však zostala: „Zo správy dôstojného pána kardinála Campegia – Prijal odstúpenie pána Hieronyma Balba, gurského biskupa z biskupstva v Gurku učineneho do rúk Jeho Svätosti. Od vymenovania za biskupa Gurku si jednako zachoval biskupskú hodnosť v Cirkvi.“⁹² Stiahol sa z aktívneho náboženského i politického života. Nie sú známe dôvody jeho konania, ale možno uňho predpokladať hlboké sklamanie, pretože osmanské víťazstvo vyústilo do pádu Uhorského kráľovstva a v duchovnej oblasti do hlbokého rozkolu v Cirkvi. Balbus sa objavil ešte v roku 1530 v sprievode Karola V. pri jeho korunovácii za cisára pápežom Klementom VII. v Bologni.⁹³ Zomrel v roku 1535 v dominikánskom kláštore v Benátkach, podľa niektorých záznamov patrila do tohto rádu.⁹⁴

Balbus ako významný humanista

Počas pobytu v Uhorsku bol Balbus literárne činný. Tlačou vyšla len časť jeho diela. Väčšina jeho prác ostala v rukopise (básne, reči, dialógy, pojednania, traktáty alebo korešpondencia). Jeho početné verše sú písané dobrou veršovou technikou s mnohými odkazmi na antickú literatúru, najmä na Horácia a Ovídia.⁹⁵ Jeho početné príležitostné verše sú plné osobných záznamov a dávajú nazrieť do jeho súkromia a do vzťahov jeho súčasníkov. Básne odrážajú aj život v Uhorsku, napr. chvály na biskupa Jána Vitéza⁹⁶ alebo ostrihomského arcibiskupa Tomáša Bakóca:

„Tomáš, tu v slobodnom kráľovskom meste Ti posvätná tiara
ovíja spánky tak, že znova zažiari Ti
potom, čo kardinálsky klobúk skvie sa v senáte prvý,
najvyššia ozdoba Tvoja, zbožnosti Tvojej vrch.

⁹² „Referente reverendissimo domino cardinali Campegio – Admisit resignationem domini Hieronymi Balbi episcopi Gurcensis de Ecclesia Gurcensi factam in manibus Suae Sanctitatis. Referata tamen denominatione episcopi Gurcensis sanctam dignitatem episcopalem in Ecclesia universali obtineat.“ Vatican: Archivio Consistoriale, Acta Vicecancellarii, N° 3, 1523 – 1531, fol. 105r

⁹³ ASCHBACH, *Wiener Universität*, ref. 12, s. 161; RETZER, *Opera poetica*, ref. 1, XXXI.

⁹⁴ RETZER, *Opera poetica*, ref. 1, s. XXXII-XXXIII; SOMMER, *Hieronymus Balbus*, I., ref. 2, s. 57

⁹⁵ OKÁL, *Hieronymus Balbus*, ref. 3, s. 95

⁹⁶ Ján Vitez (†1499); 1482 sriemsky, 1489 vesprímsky biskup, predseda spoločnosti Sodalitas litteraria Hungarorum

Príkladom týmto zušľachtený budoval si novú vládu, široko-daleko si smeroval spupný svoj ľud.⁹⁷

Osobitne treba upozorniť na jeho kritiku hýrivého života uhorskej šľachty v básni *Ad Iohannem Baptistam Calvum sodalem*.⁹⁸ Na viacerých miestach sa sťažoval na svoj život v barbárskej Panónii, napr. *Ad Pomponium Laetum, praeceptorem suum epistola*.⁹⁹ V roku 1514, po potlačení Dózovho povstania, spísal Štefan Verböci zvykové uhorské právo *Tripartitum*¹⁰⁰, ktoré znevýhodňovalo nižšie spoločenské vrstvy a ktoré platilo s menšími úpravami až do roku 1848. H. Balbus mu vyjadril ako právnik svoju podporu devätnástimi elegickými distichami *De legibus Hungariae*, kde poznamenal, že *Tripartitum* prinieslo zákon a poriadok Uhrom, ktorí dovtedy poznali len boje a bezprávie.

Balbus bol členom literárnej spoločnosti Sodalitas litteraria Hungarorum, ktorú založil ešte Matej Korvín v Budíne. Premiesticnila sa do Viedne a v rokoch 1497 – 1508 existovala ako Sodalitas Danubiana. Na univerzite vo Viedni a neskôr krátky čas aj v Prahe prednášal okrem práva aj poetiku. Jeho zbierka epigramov vyšla tlačou dávno predtým v Lipsku¹⁰¹ i vo Viedni.¹⁰² Cisár Maximilián I. ho v roku 1493 slávnostne vyznamenal titulom „poeta caesareus laureatus“. Pokračoval takto v starodávnej tradícii odmeňovania básnikov, ktorú zaviedol na habsburskom dvore v roku 1442 pápežský legát Aeneas Silvius Piccolomini.¹⁰³

⁹⁷ „Tunc tibi, sacrata rursus redimita tyara
tempora regali cinxit in urbe Thomas.
Qui iam cardinei fulget rota prima senatus,
summus honoratae religionis apex.
Hoc auctore, novas late molitus habenas,
flexisti populos in tua iura truces.“

FRIMMOVÁ, Eva. Preláti v Bratislave v roku 1515. In GLEJTEK, Miroslav a kol. *Arcibiskupi a biskupi Uhorska. Moc prelátov a jej prejavy v stredoveku*. Bratislava: Vydavateľstvo Post Scriptum, 2020, s. 314 – 315 (prvé tri z deviatich elegických distich)

⁹⁸ SOMMER, Hieronymus Balbus, I., ref. 2, s. 161 – 163

⁹⁹ SOMMER, Hieronymus Balbus, I., ref. 2, s. 160 – 161

¹⁰⁰ WERBÖCZY, Stephanus: *Tripartitum opus iuris consuetudinarii incliti regni Hungariae*. Viennae: Johann Singriener sen., 8. 5. 1517. 143 l.

¹⁰¹ BALBUS, Hieronymus. *Epigrammata*. Lipsiae: Konrad Kachelofen, cca 1490/95. 28 ff; SAJÓ, Géza – SOLTÉSZ, Elisabeth. *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. I*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970, č. 457

¹⁰² BALBUS, *Epigrammata*, Viennae, 1494, ref 18. 22 ff.

¹⁰³ FLOOD, John L. *Poets Laureate in the Holy Roman Empire. A Bio-bibliographical Handbook, Volume I: A-C*. Berlin – New York: Walter de Gruyter 2006, LXXVII.

V rokoch 1514 – 1517 bol Balbovým tajomníkom mladý absolvent univerzity vo Viedni a Lipsku a budúci faktor v Turzovsko-fuggerovskej mediarskej spoločnosti v Banskej Bystrici Ján (Hans) Dernschwam.¹⁰⁴ Známa je jeho knižnica, v ktorej sa nachádzajú aj knižky Hieronyma Balba dokonca s Dernschwamovými poznámkami o ňom. V Balbových *Epigrammátách*¹⁰⁵ píše, že pracoval v čase 1514 – 1517 u Hieronyma Balba v Budíne a Bratislave, neskôr v sedmohradskej Alba Júlii. Podľa iného Dernschwamovho záznamu Balbus spolupracoval na preklade a vydaní diela gréckeho historika Diodora Sicílskeho, Procopia a Johannes Monacha-Zonarasa.¹⁰⁶ Podnietil ho k tomu Ján Kuspinián, ktorý našiel šesť gréckych rukopisov v Korvínovej knižnici v Budíne¹⁰⁷ a na cisárov príkaz ich za Balbovej pomoci previezol do Bratislavy.¹⁰⁸ V prepoštskom dome ich Angelus Cospus¹⁰⁹ z Bologne prekladal do latinčiny. Dielo vyšlo v roku 1516 vo Viedni,¹¹⁰ čo bolo v zhode s myšlienkami humanistického Collegia poetarum, založeného v roku 1501 cisárom v rámci reforiem na univerzi-

¹⁰⁴ „Und ich auch zu Hof und dem Balbo gedient habe, welcher samt dem Cuspiano in der Heyrathsachen gebraucht und in Botschaft zu Maximiliano Kayser und König Ladislao gegen Ofen gesandt seynd worden... als die drei König schon zu Preßburg gewesen und des Kaysers gewartet und meinen Herrn den Balbus zu Kayser gegen Inßberg gesandt...“ Memoriál fuggerovského faktora Jána Dernschwama. In RATKOŠ, Peter. *Dokumenty k banickému povstaniu na Slovensku (1525 – 1526)*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1957, s. 459

¹⁰⁵ „Fuit is Balbus Anno 1514 Budae In Hungaria dominus meus usque ad Annum 1517. Erat tunc praepositus Posoniensis et Albensis in Transilvania, factus tandem episcopus Gurcensis, natione Venetus.“ BALBUS, *Epigrammata*, Vienna, 1494, ref. 18, 22 ff. KOTVAN, Imrich – FRIMMOVÁ, Eva. *Inkunábuly zo slovenských knižníc v zahraničných inštitúciách*. Martin: Matica slovenská, 1996, č. 84; BERLÁSZ, Jenő. *A Dernschwam-könyvtár. Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke*. Keveházi, Katalin – Monok, István (eds.). Szeged: Kiadja a József Attila Tudományegyetem, 1984, s. 142, 226

¹⁰⁶ ANKWICZ-KLEEHOVEN, *Der Wiener Humanist*, ref. 66, s. 119

¹⁰⁷ Ján Kuspinián vyjadril 27. februára 1513 v liste cisárovi obavu z prevozu vzácneho rukopisu a žiadal štipendium na jeho preklad, na ktorý získal Angela Cospa. ANKWICZ-KLEEHOVEN, *Johann Cuspianians Briefwechsel*, ref. 75, s. 41 – 42

¹⁰⁸ GASTGEBER, Christian. Zu den griechischen Quellen Cuspianians. In *Iohannes Cuspianus (1473 – 1529). Ein Wiener Humanist und sein Werk im Kontext*. Gastgeber, Christian – Klecker, Elisabeth (eds.). Wien: Praesens Verlag, 2012, s. 135 – 168

¹⁰⁹ Angelus Cospus z Bologne (†1516); profesor poetiky na Viedenskej univerzite

¹¹⁰ *Diodori Siculi scriptoris Graeci libri duo, primus De Philippi, regis Macedoniae, alter De Alexandri filii rebus gestis et Alexandri regis vita, quam Graece scriptam a Iohanne Monacho, utrumque Latinitate donavit Angelus Cospus Bononiensis*. Vienna Pannoniae: Hieronymus Vietor Mense Augusto, 1516. 4, 93, 1 s.; VD D1833, VD J806

te;¹¹¹ jeho zámerom bolo aj vydávanie či prekladanie diel antických autorov. Dernschwam zanechal toto svedectvo zo začiatku roku 1515 v ďalšom vydaní tohto diela z roku 1518 v Benátkach,¹¹² ktoré sa nachádzalo vo fuggerovskej knižnici.

Hieronymus Balbus ako bratislavský prepošť na začiatku novoveku pôsobil ako predstavený kapituly, ktorá fungovala ako osobitná inštitúcia v meste a zároveň tvorila dôležitú súčasť cirkevnej organizácie v Uhorsku. Tým, že dostávala stále vyššie a početnejšie poverenia, stávala sa začiatkom 16. storočia hodnosť bratislavského prepošťa titulárnou. V širších súvislostiach vystupujú do popredia niektoré Balbove mimoriadne aktivity, ktoré poukazujú na úzke prepojenie s uhorským kráľovským dvorom Vladislava II. Jagelovského i jeho syna Ľudovíta II., ale aj s Viedňou či Bratislavou a napokon s Habsburgovcami, a to s Ferdinandom I. a Karolom V.¹¹³ Balbovu všestrannú činnosť možno vysoko hodnotiť ako na postoch cirkevných, tak i v diplomatických službách. Jeho zásluhy chválili už jeho súčasníci ako napr. Maximilianus Transsilvanus,¹¹⁴ sekretár cisára Karola V., keď ho v krátkosti predstavil v úvode vydania Balbovej reči vo Wormse v roku 1521: tomuto vynikajúcemu rečníkovi dala Itália základy vzdelania, v mladosti nad ním žasol Paríž, a neskôr v pokročilom veku mu Panónia udelila mnohé počty.¹¹⁵ Pri významných udalostiach prispieval Balbus k ich úspešnému završeniu, ale aj k ich kultivovanému priebehu. Balbove filozo-

¹¹¹ Privilegium je datované 1. októbrom 1501 a jeho založenie inicioval Konrád Celtis, Ján Kuspinián v kolégiu pôsobil od jeho vzniku. KINK, *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien, I*, ref. 6, s. 199 an.; GRAF-STUHLHOFER, Franz. *Humanismus zwischen Hof und Universität*. Wien: WUV-Universitätsverlag 1996, s. 44 – 47

¹¹² ANKWICZ, *Der Wiener Humanist*, ref. 66, s. 120; BERLÁSZ, *A Dernschwam-könyvtár*, ref. 105, s. 32.

¹¹³ SOMMER, *Hieronymus Balbus, Bd. I*, ref. 2, Vita, carmina quae supesunt, orationes selectae, invectivae et documenta varia, Reihe: Editiones Neolatinae., 1991, s. 161 – 163 (Ad Iohannem Baptistam Calvum sodalem epistola loquitur); *Bd. 3*, 1994, s. 252 – 253, 319 – 320, 330

¹¹⁴ *Contemporaries of Erasmus. A biographical register of the renaissance and reformation*, 3. Bietenholz, Peter G. – Deutscher, Thomas B. (eds.). Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 1987, s. 337 – 338

¹¹⁵ „Cum vel ad solum nomen Balbinum acutiores quique agnoscere statim possint oratorem gravem, vehementem, facundum, et cuius olim pueritiam Italia bonarum litterarum rudimentis effinxerit. Lutetia ad fulgurantis adolescentiam obstupuerit. Provectoris aetatis sapientia Pannonia singularibus honoribus auxerit.“ BALBUS, *Oratio habita in imperiali conventu Wormaciensi die tertia Aprilis M. D. XXI*, Augsburg, 1521, ref. 80, fol. A1^v-A2^r

ficko-politické a etické reči a pojednania, ktoré odznali na najvyšších fórach, sa zaoberali aktuálnymi otázkami, najmä v tom čase nesmierne živou problematikou nebezpečenstva Turkov, herézy v Cirkvi, ale aj nesvornosťou európskych kniežat a ľudovými nepokojmi. Jeho verše sú ukážkou renesančného aktívneho prístupu k reálnemu životu. Hieronymus Balbus je považovaný za jedného z najväčších humanistov svojej doby a možno konštatovať, že touto osobnosťou vrcholil vplyv italskej renesancie a humanizmu na území dnešného Slovenska i v celom Uhorsku koncom stredoveku a na počiatku novoveku.

LES ACTIVITÉS DE L'HUMANISTE GIROLAMO BALBI AU SERVICE DES ROIS DE HONGRIE

EVA FRIMMOVÁ

Girolamo Balbi/Hieronymus Balbus, (les années 60 du XVe siècle à Venise – 1535), humaniste de la Renaissance, poète, juriste, diplomate et évêque, fut l'un des plus importants représentants de son époque. La présente étude esquisse ce personnage au cours de son séjour de 25 ans en Hongrie Ancienne, même dans le contexte international. L'auteure développe le portrait de Balbi graduellement y inclus son début de la carrière à l'Université de Vienne et ses activités à l'Université de Charles à Prague, à la cour du roi Vladislav II Jagellon, et aussi au service de son fils Louis II, ou celles liées avec son poste de prévôt du Dôme Saint-Martin à Bratislava et plus tard d'évêque de Gurk. Entre les années 1514 et 1522, en tant que prévôt à Bratislava, Balbi intervint dans les compétences des membres du chapitre et il élaborera ses nouveaux status juridiques pour améliorer et rendre plus transparentes leur positions mutuelles: une analyse des activités du chapitre en donne une image plus approfondie. En même temps, il commença à agir comme envoyé du roi de Hongrie: en 1515, il participa aux négociations sur les doubles fiançailles des descendants des maisons Habsbourg et Jagellon qui eurent lieu à Bratislava et se conclurent à Vienne. Sous Louis II, ses missions diplomatiques se poursuivirent jusqu'à la Diète de Worms en 1521 où il prononça son discours défendant la chrétienté contre les Turcs ou à conserver l'unité de la chrétienté et aussi celui contre l'hérésie dans l'Église. Plus tard, en 1523, il fut chargé de légation pour le compte des Habsbourgs devant le pape Adrien VI. Par la suite, l'empereur Charles Quint l'envoya chez le nouveau pape Clément VII. Balbi fut littérairement actif; une partie seulement de son oeuvre fut éditée, la majeure partie restant sous forme du manuscrit. Ses nombreux poèmes témoignent d'une

bonne technique du vers et d'une attitude active d'un humaniste de la Renaissance vers la vie réelle. A la fin du Moyen-Age et au début des Temps modernes, les influences de la Renaissance et de l'Humanisme italiens culminent par le personnage de Girolamo Balbi dans le territoire de la Slovaquie d'aujourd'hui.

PhDr. Eva Frimmová, DrSc.
Historický ústav SAV, Bratislava
Email: eva.frimmova@savba.sk

„BOJ O SLOVENSKO NEPREBIEHA MEDZI
PRAHOU A BRATISLAVOU,
ALE MEDZI PRAHOU A RÍMOM.“

Slovenská otázka vo vzťahoch medzi
Svätou stolicou a „ľudovo-demokratickým“
Československom 1945 – 1948¹

EMÍLIA HRABOVEC

HRABOVEC Emília. “The Struggle for Slovakia does not take place between Prague and Bratislava but between Prague and Rome”. The Slovak Question in the Relations between the Holy See and the “People’s-Democratic” Czechoslovakia, 1945 – 1948. Slovenský časopis historický, II, 2022, 1, 48 – 107 pp.

The postwar Communist expansion represented for Pope Pius XII one of the greatest concerns. In spite of his firm anti-Communist stance, his deep mistrust of the political and ideological contents of the „people’s democratic“ regime, and his conviction that the restored postwar Czechoslovakia was already in 1945 fully included into the Soviet zone of influence, the necessity to defend the interests of the Catholic Church, particularly jeopardized in Slovakia, induced him to resume diplomatic relations with Prague. On the basis of the newly opened Vatican archival documents from the pontificate of Pius XII, the article analyses the attitudes of the Holy See to the events in Slovakia in 1945 – 1948 and to the political demands of the Czechoslovak government that aimed at the „Czechoslovakization“ of Slovakia, i.e. her spiritual and cultural assimilation above all in the crucial ecclesiastical and religious sphere as a guarantee against future disintegration of the Czechoslovak state.

Key Words: Slovakia, Czechoslovakia, The Holy See, Catholic Church, communism

¹ Štúdia vznikla v rámci výskumného grantu VEGA 1/0179/20 Svätá stolica a slovenská otázka 1945 – 1958.

Keď sa v marci 1939 rozpadol česko-slovenský štát, vo Vatikáne za ním nikto slzy neronil. V Apoštolskom paláci si dobre uvedomovali, že vnútorné heterogénny štát, ktorého nositeľmi boli prevažne české laicistické liberálno-socialistické elity a ktorého krátke dvadsaťročné dejiny boli vyplnené neustálymi krízami vo vzťahu k Svätej stolici,² sa nerozpadol iba pod vonkajším tlakom, ale v prvom rade pre vlastnú neschopnosť vyriešiť svoje vnútorné problémy a rešpektovať národnú a náboženskú identitu svojich občanov. Už na vrchole mníchovskej krízy v jeseni 1938 sa sekretár pre mimoriadne cirkevné záležitosti Domenico Tardini v rozhovore s britským vyslancom pri Svätej stolici Sirom Francisom d'Arcy Osbornom netajil skeptickým postojom k budúcnosti štátu, ktorému chýbal „prirodzený princíp jednoty“³, a vo vysokých cirkevných kruhoch rezonovalo presvedčenie, že česko-slovenský štát sa musel rozložiť predovšetkým preto, lebo jeho tvorcovia sa ho pokúšali budovať bez Boha a proti Bohu, a tak mu vzali duchovné a mravné predpoklady trvácnosti.⁴ Po zániku Česko-Slovenska Svätá stolica, napriek nepochybne jestvujúcej neistote o ďalšej budúcnosti strednej Európy a rozsahu nemeckého vplyvu v nej, uznala mladú Slovenskú republiku, ktorú Slovenský snem vyhlásil 14. marca 1939, a nadviazala s ňou diplomatické vzťahy, ktoré pretrvali až do faktického zániku štátu v máji 1945.⁵

² HRABOVEC, Emília. *Slovensko a Svätá stolica 1918 – 1927 vo svetle vatikánskych prameňov*, Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského, 2012; HRABOVEC, Emília. *Slovensko a Svätá stolica 1918 – 1939 v kontexte medzinárodných vzťahov*. In DOBROTKOVÁ, Marta – KOHÚTOVÁ, Mária (ed.). *Slovensko a Svätá stolica*, Trnava: Slovenský historický ústav v Ríme, Trnavská univerzita v Trnave, 2008, s. 184 – 220

³ Dôverná správa vyslanca Veľkej Británie pri Svätej stolici Sira Francisa d'Arcy Osborna, vojvodu z Leedsu, ministromi zahraničia lordovi Halifaxovi za rok 1938. In HACHEY, Thomas (ed.). *Anglo-Vatican relations 1914 – 1939. Confidential Annual Reports of the British Minister to the Holy See*, Boston 1972, s. 394

⁴ Takto komentoval udalosti aj pražský arcibiskup kardinál Karel Kašpar v pastierskom liste z 11. 10. 1938. Pozri KAŠPAR, Karel. *Jednotu v pravdě a lásce Kristově. Pastýřský list J. Em. Karla kardinála Kašpara, knížete – arcibiskupa pražského, primase českého*. In *Národní obnova*, roč. 2, 1938, č. 42. List bol publikovaný aj v zbierke dokumentov FORMÁNEK, Jakub – ŠMÍD, Marek (ed.). *Pastýřské listy 1918 – 1945*, Praha: Arcibiskupství pražské, 2017, s. 394 – 399. V podobnom duchu sa vyjadril aj spišský biskup Ján Vojtaššák v diecéznom obežníku z 30. 10. 1940. TATRANSKÝ, Vincent. *Biskup Ján Vojtaššák. Mučeník Cirkvi a národa*, Cleveland, Oh.: Slovenský ústav, 1977, s. 193 – 194

⁵ K diplomatickým vzťahom Slovenskej republiky a Svätej stolice pozri HRABOVEC, Emília. *Slovensko, Svätá stolica a diplomatická misia Karola Sidora (1939 – 1945)*. In SIDOR, Karol. *Šesť rokov pri Vatikáne*, na vydanie pripravili RYDLO, Jozef M. – VNUK, František, Bratislava: LHS, 2012, s. 239 – 271

Pokusy Edvarda Beneša v exile nadviazať kontakt so Svätou stolicou

Počas existencie Slovenskej republiky a trvania jej diplomatických vzťahov so Svätou stolicou sa bývalý československý prezident Edvard Beneš, ktorý v októbri 1938 abdikoval a ako súkromná osoba odletel do zahraničia, po vypuknutí vojny sa však vrátil do Európy i do politiky a začal organizovať svoj politický exil, dvakrát pokúsil nadviazať kontakt so Svätou stolicou. Ako presvedčený socialista a voľnomyšlienkar, ktorý neprekročil prah katolíckeho kostola ani na oficiálnu ceremóniu štátneho významu, Beneš necítil žiadne osobné väzby ku Katolíckej cirkvi a jej najvyššej autorite. Ako pragmatický politik si však uvedomoval, že kontakty so Svätou stolicou by mu mohli priniesť politický kapitál v čase, keď jeho medzinárodná pozícia vonkoncom nebola taká pevná, ako ju neskôr opisovali jeho dvorní historici. Britská vláda dlho považovala Beneša za politika úplne zdiskreditovaného a izolovaného a za súkromnú osobu bez akéhokoľvek politického mandátu, jeho fixnú ideu obnovy *statu quo ante* v strednej Európe za nefunkčnú, odporujúcu vôli ostatných stredoeurópskych národov, britským predstavám o federatívnom usporiadaní strednej Európy i skutočnosti, že Veľká Británia *de facto* uznala Slovenskú republiku, toto uznanie považovala aj po vypuknutí vojny za naďalej pretrvávajúce a bola presvedčená, že aj v budúcom povojnovom poriadku bude nevyhnutné riešiť slovenskú otázku samostatne a nezávisle od českej.⁶ Iba keď sa Veľká Británia v dôsledku

⁶ The National Archives London (NA London), FO 371/22899/2, koncept odpovede na Benešov telegram premiérovi Chamberlainovi z 3. 9. 1939. Vedúci Oddelenia pre východoeurópske štáty na britskom Foreign Office William Strang sa v ňom vyjadril: „Dr. Beneš must be regarded as a private individual.“ Porovnaj tamže, FO 371/22898/13-19, Pro memoria J. M. Troutbecka z 1. 9. 1939, a tamže, FO 371/22899/112-117, politická správa Ivora Kirkpatricka britskému veľvyslancovi v Paríži Sirovi Ericovi Phippsovi. Zdôrazňovalo sa v nej, že Veľká Británia by si uznaním Beneša a myšlienky československého štátu odcudzila ostatné stredoeurópske národy. V tom čase stál Foreign Office tiež na stanovisku, že „from the political point of view we are still recognising Slovakia de facto as an independent country“. NA London, FO 371/22904/28, poznámky Sira O. Sargenta, 9. 9. 1939. K problematike pozri VNUK, František. *Slovenská otázka na Západe v rokoch 1939 – 40*, Cleveland, Oh.: Prvá katolícka slovenská jednota, b.d., s. 130 – 138. Málo lihotivo sa o mienke britských a francúzskych politických kruhov o Benešovi vyjadril aj americký veľvyslanec v Paríži William Bullit v liste prezidentovi Rooseveltovi zo septembra 1939. Konštatoval v ňom, že „nearly everyone in political life in both France and England considers that Beneš is an utterly selfish small person who through his cheap smartness in little things and his complete lack of wisdom in large things, permitted the disintegration of his country“, a že ani britská, ani francúzska strana „could not see any basis for a Beneš provisional government, except Beneš’s desire to place himself at the

vojensko-politického vývoja v Európe ocitla v osamotenom zápase proti Nemecku a v dramatickej situácii sa chytala každej aj chabej podpory, rozhodla sa v júni 1940 priznať Československému národnému výboru v Londýne status exilnej vlády a Beneša uznať ako jej hlavu (nie ako hlavu česko-slovenského štátu!), zároveň však výslovne zdôrazňujúc, že Veľká Británia nepreberá nijaké záväzky voči budúcnosti štátu, ktorý neexistuje, a uznanie sa netýka ani hraníc, ani právnej kontinuity štátu, ani výkonu právomocí voči bývalým česko-slovenským občanom vo Veľkej Británii, ktorí sa exilnej vláde dobrovoľne nepodriadia: „What we are recognising is the Czecho-Slovak provisional Government, not the provisional Government of Czecho-Slovak State or of Czecho-Slovakia.“⁷ Takéto uznanie bolo pre Beneša veľkým sklamaním, lebo ignorovalo jeho základnú premisu – fikciu právnej kontinuity Československa a jeho prezidentského mandátu a neobsahovalo žiadne záväzky do budúcnosti.

V zúfalej snahe posilniť svoje postavenie sa Beneš v januári 1941 prostredníctvom apoštolského delegáta v Londýne Williama Godfreyho po prvýkrát obrátil na Svätú stolicu s návrhom nadviazať vzájomné aspoň neoficiálne vzťahy.⁸ Vatikán však návrh odmietol a Beneša, ktorého považoval za súkromnú osobu, pritom dôsledne tituloval iba občianskym menom „Mr. Beneš“.⁹

Po druhýkrát sa Beneš pokúsil nadviazať kontakty so Svätou stolicou v roku 1943. Jeho memorandum, odovzdané v prvej verzii prostredníctvom americkej diplomacie v máji 1943¹⁰ a v opravenej verzii prostred-

head of something again“. Franklin Delano Roosevelt (= FDR) Library's Digital Collection, Franklin Delano Roosevelt, Papers as President: The President's Secretary's File (= PSF), Safe, Czechoslovakia, Bullitt Rooseveltovi, 16. 9. 1939. K uznaniu I. Slovenskej republiky Veľkou Britániou pozri PETRUF, Pavol. Zahraničná politika Slovenskej republiky. In *Historické štúdie*, 38 (1997), s. 17 – 18; VNUK, František. British Recognition of Independent Slovakia in 1939. In *Slovak Studies*, IX (1969), s. 49 – 60

⁷ FDR Library's Digital Collection, Franklin Delano Roosevelt, Papers as President: FDR Library's Digital Collection, PSF, Safe, Czechoslovakia, americký vyslanec v Londýne Winant štátnemu sekretárovi, 24. 7. 1941. Por. VNUK. *Slovenská otázka na Západe v rokoch 1939 – 40*, s. 348 – 349; KALVODA, Josef. *Role Československa v sovětské strategii*, Kladno: Nakladatelství Dilo, 1999, s. 129 – 131

⁸ Archivio Apostolico Vaticano (= AAV), Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Godfrey Maglionemu, 21. 1. 1941. Cf. *Actes et documentes du Saint Siège relatifs à la seconde guerre mondiale* (= ADSS), I-XI, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1965 – 1981, zv. 4, č. 244, s. 360 – 363

⁹ AAV, Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Maglione Godfreyovi, 25. 3. 1941

¹⁰ FDR Library's Digital Collection, PSF, Box 52, Vatican, Taylor 1943, Memorandum for the Holy See, 12. 5. 1943

níctvom Britov o tri mesiace neskôr,¹¹ sledovalo jasný cieľ: získať Svätú stolicu, aby uznala Československú republiku, nadviazala vzťahy s exilnou vládou v Londýne, prerušila vzťahy so slovenskou vládou v Bratislave a akékoľvek zmeny vo vzájomných vzťahoch, resp. vo vzťahoch Cirkvi a štátu, ku ktorým došlo po roku 1937, vyhlásila za *ex tunc*, teda od počiatku nulité. Takýto výsledok mal posilniť medzinárodnú pozíciu Benešovej vlády, zlepšiť jeho reputáciu na Západe, kde ho v dôsledku demonštratívneho prosovietskeho kurzu už všeobecne považovali za „agenta Moskvy“¹², predovšetkým však oslabiť pozíciu slovenskej vlády a morálne a psychologicky otriasť slovenskými katolíkmi a ich lojalitou voči vlastnému slovenskému štátu. Aby dosiahol tento cieľ, mobilizoval Beneš všetky dostupné prostriedky: nepriamu morálnu pomoc dvoch spojeneckých veľmocí, ktoré zaangažoval do odovzdania memoranda, silné slová o svojom neotrasiteľnom politickom postavení, veľmi prehnané údaje o širokej podpore, ktorej sa údajne nielen v Protektoráte, ale dokonca aj na Slovensku tešil, a otvorené vyhrážky, že po vojne sa osobitne Slovensko stane javiskom chaosu a „vážnych nepokojov“ („grave disturbances“) s ďalekosiahlymi následkami pre Cirkev, ktoré môže Svätá stolica zmierniť iba tak, keď hneď nadviaže styky s československou vládou a začne s ňou rokovať.¹³ Hoci Beneš neváhal v memorande uvádzať aj nepravdivé a zavádzajúce skutočnosti a jeho manipulácie ohľadne britských záväzkov voči jeho exilnej vláde boli také závažné, že si Briti vynútili ich korektúru,¹⁴ želaný úspech nezožal. Vatikán dlhé týždne neodpovedal a iba v zmenenej situácii po podpise talianskeho prímeria dal na osobný pápežov pokyn kardinál štátny sekretár Luigi Maglione apoštolskému delegátovi v Londýne Godfreyovi inštrukciu, aby dal „pánovi Benešovi“ vedieť, že kardinál „vzal so záujmom na vedomie jeho memorandum“, za daných okolností však nič viac urobiť nemôže.¹⁵ V tejto odpovedi sa zlievalo pápežovo úsilie neporušiť svoju

¹¹ FDR Library's Digital Collection, PSF, Box 52, Vatican, Taylor 1943, Memorandum, 10. 5. 1943 (v skutočnosti odovzdané Svätej stolici po korektúrach až 14. 8. 1943); por. ADSS, zv. 7, No 344, p. 553 – 554, Osborne Maglionemu, 14. 8. 1943

¹² FDR Library's Digital Collection, PSF, Box 74, State Department, Hull 1943, štátny sekretár Cordell Hull prezidentovi Franklinovi Delanovi Rooseveltovi, 11. 5. 1943

¹³ FDR Library's Digital Collection, PSF, Box 52, Vatican, Taylor 1943, Memorandum for the Holy See, 12. 5. 1943, a Memorandum, 10. 5. 1943 (odovzdané 14. 8. 1943)

¹⁴ FDR Library's Digital Collection, PSF, Box 52, Vatican, Taylor 1943, Hull Rooseveltovi, 4. 10. 1943. Briti prinútili Beneša, aby v texte memoranda skorigoval zavádzajúce pasáže, ktoré sa týkali britskej politiky, ostatné nepravdivé tvrdenia v memorande však aj po korektúre zostali.

¹⁵ ADSS, zv. 7, č. 388, s. 612, Maglione Godfreyovi, 9. 9. 1943

nestrannosť v politických veciach s hlbokou nedôverou voči prosovietskej a tradične protikatolíckej Benešovej politike. Príznačné bolo, že Vatikán na jar 1943 prostredníctvom britského vyslanca Osborna varoval Britov, aby nepodceňovali nebezpečenstvo komunizmu a „príliš nedôverovali exulantom“. ¹⁶ Maglione síce strohú inštrukciu Godfreyovi zmiernil dodatkom, že nemá nič proti tomu, keď apoštolský delegát nadviaže súkromný kontakt s Benešom (nie s jeho vládou), Godfrey, presvedčený antikomunista a tvrdý kritik prosovietskeho kurzu Benešovej exilnej vlády, to však nikdy neurobil s odôvodnením, že „československí politici v Londýne sa čoraz väčší zbližovali so sovietskou vládou“. ¹⁷ V rezervovanosti voči prosovietskemu Benešovi Godfrey nepriamo utvrdil aj sám kardinál Maglione, keď mu 27. februára 1944 poslal inštrukciu, aby robil všetko preto, aby upozorňoval politikov a katolícku verejnú mienku v Británii na nebezpečenstvo komunistickej expanzie. ¹⁸

Keď sa nepodarilo primäť Svätú stolicu k uznaniu Československej republiky priamo, pokúsila sa o to Benešova londýnska diplomacia nepriamo. Jedným z pokusov získať od hlavy Katolíckej cirkvi vyjadrenie interpretovateľné v pročeskoslovenskom zmysle bola sv. omša pri oltári sv. Václava vo svätopeterskej bazilike na sviatok sv. Václava 28. septembra 1944. Hoci išlo o náboženský počín, jeho ciele boli politické, čo naznačovala aj skutočnosť, že nikdy predtým za celú dvadsaťročnú existenciu prvej Československej republiky žiadne československé zastupiteľstvo pri Vatikáne či pri Kvirináli necítilo potrebu zorganizovať sv. omšu pri oltári sv. Václava a aj teraz sa jej zúčastnila väčšina nekatolíkov (a vôbec žiadny slovenský katolík). Zakrátko po nej však česká exilná tlač rozchýrila do sveta, že Pius XII. sa prihovril „k československej kolónii“. Substitút Štátneho sekretariátu Montini i redakcia *L'Osservatore Romano* však Sidora ubezpečili, že pápež tento výraz nepoužil a do jeho prejavu sa dostal až následne pri publikovaní. ¹⁹

Benešov londýnsky exil rozvinul aj intenzívnu propagandistickú akciu na ovplyvnenie vatikánskej diplomacie. Popri Taliansku, kde od leta 1944 prebiehal intenzívny politicko-ideologický zápas o budúcnosť krajiny, sa

¹⁶ ADSS, zv. 7, č. 153, s. 281 – 282, Tardiniho poznámky, 31. 3. 1943

¹⁷ AAV, Archivio Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Tardini Fornimu, 10. 11. 1945

¹⁸ ADSS, zv. 11, s. 195, Maglione Godfreyovi

¹⁹ Montini Sidorovi v úradnej odpovedi na jeho nótu explicitne napísal, že „vyššie citovaný výraz ‚československá kolónia‘ nie je súčasťou samotného prejavu“. Slovenský národný archív (= SNA), MZV, Vyslanectvo pri Svätej stolici, Montini Sidorovi, 8. 11. 1944. Ešte skôr dostal Sidor ústne ubezpečenia v tomto zmysle. Pozri tamže, Sidor slovenskému vyslanectvu v Berne, telegram, 1.10.1944; porovnaj aj Sidorove vysvetlenia Prídavkovi: SNA, OF Karol Sidor, šk. 5, Sidor Prídavkovi, 2. 10. 1944.

osobitne sústredila na neutrálne Švajčiarsko, kde sa stretávali obe vojnové strany, vychádzali vplyvné periodiká, Svätá stolica mala dôležité diplomatické zastupiteľstvo, ktoré najmä vo vojnových časoch preberalo kľúčové úlohy a kde pôsobilo v rámci slovenských pomerov vplyvné slovenské vyslanectvo. Dôležitú propagandistickú rolu smerom k Vatikánu zverila československá exilná vláda príznačne katolíkovi, českému novinárovi Františkovi Glaserovi, ktorý začas pôsobil v Kolégiu sv. Rafaela vo Fribourgu a úzko spolupracoval so zástupcom Benešovej londýnskej vlády v Berne Jaromírom Kopeckým, osobitne povereným, aby sledoval dianie vo Vatikáne a Sidora.²⁰ Glaser zasypával nunciatúru v Berne i posledného nuncia v Prahe a potom nuncia na Slovensku Saveria Rittera, ktorý ako polovičný Švajčiar konfederáciu často navštevoval, početnými memorandami, ktorých cieľom bolo vyzdvihnúť pozitívny vzťah Československa a jeho predstaviteľov ku Katolíckej cirkvi a naopak postaviť slovenských katolíkov, lojálnych k Slovenskej republike, do protikresťanského a protirímskeho svetla. V rozsiahlom elaboráte *Réflexions sur le Catholicisme en Tchécoslovaquie* sa Glaser uchýlil k tvrdeniam, ktoré vo svetle reálnych dejín československého štátu a svetonázorového profilu jeho protagonistov vyznievali priam tragikomicky: zdôrazňoval v ňom osobitnú podporu, ktorú údajne medzivojnová Československá republika poskytovala Katolíckej cirkvi, „osobitnú blízkosť ku katolicizmu“ („un attachement spécial au catholicisme“), ktorú vraj cítil Edvard Beneš (!), „veľkú zbožnosť“ viacerých členov londýnskej exilnej vlády, medzi nimi dokonca aj známeho voľnomyšlienkaru ministra Jaroslava Stránského („est d'un grande piété“) a svetoznámeho bonvivána Jana Masaryka, ktorý mal vraj „postoj skutočne kresťanský“ a vedno so Stránským patril k politikom, „pre ktorých je meno Božie rozhodujúce“(!).²¹ Glaser nezabúdaj tiež pripomínať, že Benešova prosovietska politika bola „jediná možná“, ale že Stalin dal Československu dôveryhodné záruky, že bude rešpektovať jeho plnú nezávislosť. Nuncius v Berne Filippo Bernardini uzavrel svoju správu Tardinimu príznačnou vetou: „Každý komentár je tu zbytočný.“²²

Nedôvera Svätej stolice k Benešovmu prosovietskemu kurzu a k politike západných Spojencov voči Sovietskemu zväzu a obava z osudov

²⁰ KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan. *Proti Benešovi. Česká a slovenská protibenešovská oposice v Londýně 1939 – 1945*, Praha: Karolinum, 2004, s. 365

²¹ AAV, Archivio Nunz. Berna, busta 217, fasc. XIII 16, *Réflexions sur le Catholicisme en Tchécoslovaquie*, František Glaser

²² AAV, Archivio Nunz. Berna, busta 217, fasc. XIII 16, Bernardini Tardinimu, 24. 4. 1945

Európy po vojne boli veľké a s blížiacim sa koncom vojny neustále rástli. Pápež ani jeho najbližší spolupracovníci nezdieľali politickú líniu Anglo-američanov, podľa ktorej bol komunizmus menej nebezpečný ako národný socializmus a komunistický režim v Sovietskom zväze medzičasom zmenil svoj charakter, stratil protikresťanské zameranie a mohol byť integrovaný do povojnového medzinárodného systému ako demokratický partner. Pápež považoval oba systémy a ich ideológie za „rovnako nesprávne a zhubné [...] rovnako materialistické a protináboženské“²³ a bol presvedčený, že vojenský postup Červenej armády vystaví východ Európy rýchlej boľševizácii, aj do ostatných častí zbedačeného kontinentu vnesie sociálne revolúcie a prevraty, povedie k labilnému mieru, postavenému na vzájomnom zastrašovaní, kresťanov vystaví „krutým skúškam“²⁴ a ohrozí samotné základy kresťanskej civilizácie v Európe.²⁵

Keď sa na jar 1945 v tyle postupujúcej Červenej armády aj obnova Československa stala realitou, pápež Pius XII. si uvedomoval, že znovuzrodenie štátu a jeho vnútorná politická transformácia podľa sovietskeho vzorca a včlenenie do sovietskej zóny vplyvu nezodpovedali vôli veľkej väčšiny nečeského obyvateľstva, ale, naopak, vnucovali mu „nový politický a kultúrny systém, ktorý veľká väčšina ich obyvateľstva rozhodne odmieta“.²⁶ Zároveň si však bol vedomý toho, že nové usporiadanie stredoeurópskeho priestoru bolo výsledkom politickej vôle víťazov a akékoľvek alternatívne riešenie

²³ ADSS, zv. V, dok. č. 74, Tardiniho koncept odpovede prezidentovi Rooseveltovi, 12. – 13. 9. 1941, s. 202 – 206, citát s. 204

²⁴ Pius XII. to povedal generálovi Charlesovi de Gaulleovi počas súkromnej audiencie v lete 1944. DE GAULLE, Charles. *Mémoires de guerre. II. L'Unité (1942 – 1944)*, Paris: Plon, 2000, s. 498

²⁵ ADSS, zv. V, č. 74, s. 202 – 206, č. 75, s. 208 – 209; tamže, zv. VII, s. 378 – 379; tamže, zv. XI, č. 260, s. 417, č. 293, s. 456 – 458, č. 504, s. 692 – 696. Por. DI NOLFO, Ennio (ed.). *Vaticano e Stati Uniti 1939 – 1952: (dalle carte di Myron C. Taylor)*, Milano: Franco Angeli Editore, 1978, s. 317 – 319 a 331 – 332; PASTORELLI, Pietro. Pio XII e la politica internazionale. In RICCARDI, Andrea (ed.). *Pio XII*, Bari: Laterza, 1985, s. 134 – 144

²⁶ Allocuzione pontificia in occasione della festa di S. Eugenio, 2. 6. 1945. In *Acta Apostolicae Sedis (AAS)*, XXXVII (1945), s. 159 – 168. K pápežovej predstave o novom medzinárodnom poriadku pre povojnovú Európu pozri napr. GONELLA, Guido. *Presupposti di un ordine internazionale: note ai messaggi di S. S. Pio XII*, Città del Vaticano: Civitas gentium, 1942; CHENAUX, Philippe. *Pio XII. Diplomatico e pastore*, Cinisello Balsamo: Edizioni San Paolo, 2004, s. 317 – 327. K myšlienke „harmonickej syntézy“, ktorá spája „národné vlastenectvo a solidaritu medzi národmi“ por. MESSINEO, Antonio. L'esercito europeo. In *La Civiltà Cattolica*, 104 (1953) IV, s. 505 – 516. K postoju slovenského obyvateľstva k obnovenému štátu pozri tu nižšie.

predstavovalo „program momentálne neuskutočniteľný“²⁷, takže keď chcel hájiť záujmy Katolíckej cirkvi, mohol tak urobiť iba na platforme nového politického poriadku.

Nadviazanie diplomatických vzťahov medzi Svätou stolicou a Prahou

Správy, ktoré od skorého leta 1945 začali zo Slovenska prichádzať do Vatikánu, potvrdzovali najhoršie pápežove obavy o slobodu krajiny a budúci osud Katolíckej cirkvi v nej. Giuseppe Burzio, chargé d'affaires Svätej stolice na Slovensku, ktorý končil svoju misiu a ktorého ako kritického pozorovateľa predchádzajúcich dejov nijako nebolo možné považovať za zvláštneho obhajcu prvej Slovenskej republiky, poslal do Vatikánu v júli 1945 dlhú a dramatickú správu o situácii na Slovensku, ktorej obsah v auguste a potom opäť v októbri potvrdil aj osobne. Opísal v nej násilnosti a plienenia sovietskej okupácie i od prvej chvíle uplatňované protikatolícke opatrenia nového „ľudovodemokratického“ režimu, poštátnenie katolíckeho školstva, likvidáciu katolíckej tlače, zatykanie kňazov a laikov podľa ľubovôle nových mocipánov i protestné akcie slovenského episkopátu. Nový režim neváhal Burzio označiť ako „typický režim teroru“, „un tipico regime del terrore“, ktorý síce „pri každej príležitosti hovorí a opakuje, že vládne podľa vôle ľudu“, v skutočnosti sa s ním však stotožňuje „menej než desatina slovenského obyvateľstva“. Za jav osobitne urážajúci kresťanské princípy považoval okamžite po vojne sa formujúce ľudové sudy, ich revolučný charakter, retroaktivitu a politickú zaujatosť: „Budú súdiť za skutky, ktoré sa iba teraz definujú ako trestné“ a ich „sudcovia sú nekompetentní, lebo sú politickými protivníkmi [súdených]“. Represívne opatrenia nového režimu voči nemeckej a maďarskej menšine volali podľa Burzia po „okamžitom a energickom zákroku zo strany civilizovaných národov“. Záverečný súd vatikánskeho diplomata o novom režime bol tristný: „Druhá československá republika teda opätovne vstupuje do života v temnej atmosfére ešte očividnejších nespravodlivostí voči náboženstvu i ľudských právam, než boli tie, ktoré vo svojich počiatkoch páchala prvá republika.“²⁸

²⁷ Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati (= ASRS), AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 238, Leghe slovacche di America, Appunti di Corrado Bafile, 24. 3. 1947

²⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Cecoslovacchia, pos. 198, správa chargé d'affaires apoštolskej nunciatury na Slovensku Giuseppeho Burzia o náboženskej a politickej situácii na Slovensku po sovietskej okupácii, 25. 7. 1945. V októbri 1945, po definitívnom návrate zo Slovenska, bol Burzio prijatý na Štátnom sekretariáte i u pápeža Pia XII. a poskytol ďalšie informácie o situácii.

Podobné alarmujúce správy prichádzali do Vatikánu aj z iných strán. O zatýkaní, politickej pomste a úderoch proti Katolíckej cirkvi na Slovensku informoval aj apoštolský nuncius v Nemecku Cesare Orsenigo zo svojho provizórneho sídla v bavorskom Eichstätte,²⁹ mníchovský arcibiskup kardinál Michael von Faulhaber,³⁰ bývalý slovenský vyslanec pri Svätej stolici Karol Sidor, ktorý opakovane predkladal Štátnemu sekretariátu i pápežovi Piovi XII. memorandá a intervencie v slovenskej veci,³¹ bývalý chargé d'affaires slovenského vyslanectva vo Švajčiarsku Jozef Kirschbaum, ktorý posielal správy prostredníctvom apoštolského nuncia v Berne Filippa Bernardiniho,³² a napokon tiež vplyvné slovensko-americké organizácie, ktoré od leta začali mobilizovať americkú i európsku katolícku verejnú mienku a upozorňovať ju na situáciu na Slovensku. K obrazu, ktorý si vo Vatikáne vytvárali o obnovenom štáte, prispievali od júna 1945 aj prvé správy o osude sudetskoneemeckého obyvateľstva, ktoré bolo od mája 1945 pozbavované všetkého majetku a násilne vyhánané za hranice do Rakúska alebo sovietskej okupačnej zóny v Nemecku,³³ o revolučných prokomunistických verejných vyjadreniach českých politikov a verejných činiteľov vrátane katolíckych a o vlne mediálnej propagandy, ktorú podľa sovietskeho vzoru rozpútala československá tlač a rozhlas proti Vatikánu a pápežovi, obviňovanému z údajnej spolupráce s nacizmom a z úsilia zachrániť vinníkov pred spravodlivým trestom.³⁴

²⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 198, Orsenigo Tardinimu, 30. 6. 1945

³⁰ Erzbischöfliches Archiv München (= EAM), NL Faulhaber, I - Kurie, Sign. 1302, kardinál Faulhaber pápežovi Piovi XII., 4. 6. 1945

³¹ Pozri napr. ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 197, Sidorovo memorandum Slovaquie ou Tchécoslovaquie? Február 1945; tamže, pos. 210, Sidor Montinimu, 3. 11. 1945

³² Kirschbaum požíval veľkú dôveru apoštolského nuncia Filippa Bernardiniho, ktorý býval častým hosťom slovenského zastupiteľstva v Berne a krstil aj jednu z Kirschbaumových dcér. Jeho prostredníctvom Kirschbaum po vojne korešpondoval so Svätou stolicou a s Karolom Sidorom a intervenoval v prospech slovenských emigrantov v Rakúsku a Nemecku. Pozri AAV, Archivio Nunz. Berna, busta 217, fasc. 615, Kirschbaum Bernardinimu, 9. 8. 1945. K listu bola priložená správa o situácii na Slovensku a o slovenskej emigrácii, ktorú Bernardini ešte v ten istý deň poslal do Vatikánu, kde ju hneď predložili pápežovi, takže sa vo fonde nunciatúry nezachovala. Tamže, Bernardini Tardinimu, 14. 8. 1945, a Tardini Bernardinimu, 29. 8. 1945

³³ Por. list kardinála Clemensa von Galena Piovi XII. z 20. 8. 1945. In LÖFFLER, Peter (ed.): *Bischof Clemens August Graf von Galen, Akten, Briefe und Predigten, 1933 – 1946*, Mainz: Matthias Grünewald, 1988, s. 1210n.

³⁴ Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione

Pia XII., pastiera duší obávajúceho sa o osud miliónov katolíkov, ktorí sa ocitli v československom štáte a boli ohrození priamou perzekúciou Cirkvi (na Slovensku, v sudetskonemeckom prostredí) alebo ľavicovo-progresistickou propagandou (v českom prostredí), a dlhoročného diplomata presvedčeného o dôležitosti diplomatických kontaktov a o potrebe udržiavať ich pri živote tak dlho, ako sa dá, tieto dramatické správy utvrdili v presvedčení, že napriek odôvodnenej nedôvere k „ľudovodemokratickému“ režimu, jeho politickým a ideologickým obsahom a zahraničnopolitickým väzbám bolo potrebné, aby s obnoveným štátom čo najrýchlejšie nadviazal kontakty a do Prahy vyslal svojho diplomata, ktorý by zasielal spoľahlivé správy o situácii, viditeľne stelesňoval živý vzťah katolíkov s centrom Katolíckej cirkvi, proti ktorému režim rozpútal otvorené propagandistické útoky, a zastával ohrozené záujmy Cirkvi. Nadviazanie diplomatických kontaktov s Prahou považovala Svätá stolica za dôležité napokon aj v medzinárodnom kontexte. Hoci aj Československo už vo Vatikáne považovali za sovietsky satelit, v porovnaní so susednými štátmi stredovýchodnej Európy sa zdalo byť ešte posledným dostupným observatóriom v stredovýchodnej Európe. Novú poľskú vládu, ktorá vzišla z prokomunistického Lublinského komitétu, vo Vatikáne napriek uznaniu Washingtonom považovali za sovietsku marionetu a ona sama v tomto čase neprejavila žiadny záujem o kontakt s najvyššou cirkevnou autoritou, ba v septembri 1945 otvorene vypovedala aj konkordát, takže Poľsko zostalo vo Vatikáne zastúpené iba veľvyslancom londýnskej exilnej vlády Kazimierzom Pappéem, ktorý sa však na diplomatickom parkete dostával do čoraz väčšej izolácie.³⁵ Spojenecké orgány v Budapešti nechali dokonca vykázat apoštolského nuncia Angela Rottu a neskoršie pokusy o vyslanie jeho nástupcu zlyhali.³⁶ Bývalé poľské a nemecké východné územia priamo včlenené do So-

Internazionale della Repubblica Italiana (= ASMAECI), Affari Politici 1931 – 1945, Cecoslovacchia, busta 30, správa vyslaneckého radcu v Londýne a neskoršieho regenta talianskeho vyslanectva v Prahe Gastoneho Guidottiho z Londýna ministerstvu zahraničných vecí v Ríme, 25. 6. 1945

³⁵ KOPIEC, Jan. *Polen*. In GATZ, Erwin (ed.). *Kirche und Katholizismus seit 1945. Bd. 2. Ostmittel-, Ost- und Südosteuropa*, Paderborn: Schöningh, e. a. 1999, s. 99 – 106; STROBEL, Georg W. Die Kirche Polens, das gesellschaftliche Deutschensyndrom und beider Rolle bei der Sowjetisierung Polens. In KARP, Hans-Jürgen – KÖHLER, Joachim (ed.). *Katholische Kirche unter nationalsozialistischer und kommunistischer Diktatur. Deutschland und Polen 1939 – 1989*, Köln: Böhlau, 2001, s. 116 – 134

³⁶ BALOGH, Margit. Diplomatic Missions of the Holy See in Hungary and East-Central Europe after the Second World War. In *Central European Papers*, II (2014) 1, s. 94 – 96, 102 – 108

vietskeho zväzu boli úplne odrezané od akejkoľvek komunikácie so Svätou stolicou, takže pápež nemal „na všetky záležitosti Východu nijaký priamy vplyv“, ako napísal pápežov osobný sekretár P. Robert Leiber SJ v liste freiburskému arcibiskupovi Konradovi Gröberovi.³⁷ V tejto situácii sa Pius XII. spočiatku nádejal, že sa aspoň v najzápadnejšom výbežku sovietskej zóny vplyvu – v Československu podarí obnoviť istú mieru vzájomných vzťahov, a tak uchovať istý priestor pre ochranu katolíckych záujmov.

Za týchto okolností sa Svätá stolica od skorej jari 1945 usilovala prostredníctvom rôznych polooficiálnych a neformálnych kanálov v Ríme a neutrálnom Švajčiarsku sondovať terén pre možné zblíženie sa so zástupcami obnovujúceho sa Československa,³⁸ aj keď zároveň dávala najavo, že k formálnemu nadviazaniu stykov bude môcť dôjsť až potom, keď prestane existovať Slovenská republika a jej vyslanec pri Svätej stolici prestane plniť svoje diplomatické poslanie.³⁹ No Beneš, ktorý sa počas vojny, keď si od toho sľuboval politický profit, veľmi usiloval o zblíženie s Vatikánom, sa v zmenenej situácii, keď mal víťazstvo na dosah, už konať neponáhľal, najmä keď pochopil, že sa mu nepodarí dosiahnuť najdôležitejší bezprostredný cieľ – vykázanie slovenského vyslanca Sidora z Vatikánu a jeho uväznenie v Taliansku. Beneš chcel tiež vyčkať, ako skončia rokovania s československými komunistami v Moskve v marci 1945, a očividne si tiež neželal svedkov toho, čo sa bude diať v Československu v prvých povojnových týždňoch, vyplnených násilným „redde rationem“ voči všetkým, ktorí boli považovaní za nepriateľov československého štátu, vyhánaním nemeckého obyvateľstva zo Sudet a inými formami paušálnej politickej pomsty. Príznačné bolo, že iba sovietsky veľvyslanec Valerian Zorin dostal povolenie pripojiť sa k novej vláde v Košiciach, kým ostatní diplomati museli čakať niekoľko týždňov, kým smeli prísť do Prahy.⁴⁰

³⁷ VOLK, Ludwig (ed.). *Akten deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche 1933 – 1945. Bd. VI*, Mainz 1985, s. 855, pozn. 8

³⁸ AAV, Nunz. Apostolica Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Forni o stretnutí so zástupcom československej vlády pri talianskom kráľovskom dvore Vladimírom Vaňkom, 18. 7. 1945. ZLATUŠE KUKÁNOVÁ: Nunciem a internunciem v jedné zemi. Diplomatické vzťahy Československa s Vatikánem v letech 1939 – 1946. In *Securitas imperii*, 28 (2016) 1, s. 114

³⁹ Svätá stolica viackrát aj priamo ubezpečila vyslanca Sidora, že neuzná skôr ČSR, kým po vojne medzinárodná zmluva neskonštatuje, že Slovenská republika prestala existovať. SNA, OF Karol Sidor. šk. 5, Sidor Prídavkovi, 2. 10. 1944

⁴⁰ SMETANA, Vít. Concessions or Conviction? Czechoslovakia's Road to the Cold War and the Soviet Bloc. In KRAMER, Marc – SMETANA, Vít (ed.). *Imposing, Maintaining, and Tearing Open the Iron Curtain. The Cold War and East-Central Europe, 1945 –*

V snahe uľahčiť vyslanie pápežského zástupcu do Prahy a zároveň uchovať „morálnu kontinuitu“ *Modu vivendi* (1928) s prvou ČSR ako istého ochranného štítu katolíckych záujmov⁴¹ navrhla Svätá stolica, aby sa obe strany dohodli na jednoduchom návrate posledného apoštolského nuncia pred zánikom Československa Saveria Rittera do jeho starého sídla. Starý a chorý Ritter, ktorý pôsobil ako domáci kňaz aristokratickej rodiny Borromeovcov pri Miláne, bol narýchlo pozvaný do Ríma, 17. júla prijatý na audienciu u pápeža a vzápätí vymenovaný za apoštolského nuncia v Prahe s inštrukciou, aby sa čo najskôr pobral na miesto svojho určenia.⁴²

Takáto podoba potvrdenia nuncia v jeho predchádzajúcom úrade a rýchlosť, s ktorou bola zrealizovaná a ktorá ostro kontrastovala so zvyčajnou opatrnosťou Svätej stolice, vyčkávajúcej na potvrdenie nového „*statu quo*“ mierovou konferenciou, prekvapila aj skúsených diplomatov, akreditovaných pri Svätej stolici. O to väčšmi, že tretia československá republika nebola ani politicky, ani územne totožná s jej predchodkyňou pred rokom 1938, rodiaca sa slovenská exilová reprezentácia, aj keď s malou nádejou na úspech, začala žiadať, aby sa na Slovensku uskutočnil plebiscit pod medzinárodným patronátom, ktorý by zistil skutočnú politickú vôľu slovenského národa,⁴³ a mierová konferencia, ktorá mala medzinárodno-právne potvrdiť hranice obnoveného štátu, sa ešte ani nezišla. Takýmto nezvyčajným postupom chcela Svätá stolica, súc si vedomá, že politická vôľa veľmocí je daná, ticho uznať staronový československý štát a obnoviť diplomatickú prezenciu v Prahe bez toho, aby musela otvárať diskusie o uznaní Slovenskej republiky alebo toto uznanie explicitne odvolávať, a zároveň

– 1989, Lanham, Maryland: Lexington Books, 2014, s. 61

⁴¹ AAV, Nunz. Apostolica Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Tardiniho inštrukcie pre Fornioho, 10. 11. 1945, v ktorých sa hovorilo o snahe trvať na „morálnej kontinuite“ *Modu vivendi*, pokiaľ bude Praha trvať na „morálnej kontinuite“ Československa. Svätej stolici bolo však celkom zrejmé, že právna kontinuita československého štátu neexistovala.

⁴² ASMAECI, Ambasciata d'Italia presso la Santa Sede 1929 – 1946, busta 180, chargé d'affaires talianskeho veľvyslanectva pri Svätej stolici Francesco Babuscio Rizzo ministerstvu zahraničných vecí, 18. 7. 1945

⁴³ ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 197, Sidorovo memorandum Slovaquie ou Tchecoslovaquie, február 1945; RÉPUBLIQUE SLOVAQUE. MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES. *Aide-Mémoire sur l'existence de la République Slovaque et sur la nécessité de conclure le traité de paix avec elle*, Paris 1946; COMITÉ D'ACTION SLOVAQUE. *Aide-Mémoire sur la nécessité du plébiscite en Slovaquie*, Paris 1946; SLOVAK ACTION COMMITTEE – SLOVAK NATIONAL COUNCIL IN LONDON – SLOVAK LEAGUE OF AMERICA – CANADIAN SLOVAK LEAGUE. *Memorandum presented to the peace conference concerning the rationality of existence of Czecho-Slovakia*, Paris 1946

rýchlo a bez dlhých rokovaní, ktoré mohli celú vec ohroziť, vyslať do Prahy diplomata, ktorého pokladala za osobitne vhodného pre náročnú misiu. V Ritterov prospech hovorilo, že kým jeho traja predchodcovia boli v dôsledku vážnych konfliktov so štátom prinútení opustiť Československo alebo z neho boli vykázaní, Ritter, menovaný na návrh Prahy v čase, keď sa už Československo v zmenenej medzinárodnej situácii usilovalo nadviahať Vatikánu a tak si upevniť svoju fragilnú vnútornú i medzinárodnú situáciu, našiel v Prahe benevolentné prijatie, ba dostal dokonca i vysoké štátne vyznamenanie.⁴⁴ Svätá stolica preto dúfala, že aj v nových podmienkach bude môcť využiť tento kapitál prestíže a kontaktov, aby vyriešil delikátne pendentné otázky a účinne sa zastal osobitne ohrozených slovenských a nemeckých katolíkov.⁴⁵

Argument, často používaný v časti historickej vedy, že Ritter medzi dvoma misiami v Prahe nikdy nedostal iné poverenie, nie je celkom presný. Faktom je, že štát, v ktorom do začiatku roka 1939 zastupoval pápeža, prestal existovať, Svätá stolica nadviazala riadne diplomatické vzťahy so Slovenskou republikou a Ritter bol v júni 1939 vymenovaný za apoštolského nuncia na Slovensku a hoci pre spor okolo nejasnej formulácie poverovacích listín z Bratislavy zakrátko nato odišiel s príslubom, že na Štátnom sekretariáte objasní nejasné právne formulácie,⁴⁶ naďalej sa považoval za nuncia na Slovensku a ako taký aj spoločensky vystupoval, napríklad počas častých návštev v Berne, kam ako polovičný Švajčiar často prichádzal a kde sa v tomto zmysle aj stýkal so slovenskými diplomatmi.⁴⁷ V júli 1945 bol napokon Ritter vymenovaný za nuncia v Prahe, čo by v prípade rigídnej kontinuity úradu nebolo bývalo potrebné.⁴⁸

⁴⁴ HRABOVEC, Emilia. Der Heilige Stuhl und die Tschechoslowakei 1938 – 1939. In ZEDLER, Jörg (ed.). *Der Heilige Stuhl in den internationalen Beziehungen (1870 – 1939)*, München: Utz Verlag (= Spreiti-Studien 2), 2010, s. 335 – 339

⁴⁵ Úlohu účinne sa zastat' ohrozených slovenských a nemeckých katolíkov považoval za nosný pilier poslanca pápežovho zástupcu v Československu aj výborne informovaný taliansky veľvyslanec pri Svätej stolici Pasquale Diana. ASMAECI, Ambasciata d'Italia presso la Santa Sede 1929 – 1946, busta 180, Pasquale Diana ministerstvu zahraničia, 16. 4. 1946

⁴⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 152, Slovacchia, správa J. E. Rittera o prijatí v Bratislave; HRABOVEC. Slovensko, Svätá stolica a diplomatická misia Karola Sidora (1939 – 1945), s. 242 – 244

⁴⁷ Svedectvo o tom zanechal najmä Jozef Kirschbaum, chargé d'affaires slovenského vyslanectva v Berne. KIRSCHBAUM, Jozef M. Slovenské diplomatické zastúpenie v neutrálnych štátoch. In *Kalendár Jednota*, roč. 74 (1971), s. 10 – 16

⁴⁸ ASMAECI, Ambasciata d'Italia presso la Santa Sede 1929 – 1946, busta 180, Babuscio Rizzo ministerstvu zahraničia, 18. 7. 1945; tamže, regent talianskeho vyslanectva

Pražská vláda, napriek žiarlivo stráženej fikcii právnej kontinuity Československa po roku 1938, však pokus Svätej stolice riešiť situáciu jednoduchým pokračovaním vzťahov neuznala a – ticho priznávajúc nezmyselnosť vlastnej teórie – odôvodnila to tým, že Svätá stolica uznala Slovenskú republiku, vymenovala nitrianskeho biskupa Karola Kmeťka za arcibiskupa bez toho, aby žiadala o vyjadrenie československú vládu v Londýne, a odmietla prijať dve Benešove ponuky o nadviazanie stykov, čo Beneš vnímal ako osobnú urážku. Československá vláda žiadala, aby bol Ritter opäť akreditovaný a až do objasnenia kauzy do Prahy vyslaný iba „úradník nižšieho rangu“.⁴⁹ Svätá stolica ustúpila, suspendovala „sine die“ Ritterovo menovanie a vyslala do československého hlavného mesta mladého diplomata Raffaela Forniho, ktorý bol v rokoch 1938 – 1939 sekretárom pražskej nunciatúry, v apríli podnikol historickú informačnú cestu na Slovensko⁵⁰ a v nasledujúcich obdobiach pôsobil na nunciatúre v Berlíne s osobitným neoficiálnym poverením pre Protektorát Čechy a Morava.⁵¹ Vo Forniho prospech hovorili napokon nielen tieto skúsenosti, ale v brizantnej povojnovej situácii, v ktorej síce utíchli zbrane, ale naďalej pretrvávalo vnímanie života cez prizmu dichotómie „priateľ-nepriateľ“, tiež skutočnosť, že pochádzal z neutrálneho Švajčiarska. Pri obsadzovaní delikátnych diplomatických postov v strednej a východnej Európe vtedy Pius XII. zohľadňoval aj túto skutočnosť, napriek tomu, že z právneho hľadiska boli všetci pápežovi diplomati vatikánski štátni občania. Nebolo náhodné, že do popredia začali vystupovať aj viacerí noví diplomati amerického pôvodu, ktorí mali uľahčiť styk vatikánskej diplomacie s víťaznou americkou veľmocou.⁵²

v Prahe Gastone Guidotti ministerstvu zahraničia, 12. 12. 1945

⁴⁹ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Forniho správa o stretnutí s československým diplomatom pri talianskom kráľovskom dvore Vladimírom Vaňkom, 18. 7. 1945; tamže, Forni Tardinimu, 22. 9. 1945

⁵⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 149, správa Raffaella Forniho adresovaná kardinálovi štátnemu sekretárovi Maglionemu, 14. 4. 1939

⁵¹ Keď Forniho časté cesty do Prahy vzbudili negatívnu pozornosť nemeckých úradov, bol Forni formálne preradený na nunciatúru do Bratislavy. HRABOVEC, Emilia. *Der Heilige Stuhl und die böhmischen Länder 1938 – 1945*. In ZÜCKERT, Martin – HÖLZLWIMMER, Laura (ed.). *Religion in den böhmischen Ländern 1938 – 1948. Diktatur, Krieg und Gesellschaftswandel als Herausforderungen für religiöses Leben und kirchliche Organisation*, München: Oldenbourg, 2007, s. 138 – 139

⁵² Do obnovenej Juhoslávie vyslala Svätá stolica Josepha P. Hurleyho, ktorému jeho americký pôvod a protinacistická povest' mali pomôcť konať v politicky zložitých podmienkach Titovho režimu a nájsť podporu americkej diplomacie. Do Rumunska vyslala Svätá stolica Američana Gerald Patricka O'Haru, prvým pápežským zástupcom v povojnovom Nemecku, najprv ako apoštolský vizitátor a zároveň vedúci Pápežskej misie pre

Po príchode do Prahy bol Forni konfrontovaný s ďalším priestrením pražských požiadaviek, predovšetkým so žiadosťou, aby bol Ritter pozbavený tradičnej funkcie dekana diplomatického zboru.⁵³ Svätá stolica sa usilovala klásť odpor takejto „diminutio capitis“, tým viac, že si uvedomovala, že nešlo iba o otázku protokolu, ale o pokus redukovať manévrovacie možnosti vatikánskeho zástupcu.⁵⁴ Šéf vatikánskej diplomacie Domenico Tardini dokonca zvažoval, že namiesto nuncia vyšlú do Prahy iba jednoduchého apoštolského vizitátora bez diplomatického charakteru,⁵⁵ nakoniec sa však pápež v snahe neohroziť vyslanie svojho zástupcu rozhodol opätovne prehltnúť trpkú pilulku a Rittera degradovať na internuncia, teda diplomata nižšieho rangu než veľvyslanec, ktorý už nemal nárok na dekanstvo diplomatického zboru. V rozhovore s talianskym veľvyslancom pri Svätej stolici Pasqualem Dianom Tardini priznal, že „nad akoukoľvek inou úvahou prevážila nevyhnutnosť mať v Prahe k dispozícii schopného a rešpektovaného zástupcu, ktorý je prijateľný pre české kruhy.“⁵⁶ Toto riešenie však bolo považované za provizórne a malo byť skúšobným kameňom povstivosti pražských úmyslov a viesť buď k normalizácii vzťahov alebo k ich likvidácii.⁵⁷ Po sérii dilatorických krokov na pražskej strane – Tardini už

utečencov, sa stal Alois Muench, Američan s nemeckými koreňmi, pozorovateľom Svätej stolice pri OSN v Ženeve a jej delegátom pri Medzinárodnej utečeneckej organizácii IRO zase Američan Edward J. Killion, viacerí americkí preláti začali pôsobiť aj na Štátnom sekretariáte Svätej stolice.

⁵³ Túto požiadavku po prvýkrát vyslovil sám prezident Beneš v rozhovore s pápežovým zástupcom Fornim 21. 9. 1945. AAV, Nunz. Apostolica Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Forni Tardinimu, 22. 9. 1945

⁵⁴ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 84, fasc. 674, Forni Tardinimu, 18. 4. 1946.

⁵⁵ ASMAECI, Ambasciata d'Italia presso la Santa Sede 1929 – 1946, busta 180, Pasquale Diana ministerstvu zahraničia, 16. 4. 1946

⁵⁶ ASMAECI, Ambasciata d'Italia presso la Santa Sede 1929 – 1946, busta 180, Pasquale Diana ministerstvu zahraničia, 11. 5. 1946

⁵⁷ Treba dodať, že takéto mimoriadne riešenie nebolo uplatnené iba v Československu a nesúviselo iba so snahou vyslať do Prahy Rittera, ako sa to niekedy interpretuje, ale Svätá stolica ho použila aj v iných štátoch sovietskej zóny vplyvu. Do Belehradu bol namiesto nuncia vymenovaný Joseph P. Hurley v nezvyčajnej funkcii regenta nunciatúry, titulár v roku 1946 znovuotvorenej nunciatúry vo Viedni Giovanni Dellepiane mal takisto titul internuncia a až neskôr, po konsolidácii pomerov, bol povýšený na nuncia. Pozri VALENTE, Massimiliano. *L'Ostpolitik della Santa Sede e la Jugoslavia socialista 1945 – 1971*, Roma: Società Dante Alighieri, 2020, s. 12 – 25; GRONIER, Thomas. *Le Sanit-Siège et la Mitteleuropa à l'heure du rideau de fer. Les rapports des ambassadeurs autrichiens au Vatican entre 1946 et 1961*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2018, s. 53

hovoril o „úmyselnom zdržíavaní“⁵⁸ – mohol Ritter iba v polovici júna 1946 pricestovať do svojho starého sídla na Voršilskej ulici v Prahe,⁵⁹ tri mesiace po oficiálnej vatikánskej žiadosti o súhlas s vyslaním internuncia a tri týždne po parlamentných voľbách v Československu, ktorým predchádzala búrlivá propagandistická kampaň proti Katolíckej cirkvi a pápežovi⁶⁰ a séria odhalení skutočných či vykonštruovaných „sprisahání proti štátu“ na Slovensku s tichým protirímskym ostrím, počas ktorých si noví politickí mocipáni prítomnosť pápežovho zástupcu v štáte očividne neželali.

Nemenej zložitú bolo aj otvorenie československého zastupiteľstva vo Vatikáne. Iba 18. januára 1946, temer pol roka po príchode prvého pápežského zástupcu do Prahy, sa pražská vláda konečne rozhodla, že do Vatikánu vyšle svojho zástupcu. Stal sa ním chargé d'affaires František Schwarzenberg, človek bezpodmienečne lojálny myšlienke československého štátu a prezidentovi Benešovi (o čom svedčila aj skutočnosť, že po emigrácii začal spolupracovať s elitou bývalých Benešových spolupracovníkov združených v Rade svobodného Československa⁶¹), ktorého príslušnosť k vysokej aristokracii a Katolíckej cirkvi a nepochybná osobná kultúra ho v delikátnom vatikánskom prostredí zároveň predurčovali k úlohe istého mediátora medzi Prahou a Vatikánom.⁶² V auguste 1946 napokon prevzal vedenie vyslanectva vyslanec Arthur Maixner, dlhoročný úradník ministerstva zahraničia bez zvláštnych skúseností vo Vatikáne, „najmdlejšia figúra, akú si len možno predstaviť“, ako ho charakterizoval Forni.⁶³

⁵⁸ Schwarzenbergische Familienarchive Murau, Nachlass Franz Schwarzenberg, Karton Vatikan, 4. politická správa chargé d'affaires československého vyslanectva pri Svätej stolici Schwarzenberga ministerstvu zahraničia, 14. 3. 1946

⁵⁹ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 91, fasc. 705, Ritter Tardinimu, 21. 6. 1946.

⁶⁰ Forni proti tejto kampani opakovane protestoval na ministerstve zahraničia i u samotného prezidenta Beneša. AAV, Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 683, Forni Tardinimu, 5. 4. 1946

⁶¹ Jednou zo Schwarzenbergových úloh bolo sprostredkovať kontakty Rady k Vatikánu. Schwarzenbergische Familienarchive Murau, Nachlass Franz Schwarzenberg, Vatikan, USA, Schwarzenberg predsedovi RSČ Petrovi Zenklovi, 1. 1. 1953, v prílohe Prípomínky k formálnim predpokladům styků medzi Radou a Vatikánem, 31. 12. 1952

⁶² Zaujímavá je skutočnosť, že aj prokomunistické Poľsko sa na jar 1947 rozhodlo vyslať na špeciálnu misiu do Vatikánu aristokrata, grófa Ksaweryho Pruszyńskiego. Por. WÓJCIK, Pawel. *Il Governo e la Chiesa in Polonia di fronte alla diplomazia vaticana (1945 – 1978)*, San Pietro in Cariano: Il Segno dei Gabrielli editori, 2016, s. 51

⁶³ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 84, fasc. 674, Forni Tardinimu, 18. 4. 1946

Úlohy československého zastupiteľstva pri Svätej stolici

Prvoradou úlohou československého zastupiteľstva pri Vatikáne mala byť v zmysle uznesenia vlády činnosť politicko-propagandistická, ktorá svojím charakterom už viac než klasickú diplomaciu pripomínala konfrontácie rodiacej sa studenej vojny. Jej cieľom bolo predstaviť v Ríme Československo ako slobodný a demokratický štát, a tak vyvracať „protičeskoslovenskú propagandu vo Vatikáne“ a rozptyľovať množiace sa obavy o jeho budúci politický osud.⁶⁴ Pre prosovietsku orientáciu pražskej zahraničnej politiky bola príznačná tiež skutočnosť, že chargé d'affaires Schwarzenberg dostal aj inštrukciu pracovať v prospech toho, aby sa Svätá stolica zmieri-la s prítomnosťou Sovietskeho zväzu v strednej Európe a nadviazala s ním kontakty.⁶⁵ V úlohe otupovať hrot vatikánskeho odporu proti rastúcemu sovietskemu a komunistickému vplyvu v stredovýchodnej Európe tak bola povojnová československá diplomacia priamym pokračovaním Benešovej zahraničnej politiky z vojnových čias.⁶⁶

⁶⁴ Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky Praha (= AMZV), f. TO-O, 1945 – 1959, Vatikán, k. 10, Obnovení diplomatických styků s RČS – pendentní otázky, 13. 7. 1945. Vyvracať „protičeskoslovenskú propagandu vo Vatikáne“ bola jedna z najdôležitejších úloh, ktoré zastupiteľstvu vo Vatikáne zadefinovala vláda na zasadnutiach 18. 1. a 12. 4. 1946. Národní archiv České republiky Praha (= NA), f. 100/24, a.j. 1494, sv. 139. POR. KUKÁNOVÁ: Nunciem a internunciem v jedné zemi. Diplomatické vzťahy Československa s Vatikánem v letech 1939 – 1946, s. 125. Osobný sekretár Jana Šrámka Ctibor Mařan v liste biskupovi v Hradci Královom Mořicovi Píchovi otvorene napísal, že česká pozícia vo Vatikáne „nie je práve závideniahodná“, lebo v Taliansku sú v uniformách britskej armády desaťtisíce protičesky zmýšľajúcich Poliakov a vo Vatikáne býva Sidor spolu s ďalšími Slováckmi, navyše do Vatikánu prichádzajú správy o útlaku katolíckych Nemcov v Československu, takže je nutné, aby Československo čo najskôr vyslalo do Vatikánu svojho zástupcu, ktorým budú „odvrátené lži, ktoré o nás šíri nepriateľská propaganda nielen vo Vatikáne, ale aj v Anglicku a v Amerike, že sme totiž štátom násilníkov“. Biskup Pícha list preposlal Fornimu, ktorý ho zaslal do Vatikánu. AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 84, fasc. 674, Pícha Fornimu, 21. 12. 1945, v prílohe list Ctibora Mařana Mořicovi Píchovi, 6. 12. 1945. Por. aj Schwarzenbergische Familienarchive Murau, Nachlass Franz Schwarzenberg, Karton Vatikan, 1. politická správa Františka Schwarzenberga ministrovi zahraničia, 9. 2. 1946

⁶⁵ Schwarzenbergische Familienarchive Murau, Nachlass Franz Schwarzenberg, Karton Vatikan, USA, záznam o rozhovore s prezidentom republiky Benešom a s ministrom a predsedom českej ľudovej strany Šrámkom, január 1946

⁶⁶ Tejto téme bola venovaná aj časť rozhovorov počas Benešovho prijatia u prezidenta Roosevelta 13. 5. 1943. Príznačne aj prvá verzia Benešovho memoranda Svätej stolici z mája 1943 vychádzala z nemeniteľnej danosti povojnovej prítomnosti Svätej stolice v strednej Európe „as a result of the present military effort of the Soviet Union and its

S úsilím postaviť Československo do svetla demokratického a konsolidovaného štátu a zabezpečiť jeho existenciu pred budúcim možným rozpadom súvisel ďalší cieľ československej diplomacie vo Vatikáne – dosiahnuť vydanie najprominentnejších slovenských exulantov, najmä Karola Sidora, bývalého slovenského vyslanca pri Svätej stolici, a tak zabrániť tomu, aby sa v cudzine sformoval slovenský politický exil, programovo sa hlásiaci k slovenskej štátnej nezávislosti, v ktorom Praha videla svojho najnebezpečnejšieho politického a ideologického protivníka. Odvolanie slovenských biskupov, ktorých nový československý režim považoval za politicky nespoľahlivých, malo zase vnútropoliticky oslabiť slovenský odpor voči československému štátu a ľudovodemokratickému režimu.⁶⁷

Hoci nové československé zastupiteľstvo pri Vatikáne dostalo aj ďalšie úlohy, najmä obsadenie vakantných českých biskupských stolcov kandidátmi prijateľnými pre nový režim a úlohy súvisiace s cirkevnepolitickými aspektami vyhnania viac než troch miliónov v prevažnej väčšine katolíckych sudetských Nemcov, priority, s ktorými Praha od septembra 1945 konfrontovala Vatikán, jasne ukazovali, čo si aj vo Vatikáne od začiatku uvedomovali, že kľúčovým bodom vo vzťahu k Československu bude slovenská otázka. Z pražskej perspektívy to vyplývalo z jasnej politickej priority natrvalo zabezpečiť existenciu štátu, ktorý si v roku 1945 väčšina Slovákov neželala a ktorého vnútornú heterogénnosť a fragilitu si aj jeho politický establishment dobre uvedomoval. Najotvorenejšie to vyjadrilo smutnoznáme Memorandum o Slovensku, ktoré vypracovalo Oddelenie pre vedeckú politiku českej národnosocialistickej (teda Benešovej) strany a v ktorom sa konštatovalo, že „existencia československého štátu nebude zaistená, do-
kiaľ nebude získaný bezvýhradne pre československú myšlienku slovenský ľud“. Tento cieľ sa mal dosiahnuť predovšetkým „duchovnou asimiláciou slovenského ľudu“, pričom „najjednoduchšia, najrýchlejšia a najhľadšia cesta je získať slovenský ľud prostredníctvom cirkvi [...] Boj o Slovensko neprebíha medzi Prahou a Bratislavou, ale medzi Prahou a Rómom. Vy-

future post-war position“ a usilovala sa primäť Svätú stolicu, aby túto skutočnosť prijala ako neodvratnú. FDR Library's Digital Collection, PSF, Box 52, Vatican, Taylor 1943, Memorandum for the Holy See. K tradične prosovietskej Benešovej politike, ktorá sa v tomto zmysle profilovala ešte v medzivojnovom období, pozri KALVODA: *Role Československa v sovětské strategii*, s. 46 – 191

⁶⁷ K týmto požiadavkám pozri AMZV, f. TO-O, 1945 – 1959, Vatikán, k. 10, Obnovení diplomatických styků s RČS – pendentní otázky, 13. 7. 1945; AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Forni Tardinimu, 22. 9. 1945; AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, Aide-mémoire Ministerstva zahraničních věcí ČSR, 8. 10. 1945; a tiež tu nižšie.

rovnanie sa s Rímom [...] by bolo najspoľahlivejšou cestou k zlikvidovaniu slovenskej otázky.“⁶⁸

Faktom je, že napriek obnove Československa boli politická situácia i postavenie Katolíckej cirkvi v českých krajinách a na Slovensku veľmi odlišné. České obyvateľstvo vnímalo historický vývoj po roku 1938 cez prizmu rozkladu Československej republiky, s ktorou sa identifikovalo ako s českým národným štátom, a utrpenia počas rokov okupácie a udalosti mája 1945 vívalo ako národné oslobodenie. Pod dojmom traumy z „Mnichova“ a sympatií k idealizovanému sovietskemu osloboditeľovi vyústili tradične silné liberálno-socialistické a komunistické tendencie českého prostredia a hlboko zakorenená historická interpretácia národných dejín ako procesu emancipácie spod katolíckeho a rímskeho vplyvu do silného posunu doľava, emocionálneho príklonu k Východu a vo voľbách v máji 1946 do víťazstva komunistickej strany. Ani český katolicizmus, oslabený dlhodobou sekularizáciou spoločnosti, masovými stratami veriacich v medzivojnovom období⁶⁹ a marginalizáciou v národnom spoločenstve, ktorá ho nútila neustále dokazovať vlastnú národnú lojalitu a pristupovať na kompromisy, nezostal v povojnovej eufórii imúnny voči silnej vlne nacionalizmu a ľavicových a prosovietskych sympatií, ktoré boli v časti českých katolíckych kruhov prítomné už v medzivojnovom období,⁷⁰ živili sny

⁶⁸ Memorandum o Slovensku zo 7. 7. 1946, vydané Oddělením pro vědeckou politiku při straně národně socialistické, publikovali v roku 1968 viaceré slovenské noviny a časopisy, napríklad *Kultúrny život*, *Smena*, ale aj *Historický časopis*. Pozri aj *Kanadský Slováč*, 29. 11. 1986, s. 7.

⁶⁹ JAN HAVRÁNEK: Die Austritte der Tschechen aus der Katholischen Kirche nach dem ersten Weltkrieg – ihre Ursachen und Folgen. In HASELSTEINER, Horst – HRABOVEC, Emilia – SUPPAN, Arnold (ed.): *Zeiten – Wende – Zeiten. Festgabe für Richard Georg Plaschka zum 75. Geburtstag*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2000, s. 41 – 56

⁷⁰ O silnej príťažlivosti komunistických ideí, ktorá v tridsiatych rokoch, pod vplyvom atmosféry „ľudových frontov“ a spojeneckej zmluvy s Moskvou z roku 1935 prenikla aj do českých katolíckych radov, a „salónnom estetickom boľševizme“ českých intelektuálnych elít pravidelne písali vo svojich správach aj pápežskí diplomati v Prahe. Nuncius Ritter kritizoval verejné prokomunistické manifestácie niektorých katolíckych prelátov, medzi inými poslanca českej ľudovej strany Světlíka, ktorý na stránkach straníckych novín *Den* chválil „zásadné zmeny v Rusku“, kam prichádzal nový poriadok, založený na „princípoch Desatora“. ASRS, AA.EE.SS., Cecoslovacchia, pos. 141 P.O. fasc. 179, Ritter Pizzardovi, 27. 10. 1936. „Celkovo videné,“ sumarizoval nuncius Ritter na konci ďalšej správy, „možno momentálnu situáciu opísať nasledovne: Nezodpovedá pravde nazvať Československo centrom komunizmu, ale komunistická ideológia sa momentálne nestretáva s opozíciou, takže keď to bude potrebné, tento štát sa pravdepodobne nebude vedieť červenej vlne dostatočne postaviť na odpor.“ S.RR.SS, AA.EE.SS., Cecoslovacchia, pos. 141 P.O. fasc. 179, Ritter Pizzardovi, 8. 7. 1937. Veľmi kriticky sa o prokomunistických

o harmónii medzi kresťanstvom a socializmom a viedli k idealizácii ľudovej demokracie ako cesty k spravodlivejšej a pokrokovejšej spoločnosti, k obdivu Sovietskeho zväzu a slepej dôvere v Stalina a jeho cirkevnú politiku, ktorá z pragmatických dôvodov dočasne pribrzdila náboženské prenasledovanie, aby povzbudila patriotizmus a vojnovú mobilizáciu obyvateľstva.⁷¹ Sekularizačné dôsledky malo aj vyhnanie vyše troch miliónov prevažne katolíckych sudetských Nemcov, ktoré niektoré pohraničné kraje premenilo na skutočné „misijné územie“.⁷² Vonkajším výrazom idealizácie Sovietskeho zväzu a komunizmu boli Stalinove obrazy na stenách nemála českých cirkevných sídel vrátane prijímacieho salónu novovymenovaného pražského arcibiskupa Josefa Berana,⁷³ sovietska hymna, ktorá zaznievala pri rôznych náboženských oslavách, kosák a kladivo, Leninove obrazy a oslavné články na októbrovú revolúciu a na „ideu Moskvy ako záruky šťastnej budúcnosti, mieru a nového rozvoja“ na stránkach českej lidáckej tlače a vo verejných príhovoroch lidáckych politikov,⁷⁴ a neskôr tiež sláv-

sympatiách časti českého kléru vyjadroval aj audítor nunciatúry Giuseppe Burzio. Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik (= ÖStA, AdR), AA, NPA, Karton 757, vyslanec Marek ministrovi zahraničia Schmidtovi o rozhovore s Burziom, 15. 9. 1936. Por. HRABOVEC, Emilia. Der Vatikan, die Tschechoslowakei und die europäischen Mächte in der politischen Krise der späten Dreißigerjahre. In WOHNOUT, Helmut – GUIOTTO, Maddalena (ed.): *Italien und Österreich im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit*, Wien: Böhlau, 2017, s. 307 – 346, osobitne 325 – 326

⁷¹ Por. Manifest českého kňazstva českému národu, publikovaný v novinách *Lidová demokracie* 2. 6. 1945; Schwarzenbergische Familienarchive Murau, Nachlass Franz Schwarzenberg, Karton Vatikan USA, Schwarzenbergove poznámky o rozhovore s mons. Janom Šrámkom, január 1946; PEHR, Michal. Die Beziehungen zwischen der Tschechoslowakei und dem Heiligen Stuhl in der Zeit der sogenannten Dritten Tschechoslowakischen Republik. In KUNŠTÁT, Miroslav – ŠEBEK, Jaroslav – SCHMOLLER, Hildgard (ed.). *Kirche, Religion und Politik in Österreich und in der Tschechoslowakei im 20. Jahrhundert*, Wien: LIT, 2019, s. 214 – 219; HRABOVEC, Emilia. The Catholic Church and Deportations of Ethnic Germans from the Czech Lands. In *The Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 16/1-2 (2000), s. 64 – 82. K situácii Katolíckej cirkvi v Česku v povojnovom období pozri aj VAŠKO, Václav. *Neumlčená. Kronika katolíckej cirkve v Československu po druhé svetové válce, zv. I*, Praha: Zvon, 1990; HANUŠ, Jiří. *Tradice českého katolicismu ve 20. století*, Brno: CDK, 2005; MEDEK, Václav. *Cesta české a moravské cirkve staletími*, Praha: Česká katolícká charita, 1982, s. 332 – 335

⁷² AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 683, Ritter Tardinimu, 1. 8. 1946; HRABOVEC: *The Expulsion of the Germans from Bohemia and the Catholic Church*, s. 64 – 82

⁷³ VODIČKOVÁ, Stanislava. Uzavírám vás do svého srdce. Životopis Josefa kardinála Berana, Brno: CDK, ÚSTR, 2018, s. 150, uverejnila fotografiu so Stalinovým portrétom v prijímacom salóne arcibiskupa Berana.

⁷⁴ AAV, Nunz. Apost. Cecoslovacchia, busta 92, fasc. 712, Ritter Tardinimu, 28. 4. 1947.

nostné Te Deum, ktoré pražský arcibiskup Josef Beran odsľúžil po voľbe komunistu Klementa Gottwalda za prezidenta republiky.⁷⁵

Úplne odlišná bola situácia na Slovensku. Slovenská historická pamäť viazala rok 1939 na zrod prvého moderného slovenského štátu a povojnové udalosti vnímala vo svetle jeho nedobrovoľnej straty, politických represálií proti všetkým tým, ktorí neboli ochotní bezpodmienečne prijať, že „Praha bola ich jedinou záchranou“, ako sa vyjadril prezident Beneš v rozhovore so chargé d'affaires apoštolskej nunciatúry Fornim,⁷⁶ protikatolíckych opatrení a postupného preberania moci komunistickou stranou, ktorú väčšina slovenských voličov vo voľbách v roku 1946 jasne odmietla.⁷⁷ Aj vonkajším diplomatickým pozorovateľom udieralo do očí, že namiesto nadšenia z oslobodenia cítilo slovenské obyvateľstvo skôr „nostalgiu za Tisovými časmi a za nezávislosťou od Prahy, ktorej sa krátky čas tešili“,⁷⁸ ako sa vyjadril taliansky vyslanec v Prahe, a oplakávalo „blahobytnějšíe minulé časy, osobitne tie, v ktorých väčšiu prosperitu sprevádzala politická nezávislosť“ („i più prosperi tempi passati, specialmente di quelli in cui una maggiore prosperità era accompagnata da indipendenza politica“), ako napísal Forni v dlhej správe o situácii na Slovensku.⁷⁹

Veľmi odlišná bola aj situácia Katolíckej cirkvi na Slovensku. Na rozdiel od Cirkvi v českých krajinách, ktorej sa v atmosfére Národného frontu dostávalo chvály za jej český patriotizmus a otvorenosť voči pokroku a ktorá – s výnimkou sudetskonemeckých katolíkov – v prechodnej ľudovodemokratickej fáze zostala ušetrená od perzekúcií, Cirkev na Slovensku, hlboko zakorenená v identite širokých ľudových vrstiev, ktorej boli až na málo výnimiek cudzie ľavicovo-prokomunistické sympatie a ktorú ľudovo-

Por. LETZ, Róbert. Parlamentné voľby v Česko-Slovensku v roku 1946. In ŽUFFA, Cyril – VONTORČÍK, Emil – PROKOP, Jozef (ed.). Slovensko na križovatke európskych dejín po skončení II. svetovej vojny, Bratislava: Bernolákova spoločnosť národného obrodzenia a porozumenia, 1997, s. 29

⁷⁵ Te Deum sa slávalo hneď po voľbe, ktorá sa odohrala na Pražskom hrade dňa 14. 6. 1948. AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 87, fasc. 686, Verolino Tardinimu, 22. 6. 1948

⁷⁶ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Forni Tardinimu, 22. 12. 1945

⁷⁷ Demokratická strana, prakticky jediná legálna antikomunistická politická sila na Slovensku, získala vo voľbách jednoznačné víťazstvo a dosiahla 61,43% hlasov. Por. MEDVECKÝ, Matej (ed.): *Posledné a prvé slobodné voľby – 1946, 1990*, Bratislava 2006

⁷⁸ ASMAECI, Affari politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, busta 4, taliansky vyslanec v Prahe Alfonso Tacoli ministerstvu zahraničia, 28. 5. 1947; tamže, busta 9, Tacoli ministerstvu zahraničia, 4. 6. 1948

⁷⁹ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, Forniho správa o situácii na Slovensku, 1. 7. 1947

demokratický režim považoval za oveľa silnejšieho ideologického odporcu než český katolicizmus a vďaka tradičnej spätosti medzi národnou a náboženskou identitou Slovákov aj za jednu z najvážnejších prekážok pre „splynutie“ oboch národov a jednotu štátu, sa od prvých povojnových dní stala terčom tvrdých úderov. Patrila k nim konfiškácia katolíckych škôl a zrušenie katolíckej tlače, ale aj uväznenie dvoch biskupov a početných kňazov a katolíckych laikov. Tieto opatrenia a rétorika, ktorá ich sprevádzala, mali Cirkev na Slovensku za jej slovenský patriotizmus naopak potrestať, kompromitovať, paralyzovať a prinútiť k tomu, aby aj vnútorne prijala novú „československú“ a „pokrokovú“ identitu. Arcibiskup Karol Kmeťko vo svojej svedeckej výpovedi pred Národným súdom vyjadril pocit psychologické porážky a existenčného ohrozenia, rozšíreného medzi slovenskými katolíkmi, slovami: „To ale nie je ešte peklo, to môže byť očistec.“⁸⁰

O dôležitosti, ktorú slovenskej otázke vo vzťahoch k Vatikánu pripisovala československá strana, svedčila aj skutočnosť, že sa v nej osobne angažoval aj prezident Beneš, hoci formálne nemal žiadnu zahraničnopolitickú kompetenciu. Hneď na prvom stretnutí s vatikánskym zástupcom Fornim 21. septembra 1945 Beneš zdôraznil, že „tak ako dnes, aj vtedy“, to jest v medzivojnovom období, s vatikánskym diplomatom nesúhlasil „kvôli Slovensku“, naznačujúc, že práve slovenská otázka vždy predstavovala najväčší kameň úrazu vo vzájomných vzťahoch medzi Prahou a Vatikánom.⁸¹ Beneš pri každej príležitosti pápežským diplomatom zdôrazňoval, že najväčšou pápežovou „politickou chybou“ bolo uznanie Slovenskej republiky a odmietnutie nadviazať kontakty s Benešovou exilnou vládou, a že „conditio sine qua non“ úpravy vzťahov medzi Prahou a Vatikánom bolo vyriešenie slovenskej otázky v československom zmysle. Forni mal po každom rozhovore s prezidentom dojem, že Beneš sa nevedel vyrovnáť s tým, že „stav vecí v bývalej Tisovej republike nezodpovedá jeho vládnym plánom“ a na Slovensku vládne „negatívny postoj k nemu“.⁸² Na vatikánskych diplomatov prezident neskryto tlačil, aby presvedčili slovenských katolíkov, aby bezpodmienečne prijali československú orientáciu.⁸³ Napriek vyzdvihovaniu potreby „jednoty“ sa prezident neváhal pred Fornim vyjadrovať na adresu Slovákov otvorene nepriateľsky, považujúc Slovensko za miesto,

⁸⁰ JUDÁK, Viliam – MÁJEK, Stanislav (ed.). *Svedecká výpoveď Dr. Karola Kmeťku v súdnom procese s Dr. Jozefom Tisom*, Bratislava 2013, s. 104

⁸¹ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Forni Tardinimu, 22. 9. 1945

⁸² AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Forni Tardinimu, 22. 12. 1945

⁸³ TAMTIEŽ

„ktoré najviac potrebuje, aby sa tam urobil poriadok“,⁸⁴ Slovákov oproti Čechom za „menejcenných“⁸⁵ a slovenský klérus za „morálne inferiórny“, čo Forni v správe komentoval slovami, že Beneš nezaprel v sebe „žilku starého sektárskeho Masarykovho ministra“.⁸⁶ Forni opakovane hlásil, že má dojem, že Beneš cíti voči slovenským politikom i biskupom, ktorí nezdediajú jeho československé presvedčenie, „osobnú nenávisť“,⁸⁷ osobitne voči Sidorovi, biskupovi Vojtaššákovi a prezidentovi Tisovi, o ktorom „sa vyjadroval neslýchanými slovami“.⁸⁸

Centralitu slovenských otázok pre československú vládu potvrdil aj prvý *Aide-mémoire*, ktorý ministerstvo zahraničia 8. októbra 1945 odovzdalo Fornimu a ktorého požiadavky sa v úplnosti sústredili na Slovensko. V dokumente sa žiadalo, aby Svätá stolica vykázała Karola Sidora z Vatikánu, odvolala štyroch slovenských biskupov a nahradila ich hodnosťami bezpodmienečne lojálnymi voči československému štátu a aby ostatným slovenským biskupom dala československy zmysľajúcich koadjutorov s právom nástupníctva, aby čístkou prešla teologická fakulta v Bratislave, diecézne semináre i rehoľné inštitúty, aby bola okamžite vylúčená jurisdikcia cudzích hodnostárov zo štátneho územia a vyriešená otázka nového ohraňenia diecéz v súlade so štátnymi hranicami, otvorená od roku 1918, a aby počas zahraničných štúdií slovenskí Bohoslovci bývali a dostávali formáciu iba v kolégiu Nepomucenum v Ríme, ktorého predstavení musia byť „bons citoyens Tchécoslovaques“, teda „dobrí československí občania“. Napokon sa v memorande žiadalo, aby Svätá stolica v spoločnom úsilí s československým štátom zabezpečila, aby sa slovenskí katolíci vymanili spod vplyvu, ktorý bol nepriateľský k československému štátu, a prijali ducha cyrilometodskej tradície, chápanej ako vyjadrenie blízkosti k slovanskému – teda najmä politicky východnému – svetu.⁸⁹

Kauza Karol Sidor

Jednou z ústredných požiadaviek československej diplomacie bolo, aby Vatikán vydal do Československa bývalého slovenského vyslanca pri Svätej stolici Karola Sidora, ktorému po skončení misie poskytol dočasný po-

⁸⁴ TAMTIEŽ

⁸⁵ TAMTIEŽ

⁸⁶ TAMTIEŽ

⁸⁷ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Forni Tardinimu, 11. 1. 1946

⁸⁸ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Forni Tardinimu, 22. 9. 1945

⁸⁹ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, Aide-mémoire Ministerstva zahraničných vecí ČSR, 8. 10. 1945

litický azyl. Sidor prišiel do Vatikánu v lete 1939 s povestou človeka, ktorý dokázal povedať nie Hitlerovi, a preto musel na nemecký tlak opustiť slovenskú vnútornú politiku. Aj vďaka tomuto politickému kapitálu, živej katolíckej religiozite, politickému rozhľadu a spolupráci so Svätou stolicou pri miernení protizidovských opatrení svojej vlády si získal úctu vo Vatikáne, nadviazal kontakty aj poza hranice vojenských aliancií s poľskou a britskou diplomaciou, udržiaval blízke priateľstvo s budúcimi prominentnými politikmi talianskej kresťanskej demokracie Guidom Gonellom a Alcidem de Gasperim, ktorí ako antifašisti, čo nemohli verejne pôsobiť v Taliansku, našli počas vojny prácu vo Vatikáne, a po vojne sa rýchlo integroval do formujúcich sa kresťansko-demokratických kruhov v západnej Európe.⁹⁰ Pre tieto širokorozvetvené a vplyvné kontakty, ale tiež preto, lebo ako bývalý poslanec Národného zhromaždenia za prvej ČSR, minister Slovenskej republiky a jediný slovenský diplomat, ktorý nikdy nevydal vyslanectvo československej vláde, reprezentoval istú kontinuitu politického a diplomatického mandátu a potenciál internacionalizovať slovenskú otázku, bol Sidor v Prahe považovaný za nebezpečného politického protivníka.

Faktom je, že Sidor bol presvedčený zástanca myšlienky nezávislého slovenského štátu a temer do konca vojny veril, že sa ho podarí uchovať.⁹¹ Keď sa v priebehu roka 1943 začali v politických, cirkevných a intelektuálnych kruhoch národov stredovýchodnej Európy s rastúcou naliehavosťou prejavovať obavy z povojnového vývoja, poľská exilná vláda v Londýne opakovane apelovala na Svätú stolicu, aby „podnikla všetky možné kroky, aby zabránila rozšíreniu komunizmu v Európe“⁹² a maďarská diplomacia začala ticho hľadať cestičky k zblíženiu sa so západnými Spojencami,⁹³

⁹⁰ K Sidorovmu diplomatickému pôsobeniu vo Vatikáne pozri HRABOVEC: Slovensko, Svätá stolica a diplomatická misia Karola Sidora (1939 – 1945), s. 239 – 271. K pokusom založiť slovenskú kresťanskú demokraciu v exile a integrovať ju do transnacionálnych kresťansko-demokratických štruktúr pozri SNA, OF Jozef M. Kirschbaum, k. 36, La démocratie chretienne slovaque, december 1948; KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945-1950*, Bratislava – Roma: Slovenský historický ústav v Ríme, 2019, s. 45 – 48

⁹¹ SNA, OF Karol Sidor, šk. 5, Sidor Prídavkovi, 17. 12. 1944

⁹² ADSS, zv. XI, dok. č. 22, s. 106 – 108, apoštolský delegát v Londýne William Godfrey kardinálovi štátnemu sekretárovi Luigimu Maglionemu, 1. 2. 1944

⁹³ ADSS, zv. XI, dok. č. 22, s. 106 – 108, apoštolský delegát v Londýne Godfrey kardinálovi Maglionemu 1. 2. 1944; tamže, dok. č. 354, s. 541, telegram nuncia Angela Rottu z Budapešti, 16.9.1944; tamže, dok. č. 360, s. 546 – 547, Miklós Horthy Piovi XII., 19. 9. 1944; tamže, dok. č. 393, s. 576, Pius XII. Horthymu, 18. 10. 1944; tamže, dok. č. 401, s. 586, Amleto Cicognani Tardinimu, 24. 10. 1944; tamže, dok. č. 520, s. 714 – 716, Amleto Cicognani Tardinimu, 16. 3. 1945

začal aj Sidor vyvíjať v tomto smere isté aktivity. Zahraničnopolitické nástroje, o ktoré sa chcel v zápase o Slovensko oprieť, boli internacionalizácia slovenskej otázky, nadviazanie kontaktov so západnými spojencami, podpora Svätej stolice a spolupráca s americkými Slovákami, o ktorých veril, že majú kontakty k americkej politike, a s poľským antikomunistickým exilom. Už na jar 1943 nechal Sidor preložiť do slovenčiny ako prvého cudzieho jazyka dielo s názvom *Predpoklady nového medzinárodného poriadku*, pod ktoré sa podpísal jeho priateľ, profesor právnej filozofie a zahraničnopolitický redaktor *L'Osservatore Romano* Guido Gonnella. Spis bol zhrnutím pápežových postojov k tejto otázke, osobitne zdôrazňoval práva národov vrátane malých a porazených a na slovenskej strane bol chápaný ako morálna obrana práv slovenského národa.⁹⁴ Pod poľským vplyvom uvažoval Sidor aj o nejakej podobe (kon)federácie katolíckych národov v „katolíckom pásme“ od Poľska cez Slovensko po Chorvátsko ako bariéru proti prieniku komunizmu a sovietskeho vplyvu do strednej Európy a politickej platforme, ktorá by pod vágnou konfederáčnou strechou uchránila slovenskú štátnosť. V júni a júli 1943 sa vďaka sprostredkovaniu veľvyslancu poľskej exilnej vlády pri Svätej stolici Kazimierza Papéeho viackrát stretol s americkým diplomatom Haroldom Tittmannom, zástupcom osobného reprezentanta prezidenta Roosevelta Myrona C. Taylora u pápeža Pia XII., ktorý začal od jari 1943 kontaktovať potenciálnych talianskych a iných politických činiteľov, o ktorých State Department predpokladal, že sa môžu stať partnermi v povojnovej rekonštrukcii Európy. Sidor Tittmannovi odovzdal rozsiahle memorandum o slovenskej otázke, v ktorom zdôraznil, že pre Slovákov môže byť východiskom úvah do budúcnosti iba existencia slovenského štátu, aj keď sú otvorení aj voči alternatívnym federatívnym riešeniam vo zväzku s poľským, českým a inými národmi pod kontrolou medzinárodnej ustanovizne a na základe rovnoprávnosti a rešpektovania vzájomných práv.⁹⁵

⁹⁴ GONELLA. *Presupposti di un ordine internazionale: note ai messaggi di S. S. Pio XII.* K slovenskému prekladu pozri Archivio dell'Istituto Luigi Sturzo Roma, carte di Guido Gonella, Serie 1.3, busta 4, fasc. 20. Slovenský preklad, o ktorom sa medzi Rímom a Trnavou viedla čulá korešpondencia, však nakoniec z neznámych príčin nevyšiel.

⁹⁵ SIDOR, Karol. *Slovenská otázka*, strojopis, b.d. Podľa Sidorovho nepublikovaného denníka bol elaborát napísaný po prvom stretnutí s Tittmannom, ktoré sa odohralo 4. 6. 1943, a Tittmannovi odovzdaný pri druhom stretnutí 6. 7. 1943. Preklepová kópia zo súkromného archívu Karola Sidora v súkromnom archíve autorky. Pozri aj nepublikovaný denník Karola Sidora z roku 1943, tamže. Por. VNUK, František. Memorandum Karola Sidora z roku 1943 o slovenskej otázke, adresované vláde Spojených štátov amerických. In *Historický zborník*, 19/2 (2008), s. 113 – 126

V tom istom roku pripravil Sidor aj dve osobitné memorandá pre pápeža Pia XII., v ktorých zdôrazňoval, že základom akýchkoľvek úvah o po vojnovom usporiadaní môže byť pre Slovákov iba uchovanie nezávislého slovenského štátu. Slováci sú síce ochotní vstúpiť do nejakej podoby (kon)federácie so susednými národmi na základe úplnej rovnoprávnosti, odmietajú však návrat do československého štátu, ako ho presadzuje Benešova exilná vláda.⁹⁶ Idea konfederácie katolíckych národov stredovýchodnej Európy ako bariéry proti prenikaniu protikresťanských vplyvov z Východu i Západu rezonovala vo vatikánskych kruhoch už od medzivojnového obdobia, Svätá stolica si však zároveň uvedomovala, že reálne uskutočniteľná bola iba v prípade separátneho mieru západných Spojencov s Nemeckom alebo ich odhodlania zabrániť prieniku Červenej armády do srdca Európy, teda za predpokladov, ktorých vyplnenie sa po ohlásení podmienky „bezpodmienečnej kapitulácie“ a dohodách Spojencov o rozdelení zón vplyvu stávalo čoraz nepravdepodobnejším.⁹⁷

Vo februári 1945 odovzdal napokon Sidor Štátnemu sekretariátu veľmi rozsiahle 42-stranové memorandum *Slovaquie ou Tchecoslovaquie?* (Slovensko alebo Československo?), v ktorom dokazoval, že neexistuje žiadny „československý národ“, ale iba dva samostatné národy – slovenský a český, odlišné jazykom, kultúrou i duchovnou tradíciou, prvá Československá republika bola v skutočnosti iba nadvládou Čechov nad Slovákami a ostatnými nečeskými národnosťami a Slováci odmietajú politické intrigy Edvarda Beneša a nikdy nemôžu prijať ideu obnovy Československa, pretože zdravý národ nemôže natrvalo trpieť nadvládou cudzieho národa. Slovenský národ sa identifikuje so svojou Slovenskou republikou, ktorej spolupráca s vojnovým úsilím Nemecka bola iba geopoliticky a mocensky vynútená a obmedzila sa na najmenšiu možnú mieru. Od tých, ktorí budú niešť zodpovednosť za povojnové mierové usporiadanie v Európe Slováci žiadajú, aby objektívne preskúmali slovenskú situáciu a dali slovenskému národu možnosť, aby mohol plebiscitom pod neustranným medzinárodným dozorom slobodne vyjadriť svoju vôľu v dvoch zásadných otázkach: či je za obnovu Česko-Slovenska alebo za uchovanie Slovenskej republiky; či je za alianciou so Sovietskym zväzom alebo za federáciou so sused-

⁹⁶ SIDOR, Karol. *Les principes fondamentales de la politique slovaque et tchèque*. Roma, október 1943; SIDOR, Karol. *Prečo a ako sa Slováci odtrhli od Čechov?* Preklepová kópia oboch strojopisných textov zo súkromného archívu Karola Sidora v súkromnom archíve autorky.

⁹⁷ Domenico Tardini nazval požiadavku „bezpodmienečnej kapitulácie“ „formula idiotissima“. ADSS, zv. 11, dok. č. 446, s. 632, Tardiniho poznámky, 11. 12. 1944

nými štátmi. „Je isté,“ uzavieralo Sidorovo memorandum, „že Slováci vyjadria svoju vôľu v prospech uchovania Slovenskej republiky a za to, aby bola prijatá za člena európskej federácie“, založenej na kresťanskom fundamente a dostatočne silnej, „aby sa Slovensko ako jej členský štát ubránilo proti prípadnému útoku tak z Východu, ako zo Západu.“ „V tomto spočíva slovenský politický program, prijateľný pre každého Európana, pretože jeho realizácia zabezpečí pevný a trvalý mier v tej časti Európy, ktorá sa už tisíc rokov volá Slovensko.“⁹⁸ Aj keď na Štátnom sekretariáte konštatovali, že Sidorovo memorandum neprináša nič Svätej stolici dovtedy v zásade neznáme, dokument predsa považovali za dostatočne závažný, aby ho 11. marca 1945 predložili pápežovi Piovi XII. Ani pápež však nemal moc presadiť slovenské požiadavky voči víťazným veľmociam, ktoré sa rozhodli byť proti ďalšej existencii Slovenskej republiky. V sprievodnom komentári k memorandu sa preto nachádza iba poznámka vysokého úradníka vtedajšej prvej (t. j. „zahraničnopolitickej“) sekcie Štátneho sekretariátu, aby „zaujímavý dokument“ zostal uchovaný v prvej sekcii a autorovi sa vyjadrilo poďakovanie za jeho zaslanie.⁹⁹

Sidorovo oficiálne diplomatické poslanie vo Vatikáne skončilo 30. mája 1945, keď mu sekretár pre mimoriadne cirkevné záležitosti („minister zahraničia“) Svätej stolice Domenico Tardini oznámil, že ho prestáva považovať za diplomatického zástupcu, pretože Slovenská republika prestala existovať. Tardini sa pritom odvolával na dokument, ktorým sa členovia slovenskej vlády dávali pod ochranu veliteľa XX. korpusu 3. americkej armády v rakúskom Kremsmünsteri a ktorý vošiel do dejín ako „kapitulácia“.¹⁰⁰ Sidor však smel ako súkromná osoba zostať vo Vatikáne, kde mu bol poskytnutý dočasný politický azyl až do vycestovania do tretej krajiny. Tardini mu tiež prisľúbil, čo Svätá stolica potom aj dôsledne plnila, že v rámci svojich možností poskytne morálnu pomoc slovenským predstaviteľom doma i v exile, aby ochránila ich životy.¹⁰¹

Hoci Sidor sa stal súkromnou osobou bez oficiálneho mandátu a mož-

⁹⁸ ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 197, Sidorovo memorandum *Slovaquie ou Tchecoslovaquie?*, február 1945

⁹⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 197, interné zhrnutie a komentár k Sidorovmu memorandu, 7. 3. 1945. Na margu je rukopisná poznámka „11-3-45 V.S.P.“, teda že dokument bol 11. 3. predložený pápežovi.

¹⁰⁰ K dokumentu pozri VNUK, František. *Po úsvite súmrak. Slovensko 1945 – 1948*, Bratislava: PostScriptum, s. 16 – 18

¹⁰¹ SIDOR, Karol. *Šesť rokov pri Vatikáne*. Druhé vydanie prichystal RYDLO, Jozef M., Bratislava: Libri historiae, 2012, s. 230 – 231

nosti jeho pôsobenia boli limitované politickým i finančným kolapsom slovenských diplomatických zastupiteľstiev v zahraničí, nevyhnutnosťou rešpektovať prísne stráženú politickú neustrannosť Svätej stolice, ktorá vyžadovala, aby nevyvíjal aktivity, ktoré mohla vnímať ako jej ohrozenie, ale spočiatku tiež tým, že sa jeho rodina až do novembra 1945 nachádzala na Slovensku a on sám v neistote prvých povojnových týždňov váhal medzi rozhodnutím zostať v emigrácii a ilúziou návratu do slovenskej vnútornej politiky, z ktorej ho definitívne vyliečili až prvé spoľahlivé správy o situácii na Slovensku,¹⁰² predsa nezostal úplne nečinný. Jeho aktivity sa síce v prvých povojnových rokoch sústredili na prepotrebnú sociálno-charitatívnu pomoc slovenským utečencom, smerom do Vatikánu, kde ticho akceptovali, že sa stal akýmsi neoficiálnym zástupcom slovenských záujmov „sui generis“, si uchovali aj istú politicko-diplomatickú dimenziu. Hoci vatikánsky diplomatický protokol ho už neuvádzal ako „Jeho Excelenciu“, ale iba „pána Sidora“, na Štátnom sekretariáte i v iných kuriálnych dikastériách od neho naďalej prijímali intervencie, správy o situácii na Slovensku i v slovenskom exile a memorandá písané na hlavičkovom papieri slovenského vyslanectva.¹⁰³ Tolerovali, že na tom istom hlavičkovom papieri vydával potvrdenia pre slovenských exulantov v Taliansku, ktoré ticho uznávali aj talianske úrady,¹⁰⁴ rešpektovali jeho sprostredkovanie v sociálno-charita-

¹⁰² Najmä rozhovory so slovenskými utečencami na jeseň 1945. Pozri KATREBOVÁ BLEHOVÁ. *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945 – 1950*, s. 31 – 32; OKÁL, Ján. Zo života J. C. Hronského v Ríme. In *Kalendár Jednota*, roč. 89 (1986), s. 122 – 124

¹⁰³ Bol to Sidor, kto Svätej stolici sprostredkoval list biskupa Vojtaššáka z internácie v Bratislave, zaslaný Rev. Štefanovi Krasul'ovi do New Yorku, zostavil pre Svätú stolicu informáciu o Vojtaššákových cirkevných aktivitách a nechal do taliančiny preložiť výpoveď arcibiskupa Karola Kmet'ka pred Národným súdom vo veci prezidenta Tisa. Pozri ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 210, taliansky preklad kópie Vojtaššákovho listu z 24. 9. 1945, informácia Le azioni memorabili di S. E. Mons. Ján Vojtaššák, Vescovo di Scepusio, a Sidorov sprievodný list z 3. 11. 1945. O poldruha roka neskôr, 30. 4. 1947, adresoval Sidor Svätej stolici rozsiahlu správu o situácii, ktorou reagoval na popravu Jozefa Tisa. Tamže, pos. 175, Relazione sulle vicende della Cecoslovacchia e del Presidente Mons. Giuseppe Tiso (Správa o udalostiach v Československu a o prezidentovi Mons. Jozefovi Tisovi), 30. 4. 1947. Okrem toho predložil Sidor Svätej stolici aj sériu ďalších memoránd a v bezprostredných povojnových týždňoch aj viaceré verbálne nóty (29. 5. 1945, 9. 6. 1945, 9. 7. 1945 a 29. 7. 1945), reagujúce na bezprostrednú povojnovú situáciu a potreby slovenského exilu. SIDOR. *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 221 – 228. Pozri aj tu nižšie.

¹⁰⁴ Išlo spravidla o matričné a iné potvrdenia o identite a občianskom stave či finančných pomeroch osoby, ktorá sa ocitla v exile bez potrebných osobných dokumentov. Pozostalosť Ladislava Pudiša, potvrdenie pre študenta Ladislava Pudiša vystavené na hlavičkovom papieri Slovenského vyslanectva pri Svätej stolici a podpísané Karolom Sidorom 21. 11. 1948, kópia v súkromnom archíve autorky

tívnych aktivitách Svätej stolice v prospech slovenských emigrantov i pri zabezpečení duchovnej starostlivosti o slovenských utečencov v Rakúsku, Nemecku a Taliansku slovenskými kňazmi,¹⁰⁵ najmä substitút Montini s ním udržiaval relatívne čulý osobný styk. Sám Pius XII. ho viackrát prijal na súkromnej audiencii – po prvýkrát už 29. júna 1945, keď Sidor prišiel prosiť o pomoc pre členov slovenskej vlády v exile, ktorým hrozilo vydanie do Československa, a poslednýkrát v januári 1950, keď sa pred odchodom do emigrácie do Kanady prišiel s celou rodinou rozlúčiť. Odhladnuc od konkrétnych aktivít však už samotná Sidorova prítomnosť na vatikánskej pôde, v byte, v ktorom predtým úradoval, v ktorom zostali vystavené výsostné znaky Slovenskej republiky a v ktorom ho denne navštevovali početní slovenskí i neslovenskí návštevníci, bola pre československú vládu nestrávitelnou skutočnosťou.¹⁰⁶

Už Benešov londýnsky exil sa preto všetkými prostriedkami pokúšal Sidorovo pôsobenie vo Vatikáne zlikvidovať – najprv snahou získať Sidora ku kolaborácii,¹⁰⁷ a keď sa to nepodarilo, tak snahou politicky ho eliminovať. V predpolí chystaného vstupu anglo-amerických vojsk do Ríma v júni 1944 zaslal štátny minister Hubert Ripka západným spojencom osobitnú nótu, v ktorej ich upozorňoval, že považuje Sidora za „vojnového zločinca“ a žiada ich o jeho zatknutie,¹⁰⁸ ku ktorému však nedošlo, rovnako ako sa nepodarilo zhabať inventár slovenského vyslanectva, hoci na jeho dve re už zaklopali dvaja po česky hovoriaci vojaci v americkej uniforme. Sidor ako riadne akreditovaný vyslanec pri Svätej stolici sa vedno s ostatnými diplomatmi Osy uchýlil za vatikánske múry, kde predtým sídlili diplomatickí zástupcovia Spojencov, a pri zaistení majetku vyslanectva mu pomohli

¹⁰⁵ K sociálno-charitatívnym a dušpastierskym aktivitám Svätej stolice voči slovenským emigrantom pozri HRABOVEC, Emília. III. Päpstliche Mission für die Flüchtlinge und die Slowaken 1945 – 1951. In *Slovak Studies. Rivista dell'Istituto Storico Slovacco di Roma*, (2021), 1 – 2 (v tlači)

¹⁰⁶ Ako kus Slovenska v rozbúrenom svete vnímali Sidorov byt vo Vatikáne aj slovenskí exulanti. Pozri PAUČO, Jozef. Karol Sidor, profil politického pracovníka. In PAUČO, Jozef (ed.). *Karol Sidor. Politik, novinár, spisovateľ*, Middletown, Penn.: Literárny almanach Slováka v Amerike, s. 40 – 42; ŠPRINC, Mikuláš. So Sidorom vo Vatikáne. In *tamže*, s. 89 – 93

¹⁰⁷ Archív Slovenského ústavu v Clevelande, pozostalosť Karola Strmeňa, Slávnemu Výkonnému výboru Slovenskej ligy v Amerike v otázke Slovenského štátu a osoby prezidenta Dr. Jozefa Tisa posielal Karol Sidor, 30. 7. 1947. V tomto memorande Sidor opisoval pokusy získať ho v septembri 1939, keď dostal pozvanie ísť do Varšavy a potom do Paríža, a ďalšie podobné pokusy v roku 1944.

¹⁰⁸ KUKÁNOVÁ: Nunciem a internunciem v jedné zemi. Diplomatické vzťahy Československa s Vatikánem v letech 1939 – 1946, s. 112

talianski, poľskí a americkí priatelia v Ríme vrátane amerického diplomata Harolda Tittmanna.¹⁰⁹

Keď v septembri 1945 prišiel do Prahy prvý pápežov zástupca Raffaele Forni, hneď pri prvej návšteve na ministerstve zahraničia, ako aj na prvej audiencii u prezidenta Beneša ho konfrontovali s požiadavkou, aby Svätá stolica vykázala Sidora a umožnila jeho vydanie do Československa. Po prijatí u prezidenta Beneša Forni do Vatikánu referoval: „Chcel by som nemusieť opakovať výrazy, ktoré aj v tomto ohľade [prezident] použil.“ V duchu povinnosti úplne informovať svojich nadriadených však predsa vymenoval všetky málo diplomatické tituly, ktorými Beneš častoval Sidora: „zradca“, „zbabelec“, „naničhodník“, „ktorého miesto je iba vo väzení“, i všetky obvinenia, ktorými chcel Beneš Sidorovi v očiach Svätej stolice uškodiť. „Najprv hral dvojitú hru v prospech Hitlera“ (hoci v skutočnosti musel Sidor práve pre svoje nie Hitlerovi opustiť slovenskú vnútornú politiku), neskôr „vo Vatikáne prehlásil, že keby sa Slovensko malo znova definitívne vrátiť k Prahe, radšej by šiel s Rusmi“ (hoci v skutočnosti nie dôsledne anti-komunistický Sidor, ale Beneš politicky vsadil na „ruskú kartu“). Na konci správy napokon Forni hlásil, že prezident Beneš rozhodne odmietol povoliť vycestovanie Sidorovej manželke a šiestim deťom, hoci ho o to prosil v pápežovom mene.¹¹⁰

Keď v januári 1946 odchádzal do Vatikánu chargé d'affaires Schwarzenberg, dostal ako jednu z najdôležitejších úloh, aby žiadal Sidorovo vykázanie z Vatikánu. I predseda českej lidovej strany (oficiálne Československej strany lidovej) Jan Šrámek mu zdôraznil, že predlžovanie Sidorovho pobytu vo Vatikáne „vážne ohrozuje celý český katolicizmus“.¹¹¹ Schwar-

¹⁰⁹ SIDOR. *Šesť rokov pri Vatikáne*, s. 182 – 185

¹¹⁰ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Forni Tardinimu, 22. 9. 1945. Tvrdenie, že Sidorovo miesto je iba vo väzení, opakoval Beneš Fornimu aj pri stretnutí 22. 12. 1945. AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Forni Tardinimu, 22. 12. 1945. Svätá stolica i pápež osobne sa od roku 1944 veľmi angažovali v snahe pomôcť Sidorovej rodine vycestovať do Ríma, ich úsilie však najprv stroskotávalo na odpore nemeckej strany povoliť im transfer cez územie Nemeckej ríše (AAV, Segreteria di Stato, Rubrica Stati, Anno 1944, pos. 259) a neskôr na rezolútnom odpore československej vlády a prezidenta Beneša. Sidorovej manželke a šiestim deťom, ktorí po konfiškácii ich bratislavského domu v apríli 1945 žili vedno so zomierajúcim otcom Angely Sidorovej rod. Tomčovej v jednej izbe v Piešťanoch, sa nakoniec v novembri 1945 podarilo opustiť Slovensko tajne, s pomocou príslušníkov poľskej Andersovej armády.

¹¹¹ Schwarzenbergische Familienarchive Murau, Nachlass Franz Schwarzenberg, Karton Vatikan, USA, záznam o rozhovore s ministrom a predsedom českej lidovej strany Janom Šrámkom, január 1946. Bezpodmienečné vydanie žiadal aj Edvard Beneš. Pozri tamže, záznam o rozhovore s prezidentom Dr. E. Benešom, január 1946.

zenberg otvoril kauzu Sidor už počas druhej audiencie u substitúta Montiniho 9. februára 1946, rýchlo však spoznal, že Sidor sa v Kúrii a zvlášť u Montiniho – budúceho pápeža Pavla VI. – tešil veľkej úcte, ktorá robila vyplnenie pražskej požiadavky ťažko uskutočniteľné. Na Štátnom sekretariáte naliehajúcemu Schwarzenbergovi odpovedali iba radou, že keď Prahe na odchode bývalého slovenského diplomata z Vatikánu tak veľmi záleží, mala by využiť svoje dobré kontakty vo Washingtone, aby dosiahla jeho vysťahovanie do Spojených štátov. Československá legácia naskutku navrhla pražskému ministerstvu zahraničia, aby pomohlo Sidorovi vysťahovať sa do USA, s ktorými malo Československo dohodu o vydávaní osôb, na základe ktorej by potom mohlo žiadať jeho extradikciu.¹¹² Pražský tlak na Sidorovo vykázanie pokračoval aj po príchode internuncia Rittera do Prahy, ktorý o tom opakovane hlásil vo svojich správach, ale aj ústne pri návšteve Vatikánu v novembri 1947.¹¹³

Hoci pre Vatikán neprichádzalo do úvahy, aby bývalého diplomata vykázal, a už vôbec nie po jeseni 1947, keď bol Národným súdom odsúdený na dvadsaťročný žalár, jeho pobyt vo Vatikáne sa s plynúcim časom predsa stal pre Svätú stolicu istou politickou záťažou, najmä keď začali prichádzať správy, že Sidor stojí na čele exilnej politickej skupiny nepriateľskej voči Československej republike, s ktorou Svätá stolica udržiavala diplomatické vzťahy.¹¹⁴ Vysoký úradník prvej sekcie Štátneho sekretariátu Corrado Bafile, opatrný diplomat, 3. januára 1948 navrhoval, aby sa Štátny sekretariát pokúsil zistiť, kto boli osoby, ktoré Sidora v jeho vatikánskom byte navštevovali, a či boli medzi nimi nejaké „nové tváre“. Hoci na margu tohto návrhu je rukopisná poznámka pravdepodobne od Tardiniho veľmi priaznivá voči takémuto postupu („To si rob sám“), vatikánska žandarméria naozaj predkladala Štátnemu sekretariátu presné zoznamy Sidorových návštevníkov.¹¹⁵ Vatikánski úradníci, vidiac záplavu im neznámych sloven-

¹¹² Schwarzenbergische Archive Murau, Nachlass Franz Schwarzenberg, Karton Vatikan, 2. politická správa Františka Schwarzenberga ministrovi zahraničia Janovi Masarykovi 21. 2. 1946. O niekoľko týždňov neskôr sa Schwarzenberg vrátil k tejto myšlienke a pripomínal ministerstvu, aby v žiadnom prípade nedopustilo, aby Sidor zostal v Taliansku, pretože s Talianskom Československo nemalo zmluvu o vydávaní osôb. Tamže, 6. politická správa Františka Schwarzenberga ministrovi zahraničia Janovi Masarykovi 3. 4. 1946

¹¹³ ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 253, f. 604, záznam z 24. 11. 1947

¹¹⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 253, f. 604, záznam z 24. 11. 1947. Porovnaj aj článok v rakúskych katolíckych novinách *Die Furche* z 15. 11. 1947.

¹¹⁵ ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 253, f. 566,

ských mien, dokonca oslovili slovanského asistenta generála jezuitov pátra Antona Prešerena, aby návštevníkov identifikoval. Prešeren, Slovinec, ktorý dobre poznal Sidora i slovenskú spoločnosť v Ríme, naozaj prišiel na Štátny sekretariát, tam sa však snažil Bafileho ubezpečiť, že mnohé z osôb na zoznamoch už emigrovali do ďalších krajín, tie, ktoré sa ešte nachádzali v Ríme, boli „mierumilovné a nepolitizujúce“, Sidor si uvedomoval svoju „morálnu povinnosť zdržať sa politickej aktivity, ktorá pre neho vyplýva zo skutočnosti, že je vo Vatikáne“ a väčšina návštev prichádzala iba preto, lebo Sidor svojim rodákom v núdzi rozdeľoval sociálnu pomoc, ktorú dostával od krajanov v USA. Na Štátnom sekretariáte sa nato rozhodli Sidora požiadať, aby túto prácu prenechal iným, ktorí nežili vo Vatikáne.¹¹⁶

Nový delikátny problém v súvislosti so Sidorovými návštevami vyvstal, keď mladý slovenský kňaz František Zeman, v tom čase ešte nie exulant, ale kňaz vyslaný na štúdiá do Ríma a bývajúci v kolégiu Nepomucenum, veliteľstvu vatikánskej žandarmérie nahlásil, že československá vláda zakázala všetkým Slovákom v Ríme – neexulantom akýkoľvek styk so Sidorom a nedodržanie zákazu po návrate do vlasti trestá tvrdými represáliami. Zeman tiež hlásil, že československá vláda dostáva od talianskych orgánov zoznamy Sidorových návštevníkov a slovenskí pútnici, ktorí sa pri príležitosti návštevy Večného mesta v roku 1947 odvážili zaklopať na Sidorove dvere, boli po návrate prakticky všetci uväznení.¹¹⁷ Dôverná správa poukázala na boľavý problém informačnej priepustnosti vatikánskej žandarmérie, ktorú tvorili drobní talianski ľudia s väzbami na talianske prostredie, od ktorých mohli preniknúť správy do talianskej polície či iných štátnych orgánov a odtiaľ, najmä v rezortoch, ktoré riadili komunistickí (do roku 1947) alebo socialistickí ministri, na československé vyslanectvo v Ríme a do Prahy.

Keď československá politika od konca vojny opakovanne denuncovala Sidora vo Vatikáne ako vedúceho slovenského exilného politika, obávala sa skôr politického potenciálu známeho mena než politickej reality. Na veľké sklamanie mnohých doma i v exile a dokonca i proti predpovediam talianskeho ministerstva zahraničia totiž Sidor, na rozdiel od oveľa agilnejšieho a dynamickejšieho Ferdinanda Ďurčanského, niekoľko rokov po vojne odmietal politicky vystúpiť. Rovnako ako Ďurčanského Slovenský akčný (ne-

záznam Sig. Sidor, 3. 1. 1948 (Bafile). Nasledujú dlhé zoznamy prevažne slovenských mien Sidorových návštevníkov.

¹¹⁶ ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 253, f. 565, záznam Signor Sidor, 30. 1. 1948 (Bafile)

¹¹⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 253, dôverná správa Mons. Primovi Principimu, 25. 2. 1948

skôr oslobodzovací) výbor mal aj Sidor politický cieľ pracovať za obnovu Slovenskej republiky, vystúpenie slovenského politického exilu však v bezprostrednom povojnovom období, v ktorom všetky víťazné veľmoci stáli na pevnom „československom“ stanovisku, vnímal ako neoportúnne a zotrvávanie na právnej kontinuite Slovenskej republiky, ako ho hlásal Ďurčanský, za reálnopoliticky neschodné. Politický zápas o štát chcel preto predbežne viesť prostredníctvom starších slovensko-amerických organizácií v USA, najmä váženej Slovenskej ligy v Amerike a Slovenskej národnej rady v Londýne, ktorú v zime 1943/44 založil Peter Prídavok, teda organizácií, ktoré vznikli a pôsobili na „pôde víťazov“.¹¹⁸ Istú rolu v Sidorovej vyčkávačej taktike hrala nepochybne aj skutočnosť, že ako tradične vnútropolitickému hráčovi mu zahraničnopolitický parket, na ktorý ho tlačila emigrácia, nebol blízky, a nepochybne tiež obava, aby neohrozil svoj politický azyl vo Vatikáne, a tiež presvedčenie, že ak existovala nejaká politická kontinuita, tak ju reprezentoval práve jeho pobyt vo Vatikáne, ktorý bolo preto potrebné udržať aj za cenu dočasnej politickej abstinencie.¹¹⁹ Iba po definitívnom prevzatí moci komunistami vo februári 1948, keď s novou emigračnou vlnou prišli do zahraničia aj vplyvní, kontaktmi a financiami disponujúci českí politici „ľudovodemokratického“ režimu a hrozilo, že si uzurpujú právo hovoriť aj v mene Slovákov v „československom“ duchu, dospel Sidor pod tlakom Jozefa Kirschbauma, Petra Prídavka a ďalších zahraničnopoliticky mysliacich slovenských exulantov k presvedčeniu o potrebe politického vystúpenia a dal mu inštitucionálny základ v podobe Slovenskej národnej rady v zahraničí (SNRvZ).¹²⁰

Keď Sidor na prelome februára a marca 1949 podnikol prvú politickú cestu cez Innsbruck do Paríža,¹²¹ kde si SNRvZ založila jednu zo svojich

¹¹⁸ K vzniku SNR v Londýne pozri VNUK, František. Slovenská národná rada v Londýne a v zahraničí (1943 – 1948). In VNUK, František – POLAKOVIČ, Štefan (ed.): *Zahrančné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943 – 1948)*, Lakewood-Hamilton: Slovak Research Institute of America, 1988, s. 1 – 28

¹¹⁹ Archív Slovenského ústavu v Clevelande, pozostalosť Karola Strmeňa, Slávnemu Výkonnému výboru Slovenskej ligy v Amerike v otázke Slovenského štátu a osoby prezidenta Dr. Jozefa Tisa posielal Karol Sidor, 30. 7. 1947

¹²⁰ Por. prvý verejný dokument organizácie s názvom *Prvý ohlas SNRvZ na slovenskú emigráciu so zvláštnym zreteľom na slovenskú pospolitosť v Spojených štátoch a Kanade (The First Appeal of the Slovak National Council Abroad to the Slovak Emigration with particular consideration to the Slovak Community in the United States and in Canada)*, publikoval VNUK: Slovenská národná rada v Londýne a v zahraničí (1943 – 1948), s. 105 – 108

¹²¹ KATREBOVÁ BLEHOVÁ. *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945 – 1950*,

politických centrál a kde začal vychádzať aj jej tlačový orgán *Slovenský národ*, do ktorého Sidor napísal programový úvodník „Po desiatich rokoch“, hlásiaci sa k programu štátnej nezávislosti Slovenska, zacítili viacerí v Ríme sa nachádzajúci českí kňazi benešovského zmysľania príležitosť, aby proti zástancovi nenávidenej slovenskej štátnej myšlienky vo Vatikáne zakročili. Na Sidorovom článku ešte nezaschla ani tlačiarenská čerň, keď sa vicerektor Nepomucena Josef Bezdíček poponáhľal do Vatikánu, aby tam ohlásil, že Sidor vykonáva politickú činnosť nepriateľskú československému štátu a ako „corpus delicti“ predložil narýchlo pripravený taliansky preklad jeho článku.¹²² Do chóru denunciantov sa pridala aj Petr Lekavý, český kňaz, bývalý politik a od roku 1948 vedúci duchovnej správy pre českých utečencov v Nemecku, ktorý nedokázal prijať, že nemohol byť duchovným všetkých „Čechoslovákov“, lebo Slováci mali už od januára 1946 vlastného vedúceho duchovnej služby v Rakúsku a Nemecku Augustína Zaňa.¹²³ Hoci Štátny sekretariát po prečítaní Sidorovho článku dospel k záveru, že síce „prirodzene žiada slovenskú nezávislosť“, zároveň však „neobsahuje žiadne útoky proti Čechom“ a je písaný „veľmi vyrovnaným štýlom“, predsa sa rozhodol požiadať o informácie aj parížsku nunciaturu, odkiaľ prišli preklady dvoch ďalších Sidorových článkov v *Slovenskom národe*.¹²⁴ Ďalším sprostredkovateľom informácií o (v tom čas stále relatívne skromných) Sidorových politických aktivitách bol páter Václav Feřt z Vatikánskeho rozhlasu, ktorého nevôľa voči Slovákom súvisela aj s odporom českej sekcie rádia proti

s. 146 – 150; KIRSCHBAUM, Jozef M. Keď Paríž a Londýn chceli uznať slovenský exil. (K začiatkom činnosti slovenského politického exilu.). In *Historický zborník*, 12 (2002), 1 – 2, s. 82 – 108, osobitne 90 – 95

¹²² ASRS, ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 253, Tardini nunciovi Roncallimu a poznámky na koncepte, 16. 4. 1949; tamže, f. 220, Bafileho poznámky z 22. 4. 1949. Bezdíček donášal do Vatikánu aj preklady ďalších Sidorových článkov. Pozri tamže, záznam Attività politica del Sig. Sidor, 23. 5. 1949.

¹²³ ASRS, ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 253, f. 208, záznam Attività politica del Sig. Sidor. Petr Lekavý, bývalý poslanec Ústredného národného výboru v Brne, ktorý v máji 1945 odhlasoval a zrealizoval vyhnanie brnianskych Nemcov známe ako „brniansky pochod smrti“, sa pre svoje ľavicové postoje, neskryto protinemecký a „československý“ postoj a politizáciu duchovnej služby stal čoskoro predmetom kritiky aj z vlastných českých radov a zo strany nemeckého episkopátu a na poste misionára pre českých utečencov v Nemecku bol nahradený Alexandrom Heidlerom. HRABOVEC. III. Päpstliche Mission für die Flüchtlinge und die Slowaken 1945 – 1951

¹²⁴ ASRS, ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 253, Tardini nunciovi Roncallimu; tamže, f. 132, poznámky pro domo, 8. 7. 1949

rozhodnutiu Svätej stolice osamostatniť slovenské vysielanie.¹²⁵ Obrovský politický tlak proti Sidorovej prítomnosti na vatikánskej pôde prichádzal naďalej aj z Prahy, kde bola po rozpútaní otvorených komunistických perzekúcií a vykázaní chargé d'affaires Gennara Verolina v júli 1949 situácia pápežského zastupiteľstva extrémne labilná a Svätá stolica nechcela sama ponúkať Prahe zámienku, aby diplomatické vzťahy úplne prerušila.¹²⁶ V atmosfére vrcholiacej studenej vojny a politických tlakov zo všetkých strán oznámila Svätá stolica Sidorovi, že jeho politické aktivity sú nekompatibilné so zotrvaním na vatikánskej pôde a požiadala ho, aby sa aj vzhľadom na to, že mu za zmenených okolností po roku 1948 už nehrozilo vydanie do Československa, čo najskôr presťahoval mimo Vatikánu.¹²⁷

Sidorov odchod však komplikovala skutočnosť, že sa mu napriek urputnej snahe nedarilo získať imigračné vízum do USA. Sidor už od konca roku 1944 vychádzal z toho, že v prípade nevyhnutnosti zostať v exile odcestuje do Spojených štátov a zapojí sa do života tamojšej početnej slovenskej komunity.¹²⁸ Prvú žiadosť o vízum do USA si podal 2. júla 1946 na americkom generálnom konzuláte v Neapole a priložil k nemu aj affidavity od svojich príbuzných v USA. Zakrátko nato požiadal aj o vízum mimo kvóty a priložil pozvanie Vyššej benediktínskej školy pri slovenskom opát-

¹²⁵ ASRS, ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 253, f. 24, Attività del Sig. Sidor, per Mons. Rotoli, 19. 7. 1949. Feřt predkladal aj preklady takých nevinných článkov zo *Slovenského národa*, ako bol článok uverejnený 1. 7. 1949 na strane 2 o návšteve Mons. Annunziata Serafiniho, biskupa v diecéze Mercedes v Argentíne, v ktorej žili aj slovenskí prisťahovalci, u Sidora v júni 1949, počas ktorej biskup chválil zbožnosť slovenských prisťahovalcov. O veľkých českých tlakoch proti samostatnému slovenskému vysielaniu Rádia Vatikán písal aj vedúci slovenského vysielania P. Pavol Bajan SJ v liste profesorovi Františkovi Hrušovskému do Clevelandu. „Cez rozhlas som sa už poprebíjal, pracujem samostatne, ale ešte vždy ktosi do toho víta a nemôže sa uspokojiť s odstránením tendenčnej politiky, ktorou boli slovenskí poslucháči urážaní. Určité kruhy chcely podávať katolicizmus iba v čsl. obale. Ešte tajne stále šarapatia. Keď nám už všetko ide zhynúť, aby sa aspoň obal zachoval!“ Archív Slovenského ústavu v Clevelande, Pozostalosť Karola Strmeňa, Pavol Bajan Františkovi Hrušovskému, 18. 3. 1950

¹²⁶ Internunciatúru spravoval Ottavio de Liva, ktorého diplomatický status však Praha neuznala. ASRS, ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 253, f. 17, koncept správy pre Ottavia de Livu, 30. 12. 1949, a tamže, Štátny sekretariát de Livovi, 24. 2. 1950. De Liva bol napokon v polovici marca 1950 z Prahy beztak vykázaný.

¹²⁷ ASRS, ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 253, f. 131, Signor Sidor, 8. 7. 1949

¹²⁸ KATREBOVÁ BLEHOVÁ. *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945 – 1950*, s. 28

stve sv. Andreja v Clevelande. Proti Sidorovmu príchodu do USA však zasiahli vysokokarátové intervencie z československého ministerstva zahraničia v Prahe a z československého vyslanectva vo Washingtone, takže State Department napriek podpore Sidorovej žiadosti zo strany rôznych vysokopostavených amerických politikov vrátane členky Zahraničného výboru Snemovne reprezentantov amerického Kongresu Francis P. Boltonovej rozhodol, že po vypočutí „antikomunistických elementov, ktorí zostali v Československu“ a „politického vedenia, ktoré utieklo z krajiny po komunistickom prevzatí moci vo februári tohto roka“ [to jest českej benešovskej emigrácie okolo Petra Zenkla, Huberta Ripku a i.] prišiel k názoru že by „nebolo v záujme tejto krajiny prijať pána Sidora, ktorý je známy ako obhajca slovenského separatizmu“ a generálny konzul v Neapole jeho žiadosť zamietol.¹²⁹

V júni 1949 vypracoval Sidor rozsiahle memorandum vo veci svojho víza a odovzdal ho substitútovi Montinimu. Skutočnosť, že bolo napísané po anglicky, i jeho celková dikcia, opakovane vyzdvihujúca „americký ideál slobody“, naznačujú, že bolo myslené aj ako podklad na predloženie americkej strane. Sidor v ňom vyvracal politické obvinenia zo strany komunistickej Prahy a českých exilných politikov, že bol „nacistom“ a „Hitlerovým spolupracovníkom pri rozbíjaní Československa“ poukazujúc na skutočnosť, že to bol práve on, kto sa odvážil Hitlerovým emisárom povedať nie, že nie Slováci, ale „česká vláda v Prahe“ svojím postupom voči Slovensku pomohla Adolfovi Hitlerovi rozložiť Československo, a dôvodiac, že aj Slováci ako každý iný národ majú prirodzené právo na nezávislý štát: „Môže mať niekto niečo proti tomu, keď chce mať malý národ svoj vlastný nezávislý štát? Kde je napísané, že Slováci, ktorí žili viac než tisíc rokov bez Čechov a iba dvadsať rokov s nimi, môžu žiť iba s Čechmi a iba v rámci hraníc Československa?“ Myšlienka slovenskej štátnosti sa nezrodila v Nemecku, konštatovalo sa ďalej v memorande, ale v prostredí amerických Slovákov „z ideálov americkej slobody“. Na príklade Benedicta Arnolda, Američana, ktorý sa počas vojny za nezávislosť postavil

¹²⁹ ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 253, Pro Memoria about getting an American visa by Karol Sidor, former Slovak Minister to the Holy See, 24. 6. 1949. Pro memoria obsahuje aj doslovný odpis prípisu Štátneho departmentu kongresmanke Boltonovej z 15. 11. 1948, z ktorého je spomenutý citát. K Sidorovým pokusom získať vstupné vízum do USA pozri aj Archív Slovenského ústavu v Clevelande, Sidorova korešpondencia s americkým Slovákom Johnom Sedlackom (Jánom Sedláčkom), osobitne Sidorov list z 21. 8. 1949; tamže, H. J. L'Heureux, vedúci Visa Division Štátneho departmentu, kongresmanovi Melvinovi Priceovi, 21. 9. 1949; tamže, Sidor Jozefovi Prušovi, správcovi redakcie *Katolíckeho Sokola*, 7. 10. 1949.

na stranu Anglicka a ktorého každá americká učebnica uvádza ako klasický príklad zradcu, poukázalo memorandum aj na boľavý slovenský problém odrodilcov:

„Aj Slováci majú podobných ľudí. A takí ľudia boli hneď prijímaní na pôdu Spojených štátov, bol im poskytovaný azyl, zatiaľ čo skutočným bojovníkom za ideály slobody slovenského národa, ktorí chcú nezávislosť od českého imperializmu rovnako ako od nacizmu a komunizmu, nie je dovoľované vstúpiť do krajiny slobody, do Ameriky. Sidor nie je a nechce byť slovenský Benedict Arnold. [...] Ale zostal verný myšlienke Slovenského štátu, samozrejme, bez toho, aby bol spájaný s Nemeckom. Slovenský štát je podľa Sidora najlepšie riešenie pre Slovákov. Toto riešenie je v súlade s citovanými slovami prezidenta Trumana...“

Na záver memorandum ubezpečovalo, že príchod Sidora, ktorý sa tešil podpore slovenských katolíkov doma i v exile, amerických Slovákov i slovenských biskupov, do USA by nebol ohrozením, ale naopak obrovským povzbudením protikomunistického odporu Slovákov v Československu.¹³⁰

Opakovanú žiadosť o americké vízum si Sidor podal v júli 1949, ale napriek podpore zo strany amerických senátorov Scotta W. Lucasa a Paula H. Douglasa a kongresmana Melvina Pricea¹³¹ i napriek tomu, že vo veci intervenoval sám pápež Pius XII. a žiadal prezidenta Trumana o prezidentskú výnimku,¹³² State Department na zásah Rady svobodného Československa a na základe výpovedí bývalého prokomunistického povereníka vnútra Mikuláša Ferjenčíka Sidorovu žiadosť opätovne zamietol.¹³³

Po tomto neúspechu sa Sidor pokúsil získať vízum do Kanady, hoci nepatril ani do jednej z kategórií, ktoré v tom čase Kanada prijímala: do

¹³⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 253, Pro Memoria about getting an American visa by Karol Sidor, former Slovak Minister to the Holy See, 24. 6. 1949

¹³¹ Archív Slovenského ústavu v Clevelande, Pozostalosť Karola Strmeňa, telegram Johna Sedlacka štátnemu sekretárovi Deanovi Achesonovi, b.d. (október 1949); tamže, H. J. L'Heureux, vedúci Visa Division Štátneho departmentu, senátorovi Paulovi H. Douglasovi, 4. 10. 1949, a kongresmanovi Melvinovi Priceovi, 4. 10. 1949; tamže, Melvin Price Johnovi Sedlackovi, 7. 10. 1949; tamže, Lucas Sedlackovi, 22. 9. 1949

¹³² Archív Slovenského ústavu v Clevelande, Pozostalosť Karola Strmeňa, Sidor Stefanovi Falezovi (Slovinec s americkým štátnym občianstvom, po vojne počas pôsobil v rímskej pobočke medzinárodnej organizácie pre utečencov IRO), 17. 11. 1949

¹³³ Archív Slovenského ústavu v Clevelande, Pozostalosť Karola Sidora, prípis amerického konzula Williama Blakea Sidorovi, 8. 9. 1949. Pozri aj tamže, Pozostalosť Karola Strmeňa, Sidor predsedovi Slovenskej ligy v Amerike Filipovi Hrobákovi, 24. 9. 1949; tamže, Sidor Bosákovi, 14. 9. 1949.

kategórie farmárov, schopných preukázať dostatok prostriedkov na zakúpenie farmy v Kanade, poľnohospodárskych robotníkov a pomocníčok do domácností a sociálnych ústavov. Vďaka intervenciám Sidorovho priateľa a vtedajšieho talianskeho ministra školstva Guida Gonellu¹³⁴ a Svätej stolice, ktorá do veci zaangažovala aj svojho apoštolského delegáta v Kanade Ildebranda Antoniuttiho a apoštolského delegáta v Londýne Williama Godfreyu,¹³⁵ však Sidor behom niekoľkých týždňov vstupné vízum získal a po osobnej rozlúčke s pápežom sa vo februári 1950 s celou rodinou vysťahoval do Montrealu.

O t á z k a s l o v e n s k ý c h b i s k u p o v

Druhou zásadnou požiadavkou československej vlády bolo odvolanie štyroch slovenských biskupov a ich nahradenie novými hodnosťami, bezpodmienečne lojálnymi novému režimu. Najväčším trňom v oku boli vláde Ján Vojtaššák, od roku 1921 diecézny biskup na Spiši, a Michal Buzalka, od roku 1938 pomocný biskup Trnavskej apoštolskej administratúry.

Vďaka svojej priamočiarosti, morálnej podpore slovenského autonomizmu a prirodzenému sklonu reagovať na výzvy a ohrozenia skôr odvážnym odporom než diplomatickým lavírovaním či kompromismi, bol Ján Vojtaššák už pre medzivojnové liberálno-socialistické vlády nepohodlným biskupom. Pre vlády ľudovodemokratické i komunistické sa stal úplne neakceptovateľným, pretože svojím rozhodným antikomunistickým postojom, vďaka ktorému sa mu už na jar 1945 podarilo zabrániť prvému komunistickému pokusu infiltrácie do kňazských radov prostredníctvom tzv. Slovanského katolíckeho výboru,¹³⁶ a neskrývanou kritikou ľudovodemokratického systému ohrozoval ideologicko-politický fundament nového režimu a svojím nekompromisným národným presvedčením a pozitívnym postojom k slovenskej štátnosti zase československú štátnu ideu a ako morálna autorita mal na Slovensku veľký vplyv. Jeho kompromitáciou a odsúdením sa mala kompromitovať a odsúdiť aj katolícka a slovenská národná myšlienka, ktorú po strate štátu v istom zmysle stelesňoval,

¹³⁴ Archív Slovenského ústavu v Clevelande, Pozostalosť Karola Strmeňa, Sidor americkej Slovenke veľmi aktívnej pri pomoci slovenským utečencom pani Pavilonisovej, 26. 7. 1949

¹³⁵ ASRS, ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Serie Cecoslovacchia, pos. 253, Montiniho telegram Antoniuttimu, 29. 10. 1949, a telegramy Antoniuttiho Montinimu, 26. 10. a 28. 10. 1949; tamže, Montiniho telegram Godfreyovi, 22. 10. 1949, a Godfreyova telegrafická odpoveď, 4. 1. 1950

¹³⁶ JAKUBČIN, Pavol. *Pastieri v osídlach moci. Komunistický režim a katolícki kňazi na Slovensku v rokoch 1948 – 1968*, Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, s. 14 – 15

a uvoľniť priestor pre vymenovanie biskupa, ktorý by bol ochotný spolupracovať s novým režimom a v tomto duchu viesť aj slovenských veriacich.¹³⁷

Biskup Michal Buzalka, pomocný biskup Trnavskej apoštolskej administratúry, bývalý vojenský vikár Slovenskej armády, ktorého službu si Svätá stolica osobitne cenila, lebo cez neho a sieť slovenských poľných kurátov na východnom fronte sa po prvýkrát dozvedela o represáliách nemeckej armády proti židovskému obyvateľstvu (táto aktivita v prospech prenasledovaných Buzalkovi v neskoršom komunistickom procese vyniesla obvinenie zo špionáže pre Vatikán), rozhladený intelektuál a jediný biskup pôsobiaci v slovenskom hlavnom meste, disponujúci živým kontaktom s vysokoškolskou mládežou, vzdelanými vrstvami obyvateľstva i diplomatickým zborom, ktorý v podobe konzulárnych úradov v meste do roku 1951 sídlil, zase ľudovodemokratickému i komunistickému režimu stál v ceste najmä ako jedna z najväčších prekážok uzatvorenia Slovenska voči zahraničiu a jeho ideologického pretvorenia.¹³⁸

Ľudovodemokratický režim videl dve zásadné možnosti, ako zlikvidovať nepohodlných biskupov. Prvou bola vnútropolitická represia (internácia, väznenie, odsúdenie), druhou diplomatický tlak na Svätú stolicu, aby biskupa odvolala najvyššia cirkevná autorita. Druhú cestu považoval ľudovodemokratický štát za výhodnejšiu a účinnejšiu, pretože by tak cirkevne legitimovala Vojtaššákovu odstránenie, zatiaľ čo otvorená perzekúcia zo strany štátu iba zvyšovala jeho morálnu autoritu v širokých vrstvách národa.

Represívne opatrenia proti Vojtaššákovi i Buzalkovi iniciovala ľudovodemokratická moc hneď na jar 1945, keď boli obaja uväznení, na jeseň však boli bez vznesenia obžaloby prepustení. Dôvodom prepustenia boli najmä politické ohľady na blížiacu sa voľbu, v ktorých mali komunisti i novovzniknutá Demokratická strana legitimovať svoju revolučne získanú moc, a na masu slovenských katolíkov – v drvivej väčšine bývalých voličov v roku 1945 zakázanej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktorých sa obe vládnuce strany pokúšali získať.

Paralelne s vnútornou represiou iniciovala československá vláda aj tlaky na Svätú stolicu. V už spomenutom aide-mémoire z októbra 1945 adre-

¹³⁷ K osobnosti biskupa Vojtaššáka pozri HROMJÁK, Luboslav. *S výrazom lásky trvám. Životopis spišského biskupa Jána Vojtaššáka*, Spišské Podhradie: Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 2015; LETZ, Róbert – JURČAGA, Peter (ed.). *Ján Vojtaššák. Biskup v dejinách 20. storočia*, Bratislava: PostScriptum, 2018

¹³⁸ K biskupovi Buzalkovi pozri SLEPČAN, Peter – LETZ, Róbert. *Križom k svetlu. Život a dielo biskupa Michala Buzalku*, Trnava: Dobrá kniha, 2011

sovalo ministerstvo zahraničných vecí vatikánskemu chargé d'affaires Fornimu nevelmi zdvorilo formulovanú žiadosť o odstránenie Vojtaššáka, Buzalku, ale tiež ďalších dvoch slovenských biskupov z ich úradov: banskobystrického biskupa Andreja Škrábika a nitrianskeho pomocného biskupa Eduarda Nécseya, ktorých najväčším previnením bolo, že boli vymenovaní počas existencie Slovenskej republiky bez súhlasu Benešovej londýnskej vlády.¹³⁹ Svätá stolica odpovedala, že podobne ďalekosiahle požiadavky nekládli ani nemeckí národní socialisti a že bez kánonických dôvodov nemieni od biskupov požadovať demisie.¹⁴⁰ V rovnakom zmysle varoval v marci 1946 Domenico Tardini československého chargé d'affaires pri Vatikáne Františka Schwarzenberga, že „Svätá stolica nepripustí, aby sa siahalo na biskupov“.¹⁴¹

Volanie po odstránení slovenských biskupov sa s novou intenzitou ozvalo po parlamentných voľbách v máji 1946, keď komunisti pripísali zodpovednosť za svoju volebnú porážku Cirkvi na Slovensku a nekomunistickí českí politici videli vo víťaznej slovenskej Demokratickej strane, ktorej na základe tzv. Aprílovej dohody odovzdala hlasy aj masa slovenských katolíkov, tieň potenciálneho oživenia ľudáctva a slovenského „separatizmu“. Reakciou bola tzv. tretia pražská dohoda, ktorá prakticky zlikvidovala samostatné kompetencie slovenských volených orgánov a s nimi aj možnosť uplatniť na Slovensku volebné víťazstvo nekomunistov, a nová vlna snáh o odstránenie slovenských biskupov. Na politický povel začali ministerstvá a im podriadené slovenské poverenictva intenzívnejšie než dovtedy zbierať inkriminujúci materiál proti biskupom. Ministerstvo zahraničných vecí sa prípisom z 11. júna 1946 obrátilo na slovenské poverenictva školstva a vnútra s tým, že „pro případ, že by se Vatikán zdráhal vyhověti našemu požadavku [o odvolanie biskupov Vojtaššáka, Škrábik a Buzalku, EH.], bylo by vhodné, abychom měli připraven průkazní materiál o závadnosti jmenovaných biskupů s hlediska státoobčanské spolehlivosti“¹⁴². Príznačné

¹³⁹ Československá vláda v tomto zmysle protestovala aj proti povýšeniu nitrianskeho biskupa Kmeťka na arcibiskupa „ad personam“, ku ktorému došlo v máji 1944. Forni v zmysle Tardiniho inštrukcií a v snahe neprovokovať ďalší konflikt argumentoval, že Kmeťkovo povýšenie nemalo politickú dimenziu, ale malo poctiť iba osobu nitrianskeho ordinára. AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Forni Tardinimu, 22. 9. 1945

¹⁴⁰ ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, serie Cecoslovacchia, pos. 210, Požiadavky pražskej vlády ohľadne odvolania niektorých najdôstojnejších pánov biskupov, 24. 8. 1946

¹⁴¹ Schwarzenbergische Familienarchive Murau, Nachlass Franz Schwarzenberg, Karton Vatikan, 6. politická správa Františka Schwarzenberga ministerstvu zahraničia, 3. 4. 1946

¹⁴² A ÚPN, KS ZBN S-ŠtB Bratislava BA-S, a. č. 1410-hlavný zväzok, Ministerstvo za-

bolo, že ako hlavné kritérium „závadnosti“ sa uvádzal postoj „štátoobčiansky“, teda postoj k československej štátnosti a k ľudovej demokracii.

Keď v júni 1946 pricestoval do Prahy aj internuncius Ritter, štátny sekretár na ministerstve zahraničia Vlado Clementis a minister školstva Zdeněk Fierlinger ho privítali s ultimatívnu požiadavkou „očisty v episkopáte“. Tentoraz sa však sústreďovala na osobu biskupa Vojtaššáka a žiadala jeho okamžité suspendovanie, po ktorom malo nasledovať odvolanie biskupov Buzalku, Škrábika a Nécseya a menovanie politicky spoľahlivých koadjutorov k ostatným slovenským biskupom.¹⁴³

Vo Vatikáne vnímali tieto tlaky s veľkou nevôľou. V povojnovom Československu videli štát, ktorého politický systém a vnútorná i zahraničná politika sa podriaďovali dominantnému komunistickému a sovietskemu vplyvu a do budúcnosti Katolíckej cirkvi v Československu hľadeli s veľkými obavami. Roky 1945 – 1947 boli však vo vatikánskej diplomacii aj obdobím istého hľadania východísk z novej situácie, ktoré v duchu kuriálnej diplomatickej tradície nevyučovalo pokus o „modus vivendi“ ani s takými ideovo vzdialenými aktérmi, akými boli ľudovodemokratické režimy, ba ani kontakt s Moskvou, pokiaľ by ň prejavila záujem.¹⁴⁴ Kuriálny svet navyše nebol názorovým monolitom, ale najmä na Štátnom sekretariáte existovala istá rôznosť postojov, ktorá sa prejavila nielen v otázkach ako angažovanie sa katolíkov v talianskom verejnom živote alebo pozície Svätej stolice v medzinárodnom kontexte, ale aj vo vzťahu k Prahe.¹⁴⁵ Niektorí diplomati okolo Pietra Ciriaciho, bývalého nuncia v Prahe, ktorý prispel k vyriešeniu konfliktu okolo osláv Jana Husa a k podpísaniu Modu vivendi v roku 1928, či šéfa vatikánskej diplomacie Domenica Tardiniho, krátko naozaj zva-

hraničných vecí v Prahe Povereníctvu školstva a osvetu v Bratislave, 11. 6. 1946

¹⁴³ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 683, Ritter Tardinimu, 1. 8. 1946 a v prílohe Aide-mémoire, 30. 7. 1946. Pozri aj Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (= A ÚPN), KS ZBN S-ŠtB Bratislava BA-S, a. č. 1410-hlavný spis, Ministerstvo zahraničných vecí v Prahe Povereníctvu školstva a osvetu v Bratislave, 11. 6. 1946, a tamže, Ministerstvo vnútra odbor Z Povereníctvu vnútra, odbor VI, rádiogram, 12. 9. 1946; PETRANSKÝ, Ivan A. *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946*, Nitra: Garmond, 2001, s. 275; KAPLAN, Karel (ed.): *Dva retribuční procesy. Komentované dokumenty*, Praha: Nakladatelství R, 1992, s. 16 – 17

¹⁴⁴ ICKX, Johan. *L'Ostpolitik di Pio XII. Il "modus vivendi" proposto a Mosca 1946 – 1947. Il caso di padre Alessandro Töhötöm Nagy S. J.* In HRABOVEC, Emilia – BRUGNOTTO, Giuliano – JURČAGA, Peter (ed.): *Chiesa del silenzio e diplomazia pontificia 1945 – 1965*, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2018, s. 155 – 179

¹⁴⁵ Pozri napr. RICCARDI, Andrea. *Il «partito romano» nel secondo dopoguerra (1945 – 1954)*, Brescia: Morcelliana, 1983

žovali prípadnú Vojtaššákovu rezignáciu či utiahnutie sa do ústrania, aby uľahčili rokovania s Prahou a nejakú podobu „modu vivendi“ s novou československou politickou mocou, ktorý by ochránil aspoň niektoré z ohrozených cirkevných záujmov.¹⁴⁶ Tardini minimálne opakovane apeloval na vatikánskych diplomatov v Prahe, aby Vojtaššákovi odporúčali „rezervovanejší postoj v politických otázkach“¹⁴⁷ a väčšiu opatrnosť.¹⁴⁸ V podobnom zmysle rozmyšľali niektorí vatikánski diplomati aj vo vzťahu k Maďarsku a k úsiliu Svätej stolice prostredníctvom maďarského jezuitu Töhötöma Nagya nadviazať rokovanie so sovietskou stranou, ktoré sprevádzala aj kritika „prílišnej neopatrnosti“ maďarského prímasa Józsefa Mindszentyho ako prekážky zblíženia.¹⁴⁹ Pius XII., dobre informovaný o osobe a diele spišského biskupa, ktorého si úprimne vážil, a vedomý si výlučne politického kontextu kauzy a veľkej úcty, ktorej sa biskup tešil medzi Slovákami, ktorí by jeho odstránenie neprijali,¹⁵⁰ však striktnie odmietol akýkoľvek zásah proti spišskému biskupovi.

Od jesene 1947 začala pražská vláda Svätej stolici opakovane hroziť okamžitým otvorením politického procesu proti Vojtaššákovi, zároveň však naznačovať ochotu, že od neho upustí, keď sa nepohodlný biskup vzdá vedenia svojej diecézy a utiahne sa na iné miesto mimo Slovenska, poťažne odcestuje do Ríma, odkiaľ sa viac nevráti.¹⁵¹ Aj povolenie vycestovať na pravidelnú návštevu „ad limina“, ktorá sa mala uskutočniť v novembri 1948, viazal štát na podmienku, že sa Vojtaššák už zo zahraničia nevráti, čo spišský biskup, aj keď si bol vedomý perzekúcie, ktorá ho čaká, striktnie odmietol.¹⁵² Hoci na prelome rokov 1947/1948 ešte niektorí diplomati na Štátnom sekretariáte v snahe uchrániť Vojtaššáka pred politickým procesom a nevyprovokovať otvorený stret s režimom skôr, než to bude ne-

¹⁴⁶ Schwarzenbergische Familienarchive Murau, Nachlass Franz Schwarzenberg, Karton Vatikan, poznámky o Schwarzenbergových rozhovoroch s nunciom Pietrom Ciriacim, december 1946

¹⁴⁷ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 683, Tardini Ritterovi, 6. 9. 1946

¹⁴⁸ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Forni Tardinimu, 10. 12. 1945

¹⁴⁹ ICKX. *L'Ostpolitik* di Pio XII. Il "modus vivendi" proposto a Mosca 1946 – 1947. Il caso di padre Alessandro Töhötöm Nagy S. J., s. 155 – 179

¹⁵⁰ ASRS, Pontificato Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 210, Požiadavky pražskej vlády ohľadne odvolania niektorých najdôstojnejších pánov biskupov, 24. 8. 1946

¹⁵¹ A ÚPN, KS ZBN S-ŠtB Bratislava BA-S, a. č. 1410-1, Vojtaššák Apoštolskej nunciature v Prahe, 16. 10. 1948, s priloženou správou za Spišskú diecézu

¹⁵² Svoju správu pápežovi preto Vojtaššák predložil iba písomne. Pozri A ÚPN, KS ZNB S-ŠtB Bratislava BA-S, a. č. 1410-1, Vojtaššák Apoštolskej nunciature v Prahe, 16. 10. 1948, s priloženou správou za Spišskú diecézu

vyhnutné, krátko zvažovali možné ústupky režimu v podobe dočasného stiahnutia sa biskupa do úzadia alebo menovania koadjútora, v Apoštolskom paláci sa veľmi rýchlo presadila neústupčivá línia, za ktorou celou váhou svojej autority stál sám Pius XII. Pražská internunciatura dostala inštrukciu, aby spišskému biskupovi poskytla všemožnú podporu, chargé d'affaires Gennaro Verolino intervenoval na pražskom ministerstve zahraničia a Domenico Tardini si predvolal československého vyslanca Maixnera a dôrazne ho žiadal, aby československý štát upustil od procesu, ktorý by podobne ako nedávny proces proti arcibiskupovi Stepinacovi „rozrušil mysle všetkých katolíkov, nielen v Československu, ale i v celom svete“ a vyvolal napätia v štáte i vo vzťahu k Svätej stolici.¹⁵³

Od pražských udalostí vo februári 1948 mali komunisti v rukách všetku moc v štáte, otvorené prenasledovanie Cirkvi však s plnou intenzitou vypuklo až v roku 1949. Pod dojmom týchto udalostí, osobitne schizmatickej Katolíckej akcie v Československu, ktorú režim spustil v júni 1949, ale aj odsúdenia kardinála Józsefa Mindszentyho za velezradu vo februári 1949 v Maďarsku, keď sa stalo zrejším, že od komunistických režimov sa už nedal očakávať žiadny pozitívny krok, sa postoj Svätej stolice k ľudovým demokraciám jasne zostril. Prejavilo sa to v radikalizácii diplomatických pozícií, v jasnom vymedzení Cirkvi voči komunizmu aj pomocou exkomunikačných dekrétov Sv. Ofícia a v tendencii vyberať alebo podporovať na čele diecéz silné a rozhodné osobnosti, schopné čeliť najväčším tlakom. V tomto kontexte sa vo Vatikáne zrodil aj nápad povýšiť Vojtáššáka na arcibiskupa, a tak dať jedinému slovenskému biskupovi schopnému hovoriť jasne a nahlas a po smrti arcibiskupa Karola Kmeťku v decembri 1948 tiež doyenovi slovenského biskupského zboru, väčšiu autoritu voči režimu, ale aj voči ostatným, príliš opatrným a ustráchaným spolubratom v biskupskej službe.¹⁵⁴ Takýto postoj zodpovedal aj prirodzenej letore a zásadnému stanovisku Pia XII., ktorý, hľadiac na nepokojnú situáciu v Európe, už v júni 1946 a potom opäť v júni 1947 verejne vyhlásil, že katolíci by výhovorkami na „opatrnosť“ nemali zakrývať svoj strach, pretože bázeň majú mať iba pred Bohom a strach iba pred „strachom samotným“,¹⁵⁵ a bezprostredne po

¹⁵³ AMZV, Vatikán 1946 – 1949, kr. 3, správa vyslanca Maixnera, 8. 5. 1948

¹⁵⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 227, Verolino Tardinimu, 14. 6. 1949

¹⁵⁵ Pio XII: Discorso al Sacro Collegio nella festività di S. Eugenio, 1. 6. 1946. In <https://w2.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1946/documents/hf_p-xii_spe_19460601_unavolta.html> (14. 2. 2022). Por. aj Pio XII. Discorso al Sacro Collegio nella festività di S. Eugenio, 2. 6. 1947. In <<https://w2.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1947/do->

Mindszentyho odsúdení, v dramatickom príhovore Rimanom z 20. februára 1949, verejne deklamoval, že pápež nemôže mlčať, keď vo svete pôsobia sily, ktoré v niektorých národoch násilne rozvracajú spojenie s Rímom a prenasledujú kňazov a veriacich, keď odmietajú opustiť Matku Cirkev, sily, ktoré chcú mať Cirkev, ktorá mlčí, keď má hovoriť, ktorá zostáva servilne zavretá medzi stenami kostola, keď má odporovať nátlaku na svedomie a brániť slobodu.¹⁵⁶ Vojtaššákovu povýšenie na arcibiskupa podporoval aj vatikánsky chargé d'affaires v Prahe Gennaro Verolino, ktorý dobre poznal situáciu Cirkvi v stredovýchodnej Európe, na jar 1949 osobne precestoval celé Slovensko a ponavštevoval všetkých jeho biskupov vrátane Vojtaššáka, citlivý diplomat, ktorý neodmietal rokovania, pokiaľ jestvovala nádej na úspech, ale teraz nadobudol presvedčenie, že nadišiel čas, keď bolo potrebné vyslať jasný signál pevnosti a odporu.¹⁵⁷ Hoci od Vojtaššákovho povýšenia na arcibiskupa vo Vatikáne napokon upustili, aby nedali režimu zámienku na okamžité započatie súdneho procesu proti nemu, na nejakú podobu jeho stiahnutia sa z úradu už nikto ani nepomyslel a kánonicky zostal spišský biskup na svojom mieste až do svojej smrti v roku 1965.

Slovenská otázka ako faktor vo vatikánsko-československých vzťahoch

Slovenská otázka ako faktor vo vatikánsko-československých vzťahoch mala však aj ďalšiu, širšiu dimenziu, ktorá sa nespomínala v žiadnom oficiálnom memorande či zozname požiadaviek, ktorý vláda adresovala Svätej stolici, ktorú však pražskí politici, ale aj časť českého katolíckeho prostredia Svätej stolici opakovane pripomínala – očakávanie, aby morálne pôsobila na slovenských katolíkov, aby rezignovali na národnoštátne aspirácie a definitívne sa zmierili s existenciou československého štátu, alebo, ako sa vyjadril prezident Beneš, aby prijali, že „Praha je ich jediná záchrana“.¹⁵⁸

Svätá stolica si bola vedomá ťaživej situácie, do ktorej sa dostal slovenský národ i slovenský katolicizmus v obnovenom „ľudovodemokratickom“ Československu. Forni od príchodu do Prahy v septembri 1945 potvrdzoval, čo Vatikánu už v lete hlásil Burzio, slovenskí biskupi a slovenský exil,

cuments/hf_p-xii_spe_19470602_una-volta.html> (14. 2. 2022)

¹⁵⁶ Discorso di Sua Santità Pio XII ai fedeli, 20. 1. 1949. In *Discorsi e Radiomessaggi di Sua Santità Pio XII X. Decimo anno di Pontificato, 2 marzo 1948 – 1° marzo 1949*, Città del Vaticano: Tipografia Poliglotta Vaticana, 1949, s. 389 – 391

¹⁵⁷ ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte II, Cecoslovacchia, pos. 227, Verolino Tardinimu, 14. 6. 1949

¹⁵⁸ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Forni Tardinimu, 22. 12. 1945

že slovenský národ postihlo „ťažké nešťastie“ („grave sciagura“),¹⁵⁹ nové politické autority na Slovensku uplatňovali „opatrenia, ktoré porušovali práva svedomí a slobodu Cirkvi“¹⁶⁰ a cirkevný život narážal na „ťažkosti a nepriateľstvo“.¹⁶¹ Ťaživú situáciu slovenského katolicizmu potvrdzovali aj správy, ktoré v októbri 1945¹⁶² a v januári 1946 zaslal pápežovi aj arcibiskup Kmeťko. V druhej z nich arcibiskup na záver dokonca konštatoval, že vzhľadom na situáciu nevidí nádej na zlepšenie.¹⁶³ Pre dôležitosť, akú vo Vatikáne prikladali situácii na Slovensku, bol príznačný aj fakt, že všetky Forniho správy o Slovensku a správy slovenského episkopátu boli predkladané aj pápežovi, ktorý ich pozorne čítal, s uznaním kvitoval „pastoračný zápal“¹⁶⁴ slovenského kléru, „vernosť a vytrvalosť dobrých slovenských katolíkov“ a „pevnosť, s ktorou sa episkopát dal na obranu práv Cirkvi“¹⁶⁵ a slovenským biskupom posielal povzbudenie a apoštolské požehnanie.¹⁶⁶ Zaujímavá je tiež skutočnosť, že arcibiskup Kmeťko zasiaľal svoje správy prostredníctvom internunciatúry aj belgickému dominikánovi Félixovi Morlionovi OP, zakladateľovi hnutia Pro Deo, ktorý sa po návrate z amerického exilu usadil v Ríme, kde onedlho založil inštitút vyšších štúdií s cieľom formovať verejnú mienku a budúce katolícke elity štátu. Už v tejto fáze sa očividne formovali siete, ktorých cieľom bola mobilizácia medzinárodnej katolíckej verejnej mienky na obranu Cirkvi na východe Európy, a slovenský episkopát sa v tejto fáze na ich vzniku aktívne podieľal.¹⁶⁷

V rozsiahlej analýze situácie na Slovensku, ktorú Štátny sekretariát v decembri 1946 rozposielal viacerým zainteresovaným nunciatúram, sa konštatovalo:

„Slováci nemôžu byť spokojní s aktuálnou situáciou; stratili svoju hoci aj zdanlivú nezávislosť, ktorú získali, a opätovne upadli pod nadvládu Čechov, ku

¹⁵⁹ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, Tardini Fornimu, 25. 11. 1945

¹⁶⁰ TAMTIEŽ

¹⁶¹ TAMTIEŽ

¹⁶² ASRS, AA.EE.SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 198, Forni Tardinimu, 26. 10. 1945 a v prílohe memorandum slovenských biskupov

¹⁶³ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, Kmeťko Fornimu, 26. 1. 1946, v prílohe Kmeťkov latinský prípis Piovi XII., 25. 1. 1946. Kmeťkov list pápežovi končil slovami: „Haec pertractatio, proh dolor, nullum positivum effectum habuit nec affulgit spes fore, ut situatio Ecclesiae apud nos in melius mutetur.“

¹⁶⁴ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, Štátny sekretariát Fornimu, 13. 12. 1945

¹⁶⁵ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, Tardini Fornimu, 7. 3. 1946

¹⁶⁶ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, Tardini Fornimu, 25. 11. 1945

¹⁶⁷ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, Kmeťko Fornimu, 26. 1. 1946

ktorým sa tentoraz pridali aj komunisti; videli, ako boli členovia Slovenskej ľudovej strany, veľkej strany slovenských katolíkov, považovaní paušálne za „fašistov“, a tak vylúčení z verejného života; boli zranené ich náboženské city, keďže nová vláda sa poponáhľala „poštátniť“ (teda skonfiškovať) prekvitajúce katolícke školy a kolégiá, zrušiť noviny a páchať proti katolíkom všetky druhy nespravodlivostí; mnohí zapálení laici a kňazi boli uväznení alebo deportovaní a dokonca dvaja najdôstojnejší páni biskupi boli začas pozbavení osobnej slobody. Vláda nedovolila, aby sa na Slovensku konštituovala katolícka strana, takže boli katolíci nútení dať svoje hlasy Demokratickej strane, ktorú pôvodne vytvorili luteráni. Takýmto spôsobom táto strana získala absolútnu väčšinu hlasov na Slovensku, ale komunisti napriek tomu zostali na vedúcich pozíciách a náboženská situácia zostala prakticky taká istá ako predtým.

Je pravda, že Slovensku bola nateraz priznaná istá autonómia, ale keďže krajinu ovládajú komunisti, ktorí sa držia aj s podporou českých súdruhov, nemá táto autonómia priestor, aby sa mohla prejaviť spôsobom, aký by si želala väčšina obyvateľstva.¹⁶⁸

Hoci Svätá stolica sa z rešpektu voči existujúcemu štátu, v snahe uchovať si nestrannosť i vo vedomí úzkeho manévrovacieho priestoru, ktorý mala na povojnovom medzinárodnom parkete, dôsledne vyhýbala verejným stanoviskám v citlivej otázke slovensko-českých vzťahov, v nádeji, že práve slovenskí katolíci ako najsilnejší náboženský, konzervatívny a antikomunistický faktor v československom štáte by mohli ovplyvniť jeho politickú a duchovnú tvárnosť, zabrániť jeho úplnej soviétizácii a prispieť k rechristianizácii českého prostredia, zatiaľ čo naopak konflikty medzi Čechmi a Slováckmi „môžu spôsobiť vážne škody katolicizmu v oných regiónoch“,¹⁶⁹ sa vatikánski diplomati predsa istý čas pokúšali ticho pôsobiť na slovenských biskupov, klérus a katolíckych laikov, aby vzhľadom na politickú nemožnosť vlastnej štátnej nezávislosti v mene katolíckych záujmov prijali spoluprácu s početne i nábožensky oveľa fragilnejšími českými katolíckymi a spoločne hájili náboženské záujmy v štáte.¹⁷⁰

¹⁶⁸ AAV, Arch. Nunz. Berna, busta 217, fasc. 615, Tardini nunciovi Bernardinimu, 13. 12. 1946 s rozsiahlou správou o situácii na Slovensku. Správa bola zaslaná ako informácia Štátneho sekretariátu pre vatikánskych diplomatov „o tragickej situácii slovenského národa“ a nebola podpísaná. Jej autorom mohol byť Raffaele Forni alebo Giuseppe Burzio.

¹⁶⁹ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, Tardini Ritterovi, 26. 2. 1947

¹⁷⁰ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, Tardini Ritterovi, 26. 2. 1947; Schwarzenbergische Familienarchive Murau, Nachlass Franz Schwarzenberg, Karton Vatikan, politická správa ministerstvu zahraničia, 3. 6. 1947; por. rozhovor s Ambrózom Lazikom publikovaný v českých ľavicovo-liberálnych *Svobodných novinách*, 18. 3. 1947

Keď sa blížili parlamentné voľby, určené na máj 1946, venoval Forni v správach nemálo priestoru špekuláciám o tom, ako sa zachovajú slovenskí katolíci v situácii, keď bola tradičná politická reprezentantka katolíkov, Slovenská ľudová strana, zakázaná a novú katolícku stranu sa založiť nepodarilo. Forni sa netajil tým, že by mu bolo z náboženského hľadiska milšie, keby slovenskí katolíci nekonali podľa národného kritéria a nespojili sa s evanjelikmi vlastnej národnosti, ale našli cestu do jednotnej strany s českými katolíkmi, tým viac, že o katolíckej a antikomunistickej pevnosti českých ľudí nemal vysokú mienku, považujúc ľudovú stranu za „príliš ústupčivú voči ľavicovým stranám“.¹⁷¹ V apríli 1946 dokonca so zdesením hlásil, že minister Procházka na zjazde ľudovej strany podčiarkoval, že strana nie je a nechce byť konfesijnou stranou a zjazd na návrh preláta Světlíka vyčiarol z programu strany vetu, že „ľudová strana kladie za základ svojho programu vieru v Boha“.¹⁷² Keď sa však ukázalo, že pre stranícku spoluprácu ponad riekou Moravu neexistovala nielenže žiadna vôľa na Slovensku, ale ani žiadne predpoklady na českej strane, masa slovenských katolíkov na základe tzv. Aprílovej dohody odovzdala svoj hlas Demokratickej strane a táto vysoko zvíťazila, kým v českých krajinách zvíťazili komunisti, komentoval to Forni slovami, že slovenskí katolíci boli jediní, ktorí si „získali zásluhu, že zachránili situáciu, pokiaľ ju možno nazvať zachránenou“.¹⁷³

Tiché povzbudenia z vatikánskej strany, aby slovenskí katolíci našli jednotu s českými spolubratmi, nenachádzali na slovenskej strane veľa porozumenia. Bezpodmienečné stotožnenie sa českých katolíkov s československým štátom a s predstavou, že historickým osudom Slovákov je vliat sa do československej jednoty a slovenská emancipačná túžba je iba zradou volajúcou po treste, otvorene urážlivé protislovenské komentáre lidáckej straníckej tlače,¹⁷⁴ ale aj absencia porozumenia v nepartajnej českej katolíckej spisbe¹⁷⁵ a napokon ľavicové prosocialistické sympatie v českom katolicizme prehlbovali odcudzenie na slovenskej strane, ktorá zoči-voči

¹⁷¹ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, Forni Tardinimu, 11. 1. 1946. Pozri aj AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 682, Forni Tardinimu, 10. 12. 1945

¹⁷² AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, Forni Tardinimu, 15. 4. 1946

¹⁷³ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 683, Forni Tardinimu, 3. 6. 1946

¹⁷⁴ Osobitne *Lidovej demokracie*. O „trápnom dojme“, ktorý jej postoje spôsobovali, referoval do Vatikánu aj Forni. Pozri AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 92, fasc. 712, Forni Tardinimu, 7. 12. 1945

¹⁷⁵ V archíve pražskej internunciatúry sa nachádzajú napríklad početné kritické listy slovenských katolíkov proti vyjadreniam českého katolíckeho periodika *Katolík* na slovenské témy. AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 92, fasc. 712

perzekúciám pocítovala silnejšiu túžbu po obnove vlastného štátu než kedykoľvek predtým.¹⁷⁶ Tiché napätie sa prejavilo aj na úrovni episkopátu: hoci pod pastierskym listom, prijatým na prvom povojnovom spoločnom zasadnutí českého a slovenského episkopátu v Olomouci v novembri 1945, bola podpísaná aj najvyššia cirkevná autorita na Slovensku – arcibiskup Kmeťko, ani Kmeťko, ani spišský biskup Vojtaššák – vtedy dvaja z troch riadnych diecéznych biskupov na Slovensku – sa v skutočnosti na konferencii nezúčastnili a pastiersky list sa obsahovo venoval výlučne českým otázkam, nespomenúc ani slovom perzekúciu Cirkvi na Slovensku. Oslavy svätovojeťešského jubilea v roku 1947, plánované ako „cirkevnoštátny fundament štátu“, sa na Slovensku, otrášenom popravou kňaza a prezidenta Jozefa Tisa v apríli 1947, vôbec nekonali. Zmýšľanie drvivej väčšiny katolíkov dobre vyjadril arcibiskup Kmeťko, keď pred Národným súdom v januári 1947 povedal, že slovenskí katolíci sú za československý štát, lebo nemôžu mať vlastný slovenský štát, keby však takáto možnosť bola, dali by jej prednosť.¹⁷⁷

Svätá stolica musela v tomto kontexte čeliť dileme medzi protichodnými očakávaniami českej časti štátu vrátane českých katolíkov, ktorí očakávali, že Svätá stolica prinúti slovenských katolíkov, aby vnútorne prijali československý štát, a slovenských katolíkov, ktorí v situácii perzekúcií a politickej i psychologickej porážky videli vo Svätej stolici jediného potenciálneho zástancu a očakávali, že im poskytne morálnu podporu – vatikánske archívy obsahujú množstvo slovenských listov, volajúcich o pomoc a morálnu podporu Svätej stolice¹⁷⁸ –, a ktorí bolestne vnímali akýkoľvek čo i nepriamy prejav Svätej stolice v prospech československého štátu alebo česko-slovenského zblíženia. Napriek všetkej zdržanlivosti i nádeji na spoločný postup slovenských a českých katolíkov však vatikánske pramene odhaľujú, že v interných rozhodovacích procesoch slovenskú perspektívu dôsledne zohľadňovali a vyhýbali sa rozhodnutiam, ktoré by síce bola pri vítala česká strana, no neboli by ju dokázali prijať slovenskí katolíci. Elaborát vypracovaný Štátnym sekretariátom v auguste 1946 v otázke biskupa

¹⁷⁶ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, Forniho správa o návšteve Slovenska, 1. 7. 1947; ASMAECI, Affari politici 1946 – 1950, busta 4, taliansky vyslanec v Prahe Alfonso Tacoli ministerstvu zahraničia, 28. 5. 1947

¹⁷⁷ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, internunciatura Tardinimu, 3. 4. 1947. O tomto vyjadrení písali aj všetci v Prahe akreditovaní diplomati. Por. napr. ASMAECI, Affari Politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, Tacoli ministerstvu zahraničia, 3. 3. 1947

¹⁷⁸ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681

Vojtaššáka napríklad konštatoval, že odvolanie spišského biskupa bolo pre Svätú stolicu neprijateľné, pretože zatiaľ čo „pražská vláda by ho privítala“, „Slovákov by urazilo“.¹⁷⁹

Prelomový rok 1947

Ešte skôr než bolo Československo na jar 1945 obnovené, si Svätá stolica uvedomovala, že je začlenené do sovietskej zóny vplyvu, ktorá nemá vplyv iba na zahraničnopolitickú orientáciu na Moskvu, ale aj na vnútornú architektúru štátu, v ktorom sa za fasádou formálnej parlamentnej demokracie už jasne presadzoval sovietsky model usporiadania štátu. Vo verejných vyjadreniach bola Svätá stolica zdržanlivá, aby neporušila svoju nestrannosť a nezatarasila si posledný manévrovací priestor smerom k Prahe, zato katolícka, resp. neľavicová verejná mienka v Taliansku i v katolíckych kruhoch anglosaského sveta bola v tejto veci oveľa priamejšia a Československo neskryto verejne označovala za krajinu úplne závislú od Moskvy a zavádzajúcu komunistický systém. V takomto duchu hovorili americkí katolícki biskupi, ale tiež novokreovaný anglický kardinál Bernard William Griffin,¹⁸⁰ písala talianska katolícka tlač *Il Quotidiano*, ale aj *La Civiltà Cattolica*, ktorá porovnávala sovietsku prítomnosť v Československu a ďalších štátoch východnej Európy s vplyvom, ktorý v okupovaných oblastiach predtým uplatňovalo národnosocialistické Nemecko.¹⁸¹ Aj regent talianskeho vyslanectva v Prahe Gastone Guidotti, ktorého správy talianske ministerstvo zahraničia prostredníctvom veľvyslanca pri Svätej stolici pravidelne dávala k dispozícii Svätej stolici, písal v októbri 1945 do Ríma, že Československo je jednoznačne v „ruskej zóne vplyvu“ a prebieha v ňom hlboká „revolúcia“, ktorá zmení politický i spoločenský systém a ktorej cieľom je „vytvoriť marxistický štát“.¹⁸²

¹⁷⁹ ASRS, Pontificato Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 210, Požiadavky pražskej vlády ohľadne odvolania niektorých najdôstojnejších pánov biskupov, 24. 8. 1946. AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681

¹⁸⁰ Griffin otvorene kritizoval zásahy prokomunistických režimov proti cirkevným školám a majetkom a „tyranii tajnej polície“, terorizujúcu klérus a veriacich, a už v roku 1945 celebraval sväté omše „za prenasledované národy východnej Európy“. In *L'Osservatore Romano*, LXXXVI (27. 3. 1946), s. 1

¹⁸¹ ANTONIO MESSINEO SJ: Il convegno dei cinque. In *La Civiltà Cattolica*, roč. 96 (1945), IV., s. 65 – 74

¹⁸² ASMAECI, Affari politici 1931 – 1945, Cecoslovacchia, busta 30, regent talianskeho vyslanectva v Prahe Gastone Guidotti ministrom zahraničia, 18. 10. 1945. Správa bola prostredníctvom talianskeho veľvyslanectva pri Svätej stolici zaslaná Štátnemu sekreta-

Hoci diplomati na Štátnom sekretariáte a oficiálny vatikánsky denník *L'Osservatore Romano* boli vo verbálnych prejavoch zdržanlivejší, aj na Štátnom sekretariáte vládla obava z budúcnosti Československa. Šéf vatikánskej diplomacie Domenico Tardini privítal prvého povojnového československého diplomata Schwarzenberga na prvej audiencii 30. januára 1946 slovami, že má obavy „zo zemepisnej polohy“ Československa.¹⁸³ Keď sa Schwarzenberg v zmysle svojich inštrukcií usiloval presvedčiť svojho partnera, že Československo je slobodnou a demokratickou krajinou a mostom medzi Východom a Západom s nábožensky relevantným potenciálom prispieť k uskutočneniu unionistickej a cyrilometodskej myšlienky a posilneniu kresťanstva v Sovietskom zväze, Domenico Tardini, známy svojím ostrým jazykom, mu odvetil, že „bude treba vyčkať, či my [Československo] viac ovplyvníme Rusko, či Rusko viac ovplyvní nás“.¹⁸⁴

Kým v priebehu prvých dvoch povojnových rokov ešte napriek obavám v Apoštolskom paláci pretrvávala istá nádej, že napriek sovielizácii zostane v Československu uchovaný aspoň minimálny priestor pre politickú a náboženskú slobodu, rozhodujúcim medzníkom, ktorý zmenil toto nazeralie, sa stal rok 1947. Vo Vatikáne ho aj v medzinárodnom kontexte vnímali ako prelomový, ako definitívne upevnenie komunistických režimov vo východnej Európe a rozdelenia sveta do dvoch blokov.¹⁸⁵ Z hľadiska budúceho osudu Československa vnímala vatikánska diplomacia ako rozhodujúce predovšetkým dve udalosti: proces proti Jozefovi Tisovi a politické udalosti na Slovensku v jeseni 1947.

Citovaná rozsiahla informácia o situácii na Slovensku z konca roku 1946, ktorú Štátny sekretariát rozposlal viacerým zainteresovaným nunciatúram, konštatovala, že česká verejná mienka je „zaryto nepriateľská“ („accanita“) proti Tisovi. „K Čechom sa pripájajú slovenskí komunisti, ktorí v Tisovi vidia človeka, ktorý vyhlásil vojnu Sovietskemu zväzu.“ „Väčšina slovenského obyvateľstva je však na Tisovej strane, ktorého naďalej považuje za predstaviteľa národnej nezávislosti“, k čomu prispieva aj sku-

riátu, ktorý sa za ňu 13. 12. 1945 podakoval. Tamže, Ambasciata d'Italia presso la Santa Sede 1929 – 1946, busta 180, verbálna nóta Štátneho sekretariátu Svätej stolice talianskemu veľvyslanectvu pri Svätej stolici, 13. 12. 1945

¹⁸³ Schwarzenbergische Familienarchive Murau, Nachlass Franz Schwarzenberg, Karton Vatikan, 1. politická správa Františka Schwarzenberga ministromi zahraničia, 9. 2. 1946

¹⁸⁴ TAMTIEŽ

¹⁸⁵ DI NOLFO (ed.): *Vaticano e Stati Uniti, 1939 – 1952: dalle carte di Myron C. Taylor*, s. 533; HRABOVEC, Emília. Pius XII and the Idea of European Unity. In *Polonia sacra*, 24 (2020), č. 4, s. 121 – 136; BALOGH. Diplomatic Missions of the Holy See in Hungary and East-Central Europe after the Second World War, s. 88 – 114

točnosť, že „Slováci nemôžu byť spokojní s aktuálnou situáciou“ straty štátu, obnovenej „nadvlády Čechov“ a perzekúcií. „Pražská vláda,“ pokračovala ďalej analýza, „napriek svojej ostrej averzii k Tisovi, dosiaľ váhala s otvorením procesu proti nemu z očividnej obavy, aby si úplne neodcudzila Slovákov, ktorí sú beztak z mnohých dôvodov roztrpčení. Teraz však, po začatí procesu, nie je, žiaľ, neodôvodnená obava, že bude odsúdený na smrť.“¹⁸⁶ Túto obavu ešte v októbri 1946 potvrdil aj internuncius Ritter, ktorého 25. októbra 1946, teda niekoľko týždňov pred začatím procesu proti Tisovi, prijal prezident Beneš na audienciu. Na nej vatikánskemu diplomatovi oficiálne oznámil, že „Tiso bude odsúdený na smrť“ a „želal by som si, aby Svätá stolica neintervenovala“.¹⁸⁷

Stanovisko Štátneho sekretariátu, podobne ako v prípade biskupa Vojtašáka, nebolo celkom jednotné. Osobitne šéf vatikánskej diplomacie Domenico Tardini, rozmyšľajúci v prvom rade v kategórii neustrannosti Svätej stolice a obavy, aby politicko-ideologický zápas okolo kauzy neuškodil univerzálnej Cirkvi alebo Svätej stolici vystavenej tlakom rodiacej sa studenej vojny a nezatiahol ju do polemík a obvinení, inštruoval nunciiov, aby sa v prípade, že bude nevyhnutné sa verejne vyjadriť, držali na výklad, že Svätá stolica nepovažovala za vhodné, aby kňaz Tiso prevzal politickú zodpovednosť a preukazovala to rezervovaným postojom voči nemu, a opakovane a nie bez úspechu intervenovala, keď došlo k protižidovským perzekúciám.¹⁸⁸

¹⁸⁶ AAV, Arch. Nunz. Berna, busta 217, fasc. 615, Tardini a Bernardini, 13. 12. 1946, elaborát o situácii na Slovensku v prílohe

¹⁸⁷ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 92, fasc. 712, Ritter Tardinimu, 26. 10. 1946.

¹⁸⁸ AAV, Arch. Nunz. Berna, busta 217, fasc. 615, Tardini apoštolským nunciatúram, 4. 12. 1946. V elaboráte o slovenskej otázke, ktorú Štátny sekretariát rozposlal nunciatúram v decembri 1946, sa v tejto veci písalo: „Svätá stolica by bola prirodzene dala prednosť tomu, keby bol kňaz Tiso v onej tak neistej situácii prenechal priamu mocenskú zodpovednosť laikom.“ To bol nepochybne vždy Tardiniho postoj. Komplexnejšie videli situáciu iní vatikánski diplomati a predovšetkým sám Pius XII., ktorý si uvedomoval, že za daných zložitých okolností nebolo za Tisa náhrady, keď sa nemalo riskovať, že na jeho miesto prídu radikálne pronemecké sily. Raffaele Forni, v apríli 1939 vyslaný na zvláštnu cestu po Slovensku s úlohou referovať o situácii, hlásil v tejto veci: „Mons. Tiso koná na základe tých najlepších pohnútok. Možno sa mu podarí zachrániť krajinu, ale ak o ňu príde, ako sa to prihodilo Schuschniggovi a Háchovi, jeho neúspech by, žiaľ, mohol mať ďalekosiahly dopad na náboženstvo, a to v takej istej miere, v akej je katolicizmus zakorenený na Slovensku. Optimálnym opatrením by mohol byť jeho odchod z politického života, keby bol urobený šikovne, to znamená bez toho, aby opustil Slovensko. Teraz však sa ešte nezdá, že by na to dozrel čas, a to aj preto, lebo naozaj niet človeka, ktorý by ho mohol nahradiť bez toho, že by moc padla do rúk fanatických nacistov.“ ASRS, AA.EE. SS., Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 149, správa Raffaella Forniho adresovaná kardinálovi štátnemu sekretárovi Maglionemu, 14. 4. 1939. Napriek obavám z možných dô-

Svätá stolica sa nedržala na Benešovu žiadosť, aby v Tisovej veci neintervenovala. Ešte začiatkom roka 1946, paralelne s listom, ktorým sa slovenskí biskupi v Tisovej kauze obrátili na Slovenskú národnú radu,¹⁸⁹ zaslal arcibiskup Kmeťko menom celého slovenského episkopátu list pápežovi Piovi XII. s prosbou o intervenciu v Tisov prospech. Sekretár pre mimoriadne cirkevné záležitosti Domenico Tardini 22. februára 1946 poveril Forniho, aby arcibiskupovi Kmeťkovi dôverne oznámil, „že prípis najdôstojnejších pánov prelátov prišiel na svoje určenie a Štátny sekretariát nemeškal, aby intervenoval v prospech Dr. Tisa takým spôsobom a v tej miere, v akej mohol“.¹⁹⁰ 1. decembra 1946 Tardini, reagujúc na Ritterovu správu z 26. októbra, v ktorej internuncius referoval o oficiálnom oznámení z Benešovej strany, že „Tiso bude odsúdený na smrť“, inštruoval vatikánskeho zástupcu v Prahe, že „Štátny sekretariát ponecháva na dobre známú lásku a opatrnosť Vašej Exceleencie, aby ste zistili, či a aké ďalšie kroky treba podniknúť v jeho prospech“.¹⁹¹

sledkov Pius XII. Tisovi nikdy neprikázal ani nenaznačil, aby sa svojho úradu vzdal. V lete 1940 povedal chargé d'affaires Svätej stolice v Slovenskej republike Giuseppe Burzio talianskemu vyslancovi v Bratislave Roncallimu, že „prezident je výborný kňaz, ale Svätá stolica nehľadí bez obáv na to, že kňaz je na najvyššom poste v republike. Svätá stolica dosiaľ nenamietala proti tomu z obavy, že keby Tiso opustil svoj post, obsadil by ho niekto, ktorého politika by mohla byť zdrojom ťažkostí pre Cirkev“. Keď sa Roncalli pýtal Burzia, „či si myslí, že keby Svätá stolica prikázala Tisovi, aby sa vzdal, tak by poslúchol, Monsignor Burzio mi odpovedal súhlasne, opakujúc, že Dr. Tiso vždy preukazoval vynikajúce kňazské kvality“. ASMAECI, Ambasciata d'Italia presso la Santa Sede 1929 – 1946, busta 192, telespresso talianskeho ministerstva zahraničia z 13. 9. 1940, ktorým sa preposielala správa vyslanca v Bratislave z 3. 9. 1940 ambasádam v Berlíne a pri Svätej stolici. V elaboráte Štátneho sekretariátu z decembra 1946 sa ďalej uvádzalo: „Vláde však nechýbali možnosti niektorých dobrých výdobytkov na poli náboženskom, sociálnom, ekonomickom a všeobecne na poli duchovného a materiálneho pozdvihnutia slovenského národa, ktorý nepochybne prežíval obdobie aspoň zdanlivej prosperity. Žiaľ, nemecká ochrana vnútila zahraničnej politike a niekedy aj vnútornej politike malej republiky povinné smerovanie [...] antisemitské perzekúcie [...] boli však zaiste výsledkom nemeckého diktátu.“ Bolo zásluhou aj protestov a intervencií Svätej stolice, písalo sa ďalej v elaboráte, že po prvom vrchole deportácií „prišlo obdobie relatívneho pokoja. Deportácie boli opätovne obnovené až v poslednej fáze vojny, keď už bolo Slovensko okupované nemeckou vojenskou mocou“. AAV, Arch. Nunz. Berna, busta 217, fasc. 615, Tardini Bernardinimu, 13. 12. 1946, v prílohe elaborát o slovenskej otázke.

¹⁸⁹ VNUK, František. *Dokumenty o postavení katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*, Martin: Matica slovenská, 1998, Memorandum slovenských biskupov v záležitosti Dr. Jozefa Tisa predložené Predsedníctvu SNR 8. 1. 1946, s. 110 – 111

¹⁹⁰ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 92, fasc. 712, Tardini Ritterovi, 22. 2. 1946

¹⁹¹ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 92, fasc. 712, Tardini Ritterovi, 1. 12. 1946

Pápež sám poveril konaním jedného zo svojich najvplyvnejších diplomatov, apoštolského delegáta vo Washingtone a neskoršieho kardinála štátneho sekretára Amleta Cicognaniho, ktorý vo veci oslovil okrem iných aj československého vyslanca v USA. Cicognaniho vo Washingtone navštívila aj delegácia Slovenskej ligy v Amerike, ktorú ubezpečil, že „in as far as it is within her power, the Holy See continues her interest in the case of the Rev. Josphe Tiso“.¹⁹² Osobitný telegram adresovaný prezidentovi Benešovi zaslal v Tisovej veci westminsterský arcibiskup kardinál Griffin.¹⁹³ Intenzívnu aktivitu vyvinula aj pražská internunciatura. Začiatkom marca intervenoval Ritter v Tisovej veci u ministra zahraničia Jana Masaryka.¹⁹⁴ Po vynesení rozsudku sa Sidor stretol „s najintímnejším a každodenným spolupracovníkom Sv. Otca“ (zrejme s Montinim), ktorý mu, podľa Sidorovho svedectva, sľúbil urgentnú intervenciu a navštívil pápeža, na ktorého pokyn došlo v Prahe k ďalšiemu zakročeniu.¹⁹⁵ Zrejme to bola Forniho návšteva 16. apríla u prezidenta Beneša, ktorého v pápežovom mene prosil, aby Tisovi udelil milosť. Internunciatura sa usilovala aj v zákulisí mobilizovať kontakty k členom vlády a presvedčiť ich, aby hlasovali v prospech udelenia milosti.¹⁹⁶

Tisovu popravu vnímala internunciatura ako výsledok morálneho i politického zlyhania, krátkozrakosti a vierolomnosti politických špičiek Československa a osobitne prezidenta Beneša a dôkaz politickej neschopnosti a nedôveryhodnosti jedinej vážnej protikomunistickej politickej sily na väčšinovo protikomunistickom Slovensku – Demokratickej strany, neschopnej hájiť záujmy katolíckej väčšiny národa a ustupujúcej vonkajším tlakom. „Keď sa raz budú písať dejiny tejto ďalšej smutnej kapitoly pre Cirkvi i pre Československo, najväčšia zodpovednosť padne pravdepodobne

¹⁹² Archív Slovenského ústavu v Clevelande, pozostalosť Karola Strmeňa, Slávnemu Výkonnému výboru Slovenskej ligy v Amerike v otázke Slovenského štátu a osoby prezidenta Dr. Jozefa Tisa posla Karol Sidor, 30. 7. 1947

¹⁹³ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 92, fasc. 712, Ritterove rukopisné poznámky, 6. 3. 1947

¹⁹⁴ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 92, fasc. 712, Ritterove rukopisné poznámky, 6. 3. 1947

¹⁹⁵ Archív Slovenského ústavu v Clevelande, pozostalosť Karola Strmeňa, Slávnemu Výkonnému výboru Slovenskej ligy v Amerike v otázke Slovenského štátu a osoby prezidenta Dr. Jozefa Tisa posla Karol Sidor, 30. 7. 1947

¹⁹⁶ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 92, fasc. 712, Forni Tardinimu, 16. 4. 1947. V máji 1947 Tardini osobitným telegramom autorizoval Forniho, aby o svojich krokoch v Tisov prospech informoval zainteresované osoby (zrejme slovenských biskupov). AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 92, fasc. 712, Tardini Ritterovi, 26. 5. 1947

na pána Lettricha, „sumarizoval Forni v dlhej správe, napísanej niekoľko hodín po poprave. Na jej záver dodal, že „isto urobí radosť Vašej Excelencii a poteší srdce Svätého Otca, tak tvrdo skúšané touto našou makábnou sériou správ, keď bude počuť o ušľachtilom chóre intervencií v mene lásky“, a potom vymenoval, kto všetko telegraficky intervenoval u prezidenta Beneša s prosbou o udelenie milosti: všetci slovenskí biskupi, každý samostatne, dvaja biskupi slovenskej evanjelickej cirkvi i cirkev augsburského vierovyznania ako taká, mnoho katolíckych kňazov a evanjelických pastorov, bezpočet katolíkov a napokon matka odsúdeného.¹⁹⁷

22. apríla 1947 navštívil internunciatúru rožňavský apoštolský administrátor Róbert Pobožný, ktorý informoval o posledných hodinách Jozefa Tisa, ako mu ich v Bratislave dva dni predtým opísal Tisov posledný spovedník, kapucínsky páter Hilár. O správach vyhotovili latinský záznam, ktorý bol zaslaný Svätej stolici.¹⁹⁸

Týždeň po poprave sumarizoval internuncius Ritter, ako vnímajú situáciu na českej a na slovenskej strane. „Česi uvažujú viac alebo menej takto: Tiso bol koeficient i symbol vnútorného rozdelenia“, takže „obeta mohla byť tvrdá“, ale „bola nevyhnutná pre pokoj republiky“, a preto ani biskupi Čiech a Moravy, „o ktorých si ich slovenskí spolubratia očakávali intervenciu v Tisov prospech, neurobili ani krok“. Slováci naopak – tu Ritter referoval predovšetkým to, čo mu povedal rožňavský kapitulný vikár Róbert Pobožný – hovoria, že keby bol mal prezident Beneš naozaj na zreteli vnútorný mier medzi Čechmi a Slovákami, „bol by býval musel udeliť milosť, pretože veľmi dobre vedel, že neudeliac ju, vykopal priepasť medzi východom a západom republiky“ a poslužil komunistom.¹⁹⁹ Aj Forni vo svojej dlhej správe o situácii z 1. júla 1947, ktorú napísal po návrate z cesty po Slovensku, konštatoval, že „trpkosť straty [...] znovuoťvorila staré a hlboké rany a isto prehĺbila odstup od Prahy a osobitne od prezidenta Beneša“. Biskup Škrábik sa v rozhovore s Fornim vyjadril, že „roztrpčenie je veľmi hlboké a rozšírené, také hlboké a rozšírené, že ani sto rokov nepostačí, aby sa stratilo“.²⁰⁰

Vo Vatikáne vyvolala poprava Jozefa Tisa veľké pobúrenie. Navonok síce z diplomatických dôvodov preniklo iba málo, oficiálny denník *L'Os-servatore Romano* vytlačil iba opatrne formulovaný článok, ktorý vyjadril

¹⁹⁷ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 92, fasc. 712, Forni Tardinimu, 18. 4. 1947

¹⁹⁸ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 92, fasc. 712, Ritter Tardinimu, 28. 4. 1947

¹⁹⁹ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 92, fasc. 712, Ritter Tardinimu, 25. 4. 1947

²⁰⁰ AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 86, fasc. 681, Forniho správa o situácii na Slovensku, 1. 7. 1947

poľutovanie nad pokorujúcim spôsobom zaobchádzania s kňazom a varovanie pred psychologickými a politickými dôsledkami rozsudku na vzťahy medzi Slovákami a Čechmi a stabilitu republiky.²⁰¹ Otvorenejšie formulované bolo vysielanie Rádia Vatikán, ktoré sa zamýšľalo nad tým, či mala Svätá stolica zakázať Tisovi výkon prezidentskej funkcie. Túto alternatívu zavrholo s odôvodnením, že by to bolo bývalo zasahovanie Vatikánu do vnútropolitických záležitostí štátu a takéto argumenty sú lacným pokusom „zvaliť na Cirkev všetku zodpovednosť za politický vývoj v štáte, ktorý bol v dosahu moci Hitlera“, a nakoniec označilo Jozefa Tisa za „mučeníka svojej lásky k vlasti“, ktorý „bude žiť ďalej v katolíckom slovenskom národe“.²⁰²

Hoci verejné vyjadrenia boli opatrné a diplomatické, vo vatikánskom zákulisí zavládlo pobúrenie. Chargé d'affaires československého vyslanectva pri Svätej stolici František Schwarzenberg v liste prednostovi cirkevnej sekcie pražského ministerstva zahraničia Edvardovi Jelenovi priznal, že 18. apríl spôsobil vo Vatikáne „hlbokú zmenu v mienke, ktorú si tu o nás utvorili“ a že všetci nadobudli presvedčenie, že Benešovo rozhodnutie proti Tisovi vyvolá u Slovákov úplné odvrátenie sa „od všetkého, čo prichádza z Prahy“, ako aj „od myšlienky spoločného štátu“. Schwarzenberg ďalej informoval, že Benešov krok označil aj tradične pročeský francúzsky veľvyslanec vo Vatikáne ako „une gaffe“ (nerozvážnosť, hlúposť) a kuriálne osobnosti, ktoré dovtedy Beneša skôr obhajovali, majú pocit, že ich „usvedčili z klamstva“. Schwarzenberg vyjadril obavu, že tento vývoj oddiali do nedohľadna aj vyhliadky na zmluvné riešenie vzájomných vzťahov, pretože „Vatikán nebude rokovať skôr, než uzná česko-slovenský pomer za vyriešený aj zo stanoviska slovenského národného sentimentalizmu“, a s ľútosťou konštatoval, že pre neho osobne posledné udalosti znamenali úplnú „stratu ťažko nadobudnutej dôvery“.²⁰³

Na Tisovu popravu zareagoval aj Karol Sidor, ktorý predložil Svätej stolici rozsiahle memorandum o slovenskej otázke a Tisovi. Memorandum sumarizovalo podstatné argumenty rezonujúce v slovenskom prostredí oných rokov a tiež perspektívy, cez ktoré do veľkej miery aj v Rímskej kúrii hľadeli na stredoeurópsky i slovenský priestor a na Tisa. Sidor v ňom predstavil slovenskú otázku vo svetle idey, ktorá bola blízka nielen jemu, ale

²⁰¹ *L'Osservatore Romano*, LXXXVII (20.4.1947), s. 1. Pozri aj AAV, Arch. Nunz. Cecoslovacchia, busta 92, fasc. 712, f. 137

²⁰² VNUK (ed.). *Dokumenty o postavení katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*, s. 130

²⁰³ Schwarzenbergische Familienarchive Murau, Nachlass Franz Schwarzenberg, Karton Vatikan, USA, Schwarzenberg Edvardovi Jelenovi, 27. 4. 1947

od tridsiatych rokov aj kardinálovi Pacellimu (Piovi XII.), to jest ako súčasť „reťaze katolíckych národov“ od Litvy a Poľska cez Slovensko, Maďarsko a Chorvátsko až po Taliansko, ktorá môže byť oporou katolicizmu v Európe a bariérou proti prenikaniu bolševických, liberálnych či heretických vplyvov z Východu aj Západu. Slovenské dejiny zasadené do tohto rámca Sidor opísal vo svetle ich kresťanského zakorenenia a osobitnej úlohy kňazov v národnom živote i povedomí. Ak Sidor predtým aj mal isté resentimenty voči Tisovi, v ktorom po Hlinkovej smrti videl konkurenta o stranícke nástupníctvo a vo vzťahu ku ktorému dlho cítil aj tieň svojho nedobrovoľného odchodu do diplomacie koncom jari 1939, pod váhou Tisovho svedectva a smrti sa stratili. Slovenský národ, písal Sidor pápežovi, považuje Tisa za svojho vodcu, ktorý si zaslúži úctu a lásku, ktorý ako vzdelaný kňaz zo všetkých síl bránil Slovensko pred prenikaním cudzích, kresťanstvu nepriateľských vplyvov, nemeckého novopohanstva či iných extrémizmov, a ktorého zásluhou si Slovensko aj zoči-voči nemeckej hrozbe uchovalo nielen svoj osobitý život a hmotnú a kultúrnu postać, ale predovšetkým svoju kresťanskú vieru, ktorej prejavom boli aj výsledky volieb v máji 1946 s ich jednoznačným protikomunistickým vôtom. Pokiaľ sa Tisovi v niektorých oblastiach, osobitne v židovskej otázke, nepodarilo ochrániť všetkých ohrozených, nebolo to jeho vinou, argumentoval ďalej Sidor. Slovenský národ nenesie zodpovednosť za barbarický čin popravu svojho prezidenta, aký nemá obdobu ani v dejinách politickej pomsty. K jeho odsúdeniu a poprave nedošlo preto, aby bol potrestaný vinník, ale preto, aby sa zadusila túžba národa po nezávislosti, ktorej sa však slovenský národ nikdy nevzdá.²⁰⁴

Druhým a rozhodujúcim faktorom, ktorý v jeseni 1947 utvrdil Svätú stolicu v presvedčení o beznádejnej situácii v Československu, bola politická kríza na Slovensku v jeseni 1947, ktorej predchádzala vlna perzekúcií v súvislosti s odhalením ďalšieho „protištátneho sprisahania“. Na jej vrchole bol internuncius Ritter rovnako ako na jar opäť povolaný do Vatikánu. Keď zakrátko nato, v novembri 1947, komunisti prinútili zastrašených politikov Demokratickej strany ku kapitulácii a definitívne prevzali politickú moc na Slovensku, vo Vatikáne vnímali prehru v „zápase o Slovensko“ ako prehru v rozhodujúcej etape na ceste k úplnej bolševizácii celého Československa. V hlbokom náboženskom zakorenení prevažne katolíckeho Slovenska a protikomunistickom postoji väčšiny slovenského

²⁰⁴ ASRS, AA.EE.SS., Pontificato Pio XII, Parte I, Cecoslovacchia, pos. 175, memorandum Karola Sidora Relazione sulle vicende della Cecoslovacchia e del Presidente Mons. Giuseppe Tiso, 30. 4. 1947

obyvateľstva, ktorý sa manifestačne prejavil aj v parlamentných voľbách v máji 1946, videli vo Vatikáne za zložitých povojnových okolností prakticky jedinou nádej na obranu kresťanských postojov v štáte. Túto perspektívu svojím spôsobom zdieľala aj – inak skôr liberálna – talianska diplomacia, ktorá z Bratislavy do talianskeho i pápežského Ríma hlásila, že udalosti slovenskej jesene 1947 neboli iba krízou v slovenskom vládnom kabine- te, ale krízou celého štátu a treba ju dať do vzťahu s aktivitami, ktoré Kominform vyvíja v celom sovietskom bloku, kde je systematicky odstraňova- ná opozícia. Podľa talianskeho diplomata bolo isté, že najsilnejší tlak bude musieť byť práve na Slovensku a nie v Čechách alebo na Morave, lebo Slovensko je „najturbulentnejšie, najkonzervatívnejšie, najnáboženskejšie, najviac túžiace po nezávislosti“ a kládlo komunizmu i pražskému tlaku naj- väčší odpor.²⁰⁵ 17. decembra 1947 uverejnil vatikánsky denník *L'Osservato- re Romano* na prvej strane rozsiahlu úvahu šéfredaktora Giuseppeho Dalla Torreho, ktorá konštatovala, že nastalo definitívne rozdelenie sveta na dva ideové, politické a hospodárske bloky, ktorých vzájomná nezmieriteľnosť sa nezakladá na nesprávnom vystihnutí partnerových úmyslov, ale naopak na úplne správnom rozpoznaní jeho skutočného postoja.²⁰⁶

Začiatkom roka 1948 internuncius Ritter definitívne opustil Česko- slovensko. V situácii, keď Svätá stolica výslovne žiadala svojich diplomatov na Východe, aby za žiadnych okolností dobrovoľne neopúšťali svoje posty, bol odchod diplomata, ktorého Svätá stolica na tento post osobitne vybra- la v nádeji, že tam dokáže nájsť porozumenie pre Cirkev, jasným svedec- tvom, že Štátny sekretariát považoval Československo za politicky strate- né ešte skôr, než v Prahe došlo k definitívnemu politickému meraniu síl vo februári 1948.

²⁰⁵ ASMAECI, Affari Politici 1946 – 1950, Cecoslovacchia, busta 4, správa konzula v Bratislave Bocchiniho, 15. 11. 1947. Správy talianskych diplomatov z Československa boli pravidelne preposielané Svätej stolici.

²⁰⁶ DALLA TORRE, Giuseppe. Sperare contra spem. In *L'Osservatore Romano*, LXXX- VII (17. 12. 1947), s. 1

“THE STRUGGLE FOR SLOVAKIA DOES NOT
TAKE PLACE BETWEEN PRAGUE
AND BRATISLAVA BUT BETWEEN PRAGUE
AND ROME.”

The Slovak Question in the Relations between
the Holy See and the “People’s-Democratic”
Czechoslovakia, 1945 – 1948

EMÍLIA HRABOVEC

The Slovak question represented a neuralgic point in the relationship between the Holy See and Czechoslovakia 1945 – 1948. The Holy See could not remain uninterested in the fate and destiny of a predominantly Catholic Slovak nation, after the unvoluntary integration into the renewed Czechoslovakia and the Soviet zone of influence exposed to persecutory measures that “violated the rights of consciences and the liberty of the Church”, as the secretary for extraordinary ecclesiastical affairs Domenico Tardini put it. From the Prague perspective, the Slovak focus resulted from the necessity to secure the existence of the state undesired by the great majority of the Slovak people and divided by enormous differences between the Czech lands and Slovakia from future disintegration by a “Czechoslovakization” of Slovak Catholicism. In this sense, the government formulated (and President Beneš personally supported) the most important claims addressed to the Holy See. Prague demanded the extradition of the former Slovak envoy to the Holy See Karol Sidor whom the Holy See had granted a temporary asylum. Sidor’s extradition was supposed to prevent the creation of a Slovak exile centre that would struggle for the independence of Slovakia. The removal of four Slovak bishops and their replacement by prelates unconditionally supportive of the Czechoslovak state idea and the “people’s democratic” regime was another central demand of the Prague government. Finally, the Czechoslovak “people’s democratic” politicians as well as a part of Czech Catholic circles, well aware of the high moral authority that the Holy See enjoyed among the deeply religious Slovak population, tried to instrumentalize the Church and the papal diplomacy to force the Slovak Catholics to definitely accept the existence of the Czechoslovak state. Such attempts presented the Holy See with a dilemma between two fully contrary expectations: the Czech one that she would act in the “Czechoslovak sense” and endorse the assimilation of the Slovaks whom even the majority of Czech Catholics considered only as a branch of a unitary “Czechoslovak” nation, and the Slovak one that she would morally support the Slovak desire for independence. Although the Vatican diplomacy, out of respect of her impartiality in the effort not to menace the existence of the diplomatic relations with Prague, remained reserved in the public, the Vatican sources reveal that in the inner de-

cision-making processes the Slovak perspective was taken into consideration. All the Slovak bishops remained at their posts, Karol Sidor stayed in the Vatican until his emigration to Canada in 1950, and the Holy See, against the explicit will of Prague, did intervene in the case of Jozef Tiso. The year 1947, generally considered in the Vatican as a definitive reinforcement of the Communist regimes in Eastern Europe and of the division of the continent, represented a caesura in the relations between the Holy See and Czechoslovakia. Within the context of the inner politics, the Holy See attributed the greatest importance to the execution of Jozef Tiso in April 1947 and to the political crisis in Slovakia in the autumn of 1947. This crisis was perceived as a definitive loss of Slovakia, that for some time had been considered one of the last hopes in the defence of Christian interests in the Czechoslovak state, and a breakthrough on the way to the total Communist transformation of Czechoslovakia. While in the immediate postwar period the Holy See had tried to come to terms with Prague also at the price of some compromises, in winter 1947/1948 these hopes vanished and the papal diplomacy became more radical and uncompromising.

Prof. Dr. phil. Emília Hrabovec
Univerzita Komenského Bratislava
vedúca Katedry kresťanskej filozofie a historických vied
na Rímskokatolíckej cyrilo-metodskej bohosloveckej fakulte UK
Email: Emilia.Hrabovec@frcth.uniba.sk

NÁSTUP DO NOVEJ ETAPY
Obrodný proces v tieni príprav invázie štátov
Varšavskej zmluvy

JÁN BOBÁK

BOBÁK, Ján. Entering the New Era. A Revival Process in the Shadow of Preparing the Invasion of the Countries of the Warsaw Pact. *Slovenský časopis historický* (Slovak Historical Magazine), II, 2022, 1, 108 – 172 pp.

The author deals in his article with a revival process in the Czechoslovak Socialist Republic after passing an Action Programme of the Communist Party of Czechoslovakia (CPC) in April 1968. This period is characteristic for the activities of reformist communists as well conservative communists entering the political scene. The revival process was influenced to a large degree by foreign-political factors, especially the pressure of Moscow trying to stop the prepared reforms. One of the forms of pressure was also a threat of military intervention in the CSSR in connection with the prepared military manoeuvres of the armies of the Warsaw Treaty Organization (hereafter called the Warsaw Pact). The CPC started to be mainly interested in the preparation of an extraordinary congress of the CPC which should have elected the new Polit-bureau of the CPC and should have confirmed the chosen political course after January 1968.

Key Words: revival process, reform communists, Action Programme of the CPC, military intervention of the states of the Warsaw Pact, A. Dubček, L. I. Brezhnev, Y. A. Andropov, P.J. Šelest, G. Husák, V. Biľak

Abdikácia Antonína Novotného z funkcie prezidenta a drážďanský samit predstaviteľov Varšavskej zmluvy dali definitívnu bodku za rozpadom

„antinovotnovskej jednoty“, ktorá sa sformovala na prelome rokov 1967 – 1968. Po prijatí Akčného programu KSC v apríli 1968 nastalo v komunistickej strane preskupovanie mocenských skupín. Charakteristická pre toto obdobie bola zvýšená politická aktivita nielen reformistov, ale aj konzervatívco, ktorí cítili podporu Moskvy a štátov Varšavskej zmluvy. Prvý tajomník ÚV KSC Alexander Dubček spájal prijatie akčného programu s veľkým nástupom komunistickej strany a mobilizáciou spoločnosti. Pod vedením KSC sa mala na platforme akčného programu zjednotiť celá spoločnosť pri výstavbe socializmu. Vedenie KSC však túto svoju hlavnú politickú úlohu nezvládlo a to bolo aj dôvodom, prečo obrodny proces začal zlyhávať hneď od počiatku. Takzvané radikálne krídlo v KSC považovalo program už za vývojom prekonaný, čím sa ešte viac prehľbovala polarizácia nielen v KSC, ale v celej spoločnosti. K tejto polarizácii prispievalo aj nejednotné vedenie KSC, ktorého členovia rozdielne interpretovali akčný program. To boli hlavné dôvody, prečo verejnosť prijala Akčný program KSC rozpačito a prečo sa nestal programom zjednocujúcim spoločnosť.

Po drážďanskom samite muselo byť každému z členov delegácie KSC jasné, že predstavitelia Varšavskej zmluvy vedení Moskvou uvažujú aj o vojenskom riešení tzv. česko-slovenskej krízy. V súvislosti s prípravou štátov Varšavskej zmluvy na vojenskú intervenciu do Česko-Slovenska bolo z politického hľadiska dôležité jej samotné zdôvodnenie. Už na drážďanskom samite padli obvinenia z nástupu „kontrarevolúcie“ v Česko-Slovensku. Výbor štátnej bezpečnosti (KGB) sledoval a vyhodnocoval vnútropolitický vývoj v Česko-Slovensku so zámerom zdôvodniť vojenskú intervenciu tak, aby bola akceptovateľnou nielen pre politbyro ÚV KSSZ a štáty Varšavskej zmluvy, ale aj pre medzinárodné komunistické hnutie a medzinárodnú verejnosť. V období priprav Akčného programu KSC sa pracovalo so scenárom, že program bude označený ako program „kontrarevolúcie“. Zo zorného uhla KGB posudzovalo politbyro ÚV KSSZ pracovné varianty akčného programu ešte pred jeho schválením. Dospelo k záveru, že akčný program má revizionistický charakter a vnútropolitickú situáciu v Česko-Slovensku hodnotilo ako politicky nestabilnú. Možno predpokladať, že pripravovaný akčný program, hodnotený ako revizionistický, mal zdôvodniť vojenskú intervenciu štátov Varšavskej zmluvy do Česko-Slovenska.

Situácia okolo akčného programu sa však nevyvíjala tak, ako to Moskva očakávala. Diskusia o akčnom programe na aprílovom zasadnutí ÚV KSC nevyvolala kritiku a vnútornú diferenciaciu v komunistickej strane. Navyiac, konzervatívci boli nielen hlavnými politickými garantmi akčných programov KSC a KSS (Drahomír Kolder, Michal Sabolčík), ale za prijatie akč-

ného programu na aprílovom zasadaní ÚV KSČ hlasovali tak reformní komunisti, ako aj konzervatívci či dogmatickí sektári. Akčný program, na prekvapenie Moskvy, bol prijatý jednomyselne. V tejto situácii vyhlásiť akčný program za program kontrarevolúcie by bolo kontraproduktívne. Po aprílovom zasadaní ÚV KSČ bolo politbyro ÚV KSSZ nútené zmeniť svoju taktiku, pokiaľ nechcelo mať proti sebe Ústredný výbor KSČ. Generálny tajomník ÚV KSSZ Leonid I. Brežnev upozorňoval listom Dubčeka (11. apríla 1968), že ÚV KSSZ ešte nemá Akčný program KSČ. Pritom v správe prednesenej na zasadaní Ústredného výboru KSSZ (9. apríla 1968) hodnotil Brežnev akčný program ako revizionistický.¹ I keď v ústrednej straníckej tlači niektorých socialistických štátov sa objavovali kritické články na adresu akčného programu, na samitoch predstaviteľov Varšavskej zmluvy sa Akčný program KSČ nestal predmetom väčšieho záujmu.

Sovietsky veľvyslanec v Česko-Slovensku Stepan V. Červonenko v správe o aprílovom pléne ÚV KSČ pozitívne konštatoval, že na vypracovaní definitívnej podoby hlavného referátu prvého tajomníka ÚV KSČ A. Dubčeka sa aktívne podieľali konzervatívci Vasil Biľak a Drahomír Kolder. So znepokojením však konštatoval, že názory o „československej ceste k socializmu“ sa nestretli s otvorenou kritikou. Po drážďanskom samite sa Moskva usilovala o zjednotenie tzv. zdravých síl v Ústrednom výbore KSČ, aby vystupovali ako jednotná opozičná sila proti nástupu kontrarevolúcie. Na aprílovom zasadaní ÚV KSČ sa to Moskve ešte nepodarilo dosiahnuť, a to aj napriek tomu, že veľvyslanec S. V. Červonenko hodnotil akčný program ako „platformu, ktorá otvára cestu skutočné deformácii spoločensko-politického rozvoje Československa k značnému posilení oportunistických, revizionistických a nacionalistických tendencií“². Vychádzajúc z reálií ZSSR, Červonenko, rovnako ako prvý tajomník ÚV Komunistickej strany Ukrajiny Petro J. Šeľest, považoval hnutie za federalizáciu Česko-Slovenska za otvorený prejav nacionalizmu.

V rézii KGB veľvyslanec Stepan V. Červonenko a chargé d'affaires Ivan Ivanovič Udaľcov cieľavedome vytvárali akýsi paralelný obraz o Česko-Slovensku údajne ohrozovaného kontrarevolúciou, ktorý však bol na míle vzdialený od reality. Zo záverov prijatých na aprílovom zasadaní ÚV KSČ Červonenko pozitívne oceňoval *Rezolúciu k súčasnej politickej situácii*,

¹ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prosinec 1967 – červenec 1968. *Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970. Díl 4/1. svazek*. Praha – Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakl. DOPLNĚK 1995, s.133 a 135

² TAMTIEŽ, s. 143

ktorou ÚV KSČ vyslovil nesúhlas s konaním mimoriadneho zjazdu KSČ a posunul termín volieb do zastupiteľských orgánov na neskoršie obdobie. Dubčekove vedenie KSČ sa pod tlakom Moskvy rozhodlo eliminovať hlasy dožadujúce sa zvolania mimoriadneho zjazdu tým, že na aprílovom zasadaní ÚV KSČ uskutoční čiastočné personálne zmeny v straníckom vedení. Tento pokus však vyšiel naprázdno a tlak na zvolanie mimoriadneho zjazdu v KSČ neustával. V súvislosti s uznesením aprílového pléna ÚV KSČ k mimoriadnemu zjazdu KSČ bývalý česko-slovenský veľvyslanec v Moskve, Oldřich Pavlovský, tlmočil podporu politbyra ÚV KSSZ vedeniu KSČ s tým, že „sovětští vojáci jsou připraveni i dnes nám pomoci“³. Rovnaký bojový duch a ochota poskytnúť internacionálnu pomoc KSČ proti kontrarevolúcii zaznievali aj od bratských štátov z Varšavskej zmluvy.

V plánoch na vojenskú intervenciu sa Moskva nemohla opierať o Novotného skompromitovaných dogmatických sektárov, ale spojencov, ktorí mali legitimizovať okupáciu spojenú s politickým prevratom, si musela hľadať medzi „novou elitou“. Medzi bývalými členmi „antinovotnovskej jednoty“ zapojenými do obrodného procesu. Deliacou čiarou medzi česko-slovenskými komunistami sa nestal Akčný program KSČ, ale hodnotenie vnútropolitckej situácie v Česko-Slovensku ako kontrarevolučnej. Tak ako ju interpretovala Moskva a jej spojenci z Varšavskej zmluvy. Okrem ultraľavicových extrémistov a dogmatických sektárov, známych ako Jodasova skupina (Emanuel Famíra, Karel Pospíšil, Ladislav Morávek, Václav Svoboda, Karel Šmidrkal či Rudolf Černý), však konzervatívci nemali odvahu verejne zaujať promoskovské postoje a najmä hodnotiť vnútropolitckú situáciu v Česko-Slovensku ako kontrarevolučnú, čo Moskve komplikovalo situáciu. Po drážďanskom samite začali konzervatívci demonštrovať svoju podporu Moskve najmä kritikou masovokomunikačných prostriedkov, personálnych zmien v straníckom a štátnom aparáte, rehabilitácií alebo hodnotenia politiky KSČ po roku 1948. Na rozdiel od Česka na Slovensku (s výnimkou jednotlivcov) nejestvovali v roku 1968 vplyvné organizované skupiny ultraľavicových extrémistov a dogmatických sektárov, ktoré aktívne vystupovali proti obrodnému procesu.

Nejednotné vedenie KSČ, oscilujúce medzi reformistami a konzervatívami, nebolo schopné presadiť, aby sa akčný program stal zjednocujúcim programom obrodného procesu. Toto bol veľký neúspech Dubčekovho vedenia KSČ. Po skončení aprílového zasadania Ústredného výboru KSČ sa konali v celej republike aktívy k akčnému programu. Prebiehali paralelne s krajskými konferenciami, na ktorých však oveľa viac rezonova-

³ TAMTIEŽ, s. 154

li požiadavky na zvolanie mimoriadneho zjazdu než Akčný program KSČ. Výsledky politickej kampane, ktorej cieľom bolo oboznámiť verejnosť s akčným programom a aplikovať ho na miestne pomery, neboli také, ako vedenie KSČ očakávalo. Koncom apríla 1968 zorganizoval Ústav pre výskum verejnej mienky ČSAV v celej republike „telegrafický výskum“ zameraný na akčný program. Výsledky výskumu boli alarmujúce: len 16% respondentov priznalo, že pozná akčný program a celý si ho prečítalo a len 22% opýtaných vyjadrilo presvedčenie, že akčný program bude splnený.⁴ Ako však ukazovali ďalšie sociologické prieskumy, optimizmus obyvateľstva, že obrodný proces bude úspešný, mal celkovo stúpajúci trend.

Akčný program nielenže prišiel neskoro, ale minul aj svoj hlavný cieľ – nezjednocoval spoločnosť. Nielenže neoslovil verejnosť, ale neoslovil ani členskú základňu KSČ. Podľa radikálnych prívržencov reformy bol mŕtvonarodeným dieťaťom. Ako to konštatoval na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ 16. apríla 1968 Čestmír Císař: Akčný program KSČ je pasé, a preto musíme pripravovať zjazd. Podľa údajov I. oddelenia ÚV KSČ za zvolanie mimoriadneho zjazdu sa vyslovilo 488 000 členov KSČ.⁵ Alexander Dubček však naďalej vytrvalo odmietal všetky hlasy dožadujúce sa zvolania mimoriadneho zjazdu. V tejto súvislosti kontroverzne vyznieva jeho konštatovanie, keď vo svojich pamätiach tvrdí, že „potrebu zvolať čo najskôr mimoriadny XIV. zjazd strany som si začal uvedomovať zanedlho potom, čo som sa ujal funkcie prvého tajomníka“. A v rozpore so svojím konaním a názormi ako dôvod zvolania mimoriadneho zjazdu uvádza: „Ak reformné sily budú môcť usporiadať zjazd, získajú rozhodujúcu kontrolu nad vedúcimi straníckymi orgánmi; súčasne to podstatne zredukuje sovietsku piatu kolónu v strane. ... Ústredný výbor, ktorý som ‚zdedil‘, bol zvolený v roku 1966... priveľa jeho členov boli Novotného prisluhovači, ktorí brzdili všetky významnejšie reformy.“⁶ Pamäti Alexandra Dubčeka nie sú autentické. Písal ich po roku 1989 a svojím spôsobom mu mali napomôcť, aby sa ako „akceptovaný politik“ mohol zaradiť do demokratických politických pomerov a politických štruktúr.

V porovnaní s Českom bola v komunistickom hnutí na Slovensku odlišná situácia. Základný rozdiel medzi slovenskými a českými reformnými komunistami bol v tom, že slovenskí reformní komunisti mali spoločnú

⁴ Akční program a veřejné mínění. In *Rudé právo*, 48, 30. 4. 1968, č. 119

⁵ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prosinec 1967 – červenec 1968. C. d., s. 363 – 364

⁶ DUBČEK, Alexander. *Z pamětí. Nádej zomiera posledná*. Bratislava: Národná obroda/Práca 1993, s. 173

agendu a reprezentoval ich charizmatiký vodca Gustáv Husák. Hlavným vkladom slovenských reformných komunistov do pokusov o reformu sovietskeho modelu socializmu v nadnárodnom štáte bolo, že do reformného hnutia vniesli národný princíp. Prestavbu spoločenského systému vrátane Komunistickej strany Československa na federatívnom základe. Tieto demokratizačné snahy slovenských reformných komunistov našli svoje miesto aj v Akčnom programe KSS (prijatý na zasadaní ÚV KSS 22. – 24. mája 1968), ktorému ani v súčasnosti nedokážu niektorí historici prísť ani len na meno. Na rozdiel od Akčného programu KSČ označujú Akčný program KSS hanlivým prívlastkom „elaborát“ alebo ako bezvýznamný dokument, ktorý bol vraj odložený ad acta. Podľa týchto tendenčných názorov sa v Akčnom programe KSS vraj nachádzalo „veľa čísel a štatistických údajov, ale málo reformných a progresívnych myšlienok“⁷. Ani jedno z týchto tvrdení nie je pravdivé. Ignorujú základný fakt, že len vďaka slovenským reformným komunistom sa federatívne usporiadanie Česko-Slovenska realizovalo na národnom princípe, tak ako je pregnantne vyjadrené v Akčnom programe KSS. Rovnako absurdné je interpretovať politický zápas slovenských reformistov s konzervatívami ako zápas medzi „husákovcami“ a „biľakovcami“, v ktorom vraj vôbec nešlo o žiadne hodnotové otázky, ale len o osobnú moc.⁸ Podľa názoru Stanislava Sikoru vraj Gustáv Husák a jeho prívrženci boli skôr „antibiľakovci“ než stúpenci demokracie.⁹ A Jan Pešek zasa tvrdí, že Gustáv Husák sa reformným komunistom stal vraj až po januári 1968.¹⁰ Dôsledkom takéhoto jednostranného prístupu je nielen deformovanie dejín, ale aj rozdeľovanie aktérov historických udalostí na dobrých a zlých, alebo na našich a na ich. Evidentné je to aj v prípade Alexandra Dubčeka a Gustáva Husáka. Alexander Dubček vraj patrí ku garnitúre politikov, akými boli E. Lehotský, V. Clementis a K. Šmidke. No a Gustáv Husák zasa k čiernym ovciam, akými boli K. Gottwald, A. Novotný, M. Jakeš, K. Urbánek.¹¹

⁷ LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Od predjaria k normalizácii*. Bratislava: VEDA 2016, s. 32. Z toho, že autor citovanej časti nečítal Akčný program KSS, ho usvedčuje skutočnosť, že program vôbec neobsahuje „veľa čísel a štatistických údajov“, ako mylne tvrdí expert z HÚ SAV. (*Akčný program ÚV KSČS s úvodným referátom súdruha A. Dubčeka / Akčný program ÚV KSS*. Bratislava: Ideologické oddelenie ÚV KSS 1968)

⁸ SIKORA, Stanislav. *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*. Bratislava 2008, s. 106

⁹ LONDÁKOVÁ, Elena a kol. *Rok 1968 na Slovensku*. Bratislava: HÚ SAV 2008, s. 32

¹⁰ PEŠEK, Jan. *Centrum moci. Aparát ÚV KSS 1948 – 1989*. Bratislava: AEP 2006, s. 62

¹¹ ŽATKULIAK, Jozef – LALUHA, Ivan (zost.). *Alexander Dubček. Od totality k demokracii. Prejavy, články a rozhovory, výber 1963 – 1992*. Bratislava: VEDA 2002, s. 27

Pri tvorbe Akčného programu KSČ sa nepočítalo s federatívnym usporiadaním a do podkladových materiálov bolo priebežne zakomponované.¹² Federatívne usporiadanie bolo v Akčnom programe KSČ definované „ako cieľ“, ku ktorému má vývoj v Česko-Slovensku dospieť po XIV. zjazde KSČ. Podobným strategickým „cieľom“ bolo aj budovanie komunizmu. Dovtedy, kým sa tento „cieľ“ nedosiahne, sa slovensko-české vzťahy mali „symetricky usporiadať“, avšak bez Českej národnej rady.¹³ V Akčnom programe KSČ sú naznačené kompetencie SNR v zmysle Košického vládneho programu, ale Česká národná rada sa obchádzala. Akčný program KSČ dával totiž Slovákom na výber dve možnosti: asymetrickú symetriu alebo symetrickú asymetriu, ktorú Akčný program KSS však odmietol akceptovať. Slovenskí reformní komunisti postavili Akčným programom KSS vedenie KSČ a českých reformných komunistov pred realitu, s ktorou nepočítali. Pod silnejúcim tlakom slovenského národno-emancipačného hnutia bolo vedenie KSČ nútené prikrčiť k úprave časti Akčného programu KSČ, týkajúcej sa slovensko-českých vzťahov. V predvečer invázie vojsk Varšavskej zmluvy sa rozhodlo riešiť túto úpravu Akčného programu KSČ na mimoriadnom zjazde KSČ.¹⁴ Toto je jeden z dôkazov, že Akčný program KSS nebol založený ad acta, ako tvrdia experti z Historického ústavu SAV, ale významnou mierou ovplyvnil obrodný proces nielen na Slovensku, ale v celoštátnom meradle. Boli to slovenskí reformní komunisti, kto inicioval a presadzoval heretickú myšlienku federalizácie komunistickej strany, ktorá od čias Lenina bola ideologickým tabu.

Neprekonateľným problémom pre niektorých expertov z Historického ústavu SAV je totiž skutočnosť, že sa nedokážu vyrovnáť s realitou, že Akčný program KSS prioritne reflektoval slovenské národno-štátne záujmy a slovenské špecifiká. Akčný program KSS je z historického hľadiska významným dokumentom slovenského národného komunizmu, ktorý prezentuje úroveň politického myslenia slovenských reformných komunistov v 60. rokoch minulého storočia. Na rozdiel od českých reformných komunistov sa slovenským reformným komunistom na čele s charizmatickým vodcom Gustávom Husákom podarilo zjednotiť na platforme Akčného programu KSS nielen komunistické hnutie, ale táto akčná jednota zahŕňa-

¹² BOBÁK, Ján a kol. *Slovenské štátoprávne snahy v 20. storočí*. Martin: Matica slovenská 2018, s. 379 – 380

¹³ *Akčný program ÚV KSČ s úvodným referátom súdruha A. Dubčeka / Akčný program ÚV KSS*. Bratislava: Ideologické oddelenie ÚV KSS 1968, s. 61 – 63

¹⁴ Národný archív Praha. Fond P ÚV KSČ 1966 – 1971. Schôdzka P ÚV KSČ 20. 8. 1968, zv. 79, aj 119/1a

la väčšinu slovenskej spoločnosti. Pritom slovenskí reformní komunisti nemali väčšinu nielen v predsedníctve ÚV KSS, ale ani v Ústrednom výbore KSS. Na druhej strane konzervatívci na Slovensku, okrem stranického aparátu, sa nemali o koho reálne oprieť a dostávali sa do vleku reformných komunistov. Uvedomovali si, že v danej situácii vystúpiť proti husákovcom by znamenalo politickú samovraždu.

O Dubčekovom pokrokovom vedení KSS

Tri dni po skončení aprílového zasadania Ústredného výboru KSČ zasadalo predsedníctvo ÚV KSS, ktoré urýchlene pripravovalo zvolanie plenárneho zasadania Ústredného výboru KSS. Prvý tajomník ÚV KSS Vasil Biľak prekypoval nezvyčajnou aktivitou a začal sa štylizovať do pózy vodcu obrodného procesu na Slovensku. Z hľadiska tejto sebaštylizácie začal používať nielen rétoriku slovenských reformných komunistov, ale preberal a obhajoval aj ich reformnú agendu. A to aj vrátane federácie, o ktorej dovtedy nechcel ani počuť. Aprílové zasadanie Ústredného výboru KSS malo totiž v plánoch konzervatívcov zohrať dôležitú úlohu pri príprave májového zasadania Ústredného výboru KSČ, na ktorom malo dôjsť k obratu v smerovaní obrodného procesu. Májové zasadanie ÚV KSČ sa malo stať začiatkom organizovaného nástupu konzervatívcov¹⁵ v zápase s „kontrarevolúciou“, presnejšie v zápase o politickú moc.

V tieni pripravovaného generálneho nástupu proti „kontrarevolučným silám“ zasadalo 8. apríla 1968 predsedníctvo ÚV KSS. Hlavným bodom rokovania sa stali závery aprílového zasadania ÚV KSČ, politická situácia na Slovensku a schválenie referátu prvého tajomníka ÚV KSS Vasila Biľaka, ktorý mal predniesť na druhý deň na zasadaní Ústredného výboru KSS. Okrem zhodnotenia výsledkov aprílového zasadania ÚV KSČ venoval Biľak hlavnú pozornosť najmä politickej situácii na Slovensku. V súlade s hodnotením vnútropolitického vývoja Ústredným výborom KSČ konštatoval, že situácia po januári 1968 „sa vyvíja tempom, aké v januári nikto nepredpokladal“¹⁶. Jedným z výsledkov tohto turbulentného vývoja bola aj abdikácia Novotného z funkcie prezidenta. Uskutočnila sa totiž bezprecedentným spôsobom, aký sa dovtedy v socialistickom tábore ešte nestal. Zaslúžilého člena KSČ, „robotníckeho prezidenta“ Antonína Novotného, ktorý stál v radoch komunistickej strany od jej založenia, neodvolal z funkcie prezidenta Ústredný výbor KSČ, ale „ulica“. Tento veľmi nebezpečný

¹⁵ BILĀK, Vasil. *Až po mé smrti*. Praha: BVD 2014, s. 132

¹⁶ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1203

precedens sa stal predmetom ostrej kritiky L. I. Brežneva na drážďanskom samite predstaviteľov Varšavskej zmluvy. A navyiac, politbyro ÚV KSSZ, ktoré s definitívnou platnosťou rozhodovalo o personálnych zmenách na najvyšších postoch v satelitných štátoch, bolo v prípade Novotného abdikácie postavené pred hotovú vec, čo bolo dovedy niečo nepredstaviteľné. Z Novotného abdikácie sa v sovietskej sfére vplyvu stala mimoriadna udalosť, ktorá vyvolala značné obavy Moskvy z vývoja v Česko-Slovensku.

Podstatnú časť svojho referátu (takmer dvadsať strán) venoval Biľak historickým „osobitostiam Slovenska“ po nástupe Alexandra Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS v roku 1963, ktorý zároveň postúpil z postu kandidáta na post člena predsedníctva ÚV KSČ. Alexander Dubček sa začiatkom 60. rokov prezentoval ako kritik slovenského buržoázneho nacionalizmu a slovenských národných orgánov, podporujúci politiku českého centralizmu. Dubček si získal dôveru Antonína Novotného¹⁷, ktorý mu ako predstaviteľovi novej politickej garnitúry na Slovensku, nastupujúcej po Viliamovi Širokom, Karolovi Bacílkovi a Rudolfovi Strechajovi, otvoril dvere do vrcholových funkcií v komunistickej strane. Alexander Dubček bol v KSČ vo všeobecnosti známy ako čechoslovakista. Podľa Z. Mlynára Dubček „mluví o vzťahoch Čechů a Slováků v národním obrození v minulém století, o Božene Němcové a Ludovítu Štúrovi, ale zďaleka ne o federaci“¹⁸. Federácia sa nikdy nestala osobnou agendou Alexandra Dubčeka. Dubček bol typickým straníckym aparátčikom, typickým komunistom – internacionalistom.

Keď sa koncom roka 1967 začala pod dohľadom Moskvy formovať vo vedení KSČ „antinovotnovská jednota“, Dubček ako prvý tajomník ÚV KSS sa stal jedným z jej medializovaných predstaviteľov. Slovenská otázka v spore s Novotným nebola prioritnou otázkou, ale zástupným problémom. Nakoniec voľba Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ bola klasickým východiskom z núdze. Výsledkom rôznych zákulisných intríg, obchodovania s funkciami a kompromisov. Podpora Dubčeka na post prvého tajomníka ÚV KSČ bola zo strany Novotného akousi osobnou pomstou svojim bývalým súputníkom. (Podobná situácia sa zopakovala v roku 1987, keď G. Husák podporil voľbu Miloša Jakeša na post generálneho tajomníka ÚV KSČ.) Antonín Novotný ubezpečoval v úzkom kruhu svojich najvernejších: „Nebojte se, je to dobrý. Dubček je slaboch, na funkci nestačí

¹⁷ ČERNÝ, Rudolf. *Exprezident. (Vzpomínky Antonína Novotného), II. díl.* Praha: OREGO/FUTURA 1998, s. 140; ČERNÝ, Rudolf. *Antonín Novotný: pozdní obhajoba.* Praha: Kiezler 1992, s. 48

¹⁸ MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremli.* Praha: Mladá fronta 1990, s. 108

a tajmenníci jsou poserové. Ještě na nás dojde!“¹⁹ Ako sarkasticky poznamenáva Mlynář, len posledná veta Novotného proroctva sa nespĺnila. Z úplne neznámeho prvého tajomníka ÚV KSS sa z večera do rána stala vedúca osobnosť česko-slovenskej politiky, mediálna celebrita, ktorej domáce, ako aj zahraničné médiá začali systematicky budovať kult osobnosti a imidž bojovníka za demokraciu a najmä za novú podobu socializmu.

Súčasťou tejto mediálnej kampane, ktorá nadobudla medzinárodné rozmery, sa stal aj mýtus o Dubčekovom pokrokovom vedení KSS²⁰, ktorého autorom bol Vasil Biľak, ktorý sa s obľubou dovoľával Stanov KSC, keď to vyhovovalo jeho plánom. V prípade Dubčekovho kultu však ignoroval stanovy, ktoré mu ako čelnému funkcionárovi KSC ukladali, že „kult osobnosti a s ním spojené porušovanie vnútrostraníckej demokracie... sú nezlučiteľné s leninskými zásadami straníckeho života a neslobodno ich v strane trpieť“²¹. Umelo vytvorený mýtus o Dubčekovom pokrokovom vedení KSS chcel Biľak využiť na to, aby mohol zabrániť personálnym zmenám vo vedení Komunistickej strane Slovenska, ako aj v ústredných štátnych inštitúciách na Slovensku, ktorých sa domáhala verejnosť. Argumentoval tým, že personálne zmeny, ktoré po januári 1968 prebiehali v Česku, má Dubčekove pokrokové vedenie KSS už dávno za sebou. Prítom sa mohol účinne oprieť aj o podporu svojho dôverného priateľa Alexandra Dubčeka. Biľakova legenda o Dubčekovom pokrokovom vedení KSS sa stala predmetom mimoriadne ostrých sporov medzi reformnými komunistami a konzervatívami už počas príprav Akčného programu KSS. V plnom rozsahu tieto spory prepukli v lete 1968 počas príprav mimoriadneho zjazdu KSS.

¹⁹ TAMTIEŽ, s. 108

²⁰ Mýtus Vasila Biľaka o Dubčekovom pokrokovom vedení KSS (1963 – 1967) znovu ožil po roku 1989 v súvislosti s opätovnými snahami o budovanie kultu Alexandra Dubčeka v nových spoločenských pomeroch, prezentovaného už ako „politika európskeho formátu“. Na označenie Dubčekovho funkčného obdobia vo vedení KSS bol do slovenskej historiografie umelo zavedený ideologicky tendenčný termín „predjarie“. V súlade s názormi Vasila Biľaka z roku 1968 začali niektorí historici, najmä z Historického ústavu SAV, tendenčne spájať počiatky obrodného procesu v ČSSR s nástupom Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS v roku 1963. Ignorujú prítom objektívny fakt, že všetky reformné pokusy v európskych socialistických štátoch majú svoje korene v Chruščovovom „oteplňovaní“ (1953 – 1964) a nie v „liberálnej politike“ Novotného, Dubčeka či Biľaka, ktorá tento vývoj v ZSSR len viac-menej reflektovala. Prehistória obrodného procesu v ČSSR je spätá s N. S. Chruščovom a jeho reformami a nie s Novotným a ešte menej s Dubčekom.

²¹ Stanovy KSC, doplnené a upravené XIII. zjazdom KSC. In *XIII. zjazd KSC*. Bratislava: VPL 1966, s. 457

Podľa tvrdenia Vasila Biľaka závery prijaté na decembrovom a januárovom zasadnutí ÚV KSS v roku 1967 a 1968 boli aj výsledkom práce Dubčekovho pokrokového vedenia KSS. „Ústredný výbor KSS prišiel k správnym záverom, odhalil príčiny existujúcich nedostatkov straníckej práce a ukázal i východiská k ich odstráneniu. ... Ústredný výbor KSS a jeho nová politická prax nemalou mierou prispeli k politickému a ideovému zjednoteniu všetkých progresívnych síl a názorov na Slovensku, čím sa podarilo silne ovplyvniť i situáciu v celoštátnom meradle...“²² V rozpore s realitou dokonca tvrdil, že to bolo práve Dubčekove progresívne vedenie KSS, kto inicioval potrebu nového štátoprávneho riešenia slovensko-českých vzťahov. Otázke nového usporiadania vzťahov medzi Slovákami a Čechmi venoval Biľak vo svojom referáte nezvyčajne veľa pozornosti. Na všeobecné prekvapenie upozorňoval na naliehavú potrebu „vytvoriť nový, federatívny systém štátoprávneho usporiadania. ... Stranícka a širšia verejnosť nachádza jediné možné riešenie a úpravu vzťahov medzi Čechmi a Slovákami v dôslednom federatívnom usporiadaní.“²³ Bolo to vôbec prvýkrát, čo sa Biľak takto jednoznačne vyslovil za federatívne usporiadanie. Takisto sa verbálne stotožnil aj so snahami slovenských reformných komunistov, usilujúcich sa o zmenu postavenia Komunistickej strany Slovenska ako „národno-politického činiteľa“ v novom politickom systéme a ostro kritizoval okliešťovanie a deformovanie právomocí KSS po roku 1948. Stanislav Sikora z Historického ústavu SAV z tejto nečakanej „premeny“ Vasila Biľaka vyvodzuje priam krkolomné závery. Tvrdí, že zoskupenie okolo Vasila Biľaka „možno považovať za rovnako zapálené za federáciu... ako zoskupenie slovenských reformných komunistov okolo G. Husáka. ... Biľakovská, ale aj husákovská frakcia KSS (sic!) – napriek vzájomnému súboju o moc – nachádzali v slovenskej jednote cieľ, ktorý ich do značnej miery zblížoval“²⁴.

Po drážďanskom samite začal Vasil Biľak otvorene nadbiehať slovenským reformným komunistom. Z pozície prvého tajomníka ÚV KSS sa pokúšal sformovať akúsi „slovenskú jednotu“. Členom Brežnevovho politbyra sa s hrdosťou prezentoval ako uznávaný vodca slovenských komunistov, ktorí sú vraj v opozícii voči liberálnym tendenciám vedenia KSS, ktorého bol členom. Po prijatí Akčného programu KSS sa generálny tajomník ÚV KSSZ Leonid I. Brežnev usiloval hrať proti obrodnému procesu v Česko-Slovensku aj slovenskou kartou, ktorú ponúkal Vasil Biľak.

²² SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1203

²³ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1203

²⁴ PEŠEK, Ján a kol. (zost.). *Kapitolami najnovších slovenských dejín. K 70. narodeninám PhDr. Michala Barnovského, DrSc.* Bratislava: HÚ SAV 2006, s. 273 – 274

Zneužíval pritom dlhodobu neriešenú slovenskú otázku a úsilie Slovákov o rovnoprávne postavenie Slovenska v Česko-Slovensku. Nečakane začal meniť svoj postoj aj ku Gustávovi Husákovi. Pokúšal sa získať si dôveru vodcu slovenských reformných komunistov, a to aj napriek tomu, že po každom Husákovom verejnom vystúpení prichádzali na Ústredný výbor KSS početné sťažnosti zo stranického aparátu.

Pracovníci v stranickom aparáte na miestnej a regionálnej úrovni boli značne zneistení a nervózni z toho, akým smerom sa uberá obrodny proces. Čakali na pokyny zhora, ktoré však neprichádzali. Nevedeli, ako majú reagovať na verejnú kritiku rôznych prechmatov socialistického režimu po roku 1948, ktorá sa čím ďalej tým viac začala dotýkať aj ich pôsobenia vo funkciách. Vo všeobecnosti zavládol v stranickom a štátnom aparáte nepokoj, ktorý vyplýval z obavy, že prídu o svoje spoločensky privilegované miesta. Gustáv Husák im svojím štýlom vystupovania naháňal priam panický strach. Nebol typom aparátčika, ktorý otrocky čítal na zhromaždeniach svoje prejavy. Ako vynikajúci rečník dokázal improvizovať. Vedel nadviazať priamy kontakt s poslucháčmi, viesť s nimi dialóg, ale i hádať sa a polemizovať. Husák sa v roku 1968 stával prirodzeným vodcom, tribúnom ľudu, za ktorým išli občania, a to bez ohľadu na svoj sociálny pôvod. Husákovy prednáškové turné sa zmenili na národné púte, ktoré navštevovali tisíce ľudí zo širokého okolia. Preplnené vysokoškolské auly, kluby a prednáškové miestnosti kapacitne nestačili a usporiadatelia boli veľakrát nútení zabezpečiť zvukový prenos aj pre tých, ktorým sa neušlo miesto. Prednášky na aktuálne politické témy navštevovala najmä mládež. Husák dokázal zaplniť vysokoškolské auly do posledného miesta, stal sa idolom slovenskej mládeže.

Stranický aparát z okresov Nitra, Rimavská Sobota, Bratislava – vidiek, Poprad, Levice rozhorčovalo, že Husák sa verejne a s dešpektom vyjadruje na adresu vedúcich funkcionárov komunistickej strany. Hovoril o nich ako o „politických trasorítkach“ (Jozef Lenárt). Považovali to za útoky aj na vlastné osoby. Do nepríčetnosti privádzal stranický aparát, keď koncom mája 1968 v závodnom klube v Novom Meste nad Váhom, na zhromaždení, ktoré zorganizoval Okresný výbor KSS v Trenčíne (na jeho čele stál reformista Július Turček), apeloval Husák na viac ako tisíc mladých poslucháčov výzvou: na nás je, aby sme očistili aj našu stranu od bahna. Zároveň upozorňoval mladých poslucháčov na potrebu konečne vyriešiť vleklú slovenskú otázku, ktorá sa rieši už od čias Ľudovíta Štúra. S rovnakým dešpektom, s akým sa vyjadroval o „politických trasorítkach“, vyjadroval sa aj o naoktrojovanom slovenskom znaku, ako o „živánskej pod Kriváňom“.

Predmetom celospoločenskej diskusie sa stala nielen otázka návratu k pôvodnému slovenskému národnému znaku, ale v súvislosti s pripravovaným federatívnym usporiadaním vystúpila do popredia aj otázka budúceho federálneho znaku. Známy slovenský historik a heraldik Jozef Novák navrhoval v marci 1968 pre federatívne usporiadanie Česko-Slovenska polený štátny znak, na ktorom Slovensko bude reprezentovať pôvodný znak (dvojkriž na trojvrší) a Česko lev, ktorý namiesto päťcípej hviezdy bude mať na hlave opäť kráľovskú korunu ako symbol moci a suverenity. Požiadavka rehabilitácie a obnovenia Prahou kriminalizovanej slovenskej štátnosti, ktorá sa stala politickou agendou reformných komunistov, hýbala v roku 1968 Slovenskom. Na podporu požiadaviek za obnovenie slovenskej štátnosti prichádzali na Ústredný výbor KSS, ako aj do Slovenskej národnej rady početné listy, vyhlásenia, uznesenia, rezolúcie. Jednou z citlivých tém bola otázka slovenských národných a štátnych symbolov. Keďže v tlači sa začali objavovať rôzne návrhy, insitných heraldikov nevynímajúc, Vedecké kolégium histórie SAV požiadalo Slovenskú národnú radu, „aby pri prerokúvaní štátoprávných otázok pamätala aj na novú úpravu znaku Slovenska a vyžiadala si k tomu pomoc a posudok zodpovedného štátneho odborného orgánu – Vedeckého kolégia histórie SAV“²⁵. K uzneseniu kolégia bola priložená aj štúdia *Genéza znaku Slovenska* od historika Petra Ratkoša.

Priam hystériu vyvolalo v straníckom aparáte, keď Husák v rozhovore s bruselským spravodajcom socialistického denníka *Le Peuple* vyhlásil, že „Československo sa pretvorí na federálny štát a železná opona musí zmiznúť“²⁶. Pracovníci straníckeho aparátu v Nitre mali zasa z Husáka veľké bolenie hlavy. Na otázku študentov, či môže vysokoškolský profesor chodiť do kostola, Husák lakonicky odpovedal: „Áno, môže!“ Stranícky aparát mu nedokázal odpustiť, že predmetom jeho neustálej kritiky sa stal nevzdelačný, dogmatický aparát komunistickej strany, pozostávajúci z bývalých robotníckych kádrov, ktorý robil spoluzodpovedným za nezákonnosti páchané v 50. rokoch, ako aj za stav spoločnosti v akom sa nachádzala koncom 60. rokov. Keďže pracovníci aparátu neboli schopní polemizovať s Husákom a nedokázali ho už umlčať, tak sa ho snažili diskreditovať. Veľmi im prekážal nárast jeho popularity. Vo svojej bezmocnosti začali oprašovať prokurátorské obvinenia Husáka z buržoázneho nacionalizmu a tvrdili, že jeho odsúdenie bolo opodstatnené a správne. V jednom z centier dogmatizmu, v Martine, dospeli k názoru, že „podľa terajšieho vystupovania bol s. Husák zavretý oprávnene, lebo keby vraj nebol zavretý, bol by za kultu

²⁵ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 3. 5. 1968, šk. č. 1204

²⁶ Dr. Husák: Železná opona musí zmiznúť. In *Pravda*, 49, 27. 3. 1968, č. 86

osobnosti narobil viac škody ako iní“²⁷. Na južnom Slovensku zasa rozširovali o ňom dezinformácie z obžalobného spisu, že vraj nesie osobnú zodpovednosť za riešenie maďarskej otázky v rokoch 1945 – 1948.

Napriek vyhroteným vzťahom medzi Husákom a straníckym aparátom sa pokúšalo vedenie KSS hľadať si cestu k nemu a k slovenským reformným komunistom. Vasil Biľak sa usiloval získať slovenských reformných komunistov pre svoj „slovenský front“. Predstava Biľaka vytvoriť akýsi jednotný slovenský front však nemala nádej na úspech. Ako v tejto súvislosti vyhlásil vedúci tajomník Mestského výboru KSS v Bratislave a člen predsedníctva ÚV KSS Jozef Zrak, „skončila sa akási idylická jednota z januára a ešte aj z februára t. r., ktorá sa prejavovala v tom, že sme boli všetci alebo takmer všetci jednotní v konštatovaní, že so ‚starou‘ politikou a so ‚starým‘ štýlom práce to už ďalej nejde. Odrazu sme sa ocitli v situácii prudkej diferenciacie v chápaní demokratizačného procesu, jeho zmyslu, podstaty i tempa. Úmyselne hovorím o prudkej diferenciacii, pretože aj v tomto jave spočíva podľa mňa súčasná dosť zamotaná situácia“²⁸. Komplikovaný bol aj vzťah Vasila Biľaka k slovenskej žurnalistickej a spisovateľskej obci, ktorá mala ešte v živej pamäti administratívno-byrokratické zásahy Dubčekovho progresívneho vedenia KSS či už proti ich stavovským organizáciám, *Kultúrnemu životu* alebo proti jednotlivým spisovateľom a novinárom. S ostrou kritikou Dubčekovho progresívneho vedenia KSS vystúpil na konferencii Slovenských spisovateľov pracovník Ústavu slovenskej literatúry SAV Pavol Števec. Kritizoval „pregnantne administratívne“ zásahy Dubčekovho vedenia KSS proti *Kultúrnemu životu* v roku 1964 ako „jednu z recidív sektárstva a kultových metód“ a dával ich na roveň so zásahmi Novotného vedenia proti *Literárnym novinám* v roku 1967.²⁹ Signifikantné pre slovensko-české vzťahy bolo, že česká žurnalistická obec nevystúpila na obranu *Kultúrneho života* proti Dubčekovým administratívno-byrokratickým zásahom do slobody slova.

Na zasadaní predsedníctva ÚV KSS (8. apríla 1968) Biľak vysoko vzdvihoval vystúpenie Dubčeka na aprílovom zasadaní ÚV KSČ, ako aj schválenie Akčného programu KSČ a prijaté závery. Podľa Biľaka „[komunistická] strana, aby mohla dôsledne plniť svoje historické poslanie, musí spoločnosť nie dirigovať, ale viesť...“³⁰ Vo svojom referáte venoval značnú pozornosť reforme politického systému. Závažnou úlohou, ktorá stojí pred

²⁷ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Zasadnutia plén, 9. 4. 1968, šk. č. 1879

²⁸ ZRAK, Jozef. Skonsolidujeme stranické rady. In *Pravda*, 49, 16. 4. 1968, č. 105

²⁹ ŠTEVEC, Pavol. Nemáme právo na ľahostajný pokoj. In *Pravda*, 49, 7. 5. 1968, č. 126

³⁰ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1203

KSČ, je „rozvinúť a demokraticky zdokonaľiť existujúci politický systém tak, aby zodpovedal novej situácii, aby plnšie spájal socializmus s demokraciou, aby sme vytvorili československým podmienkam zodpovedajúci, dokonalejší typ socialistickej demokracie“³¹. Je zrejme, že v tomto období Biľak už koordinoval svoje kroky s politikou Moskvy. Tak ako na aprílovom zasadaní ÚV KSČ, aj na zasadaní Ústredného výboru KSS sa dostali na program personálne zmeny vo vedení KSS ako akási „náhrada“ za mimoriadny zjazd. Zámerom bolo upokojiť členskú základňu a verejnosť, ktorá sa čoraz hlasnejšie domáhala mimoriadneho zjazdu, ako aj personálnych zmien v straníckom a štátnom aparáte. Biľak rovnako ako Dubček riešil túto otázku polovičato. Padlo rozhodnutie nevoliť nové predsedníctvo ÚV KSS, ale rozšíriť predsedníctvo ÚV KSS z deväť na jedenásť členov. Do predsedníctva ÚV KSS boli navrhnutí traja reformní komunisti (V. Pavlenda, A. Ťažký, J. Zrak a S. Faltán bol navrhnutý za člena sekretariátu), ktorí v tomto mocenskom orgáne tvorili výraznú menšinu. Týmto sa Dubčekove progresívne vedenie KSS pretransformovalo v apríli 1968 na Biľakove progresívne vedenie KSS. Pod ochrannými krídlami Dubčeka si konzervatívci upevnili svoje pozície v Ústrednom výbore KSS.³²

Aj po januári 1968 boli Dubček s Biľakom hlavnou prekážkou zapojenia Gustáva Husáka do práce vo vedení komunistickej strany. V tejto diskriminačnej personálnej politike Dubčekovho pokrokového vedenia KSS pokračovalo po januári 1968 aj Biľakove pokrokové vedenie KSS. Túto frašku na slovenskej politickej scéne sarkasticky glosoval Kornel Földváry v *Kultúrnom živote*: „A tak si odrazu nestačíme pretierať oči a s úžasom pozorujeme, že ľudia, ktorí ešte nedávno chápali aj praktizovali internacionalizmus tak, že prednosť majú všetky ostatné národy a národnosti a ako poslední z posledných sú Slováci... odrazu sa vyhlasujú div že nie za zakladateľov Slovenského učeného tovarišstva, či za iniciátorov ustanovenia spisovnej slovenčiny na fare v Hlbokom“³³. Ešte vo februári tohto roku [roku 1968] zakázali novinám pripomenúť narodeniny buržoázneho nacionalistu Husáka a z miest najvyšších zahrmeli na redakciu Kultúrneho života, že uverejnila jubilantovu fotografiu³⁴ – a dnes odrazu v národnom kroji berú

³¹ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. č. 1203

³² Z funkcie vedúceho štátno-administratívneho oddelenia ÚV KSS bol uvoľnený Novotného káder s väzbami na ŠtB Jiří Řáda a nahradil ho Šalgovičov káder plk. Jozef Fraňo. Jiřího Řádu sa obávali všetci a Vasil Biľak využil prvú príležitosť, aby sa ho zbavil.

³³ Kornel Földváry narážal na prejavy A. Dubčeka prednesené v rokoch 1965 – 1967 pri príležitosti 150. výročia narodenia L. Štúra či na oslavách 150. narodenín J. M. Hurbana v Hlbokom.

³⁴ HUSÁK, Gustáv. Staršie výročie a nové nádeje. In . *Kultúrny život*, 23, 12. 1. 1968, č. 2

meno federácie nadarmo a usilujú sa obratne rozdeliť dravú obrodnú riavu do dvoch regulovaných korýt. ... Ak teda nechceme, aby sa boj o federáciu zmenil na frašku, nemali by v ňom mať miesto korteši, ktorí ešte včera kričali: Vivat ktokoľvek, kto vládne, hoci aj Novotný! (a s ním aj tupý centralizmus, potláčanie práv Slovákov a ich postupné „splývanie“) a dnes: Nech žije federácia! (a pod jej pláštikom naďalej bezstarostne i oni.) Podobné typy patria do Kalinčiakovej Reštavrácie alebo, ešte lepšie, do Chalupkovho Kocúrkova. A definitívne.³⁵

V kontexte Biľakovej „východnej politiky“ musíme vnímať jeho zámer využiť svoje postavenie prvého tajomníka ÚV KSS a postaviť sa do čela nielen slovenských reformných komunistov, ale celého obrodného procesu na Slovensku. Biľak pritom s obľubou prízvukoval rozdielnosť politickej situácie na Slovensku v porovnaní s Českom. Rovnako aj konzervatívny aparát Ústredného výboru KSS sa od radosti priam rozplýval v oblakoch a tešil sa, že na Slovensku „po aprílovom pléne ÚV KSČ, vzhľadom na objasnenie s. Dubčeka, nevyskytujú sa požiadavky na zvolanie mimoriadneho zjazdu strany. I tie organizácie, ktoré sa predtým mimoriadneho zjazdu dožadovali, od tohto požiadavku prevažne upustili...“³⁶ Vasil Biľak podporoval Dubčeka v otázke zvolania mimoriadneho zjazdu KSČ a Dubček mu bol za túto podporu veľmi vďačný. Výsledkom rôznych zákulisných hier, do ktorých aktívne zasahovala Moskva, bolo, že Ústredný výbor KSČ prijal polovičatú zásadu „urychlit svolání sjezdu strany tak, jak to dovolí seriózní příprava sjezového jednání. Je třeba, aby sjezd projednal další perspektivu společenského i hospodářského vývoje v naší zemi“³⁷. V súlade so stanoviskom Dubčeka Vasil Biľak odmietol na zasadaní predsedníctva ÚV KSS nielen návrhy na zvolanie mimoriadneho zjazdu, ale aj hlasy nespokojné s výsledkami volieb a dožadujúce sa opätovného zvolania okresných konferencií KSS. *Rezolúcia k súčasnej politickej situácii* prijatá na aprílovom zasadaní ÚV KSČ bola z určitého hľadiska víťazstvom konzervatívnych síl v KSČ. Dodala im odvahu a podnietila ich k aktivizácii. V predstavách konzervatívnych síl, ktorých činnosť pod taktovkou Moskvy začala z celoštátneho hľadiska nadobúdať organizovaný charakter, malo pripravované májové zasadanie Ústredného výboru KSČ definitívne rozhodnúť o ďalšom smerovaní obrodného procesu.

V okresoch Banská Bystrica, Dolný Kubín, Liptovský Mikuláš, Žiar nad Hronom, hneď po skončení okresných konferencií, začali sa členo-

³⁵ FÖLDVÁRI, Kornel. Sitnianski rytieri. *Kultúrny život*, 23, 26. 4. 1968, č. 17

³⁶ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 3. 5. 1968, šk. č. 1204

³⁷ *Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ*. Praha: Svoboda 1969, s. 101

via strany dožadovať výmeny skompromitovaných funkcionárov, ktorí boli nedávno zvolení do funkcií v okresných a krajských výboroch KSS. Naliehavé požiadavky na personálne výmeny vychádzali nielen z členskej základne KSS, ale aj z radov verejnosti, najmä z prostredia mládežníckeho hnutia. Komunisti XII. Základnej organizácie KSS v Závode SNP v Žiari nad Hronom sa na riadnej (28. marca 1968) a mimoriadnej (4. apríla 1968) schôdzi zaoberali aktuálnymi otázkami obrodného procesu. V rezolúcii adresovanej ÚV KSS a ÚV KSČ žiadali „previesť dôsledne výmenu funkcionárskeho aktívu v komunistickej strane od ÚV až do základných organizácií všade tam, kde to vyžaduje záujem členov strany alebo aj verejnej mienky. Funkcionárov odvolať čestným, demokratickým spôsobom... v žiadnom prípade ich nenechávať oportunisticky na doterajších funkciách vzhľadom na ich bývalé zásluhy, keď pritom dokázateľne porušovali demokratické princípy, plnili vždy slepo, hoci aj disciplinovane len pokyny a nariadenia vyšších orgánov, keď voči týmto smerniciam a pokynom nemali výhrady a nevyslovili ich nadriadeným orgánom. Treba postupovať nekompromisne aj pri odvolávaní funkcionárov za ich odbornou-kvalifikačnú neschopnosť, i keď sa neprevinili voči demokratickým princípom pri svojej práci.“³⁸

Žiarski komunisti navrhovali, aby sa u všetkých funkcionárov komunistickej strany hodnotili ich postoje nie od januára 1968, ale od XX. zjazdu KSSZ (1956), respektíve od roku 1963, keď začalo pôsobiť Dubčekove progresívne vedenie KSS. Okrem menovite uvedených funkcionárov KSS na miestnej, okresnej a krajskej úrovni navrhovali odvolať z funkcií aj konzervatívco v vedení: povereníka školstva Mateja Lúčana alebo člena predsedníctva ÚV KSS Miloša Hruškoviča. S takýmto vývojom v komunistickej strane a v spoločnosti však Dubček ani Biľak nepočítali. Medializované požiadavky na personálne zmeny vyvolávali vo vedení komunistickej strany značný nepokoj a neistotu, ale v podmienkach uvoľnenej cenzúry už neboli schopní im čeliť. V okresoch Žiar nad Hronom a Trenčín začali reformní komunisti ako jedni z prvých formulovať svoje radikálne požiadavky, ktoré vystrašili straníckych funkcionárov v okresoch a krajoch. Tak ako na celom Slovensku, aj v okrese Žiar nad Hronom sa akcelerátorom obrodného procesu stala mládež. Predseda Okresného výboru ČSM v Žiari nad Hronom Vladimír Mečiar ostro kritizoval vedenie KSS za polovičatosť pri riešení personálnych výmen, ktoré sa podľa neho vyhli regiónom: „Rozdelenie funkcií síce teraz nastalo, ale aj tak máme ešte veľa malých Napoleonov, ktorí si hovoria, že kraj, okres, obec, závod, to som ja.“³⁹ Mlá-

³⁸ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 3. 5. 1968, šk. č. 1204

³⁹ MEČIAR, Vladimír. Mladým samostatnú prácu. In *Pravda*, 49, 21. 3. 1968, č. 80

dežnícke hnutie zohralo významnú úlohu nielen v počiatkoch obrodného procesu, ale v jeho smerovaní.

V KSČ i KSS začali po skončení okresných konferencií silnieť hlasy za opätovné zvolanie výročných členských schôdzí a okresných konferencií s cieľom zopakovať voľby. Občania sa formou rezolúcií, mediálnych kampaní, vrátane demonštrácií, usilovali dosiahnuť, aby z funkcií odišli ľudia, ktorí sa v minulosti skompromitovali a stratili dôveru. Ústredný výbor KSČ, aby upokojil situáciu v zneistenom aparáte, prijal rezolúciu, ktorou odmietol návrhy na opätovné zvolanie výročných členských schôdzí a okresných konferencií. Vasil Biľak v tejto súvislosti vyhlásil: „Predsa nie je možná taká prax, aby tajomníci okresných výborov strany sa volili niekde na ulici. ... Nie je možné ustupovať tomu, aby sa na ulici rozhodovalo o tom, či má byť [zvolený] ten či onen, alebo nie.“⁴⁰ Problém však bol v tom, keďže v ústave bola zakotvená vedúca úloha KSČ v spoločnosti, tak aj „ulica“ mala právo vyjadrovať sa k tomu, akí ľudia ju „vedú“. Po druhom kole okresných konferencií bol potvrdený všeobecný trend – nárast počtu inteligencie a mládeže vo volených orgánoch, spojený s nebývalým záujmom o vstup do komunistickej strany. Táto všeobecná tendencia, ktorá navonok nadobudla charakter „generačnej výmeny“, spôsobovala napätie a nepokoj v straníckom aparáte, ktorého základ tvorili nevzdelané a polovzdelané robotnícke kádre, ktoré sa začali opodstatnene obávať o svoju budúcnosť. Postupne sa aparát KSS stával spojencom a hlavnou oporou konzervatívnych síl v zápase s reformistami.

Medializácia požiadaviek na personálne výmeny funkcionárov KSS na miestnej a regionálnej úrovni, demonštrácie občanov za ich odvolanie z funkcií, boli podľa Biľaka zneužívané na „protisocialistické, separatistické nálady spievaním fašistických piesní z obdobia slovenského štátu a pod. ... KSČ nemôže dopustiť, aby títo ľudia boli šikanovaní, škandalizovaní a ponížovaní, i keď sa v ich práci mohli vyskytnúť chyby a nedostatky. Iba ten sa nedopustil žiadnych chýb a „má čisté ruky“, ktorý nič pre socializmus neurobil, sedel „za pecou“ a vyčkával. V tom však nie je žiadna zásluha!“⁴¹ Vždy, keď sa aparát KSS dostal pod tlak verejnosti a cítil sa byť ohrozený, tak sa účelovo vytiahla tzv. ľudácka karta so zámerom zamiesť problémy pod koberec a zjednotiť sa proti „ľudákom“, ktorí im všetkým idú po krku. Podobne vyťahovala tzv. ľudácku kartu aj Praha proti slovenskému národnostno-emanipačnému hnutiu.

Už na druhý deň po zasadaní predsedníctva, 9. apríla 1968, zasadal roz-

⁴⁰ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Zasadnutia plén, 9. 4. 1968, šk. č. 1879

⁴¹ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 8. 4. 1968, šk. č. 1203

šírený Ústredný výbor KSS, na ktorom prvý tajomník ÚV KSS Vasil Biľak demonštroval, že situáciu v KSS má pevne pod svojou kontrolou. Zároveň demonštroval aj jednotu vedenia KSS a jednotu slovenských komunistov. Zasadanie ÚV KSS sa konalo aj za účasti predstaviteľov SNR, spoločenských organizácií a médií. Rokovanie otvoril člen predsedníctva ÚV KSS a podpredseda SNR František Barbírek. Hlavnými bodmi rokovania boli závery aprílového zasadania ÚV KSČ a aktuálna politická situácia na Slovensku. Rovnako ako na aprílovom zasadaní ÚV KSČ sa na program dostali aj personálne zmeny vo vedení KSS, ktorých sa domáhala verejnosť. Vasil Biľak sa vo svojom rozsiahlom referáte sústredil najmä na obranu tzv. Dubčekovho progresívneho vedenia KSS (1963 – 1967) a na závery aprílového zasadania ÚV KSČ. Začal sa štylizovať do role slovenského reformného komunistu, nekompromisného bojovníka za nové, federatívne usporiadanie. Verbálne prechádzal na pozície slovenských reformných komunistov aj v otázke ekonomických a politických reforiem, vrátane autonómneho postavenia KSS ako „národno-politického činiteľa“ v novom politickom systéme. V priebehu obrodného procesu nešlo o ojedinelý jav. Rovnako ako v Česku aj na Slovensku začali na pozície reformných komunistov prechádzať nielen konzervatívci, ale aj bývalí dogmatickí sektári. Vedúci ideologického oddelenia ÚV KSS, konzervatívec Michal Pecho, v prejave pri príležitosti narodenia V. I. Lenina ostro odsúdil nedávnu prax, keď sa „pod zámienkou záujmov celku presadzujú byrokraticko-centralistické tendencie, nerešpektujú národné zvláštnosti, potláča miestna iniciatívu. ... Lenin považoval federatívne usporiadanie viacnárrodného štátu za najlepšie riešenie plného využitia národov“⁴². Podľa Pecha Akčný program KSČ vychádza z leninizmu. „Naša špecifická československá socialistická cesta je v zhode s uplatňovaním proletárskeho internacionalizmu, upevňuje naše priateľské vzťahy so socialistickými krajinami, s Leninovou prvou krajinou víťazného socializmu, Sovietskym zväzom.“⁴³ V tábore konzervatívcov sa diali čudné veci.

Vasil Biľak na zasadaní Ústredného výboru KSS prvýkrát verejne vystúpil s ucelenou koncepciou politického mýtu o Dubčekovom progresívnom vedení KSS, ktorý zohral v podmienkach Slovenska do augusta 1968 významnú úlohu v zápase o politickú moc medzi konzervatívcami a reformistami. Biľak v rozpore s realitou tvrdil, že nástupom Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS v roku 1963 sa v Česko-Slovensku začal obrodný proces. „To, čo sa stalo v januári [1968], nebolo výslednicou práce

⁴² SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 3. 5. 1968, šk. č. 1204

⁴³ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 3. 5. 1968, šk. č. 1204

januárového a decembrového pléna [ÚV KSČ]“, ale bolo výsledkom práce Dubčekovho progresívneho vedenia KSS, jeho novej politickej praxe, ktorá nemalou mierou prispela „k politickému a ideovému zjednoteniu progresívnych síl a názorov na Slovensku, čím sa podarilo silne ovplyvniť i situáciu v celoštátnom meradle...“⁴⁴ Z pochopiteľných dôvodov mýtus o Dubčekovom progresívnom vedení KSS výdatne podporoval aj sám Alexander Dubček. Uvedomoval si, že Biľakovi môže ďakovať nielen za svoje zvolenie do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ, ale aj za tvorbu svojho kultu, ktorý sa po januári 1968 začal udomácňovať aj v Komunistickej strane Slovenska.

Prvý tajomník ÚV KSČ Alexander Dubček si cenil podporu, ktorá sa mu dostávala z KSS vedenej Vasilom Biľakom. V prejave na mimoriadnej krajskej konferencii KSS v Košiciach (6. júla 1968) vysoko vyzdvihoval Vasila Biľaka ako zaslúžilého spolubojovníka, ktorý od roku 1963 „jednoznačne, neochvejne a pevne stál ako opora pri zabezpečovaní tých vážnych úloh, s ktorými strana zápasila v období rokov 1963 až január 1968“⁴⁵. Podľa Dubčeka nie slovenskí reformní komunisti, ale Vasil Biľak spolu s ním pevne stál na Slovensku v prvých radoch bojovníkov za obrodu socializmu v Česko-Slovensku. Priateľstvo Biľaka a Dubčeka bolo hlboké a neotriasol ním ani turbulentný vnútropolitický vývoj v Česko-Slovensku po januári 1968. Vasil Biľak na utajených stretnutiach s predstaviteľmi KSSZ neobviňoval Dubčeka a neoznačoval ho za „kontrarevolucionára“, ale za zmanipulovaného, naivného politika, ktorý si v prvom rade zakladá na svojom mediálnom obraze, osobnom kulte, a ktorý uveril chimére, že je spásiteľom socializmu. Do poslednej chvíle, až do vstupu vojsk Varšavskej zmluvy do Česko-Slovenska, sa Biľak usiloval chrániť svojho starého priateľa. Vytrvalo presviedčal Dubčeka, aby konečne pochopil realitu a aktívne vystúpil proti extrémnym prejavom v spoločnosti. A pri riešení vnútropolitckej situácie v Česko-Slovensku presadzoval návrhy Moskvy.

K prvému otvorenému stretu tzv. Dubčekovho progresívneho vedenia KSS so slovenskými reformnými komunistami došlo v marci 1964 v súvislosti s pamätným vystúpením Gustáva Husáka na mestskej konferencii KSS v Bratislave. Husákov prejav vyvolal medzi delegátmi mimoriadny ohlas, takmer tridsaťkrát bol prerušený dlhotrvajúcimi potleskami. Husák veľmi ostro kritizoval pretrvávajúci systém kultu osobnosti, jeho nositeľov a epigónov a označil ho za hlavného vinníka nielen deficitu demokracie, ale aj celkového úpadku socialistického štátu. Vedenie KSS sa cítilo byť deho-

⁴⁴ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Zasadnutia plén, 9. 4. 1968, šk. č. 1879

⁴⁵ *K otázkam obrodzovacieho procesu v KSČ. Vybrané prejavy prvého tajomníka ÚV KSČ súdruha Alexandra Dubčeka*. Bratislava: VPL 1968, s. 215 – 2016

nestované a ponížené, keď Husák začal kritizovať nedôsledné rehabilitácie, absenciu koncepcie ekonomického rozvoja a poukazoval na neschopnosť a pasivitu funkcionárov komunistickej strany. Na Ústrednom výbore KSS vyvolal Husák doslova šok. Okamžite boli zvolané dve mimoriadne zasadania predsedníctva ÚV KSS a následne bolo zvolané aj zasadnutie ÚV KSS, ktoré sa zmenilo na akýsi stranický koncil, ktorý rozhodoval o Husákovi, ako aj o eliminácii kritických hlasov ozývajúcich sa na adresu kultových praktík Dubčekovho vedenia ÚV KSS, a to či už zo spisovateľskej a novinárskej obce, alebo z akademického a univerzitného prostredia.⁴⁶ Husákovu kritiku kultových pomerov na Slovensku a v Česko-Slovensku rozhorčene odmietli prvý tajomník ÚV KSS Alexander Dubček, ako aj členovia predsedníctva Michal Chudík, Vasil Biľak, František Dvorský a Michal Sabolčík.

Alexander Dubček ostro kritizoval propagáciu federatívneho usporiadania slovensko-českých vzťahov a bol priam zdesený z toho, že nedávno rehabilitovaný Husák, v rozpore s rozhodnutím vedenia KSS, si zobral pod svoje ochranné krídla časopis *Kultúrny život* a jeho redaktorov. V atmosfére požiadaviek na rehabilitáciu slovenských buržoázných nacionalistov, účastníkov povstania, ako aj čoraz hlasnejšieho domáhania sa rovnoprávného postavenia Slovenska a Slovákov v Česko-Slovensku však prvý tajomník ÚV KSS Alexander Dubček nemal odvahu označiť Husáka za malomeštiackeho nacionalistu, ako to urobil Viliam Široký, tak mu prisúdil novú ideologickú nálepku – malomeštiackeho radikála. Poukazoval najmä na to, že svojím verejným vystupovaním sa dostáva do rozporu s politikou vedenia KSS. Podľa Dubčeka tie veci, ktoré Ústredný výbor KSS kritizuje, Husák vidí v pozitívnom svetle ako súčasť „obrodného procesu“, ako to Husák nazýval. Deprimovaný Biľak navrhol veľmi prostoduché riešenie: rozložiť Slovenskú akadémiu vied na kúsky a „bude pokoj“. Husákov historické vystúpenie na mestskej konferencii KSS v Bratislave odštartovalo zápas za demokraciu a federatívne usporiadanie Česko-Slovenska, ktorý v rokoch 1964 – 1968 nadobudol charakter obrodného procesu socializmu, vedeného slovenskými reformnými komunistami.

V podmienkach takzvanej destalinizácie (verejného zatracovania Stalina stalinistami pri uchovaní stalinského modelu socializmu) Dubček nemal odvahu navrhnúť opätovné vylúčenie z KSČ nedávno rehabilitovaného Husáka. Uvedomoval si riziká, aké by mu v danej politickej situácii hrozili pri takomto radikálnom postupe. V polovici 60. rokov mal Gustáv Hu-

⁴⁶ Bližšie pozri *Zasadanie Ústredného výboru KSS konané dňa 20. 3. 1964 v zasadačke SNR. Stenografický záznam*

sák už pomerne silnú pozíciu nielen medzi inteligenciou a mládežou, ale aj v spoločnosti, ktorá sa domáhala nielen rehabilitácie nespravodlivo odsúdených, ale aj rehabilitácie slovenskej štátnosti a rovnoprávného postavenia Slovenska v Česko-Slovensku. Diskusiu na marcovom zasadaní ÚV KSS v roku 1964 ukončil Michal Sabolčík konštatovaním, ktoré vystihovalo realitu, že Dubčekove progresívne vedenie KSS stráca pôdu pod nohami a na politickú scénu nastupujú slovenskí reformní komunisti, podporujúci obrodný proces. Sabolčík konštatoval, že ako delegáti ÚV KSS boli vyslaní do rôznych stranických organizácií, z ktorých si však priniesli veľmi deprimujúce poznatky: „Aký paradox sa vytvoril? Keď stojíš na pozíciách strany [rozumej na pozíciách Dubčekovho progresívneho vedenia KSS], si dogmatik, keď nadávaš na stranu, si v línii obrodného procesu.“⁴⁷ Sabolčík informoval členom ÚV KSS, že v danej situácii nebudú prijímať žiadne rezolúcie proti Husákovi. Veľmi sa obávali politického škandálu a prípadného rozkolu v KSS, ktorý by mohol znamenať koniec ich politickej kariéry. Nakoniec celú kauzu zamietli pod koberec. Na dôkaz lojality s Dubčekom niektoré krajské výbory KSS (Bratislava, Banská Bystrica) prijali rezolúcie, v ktorých odsúdili vystúpenie Husáka na mestskej konferencii. Po bratislavskej mestskej konferencii KSS sa vedúci predstaviteľ slovenských reformných komunistov Gustáv Husák stal pre Dubčekove progresívne vedenie KSS nepriateľom číslo jedna. Dubček s Biľakom sa utvrdili v presvedčení, že za žiadnu cenu neumožnia Husákovi vstúpiť do politického života. Husák si túto realitu veľmi dobre uvedomoval.

Spor medzi reformnými komunistami a konzervatívcami o tzv. Dubčekovom progresívnom vedení KSS v roku 1968 gradoval. Táto otázka bola v marci 1968 nepriamo nastolená aj na mestskej konferencii KSS v Bratislave. Na rozdiel od Vasila Biľaka a Alexandra Dubčeka slovenskí reformní komunisti kládli počiatok obrodného procesu na Slovensku do roku 1964 a označovali Bratislavu a nie Dubčekov Ústredný výbor KSS za „najčulejšie centrum obrodzovacieho hnutia v republike“. Biľakovu legendu o Dubčekovom progresívnom vedení KSS podporili na aprílovom zasadaní ÚV KSS v roku 1968 najmä Michal Sabolčík, Viliam Šalgovič, Ján Janík, ale aj niektorí reformní komunisti (Viktor Pavlenda). Tento účelový mýtus sa čoskoro ukázal ako účinná zbraň nielen na zamedzenie personálnych zmien v aparáte KSS, ale aj na eliminovanie hlasov kritizujúcich tento raz už Biľakove pokrokové vedenie KSS. Osobné vzťahy medzi Husákom na jednej strane a Dubčekom a Biľakom na druhej strane boli veľmi vyhrotené aj

⁴⁷ *Zasadanie Ústredného výboru KSS konané dňa 20. 3. 1964 v zasadačke SNR. Stenografický záznam, s. 251*

po roku 1968. Gustáv Husák i vo funkcii podpredsedu vlády nič nezostal dlžný svojmu naturelu, keď sa vyjadroval na adresu nemohúceho prvého tajomníka ÚV KSČ Alexandra Dubčeka: „Proč v Praze děláte z Dubčeka geroje? Je to průměrný herec. Vše přivede do průseru!“⁴⁸ Bohužiaľ, Husáková predpoveď sa naplnila do posledného písmena.

Vasil Biľak sa s podporou prvého tajomníka ÚV KSČ Alexandra Dubčeka prezentoval ako jeho nástupca a pokračovateľ politiky, ktorú presadzovalo Dubčekove progresívne vedenie KSS. Biľak, odvolávajúc sa na svojho starého priateľa Dubčeka, odmietal názory, že Slovensko zaostáva v obrodnom procese a že v Bratislave nie sú v takom rozsahu odvolávaní zo svojich postov vedúci funkcionári ústredných orgánov, ako sa to deje v Prahe. Argumentoval tým, že pokrokové Dubčekove vedenie KSS, na rozdiel od ÚV KSČ, má vraj tieto personálne zmeny už dávno za sebou. Počnúc Karolom Bacílkom a končiac bývalým predsedom SNR Michalom Chudíkom, ktorého na zasadaní ÚV KSS navrhol odvolať z funkcie člena predsedníctva ÚV KSS. Členom Ústredného výboru KSS však Chudík naďalej zostal. Pre Biľaka a Dubčeka boli totiž prijateľnejšími členmi Ústredného výboru KSS dogmatickí sektári Michal Chudík, Michal Sabolčík, František Dvorský a Rudolf Cvik než Gustáv Husák. S výnimkou niekoľkých príliš krikľavých prípadov, na ktoré poukazovala verejnosť, si Biľak s Dubčekom neželali žiadne personálne zmeny v aparáte KSS, ktorý si za uplynulých päť rokov budovali a ktorý bol ich silnou oporou. To bolo aj hlavným dôvodom, prečo po januári 1968 došlo k upevňovaniu pozícií konzervatívnych síl v aparáte KSS.

V snahe zabrániť reformným komunistom, aby ovládli Ústredný výbor KSS, bolo pod tlakom verejnosti prijaté kompromisné riešenie. Ako pri „kreovaní“ predsedníctva ÚV KSČ, tak aj v prípade predsedníctva ÚV KSS nedošlo k jeho voľbe, ale bolo rozšírené o nových členov. Deväťčlenné Dubčekove progresívne vedenie KSS, od januára 1968 na čele s Vasilom Biľakom, bolo na plenárnom zasadaní ÚV KSS v tajných voľbách doplnené o troch reformných komunistov (Jozef Zrak, Viktor Pavlenda a Anton Ťažký). Ďalším členom predsedníctva, namiesto Michala Sabolčíka, sa stal konzervatívec Ondrej Klokoč, pôvodne navrhnutý na funkciu predsedu ÚV Slovenského národného frontu.⁴⁹ V dôsledku tlaku verejnosti bol Sabolčík zbavený funkcie člena predsedníctva ÚV KSS a bol preradený za kandidáta predsedníctva ÚV KSS. Vo funkcii kandidáta predsedníctva

⁴⁸ LÖBL, Karel. *Naděje a omyly. Vzpomínky na onu dobu*. Praha: Academia 2012, s. 325

⁴⁹ Keď Ladislav Novomeský odmietol prijať funkciu predsedu SNR, funkcie sa ujal O. Klokoč. Do funkcie predsedu ÚV SNF bol zvolený reformný komunista Samo Falťan.

zostal aj ďalší Novotného dogmatik František Dvorský. A to aj napriek silnému odporu členov ÚV KSS. Reformisti boli v predsedníctve len do počtu, v pomere traja reformisti k ôsmim konzervatívcom a dogmatikom. Obdobná situácia bola aj v „novom“ Sekretariáte ÚV KSS, ktorého členmi sa stali historik Samo Falčan a šéfredaktorka *Pravdy* Mária Sedláková.

Jedným z diskutovaných problémov na aprílovom zasadaní ÚV KSČ sa stala aj otázka zvolania mimoriadneho zjazdu. Na rozdiel od KSČ sa však táto otázka nestala na zasadaní ÚV KSS predmetom rozsiahlejšej diskusie. Vasil Biľak, zaštitiac sa prvým tajomníkom ÚV KSČ Alexandrom Dubčekom, informoval členov ústredného výboru, že ÚV KSČ na svojom poslednom zasadaní sa rozhodol odložiť termín volieb do zastupiteľských zborov na neskoršie obdobie, odmietol aj hlasy dožadujúce sa zvolania mimoriadneho zjazdu KSČ a uzniesol sa „urýchliť prípravu k zvolaniu riadneho XIV. zjazdu KSČ“⁵⁰. Ústredný výbor KSS vzal informáciu na vedomie.

Nečakane komplikovaná situácia však vznikla v súvislosti so schvaľovaním *Návrhu rezolúcie o súčasnej politickej situácii na Slovensku*, ktorú pripravila komisia vedená členom predsedníctva a tajomníkom ÚV KSS Jánom Janíkom. (Členmi komisie boli Matej Lúčan, Viktor Pavlenda, Viliam Šalgovič a Anton Ťažký). Predmetom sporu medzi reformistami a konzervatívami sa stala tradičná otázka – hodnotenie tzv. Dubčekovho progresívneho vedenia KSS, respektíve hodnotenie vývoja na Slovensku v rokoch 1963 – 1967. V návrhu rezolúcie sa totiž uvádzalo, že Ústredný výbor KSS oceňuje politickú podporu pracujúcich Ústrednému výboru KSS, ktorá sa prejavovala od roku 1963 po nástupe Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS. „Nové vedenie Ústredného výboru KSS, ktoré nadväzovalo na veľké pokrokové tradície národa, na veľké tradície robotníckeho a komunistického hnutia, na násilne prerušenú kontinuitu revolučného hnutia započatého Slovenským národným povstaním, muselo prakticky denne zápasit' s rôznymi tlakmi a súčasne odolávať aj silám, ktoré ho svojím neuváženým počínaním tlačili na pozície, z ktorých sa chcelo vymaniť. ... Už v tomto období sa podstatne vymenilo vedenie ÚV KSS. Odišli najmä tí, ktorí mali veľký podiel na deformáciách a boli nositeľmi dogmatizmu a nesprávnych metód práce.“⁵¹ A k rovnakým personálnym výmenám došlo údajne aj v Slovenskej národnej rade. Keďže konzervatívci, na čele s tajomníkom ÚV KSS Janíkom, mali v komisii väčšinu, podarilo sa im presadiť do návrhu rezolúcie politickú legendu o Dubčekovom progresívnom vedení KSS. Veľkým otáznikom však bolo, ako sa k návrhu rezolú-

⁵⁰ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Zasadnutie plén 9. 4. 1968, šk. č. 1879

⁵¹ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Zasadnutie plén 9. 4. 1968, šk. č. 1879

cie postavia členovia ÚV KSS, a to nedokázali odhadnúť ani konzervatívci a ani reformisti. Jediné, čo si oba tábory uvedomovali, bolo, že návrh rezolúcie vyvolá v ústrednom výbore ostré spory, ktoré môžu vyústiť aj do rozkolu. A to za žiadnu cenu nechceli pripustiť konzervatívci na čele s Vasilom Biľakom.

Vystúpenie Vasila Biľaka na zasadaní ÚV KSS malo značný ohlas v masovokomunikačných prostriedkoch. A mýtus o pokrokovom Dubčekovom vedení KSS začal dostávať prvé trhliny. Silná oponentúra voči Biľakovi zaznela najmä z časopisu *Kultúrny život*, ktorý v rokoch 1963 – 1964 na vlastnej koži pocítil kultové praktiky Dubčekovho progresívneho vedenia KSS. Vladimír Maňák nezvyčajne ostro polemizoval s tvrdením Biľaka, že na čele KSS stoja už od roku 1963 tí najprogresívnejší ľudia: „Situácia na Slovensku (a v celom štáte) medzi rokmi 1963 až 1968 vyžaduje serióznu analýzu, a nie len tak púšťať do vetra slová o „priúzkom priestore“. Už bez analýz je zjavné, že demokratizačné hnutie stotočných ľudí v roku 1963 bolo v nasledujúcich rokoch potlačené a že v roku 1963 bol aj na Slovensku vládnucci stranícky aparát v defenzíve predovšetkým proti tomuto hnutiu ‚zdola‘.“⁵² Rovnako aj Pavol Števíček odmietal akceptovať názory, že Dubčekove progresívne vedenie KSS má už dávno za sebou diskusie o zásadných otázkach vývoja socialistickej spoločnosti, ktoré vraj dokončili v rokoch 1963 – 1964. Týmto sa totiž snažil Biľak zdôvodniť skutočnosť, že na rozdiel od Česka neprebíha na Slovensku toľko zásadných politických diskusií.

Pavol Števíček oponoval týmto názorom a pripomenul staronovému vedeniu KSS, že na Slovensku „... neboli roku 1964 [diskusie k politickým otázkam] ani tak dokončené ako zarazené, zastavené brachiálnou mocou tlačového dozoru a stranického aparátu. ... Vtedy bolo i teraz je jedinou evidentnou pravdou, že na Slovensku bolo a je prinajmenej toľko osobnej moci ako v Čechách. ... Veľká časť z tohto zboru slovenských politikov, ktorý potláčal pohyb k pravde a k rehabilitácii národa v roku 1964, hovorí dnes o sebe, že vedie zápas progresívnych síl i za demokraciu, i za federáciu. Niekdajší brzdári stali sa vodičmi, dokonca vodcami – to nevzbudzuje dôveru.“⁵³ V ankete *Kultúrneho života* kritizoval Milan Rúfus systém „hromozvodu“, keď všetka vina sa pripisovala M. Chudíkovi, alebo R. Cvikovi. A ako sarkasticky podotkol, podľa niektorých od roku 1963 prekvitala na Slovensku už len samá nevinnosť. Števíček poznamenal na adresu mýtu o Dubčekovom progresívnom vedení KSS, že predtým a rovnako aj teraz je ťažké „... uveriť v legendu, podľa ktorej stranické vedenie na

⁵² MAŇÁK, Vladimír. Je to pravda? In *Kultúrny život*, 23, 26. 4. 1968, č. 17

⁵³ ŠTEVÍČEK, Pavol. Podmienky a pripomienky. In *Kultúrny život*, 23, 29. 3. 1968, č. 13

Slovensku bolo „protinovotnovské“, a teda progresívne najmenej od roku 1963 a potom už furt až do roztrhania tela. Ak ma pamäť neklame, bolo to skôr naopak⁵⁴. Všeobecne známou sa neskôr stala verejná výzva rozhlasovej redaktorky Oty Plávkovej na júnovom zjazde česko-slovenských novinárov v Prahe v roku 1968: „Premeňme demokratizáciu na demokraciu, pretože pre nás Slovákov je bytostne dôležité, s kým na čele vstúpime do federácie.“ Všetka kritika za kultové praktiky Dubčekovho progresívneho vedenia KSS sa však sústreďovala na Vasila Biľaka, v ktorom zastával funkciu ideologického tajomníka. Kritici hodnotili činnosť Biľaka v rokoch 1963 – 1967 predovšetkým cez prizmu jeho aktuálnych promoslovenských postojov. Kult osobnosti Alexandra Dubčeka bol totiž v roku 1968 taký silný, že ani tí najradikálnejší kritici nemali odvahu kritizovať ho za porušovanie princípov demokracie a uplatňovania kultových metód v čase, keď vykonával funkciu prvého tajomníka ÚV KSS.

Vasil Biľak si na zasadaní ústredného výboru uvedomoval riziká, keby legenda o Dubčekovom progresívnom vedení KSS sa v súvislosti so schvaľovaním návrhu rezolúcie stala predmetom sporov a polemík. Obával sa diskusie, ktorej výsledky bolo ťažké predvídať. Z politického hľadiska Biľakovi mimoriadne záležalo na tom, aby mohol navonok demonštrovať jednotu ÚV KSS a predovšetkým, aby mohol demonštrovať, že situáciu v KSS má plne pod svojou kontrolou. Týmto jeho cena stúpala nielen v KSČ, ale najmä v očiach Moskvy. Vo vrcholovej politike mohol hrať slovenskou kartou. Na zasadaní ÚV KSS nastala patová situácia. Po dohode s predsedom návrhovej komisie Jánom Janíkom sa Biľak rozhodol, že ústredný výbor nebude prijímať žiadnu rezolúciu. Janík informoval o tomto rozhodnutí členov ústredného výboru s tým, aby podporili *Rezolúciu k súčasnej politickej situácii*, prijatú na aprílovom zasadaní ÚV KSČ, ktorá „plne odráža problémy a potrebu riešenia aj na Slovensku a o ňu sa treba v orgánoch i organizáciách strany opierať, na jej základe problémy vysvetľovať a pristupovať k realizovaniu uznesení ústredného výboru“⁵⁵. Predseda návrhovej komisie zároveň odporučil, aby sa Ústredný výbor KSS stotožnil s hodnotením politickej situácie na Slovensku, tak ako je obsiahnutá v referáte Vasila Biľaka. Navrhol, aby výťah z referátu bol zverejnený v tlači⁵⁶ a referát v plnom znení bol daný k dispozícii okresným a krajským výborom KSS.

⁵⁴ ŠTEVČEK, Pavol. 108 dní do federácie. In *Kultúrny život*, 23, 12. 7. 1968, č. 28. Pozri tiež MORAVEC, Jan. *Antipoučení*. Praha: Naše vojsko 1990, s. 251 – 254

⁵⁵ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Zasadnutie plén 9. 4. 1968, šk. č. 1879

⁵⁶ BIĽAK, Vasil. Socialistický demokratizačný proces sa nezastaví. In *Pravda*, 49, 10. 4. 1968, č. 100

V stanovisku k štátoprávnemu usporiadaniu ÚV KSS odmietol asymetrické usporiadanie slovensko-českých vzťahov a vyslovil sa za neodkladnú prípravu federatívneho usporiadania a novej ústavy. Uložil komunistom v predsedníctve SNR vypracovať najneskôr do konca júna 1968 návrh ústavného zákona o novej pôsobnosti Slovenskej národnej rady a jej výkonných orgánov; pripraviť návrh organizačnej štruktúry výkonných orgánov SNR a konkretizovať ich pôsobnosť na jednotlivých úsekoch štátnej správy a hospodárskeho riadenia; vypracovať rozbor obsahovo-vecnej problematiky ekonomických vzťahov (vrátane ich kvalifikácie) v politicko-ekonomickom federatívnom modeli. Zároveň schválil riadiacu komisiu ÚV KSS pre prípravu projektu federatívneho štátoprávného usporiadania v zložení: František Barbírek, Vojtech Daubner, Samuel Falťan, Elena Filová, Róbert Harenčár, Anton Jankech, Vasil Kapišovský, Ondrej Klokoč, Ladislav Kompiš, Karol Laco, Ivan Litvaj, Matej Lúčan, Vladimír Mináč, Daniel Okáli, Viktor Pavlenda, Michal Pecho, Anton Rašla, Rudolf Szabó, Miloš Ukropec a Félix Vašečka. Od apríla 1968 koordinoval a viedol práce na príprave federatívneho usporiadania podpredseda vlády Gustáv Husák.

Krajské a mestské konferencie komunistickej strany

Po marcových okresných konferenciách sa 19. apríla – 5. mája 1968, rovnako v dvoch kolách, konali v zmenenej spoločenskej atmosfére krajské a mestské konferencie KSČ (KSS). Už v priebehu okresných konferencií sa ozývali kritické hlasy, že konferencie sa nekonajú v duchu obrodného procesu a že na konferenciách neboli vytvorené dostatočné podmienky pre demokratické voľby do okresných výborov. Predmetom kritiky boli aj členovia okresného aparátu a delegovaní členovia z vyšších stranických orgánov, že ovplyvňovali voľby do výborov, ako aj voľby delegátov na krajské konferencie.⁵⁷ Podobná kritika zaznievala aj na predchádzajúcich výročných členských schôdzach.⁵⁸ Najviac kritických hlasov zaznelo v Banskobystrickom kraji, ktorý prvý tajomník ÚV KSČ Antonín Novotný pocítil titulom „slovenské Albánsko“. Na čele krajskej organizácie stáli Novotného kádre – dogmatickí sektári Rudolf Cvik s tajomníkom Františkom Augustínom. Prostredníctvom vedúceho tajomníka KV KSS Rudolfa Cvi-

⁵⁷ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 1. 3. 1968, šk. č. 1202

⁵⁸ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Zasadnutia sekretariátu ÚV KSS, apríl – máj 1968, šk. č. 293

ka rozohrával Novotný svoje bizarné hry so „slovenským Albánskom“ proti Bratislave a Ústrednému výboru KSS.

Viac ako tretina základných organizácií nespokojná s výsledkami volieb sa dožadovala zvolania nových okresných konferencií. Tieto hlasy zaznievali najmä z okresov Žiar nad Hronom, Dolný Kubín, ale aj z okresu Spišská Nová Ves. V niektorých okresných výboroch KSS (Žiar n./H., Senica, Komárno, Spišská Nová Ves a ďalšie) urobili po okresných konferenciách personálne zmeny v predsedníctve okresných výborov KSS, a to bez ohľadu na predchádzajúci výsledok volieb. V aparáte ÚV KSS to vyvolalo značný nepokoj a napätie. Po vyhodnotení okresných konferencií pracovníci aparátu ÚV s uspokojením konštatovali, že „po aprílovom pléne ÚV KSČ, vzhľadom na objasnenie s. Dubčeka, nevyskytujú sa požiadavky na zvolanie mimoriadneho zjazdu strany. I tie organizácie, ktoré sa predtým mimoriadneho zjazdu dožadovali, od tejto požiadavky upustili a osvojili si názor, že treba intenzívne pracovať na konkrétnej príprave riadneho XIV. zjazdu KSČ.“⁵⁹ Rovnako s uspokojením prijali aj závery z okresných konferencií o odložení termínu volieb do národných výborov.

Po skúsenostiach s okresnými konferenciami predsedníctvo ÚV KSČ nechcelo nechať nič náhode. Vyslalo na krajské a mestské konferencie delegácie na čele s členmi predsedníctva s úlohou presvedčiť delegátov, aby podporili uznesenie Ústredného výboru KSČ nezvolávať mimoriadny zjazd strany v roku 1968. V dňoch 19. – 21. apríla 1968 sa začalo v šiestich krajských mestách (Bratislava, Praha, Brno, Ústí n./L., Hradec Králové, Ostrava) prvé kolo krajských konferencií. Zatiaľ čo Dubčekovi sa v Bratislave podarilo ovplyvniť delegátov krajskej konferencie, aby upustili od požiadavky zvolať mimoriadny zjazd, O. Černík, D. Kolder, J. Lenárt, O. Švestka a A. Indra boli už menej úspešní. Ako prvá sa za zvolanie mimoriadneho zjazdu v roku 1968 postavila krajská konferencia KSČ v Brne. Jaroslav Šabata v polemike s Drahomírom Kolderom vyhlásil: „Ústrední výbor, tak jak dnes vypadá, nereprezentuje situaci ve straně... Staré politické vedení strany zbankrotovalo.“⁶⁰ Rovnako bola zdôvodňovaná potreba zvolania mimoriadneho zjazdu aj delegátmi krajskej konferencie v Ostrave: „Část nynějších členů ÚV KSČ nikoho nezastupuje. ... Tito lidé sotva mohou novému obrodnému procesu pomáhat. Proto si myslím, že je nutné, aby byl v nejbližší době svolán mimořádný sjezd strany.“⁶¹ Delegáti juhomoravské-

⁵⁹ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 1. 3. 1968, šk. č. 1202

⁶⁰ Závěrečný den jednání krajských konferencí. In *Rudé právo*, 48, 22. 4. 1968, č. 111

⁶¹ Názory na svolání sjezdu. Rozhovor na ostravské konferenci. In *Rudé právo*, 48, 21. 4. 1968, č. 110

ho kraja venovali značnú pozornosť príprave nového štátoprávneho usporiadania. Navrhovali obnoviť v Česko-Slovensku krajské zriadenie, ktoré z administratívneho hľadiska malo tvoriť základ takzvanej trojfederácie (Čechy, Morava a Slovensko). Odporučili Ústrednému výboru KSČ zvolať v roku 1968 mimoriadny zjazd KSČ, ktorý by riešil predovšetkým personálne otázky. Vo svojom návrhu však počítali aj s konaním riadneho XIV. zjazdu KSČ, ktorý mal v roku 1970 riešiť programové otázky. I keď v prvom kole krajských konferencií sa za zvolanie mimoriadneho zjazdu vyslovila len brnianska konferencia, hlasy delegátov za zvolanie mimoriadneho zjazdu silno rezonovali aj na iných konferenciách. Napríklad v Ostrave alebo v Ústí nad Labem len pár desiatok hlasov rozhodlo, že namiesto zvolania mimoriadneho zjazdu v roku 1968 prešiel návrh na „urýchlené zvolanie XIV. zjazdu KSČ“.

Príprava krajskej konferencie KSS v Bratislave sa konala v réžii vedúceho tajomníka západoslovenského Krajského výboru KSS a kandidáta predsedníctva ÚV KSS Františka Dvorského, ktorý sa na konferencii začal prezentovať ako reformista a kritizoval metódy Novotného vedenia. Premenu Dvorského z dogmatického sektára na reformného komunistu delegáti konferencie odsúdili. V snahe vyrovnať sa s dedičstvom Dubčekovho progresívneho vedenia KSS Dvorský navrhol, aby bolo zrušené stanovisko krajskej organizácie z roku 1964, ktoré nesprávne hodnotilo vystúpenie Gustáva Husáka na mestskej konferencii v Bratislave. Na druhý deň, 20. apríla 1968, vystúpil na krajskej konferencii aj prvý tajomník ÚV KSČ Alexander Dubček s úlohou spacificovať hlasy dožadujúce sa zvolania mimoriadneho zjazdu v roku 1968. Emotívne apeloval na delegátov, že po aprílovom zasadnutí Ústredného výboru KSČ nie je priorita komunistickej strany zvolať mimoriadny zjazd, ale rozpracovanie a plnenie úloh akčného programu a riešenie závažných otázok v hospodárskej a politickej oblasti. Hlavným argumentom Dubčeka proti zvolaniu mimoriadneho zjazdu bolo, že zjazd nemôže byť len „kádrovým zjazdom“, ale musí byť zjazdom programovým. Musí byť výsledkom práce celej strany a nielen jej ústredného výboru.

Na krajských konferenciách sa však čoraz hlasnejšie ozývali hlasy za zvolanie mimoriadneho zjazdu a dostávali veľký priestor v masovokomunikačných prostriedkoch. Členovia predsedníctva ÚV KSČ delegovaní na krajské konferencie sa ocitli pod silným tlakom nielen delegátov krajských konferencií, ale aj masovokomunikačných prostriedkov a verejnosti a začali taktizovať. Vedúci tajomník Krajského výboru KSČ v Brne Josef Špaček, aby upokojil delegátov dožadujúcich sa zvolania mimoriadneho zjazdu, prihovárал sa za „maximálne urýchlenie“ zvolania XIV. zjazdu strany.

Niektorí delegáti navrhovali rozdeliť zjazd na dve časti: na mimoriadny zjazd, ktorý v roku 1968 zvolí nový ústredný výbor, keďže časť jeho členov už nikoho nezastupuje, a na riadny zjazd, ktorý sa bude konať v roku 1970 a bude sa venovať programovým otázkam. Tlak za zvolanie mimoriadneho zjazdu, aký na delegátov krajských konferencií vyvinuli masovokomunikačné prostriedky, členovia komunistickej strany a verejnosť, bol obrovský. Na krajské konferencie prichádzali početné delegácie, listy, rezolúcie, uznesenia od členov KSČ, zamestnancov podnikov, ústavov, škôl. Spoločným mottom bola požiadavka na zvolanie mimoriadneho zjazdu v roku 1968. Na tento stupňujúci sa tlak bol nakoniec nútený reagovať na krajskej konferencii v Bratislave aj Alexander Dubček a zavelil na ústup. Navrhoval zvolať mimoriadny zjazd KSČ v prvej polovici roka 1969, respektíve v jarných mesiacoch 1969, len za žiadnu cenu nie v roku 1968. Dubček totiž niekoľkokrát sľúbil Brežnevovi, že v roku 1968 sa nebude konať žiaden zjazd. A Dubček to v Bratislave zdôvodňoval: „Nemožno bez určitej konsolidácie pomerov v strane, t. j. bez doriešenia kľúčových vecných problémov ešte pred zjazdom pripravovať jeho konanie alebo zvolanie. ... Dopracovať tieto obsahové problémy za 3 – 4 mesiace je nemožné a bez účasti celej strany a ľudu by sa mohol prehospodáriť morálny kapitál, ktorý strana v tomto období získala.“⁶² Na krajskej konferencii bolo zvolené nové vedenie na čele s vedúcim tajomníkom Krajského výboru KSS v Bratislave Ladislavom Abrahámom, ktorého však vo funkcii čoskoro vystriedal Eugen Turzo.

Druhé kolo krajských konferencií sa začalo 25. apríla 1968 konferenciou Mestského výboru KSČ v Prahe, na ktorej sa zúčastnila delegácia ÚV KSČ vedená Alexandrom Dubčekom. Už začiatok konferencie predznamenal, že sa na nej zvedie zápas o zvolanie mimoriadneho zjazdu. Pri schvaľovaní programu konferencie sa totiž časti delegátov, podporovaných Vysokoškolským výborom KSČ, podarilo presadiť schválenie samostatného bodu rokovania: zvolanie mimoriadneho zjazdu KSČ. Za zvolanie zjazdu v roku 1968 sa postavila aj Vysoká škola politická ÚV KSČ, niektoré vojenské útvary a pracoviská. Na ÚV KSČ, ako aj na mestskú konferenciu prichádzali početné delegácie, množstvo telegramov a rezolúcií žiadajúcich zvolanie mimoriadneho zjazdu v roku 1968. V snahe vyhnúť sa otvorenému konfliktu s delegátmi mestskej konferencie začal Dubček, tak ako na bratislavskej krajskej konferencii, taktizovať. Prislúbil delegátom, že predsedníctvo ÚV KSČ odporučí na pripravované májové zasadanie Ústred-

⁶² Chceme získať dôveru pracujúcich. Prejav prvého tajomníka ÚV KSČ A. Dubčeka na krajskej konferencii KSS v Bratislave. In *Pravda*, 49, 21. 4. 1968, č. 110

ného výboru KSČ, „aby sme urobili maximum pre to, aby príprava zjazdu prebehla čo najskôr a aby sme zjazd mohli zvolať v maximálne krátkom čase“.⁶³

Rovnako ako v Bratislave aj v Prahe Dubček navrhoval delegátom dva termíny na zvolanie mimoriadneho zjazdu: jar 1969, alebo koniec roka 1968. Z 508 prítomných sa 485 delegátov vyslovilo za zvolanie mimoriadneho zjazdu do konca roka 1968, šiesti boli proti a sedemnásť sa zdržali hlasovania. Bývalý vedúci tajomník Mestského výboru KSČ v Prahe Martin Vaculík vyčítal Dubčekovi na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ, že na pražskej mestskej konferencii vystupoval málo energicky. Dubček mu oponoval, že bol zaskočený požiadavkou na zvolanie mimoriadneho zjazdu v roku 1968.⁶⁴ To, že na pražskej mestskej konferencii bola prijatá formulácia o zvolaní mimoriadneho zjazdu, pripisoval Vaculík predovšetkým nejednotnosti vo vystupovaní členov Ústredného výboru ÚV KSČ delegovaných na krajské konferencie. Členovia predsedníctva, v snahe neprepadnúť na medializovaných rebríčkoch popularity, začali na krajských konferenciách podliehať tlaku za zvolanie mimoriadneho zjazdu, chytráčiť a politikárčiť. Závery z rokovania Mestskej konferencie KSČ v Prahe ovplyvnili postoje delegátov krajských konferencií k zvolaniu mimoriadneho zjazdu v roku 1968.

V rovnakom duchu, v akom vystúpil Dubček na krajskej konferencii v Bratislave, vystúpil aj Vasil Biľak na stredoslovenskej krajskej konferencii KSS, ktorá sa konala 26. – 28. apríla 1968 v Sliači. Vo svojom prejave bol takisto nútený reagovať na hlasy za zvolanie mimoriadneho zjazdu, ktoré rezonovali na krajských konferenciách. Odvolával sa na autoritu Dubčeka a zdôvodňoval, prečo nie je možné zvolať v roku 1968 mimoriadny zjazd. „Nielen komunisti, ale i nestránici by ťažko pochopili, že zjazd nebude riešiť nič iného iba určité zmeny v zložení ÚV [ústredného výboru] a neriešili by sa tie základné otázky hospodárstva, kultúry a ideológie, ktoré ľudí najviac zaujímajú.“⁶⁵ Na krajskej konferencii dominovali dve hlavné témy: federatívne usporiadanie a mimoriadny zjazd. Otázka mimoriadneho zjazdu bola pred delegátov tendenčne postavená ako otázka vyslovenia nedôve-

⁶³ DUBČEK, Alexander. Vystúpenie na Mestskej konferencii KSČ v Prahe v apríli 1968. In *K otázkam obrodzovacieho procesu. Vybrané prejavy prvého tajomníka ÚV KSČ súdruha Alexandra Dubčeka*. Bratislava: VPL 1968, s. 137

⁶⁴ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan. Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968). C. d., s. 437

⁶⁵ Prejav vedúceho delegácie ÚV KSČ, prvého tajomníka ÚV KSS Vasila Biľaka. In *Smer, 20, 23. 4. 1968, č. 97*

ry Alexandrovi Dubčekovi, ktorého médiami vyfabrikovaný kult osobnosti bol už hlboko zakorenený v KSS. Následne Vasil Biľak nemal veľa práce presvedčiť delegátov krajskej konferencie, aby podporili Dubčeka a odmietli hlasy dožadujúce sa zvolania mimoriadneho zjazdu v roku 1968.

V duchu „podpory Alexandra Dubčeka“ prijali delegáti krajskej konferencie uznesenie k mimoriadnemu zjazdu: „Krajská konferencia je toho názoru, že bez kvalitnej obsahovej prípravy by zjazd nesplnil, čo od neho očakáva strana a celá naša spoločnosť. Nepovažujeme za hlavné, aby zjazd riešil iba určité zmeny v zložení ÚV KSČ a k ostatným problémom nezaujímal kvalifikované stanovisko. Zjazd by mal prerokovať nové stanovky strany, návrh novej ústavy, národohospodársky program a zhodnotiť prvé výsledky federatívneho usporiadania štátu.“⁶⁶ V otvorenom liste adresovanom ÚV KSČ a ÚV KSS delegáti konferencie žiadali, aby z ústredných výborov odišli všetci, „ktorí sa aktívne podieľali na deformáciách práce strany v minulom období a aby sa títo súdruhovia nezúčastňovali ani na prípravách zjazdu KSČ“. Príznačné pritom bolo, že prvého tajomníka ÚV KSS Vasila Biľaka sprevádzal na krajskej konferencii Novotného dogmatický sekretár Michal Sabolčík, voči ktorému boli v KSS i v spoločnosti veľké výhrady. Delegáti konferencie odporúčali, aby v období priprav zjazdu boli na zasadanie ústredného výboru pozývaní všetci krajskí tajomníci s poradným hlasom a žiadali „urýchlene zvolať celoštátnu poradu vedúcich pracovníkov krajských a okresných výborov, na ktorej by sa mali zjednotiť stanoviská k zvolaniu zjazdu KSČ“⁶⁷. Na krajskej konferencii bol zvolený za vedúceho tajomníka Krajského výboru KSS v Banskej Bystrici reformný komunista Anton Ťažký a reformní komunisti ovládli aj krajský výbor.

Rovnaký scenár ako v Západoslovenskom a Stredoslovenskom kraji sa zopakoval aj vo Východoslovenskom kraji, kde vedúci delegácie ÚV KSČ Josef Smrkovský, rovnako ako Dubček s Biľakom, obhajoval uznesenie výboru a predsedníctva ÚV KSČ o „urýchlení priprav“ na zvolanie riadneho XIV. zjazdu KSČ, ktorý sa mal konať v roku 1970. V priebehu rokovaní krajských konferencií v Sliači a Košiciach však došlo k nečakanému zvratu. Medzi delegátov začali prenikať rôzne správy, že pražská mestská

⁶⁶ Uznesenie krajskej konferencie stredoslovenskej krajskej organizácie KSS, ktorá sa konala 26. – 28. apríla 1968. In *Smer*, 20, 30. 4. 1968, č. 104. Tvrdenie editorov *Prameny k dejinám československej krize 1967 – 1970* je nekorektné, keď uvádzajú, že stredoslovenská krajská konferencia KSS „se jednoznačne vyslovila proti svolaniu mimořádného sjezdu strany.“ In VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan. *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*. C. d., s. 370

⁶⁷ List z konferencie. In *Smer*, 20, 30. 4. 1968, č. 104

konferencia, na ktorej sa osobne zúčastnil aj Dubček, sa vyslovila za zvolanie mimoriadneho zjazdu KSČ, a to ešte v roku 1968. Tieto informácie, ktoré sa šírili ako blesk, vyvolali medzi delegátmi krajských konferencií na Slovensku značný nepokoj. Slovenskí delegáti to považovali za vyslovenie nedôvery Alexandrovi Dubčekovi a predsedníctvu ÚV KSČ. V kontexte slovensko-českých vzťahov to vnímali aj ako komplot českých delegátov proti Slovákovi Dubčekovi. Hrozilo, že na konferenciách prepukne otvorený konflikt medzi slovenskými a českými komunistami.

Odpor, aký vyvolala správa o uznesení pražskej mestskej konferencie medzi slovenskými delegátmi, značne vyľakal pražských delegátov. Zástupcovia predsedníctva pražskej krajskej konferencie sa urýchlene telefonicky spojili s novozvoleným vedúcim tajomníkom KV KSS v Banskej Bystrici Antonom Ťažkým a nástojčivo ho uisťovali, že pražská konferencia naďalej podporuje Alexandra Dubčeka. Hroziaci konflikt sa usilovalo zažehnať aj *Rudé právo* a celú záležitosť bagatelizovať ako obyčajné „nedorozumenie“. Účastník pražskej konferencie vysvetľoval v ústrednom tlačovom orgáne KSČ, že stanovisko pražskej mestskej konferencie k mimoriadnemu zjazdu vôbec nie je prejavom nedôvery či nepriateľstva voči Dubčekovi, ale práve naopak, prejavom demokracie: „Je to veľmi konkrétní pomoc a podpora soudruha Dubčeka a všech progresívnych síl v ústředním výboru.“⁶⁸ Uznesenie pražskej krajskej konferencie o zvolaní mimoriadneho zjazdu vyvolalo veľa otáznikov, či Dubček a predsedníctvo ÚV KSČ majú skutočne situáciu v KSČ pod svojou kontrolou a či vôbec majú predstavu o najbližších krokoch komunistickej strany.

Keď sa počas rokovania krajskej konferencie KSS v Košiciach Smrkovský dozvedel, čo sa deje na mestskej konferencii v Prahe, ihneď po svojom prejave sa ponáhlal do Prahy, aby sa mohol zúčastniť na záverečnom dni rokovania. V rozpore s tým, čo hovoril delegátom v Košiciach, Smrkovský už v Prahe nôtil inú pesničku: „Všichni máme snahu ..., aby XIV. sjezd strany byl brzy, ale má-li být sjezdem, musí být náležitě připraven. Budeme prvnímu tajemníkovi soudruhovi Dubčekovi radit, aby se termíny sjezdu zkrátili tak, jak je to vůbec možné.“⁶⁹ Na druhý deň sa vrátil do Košíc a upokojoval dezorientovaných delegátov, že k žiadnemu sporu s Dubčekom na pražskej konferencii nedošlo a všetci naďalej Dubčeka podporujú. Krajská konferencia KSS v Košiciach zvolila do funkcie vedúceho tajomníka KV KSS Jána Koscelanského. Na rozdiel od Česka sa Alexandrovi Dubčekovi, Vasilovi Biľakovi a Josefovi Smrkovskému podari-

⁶⁸ S Dubčekom, ne proti němu. In *Rudé právo*, 48, 29. 4. 1968, č. 118

⁶⁹ Závěrečný den jednání krajských konferencí. In *Rudé právo*, 48, 22. 4. 1968, č. 111

lo na Slovensku dosiahnuť vytyčený cieľ – presvedčiť delegátov krajských konferencií, aby sa stotožnili s uznesením ÚV KSČ a nepodporili hlasy dožadujúce sa zvolania mimoriadneho zjazdu v roku 1968. Týmto mali demonštrovať svoju podporu Alexandrovi Dubčekovi. Väčší chaos si možno asi ťažko predstaviť. Dubček, Biľak a Smrkovský v podstate vydierali delegátov krajských konferencií na Slovensku, keď manipulatívnym spôsobom nastolili otázku mimoriadneho zjazdu ako otázku vyslovenia nedôvery Alexandrovi Dubčekovi. Týmto fakticky znemožnili, aby na krajských konferenciách KSS prebehla diskusia k mimoriadnemu zjazdu, ktorého sa delegáti domáhali už na okresných konferenciách KSS. Na konci tejto bizarnej aféry zostal už len trpký pocit, že Dubček a spol. urobili z delegátov krajských konferencií hlupákov.

Na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ 30. apríla 1968 boli vyhodnocované výsledky krajských konferencií. Požiadavky na zvolanie mimoriadneho zjazdu vyvolali na zasadaní predsedníctva rozpačitú polemiku medzi reformistami a konzervatívami. Ako prvý sa za zvolanie mimoriadneho zjazdu v roku 1968 „s omezeným programom“ vyslovil František Kriegel a podporil ho Jan Piller. Proti mimoriadneho zjazdu sa postavili konzervatívci, najmä Antonín Kapek a Drahomír Kolder. Ostatní, vrátane Dubčeka, neboli schopní sformulovať jasné a zrozumiteľné stanovisko k tejto otázke. Za pozornosť stojí názor Kapeka, ktorý bol rozšírený medzi konzervatívami: „Urychlení sjazdu je otázka s. Dubčeka – strana musí říci své slovo za Dubčeka, aby [to] nebrali za schovávání, s. Dubček musí vystupovat jednoznačně, říci rozhodné slovo a my musíme autoritu prvního tajemníka podporovat, abychom nepřipustili odstřelení Dubčeka...“⁷⁰ Konzervatívci spolu s reformistami, všetci svorne sa dovolávali a schovávali za Dubčeka, ktorý však bezradne prešľapoval na mieste a nebol schopný načrtnúť smer, ktorým sa má KSČ uberať. Keďže prvý tajomník ÚV KSČ nebol schopný zaujať jasné a jednoznačné stanovisko k mimoriadnemu zjazdu, iniciatívy sa chopili konzervatívci. Predseda Ústrednej kontrolnej a revíznej komisie KSČ Miloš Jakeš, v snahe znemožniť konanie mimoriadneho zjazdu v roku 1968 navrhoval, aby namiesto mimoriadneho zjazdu sa kooptovaním doplnili noví členovia Ústredného výboru KSČ, namiesto tých, ktorí odstúpia. Problém bol však len v tom, že až na zopár výnimiek nikto z členov ÚV KSČ sa nechcel dobrovoľne vzdať svojho mandátu. V predsedníctve ÚV KSČ nastala patová situácia. Nebolo schopné sa zjednotiť na termíne zvolania zjazdu. Väčšina jeho členov oportunisticky vyčkávala, ako sa

⁷⁰ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan. Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968). C. d., s. 378

rozhodne bezradný Dubček, ktorý nemal odvahu rozhodnúť sa a ani preziať zodpovednosť za svoje osobné rozhodnutie. Jedným z konštruktívnych východísk, ktoré vyplynuli z rokovania predsedníctva, bolo uznesenie o zvolaní celoštátnej porady vedúcich tajomníkov okresných a krajských výborov na 12. – 13. mája 1968.

Posledná z krajských konferencií sa konala 3. – 5. mája 1968 v Českých Budějoviciach. Delegát Ústredného výboru KSČ Štefan Sádovský upokojoval delegátov krajskej konferencie, že predsedníctvo ÚV KSČ urobí všetko pre to, aby sa mimoriadny zjazd mohol konať v čo najkratšej dobe. Všetky krajské konferencie boli za urýchlené zvolanie zjazdu. Najvyšší orgán komunistickej strany, predsedníctvo ÚV KSČ, bol v tejto otázke v podstate paralyzovaný. Vo vedení KSČ sa začali tvoriť rôzne frakcie a lobistické skupiny, ktoré licitovali a politikárčili s termínom zjazdu. Otázka zvolania mimoriadneho zjazdu vyvolala polarizáciu nielen v KSČ, ale aj v spoločnosti. V členskej základni KSČ zavládol chaos. Priebeh a závery z krajských konferencií boli verným obrazom úplnej neschopnosti prvého tajomníka ÚV KSČ a predsedníctva ÚV KSČ viesť komunistickú stranu a spoločnosť. Dve z jedenástich krajských konferencií sa vyslovili za konanie mimoriadneho zjazdu v roku 1968 (mestská konferencia v Prahe a krajská konferencia v Brne). Ostatných deväť krajských konferencií (v Prahe, Českých Budějoviciach, Ústí n./L., Plzni, Hradci Králové, Ostrave, Bratislave, Sliachi a Košiciach) sa vyslovilo za urýchlenú prípravu mimoriadneho, alebo za konanie riadneho XIV. zjazdu KSČ. Každý si však po svojom vysvetľoval „urýchlenú prípravu“ mimoriadneho zjazdu.

V porovnaní so Slovenskom bola situácia v komunistickej strane v Česku navonok rozdielna. Hlasy za zvolanie mimoriadneho zjazdu síce zoznievali v Česku razantnejšie, ale najmä preto, lebo v masovokomunikačných prostriedkoch dostávali oveľa väčší priestor. Z krátkodobého hľadiska sa upätosť na zvolanie mimoriadneho zjazdu stávala akosi prioritnou agendou väčšiny českých reformných komunistov. Už v predvečer aprílového zasadania ÚV KSČ Zdeněk Mlynář agitoval za čo najrýchlejšie zvolanie mimoriadneho zjazdu. „Strana jako celek je schopna vytvořit nyní takový ústředný výbor, v němž by nebyl vysoký podíl těch funkcionářů, kteří důvěru komunistů zklamali a ztratili.“⁷¹ Mlynář apeloval na členov Ústredného výboru KSČ, ktorý zasadal na druhý deň, aby zaujali jasné stanovisko k zvolaniu mimoriadneho zjazdu. Prvému tajomníkovi ÚV KSČ Alexandrovi Dubčekovi sa však podarilo presvedčiť členov ústredného vý-

⁷¹ MLYNÁŘ, Zdeněk. Plénum ÚV KSČ a politika strany. In *Rudé právo*, 48, 31. 3. 1968, č. 90

boru, aby odmietli hlasy za zvolanie mimoriadneho zjazdu. A nakoniec delegáti ÚV KSČ boli na krajské konferencie vysielaní s mandátom obhajovať *Rezolúciu k súčasnej politickej situácii*, schválenú na aprílovom zasadaní Ústredného výboru KSČ, v ktorej sa uvádzalo: „Ústredný výbor považuje za nutné urychliť svolánie sjazdu strany tak, jak to dovolí seriózní príprava sjezového jednaní. Je třeba, aby sjezd projednal ďalší perspektivu spoločenského i hospodárskeho vývoje v našej zemi.“⁷² Paradoxom však bolo, že samotní členovia predsedníctva ÚV KSČ delegovaní na krajské konferencie začali spochybňovať platnosť a záväznosť rezolúcie prijatej pred pár týždňami.

Turbulentný vývoj na krajských konferenciách v súvislosti s požiadavkami na zvolanie mimoriadneho zjazdu veľmi pozorne sledovala a vyhodnocovala Moskva. Veľvyslanec ZSSR v Prahe S. V. Červonenko a chargé d'affaires Ivan Ivanovič Udal'cov už po prijatí Akčného programu KSČ začali biť na poplach. V rézii KGB fabrikovali správy o hrozbe kontrarevolúcie v Česko-Slovensku. Po prvom kole krajských konferencií Červonenko pozitívne hodnotil, že delegáti nedali súhlas k zvolaniu mimoriadneho zjazdu KSČ.⁷³ Vedenie KSSZ sa odmietavo stavalo k zvolaniu mimoriadneho zjazdu v roku 1968 najmä z obavy, že dôjde k rozsiahlej generáčnej výmene, k výmene celej garnitúry osvedčených straníckych funkcionárov, s ktorými si Moskva vybuodovala dlhodobé, dôverné styky. Česko-slovenský veľvyslanec v Moskve Oldřich Pavlovský pred ukončením svojej misie informoval pražské ministerstvo zahraničných vecí o svojich rozhovoroch s pracovníkmi aparátu ÚV KSSZ. Vo svojej depeši uvádza stanovisko vedúceho československo-poľského odboru pri ÚV KSSZ Kolesnikova, ktorý tvrdil, že „žádný sjezd strany není možno svolávat pouze za účelem provedení změn v ÚV“⁷⁴.

Vo všeobecnosti možno konštatovať, že chaos okolo zvolania mimoriadneho zjazdu, aký panoval po skončení krajských konferencií, a výsledky volieb nových krajských orgánov vyvolali veľké znepokojenie v Moskve. Olej do ohňa prilievali aj konzervatívci a dogmatickí sektári, ktorí tendenčne vykresľovali vnútropolitickú situáciu v Česko-Slovensku v tých najčernejších farbách. Dňa 30. apríla 1968 si poznamenal Petro J. Šelest do svojho denníka, že informoval Brežneva o prosbe Biľaka a novozvoleného vedúceho tajomníka KV KSS v Košiciach Jána Koscelanského o stretnu-

⁷² *Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ*. Praha: Svoboda 1969, s. 101

⁷³ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970*. Prosinec 1967 – červenec 1968. C. d., s. 145

⁷⁴ TAMTIEŽ, s. 154

tie v Užhorode.⁷⁵ Ešte počas rokovania krajských konferencií sa Vasil Biľak s novozvoleným vedúcim tajomníkom Krajského výboru KSS v Košiciach Jánom Koscelanským začali domáhať stretnutia s prvým tajomníkom ÚV Komunistickej strany Ukrajiny Petrom J. Šelestom. Stretnutie Biľaka so Šelestom zabezpečoval prostredníctvom KGB prvý tajomník Zakarpatského oblastného výboru KS Ukrajiny Jurij V. Il'nickij. Cieľom utajeného stretnutia bolo vyhodnotenie situácie v KSČ po krajských konferenciách a dohoda na spoločnom postupe proti „kontrarevolučným silám“. V tomto období politbyro ÚV KSSZ však neznepokojoval len vývoj v Česko-Slovensku, ale veľké obavy mali aj z vývoja v Poľsku, Rumunsku a Juhoslávii. Vývoj v KSČ po krajských konferenciách utvrdzoval kremel'ských jastrabov v presvedčení, že jediným východiskom je vojenské riešenie tzv. česko-slovenskej krízy.

Moskovské rokovanie delegácií KSČ a KSSZ

V priebehu poslednej z krajských konferencií, krajskej konferencie juhočeského kraja (3. – 5. mája 1968), sa 4. mája konal v Moskve samit vedúcich predstaviteľov KSČ (A. Dubček, O. Černík, J. Smrkovský a V. Biľak) a KSSZ (L. I. Brežnev, A. N. Kosygin, N. V. Podgornij, K. F. Katušev a K. V. Rusakov) o politickej situácii v Česko-Slovensku. Výsledky krajských konferencií vystrašili nielen konzervatívco, ale znepokojili aj Moskvu. Podľa tvrdenia Dubčeka ešte v priebehu prvého kola krajských konferencií mu 14. apríla 1968 telefonoval Brežnev a navrhoval stretnutie predstaviteľov KSSZ a KSČ. Keďže krajské konferencie boli v plnom prúde, predsedníctvo navrhlo, aby sa schôdzka konala až po ich skončení, 4. a 5. mája 1968.⁷⁶ Moskovský samit bol narýchlo zvolaný k posúdeniu aktuálnej politickej situácie v Česko-Slovensku. Rokovanie sa konalo vo veľmi vyhrotenej atmosfére. Generálny tajomník ÚV KSSZ Leonid I. Brežnev si nedával servítku pred ústa a kritizoval uznesenie pražskej mestskej konferencie o zvolaní mimoriadneho zjazdu KSČ v roku 1968 a označil ho za porážku Dubčeka a Černíka. „Pamatujte, s. Dubčeku, že to není konec, ale začátek. Je to začátek vašeho budoucího smutného konce. Je to vážný signál. První tajemník ÚV a šéf vlády vystupují s výzvami a konference schválí úplně opačné usnesení.“⁷⁷ Z pohľadu Moskvy to bolo niečo nepredstavi-

⁷⁵ ШЕЛЕСТ, Петро Е. ... Да не судити будете. Дневниковые записи, вспоминая члена Политбюро ЦК КПСС. Москва: Квинтэссенция 1994, s. 306 – 307

⁷⁶ DUBČEK, Alexander. *Z paměti. Nádej zomiera posledná*. Bratislava: Národná obroda/Práca 1993, s.177

⁷⁷ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. *Mezinárodní souvislosti českoslo-*

teľné. Považovali to za dôkaz o rozklade KSČ a anarchii, aká zavládla v komunistickej strane a spoločnosti.

Podstatou prehlbujúceho sa konfliktu medzi vedením KSČ a politbyrom ÚV KSSZ bolo, že Moskva nielenže nechápala, ale ani nerešpektovala špecifickú situáciu, v akej sa nachádzala KSČ. Na druhej strane vedenie KSČ zasa fatálne podceňovalo zahranično-politické postavenie KSČ a ČSSR. V tomto strete rozdielnych záujmov bolo veľmi ťažké nájsť spoločný priesečník. Obrodny proces v Česko-Slovensku zlyhal v prvom rade na neschopnosti Dubčekovho vedenia KSČ viesť konštruktívny dialóg s Moskvou a partnermi z Varšavskej zmluvy. Z pohľadu vedúceho predstaviteľa KSSZ bolo absolútne vylúčené, aby nižší orgán prijal uznesenie, ktoré je v rozpore s uznesením vyššieho stranického orgánu, v danom prípade s uznesením ústredného výboru a predsedníctva ÚV KSČ. Považovali to za hrubé porušenie základného princípu výstavby strany leninského typu, princípu demokratického centralizmu, na ktorom bola vybudovaná aj gottwaldovská KSČ. Uznesenie pražskej mestskej konferencie o zvolaní mimoriadneho zjazdu považoval L. I. Brežnev za jasný signál, že vedeniu KSČ sa situácia v komunistickej strane vymkla z rúk. Pritom si položil rečnícku otázku: na čo vôbec je potrebný mimoriadny zjazd? Aby Česko-Slovensko zišlo z marxisticko-leninskej cesty a prijal sa reformistický program? Vyhlásil, že je neakceptovateľné, aby sa zjazd pripravoval v hysterickej atmosfére a mítingovom ošiali. Brežnev radil Dubčekovi, aby krízovú situáciu riešil tak, ako ju riešil Gomulka v Poľsku. „Požadavek mimoriadneho sjazdu – to je udička, na níz vás chťejí chytit. ... Vy máte sílu, máte armádu, máte svou milici – to je vaše opora. ... A pokud jde o pomoc, můžete počítat, že z naší strany obdržíte i jinou pomoc, budete-li chtít.“⁷⁸ Brežnev niekoľkokrát zopakoval členom delegácie KSČ ponuku vojenskej pomoci proti kontrarevolučným silám v Česko-Slovensku. Nezabudol dodať, že rovnaký názor zastávajú aj Gomulka, Ulbricht, Živkov a ďalší. Dubček vo svojich pamätiach inak hodnotí priebeh a výsledky moskovského rokovania, než to vyplýva z doposiaľ známych prameňov. Tvrdí, že Brežnev počas rokovania „nevyslovil nijaké priame hrozby – najmä nie také, ktoré by obsahovali vojenskú silu“⁷⁹. V súvislosti s moskovským samitom Vasil Biľak potvrdzuje, že Moskva sa ani v roku 1968 nevzdávala svojich predchádzajúcich zámerov nastálo umiestniť v Česko-Slovensku svoje vojenské jednotky.⁸⁰

venské krize 1967 – 1970. Prosinec 1967 – červenec 1968. C. d., s. 187

⁷⁸ TAMTIEŽ, s. 188 – 189

⁷⁹ DUBČEK, Alexander. C. d., s. 178

⁸⁰ BIĽAK, Vasil. *Až po mé smrti...* Praha: BVD 2014, s. 126

Dubček sa usiloval upokojiť Brežneva a členov politbyra a opätovne ich ubezpečoval, že otázka vedúcej úlohy KSČ v socialistickej spoločnosti je mimo akejkoľvek diskusie: „Nikomu nedovolíme vytvárať v zemi reálnou protiváhu komunistické strany, nedopustíme návrat do období ani pred rokom 1945, ani pred rokom 1948.“⁸¹ V otázke uplatňovania vedúcej úlohy KSČ v socialistickej spoločnosti sa zhodovali českí a slovenskí reformní komunisti, konzervatívci, ako aj dogmatickí sektári. Všetci svorne odmietali, aby v politickom systéme mohli pôsobiť politické strany mimo rámec národného frontu, a odmietavo sa stavali aj k zakladaniu nových politických strán. Pootvorenou otázkou v Česku ostalo len obnovenie sociálnodemokratickej strany. V súvislosti s požiadavkami na zvolanie mimoriadneho zjazdu, ktoré zazneli na krajských konferenciách, sa Dubček ocitol na samite vo veľmi nezávideniahodnej situácii a začal licitovať. Tvrdil, že zjazd by sa mal konať v roku 1970, ale vraj ho budú musieť zvolať skôr. Informoval delegáciu KSSZ, že momentálne sa urýchľujú prípravy zjazdu, ale jeho termín ešte nie je stanovený. Určený bude na pripravovanom májovom zasadaní Ústredného výboru KSČ. Josef Smrkovský podporil Dubčeka a usiloval sa Brežneva upokojiť, že na zjazde nedôjde k rozsiahlym personálnym čistkám, že nedôjde k výmene celého ústredného výboru. Tvrdil, že v 110-člennom ÚV KSČ je len päťdesiat členov, ktorí by chceli vývoj zvrátiť späť a nehnú ani prstom, aby podporili obrodný proces.

Tradičnou agendou Vasila Biľaka na samitoch bola jeho priam teatrálna prezentácia jednoty vedenia KSS, ktoré drží pevne v rukách, ako aj prezentácia konsolidovanej vnútrapolitickej situácie na Slovensku v porovnaní s Českom. V snahe získať podporu politbyra rozohrával po drážďanskom samite nebezpečné hry so slovenskou kartou. Zámerom Biľaka bolo získať na svoju stranu svojho starého priateľa, nerozhodného a váhajúceho Dubčeka. Uvedomoval si totiž, že s Dubčekom, ktorého médiami pestovaný kult a popularita doma i v zahraničí nadobudla nebývalý rozsah, by spoločne mohli nasmerovať obrodný proces do toho správneho riečiska, tak ako si to želala Moskva. Biľak sa na moskovskom samite vyjadril aj k zjazdu KSČ. S uspokojením referoval Brežnevovi, že na krajských konferenciách KSS sa im podarilo eliminovať hlasy dožadujúce sa zvolania mimoriadneho zjazdu. V eufórii z tohto úspechu neváhal použiť ani otvorené vyhrážky adresované vedeniu KSČ: „KSS se zúčastní sjezdu jen v tom případě, že bude dobře připraven, jinak se ho nezúčastníme.“⁸² Českí reformní komu-

⁸¹ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prosinec 1967 – červenec 1968. C. d., s. 166 – 197

⁸² TAMTIEŽ, s. 177

nisti však dobre poznali situáciu v KSS, ako aj pozíciu, akú mal prvý tajomník ÚV KSS Vasil Biľak.

I keď postoje, ktoré na moskovskom samite zaujímal Biľak, komplikovali rokovanie, z tejto strany českí reformní komunisti nemuseli mať veľké obavy. Oveľa horšie však bolo, že takéto antireformné stanoviská, či už zo strany konzervatívco, dogmatických sektárov, alebo aj z prostredia ŠtB, utvrďovali členov politbyra v ilúziách, že česko-slovenskí občania spájajú socializmus a komunizmus predovšetkým so ZSSR a sú bezvýhradne oddaní krajine sovietsk. Z tohto falošného ideologického konštruktu vychádzala rovnako falošná predstava, že česko-slovenskí občania milujú nado všetko ZSSR a prípadnú intervenciu vojsk Varšavskej zmluvy privítajú s nadšením a kyticami kvetov. Politbyro ÚV KSSZ, na základe správ vyfabrikovaných KGB, čím ďalej tým viac verilo sebaklamu, že intervencia vojsk Varšavskej zmluvy do Česko-Slovenska bude v podstate len akousi prechádzkou ružovou záhradou. Politbyro ÚV KSSZ sa stávalo „obeťou“ vlastnej ideológie a propagandy odtrhutej od reality.

Generálny tajomník ÚV KSSZ Leonid I. Brežnev, váhajúci jednoznačne podporiť vojenskú intervenciu do Česko-Slovenska, spočiatku akceptoval Biľakovu ponuku využiť Komunistickú stranu Slovenska na vyvíjanie nátlaku na vedenie KSČ. Podľa P. J. Šelesta po májovom moskovskom samite Brežnev začal presadzovať myšlienku „všetkými silami pôsobiť cez Slovensko“⁸³. Po zvolení do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS Biľak totiž trpel utkvелou predstavou, že je rešpektovaným a všeobecne uznávaným vodcom slovenských komunistov. A z tejto iluzórnej pozície vystupoval nielen na predsedníctve ÚV KSČ, ale aj na samitoch a rôznych stretnutiach s predstaviteľmi KSSZ. Koncom mája 1968, v čase príprav vojenského cvičenia Šumava, to už pochopila aj Moskva a začala si hľadať spojencov predovšetkým v centre moci, v Prahe. S podporou Vasila Biľaka sa však naďalej počítalo.

Členovia delegácie KSČ súhlasili na moskovskom samite s hodnotením politickej situácie v Česko-Slovensku, ako ju predostrel Brežnev, ktorý, podľa scenára KGB, vykresľoval vnútropolitickú situáciu v Česko-Slovensku ako koordinovanú akciu domácich kontrarevolučných síl a medzinárodného imperializmu (USA, NSR). „Chtějí, aby kontrarevoluce v Československu proběhla, aniž by se opakovaly maďarské události.“⁸⁴ Toto bola obohraná pesnička čéfa KGB J. A. Andropova. Dubček v súlade

⁸³ ШЕЛЕСТ, Перпо Е. С. д., s. 307

⁸⁴ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prosinec 1967 – červenec 1968. C. d., s. 178

s Brežnevovým hodnotením vyhlásil: „Nepriateľ jedná. Chce události zvrátiť v záujmu kontrarevolúcie.“⁸⁵ Predseda rady ministrov a člen politbyra Alexej N. Kosygin vytkol predstaviteľom KSČ, že nedoniesli do Moskvy žiaden plán konkrétnych krokov na konsolidáciu vnútropolitckej situácie. Dôrazne upozornil Dubčeka, že vedenie KSČ okrem verbálnych sľubov a uisťovaní, že v Česko-Slovensku je všetko v poriadku, doposiaľ nič neurobilo.

Leonidovi I. Brežnevovi sa na samite podarilo dosiahnuť jeden z hlavných cieľov. Získal súhlas prvého tajomníka ÚV KSČ Alexandra Dubčeka a predsedu vlády Oldřicha Černíka, aby septembrový termín plánovaného veliteľsko-štábného cvičenia Šumava bol v roku 1968 presunutý na skoršie obdobie. Už v druhej polovici apríla 1968 navštívil hlavný veliteľ Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy maršal Ivan I. Jakubovskij v sprievode maršalov Ivana S. Koneva a Andreja A. Grečka Česko-Slovensko s úlohou presvedčiť velenie ČSLA, aby sa cvičenie Šumava uskutočnilo nie v septembrovom termíne, ale už v máji 1968. Táto ich kategorická požiadavka však narazila na zamietavé stanovisko velenia ČSLA, ako aj ministra obrany gen. pluk. Martina Dzúra. Zmenu termínu veliteľsko-štábného cvičenia Šumava sa Moskve podarilo presadiť až na moskovskom samite začiatkom mája 1968. Dubček s Černíkom podľahli nátlaku členov politbyra. Súhlas s posunutím cvičenia na skorší termín dali aj napriek tomu, že velenie ČSLA trvalo na pôvodnom septembrovom termíne.

Na základe doposiaľ známych dokumentov možno konštatovať, že pripravované veliteľsko-štábne cvičenie zohrávalo významnú úlohu v plánoch na inváziu vojsk Varšavskej zmluvy do Česko-Slovenska. To bolo aj hlavným dôvodom, prečo sovietski maršali nekompromisne trvali na urýchlení termínu cvičenia. Cieľom bolo čo najskôr dostať na územie Česko-Slovenska vojská Varšavskej zmluvy a držať ich tam čo najdlhšie. Podľa vývoja situácie v Česko-Slovensku sa mohli „cvičiacie“ jednotky zmeniť na okupačné jednotky. V prípade vyprovokovaného konfliktu, či už vo vedení KSČ, alebo s „cvičiacimi jednotkami“, mohli počítať so spoluprácou tzv. zdravých síl, ako aj časťou kolaborujúcich príslušníkov ŠtB a armády. Jediným problémom a zároveň šťastím pre slovenských a českých reformných komunistov bolo, že tzv. zdravé sily vo vedení KSČ boli neskutočne zbabelé. Nikto z nich nechcel prevziať na svoje vlastné plecia zodpovednosť za okupáciu a politický prevrat. Andropov, na rozdiel od Maďarska v roku 1956, nešiel v Česko-Slovensku v roku 1968 svojho Jánosa Kádára. A táto okolnosť sa stala najväčším politickým problémom pripravovanej okupačnej akcie.

⁸⁵ TAMTIEŽ, s. 184

Ešte v priebehu moskovského samitu oznamoval maršal Jakubovskij ministrovi národnej obrany gen. plk. Dzúrovi, že na základe Dubčekovho súhlasu sa cvičenie vojsk Varšavskej zmluvy uskutoční už v júni 1968. Počas májovej misie ministra obrany maršala Andreja A. Grečka v Česko-Slovensku (17. – 23. mája), sprevádzaného početnou sovietskou generalitou, bol termín vojenského cvičenia definitívne stanovený na 20. – 30. júna 1968. Maršal Grečko, v snahe získať členov politbyra pre podporu invázie a umiestnenia stálych sovietskych jednotiek v Česko-Slovensku, rozširoval dezinformácie o údajnom rozklade česko-slovenskej armády, neschopnej brániť západné hranice. Tieto ničím nepodložené, tendenčné názory si osvojili aj velitelia okupačných armád.⁸⁶ Výdatnú podporu našiel maršal Grečko predovšetkým u predsedu KGB Jurija A. Andropovova, ktorý v koordinácii so sovietskym veľvyslancom v Prahe Stepanom V. Červenkom dezinformoval politbyro o politickej situácii v Česko-Slovensku. V totalitnom systéme, v ktorom sa od čias V. I. Lenina uplatňoval vodcovský princíp, bolo však rozhodujúce presvedčiť vodcu, generálneho tajomníka ÚV KSSZ Leonida I. Brežneva, aby súhlasil s intervenciou do Česko-Slovenska. Podľa niektorých svedectiev to nebolo jednoduché. Brežnev, ako aj niektorí ďalší členovia politbyra, si uvedomoval riziká, aké hrozia nielen ZSSR, ale aj medzinárodnému komunistickému hnutiu, z tejto avanturistickej akcie. I keď názory na úlohu, akú zohral Brežnev pri invázii vojska Varšavskej zmluvy do Česko-Slovenska, sa rôznia, môžeme konštatovať, že na samite v Čiernej nad Tisou už jednoznačne podporoval vojenskú intervenciu do Česko-Slovenska.

Veliteľsko-štábne cvičenie Šumava bolo svojím spôsobom prológom intervencie vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy do Česko-Slovenska. Malo preskúmať a pripraviť podmienky pre okupačnú akciu, o vytvorenie politických podmienok sa mali postarať tzv. zdravé sily vo vedení KSČ. Predovšetkým z medzinárodného hľadiska Moskva potrebovala pre svoje agresívne plány politické krytie, ktorých scenár sa v rokoch 1940 – 1979 (od okupácie pobaltských štátov po okupáciu Afganistanu) v podstate nezmenil. Výnimkou nebolo ani socialistické Česko-Slovensko. Bez ohľadu na politbyro ÚV KSSZ však kremel'skí jastraby ešte pred drážďanským samitom autonómne pripravovali svoje plány na vojenskú intervenciu do Česko-Slovenska. Politbyro ÚV KSSZ a prezídium Najvyššieho soviету ZSSR boli totiž len povestnými potemkinovskými dedinami v totalitnom systéme. Rozhodujúce mocenské akty, ktoré ZSSR od svojho založenia

⁸⁶ Bližšie VENDRAŠKO, Vladimír. *Invaze. Československo 1968. Svědectví velitele*. Praha: Mladá fronta 2014

uskutočnil, či už na vnútro politickej alebo na zahraničnopolitickej scéne, odhaľujú nielen samotný mechanizmus fungovania moci, ale aj skutočnosť, kto bol reálnym držiteľom a vykonávateľom moci v sovietskom systéme.

Počiatky prípravy plánov na okupáciu Česko-Slovenska vojskami Varšavskej zmluvy sú doposiaľ zahalené rúskom tajomstva. Aj ruská historiografia je doposiaľ viac odkázaná na spomienky priamych účastníkov a svedkov tejto dobrodružnej akcie ako na archívny materiál ministerstva obrany a KGB. Memoáre priamych účastníkov okupácie Česko-Slovenska vojskami Varšavskej zmluvy, súčasníkov, ako aj bývalých vysokopostavených príslušníkov KGB však viac zahmlievajú (dezinformujú), než odhaľujú skutočnú pravdu. Reálne možno predpokladať, že do okupačných plánov zapadala kríza vo vedení KSČ, ktorej výsledkom bola personálna výmena na poste prvého tajomníka ÚV KSČ v januári 1968. Labilné, nejednotné vedenie KSČ a destabilizovaná vnútro politická situácia v Česko-Slovensku vytvorili ideálne podmienky pre intervenciu.

Nie je totiž náhodné, že hneď po zvolení Alexandra Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ sa začali pripravovať plány na vojenskú intervenciu do Česko-Slovenska, ktorú mala zdôvodniť Andropovova KGB. Ústredný výbor KSSZ už v marci 1968 pripravoval z psychologického hľadiska členov strany na okupačnú akciu. V tajnej informácii o situácii v Česko-Slovensku určenej pre stranícky aktív upozorňoval Ústredný výbor KSSZ aktivistov, že najnovšie udalosti v Česko-Slovensku sa uberajú negatívnym smerom. V informácii sa uvádzalo, že okrem požiadaviek na ustanovenie „oficiálnej opozície“ voči KSČ sa v ČSSR predkladajú aj návrhy na špecifickú česko-slovenskú cestu k socializmu, ktorá je v protiklade so skúsenosťami iných socialistických štátov a pritom sa vŕaj zdôrazňuje nevyhnutnosť „samostatnej“ zahraničnej politiky. ÚV KSSZ týmto nepriamo poukazoval na situáciu v Rumunsku, Juhoslávii či Albánsku, ako dostať aj ČSSR spod vplyvu ZSSR a oslabiť Varšavskú zmluvu. V ČSSR sa vŕaj ozývajú hlasy na zakladanie súkromných podnikov, na zrieknutie sa systému plánovaného hospodárstva a rozšírenie vzťahov so Západom. V masovokomunikačných prostriedkoch sa propaguje úplné oddelenie komunistickej strany od štátu a návrat ČSSR k buržoáznej republike z čias T. G. Masaryka a E. Beneša. Ústredný výbor KSSZ vyslal členom KSSZ jasný signál, že Česko-Slovensko je ohrozené nástupom kontrarevolúcie.

Možno predpokladať, že plány najvyššieho velenia Sovietskej armády na okupáciu Česko-Slovenska boli pripravené už v prvom štvrtroku 1968. Prípravu okupácie (operácia Dunaj) urýchlilo posunutie termínu cvičenia vojsk Varšavskej zmluvy. Okupácia Česko-Slovenska sa začala pripra-

vovať „paralelne“ s vojenským cvičením Šumava, respektíve, stávala sa jeho súčasťou. Minister obrany maršal Andrej A. Grečko už v apríli 1968 vydal smernicu pre veliteľstvá sovietskych vojsk v NDR, Poľsku a Maďarsku, aby rozpracovali operačné plány okupácie Česko-Slovenska (operácia Dunaj). Príprava okupačných vojsk, ich sústreďovanie pozdĺž česko-slovenských hraníc, bola oficiálne maskovaná vojenskými cvičeniami. Veliteľovi výsadkových vojsk gen. Vasilijovi Filipovičovi Margelovovi bola 8. apríla 1968 doručená direktíva podpísaná ministrom obrany maršalom A. A. Grečkom a náčelníkom generálneho štábu maršalom M. V. Zacharovom. V direktíve sa uvádzalo, že ZSSR a ďalšie socialistické štáty (Bulharsko, Maďarsko, NDR, Poľsko), verné svojej internacionálnej povinnosti a Varšavskej zmluve, sú povinné viesť svoje vojská do ČSSR a pomôcť česko-slovenskej armáde odvrátiť nebezpečenstvo hroziace zo Západu. Po prijatí signálu „Búrka“ mal gen. Margelov vyhlásiť plnú bojovú pohotovosť 7. a 103. gardovej paradessantnej divízie a pripraviť sa na vysadenie v Česko-Slovensku.⁸⁷ Výsadbárom gen. Margelova pripadla totiž dôležitá úloha: obsadiť budovu Ústredného výboru KSCĽ a zaistiť určených členov predsedníctva ÚV KSCĽ. Výsadbári si v podmienkach mesta pri Kaliningrade nacvičovali svoje bojové operácie. Dostali k dispozícii mapy Prahy a pri rekognoskácii dôležitých pražských objektov im boli nápomocní zamestnanci sovietskeho veľvyslanectva. O štyri dni neskôr, 12. apríla 1968, sa veliteľ 38. armády gen. por. Alexander A. Majorov oboznámil s prísne tajným plánom na inváziu do Česko-Slovenska, ako aj s konkrétnymi úlohami, ktoré mal plniť v boji s kontrarevolúciou.⁸⁸ Pripravované vojenské cvičenie Šumava bolo organizované ako politicko-mocenský faktor, ako forma priameho nátlaku na vedenie KSCĽ. Ako sa vyjadril Vasil Biľak na stretnutí s Petrom J. Šelestom: „Na schladenie horúcich hláv je potrebné urýchlene uskutočniť manévry vašich vojsk na území Československa. Keď sa objaví ruský vojak, všetky tie politické krysy zalezú do svojich dier.“⁸⁹ Realita však bola úplne iná.

Konzervatívci a dogmatickí sektári sa po skončení drážďanského samitu začali nástojčivo domáhať príchodu jednotiek Sovietskej armády do Česko-Slovenska v nádeji, že sa im podarí zastrašiť reformných komunistov a najmä udržať a upevniť si svoje pozície v straníckom a štátnom aparáte. Uvedomovali si, že sami nie sú schopní ovládnuť a ešte menej zvrátiť obrodňujúci proces. Ich jedinou a poslednou nádejou zostávala už len Moskva

⁸⁷ МАРГЕЛОВ А. В. – МАРГЕЛОВ В. В. *Василий Маргелов. Десантник № 1*. Москва: ОЛМА-ПИРЕСС 2002, s. 729

⁸⁸ VENDRAŠKO, Vladimír. C. d., s. 11 – 27

⁸⁹ ШЕЛЕСТ, Петро Е. С. d., s. 310

a spojenci z Varšavskej zmluvy. Mali však panický strach z verejnosti. Obávali sa, že ich konšpirácie budú odhalené a boli nútení robiť politiku dvoch tvárí. Na jednej strane deklarovali svoju podporu obrodnému procesu, hlásili sa k Dubčekovi, hlasovali za Akčný program KSČ a presadzovali jeho realizáciu. Na druhej strane si uvedomovali, že sa pohybujú na veľmi tenkom ľade a je len otázkou času, kedy ich obrodný proces zmetie. V utajenej komunikácii s Moskvou a jej emisármi vystupovali ako militantní internacionalisti, oddaní Sovietskemu zväzu, respektíve ako kritici obrodného procesu. Fabrikovali rôzne katastrofické scenáre o kontrarevolučnom sprisahaní, vyvolávali atmosféru ohrozenia socializmu v Česko-Slovensku, intrigovali, ohovárali, dezavovali reformných komunistov. Dôverne poznali svojich partnerov na sovietskej strane, s ktorými desaťročia udržiavali osobné kontakty. Dlhoročná prax v straníckom aparáte ich naučila koncipovať správy, aké chcela Moskva počuť, a to bola zasa voda na mlyn Andropovovej KGB, ktorá pracovala na scenári o česko-slovenskej kontrarevolúcii spojenej so sprisahaním medzinárodného imperializmu.

Problémom obrodného procesu bola neschopnosť vedenia KSČ komunikovať s Moskvou a viesť otvorený dialóg s občanmi. Alexander Dubček po návrate z moskovského samitu pokračoval vo svojej kabinetnej politike. Neinformoval verejnosť o požiadavkách Moskvy a ani o svojich sľuboch, ktoré pravidelne skladal Brežnevovi. Ako Dubček píše vo svojich pamätiach: „Keď sme sa vrátili z Moskvy, rozhodol som sa bagatelizovať naše nezhody aspoň na verejnosti. A takáto bola moja taktika aj v nasledujúcich mesiacoch. Potrebovali sme čas. ... Naše predstieranie, že všetko je v poriadku, bolo vykalkulované.“⁹⁰ Zo strany Dubčeka to bolo veľmi nezodpovedné konanie, ktoré dezorientovalo verejnosť. Dubček hazardoval s dôverou Slovákov a Čechov, hazardoval so suverenitou Česko-Slovenska.

Výsledky moskovského samitu vyvolávali veľa otáznikov a stali sa živnou pôdou pre šírenie rôznych konšpirácií a poplašných správ, ktoré vnášali do spoločnosti napätie a nepokoj. Zahraničná tlač prinášala informácie o samite, ktoré sa líšili od dezinformácií, ktoré verejnosti predkladalo vedenie KSČ. Podľa tlačového orgánu ÚV KSČ „hlavným predmetom rozhovorů byly hospodářské otázky“⁹¹. Dubček označil správy zahraničnej tlače o moskovskom samite za provokácie imperializmu a ubezpečoval verejnosť: „Mohu naše občany ujistiť, že jednání probíhalo v otevřeném a soudružském ovzduší, jak to plyne z charakteru vzájemných vztahů našich zemí a stran, založených na plném respektování vzájemných práv a plné

⁹⁰ DUBČEK, Alexander. C. d., s. 179 – 180

⁹¹ Jednání o hospodářské spolupráci ČSSR – SSSR. In *Rudé právo*, 48, 5. 5. 1968, č. 124

jednotě zájmů. ... Sovětští přátelé přijali výklad o našem úsilí směřujícím k dalšímu rozvoji socialistické demokracie a k posílení autority komunistické strany jako její vedoucí síly s porozuměním.⁹² Veľmi skoro sa však preukázalo, že lož má krátke nohy. Kult osobnosti Alexandra Dubčeka bol však taký silný, že občan, manipulovaný masovokomunikačnými prostriedkami, sa ocitol mimo reality.

Hneď po skončení moskovského rokovania predstaviteľov KSČ a KSSZ zasadalo 6. mája 1968 politbyro ÚV KSSZ, na ktorom L. I. Brežnev informoval o jeho výsledkoch. Dubčeka, ktorého predtým uprednostňoval, hodnotil ako „slabú a pochybnú osobnosť“. Politbyro prijalo k Brežnevovej správe záver, na základe ktorého Vojenská rada ešte v ten deň, 6. mája 1968, posudzovala konkrétny plán praktických opatrení k zásahu v Česko-Slovensku.⁹³ Vojenská rada mala naponáhlo najmä z toho dôvodu, že do Moskvy bol narýchlo zvolávaný samit predstaviteľov piatich štátov Varšavskej zmluvy (ZSSR, BLR, MLR, NDR a PLR), na ktorom mali posúdiť situáciu v Česko-Slovensku a dohodnúť sa na spoločných krokoch. Predseda KGB Jurij V. Andropov a sovietski maršali si od samitu sľubovali, že sa im podarí definitívne presvedčiť Brežneva, že vojenská intervencia je jediným reálnym východiskom z tzv. česko-slovenskej krízy. Predstavitelia KSČ neboli na samit zámerne pozvaní, keďže predmetom rokovania bolo utajované vojenské riešenie česko-slovenskej otázky. Vznikla skutočne bizarná situácia, podobná tej z pred tridsiatych rokov, čo, samozrejme, neušlo pozornosti médií. „Pôldruhého mesiaca po Drážďanech se sešla schůzka představitelů socialistických zemí v pozoruhodně neobvyklém složení: jestliže v drážďanském chyběla tradičně Jugoslávie a méně tradičně Rumunsko, v moskovském zcela netradičně Československo. ... Ve smíšených pocitech našich občanů a státníků se zrcadlí proměna nálad. Atmosféra prvních polednových týdnů a měsíců, kdy všechny nebo téměř všechny spojovala jen jedna obava, aby se to nevrátilo do starých kolejí, je tatam.“⁹⁴

Podľa Šelesta začiatkom mája 1968 Brežnev váhal podporiť vojenskú intervenciu do Česko-Slovenska a uprednostňoval politické riešenie. Poslednou slámkou, ktorej sa Brežnev chytil, bola aj ponuka Vasila Bil'aka, aby Moskva prostredníctvom Komunistickej strany Slovenska vyvíjala nátlak na vedenie KSČ a usmerňovala obrodný proces tým správnym sme-

⁹² Rozhovor soudruha Dubčeka s redakcií Rudého práva. In *Rudé právo*, 48, 7. 5. 1968, č. 126

⁹³ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prosinec 1967 – červenec 1968. C. d., s. 191

⁹⁴ DALIMIL. Obavy a rozvaha. In *Literární listy*, 1., 16. 5. 1968, č. 12

rom. Hneď na druhý deň po zasadaní politbyra ÚV KSSZ Brežnev telefonoval do Kyjeva prvému tajomníkovi ÚV Komunistickej strany Ukrajiny Petrovi J. Šelestovi. Navrhoval mu, aby do Bratislavy odletela skupina odborníkov, ktorá by preskúmala možnosti pôsobiť prostredníctvom Slovenska na obrodny proces. Šelest hodnotil Brežnevov návrh len ako jeho osobné želanie, keďže nič nebolo pripravené. Súčasne Brežnev pozýval Šeesta do Moskvy na rokovanie s W. Gomulkom a T. Živkovom k česko-slovenským udalostiam. Požiadal ho, aby priviedol so sebou aj prvého tajomníka Zakarpatského oblastného výboru KS Ukrajiny Jurija V. Il'nického, ktorý mal na stretnutí referovať o situácii v Česko-Slovensku. Bol to práve Il'nickij, ktorý v spolupráci s predsedom ukrajinskej KGB Vitalijom F. Nikitčenkom sprostredkúval a organizoval tajné stretnutia Vasila Biľaka s Petrom J. Šelestom. Il'nickij bol osobným protežantom Brežneva, ktorý ho dôverne nazýval „Hucul“. S Brežnevom sa spoznal v roku 1945, keď ako politruk 4. Ukrajinského frontu pôsobil na Podkarpatskej Rusi a spoločne sa podieľali na jej soviétizácii a pričlenení k Ukrajinskej SSR.

Schôdzka sa konala v Brežnevovom kabinete na „Starej plošcadi“ 7. mája 1968, v predvečer samitu piatich štátov Varšavskej zmluvy. Šelest pomerne podrobne opisuje vo svojom denníku atmosféru a priebeh rokovania. Bolo to akési zahrievacie kolo a jeho účastníci – P. J. Šelest, J. V. Il'nickij, W. Gomulka a T. Živkov – sa, v intenciách KGB, usilovali presvedčiť pred samitom L. I. Brežneva, že jediným možným riešením tzv. česko-slovenskej krízy je vojenská intervencia. Il'nickij v tých najčernejších farbách vykresľoval nástup kontrarevolúcie v Česko-Slovensku. Presviedčal Brežneva, že vraj už aj príslušníci ŠtB bijú na poplach. V Česko-Slovensku vraj vyčínajú pravicové živly a nedá sa vylúčiť, že sa na ich akciách podieľajú aj príslušníci zahraničných rozvedok. Podľa Šeesta Il'nickij vraj úplne vyvrátil Brežnevove ilúzie o možnosti reglementovať obrodny proces prostredníctvom Komunistickej strany Slovenska. Mimoriadne agresívne vystupoval na porade najmä W. Gomulka. Dubčeka označil za „beznádejny prípad“ a otvorene kritizoval Brežneva za jeho „politiku bozkov“. Brežnev však naďalej váhal a bol presvedčený, rovnako ako aj Vasil Biľak, že s Dubčekom je možné nájsť politické riešenie. Vytlačiť „pravicu“ z mocenských pozícií a znormalizovať masovokomunikačné prostriedky. Vasil Biľak sa do poslednej chvíľe (do 20. augusta 1968) nádejal, že sa mu podarí presvedčiť svojho starého priateľa Dubčeka, aby pochopil realitu a prešiel na promoskovské pozície. KGB však už v tomto období začala „nášho Sašu“, ako v KGB dôverne prezývali Dubčeka, odpisovať.

Rovnako ako v Drážďanoch aj na rokovaní v Brežnevovom kabinete bola otvorená aj otázka tzv. druhého centra v KSČ, ktoré podľa Gomulku pripravuje v Česko-Slovensku kontrarevolučný prevrat. Gomulka hodnotil Dubčeka ako „samolúbeho, politicky krátkozrakého, bezradného politika“, ktorý sa stal ikonou pravicových síl, vedúcich socialistické Česko-Slovensko k „plazivej kontrarevolúcii“. V rovnakom duchu vystúpil aj T. Živkov. Kritizoval zakladanie rôznych klubov, v ktorých videl zárodky budúcich politických strán, čo malo podľa neho viesť k politickej a ideologickej pluralite. Vo svojej kritike sa zamerlal najmä na Akčný program KSČ, ktorý údajne stimuloval činnosť pravicových síl. Nepriamo kritizoval aj tzv. zdravé sily v ÚV KSČ, keď konštatoval, že nemali hlasovať za prijatie akčného programu, ale práve naopak, mali bojovať proti jeho prijatiu. Podľa Živkova aktívne vystupovať proti akčnému programu mali aj Michail A. Suslov, Boris N. Ponomarev, ako aj L. I. Brežnev. Živkov im vyčítal, že nevenovali pozornosť obsahu akčného programu a „takmer ho prijali za program začínajúcej politickej stabilizácie v Československu“⁹⁵.

Ulbricht a Živkov by si, samozrejme, nemohli dovoliť otvorene kritizovať členov politbyra, keby im KGB nekryla chrbát. Všetkých troch Živkovom kritizovaných členov politbyra spájala neochota podporiť inváziu do Česko-Slovenska. (Podľa niektorých svedectiev patrili k nim aj Nikolaj V. Podgornij a Alexej N. Kosygin). V jedenásťčlennom politbyre spočiatku len štyria (P. J. Šelest, Andrej P. Kirilenko, Alexander N. Šelepin a Kyril T. Mazurov) podporovali scenár vojenského riešenia tzv. česko-slovenskej krízy. Pod stupňujúcim sa tlakom silových zložiek (KGB, armáda) nakoniec politbyro súhlasilo s vojenskou intervenciou do Česko-Slovenska. Svoju úlohu pritom zohrali aj militantné postoje predstaviteľov štyroch štátov Varšavskej zmluvy k okupácii Česko-Slovenska. Sivou eminenciou tohto dobrodružného podujatia bol predseda KGB Jurij V. Andropov, ktorý členom politbyra tendenčne prezentoval obrodný proces v Česko-Slovensku ako opakovanie sa „maďarskej kontrarevolúcie“ v roku 1956. A v rozpore s deklarovanou praxou začala KGB aktívne pôsobiť v Česko-Slovensku. Politickú rozvedku KGB v ČSSR viedol Alexander Michajlovič Sacharovskij.

Osobný podiel generálneho tajomníka ÚV KSSZ Leonida I. Brežneva na vojenskom riešení česko-slovenskej otázky je doposiaľ predmetom rôznych polemík a sporov, a to či už pamätníkov alebo historikov. Bývalý predseda KGB a člen politbyra Alexander Nikolajevič Šelepin odmietal

⁹⁵ ШЕЛЕСТ, Петро Е. С. д., s. 308

názory, že Brežnev váhal podporiť intervenciu do Česko-Slovenska. Podľa Šelepina „Brežnev nie že neváhal, ale práve naopak, nástojil [na intervencii] a prehovárал niektorých, skutočne váhajúcich súdruhov“⁹⁶. Na druhej strane bývalý šéf zboru konzultantov pri ÚV KSSZ a riaditeľ Ústavu USA a Kanady Akadémie vied ZSSR Georgij A. Arbatov tvrdí, rovnako ako aj P. J. Šelest, že Brežnev váhal podporiť inváziu do Česko-Slovenska, obával sa následkov.⁹⁷ Podobný postoj, aký zastával Brežnev k riešeniu česko-slovenskej otázky, rezonoval aj na medzinárodnom oddelení ÚV KSSZ. Uvedomovali si totiž, že okupácia Česko-Slovenska poškodí medzinárodnú prestíž ZSSR, zdiskredituje ideu komunizmu vo svete a vyvolá rozkol v medzinárodnom komunistickom hnutí.

Podľa Šelesta diskusia v Brežnevovom kabinete bola značne vyhrotená a nepriniesla očakávaný výsledok. Ak bolo úlohou Živkova a Ulbrichta presvedčiť v predvečer moskovského samitu piatich štátov Varšavskej zmluvy váhajúceho Brežneva, aby podporil intervenciu do Česko-Slovenska, tak rokovanie možno označiť za neúspešné. Moskovský samit sa konal 8. mája 1968 bez účasti zástupcov KSC. S výnimkou Jánosa Kádára sa všetci účastníci samitu zhodli na tom, že v Česko-Slovensku je kontrarevolučná situácia, ktorá ohrozuje celý socialistický tábor. L. I. Brežnev informoval W. Ulbrichta, W. Gomulku, J. Kádára a T. Živkova o výsledku rokovaní s delegáciou KSC vedenou Dubčekom. Odvolávajú sa na stanovisko Vasila Biľaka vyhlásil: „Jednou z forem útoku na KSC se v této době stal, podle jeho slov, požadavek svolat mimořádný sjezd strany. Ujistil, že Komunistická strana Slovenska se drží pevně. Jsou tam také demagogové, ale vedení strany má situaci v rukách. Slovenská komunistická strana nepodporuje návrhy na mimořádný sjezd strany. Bude-li přijato rozhodnutí svolat takový sjezd, komunisté Slovenska se ho nezúčastní.“⁹⁸ V diskusii Kádár označil Dubčeka za naivného politika: „Převzali moc, ale vedení ve straně ve skutečnosti nebylo a ani v současné době není. ... Klíč k československým událostem je právě v tom.“⁹⁹ Úloha Kádára pri vojenskom riešení česko-slovenskej otázky je doposiaľ nevyjasnená. Odpoveď na túto otázku

⁹⁶ АКСЮТИН Ю.В. (сост.). *БРЕЖНЕВ, Л.И. Материалы к биографии*. Москва: Политиздат, 1991, s. 234

⁹⁷ ТАМТІЕЖ, s. 72. Розгі АРБАТОВ, Г. А. *Человек СИСТЕМЫ. Наблюдения и размышления очевидца ее распада*. Москва: Вагриус 2002; Леонид Брежнев в воспоминаниях, размышлениях, суждениях. Ростов н/Д: Феникс, 1998

⁹⁸ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prosinec 1967 – červenec 1968*. C. d., s. 195

⁹⁹ ТАМТІЕЖ, s. 202

je ukrytá predovšetkým v archíve KGB. Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že Kádár ako dôverný priateľ šéfa KGB Jurija A. Andropova plnil špecifickú úlohu pri likvidácii obrodného procesu v Česko-Slovensku.

Na základe niekoľkých Kádárových vyjadrení v prospech obrodného procesu nie je možné robiť ďalekosiahle závery, prípadne stavať ho do protikladu s Ulbrichtom, Gomulkom, Živkovom.¹⁰⁰ Predmetom Brežnevovej kritiky na moskovskom samite predstaviteľov štátov Varšavskej zmluvy sa stal „nový model socializmu“, o ktorý sa vraj usilujú kontrarevolučné sily v Česko-Slovensku. W. Gomulka, W. Ulbricht a T. Živkov ostro kritizovali najmä Akčný program KSČ. Z hľadiska situácie v Ústrednom výbore KSČ bolo označenie akčného programu ako programu kontrarevolúcie netaktické a kontraproduktívne. János Kádár, v snahe odvieť pozornosť od akčného programu, ho začal bagatelizovať a označil ho za bezvýznamný dokument: „Ten jejich program je všeobecný socialistický kompromis. Tam nalezneme absolutně všechno. Jeho stoupenci mohou dělat vše, co se jim zalíbí – i upevnit stranu, i ji rozkládat a přitom se odvolávat na akční program. ... V Československu je teď slabé vedení, které nedrží v rukou stranu a ještě méně – společnost.“¹⁰¹ V otázke akčného programu polemizoval s Kádárom najmä dogmatický stalinista Walter Ulbricht, ktorý ho označil za program kontrarevolúcie.

Jednou z hlavných tém rokovania (ak nie tou najdôležitejšou), ktorá sa stala predmetom rokovania na oboch moskovských májových samitoch, bola príprava veliteľsko-štábného cvičenia vojsk Varšavskej zmluvy na území Česko-Slovenska pod kódovým názvom Šumava. Brežnev s uspokojením informoval predstaviteľov štátov Varšavskej zmluvy, že česko-slovenská strana pred štyrmi dňami vyjadrila súhlas so zmenou termínu veliteľsko-štábného cvičenia. Otvorenou otázkou zostalo už len určenie nového termínu cvičenia. L. I. Brežnev, v súlade s ministrom obrany maršalom A. A. Grečkom a maršalom Jakubovským, navrhoval, aby termín vojenského cvičenia bol stanovený čo najskôr, a to už v máji 1968. (Z Gomulkovej reakcie vyplýva, že Moskva navrhovala, aby sa vojenské cvičenie konalo v polovici mája 1968.) Skorý termín cvičenia by podľa Brežneva pomohol urýchliť stabilizáciu vnútropolitckej situácie v Česko-Slovensku. S Brežnevovým stanoviskom sa stotožňovali aj česko-slovenskí konzervatívci a dogmatickí sektári, ktorí nájstojčivo vyzývali Moskvu, aby čo najviac urýchlila termín cvičenia vojsk Varšavskej zmluvy v Česko-Slovensku.

¹⁰⁰ ŠTROUGAL, Lubomír. *Paměti a úvahy*. Praha: Epoque 2009, s. 158

¹⁰¹ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970*. Prosinec 1967 – červenec 1968. C. d., s. 203

V otázke skorého termínu vojenského cvičenia zavládol medzi účastníkmi moskovského samitu všeobecný súhlas predovšetkým z toho hľadiska. Od prítomnosti spojeneckých vojsk v Česko-Slovensku si sľubovali, že prispeje k vytvoreniu podmienok k zmene politiky KSČ, respektíve k politickému zvratu. Rovnako ako Biľakom a konzervatívami ovplyvňovaný Brežnev, aj János Kádár reálne počítal s aktívnou pomocou Dubčeka pri zmene politického kurzu v Česko-Slovensku. V tejto súvislosti Kádár upozorňoval účastníkov samitu, že je potrebné, „aby v československém vedení byli lidé, kteří čekají na naši pomoc, počítají s ní a přijmou ji. Jestli tomu tak nebude, potom mohou naše kroky vyvolat opačnou reakci. ... I když se to možná zdá těžké, musíme podporovat právě Dubčeka a jeho okolí, abychom mu mohli nabídnout naši pomoc. ... Věc může dojít tak daleko, že bude třeba někoho uvěznit, některé tiskové orgány zastavit. I o tom je třeba otevřeně říci dělnické třídě, straně a lidu a toho se oni bojí. Bojí se, že je prohlásí za ‚konzervativce‘. Tuto mez strachu ještě nedokázali překonat.“¹⁰² Walter Ulbricht navrhoval, aby sa vojská Varšavskej zmluvy na území Česko-Slovenska „trocha pozdržali“. Podľa Brežneva pripravované cvičenie „se může stát jedním z rozhodujících momentů v přelomu událostí“. Požiadal účastníkov samitu, aby boli v stálej pohotovosti, pripravení zúčastniť sa na opätovnom samite, lebo sa budú musieť ešte raz stretnúť. A tajuplne im naznačil, že nastane taká chvíľa, keď sa k nim pripoja aj česko-slovenskí súdruhovia. Podľa svedectva veliteľa 38. armády, armádneho generála Alexandra Michajloviča Majorova, úlohou „cvičiacich“ jednotiek bola podpora tzv. zdravých síl v KSČ a prostredníctvom štábu politrukov aj ideologická misia v česko-slovenskej armáde a medzi civilným obyvateľstvom.¹⁰³ V plánoch Moskvy a jej spojencov sa cvičenie vojsk Varšavskej zmluvy pod kódovým názvom Šumava začalo prioritne spájať so zmenou politického kurzu, respektíve s politickým prevratom v Česko-Slovensku.

V tieni príprav vojenského cvičenia Šumava

Počas príprav na odlet delegácie KSČ na moskovský samit (4. – 5. mája 1968) zasadalo 3. mája 1968 predsedníctvo ÚV KSS. Keďže Vasil Biľak bol členom delegácie KSČ, rokovanie predsedníctva viedol tajomník ÚV KSS Ján Janík. Okrem bežnej agendy boli hlavnými bodmi programu *Náčrt Akčného programu KSS* a príprava májového zasadania ÚV KSS. Náčrt Akčného programu KSS predkladali na rokovanie Vasil Biľak a Michal Šabolčík. Pripravili ho pracovné skupiny politikov, ekonómov, právnikov, fi-

¹⁰² TAMTIEŽ, s. 203 – 204

¹⁰³ Bližšie pozri VENDRAŠKO, Vladimír. C. d.

lozofov a historikov. Náčrt akčného programu bol prerokovaný v ideologickej, ekonomickej a poľnohospodárskej komisii ÚV KSS. Dňa 29. apríla 1968 bol na základe pripomienok v komisiách ÚV KSS upravený a predložený na prerokovanie predsedníctvu. Otvorené spory medzi reformistami a konzervatívami o obsahu Akčného programu KSS sa objavovali už v pracovných skupinách, ktoré pripravovali jednotlivé časti akčného programu. Keďže reformní komunisti mali v pracovných skupinách početnú prevahu, konzervatívci sa pri schvaľovaní definitívnej podoby akčného programu spoliehali predovšetkým na aparát komisie, predsedníctvo a plénum ÚV KSS, v ktorých mali prevahu.

Okrem ekonomických otázok a podoby federatívneho usporiadania sa ťažiskom sporu medzi reformistami a konzervatívami stala najmä politická časť Akčného programu KSS, ktorú pripravila pracovná skupina pod vedením riaditeľa Historického ústavu SAV Ľudovíta Holotíka. Na zasadanie predsedníctva boli okrem Holotíka prizvaní k prerokovaniu Náčrtu Akčného programu KSS aj riaditeľ Ústavu dejín pri ÚV KSS Bohuslav Graca a vedúci ideologického oddelenia ÚV KSS konzervatívec Ondrej Grieš (v rokoch 1963 – 1967 pomocník prvého tajomníka ÚV KSS A. Dubčeka). Bohuslav Graca pripravil pre členov predsedníctva písomný materiál *Poznámky k politickej časti AP KSS*,¹⁰⁴ v ktorom prezentoval stanovisko reformných komunistov k sporným, respektíve otvoreným otázkam. Svoje poznámky sformuloval do šiestich bodov s tým, že pokladá za potrebné oboznámiť predsedníctvo s niektorými okolnosťami, ktoré považoval za rozhodujúce pri vypracovaní politickej časti Akčného programu KSS. Upozornil členov predsedníctva, že politická časť akčného programu je už vývojom prekonaná. Pokiaľ vo februári 1968 boli v popredí záujmu federácia a rehabilitácie, ktoré sa realizujú a stali sa už „verejným politickým majetkom“, začiatkom mája 1968 sa do popredia dostáva otázka zvolania XIV. zjazdu KSČ. Graca ocenil výsledky pracovnej skupiny vedenej Ľudovítom Holotíkom, ktorá vykonala „akúsi inventarizáciu politických otázok minulosti“, ktoré tvoria súčasť navrhovaného akčného programu.

Zápas za objektívne zhodnotenie tzv. Dubčekovho progresívneho vedenia KSS (1963 – 1967) nadobúdala v máji 1968 nové politické rozmery a rozdeľoval reformistov a konzervatívov na dva nezmieriteľné, protichodné tábory. Ako v tejto súvislosti Graca vo svojich poznámkach píše, „... z vnútorného (slovenského) hľadiska ukazuje sa napr. politickým problémom č. 1 charakterizovať obdobie po roku 1963 na Slovensku“¹⁰⁵, t. j. obdobie,

¹⁰⁴ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 3. 5. 1968, šk. č. 1204

¹⁰⁵ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 3. 5. 1968, šk. č. 1204

kedy Alexander Dubček bol vo funkcii prvého tajomníka ÚV KSS. Objektívne zhodnotenie funkčného obdobia prvého tajomníka ÚV KSS Alexandra Dubčeka sa dostávalo do prikreho rozporu s jeho mediálnym kultom osobnosti. Podľa slovenských reformných komunistov by mal akčný program KSS vo svojej politickej časti zhodnotiť dvadsaťročnú minulosť Ústredného výboru KSS (1948 – 1968) a stanoviť zreteľnú hranicu medzi socialistickými princípmi a ich deformáciami. Slovenskí reformní komunisti boli toho názoru, že Ústredný výbor KSS by mal k týmto otázkam zaujať jasné stanovisko. Ako to pregnantne vyjadril Bohuslav Graca, „zložitost koncepcie politickej časti je daná aj tým, že podľa názoru [Holotíkovej] komisie, politická časť [Akčného programu KSS] by nemala byť len súborom otázok, ale ucelenou slovenskou politickou líniou, politickou líniou KSS ako politickej reprezentácie Slovenska. Vzhľadom na dosavadnú prax, keď línia KSS bola viac-menej odvodenou líniou ÚV KSČ, neexistujú skúsenosti ani metodika vypracovania slovenskej socialistickej politiky, neznáme sú všetky jej komponenty, ideologické aspekty slovenskej problematiky v československej politike. ... súčasná politická prax strany na Slovensku, mala by už vychádzať z tejto perspektívnej stratégie, a mala by dávať podklady pre postupné vypracovanie takej politickej koncepcie, aby slovenská politika (KSS) predstavovala v ČSSR skutočnú politickú silu, ktorá reálne vplyva jednak na utváranie politickej atmosféry na Slovensku, ale aj na politickú situáciu v Čechách a je v tomto ohľade oporou nového vedenia KSČ v systéme politických nálad v Čechách. ... Z celoštátneho hľadiska ako problém, v ktorom slovenská politika musí pôsobiť aktívne (cez tlač) na demokratizačný proces v Čechách, ukazuje sa nedostatok kritického stanoviska k slovenskej otázke v Čechách. Kritika nedôsledností v politických náhľadoch na slovenskú otázku je zatiaľ v polohe (v rukách) publicistickej, v rukách jednotlivcov...“¹⁰⁶

Bohuslav Graca upozorňoval členov predsedníctva, že slovenská politika sa musí stať súčasťou politického modelu socializmu. A ako vážny problém označil definovanie vedúcej úlohy komunistickej strany v socialistickej spoločnosti. Rovnako ako českí aj slovenskí reformní komunisti odmietli, aby v socialistickom politickom systéme pôsobili opozičné politické strany, respektíve politické strany mimo národného frontu. Slovenskí a českí reformní komunisti sa nielenže s nikým v štáte nechceli deliť o moc, ale z ideologického a najmä z medzinárodno-politického hľadiska nebolo reálne o takomto modeli čo i len uvažovať. Zakladanie nových politických strán a najmä ich účinkovanie mimo obligatórneho národného frontu bolo

¹⁰⁶ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 3. 5. 1968, šk. č. 1204

totiž pre slovenských a českých reformných komunistov politickým a ideologickým tabu. Takýto pokus by vyvolal nielen silnú polarizáciu v KSČ, ale aj okamžitú intervenciu Moskvy a jej spojencov z Varšavskej zmluvy. Namiesto zakladania nových politických strán ponúkali slovenskí a českí reformní komunisti koncepciu budovania komunistickej strany ako masovej organizácie, ktorá ponúkne čo najširším vrstvám obyvateľstva možnosť podieľať sa na správe a riadení socialistického štátu. Predsedníctvo ÚV KSS uložilo Michalovi Sabolčíkovi dopracovať návrh akčného programu podľa pripomienok členov predsedníctva. Schválilo harmonogram prác na dopracovaní akčného programu s tým, že Sabolčík zabezpečí, aby 12. mája 1968 bol program vytlačený a rozoslaný členom a kandidátom ÚV KSS, ako aj členom Ústrednej kontrolnej a revíznej komisie KSS.

V súvislosti s prípravou májových zasadaní ÚV KSS a ÚV KSČ prekypovali konzervatívci nebyvalou aktivitou. Do štyroch dní po skončení predsedníctva bolo uložené tajomníkovi ÚV KSS Jánovi Janíkovi zvolať schôdzku vedúcich pracovných skupín pre spracovanie otázok, týkajúcich sa postavenia a úloh ÚV KSS a jeho orgánov. A do 12. mája mal Janík pripraviť súborný materiál o úlohách ÚV KSS a tajomník ÚV KSS Michal Pecho súhrnnú správu o politickej situácii na Slovensku. Do polovice mája 1968 malo byť zvolané mimoriadne zasadanie predsedníctva ÚV KSS, ktoré prerokuje materiál *O postavení, úlohách ÚV KSS a jeho orgánov* a *Správu o súčasnej politickej situácii na Slovensku*, ktoré predloží Vasil Biľak. Následne, do 20. mája 1968, mala byť zvolaná celoslovenská porada krajských a okresných tajomníkov KSS k politickej situácii na Slovensku, na ktorej vystúpi s hlavným referátom Vasil Biľak. Do 22. mája 1968 tajomník ÚV KSS Michal Pecho pripraví *Stanovisko k súčasnej politickej situácii na Slovensku*, ktoré po schválení Ústredným výborom KSS bude zverejnené v tlači, rozhlase a televízii.

Dôvodom tejto nezvyčajnej aktivity konzervatívcov bolo, že v koordinácii s Moskvou sa začali pripravovať na príchod vojsk Varšavskej zmluvy do Česko-Slovenska v rámci veliteľsko-štábného cvičenia Šumava. Moskovské májové samity naštartovali konzervatívcov. Stimulovali ich a cítili silnú podporu Moskvy a jej spojencov z Varšavskej zmluvy. Nadobudli presvedčenie, že nadišiel ich čas. K zjednocovaniu a zvýšeniu aktivity konzervatívcov prispievali nielen požiadavky na zvolanie mimoriadnych zjazdov KSČ a KSS, ale aj radikálne požiadavky na očistu stranického a štátneho aparátu, ozývajúce sa z občianskeho prostredia. Povedané slovami Václava Černého: „Národ žádá očistu ... nebude-li očista provedena dost úplně a úprímně, Dubčekovo dílo ztratí důvěru a podporu širokých mas obyva-

telstva. ... Dubčekem a pokusem o socialistickú demokraciu hraje komunizmus v československém národě (sic!) svou poslední kartu a šanci.¹⁰⁷ Rovnako aj medializované návrhy, napríklad na zrušenie Ľudových milícií (hlavný veliteľ Alexander Dubček), ktoré sa ozývali najmä z Česka (*Reporter, Literární listy*), nemožno v danej situácii hodnotiť inak než ako otvorenú provokáciu. Masovokomunikačné prostriedky čím ďalej tým viac poskytovali priestor radikalizmu a politickému extrémizmu. Uviedli do pohybu sily, ktoré sa nakoniec vymkli akejkoľvek kontrole. Niektorí šéfredaktori a redakcie si totiž slobodu a demokraciu vysvetľovali po svojom a odmietali rešpektovať vydavateľa. Bez ohľadu na dobre mienené snahy sa masovokomunikačné prostriedky objektívne stávali piatou kolónou odporcov obrodného procesu.

Dogmatickí sektári a konzervatívci využívali každú príležitosť, aby zdiskreditovali obrodný proces a vysielali varovné signály „bratským stranám“ o nástupe kontrarevolúcie v Česko-Slovensku. Rozširovali rôzne letáky, v ktorých boli F. Kriegel, O. Šik, E. Goldstücker a Č. Císař označovaní ako zradcovia a nepriatelia socializmu, pričom niektorým z nich neváhali pripomenúť ani ich židovský pôvod. Na Slovensku sa už tradične hralo s ľudáckou kartou, s takzvaným klérofašizmom. Nezaháľali ani niektorí príslušníci ŠtB, zapojení do príprav okupačnej akcie. Aktívne sa podieľali na rôznych provokáciách, fabrikovali rôzne materiály a letáky, ktoré posielali aj na Ústredný výbor KSS. Konzervatívci v aparáte ÚV KSS už vedeli, ako majú s týmito provokačnými dezinformáciami naložiť. Anonymní autori žiadali v listoch ÚV KSS, aby boli čím skôr vykonané personálne zmeny v politickom, verejnom a štátnom aparáte, ako aj v školstve. Požadovali, aby boli vymenení všetci komunisti a na ich miesta boli dosadení bývalí členovia HSLŠ a HG. Žiadali ÚV KSS, „až je to už možné“, aby boli rehabilitovaní Jozef Tiso, Šaňo Mach a ďalší. V ďalšom z listov zasa „gardisti“ z Nitry oznamovali Ústrednému výboru KSS, že komunistom na Slovensku už definitívne odzvonili. A aby nikto nepochyboval o autoroch anonymného listu, ukončili ho gardistickým pozdravom Na stráž!¹⁰⁸ Časť príslušníkov Štátnej bezpečnosti v úzkej spolupráci s konzervatívcami zámerne vytvárali tendenčný obraz ohrozenia socializmu a nástupu kontrarevolúcie, ktorý podsúvali „bratským stranám“. Niektoré aktivity z obdobia obrodného procesu, ktoré sú v súčasnosti vysoko vyzdvihované ako prejavy demokracie a občianskej odvahy, nesú rukopis Štátnej bezpečnosti.

¹⁰⁷ ČERNÝ, Václav. *V zúženém prostoru. Publicistika z let 1957 – 1981*. Praha: Mladá fronta 1994, s. 246, 248

¹⁰⁸ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 3. 5. 1968, šk. č. 1204

Prvý tajomník ÚV KSS Vasil Biľak ihneď po návrate z moskovského samitu zvolal 6. mája 1968 mimoriadne zasadanie rozšíreného predsedníctva ÚV KSS, a to s jedným bodom programu: informácia o súčasnej politickej situácii, ktorú ústne podával Vasil Biľak. Okrem členov a kandidátov predsedníctva sa zasadania zúčastnili aj členovia sekretariátu a komunisti, členovia predsedníctva SNR. Vasil Biľak informoval o výsledkoch moskovského rokovania delegácií KSČ a KSSZ s evidentným zámerom zjednotiť slovenských komunistov okolo Ústredného výboru KSS proti nástupu protisocialistických a protikomunistických síl. Podľa Biľaka moskovská „porada sa konala v súdružskom ovzduší. Sovietski súdruhovia otvorene vyjadrili svoje určité obavy o politický vývoj v Československu. Netaja sa tým, že majú obavy najmä z nástupu určitých kontrarevolučných síl...“¹⁰⁹ Nezabudol pritom zdôrazniť, že západné hranice Česko-Slovenska sú aj hranicami socialistického tábora, teda aj hranicami ZSSR. Zároveň informoval členov predsedníctva, že v Česko-Slovensku sa čoskoro uskutoční cvičenie vojsk Varšavskej zmluvy. Zamľčal však to podstatné, že Moskva si doslova vynútila na vedení KSČ zmenu termínu vojenského cvičenia a za akúkoľvek cenu chce urýchliť termín cvičenia.

Diskusia na zasadaní predsedníctva bola ovplyvnená hodnotením vnútro politickej situácie, ako ju vo svojom vystúpení prezentoval Vasil Biľak. Podporu našiel najmä medzi konzervatívami. František Dvorský porovnával kontrarevolúciu v Maďarsku v roku 1956 s údajným nástupom kontrarevolučných síl v Česko-Slovensku: „Tu sa neusiluje o zmenu takými metódami ako v Maďarsku, ale zmenami vo vedení strany [mimoriadny zjazd KSČ, pozn. J. B.]“¹¹⁰ Kritizoval vystupovanie najmä J. Smrkovského a F. Kriegla. Na všeobecné prekvapenie začal vyzdvihovať autoritu vodcu slovenských reformných komunistov, Gustáva Husáka, akú mal v KSS a v spoločnosti. Navrhoval, aby Husák prišiel z Prahy na Slovensko a zaujal významnú funkciu. Ďalší konzervatívec, Matej Lúčan, v súlade s Biľakom a Dvorským zasa tvrdil, že v Česko-Slovensku prebieha otvorený zápas o politickú moc. „Trvá to už 4 mesiace a naša pozícia je čím ďalej tým slabšia. Dnes je oveľa zložitejšie získať autoritu. Dnes by sme na masových schôdzach, ako napr. so študentmi, neuspeli. ... Zatiaľ si nedovolia na súdruha Dubčeka, ale je to len otázka času.“¹¹¹ Svoje kritické poznámky adresoval aj vedeniu KSČ: „Komunisti nevedia však, aká je taktika strany, aká je stratégia, čo myslí strana, kde to má vyústiť. Za dva-tri mesiace by sme

¹⁰⁹ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 6. 5. 1968, šk. č. 1204

¹¹⁰ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 6. 5. 1968, šk. č. 1204

¹¹¹ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 6. 5. 1968, šk. č. 1204

to už nezvládli. Sme rozbití odhora dolu.¹¹² K týmto defetistickým hlasom sa pridali ďalší konzervatívci Jozef Kríž, ktorý takisto poukazoval na to, že v Česko-Slovensku prebieha boj o moc. „Aktivizuje sa sila proti nám. Pozície komunistickej strany slabnú.“ V závere svojho vystúpenia apeloval na členov predsedníctva, že je potrebné „pripraviť vnútorný postup pre prípad zvratu“¹¹³. Na poplach začal biť aj Ondrej Klokoč: „Štátny aparát nefunguje, boj o moc prebieha. Treba pripraviť ÚV KSS, zaujať stanovisko a postaviť sa zaň.“¹¹⁴ Podporil ho konzervatívca Herbert Ďurkovič: „Veci sú tak ďaleko, že dnes už ide o všetko. Ustupovať sa nedá.“¹¹⁵ Vystúpenie konzervatívcov na zasadnutí predsedníctva bolo vopred pripravené a skoorinované. V priebehu rokovania predsedníctva sa konzervatívci zjednocovali v názore, že je potrebné pripraviť zásadné stanovisko ÚV KSS k súčasnej politickej situácii a obrodnému procesu, na ktorom sa zjednotí celá Komunistická strana Slovenska. Spoločným refrénom konzervatívcov (V. Biľak, J. Štencl, F. Dvorský, M. Lúčan, J. Kríž, J. Marko, O. Klokoč, L. Kompiš, H. Ďurkovič, V. Daubner, M. Pecho, J. Janík) bol bezvýhradný súhlas s príchodom vojsk Varšavskej zmluvy do Česko-Slovenska. Veliteľsko-štábne cvičenie Šumava hodnotili ako významnú podporu v zápase s kontrarevolučnými silami.

Predmetom sporov medzi konzervatívcami a reformistami sa na zasadnutí predsedníctva stala otázka zvolania mimoriadneho zjazdu. Vasil Biľak, v súlade s názorom politbyra ÚV KSSZ, odmietal zvolanie mimoriadneho zjazdu v roku 1968 a pripisoval mu deštruktívnu úlohu. „Podľa niektorých zjazd má vraziť poslednú ranu strane. ... tri kraje sa prihlásili za zvolanie mimoriadneho zjazdu, slovenské kraje sa tak nevyjadřili.“¹¹⁶ I keď z taktických dôvodov sa vyhýbal použiť termín kontrarevolúcia, tvrdil, že „strategickým cieľom [opozície v KSČ] je rozložiť KSČ, alebo vytvoriť inú komunistickú stranu“¹¹⁷. Následne začal vyvolávať priamu hystériu z nástupu kontrarevolúcie: je snaha zmeniť personálne zloženie parlamentu (pripravované voľby); nemáme v rukách rozhlas, televíziu a iné masovokomunikačné prostriedky; robotníci sú dezorientovaní; komunisti nevedia, čo majú robiť. Biľak neváhal ani vytriahnuť slovenskú kartu a prezentovať sa ako bojovník za federatívne usporiadania. Veľa si totiž sľuboval od pripravov-

¹¹² SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 6. 5. 1968, šk. č. 1204

¹¹³ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 6. 5. 1968, šk. č. 1204

¹¹⁴ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 6. 5. 1968, šk. č. 1204

¹¹⁵ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 6. 5. 1968, šk. č. 1204

¹¹⁶ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 6. 5. 1968, šk. č. 1204

¹¹⁷ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 6. 5. 1968, šk. č. 1204

vaného májového zasadania Ústredného výboru KSS, na ktorom malo jasne zaznieť, že okrem zdravých síl sa do obrodného procesu zapojili aj iné sily, ktoré sa však „usilujú o zničenie výsledkov, ktoré si vydobyla robotnícka trieda, za ktoré najmä ona, ako i komunisti roky bojovali. Povedať, že budeme so zdravými silami tohto procesu hovoriť, ale naďalej sa ustupovať nebude“¹¹⁸. Nástup tzv. zdravých síl do generálnej ofenzívy si však predstavoval príliš zjednodušene. Značne preceňoval svoju osobnú pozíciu v KSS, aká mu vyplývala z funkcie prvého tajomníka ÚV KSS. Unikalo mu, že po okresných a krajských konferenciách sa Komunistická strana Slovenska menila a reformní komunisti si v nej výrazne posilnili pozície. Výzvy, plné revolučnej eufórie na organizovanie masových robotníckych protidemónštrácií (najmä proti študentom), na zoskupenie „najprogressívnejšieho jadra našej spoločnosti“ okolo Ústredného výboru KSS na čele s prvým tajomníkom ÚV KSS boli úplne mimo reality.

Zaujímavé na celej diskusii bolo, že konzervatívci sa úzkostlivo vyhýbali polemike s reformnými komunistami a ani nereagovali na ich kritiku. V otázke zvolania mimoriadneho zjazdu v roku 1968 konzervatívci nekritizovali slovenských, ale českých reformných komunistov. Reformista Viktor Pavlenda v polemike s konzervatívami označil situáciu v komunistickej strane ako „vážnu“, ale z úplne iného dôvodu, než to tvrdili konzervatívci. Otvorene vytkol prvému tajomníkovi ÚV KSS Vasilovi Biľakovi jeho nečinnosť a pasivitu. Podľa reformných komunistov hlavným predpokladom riešenia „vážnej situácie“ na Slovensku je, aby Ústredný výbor KSS a predsedníctvo ÚV KSS „pravidelne, rozumne rokovalo. ... Je abnormálne, aby v týchto dňoch, po svojom zvolení, predsedníctvo ÚV KSS mesiac nezasadalo. ... plénum ÚV KSS fakticky už dva mesiace obsahovo nerokovalo a na poslednom zasadnutí sa povedalo, že má len informatívny charakter“¹¹⁹. Konzervatívci mali úplne nereálne predstavy o politickej situácii v Česko-Slovensku. Po moskovských májových samitoch prekypovali mimoriadnou aktivitou. Celá ich eufória však vyplývala z toho, že prítomnosť vojsk Varšavskej zmluvy v Česko-Slovensku, ktoré sa zúčastnia cvičenia, sa stane rozhodujúcim konsolidačným faktorom. Keďže nedisponovali žiadnou významnou sociálnou základňou, a to či už v KSČ, alebo v spoločnosti, boli nútení spoliehať sa zahraničnopolitické faktory.

Na Slovensku ovládali konzervatívci značnú časť stranického aparátu, ale po okresných a krajských konferenciách KSS sa už stávali generálmi bez vojska. Reformný komunist Samuel Falťan z Historického ústavu SAV

¹¹⁸ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 6. 5. 1968, šk. č. 1204

¹¹⁹ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 6. 5. 1968, šk. č. 1204

oponoval Biľakovi v otázke termínu mimoriadneho zjazdu, že „nie je dost vyargumentované jeho oddaľovanie, čo môže v konečnom dôsledku vyvolať odpor, alebo kritiku osoby s. Dubčeka. Aj v SAV sú požiadavky, aby bol mimoriadny zjazd“¹²⁰. Navrhoval, aby s mimoriadnym zjazdom KSS sa zároveň konal aj ustanovujúci zjazd Komunistickej strany Čiech a Moravy ako územnej organizácie Komunistickej strany Československa. Komunistickej strane Slovenska by ustanovením Komunistickej strany Čiech a Moravy získala politického partnera, čo by zjednodušilo a uľahčilo aj rokovania o federatívnom usporiadaní. Falťana podporil vedúci tajomník KV KSS v Banskej Bystrici Anton Ťažký. Vasil Biľak spochybnil legitimitu zvolania ustanovujúceho zjazdu Komunistickej strany Čiech a Moravy pred mimoriadnym zjazdom KSČ. Uvedomoval si totiž, že KSČM by v danej situácii ovládli českí reformní komunisti. Tvrdil, že ustanovujúci zjazd KSČM sa môže konať až po zjazde KSČ a aj to za predpokladu, ak sa zmenia stanovy. Viktor Pavlenda tlmočil stanovisko slovenských reformných komunistov s tým, že sú za urýchlené zvolanie mimoriadneho zjazdu. Upozornil členov predsedníctva, že zároveň sa musia riešiť aj zásady federatívneho usporiadania.

Vzhľadom na pripravované zasadanie predsedníctva ÚV KSČ (7. – 8. mája 1968), na ktorom sa mala uskutočniť generálna rozprava k politickej situácii v Česko-Slovensku, Biľak navrhoval, aby sa ešte pred májovým zasadáním ÚV KSČ zišiel v dňoch 21. – 22. mája 1968 Ústredný výbor KSS¹²¹, ktorý prijme stanovisko slovenských komunistov k politickej situácii v Česko-Slovensku. Prijatia stanoviska ÚV KSS sa domáhali predovšetkým konzervatívci. Predsedníctvo schválilo vytvorenie komisie, ktorá mala na májové zasadanie ÚV KSS pripraviť analýzu politickej situácie v zložení: J. Zrak, V. Pavlenda, O. Klokoč, F. Dvorský, M. Pecho, M. Lúčan a S. Falťan. Analýza sa mala stať východiskom pre vypracovanie stanoviska ÚV KSS k politickej situácii v Česko-Slovensku. Májové zasadanie Ústredného výboru KSS bolo konzervatívcami pripravované ako prológ májového zasadania Ústredného výboru KSČ, ktoré sa malo stať medzníkom, zvratom vo vývoji obrodného procesu. Na májovom zasadaní Ústredného výboru KSČ chceli konzervatívci politicky využiť stanovisko ÚV KSS a demonštrovať jednotný postoj KSS k nástupu kontrarevolúcie.

Ako sa dalo čakať, na spoločnom zasadaní predsedníctva a sekretariátu Ústredného výboru KSČ (7. a 8. mája 1968) prepukla pri hodnotení výsledkov krajských konferencií a aktuálnej politickej situácie polemic-

¹²⁰ SNA Bratislava, f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS 6. 5. 1968, šk. č. 1204

¹²¹ Zasadanie Ústredného výboru KSS sa konalo 22. – 24. 5. 1968 v Bratislave

ká diskusia. Jednou zo sporných tém sa stala otázka zjazdu. Podľa názoru Františka Kriegla sa komunistická strana nachádzala v kríze a ako východisko z tohto stavu navrhoval čo najskôr zvolať mimoriadny zjazd. Hlavným dôvodom, prečo 36% členov komunistickej strany sa dožaduje zvolať mimoriadny zjazd, bolo, „že obrovská masa komunistů je pod obrovským morálnym náporom v súvislosti s lety po [19]50. roce a je pod tlakem a neví, jak reagovat v dnešní době“¹²². Na okresných a krajských konferenciách boli zvolené nové orgány, a preto je potrebné doriešiť aj otázku nového Ústredného výboru KSČ. Františka Kriegla podporili najmä Čestmír Císař, Josef Smrkovský a Zdeněk Mlynář. Z členov predsedníctva sa proti zvolaniu mimoriadneho zjazdu KSČ v roku 1968 postavil najmä Vasil Biľak. V tomto prípade sa už neodvolával na Stanovy KSČ, ktoré jednoznačne ukladali Ústrednému výboru KSČ povinnosť zvolať mimoriadny zjazd, ak sa za jeho zvolanie vysloví najmenej jedna tretina všetkých členov strany.¹²³ Namiesto stanov začal Biľak poukazovať na personálne zloženie ÚV KSČ. Dôvodil, že v 110-člennom ústrednom výbore až 75 členov aktívne podporuje obrodný proces a len 35 členov je proti. Preto nevidel dôvod zvolávať mimoriadny zjazd.

Tajomník ÚV KSČ Zdeněk Mlynář v polemike s Biľakom citoval Stanovy KSČ, na ktoré sa dovtedy Biľak s obľubou odvolával. Upozornil členov predsedníctva, že viac ako tretina členov strany požaduje zvolanie mimoriadneho zjazdu a v zmysle platných stanov by ÚV KSČ mal túto legitímnu požiadavku rešpektovať. Bezradný Dubček nevedel, čo si má v tejto situácii počítať. Brežnevovi totiž niekoľkokrát priam prisahal, že mimoriadny zjazd sa nebude konať. Keďže politická prax bola taká, že Brežnev mal prednosť pred Stanovami KSČ, Dubček nakoniec podporil Biľaka: „... plně se ztotožňuji s návrhem soudruhů, jako například soudruha Biľaka, že není možno oddělit přípravu sjezdu od... obsahové stránky.“¹²⁴ Hlavným argumentom proti konaniu mimoriadneho zjazdu bolo, že zjazd nemôže riešiť len personálne otázky (voľba nového ÚV KSČ), ale musí byť aj zjazdom programovým. Odporcovia zvolania mimoriadneho zjazdu v roku 1968 tvrdili, že z časového hľadiska nie je možné po obsahovej stránke pripraviť zjazd. Ďalšími argumentmi, ktorými sa zdôvodňovalo odďaľovanie

¹²² VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prosinec 1967 – červenec 1968. C. d., s. 398

¹²³ Stanovy KSČ, doplnené a upravené XIII. zjazdom KSČ. In *XIII. zjazd KSČ*. Bratislava: VPL 1966, s. 458

¹²⁴ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prosinec 1967 – červenec 1968. C. d., s. 422

termínu zjazdu, bolo prijatie nových stanov a ústavného zákona o federatívnom usporiadaní. O tom, že na prijatie nových stanov alebo ústavného zákona o federácii nebolo potrebné zvolávať zjazd, svedčil fakt, že aj prvé stanovy KSČ po roku 1948 boli schvaľované na celoštátnej konferencii KSČ v roku 1952 a nie na zjazde. Takisto aj návrh novej Ústavy ČSSR nebol prerokovaný na zjazde, ale rovnako na celoštátnej konferencii KSČ v júli 1960.

Moskovské májové samity a pripravované cvičenie vojsk Varšavskej zmluvy v Česko-Slovensku vtlačili svoju pečať nielen napätej spoločenskej atmosfére v štáte, ale poznačili aj rokovanie predsedníctva ÚV KSČ. Na prvý pohľad sa mohlo zdať nepochopiteľné, že reformní komunisti J. Smrkovský a O. Černík začali strašiť nástupom kontrarevolučných síl na politickú scénu a na druhej strane konzervatívec D. Kolder začal podporovať zvolanie mimoriadneho zjazdu. Malo to však svoju logiku. Rozdielny postoj Biľaka a Koldera k zvolaniu mimoriadneho zjazdu svedčil predovšetkým o tom, že českí a slovenskí konzervatívci neboli začiatkom mája 1968 v tejto otázke jednotní. Biľaka a Koldera úkolovali rozdielne moskovské mocenské štruktúry, ktorých vzájomná koordinácia nebola asi ideálna. V súvislosti s prípravou veliteľsko-štábného cvičenia Šumava sa začali črtať nové možnosti na politický prevrat v Česko-Slovensku. Jednou z nich, ako to uvádza aj Vasil Biľak vo svojich memoároch¹²⁵, bola aj možnosť legitimizovať intervenciu vojsk Varšavskej zmluvy v Česko-Slovensku prostredníctvom najvyšších straníckych orgánov. Ústredný výbor, alebo zjazd mali v príhodnej chvíli vyzvať „cvičiace“ vojenské jednotky Varšavskej zmluvy, aby pomohli zdravým silám v KSČ potlačiť nástup kontrarevolučných síl. Inak sa totiž nedá vysvetliť následná zázračná májová premena slovenských a českých konzervatívcov z nekompromisných odporcov na zapálených prívržencov zvolania mimoriadneho zjazdu, a to ešte v roku 1968.

Stupňujúci sa tlak Moskvy a otvorené hrozby obsadenia Česko-Slovenska vojskami Varšavskej zmluvy vyvolali vo vedení KSČ hlbokú krízu, polarizáciu a neistotu. Prvý tajomník ÚV KSČ Alexander Dubček bol úplne neschopný zjednotiť predsedníctvo. Vo svojej bezradnosti silno podliehal náladám verejnosti a masovokomunikačným prostriedkom. Na rozdiel od Gomulku nemal odvahu použiť administratívne a ešte menej mocenské prostriedky proti rôznym extrémnym prejavom, ktoré poškodzovali obrodny proces. Vedenie KSČ si v plnej miere začalo uvedomovať hlavný pa-

¹²⁵ BIĽAK, Vasil. C. d., s. 202 – 204

radox obrodného procesu – nástup „opozície“ proti vedeniu KSČ, ktorá deklarovala svoju bezvýhradnú podporu Dubčekovi a socializmu. Podľa pragmatického Mlynára hlavnou úlohou v tejto bezprecedentnej situácii bolo: „... znemožniť opozíciu, ktorá smereje k odstráneniu KSČ od moci, aby získala možnosť sjednotiť sa pod heslom ‚socializmus bez KSČ‘...“¹²⁶ Kult osobnosti Alexandra Dubčeka, ktorý nadobudol charakter akejsi dubčekománie, znemožňoval reformným komunistom urobiť kritickú seba-reflexiu, racionálne posúdiť situáciu a vytýčiť reálne východiská. Jedným z negatívnych dôsledkov Dubčekovho kultu bolo, že integrujúcim faktorom socialistickej spoločnosti sa nestal Akčný program KSČ, ale prvý tajomník ÚV KSČ Alexander Dubček. Reformní komunisti, konzervatívci, dogmatickí sektári, vrátane predstaviteľov nových inštitúcií, spolkov, organizácií, všetci vzhliadali a demonštratívne sa hlásili k Dubčekovi, ikone obrodného procesu. Sľubovali mu svoju vernosť, podporu a pomoc. Tento bizarný masový ošial dosahoval hranice celospoločenskej hystérie, úmerne tomu, ako sa stupňoval tlak Moskvy na obrodný proces a jeho protagonistov. „Fenoménu Dubček“ bol v roku 1968 mimoriadne zvláštnym spoločenským javom, aký nemá obdobu v našich dejinách a ani v našom civilizačnom priestore. No ako rýchlo vzbĺkol, tak rýchlo aj zhasol. Zaslúžil by si však väčšiu pozornosť vedeckých pracovníkov. Slovenská historická veda ešte ani po viac ako polstoročí nenašla k tomu odvahu.

Predsedníctvo ÚV KSČ sa v máji 1968 ocitlo na povestnej križovateľke. Časť členov predsedníctva si začala uvedomovať, že Akčný program KSČ, do ktorého vkladali veľké nádeje, nedáva odpoveď na otázky, ktoré na program dňa naskočia občianska spoločnosť. Všetci pritom fantazirovali o novom modeli socializmu, o demokratickom socializme, o špecifickej česko-slovenskej ceste, ale nič konkrétne nemali pripravené! Podľa tajomníka ÚV KSČ Čestmíra Císařa vedenie strany naďalej pokračovalo v kabinetnej politike: „... kolísá ve své politické linii, která se mění, a nerad bych se dotýkal toho, že začínáme dělat velké kotrmelce.“¹²⁷ Túto chaotickú situáciu trefne vystihol Vasil Biľak. Tvrdil, že v konfrontácii s prebudenou občianskou spoločnosťou sa začali obávať už aj svojho vlastného tieňa: „Dnes jsme slabí, úplně se třese, tehdy jsme neměli ani Bezpečnost a dnes se úplně chvějeme, zda náhodou nás přijmou za partnery, zda nás ještě uznají. Jsme i slabí i bázlivi, všechno je proti naší straně.“¹²⁸ Jediný, kto

¹²⁶ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan. Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968). C. d., s. 444

¹²⁷ TAMTIEŽ, s. 439

¹²⁸ TAMTIEŽ, s. 434

bol akceptovateľný, bol Alexander Dubček. A preto všetci sú za Dubčeka, ktorý sa stal akýmsi hlavným maskotom obrodného procesu. Vasil Biľak, v snahe pripomenúť Dubčekovi sľuby, ktoré dal Brežnevovi, sa začal odvolávať na „fámy“, ktoré vraj kolovali na okresných konferenciách, že Dubček česko-slovenský je Imre Nagy. A opätovne apeloval na Dubčeka, že skončí ako Imre Nagy, ak sa včas nespamätá a nebude presadzovať riešenia navrhované politbyrom ÚV KSSZ.

Tón celej diskusie na dvojdnovom zasadaní predsedníctva a sekretariátu Ústredného výboru KSČ udával Vasil Biľak, ktorý po moskovskom samite cítil svoju životnú šancu. Rokovanie predsedníctva bolo zároveň aj prípravou na poradu vedúcich tajomníkov krajských a okresných výborov KSČ, ktorá sa mala konať o štyri dni. Porada vedúcich tajomníkov bola zo strany konzervatívcov chápaná ako generálna príprava na májové zasadanie Ústredného výboru KSČ, ktoré sa, s podporou Moskvy, malo stať „veľkým obratom v boji proti kontrarevolúcii“.¹²⁹ V priebehu diskusie sa členovia predsedníctva viac-menej zhodli, že KSČ je otvorene konfrontovaná s antikomunistickými a antisocialistickými silami. Vasil Biľak a Alois Indra navrhovali, aby Dubček vystúpil na porade krajských a okresných tajomníkov v duchu diskusie, ktorá zaznela na spoločnej porade predsedníctva a sekretariátu ÚV KSČ.

Máj 1968 je v dejinách obrodného procesu medzníkom, prelomovým obdobím. A to ako z vnútropolitického, tak aj zahraničnopolitického hľadiska. Pod tlakom Moskvy a štátov Varšavskej zmluvy došlo k novému preskupovaniu síl v KSČ. Novou črtou obrodného procesu sa stával aktívny, organizovaný nástup konzervatívcov na politickú scénu, ktorí s dogmatickými sektármi a extrémnymi ľavičiarimi začali vytvárať novú „promoskovskú jednotu“. V súlade s postojom Moskvy a štátov Varšavskej zmluvy sa ich zjednocujúcou platformou stávalo hodnotenie vnútro politickej situácie v Česko-Slovensku ako kontrarevolučnej. V podstate deliacou čiarou medzi reformistami a konzervatívcami sa nestal akčný program a ani pripravované reformy, ale diametrálne rozdielne hodnotenie vnútro politickej situácie. Pod zorným uhlom nástupu kontrarevolučných síl hodnotili konzervatívi aj politický zápas za zvolanie mimoriadneho zjazdu, ktorý sa do plenárneho zasadania ÚV KSČ (29. mája – 1. júna 1968) javil navonok ako zápas reformistov s konzervatívcami.

Od polovice mája 1968 sa začala situácia radikálne meniť. Po porade vedúcich krajských a okresných tajomníkov KSČ (12. – 13. mája 1968) sa

¹²⁹ BIĽAK, Vasil. C. d., s. 139

reformisti a konzervatívci začali prekvapujúco zjednocovať na spoločnom stanovisku k zvolaniu mimoriadneho zjazdu v roku 1968. Tak ako na začiatku obrodného procesu hľadalo bezradné vedenie KSČ spásu v Akčnom programe KSČ, tak očakávalo spásu aj od mimoriadneho zjazdu KSČ. Posadnutosť mimoriadnym zjazdom trvala tri mesiace a s výnimkou federácie odsunula do úzadia pripravované reformy. Veľkým omylom vedenia KSČ bolo odsunutie reforiem na obdobie po zjazde a zameranie sa na prípravu mimoriadneho zjazdu. Vedenie KSČ totiž nemalo žiaden plán ako postupovať ďalej, nepracovalo koncepčne. Nebolo schopné odolávať ani silnejúcemu tlaku masovokomunikačných prostriedkov. Čím ďalej tým viac sa dostávalo do vleku „novej opozície“, ktorú predstavovala prebudená občianska spoločnosť a radikálni komunisti, ktorí s podporou pražských intelektuálnych kruhov našli svoju organizačnú bázu na Mestskom výbore KSČ v Prahe.

Mimoriadny zjazd nešiel a ani nemohol ísť nad rámec Akčného programu KSČ¹³⁰, ktorý Ústredný výbor KSČ schválil jednomyseľne (aj s hlasmi konzervatívcov a dogmatických sektárov). V podstate bolo jedno, či sa zjazd bude konať v roku 1968 alebo v roku 1970. V schválenom *Návrhu rezolúcie mimoriadneho XIV. zjazdu KSČ*, predloženom Z. Mlynárom, Š. Sádovským a Č. Císařom, sa konštatovalo, že „mimořádný, XIV. sjezd strany považuje Akční program KSČ, schválený ústředním výborem strany dne 5. dubna 1968, za politický dokument, který správně stanoví politickou linii strany pro nejbližší období ve všech hlavních politických otázkach. ... Sjezd proto schvaluje Akční program KSČ jako základní politickou směrnici pro práci strany v období do příštího řádného sjezdu strany.“¹³¹ Reformy, ktoré neprekráčovali rámec akčného programu, by totiž bez väčších problémov prechádzali aj cez starý ÚV KSČ. Mimoriadny zjazd KSČ vôbec nebolo potrebné zvolávať. Spoločnosť, ovplyvňovaná masovokomunikačnými prostriedkami, žila v ilúziách. Do mimoriadneho zjazdu KSČ totiž vkladala nádeje, ktoré zjazd nemohol splniť.

¹³⁰ Národní archiv Praha. Fond P ÚV KSČ 1966 – 1971. Schůzka P ÚV KSČ 20. 8. 1968, zv. 79, aj 119/1a. Zápis 93. schůze předsednictva ÚV KSČ konané dne 20. srpna 1968. Pozri *Návrh referátu s. A. Dubčeka pro sjezd KSČ* pripravený pracovní skupinou pod vedením Štefana Sádovského.

¹³¹ Národní archiv Praha. Fond P ÚV KSČ 1966 – 1971. Schůzka P ÚV KSČ 20. 8. 1968, zv. 79, aj 119/1a

ENTERING THE NEW ERA

A revival process in the shadow of preparing
the invasion of the countries of the Warsaw pact

Ján BOBÁK

The period from passing the Action Programme of the Communist Party of Czechoslovakia (hereafter called CPC) (April 1 – 5 1968) up to the May congress of the Polit-bureau of the CPC (May 29 – June 1 1968) represents a landmark in the development of a revival process in Czechoslovakia. In the March summit of the representatives of the Warsaw Treaty Organization (hereafter called the Warsaw Pact) taking place in Dresden were representatives of the CPC led by A. Dubček accused of the fact that inner political situation is getting out of their hands and the socialist regime is threatened by counter-revolutionary forces. The Soviet delegation led by L. I. Brezhnev, offered the representatives of the CSSR its help in the struggle with counter-revolution including a military aid. After the Dresden summit the pressure of Moscow and the allied states of the Warsaw Pact on the leadership of the CPC started to escalate with the aim to stop the process of reforms trying to change the Soviet model of socialism. Moscow simultaneously with a criticism of a revival process prepared actively for a military intervention in the CSSR. This question became a subject of negotiation of the states of the Warsaw Pact in the early May 1968 in the Moscow summit to which the representatives of the CPC were not invited. Initiators of military intervention into Czechoslovakia was the Soviet army command and the intelligence service „KGB“. A long term intention of the Soviet marshals was to deploy permanently in the area of the CSSR Soviet military troops, rockets, including atomic weapons. In this connection it attracted general attention both at home and abroad that a prepared manoeuvres of the armies of the Warsaw Pact had taken on the pressure of the Kremlin war hawks in a new date. Conservative forces in the communist party coordinated their plans how to control the leadership of the CPC together with Moscow. The conservative forces started to connect the prepared military manoeuvres under the code name Šumava with the plans to control the leadership of the CPC and to reverse a reform process. The activities of the CPC in this period were influenced by carrying out of the Action Programme of the CPC and by the question of the organising of the extraordinary congress of the communist party in 1968 which polarized not only the CPC but also Czecho-Slovak society.

PhDr. Ján Bobák, CSc.

Bratislava

Email: bojan2950@gmail.com

ROZHLADY

SLOVENSKÝ VÝSKUM V ČESKOSLOVENSKOM HISTORICKOM ÚSTAVE V RÍME V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

IVAN A. PETRANSKÝ

PETRANSKÝ, Ivan A. Slovak research in the Czechoslovak Historical Institute in Rome in the interwar period. *Slovenský časopis historický*, II., 2022, 1., 173 – 203 pp.

In 1921 it was decided that the Czechoslovak Historical Institute would be founded in Rome as a scholarly institution enacting research of Czech and Slovak history in Rome, first of all, in Vatican archives, carrying out also publishing activities. It started with its activities in 1923 and it would exist until the end of the existence of Czechoslovakia in 1939. The article deals with Slovak participation in the activities of this institute, first of all with Slovak research carried out by this institute. It represented mainly preparation of the edition of medieval documents from the Vatican archives connected with the history of Slovakia. Apart from that this article also deals with historians and other scholars from Slovakia who studied in Rome various disciplines on the basis of scholarship from Czechoslovak Historical Institute in Rome. It deals also with the participation of historians active in Slovakia participating in the management activities of the institute.

Key Words: Czechoslovak Historical Institute in Rome, Vatican archives, Slovak history, medieval history, history of historiography

Po otvorení Tajného vatikánskeho archívu (TVA) pre bádateľov pápežom Levom XIII. v roku 1881 začali v Ríme postupne vznikať historické ústavy jednotlivých krajín, ktoré v archíve realizovali výskum k svojim dejinám. Jedným z nich bol už v roku otvorenia archívu rakúsky ústav a v roku 1894 bol založený aj uhorský ústav. Po vzniku Československej republiky

(ČSR) sa čoskoro objavili plány, aby aj tento nový štát uskutočňoval svoj historický výskum v Ríme prostredníctvom samostatnej inštitúcie. Ich realizácia vyústila do vytvorenia Československého ústavu v Ríme (ČSÚR), od roku 1925 označovaného definitívnym názvom Československý historický ústav v Ríme (ČSHÚR). Nový ústav, o ktorého vzniku sa rozhodlo v roku 1921, bol prepojený s činnosťou Československého štátneho historického vydavateľského ústavu v Prahe (skrátene Štátny historický ústav – ŠHÚ). Naplno rozbehol svoju činnosť v roku 1923, keď začala v Prahe pôsobiť komisia, ktorá riadila jeho činnosť. Rozhodovala o programe výskumu, vydavateľských aktivitách a udeľovala štipendiá žiadateľom o výskum. Na jej čele stál počas celej existencie medzivojnového ústavu český historik Josef Šusta. Ústav disponoval v Ríme svojimi priestormi, v ktorých vytvoril knižnicu, študovňu i možnosť ubytovania. Z hľadiska svojho programu sa orientoval predovšetkým na výskum stredovekých i novovekých dokumentov v TVA a úzko pri tom spolupracoval s Českým zemským archívom v Prahe. Ústav nemal v Ríme stále vedenie a jeho správu zabezpečoval z poverenia komisiou vždy jeden z jeho členov (vedúci člen), ktorý bol práve prítomný v Ríme.¹

Slovenský rozmer činnosti ČSHÚR mal niekoľko podôb. Jednou z nich bolo slovenské zastúpenie v komisii ústavu. Druhú predstavoval výskum slovacík (dobovo označovaných ako „sloveniká“) vo vatikánskom archíve, realizovaný ako súčasť schválených úloh ústavu, či už slovenskými, alebo českými bádatelmi. Ďalšou otázkou bola činnosť štipendistov zo Slovenska, zaoberajúcich sa v Ríme rozličnými vlastnými témami, z ktorých niektoré súviseli so slovenskými dejinami a iné nie. Slovenskí výskumníci v Ríme mali v niektorých prípadoch na starosti aj správu ústavu a vybavovanie jeho agendy.

Už počas prípravy vzniku ČSÚR sa počítalo, že v jeho komisii bude Slovensko istým spôsobom zastúpené. Na schôdzi historického poradného zboru pri ministerstve školstva a národnej osvety v Prahe (MŠANO) v marci 1922, na ktorom sa rozoberala otázka vzniku ČSÚR, pri diskusii o podobe komisie ústavu moravský historik František Kameníček navrhol,

¹ O dejinách Československého historického ústavu v Ríme vo všeobecnosti bližšie pozri: RAUCHOVÁ, Jitka. *Československý historický ústav v Římě*. České Budějovice: Společnost pro kulturní dějiny, 2014; KRISTEN, Zdeněk. *Za odkazem Františka Palackého. Tři statě z doby neslobody*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1948, s. 9 – 51; HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – SKÝBOVÁ, Anna. Opět „In margine českého výzkumu v archivech vatikánských“. In VEBR, Lubomír (zost.). *In memoriam Zdeňka Fialy. Z pomocných věd historických*. Praha: Univerzita Karlova, 1978, s. 259 – 287; PÁNEK, Jaroslav. *Český historický ústav v Římě*. Praha: Středisko společných činností AV ČR, 2015

aby v nej boli zastúpení dvaja členovia z Moravy a jeden zo Slovenska. Podľa návrhu Kamila Kroftu malo zástupcu Slovenska vymenovať ministerstvo, kým na Slovensku nevznikne orgán krajinskej samosprávy, akým boli v Česku zemské výbory. Napokon sa účastníci zhodli na sformulovaní všeobecnej zásady, aby „vhodným spôsobom“ bolo v komisii zastúpené aj Slovensko. Poradný zbor ako zástupcu Slovenska navrhol do komisie českého historika Václava Chaloupeckého.² Vymenovaný bol do nej v marci 1923 spolu s ostatnými členmi. Václav Chaloupecký, najvýznamnejší predstaviteľ a symbol medzivojnej čechoslovakistickej historiografie na Slovensku, zastával funkciu štátneho inšpektora archívov a knižníc na Slovensku a bol profesorom histórie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (FiF UK) v Bratislave. Zasadal v komisii počas celého obdobia jej fungovania v dvadsiatych a tridsiatych rokoch. Bol v nej aktívny pri prerokovávaní tém týkajúcich sa slovenského výskumu, či pri odporúčaní bádateľov zo Slovenska na získanie štipendia. V októbri 1936 Chaloupeckého zvolili za jedného z podpredsedov komisie s odôvodnením, že je prostredníkom ústavu v styku so Slovenskom.³ Ako bádateľ Chaloupecký v Ríme nebol, z poverenia komisie ČSHÚR však na jar 1929 podnikol do ústavu inšpekčnú cestu.⁴ Členom komisie bol od jej vzniku aj český historik a archivár Josef Borovička, ktorý od roku 1925 tiež pôsobil ako docent a neskôr profesor na FiF UK v Bratislave. V komisii ústavu tak počas celého medzivojnového obdobia nezasadal žiaden slovenský historik a jej členovia neprejavovali ani nijaké úsilie, aby sa tento stav zmenil.

Hoci ČSÚR vznikol predovšetkým ako pokračovanie snáh o spracovanie vatikánskeho historického materiálu k českým dejinám, nová štátoprávna realita po roku 1918 žiadala, aby sa aspoň časť úsilia koncentrovala aj na výskumné otázky súvisiace so slovenskými dejinami. Okrem vedeckého záujmu sa tým mal v medzinárodnom prostredí demonštrovať vo vzťahu k Maďarsku aj nárok nového štátu na Slovensko. Postupne ako rástla osobitná participácia slovenských orgánov (župy, krajina) na financovaní ústavu, nadobúdala potreba podporovania slovenských výskumníkov čoraz viac na dôležitosti. Bolo ňou možné zdôvodňovať záujem na získavaní subvencií zo Slovenska a tie boli do značnej miery viazané aj na adekvátne začlenenie slovenského výskumu do vedeckých aktivít.

² Archiv Akademie věd České republiky Praha (A AV ČR), f. Československý ústav historický v Římě (ČSÚHR), šk. č. 1. Zápis o schůzi historického poradního zboru, 14. 3. 1922

³ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 2. Protokol o schůzi komisie ČSHÚR, 31. 10. 1936

⁴ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 1. List V. Chaloupeckého komisii ČSHÚR, 24. 5. 1929

Od počiatku existencie komisie ČSÚR sa tento orgán zaoberal ako jednou zo svojich úloh otázkou spracovania edície vatikánskych dokumentov týkajúcich sa stredovekého Slovenska. Hoci predtým takto formulovaný výskum neexistoval, bolo možné sa oprieť o edície, ktoré dovedy vznikli v súvislosti s uhorskými dejinami a obsahovali aj dokumenty so vzťahom k slovenským diecézám. Už v rokoch 1859 – 1860 publikoval nemecký historik a teológ Augustín Theiner, prefekt TVA, dvojzväzkové dielo *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, obsahujúce dokumenty z rokov 1216 – 1526 (od Honoria III. po Klementa VII.). Významným prínosom po otvorení vatikánskych archívov sa stala edícia *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*, ktorá začala vychádzať v Budapešti v dvoch sériách v osemdesiatych rokoch 19. storočia.⁵

Plán slovenského výskumu sa stanovil na zasadnutiach komisie a subkomisií ČSÚR v priebehu roku 1923 a mal sa uskutočňovať v súčinnosti s prácou českého zemského výboru na projekte *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*. Išlo o projekt realizovaný už od konca 19. storočia, rozplánovaný na desať dielov, pokrývajúcich obdobie rokov 1342 – 1492. Do roku 1918 boli publikované tri diely: prvý diel z pontifikátu Klementa VI. (1342 – 1352) vydaný v roku 1903, druhý diel z pontifikátu Inocenta VI. (1352 – 1362) vydaný v roku 1907 a piaty diel z pontifikátov Urbana VI. (1378 – 1389) a Bonifáča IX. (1389 – 1404) vydaný v dvoch zväzkoch v rokoch 1903 – 1905. Po vzniku ČSR sa začalo pracovať na tom, aby sa projekt dokončil a doplnil o úvodný zväzok (tomus prodromus) z obdobia pápežov Jána XXII. (1316 – 1334) a Benedikta XII. (1334 – 1342), s ktorým sa predtým nepočítalo, keďže sa toto obdobie prenechávalo Rakúskemu historickému ústavu v Ríme. Zároveň sa mal prepojiť s novou úlohou – vydávaním slovacikálnych dokumentov. Zostávalo rozhodnúť, ako slovenský prvok dodatočne čo najefektívnejšie začleniť do rozbehnutého projektu. Na základe plánu z roku 1923 sa malo pokračovať vo vydávaní edície bohemík zo 14. a časti 15. storočia – až do začiatku pontifikátu Martina V. (1417), čo malo byť naďalej úlohou Českého zemského archívu. Slovaciká z tohto obdobia mali byť spracované tiež, a to ako projekt Československého ústavu v Ríme. Pokiaľ išlo o nasledujúce obdobie, od pontifikátu Martina V. (1417 – 1431) po koniec 15. storočia, to malo byť z hľadiska českého i slovenského materiálu skúmané v spolupráci ČSÚR a Českého zemského archívu.⁶

⁵ HÚŠČAVA, Alexander. In margine slovenského výskumu vo vatikánskych archívoch v Ríme. In *Bratislava*, roč. 6, 1932, č. 4 – 5, s. 490 – 491

⁶ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 2. Správa o činnosti ČSÚR v roku 1923, 24. 5. 1924

Aká bude konkrétna podoba realizácie slovenského projektu, zostávalo dlhodobo nevyriešené. Tvorila sa za pochodu, počas prebiehajúceho výskumu. Pre českých historikov to bola neľahká úloha, keďže s výskumom slovenských dejín, až na výnimky, nemali praktické skúsenosti. Český archivár a historik a člen komisie ČSÚR Bedřich Jenšovský počas svojho výskumu v Ríme na jar 1922 identifikoval problémy, s ktorými bude potrebné sa vyrovnáť. Patril medzi ne – popri otázke koncepcie slovenskej edície vo vzťahu k českej – aj zásadný problém, do akej miery sa do výskumu majú zaradiť listiny týkajúce sa všeobecných uhorských záležitostí („a teda aj slovenských, a predsa zas niekedy veľmi málo slovenských“⁷). Základná koncepcia slovenského výskumu sa dohodla na zasadnutí subkomisie ústavu pre pracovný plán v máji 1923. Základom malo byť spracovanie obdobia 14. storočia a začiatku 15. storočia – od pontifikátu Jána XXII. Zohľadniť sa pritom malo územie troch uhorských cirkevnosprávnych celkov, ktoré zasahovali v úplnosti či čiastočne na územie moderného Slovenska – Ostrihomskej arcidiecézy a Nitrianskej a Jágerskej diecézy. Subkomisia zaujala stanovisko, že by sa mali zozbierať všetky dokumenty viažuce sa k týmto diecézám, bez ohľadu na to, či sa týkali ich slovenských častí. Chaloupecký na zasadnutí presadzoval myšlienku, aby sa osobitne vydali *Monumenta Vaticana* pre Ostrihom a Nitru a osobitne pre Jäger.⁸ Na základe takto stanoveného plánu sa teda výskum musel realizovať dvomi spôsobmi. V prípadoch, kde práve prebiehal alebo bol len plánovaný, sa mohol koncentrovať súbežne na bohemiká i slovaciká. Inak sa však museli riešiť prípady pontifikátov, kde už v predchádzajúcom období vyšli dokumenty k českým dejinám. Išlo predovšetkým o pontifikáty Klementa VI. a Inocenta VI. Tam stála pred ústavom bezprostredná úloha uskutočniť nový osobitný výskum orientovaný výlučne na slovaciká.

Výskumu slovacík ako témy pridruženej k výskumu pre českú edíciu sa od roku 1922 venovala pracovníčka Českého zemského archívu v Prahe Věra Kosinová. Začiatkom marca 1922 rozhodlo MŠANO na návrh Štátnej archívnej školy v Prahe vyslať túto 27-ročnú archivárku a historičku do Ríma. Jej úlohou bolo vyhľadať v registroch z obdobia pontifikátu Jána XXII. listiny a zápisy týkajúce sa celého územia ČSR, teda aj Ostrihomu, Jágra a Nitry. V tom istom mesiaci Kosinová začala v Ríme svoj výskum a realizovala ho do júna 1922. Preskúmala za tento čas Vatikánske a Avignonské registre (Suplikačné registre z tohto obdobia dochova-

⁷ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 7. Správa B. Jenšovského, február 1923

⁸ Národní archiv Praha (NA), f. Archiv země České, šk. č. 262. Protokol o schůzi subkomisie ČSÚR pre pracovný plán, 5. 5. 1923

né neboli) z prvých štyroch rokov a čiastočne piateho roku pontifikátu Jána XXII.⁹ V októbri nasledujúceho roku požiadala komisiu ČSÚR, ktorá medzičasom začala fungovať, o šesťmesačné štipendium, ktoré by jej umožnilo pokračovať v začatej práci.¹⁰ Krátko nato o žiadosti rokovala štipendijná subkomisia i plénum komisie ČSÚR a podporili ju s podmienkou, že sa Kosinová bude pri výskume zaoberať popri bohemikách aj slovacikami.¹¹ MŠANO v decembri 1923 povolilo Kosinovej päťmesačné štipendium (neskôr sa ešte predĺžilo o ďalší mesiac) a tá začiatkom nasledujúceho roku pricestovala do Ríma a zostala tam do júla 1924. Nadviazala chronologicky na výskum pred dvoch rokov. Vo vyhľadávaní bohemík a slovacík v registroch sa dostala približne do polovice osemnásť rokov trvajúceho pontifikátu Jána XXII.¹²

V nasledujúcom roku Kosinová na tento výskum v Ríme nadviazala, no nie na základe štipendia ČSHÚR, ale z poverenia českého zemského správneho výboru. V Ríme bola od októbra 1925 do mája 1926. Počas tohto obdobia dokončila zhromaždenie bohemík a slovacík z prvých dvanástich rokov pontifikátu Jána XXII. Okrem výskumu vo Vatikánskych a Avignonských registroch vyhľadávala tiež dokumenty vo fondoch Instrumenta miscellanea a Archivio Arcis S. Angeli (Archív Svätoanjelského hradu). Výskyt slovacík v registroch z celého preskúmaného obdobia vyhodnotila ako minimálny, keď ich identifikovala sotva sto. Z hľadiska fondov Instrumenta miscellanea a Archivio Arcis S. Angeli sledovala nielen obdobie pontifikátu Jána XXII., ale aj jeho dvoch nástupcov – pápežov Benedikta XII. a Klementa VI. Ani v týchto prípadoch sa nedostala k obsiahlejším výsledkom. V svätoanjelsom archíve objavila jediné slovacikum. Vo fonde Instrumenta miscellanea to bolo deväť slovacík.¹³

Okrem Kosinovej sa prítomnosti slovacík v registroch TVA popri práci na českej edícii *Monumenta Vaticana* venoval Bedřich Jenšovský. V Ríme opakovane bádal z poverenia českého zemského výboru. Po prvý raz bol v Ríme ako štipendista v 1913/1914.¹⁴ Po vojne pokračoval vo svojom výskume v čase od marca do júla 1922. Venoval sa pontifikátu Benedikta XII., pričom si už všimol aj prítomnosť slovacikálnych dokumentov. Konštato-

⁹ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 7. Správy V. Kosinovej, 4. 4. 1922, 10. 9. 1924

¹⁰ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 7. List V. Kosinovej komisii ČSÚR, 1. 10. 1923

¹¹ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 1. Protokol o schôdzi komisie ČSÚR, 6. 10. 1923

¹² A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 7. Správa V. Kosinovej, 10. 9. 1924

¹³ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 7. Správa V. Kosinovej, 15. 9. 1926

¹⁴ HAAS, Antonín. K nedožitým osmdesátinám Bedřicha Jenšovského. In *Archivní časopis*, roč. 19, 1969, č. 3, s. 179

val, že podiel uhorských a slovenských dokumentov je v registroch nepatrný. Po ukončení tohto výskumu sa začal venovať registrom z obdobia protipápežov Klementa VII. (1378 – 1394) a Benedikta XIII. (1394 – 1409) pre plánovaný šiesty zväzok českej edície. V tom pokračoval počas svojho nasledujúceho pobytu v mesiacoch január – júl 1924. Začal okrem toho výskum registrov z pontifikátu Eugena IV. (1431 – 1447) pre ôsmy zväzok edície. Zaznamenal aj občasnú prítomnosť dokumentov so vzťahom k slovenským diecézám.¹⁵ Ich počet však považoval za nízky. V prácach na šiestom a ôsmom zväzku (konkrétne z obdobia Eugena IV. a Benedikta XIII.) pokračoval potom počas pobytu v Ríme od decembra 1929 do mája 1930.¹⁶ Prešiel Suplikačné registre z piateho až jedenásteho roku pontifikátu Eugena IV. a konštatoval „úplný nedostatok suplík z územia dnešného Slovenska“. Napríklad Nitrianska diecéza nebola počas celého dovtedy preskúmaného obdobia Eugena IV. zastúpená ani jednou suplikou.¹⁷ Po dlhšej prestávke bol Jenšovský (už ako riaditeľ zemského archívu) vyslaný do Ríma znovu – a poslednýkrát – na šesť týždňov na jar 1937. Prešiel ďalších 29 zväzkov Suplikačných registrov z dvanásteho až štrnásteho roku pontifikátu Eugena IV. Aj tentoraz bol slovacikálny výťažok nízky (objavil šesť záznamov týkajúcich sa Ostrihomskej arcidiecézy).¹⁸

Ďalším historikom zaoberajúcim sa výskumom pre českú edíciu *Monumenta Vaticana* a zároveň vyhľadávaním slovacík bol v druhej polovici tridsiatych rokoch Zdeněk Kristen. Mal bohaté predchádzajúce skúsenosti s rímskym výskumom a svojim šesťročným pobytom v rokoch 1924 – 1930, keď sa venoval hlavne ústavnému projektu dokumentov pápežských nunciatúr pri cisárskom dvore, sa stal najdlhšie pôsobiacim bádateľom v ČSHÚR.¹⁹ Vo februári 1936 ho ako 33-ročného český zemský výbor

¹⁵ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 7. Správy B. Jenšovského, február 1923, marec 1924, máj 1924, júl 1924, november 1924

¹⁶ Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky Praha (A MZV ČR), f. Zastupitelský úřad Řím (ZÚ Řím) 1918 – 1939, šk. č. 31. Správa B. Jenšovského, 4. 10. 1930

¹⁷ JENŠOVSKÝ, Bedřich. Český zemský archiv a výzkum archivů italských i vatikánských v prvním desetiletí republiky. In NOVÁK, Jan Bedřich (zost.). *Zprávy českého zemského archivu. Svazek VII.* Praha: Český zemský fond, 1931, s. 186 – 187

¹⁸ BAUER, Otakar. Zpráva o činnosti českého zemského archivu za leta 1934 – 1941. In JENŠOVSKÝ, Bedřich – BAUER, Otakar (zost.). *Zprávy českého zemského archivu. Svazek IX.* Praha: Český zemský fond, 1946, s. 371

¹⁹ KLVAČOVÁ, Renáta. Zdeněk Kristen a jeho šestiletý pobyt v Římě. In RAUCHOVÁ, Jitka – JIROUŠEK, Bohumil a kol. *Věda, kultura a politika v československo-italských vztazích 1918 – 1951.* České Budějovice: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, 2012, s. 297

vyslal do Ríma študovať na tri mesiace (neskôr bol pobyt predĺžený) dokumenty pre deviaty zväzok českej edície *Monumenta Vaticana*, konkrétne pontifikáty Mikuláša V. (1447 – 1455) a Kalixta III. (1455 – 1458). V Ríme bol od februára do augusta 1936. Venoval sa predovšetkým Suplikačným registrom z obdobia Mikuláša V. Druhýkrát Kristen v Ríme túto tému skúmal v mesiacoch február – máj 1938.²⁰ Celkovo počas svojich dvoch pobytov spracoval túto problematiku len v menšom rozsahu. Preskúmal dovedna prvé tri roky pontifikátu Mikuláša V. (27 zväzkov registrov) a popri bohemikách našiel aj nevelký počet slovacikálnych suplík. Dvanásť z nich sa týkalo Ostrihomskej arcidiecézy, sedem Jágerskej diecézy, jedna Nitrianskej diecézy a tri Uhorského kráľovstva.²¹

Okrem spracovania slovacikálnych dokumentov, ktoré sa realizovalo spolu s českými, potreboval ústav hneď po svojom vzniku nájsť bádateľov, ktorí by sa z hľadiska slovacík zamerali na pontifikáty Klementa VI. a Inocenta VI., z ktorých už bohemiká boli publikované. Prvou bádatelkou, ktorej úlohou bolo skúmať výlučne slovaciká vo vatikánskom archíve, sa stala 24-ročná česká historička a archivárka Marie Opočenská. Zčať sa malo dokumentmi z obdobia Klementa VI. MŠANO jej v novembri 1923 povolilo študijné štipendium na štyri mesiace.²² Zčať v januári 1924. Keďže jej uprostred štvormesačného pobytu bolo jasné, že pridelený čas nebude dostatočný na to, aby spracovala materiály z pontifikátu Klementa VI. v podobe predstavujúcej uzavretý celok, na ktorý by sa dalo neskorším výskumom nadviazať, požiadala v marci 1924 komisiu ústavu o predĺženie štipendia o ďalšie dva mesiace (do konca júna 1924).²³ Po súhlasnom vyjadrení komisie ústavu MŠANO v apríli 1924 tento návrh odsúhlasilo.²⁴ Marie Opočenská tak venovala štúdiu v TVA pol roka. Počas tohto obdobia sa venovala výskumu pápežských registrov (Vatikánske, Avignonské, Suplikačné) so zameraním na dokumenty týkajúce sa slovenských diecéz. Výsledkom jej práce z obdobia prvých troch rokov pontifikátu Klementa VI. bolo celkovo 79 opisov a 169 registrov.²⁵

²⁰ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 7. Správa Z. Kristena, 19. 3. 1936, 30. 4. 1936, 31. 5. 1936, 26. 10. 1936, 4. 4. 1938, 6. 7. 1938

²¹ BAUER, Otakar. Zpráva o činnosti českého zemského archivu za leta 1934 – 1941, s. 371 – 372

²² A MZV ČR, f. ZÚ Řím 1918 – 1939, šk. č. 31. List MŠANO ŠHÚ, 7. 11. 1923

²³ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 8. Správa M. Opočenskej, 31. 7. 1924; List M. Opočenskej komisii ČSÚR, 4. 3. 1924

²⁴ A MZV ČR, f. ZÚ Řím 1918 – 1939, šk. č. 31. List MŠANO ŠHÚ, 25. 4. 1924

²⁵ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 8. Správa M. Opočenskej, 31. 7. 1924

Po tom, ako Opočenská realizovala svoj výskum a zároveň už boli na svete prvé výsledky bádania iných historikov, ktorí slovaciká skúmali popri výskume bohemík (Věra Kosinová, Bedřich Jenšovský), nastala potreba vyhodnotiť aktuálny stav a určiť postup do budúcnosti. V septembri 1924 sa uskutočnila v Prahe na túto tému v užšom kruhu porada, na ktorej sa zúčastnili Václav Hrubý, Václav Chaloupecký, Bedřich Jenšovský, Jan Bedřich Novák a Josef Šusta. Ešte pred jej konaním vypracoval Jenšovský dokument, v ktorom spochybnil doterajší spôsob výskumu, spočívajúci v samostatnom vyhľadávaní slovacík vo vatikánskom archíve. Konštatoval prekvapujúco malé zastúpenie dokumentov o slovenských diecézach v registroch archívu. Upozornil, že aj z nájdených dokumentov sa veľká časť týkala území týchto diecéz ležiacich mimo hraníc súčasnej ČSR. Zdôraznil aj ťažkosti vyplývajúce zo skutočnosti, že českí bádatelia, ktorí sa problematike venovali, neboli pripravení na výskum súvisiaci s uhorskými dejinami, vyžadujúci znalosť miestopisu, uhorských právnych a cirkevných pomerov, maďarskej literatúry a jazyka. Jenšovský teda odporučil, aby sa síce pokračovalo vo výskume slovacík tam, kde sa robil popri výskume bohemík, samostatný výskum slovacík by sa však odložil na budúcnosť, kedy by ho už realizovali noví slovenskí historici.²⁶

Na porade sa Jenšovského návrh, ktorý by prakticky znamenal zmrazenie prípravy vydania slovenskej edície, nestretol s podporou. Novák pripomenul, že raz sa slovenský výskum obdobia, kde sa už český realizoval, tak či tak bude musieť uskutočniť. Šusta označil otázku, či je materiálu veľa, alebo málo, za irelevantnú a poukázal aj na iné dôvody ako vedecké, ktoré by mali viesť k vydaniu vatikánskych slovacík. „Ak treba, aby sme z dôvodov popri vlastnom vedeckom záujem mali hoci slabý zväzoček sloveník, zdá sa mu dôležité, aby sme prišli rýchlo so zväzočkom, ktorý by dokumentoval, že sme siahli na slovenské veci, samozrejme, všetko bez ujmy na vedeckosti.“ Upozornil, že ani výskum bohemík vo vatikánskom archíve nebol lacný. Podobne reagoval Chaloupecký, ktorý sa vyjadril, že na Slovensku nie je taký materiál k duchovným dejinám ako v českých krajinách, takže vatikánske dokumenty majú veľkú cenu napriek svojej chudobnosti a nákladnému výskumu. Prízvukoval politickú rovinu otázky voči Maďarom a potrebu odčiniť macošské správanie maďarskej vedy k slovenským veciam. „Skutočne treba začať. My stojíme na celoštátnej idei, radšej nech si tieto slovenské veci všímajú práve Česi.“²⁷

²⁶ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 1. Poznámky B. Jenšovského k výskumu slovacík, 11. 9. 1924

²⁷ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 1. Zápis o predbežnej porade o výskume a vydaní slovacík 14. storočia, 12. 9. 1924

V osobitnom slovenskom výskume sa malo pokračovať, čo otvorilo Opočenskej možnosť ďalšej cesty do Ríma. Komisia jej na jej žiadosť na jeseň 1924 prideliť štipendium na tri mesiace. Neskôr bol jej pobyt v Ríme ešte dvakrát predĺžený a napokon trval sedem a pol mesiaca. Výskumu v archíve sa ujala začiatkom decembra 1924. Pokračovala v začatej práci a pozornosť venovala zostávajúcim ôsmim rokom pontifikátu Klementa VI. Keď v prvej polovici júla 1925 svoju prácu skončila, výsledkom oboch jej pobytov venovaných slovenskému výskumu bolo celkovo 287 opisov a 465 registrov.²⁸ V marci 1926 Opočenská požiadala komisiu ČSHÚR o udeľenie nového štipendia na tri mesiace. Chcela ho využiť na pokračovanie vo výskume slovacík, predovšetkým na preskúmanie registrov týkajúcich sa pontifikátu Inocenta VI., prípadne druhé kolacionovanie uskutočnených prepisov dokumentov z pontifikátu Klementa VI.²⁹ Takýto postup nenašiel na zasadnutí komisie v apríli 1926 priaznivú odozvu. Myšlienku udeľovať štipendiá na druhé kolacionovanie úplne odmietla s tým, že ho v prípade potreby môže uskutočniť iný člen ústavu, nachádzajúci sa práve v Ríme. Opočenskej zámer skúmať pontifikát Inocenta VI. síce v zásade nezavrhol (predseda Šusta ju označil za vhodnú osobu, keďže bola zapracovaná), ale rozhodnutie malo padnúť až potom, ako dokončí práce na období Klementa VI. Opočenskej uložila, aby pripravený materiál predložila Jenšovskému a Chaloupeckému.³⁰

Na Jenšovského návrh komisia schválila konkrétne zásady, ktorými bolo potrebné sa riadiť pri spracovaní edície dokumentov z pontifikátu Klementa VI. Zahnúť sa do nej mali listiny týkajúce sa troch diecéz (Ostriehom, Jäger, Nitra) buď ako celku, alebo inštitúcií a korporácií či jednotlivých osôb na ich území. Okrem toho sa tam mali ocitnúť listiny týkajúce sa osôb pochádzajúcich z týchto diecéz alebo zastávajúcich v nich úrady, a to aj vtedy, ak sa predmet listiny diecéz netýkal. Tretím druhom boli listiny všeobecnejšieho charakteru, ak mohli mať význam pre Slovensko, alebo sa dalo predpokladať, že sa ich účinnosť vzťahovala aj na slovenské diecézy, napríklad listiny vydané všeobecne pre rehole (ak pôsobili aj na Slovensku), listiny pre kolektorov v Uhorsku a Poľsku, listiny politickej povahy, niektoré listiny pre uhorského kráľa. Naopak, vydávať sa nemali všeobecné pápežské konštitúcie a osobné listiny členom uhorskej kráľovskej rodiny, ak sa nevzťahovali priamo na slovenské diecézy. Rámčovo sa určilo, kto-

²⁸ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 8. List M. Opočenskej komisii ČSÚR, 1. 8. 1924; Správa M. Opočenskej, 31. 7. 1924

²⁹ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 8. List M. Opočenskej komisii ČSHÚR, 16. 3. 1926

³⁰ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 1. Protokol o schôdzi komisie ČSHÚR, 24. 4. 1926

ré z listín sa mali publikovať len v podobe registov: listiny v stereotypných formách, listiny týkajúce sa osôb z iných diecéz, kde osoby zo slovenských diecéz vystupovali len ako vykonávatelia alebo v nepodstatnej úlohe, listiny všeobecného významu, ak už boli vytlačené inde, a rodinné listy kráľa Ľudovíta I.³¹ Vydanie týchto pravidiel komisiou ČSHÚR, hoci až v období, keď už archívny výskum prebehol, znamenalo nesporne pomoc, o ktorú sa mohla oprieť nielen v danej chvíli Opočenská, ale neskôr eventuálne aj jej nástupcovia.

Na zasadnutí v apríli 1926 sa komisia znovu zaoberala aj ďalšími otázkami slovenského výskumu. Na Jenšovského návrh odsúhlasila vytlačenie prvého dielu dokumentov troch slovenských diecéz a poverila prezídium komisie, aby s ŠHÚ urobilo kroky na zaistenie potrebnej položky na tlač. Tento zväzok mal obsahovať dokumenty z pontifikátov Jána XXII., Benedikta XII. a Klementa VI., pričom otvorená zostala otázka, či obdobie posledného z pápežov nevyjde osobitne ako druhá časť so samostatnou pagináciou. Zatiaľ nepadlo ani rozhodnutie, ako sa bude edícia presne nazývať, pričom Václav Chaloupecký navrhoval, aby to bolo *Monumenta Vaticana res gestas territorii Slovaekiae illustrantia, seilicet diocesis Strigoniensis, Nitriensis nec non Agriensis*. Vydanie mali mať, v prípade že bude spracovanie posúdené ako kvalitné, na starosti spoločne Věra Kosinová (obdobie Jána XXII. a Benedikta XII.) a Marie Opočenská (obdobie Klementa VI.).³²

Na nasledujúcej schôdzi v septembri 1926 sa komisia opäť venovala výsledkom práce Opočenskej. Keďže sa však k Jenšovskému, ktorý ju mal spolu s Chaloupeckým posúdiť, dostalo len dvadsať čísel slovacík z jej výskumu pripravených do tlače, aj to nie v súvislom poradí, nedokázal posúdiť spôsob jej práce. Komisia sa teda uzniesla požiadať Opočenskú o odovzdanie aspoň štyridsiaticich čísel nasledujúcich za sebou na ďalšie posúdenie Jenšovskému, ktorý sa tak stal jediným povereným garantom jej práce.³³ Opočenská v nasledujúcich mesiacoch tejto žiadosti nevyhovela. Venovala sa v tomto období aj rôznym iným témam. V rokoch 1925 – 1928 absolvovala – popri kratšom letnom pobyte v košickom mestskom archíve v roku 1926 – viacero štipendijných pobytov vo Viedni. Do Ríma sa vrátila na jar 1928, avšak už ako štipendistka Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej, spracovávajúca tému vlády Vladislava II. Jagelovského v Čechách a Uhorsku v rokoch 1490 – 1516. Mala však záujem, aby mohla v Ríme zostať dlhšie než len mesiac a snažila sa ďalší mesiac pokryť štipendiom od

³¹ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 1. Protokol o schôdzi komisie ČSHÚR, 24. 4. 1926

³² A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 1. Protokol o schôdzi komisie ČSHÚR, 24. 4. 1926

³³ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 1. Protokol o schôdzi komisie ČSHÚR, 25. 9. 1926

ČSHÚR. Ešte pred svojím príchodom do Ríma sa v apríli 1928 obrátila na komisiu ústavu so žiadosťou o mesačné štipendium na štúdium vo vatikánskych archívoch na tému *Vplyvy rímskej kúrie na zvolenie Vladislava Jagellovského za uhorského kráľa v roku 1490*.³⁴

Predstava predsedu komisie Šustu, že sa bude môcť Opočenskej žiadosť o štipendium vzhľadom na jej urgentnosť vyriešiť per rollam, sa ukázala ako nereálna. Proti sa rezolútne postavil Bedřich Jenšovský. Ten dlhodobo hľadel na Opočenskú prácu kriticky. Podľa neho už jej predchádzajúci výskum v Ríme na základe štipendia ČSHÚR nebol dobre zvládnutý, vyčítal jej, že sa od svojej úlohy odkláňala k rôznym iným prácam.³⁵ Jenšovského prísny pohľad na kolegyňu však mohol mať aj iné pozadie. Počas ich spoločného pobytu v Ríme v roku 1924 sa ich osobný vzťah ocitol na bode mrazu. Opočenská podľa Jenšovského ignorovala jeho pokyny, neoboznamovala ho so svojimi výsledkami a nepreukazovala mu dostatočnú úctu, ktorú ako vedúci člen očakával. Komunikáciu s ňou obmedzil na najnutnejšie minimum.³⁶ Historička Jitka Rauchová poukázala aj na skutočnosť, že Jenšovský zrejme Opočenskú vnímal ako priamu konkurenciu kariérneho postupu jeho partnerky (neskoršej manželky) Věry Kosinovej v Českom zemskom archíve.³⁷

Keď teda Opočenská podala žiadosť o štipendium k novej téme mimo rámca úloh ČSHÚR a bez toho, aby uzavrela predchádzajúce práce, Jenšovského to zjavne rozladilo. Vo svojom vyjadrení to označil za „podivuhodnú odvahu“. Na Opočenskej nenechal suchú nitku, spochybnil aj jej editorské schopnosti. Nedávno vydanú edíciu *Slovenika uherských listin v domácom, dvornom a štátnom archíve ve Vídni v období let 1243 – 1490*, ktorá vznikla z jej viedenského výskumu, označil za takú povrchnú, ako vidno málokedy. So žiadosťou o štipendium vyslovil zásadný nesúhlas a odporučil: „Mám za to, že je v skutočnom záujme dr. Opočenskej, aby nebola podporovaná v tomto stálom striedaní tém a prebiehaní v prácach udeľovaním nových štipendií, naopak, bolo by žiaduce, aby bola žiadateľka na dlhší čas prikázaná nejakému bádateľskému ústavu, kde by sa naučila riadnu pracovnú techniku, zvlášť edičnú.“³⁸ Opočenská tak už ďalšie štipendium nedostala a v druhej polovici mája 1928 Rím opustila.³⁹

³⁴ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 8. List M. Opočenskej ŠHÚ, 2. 2. 1928; List M. Opočenskej komisii ČSHÚR, 11. 4. 1928

³⁵ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 8. List B. Jenšovského komisii ČSHÚR, 24. 4. 1928

³⁶ NA, f. Josef Šusta, šk. č. 18. List B. Jenšovského J. Šustovi, 1. 7. 1924

³⁷ RAUCHOVÁ, Jitka. *Československý historický ústav v Římě*, s. 159

³⁸ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 8. List B. Jenšovského komisii ČSHÚR, 24. 4. 1928

³⁹ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 8. List ČSHÚR komisii ČSHÚR, 22. 5. 1928

Na prípravu edície však nerezignovala. Ešte počas svojho pobytu v Ríme v máji 1928 napokon poslala prezídiu komisie ČSHÚR skolacionované výpisy a opisy z registrov z obdobia Klementa VI. Plénum komisie sa vecou zaoberalo na svojom najbližšom zasadnutí v júni 1928. Na Jenšovského návrh rozhodlo, že prácu na edícii dokumentov pontifikátu Klementa VI. zverí Opočenskej, dokumenty však vyjdú v spoločnom zväzku so slovacikami z obdobia pontifikátov Jána XXII., Benedikta XII. a Inocenta VI. Čakať na tlač sa malo, kým Věra Kosinová pripraví dokumenty z pontifikátu Jána XXII. a Benedikta XII. (mala v tomto čase spracovaných prvých dvanásť rokov Jána XXII.). Komisia sa dohodla na náhradnom riešení, ak by Opočenská úlohu neprijala, že zverí Kosinovej aj spracovanie pontifikátu Klementa VI.⁴⁰ V roku 1929 sa Opočenská presťahovala na Slovensko. Stala sa archivárkou vznikajúceho Archívu Slovenského národného múzea v Turčianskom Svätom Martine (bola popri Danielovi Rapantovi jedinou riadne kvalifikovanou archivárkou na Slovensku) a zvyšok svojej profesionálnej kariéry venovala tejto inštitúcii.⁴¹ Keďže jej definitívne vyjadrenie, či prijme prácu na edícii dokumentov z pontifikátu Klementa VI., dlhšie neprichádzalo, obrátilo sa na ňu predsedníctvo komisie listom v októbri 1930. Opočenská reagovala pozitívne a prejavila záujem edíciu pripraviť.⁴²

Onedlho sa však situácia zmenila a do procesu prípravy edície vstúpil nový bádateľ. Bol ním Alexander Húščava, príslušník nastupujúcej generácie slovenských historikov, ktorí už získali svoje vysokoškolské vzdelanie v ČSR. V máji 1930, keď Húščava ako 24-ročný práve vykonával prezenčnú vojenskú službu v dôstojníckej škole v Košiciach, požiadal ŠHÚ o udeľenie štipendia na študijný pobyt v Ríme s odôvodnením, že by „rád pokračoval v bádani a spracovaní *Mon. Vat. Slov.*, v čom už Dr. Opočenská urobila prvé kroky“.⁴³ Komisia v máji 1930 rozhodla udeliť mu trojmesačné štipendium.⁴⁴ Úlohou Húščavu bolo spracovanie slovacík z obdobia pontifikátu Inocenta VI., čím sa chronologicky malo priamo nadviazať na Opočenskej výskum.

⁴⁰ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 1. Protokol o schôdzi komisie ČSHÚR, 2. 6. 1928

⁴¹ KRÁLIKOVÁ, Eva. K 100. výročiu narodenia PhDr. Márie Jeršovej-Opočenskej. In *Slovenská archivistika*, roč. 34, 1999, č. 2, s. 193 – 194; LEHOTSKÁ, Darina. K životnému jubileu dr. Márie Jeršovej-Opočenskej. In *Slovenská archivistika*, roč. 4, 1969, č. 1, s. 201 – 202

⁴² A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 10. List komisie ČSHÚR M. Opočenskej, 27. 10. 1930; List ŠHÚ V. Chaloupeckému, 3. 11. 1930

⁴³ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 6. List A. Húščavu ŠHÚ, 14. 5. 1930

⁴⁴ Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave (ASAV), f. Alexander Húščava, šk. č. 23. List ŠHÚ A. Húščavovi, 26. 5. 1930

Na projekt sa Húščava zodpovedne chystal už v Bratislave a v apríli 1931 odcestoval do Prahy, kde pokračoval v ďalšej príprave v ŠHÚ a v zemskom archíve a oboznamoval sa s literatúrou, ku ktorej sa na Slovensku nedostal.⁴⁵ Ešte pred odchodom do Ríma požiadal komisiu, aby mohol byť ubytovaný v priestoroch ČSHÚR, čo by preňho znamenalo študijný prínos, no aj finančnú úsporu, vďaka ktorej by sa po práci mohol venovať cestovaniu a poznávaniu antických pamiatok aj mimo mesta.⁴⁶ Prezídium komisie s tým súhlasilo, a tak keď Húščava docestoval v apríli 1931 do Ríma, mohol sa ubytovať v ústave. Do vatikánskeho archívu ho uviedol slovenský kolega Ľudevít Knappek, ktorý v tom čase spravoval agendu ústavu, a Húščava tak mohol niekoľko dní po príchode začať svoju dlhodobú prácu spojenú s excerpovaním registrov a ich porovnávaním s vydanými edíciami. Venoval sa štúdiu Vatikánskych, Avignonských a Suplikačných registrov, ako aj lístkového katalógu zbierky listín Instrumenta miscellanea z obdobia pontifikátu Inocenta VI. Celkovo počas svojho pobytu do začiatku leta 1931 identifikoval 32 suplík a 41 rôznych listín.⁴⁷

Húščavova práca bola po menej než troch mesiacoch strávených v Ríme v podstate stále len v počiatočnej fáze, bol však odhodlaný ďalej v nej pokračovať napriek očakávanej časovej náročnosti. V máji 1931 odhadoval, že výskum príslušného pramenného materiálu si vyžiada rok, požiadal preto komisiu o nové štipendium v takejto dĺžke.⁴⁸ Komisia mu v máji 1931 odsúhlasila štipendium na pokračovanie výskumu v študijnom roku 1931/1932.⁴⁹ S bádáním začal v októbri 1931 a uskutočňoval ho do júla 1932. Podarilo sa mu v tomto čase ukončiť výskum Vatikánskych, Avignonských i Suplikačných registrov, ako aj registrov Archetypa epistularia.⁵⁰

Ak Húščava na jar 1931 predpokladal, že na úplné završenie výskumu mu postačí nasledujúci študijný rok a dokonca sa zaviazal vzdať zvyšku štipendia, ak to bude trvať kratšie, ukázalo sa, že to bol predsa len prehnane optimistický odhad. A tak si v apríli 1932 podal ďalšiu žiadosť o štipendium na nasledujúci akademický rok so zámerom dokončiť výskum pontifikátu Inocenta VI. Zasadnutie komisie sa v najbližšom čase neplánovalo, riaditeľ ŠHÚ Jan Bedřich Novák však po dohode s predsedom komisie ČSHÚR Josefom Šustom informoval začiatkom júna 1932 Húščavu, že so

⁴⁵ A SAV, f. Alexander Húščava, šk. č. 23. Správa A. Húščavu, 7. 5. 1931

⁴⁶ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 6. List A. Húščavu komisii ČSHÚR, 15. 4. 1931

⁴⁷ A SAV, f. Alexander Húščava, šk. č. 23. Správy A. Húščavu, 7. 5. 1931, 4. 7. 1931

⁴⁸ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 6. List A. Húščavu komisii ČSHÚR, 11. 5. 1931

⁴⁹ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 2. Protokol o schôdzi komisie ČSHÚR, 30. 5. 1931

⁵⁰ A SAV, f. Alexander Húščava, šk. č. 23. Správa A. Húščavu, 20. 7. 1932

štipendijným pobytom môže počítať.⁵¹ Komisia schválila udelenie štipendia na svojom zasadnutí v októbri 1932.⁵² Húščava krátko nato pricestoval do Ríma, kde zostal do júla nasledujúceho roku a dokončil svoj výskum. Venoval sa pokračujúcemu štúdiu fondu Instrumenta miscellanea (lístkový katalóg), ako aj fondu Archivio Arcis S. Angeli a dokumentom apoštolskej komory (fondy Obligationes et solutiones, Introitus et exitus, Rationes collectoriae).⁵³

Húščava svoj pobyt v Taliansku využil aj na cestu do Neapola. Dva týždne tam bádala v štátnom archíve ako v jednom z najbohatších archívov na anjouovské obdobie. Mal tak možnosť rozvinúť aj svoj výskum inej témy, než ktorej sa venoval v Ríme, a to problematiky Matúša Čáka Trenčianskeho, ktorá ho dlhodobo zaujímala. Zo skúmaných fondov vyexceroval približne 30 listín. Sám označil význam tohto bádania, s prihliadnutím na jeho krátke trvanie, za značný a bol presvedčený, že mu pomôže obohatiť jeho prácu najmä z hľadiska počiatkov uhorskej politiky prvých Anjouovcov a bojov o nástupnícke právo v Uhorsku po smrti Ladislava IV. v roku 1290. Celkovým výsledkom Húščavovho pobytu v Ríme, ktorý s prestávkami trval od apríla 1931 do júla 1933, bolo z hľadiska výskumu slovacík z obdobia Inocenta VI. prezretie spolu 111 zväzkov kódexov (registrov), 28 zväzkov lístkového katalógu fondu Instrumenta miscellanea a 59 listín z tohto fondu a 1 + 3 zväzky katalógu fondu Archivio Arcis S. Angeli.⁵⁴

Počas jeho dlhodobého pobytu v Ríme sa predpokladalo, že spracovanie obdobia Inocenta VI. je na dobrej ceste k úspešnému završeniu, neistota však naďalej sprevádzala osud Opočenskej projektu pontifikátu Klementa VI. Keďže Opočenská (po vydaji v roku 1931 Jeršová) už nemala reálny záujem pokračovať v prácach na edícii, prejavovala ochotu prenechať túto úlohu Húščavovi. Aby sa záležitosť jednoznačne vyjasnila, ŠHÚ sa na základe záverov komisie, ktorá zasadala v októbri 1932, obrátil v novembri 1932 na Jeršovú so žiadosťou, aby vyslovila svoje definitívne rozhodnutie a eventuálne súhlas s odovzdaním materiálov na spracovanie Húščavovi.⁵⁵ Jeršová vo svojej odpovedi z toho istého mesiaca informovala o svojej dohode s Húščavom, že materiál pripraví na vydanie on. Vyslovila pre-

⁵¹ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 6. Listy A. Húščavu komisii ČSHÚR, 11. 5. 1931, 25. 4. 1932; List ŠHÚ A. Húščavovi, 2. 6. 1932

⁵² A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 2. Protokol o schôdzi komisie ČSHÚR, 8. 10. 1932

⁵³ A SAV, f. Alexander Húščava, šk. č. 23. Správa A. Húščavu, 18. 7. 1933

⁵⁴ A SAV, f. Alexander Húščava, šk. č. 23. Správy A. Húščavu, 3. 5. 1933, 18. 7. 1933

⁵⁵ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 10. List ŠHÚ M. Jeršovej, 9. 11. 1932

to súhlas, aby písomnosti z jej rímskeho výskumu prevzal. Odôvodnila to tým, že pokladá za „správnejšie a úlohe slovenského vatikánskeho výskumu primeranejšie, aby prvý zväzok vatikánskych monumentov vydal rodený Slováč“.⁵⁶

Úloha, ktorú Húščava dostal, však bola širšia než iba dokončiť prácu začatú Jeršovou. Na zasadnutí v októbri 1932 sa komisia ČSHÚR zaoberala aj všeobecnou otázkou, ako ďalej so slovacikami. Nadviazali na predchádzajúce rozhodnutie, že treba spolu vydať pontifikáty štyroch avignonských pápežov. Okrem pontifikátu Klementa VI., prevzatého od Jeršovej, a Inocenta VI., ktorý spracovával Húščava, išlo ešte o pontifikáty Jána XXII. a Benedikta XII., ktoré boli v tom čase ešte rozpracované. Komisia na návrh Jenšovského rozhodla, že zostávajúce práce sa majú zveriť Húščavovi.⁵⁷

Výsledky Jeršovej výskumu ku Klementovi VI. dostal Húščava do rúk v júni 1933 a venoval sa im na konci svojho študijného pobytu v Ríme. Podarilo sa mu prejsť dokumenty z prvých dvoch rokov pontifikátu a k Jeršovej práci vyslovil výhrady zhrnuté do vety v jeho správe z výskumu: „Výskumový i prepisový systém v práci Opočenskej, tuším, nie je presný a ani dostatočne vybudovaný.“⁵⁸ Komisia sa tak na zasadnutí v októbri 1933 musela znovu zaoberať otázkou, ako ďalej s materiálom z Jeršovej výskumu, keďže sa ukazovalo, že ho bude potrebné znova skolacionovať. Otázne bolo, či je možné počítať s Húščavovou cestou do Ríma (on sám jej potrebnú dĺžku odhadoval na dva až tri mesiace), keďže sa medzičasom stal úradníkom v Krajinskom archíve v Bratislave. Hoci existovala možnosť, že by dostal na tento účel dovolenku, v komisii uvažovali aj o tom, že by prácu mohol v Ríme dokončiť ďalší z mladých slovenských historikov, ktorým bol Branislav Varsik. V prípade pontifikátu Jána XXII. sa zas ukazovala možnosť, že by výskum na jar 1934 dokončila Věra Kosinová, ktorá ho začala.⁵⁹

Problém vydania výsledkov Jeršovej výskumu začínal byť čoraz nástojčivejší. Historik Vladimír Klecanda, ktorý koncom roka 1933 spravoval ústav a konštatoval vtedy, že sa rímsky výskum stal „naším najdrahším vedeckým bádáním vôbec“, uviedol aj príklad: „Bolo by iste poučné vypočítať náklad niektorých pripravovaných edícií a mám za to, že by sme hocikedy strnuli, keby sme vypočítali, na koľko vyjde jeden tlačový hárok napr. sloveník z pontifikátu Klementa VI.“⁶⁰ Práve Klecanda dostal na základe

⁵⁶ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 10. List M. Jeršovej ŠHÚ, 22. 11. 1932

⁵⁷ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 2. Protokol o schôdzi komisie ČSHÚR, 8. 10. 1932

⁵⁸ A SAV, f. Alexander Húščava, šk. č. 23. Správa A. Húščavu, 18. 7. 1933

⁵⁹ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 2. Protokol o schôdzi komisie ČSHÚR, 23. 10. 1933

⁶⁰ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 3. Správa V. Klecandu, 20. 12. 1933

rozhodnutia komisie z októbra 1933 za úlohu prezrieť dokumenty zhromaždené Jeršovou a navrhnúť, ako ďalej postupovať.⁶¹ Skusmo preskúmal časť materiálu a prišiel k záveru, že ho síce Jeršová veľmi slušne pripravila na vydanie, napriek tomu však potrebuje kontrolu. Porovnanie všetkého prepísaného materiálu s registrami by podľa jeho odhadu trvalo – ak by to robil Húščava – tri až štyri mesiace.⁶² Klecandovou správou sa komisia zaoberala v októbri 1934. Po prerokovaní prijala uznesenie, aby prezídium komisie po dohode s Chaloupeckým a Jenšovským urobilo opatrenia na čo najskoršie vydanie zväzku slovenských dokumentov. Už sa však nehovorilo o zahrnutí pontifikátov štyroch pápežov, ale len dvoch – Klementa VI. a Inocenta VI.⁶³

Práca na slovenskej edícii zostala v podstate na pleciah Alexandra Húščavu (možnosť angažovať Varsika sa nezrealizovala). Húščava mal nesporne záujem o jej dokončenie, medzi priority jeho vedeckej činnosti to však nepatriilo. Tá sa vyvíjala iným smerom. Sústreďoval sa predovšetkým na slovenské archívy, s osobitným zameraním na Liptov. Aj komisii ČSHÚR – ospravedlňujúc pomalšie tempo pri spracovávaní vaticánskych archívov – sa snažil vysvetliť nevyhnutnosť takejto orientácie z „národného hľadiska“ a snahu zabrániť, aby sa pohľad sveta na slovenské stredoveké dejiny formoval na základe práce veľmi aktívnych maďarských historikov.⁶⁴ Okrem toho Húščavu zamestnávali ďalšie povinnosti v jeho práci, ako boli úradné aktivity, príprava na skúšku na Štátnej archívnej škole v Prahe, ako aj osobné dôvody – finančné problémy a ťažká choroba matky.⁶⁵ Napriek tomu na svoj záväzok voči rímskemu výskumu nezabúdala a snažil sa mu v rámci možností venovať, najmä pokiaľ išlo o ním zhromaždené dokumenty z pontifikátu Inocenta VI. Zaoberal sa porovnávaním získaného materiálu so skoršími edíciami, písaním registrov a poznámok. Vnímal aj perspektívu ďalšieho výskumu tejto témy v iných archívoch – predovšetkým cirkevných archívoch na Slovensku (Bratislava, Spišské Podhradie, Nitra, Banská Bystrica) i v Maďarsku (Ostrihom, Jäger).⁶⁶

Vydanie slovenskej edície postupne akoby upadalo do zabudnutia. Po roku 1934 už komisia neprijímala v tejto otázke na svojich zasadnutiach žiadne rozhodnutia a po udalostiach rokov 1938 – 1939 sa projekt stal ne-

⁶¹ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 2. Protokol o schôdzi komisie ČSHÚR, 23. 10. 1933

⁶² A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 10. List V. Klecandu komisii ČSHÚR, 25. 9. 1934

⁶³ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 2. Protokol o schôdzi komisie ČSHÚR, 6. 10. 1934

⁶⁴ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 2. List A. Húščavu B. Mendlovi, 9. 10. 1935

⁶⁵ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 10. List A. Húščavu ŠHÚ, 29. 10. 1936

⁶⁶ A SAV, f. Alexander Húščava, šk. č. 23. List A. Húščavu ŠHÚ, 8. 10. 1935

realizovateľným. Húščava sa medzitým (v máji 1937) habilitoval na FiF UK v Bratislave a ako docent, neskôr profesor, sa špecializoval na pomocné vedy historické.⁶⁷ Svoju prácu na edícii vatikánskych dokumentov nedokončil a už sa k nej nevrátil. Počas vojny sa jeho materiály z dvoch rokov pontifikátu Inocenta VI. stratili.⁶⁸ Ako publikované výsledky rímskych výskumov však zostalo niekoľko Húščavových kratších prác.⁶⁹ Okrem informačných článkov, týkajúcich sa slovenského výskumu či medzinárodného vedeckého diania v Ríme, uverejnených v časopise *Bratislava*, publikoval vedecké texty v zborníkoch, ako bola v roku 1933 štúdia *Listina pápeža Jána VIII. k sv. Metodovi a univerzalita svetskej moci pápežskej*⁷⁰ či v tom istom roku štúdia *Listina Karla II. z r. 1289 v štátnom archíve v Neapoli*.⁷¹ Nedokončená zostala nielen Húščavova práca na edícii z obdobia Inocenta VI., ale aj práca ostatných výskumníkov, ktorí sa výraznejšie či len okrajovo podieľali na slovenskej edícii. Dokumenty, ktoré zhromaždila Marie Opočenská z obdobia Klementa VI., nielenže nevyšli, ale nebolo ani jasné, čo sa s nimi stalo. Podľa Húščavovho vyjadrenia z roku 1948 zostali u Vladimíra Klecandu, ktorý ich dostal na posúdenie. Klecanda v roku 1946 zomrel a v jeho pozostalosti sa dokumenty nenašli.⁷² Výskum Bedřicha Jenšovského, kde sa venoval aj slovacikám, sa nedokončil, rovnako ako výskum Zdeňka Kristena. Publikovaná nebola ani edícia dokumentov z pontifikátu Jána XXII. pripravovaná Věrou Kosinovou.⁷³ Systematické spracovávanie stredovekých slovacík z TVA tak muselo počkať niekoľko desaťročí a obnovilo sa až po roku 1989.

Okrem bádateľov, ktorí v Ríme realizovali výskum v rámci stanovených úloh ústavu – v prípade slovenského výskumu edície vatikánskych stredo-

⁶⁷ LEHOTSKÁ, Darina. Vedecké dielo univ. prof. dr. Alexandra Húščavu. In *Historické štúdie XI*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1966, s. 7; HORVÁTH, Pavel. Univ. prof. dr. Alexander Húščava šesťdesiatročný. In *Historický časopis*, roč. 14, 1966, č. 1, s. 157

⁶⁸ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 2. Zápis o schôdzi komisie ČSHÚR, 27. 1. 1949

⁶⁹ KUŠÍK Michal. Profesor Alexander Húščava 60-ročný. In *Archivní časopis*, roč. 15, 1965, č. 4, s. 224

⁷⁰ HÚŠČAVA, Alexander. Listina pápeža Jána VIII. k sv. Metodovi a univerzalita svetskej moci pápežskej. In STANISLAV, Ján (zost.). *Ríša veľkomoravská. Sborník vedeckých prác*. Praha: L. Mazáč, 1933, s. 255 – 263

⁷¹ HÚŠČAVA, Alexander. Listina Karla II. z r. 1289 v štátnom archíve v Neapoli. In MRÁZ, Andrej – FLOREK, Pavol – BARTEK, Henrich (zost.). *Sborník na počesť Jozefa Škultétyho*. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská, 1933, s. 325 – 329

⁷² A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 2. Zápisy o schôdzach komisie ČSHÚR, 18. 1. 1948, 27. 1. 1949

⁷³ ERŠIL, Jaroslav. Osmdesát let Věry Jenšovské-Kosinové. In *Archivní časopis*, roč. 25, 1975, č. 1, s. 44

vekých dokumentov –, prichádzali do Ríma ako štipendisti ČSHÚR so schválením komisie aj ďalší výskumníci zo Slovenska (slovenskí historici a českí historici pôsobiaci na Slovensku) so svojimi vlastnými špecifickými témami. Ich počet nebol veľký, hlavne pokiaľ išlo o výskumníkov slovenskej národnosti. Napriek tomu sa nedá povedať, že by sa komisia ústavu o ich zapojenie nesnažila. Žiadnemu zo slovenských bádateľov, ktorí požiadali o štipendium, nebolo odmietnuté (celkovo bol počet odmietnutí štipendií počas celej doby existencie ústavu nízky).

Vôbec prvým Slovákom (a počas celých dvadsiatych rokov jediným), ktorý absolvoval štipendijný pobyt v Československom ústave v Ríme, bol v roku 1924 orientalista, evanjelický kňaz Ján Bakoš. Mal v tom čase 33 rokov a pôsobil ako profesor starozákonnej vedy na Slovenskej evanjelickej a. v. teologickej vysokej škole v Bratislave. Mal tam na starosti predmety ako hebrejčina, starozákonná exegéza, archeológia či úvod do starozákonnej literatúry.⁷⁴ O mesačné štipendium požiadaval v decembri 1923. Bakoš sa vedecky zaoberal sýrskou a arabskou literatúrou z hľadiska vplyvu, ktorý na ňu mala grécka literatúra. Ako výstup z tohto výskumu pripravoval kritické vydanie sýrskeho encyklopedického diela *Svietnik svätých* z 13. storočia, ktorého autorom bol učenec a hodnostár sýrskej pravoslávnej cirkvi Grígórios Abulfaradž (Barhebraeus). Rukopis mal k dispozícii z parížskej Bibliothèque nationale a iný variant z berlínskej Staatsbibliothek (v oboch týchto mestách predtým absolvoval výskumné pobyty). Dielo vo viacerých zväzkoch plánoval vydať vo Francúzsku (v origináli a vo francúzskom preklade), pričom na porovnanie s textom z Paríža chcel okrem berlínskeho rukopisu použiť aj ďalší rukopis obsahujúci tento text, ktorý sa nachádzal vo vatikánskej knižnici.⁷⁵

Za Bakoša sa u Josefa Šustu v liste prihovril Václav Chaloupecký: „Ujímam sa tejto veci nielen preto, že tu ide o zjav skutočne vzácny – Slovák vedecky činný! –, ale aj trochu z kolegiality. Počítame totiž v zbere s Bakošovou habilitáciou.“⁷⁶ Komisia ČSHÚR sa v januári 1924 hlasovaním per rollam k žiadosti postavila pozitívne a odporučila ju MŠANO.⁷⁷ So súhlasom ministerstva Bakoš absolvoval mesačný pobyt v Ríme v januári a februári 1924. Cieľ sa mu podarilo naplniť a získanie rukopisu bolo preňho prí-

⁷⁴ BODICKÝ, Michal (zost.). *Zpráva o Slovenskej ev. aug. vyzn. teologickej vysok. škole v Bratislave na rok 1922 – 23*. Myjava 1923, s. 9

⁷⁵ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 6. List J. Bakoša komisii ČSHÚR, 15. 12. 1923

⁷⁶ DUCHÁČEK, Milan. *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*. Praha: Univerzita Karlova, 2015, s. 140

⁷⁷ A MZV ČR, f. ZÚ Řím 1918 – 1939, šk. č. 31. List ŠHÚ MŠANO, 3. 1. 1924

nosné, keďže oba texty, ktoré mal predtým k dispozícii (parížsky a berlínsky), boli poškodené a neboli úplne obsahovo totožné. V správe o rímskom pobyte túto skutočnosť vyzdvihol: „Bez vatikánskeho textu nebolo by mi bývalo možné vydať Svieceň svätostí. Znamenal mi veľkú oporu pri definitívnom zostavení sýrskeho textu.“ Ďalším významom cesty bolo stretnutie s vatikánskym konzervátorom orientálnych rukopisov Eugènom Tisserantom, ktorému ukázal svoju prácu a získal s jeho pomocou prísľub publikovania diela v Paríži v prestížnej sérii *Patrologia Orientalis*.⁷⁸ Bakoš tam napokon časť diela v dvoch častiach vydal v roku 1930 a 1933. Táto práca – rovnako ako jeho spracovanie ďalšej časti tohto diela (*Psychológia*), publikované v roku 1948 v holandskom Leiden v prestížnom vydavateľstve E. J. Brill – bola v odborných kruhoch výborne prijatá a Bakošovi priniesla medzinárodné uznanie.⁷⁹

Na začiatku tridsiatych rokov absolvovali štipendijné pobyty v Ríme viacerí odborníci zo Slovenska, predovšetkým českého pôvodu. Jedným z nich bol český historik, asistent historického seminára na FiF UK v Bratislave Rudolf Holinka. O štipendium požiadal v máji 1929 s témou z českých stredovekých dejín. Chcel predovšetkým študovať kódex Jana z Jenštejna, pražského arcibiskupa z druhej polovice 14. storočia, nachádzajúci sa vo vatikánskej knižnici. Zaujímal sa oň vo všeobecnosti pre jeho dôležitosť, predovšetkým však chcel venovať pozornosť textom, v ktorých figuroval teológ a filozof Vojtěch Raňkův z Ježova (mal s Jenštejnóm teologické spory), keďže Holinka v tom čase pripravoval súbornú edíciu jeho spisov.⁸⁰ Koncom mája 1929 sa žiadosťou zaoberala komisia ČSHÚR. V prospech udelenia štipendia sa vyslovil predseda komisie Šusta i Chaloupecký. Komisia žiadosť jednomyselne prijala.⁸¹ Nasledujúci mesiac ju odsúhlasilo aj MŠANO. V Ríme bol Holinka od februára do mája 1930. Okrem Jenštejnského kódexu, ktorý bol jeho prioritou, sa venoval štúdiu traktátovej literatúry z počiatkov veľkej západnej schizmy.⁸² Problematiku cirkevnej politiky Jana z Jenštejna za pontifikátu Urbana VI. Holinka spracoval v knižnej publikácii vydanéj v roku 1933.⁸³ Plánovanú edíciu spisov Voj-

⁷⁸ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 6. Správa J. Bakoša, 8. 10. 1924

⁷⁹ URBANČOK, Milan. Akademik Ján Bakoš sedemdesiatročný. In *Vestník Slovenskej akadémie vied*, roč. 2, 1960, č. 1, s. 50

⁸⁰ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 6. List R. Holinku komisii ČSHÚR, 12. 5. 1929

⁸¹ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 1. Protokol o schôdzi komisie ČSHÚR, 29. 5. 1929

⁸² A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 6. List MŠANO ŠHÚ, 16. 6. 1929; Správa R. Holinku, 17. 12. 1930

⁸³ HOLINKA, Rudolf. *Církevní politika arcibiskupa Jana z Jenštejna za pontifikátu Urbana VI. Studie z dějin velikého schismatu západního*. Bratislava: FiF UK, 1933

těcha Raňkova, ktorú pripravil do tlače spolu s Janom Vilikovským, sa mu však nepodarilo vydať.⁸⁴

Práve literárny historik Jan Vilikovský, asistent seminára pre porovnávaciu jazykovedu na FiF UK v Bratislave, bol ďalším na Slovensku pôsobiacim českým bádateľom, ktorý absolvoval pobyt v Ríme. O štipendium požiadal v júni 1930. Štúdiom vo vatikánskej knižnici a iných knižniciach v Ríme a ďalších mestách chcel prispieť k výskumu svojej témy svätovojtešských literárnych a rukopisných pamiatok. Komisia ČSHÚR Vilikovskému odsúhlasila trojmesačné štipendium. Do Ríma pricestoval v novembri 1930 a v Taliansku zostal do februára nasledujúceho roka. Stanovil si dva ciele – čo najúplnejšie zistiť rukopisný materiál o svätovojtešských tradíciách nachádzajúci sa v talianskych knižniciach a oboznámiť sa s literatúrou venovanou hagiografii (a to všeobecnou literatúrou o hlavných zásadách štúdia legend a životov svätcov i literatúrou o svätom Vojtechovi), ktorá nebola dostupná v domácich knižniciach. Popri tejto svojej hlavnej téme sa venoval aj štúdiu novej literatúry o stredovekej latinskej poézii. Okrem vatikánskej knižnice študoval v rímskych knižniciach Alessandrina, Vallicelliana a Vittorio Emmanuele a navštívil i ďalšie miesta v Taliansku. Tri hodiny týždenne venoval paleografickým a diplomatickým cvičeniam vo Vatíkánskej škole paleografie, diplomatiky a archívniectva.⁸⁵ Vilikovského dlhodobým, no neuskutočneným cieľom bolo na základe materiálu získaného v talianskych, ale aj rakúskych knižniciach vydať všetky dochované svätovojtešské legendy.⁸⁶

Slovenský právny historik, asistent na Právnickej fakulte Univerzity Komenského (PF UK) v Bratislave Ľudevít Knappek sa v roku 1931 stal vôbec jediným štipendistom, realizujúcim v ČSHÚR výskum v oblasti právnych štúdií.⁸⁷ V rámci prípravy habilitačnej práce sa zaoberal témou pápežských zásahov do obsadzovania cirkevných benefícií v stredovekom Uhorsku. Cestu do Ríma mu koncom roka 1929 odporučil profesor na PF UK Vratislav Bušek, aby si vytvoril prehľad o vedeckých metódach talianskych kánonistov, vyťažil pramene vatikánskeho archívu a získal kontak-

⁸⁴ ŠEBÁNEK, Jindřich. Rudolf Holinka. In *Časopis Matice moravské*, roč. 73, 1954, s. 345

⁸⁵ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 8. List J. Vilikovského komisii ČSHÚR, 25. 6. 1930; List MŠANO ŠHÚ, 1. 12. 1930; Správa J. Vilikovského, 25. 5. 1931

⁸⁶ ŠKARKA, Antonín. Tragický závěr života Jana Vilikovského. In *Časopis Matice moravské*, roč. 67, 1947, č. 1 – 2, s. 179

⁸⁷ KRISTEN, Zdeněk. *Za odkazem Františka Palackého. Tři statě z doby neslobody*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1948, s. 36

ty s tamojšou vedeckou komunitou.⁸⁸ Žiadosť o štipendium si Knappek podal v septembri 1930. Už predtým absolvoval študijné pobyty vo Francúzsku, Nemecku i Maďarsku, žiadal však aj o pobyt v Ríme, keďže – ako v žiadosti uviedol – veľká časť kuriálnych prameňov týkajúcich sa skúmanej témy bola prístupná iba tam.⁸⁹ Chaloupecký vo svojom odporúčaní označil Knappeka za „jedného z najvážnejších a najsvedomitejších mladých bádateľov“. Jeho žiadosť podporil aj s ohľadom na český vedecký záujem: „Práca bude nepochybne i pre nás Čechov neobyčajne zaujímavá a poučná, lebo tým získame obzvlášť cenný porovnávací materiál a zistíme, ako tieto dve v historickom vývoji sesterské krajiny boli rôzne vystavené vplyvom rímskej kúrie.“ O tom, že pri posudzovaní sa neopomínal ani politicko-ideologický profil uchádzača, vypovedala Chaloupeckého poznámka, že o veci s ním hovoril Eugen Filkorn (katolícky kňaz, politik Ľudovej strany a člen krajinského výboru) a „klerikáli“ vkladajú do Knappeka nádeje, avšak: „Je potešiteľné, že Dr. Knappek nie je klerikál, že je úplne lojálneho zmýšľania a napokon, že na ňom už je vidieť našu školu.“⁹⁰ Komisia ČSHÚR v októbri 1930 rozhodla o udelení šesťmesačného štipendia.⁹¹

Knappek absolvoval pobyt v mesiacoch február – júl 1931. Preštudoval literatúru, ku ktorej sa dovtedy nemohol dostať. Pri archívnom výskume sa spočiatku venoval otázke obsadzovania vyšších i nižších benefícií, v polovici pobytu sa však vzhľadom na rozsiahlosť materiálu i pre jednoduchosť pripravovanej práce obmedzil už len na vyhľadávanie prameňov týkajúcich sa vyšších benefícií. Sústredil sa na druhú polovicu 14. storočia, čo považoval dostatočné na naplnenie jeho zámeru. Ním bolo doloženie tézy o nesprávnosti názorov v maďarskej literatúre, podľa ktorých pápežské zásahy do obsadzovania cirkevných benefícií v Uhorsku, kvôli rozsiahlemu kráľovskému patronátnemu právu odvodeného od svätého Štefana, boli na rozdiel od iných krajín len úplne výnimočné. Knappek prišiel k záveru, že vývoj cirkevnepolitických pomerov v Uhorsku sa v skúmanom období celkovo nelíšil od situácie v iných stredovekých štátoch.⁹² Výsledky publiko-

⁸⁸ SOMBATI, Ján. Profesor Ľudovít Knappek a jeho podiel na budovaní odboru cirkevného práva na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. In *Kultúrne dejiny*, roč. 10, 2019, č. 2, s. 252

⁸⁹ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 7. List L. Knappeka ŠHÚ, 8. 9. 1930

⁹⁰ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 7. List V. Chaloupeckého, 20. 9. 1930

⁹¹ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 2. Protokol o schôdzi komisie ČSHÚR, 4. 10. 1930

⁹² Archív Univerzity Komenského v Bratislave (A UK), f. Rektorát Univerzity Komenského, Personálne oddelenie – osobné spisy pedagogických pracovníkov (RUK), Ľ. Knappek. Správa Ľ. Knappeka o pobyte 6. 2. – 29. 7. 1931

val na svojom pracovisku aj knižne v roku 1934 v monografii *Obsadzovanie uhorských biskupstiev od X. do konca XIV. storočia so zvláštnym zreteľom na pápežské zásahy a na postavenie uhorských kráľov*.⁹³ V nasledujúcom roku ju úspešne obhájil ako habilitačnú prácu.⁹⁴

Už ako docent požiadal Knappek v auguste 1935 o štipendium na ďalší polročný pobyt v Ríme. Jeho cieľom bolo realizovať výskum obsadzovania nižších benefícií, na ktorý počas prvého pobytu nemal dostatočný čas. Pripomenul svoju snahu priniesť pripravovanou prácou „nový dôkaz o neudržateľnosti stanoviska maďarskej literatúry o tisícročnom zvláštnom postavení uhorských kráľov vo veciach cirkevných“.⁹⁵ Na zasadnutí komisie v októbri 1935 Knappeka opäť podporil Chaloupecký a štipendium mu odsúhlasili predbežne na tri mesiace⁹⁶ (neskôr bolo predĺžené o ďalšie tri mesiace). Komisia mala záujem, aby nastúpil do Ríma čo najskôr, a tak si Knappek začal na svojom pracovisku vybavovať študijnú platenú dovolenku. Profesorský zbor PF UK ju jednomyselne podporil so slovami, že pobytom v Ríme sa Knappekovi dá „neobyčajne skvelá príležitosť pokračovať vo vatikánskych archívoch v štúdiu cirkevných pomerov býv. Uhorska, vzťahujúcich sa na Slovensko, ktorým venoval už svoju prvú vydarenú habilitačnú prácu“.⁹⁷ MŠANO platenú dovolenku odsúhlasilo. V decembri 1935 Knappek odcestoval do Ríma a zostal tam do júna nasledujúceho roku. Venoval sa štúdiu literatúry a relevantných archívnych prameňov. Počas neho prišiel k predpokladaným záverom, popierajúcim tvrdenia v maďarskej literatúre. V liste Josefovi Šustovi ich vo februári 1936 predbežne formuloval slovami: „Dosiaľ poznaný materiál ukazuje, že vývoj praxe i práva obsadzovania cirkevných benefícií v Uhorsku bol v podstate zhodný so stavom kollačného práva v iných zemiach. Ba čo viac, v otázke patronátneho a regálneho práva bol dokonca v zrovnaní s niektorými inými štátmi značne opozdený.“⁹⁸ Knappek mal po návrate záujem spracovať tému, ktorej sa v Ríme venoval, v podobe monografie *Obsadzovanie nižších cirkevných benefícií uhorských v stredoveku*, čo sa mu však už nepodarilo zrealizovať.⁹⁹

⁹³ KNAPPEK, Ľudevít. *Obsadzovanie uhorských biskupstiev od X. do konca XIV. storočia so zvláštnym zreteľom na pápežské zásahy a na postavenie uhorských kráľov*. Bratislava: PF UK, 1934

⁹⁴ SOMBATI, Ján. Profesor Ľudevít Knappek, s. 256 – 258

⁹⁵ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 7. List Ľ. Knappeka ŠHÚ, 25. 8. 1935

⁹⁶ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 2. Protokol o schôdzi komisie ČSHÚR, 12. 10. 1935

⁹⁷ A UK, f. RUK, Ľ. Knappek. List dekanátu PF UK v Bratislave MŠANO, 5. 11. 1935

⁹⁸ NA, f. Josef Šusta, šk. č. 6. List Ľ. Knappeka J. Šustovi, 15. 2. 1936

⁹⁹ SOMBATI, Ján. Profesor Ľudevít Knappek, s. 261

Český historik Vojtěch Ondrouch, odborník na staroveké dejiny a profesor na Štátnej priemyselnej škole v Bratislave, požiadal o štipendium v máji 1930. Mal v tom čase v tlači svoju knihu na tému dejín židovskej diaspóry v Egypte v 6. – 5. storočí pred Kr. a žiadosť odôvodnil potrebou niekoľkomesačného pobytu v Ríme na spracovanie otázky židovskej diaspóry v starovekom Ríme a jej úlohy vo vývoji počiatočného kresťanstva. Komisia ešte v tom istom mesiaci štipendium schválila najprv na dva mesiace, neskôr bolo predĺžené o ďalší mesiac. Kvôli problémom pri vybavovaní dovolenky nastúpil nakoniec na cestu až takmer rok po podaní žiadosti. V Ríme strávil tri mesiace – apríl, máj a jún 1931. Študoval v ČSHÚR, v Nemeckom archeologickom ústave v Ríme a knižnici Vittorio Emanuele. Navštívil všetky rímske múzeá, kde sa nachádzali antické pamiatky. Zhromažďoval pramene o náboženstve v helenistickej a rímskej dobe. Osobitne si všimnal súvislosti myšlienkových prúdov tejto doby so vznikom kresťanstva. Neobmedzil sa len na výskum v Ríme. Počas svojich ciest po Taliansku prešiel miesta, kde existovali antické pamiatky, či už nachádzajúce sa v teréne, alebo uložené v múzeách. Navštívil Assisi, Benátky, Fiesole, Florenciu, Messinu, Neapol, Orvieto, Palermo, Perugiu, Pisu, Pompeje, Syrakúzy či Tivoli.¹⁰⁰

Ako štipendista sa Vojtěch Ondrouch do Talianska ešte vrátil v roku 1938, a to už ako docent FiF UK v Bratislave. Medzitým opustil oblasť výskumu klasických antických dejín a jeho odborný záujem sa začal koncentrovať hlavne na problematiku rímskej doby na Slovensku.¹⁰¹ Tomu bol prispôsobený aj jeho nový študijný zámér v Ríme, ktorý sa orientoval už aj na slovenské dejiny (v súvislosti s Limes Romanus). O mesačné štipendium požiadal v marci 1938. Predsedníctvo komisie ČSHÚR žiadosť privítalo, keďže sa tak naskytla príležitosť, aby sa na činnosti ústavu opäť podieľal vedec zo Slovenska. Po schválení členmi komisie absolvoval Ondrouch výskum v septembri 1938. Uskutočňoval ho v ČSHÚR a v Nemeckom archeologickom ústave v Ríme, no študijne navštevoval aj archeologickú výstavu Mostra Augustea della Romanità. Vzhľadom na vyhlásenie všeobecnej mobilizácie v ČSR musel svoj pobyt predčasne ukončiť a koncom septembra sa z neho vrátiť. Svoj plán výskumu však stihol takmer úplne naplniť. Výsledky štúdia v Ríme Ondrouch – podľa vlastného vyjadrenia

¹⁰⁰ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 8. List V. Ondroucha ŠHÚ, 5. 5. 1930; Listy ŠHÚ V. Ondrouchovi, 26. 5. 1930, 13. 5. 1931; Správa V. Ondroucha, 14. 10. 1931

¹⁰¹ VALACHOVIČ, Pavol. Vojtech Ondrouch. Príspevok k dejinám slovenskej historiografie. In DANIŠ, Miroslav (zost.). *Historické štúdie. K životnému jubileu Mikuláša Píschy*. Bratislava: Katedra všeobecných dejín FiF UK, 2008, s. 139 – 140

v hodnotiacej správe – využil okrem iného pri príprave svojej knihy *Limes Romanus na Slovensku*.¹⁰²

Český historik a archivár Vladimír Klecanda, pôsobiaci ako zemský archivár v Prahe a docent pomocných vied historických na Univerzite Komenského v Bratislave, požiadal o trojmesačné štipendium ešte v máji 1928. Jeho cieľom bolo preštudovať a spracovať relácie uhorských biskupov z diecéz ležiacich na území Slovenska podávané pápežovi pri úradnej návšteve (*visitatio liminum sanctorum apostolorum*).¹⁰³ V sprievodnom liste žiadosť odôvodnil slovami: „Je to tento rok na dlhé roky jediná príležitosť, aby som sa pozrel do talianskych archívov, ktorých neznalosť mi pripadá ako defekt môjho odborného vzdelania. A z tých relácií uhorských biskupov dalo by sa vskutku niečo získať pre naše Slovensko.“¹⁰⁴ Žiadosť našla v júni 1928 podporu v komisii a v nasledujúcom mesiaci ju odsúhlasilo aj ministerstvo. Realizácii pobytu sa však do cesty postavili viaceré prekážky, ktoré ju neočakávane odsunuli o viac než päť rokov. Klecanda, ktorý sa medzitým stal v Bratislave mimoriadnym profesorom pomocných vied historických, sa zatiaľ začal venovať výskumu v Španielsku, ktorý sa týkal Francisca Hurtada de Mendoza, stáleho vyslanca Filipa II. na cisárskom dvore vo Viedni a v Prahe v sedemdesiatych rokoch 16. storočia. V septembri 1931 teda požiadal komisiu ČSHÚR, aby polovicu štipendia mohol použiť na výskum v Španielsku a druhú časť vyčerpať v Ríme, kde by výskum tejto témy doplnil. Bolo to schválené, avšak ďalšie prekážky spôsobili, že Klecanda absolvoval svoj pobyt v Ríme až v novembri a decembri 1933. Trval necelý mesiac a oproti pôvodnému plánu mal úplne iný priebeh. Nielenže sa po zmene témy nevenoval pôvodne plánovanej slovenskej cirkevnej problematike, ale veľa času mu vzhľadom na krátkosť pobytu nezostalo ani na novú tému (Francisco Hurtado de Mendoza), keďže sa predovšetkým venoval iným uloženým úlohám – vybavovaniu agendy ústavu a posudzovaniu slovacikálneho materiálu, ktorý zhromaždila Marie Jeršová k obdobiu Klementa VI. Zostal teda len pri zorientovaní sa v materiáli a zaznamenaní signatúr kódexov.¹⁰⁵ Uvažoval, že sa do Ríma v nasledujúcich rokoch vráti s ďalším štipendiom od ČSHÚR; k tomu však už neprišlo.

Udalosti rokov 1938 – 1939 spôsobili, že nie všetci záujemcovia už do-

¹⁰² A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 8. List predsedníctva komisie ČSHÚR členom komisie, 29. 3. 1938; Listy V. Ondroucha ŠHÚ, 28. 3. 1938, 25. 1. 1939, 20. 2. 1939

¹⁰³ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 7. List V. Klecandu komisii ČSHÚR, 25. 5. 1928

¹⁰⁴ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 1. List V. Klecandu, 25. 5. 1928

¹⁰⁵ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 7. List MŠANO ŠHÚ, 4. 7. 1928; Listy V. Klecandu komisii ČSHÚR, 19. 9. 1931, 25. 9. 1934

kázali v tomto čase realizovať svoje profesionálne zámery spojené s výskumom v Ríme. To bol aj prípad odborníka na filozofiu práva Juraja Rajca, komisára politickej správy, pracujúceho na Krajinskom úrade v Bratislave. Rajec požiadal v júni 1938 o udelenie štipendia na štúdium histórie prirodzeného práva vo filozofii na ČSHÚR. Pri štúdiu sa chcel zamerať hlavne na španielsku prirodzenoprávnu školu zo 16. storočia, pričom bádať plánoval vo vatikánskej i kráľovskej knižnici, ako aj v knižniciach súkromných osôb. Časovú potrebu svojho výskumu v Ríme odhadol na štyri až päť mesiacov. V Rajcovej veci sa prihovoril Knappek a podporil ju aj Chaloupecký. V auguste 1938 predsedníctvo komisie ČSHÚR Rajcovi oznámilo, že mu udelilo štvormesačné štipendium. Rajec chcel začať s rímskym výskumom pôvodne už v lete 1938. To však Chaloupecký v tom čase neodporučil s odôvodnením, že letný pobyt v Ríme je pre nenavyknutého vedeckého pracovníka klimaticky veľmi nevhodný. Nepodarilo sa mu vycestovať ani na jeseň a odkladanie cesty jeho plánom neprosperovalo. Medzitým sa výrazne zmenila vnútroštátna i medzinárodná situácia. Slovenské MŠANO, kde bol Rajec služobne pridelený, mu začiatkom marca 1939 udelilo trojmesačnú platenú študijnú dovolenku od apríla 1939.¹⁰⁶ Krátko nato dostal prvú splátku štipendia a príslušné dokumenty potrebné na vycestovanie. Ukázalo sa však, že to už preňho bolo neskoro. Zánik Česko-Slovenska v polovici marca 1939 spôsobil, že Juraj Rajec do Ríma napokon neodcestoval.¹⁰⁷

Podobný bol prípad cirkevného historika Vojtecha Bucka, asistenta na katolíckej bohosloveckej fakulte v Bratislave. Bucko v júli 1938 požiadal o štvormesačné štipendium na bádanie vo vatikánskom archíve. Chcel sa venovať predovšetkým výskumu slovenských náboženských dejín v 15. a 16. storočí. Najbližšie turbulentné mesiace odložili vybavovanie žiadosti a až na konci roku 1938 predsedníctvo komisie ČSHÚR Buckovi odpovedalo, že jej vyhovel a štipendium povolilo predbežne na tri mesiace.¹⁰⁸ V tom čase sa však už Buckova situácia zmenila, keďže od začiatku roku 1939 bol vymenovaný na fakulte za suplenta cirkevných dejín (bolo potrebné prevziať prednášky po českých pedagógoch, ktorí museli fakultu opustiť).¹⁰⁹

¹⁰⁶ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 8. List J. Rajca ŠHÚ, 1. 6. 1938; List J. Šustu J. Rajcovi, 23. 8. 1938; List ŠHÚ J. Rajcovi, jún 1938; List MŠANO J. Rajcovi, 3. 3. 1939

¹⁰⁷ RAUCHOVÁ, Jitka. *Československý historický ústav v Římě*, s. 187

¹⁰⁸ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 6. List V. Bucka prezídiu komisie ČSHÚR, 28. 7. 1938; List predsedníctva komisie ČSHÚR V. Buckovi, 31. 12. 1938

¹⁰⁹ SLEPČAN, Peter. *Katolícka teologická fakulta pred rokom 1950 – ohnisko teologického vzdelania na Slovensku*. In HRABOVEC, Emília a kol. *Katolícka bohoslovecká fakulta v Bratislave 1936 – 1989*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2011, s. 66

Povinnosť prednášať by Buckovi nedovolila dlhodobú súvislú prítomnosť v Ríme. Chcel si preto pobyt rozdeliť na niekoľko častí – počas semestrálnych prázdnin (február – marec), veľkonočných prázdnin a v lete. Predsedníctvo komisie ČSHÚR takéto riešenie akceptovalo a riaditeľstvo ŠHÚ v Prahe Buckovi v polovici februára 1939 poukázalo prvú splátku štipendia.¹¹⁰ Politický vývoj v nasledujúcich týždňoch však aj Vojtechovi Buckovi znemožnil naplniť jeho plány.

Okrem niektorých štipendistov, ktorých pobyt odsúhlasila komisia, ústav vo svojich priestoroch bezplatne ubytoval aj ďalších záujemcov, prípadne im poskytoval inú pomoc. Išlo predovšetkým o stredoškolských, no aj vysokoškolských pedagógov. Možnosť ubytovania sa týkala najmä letných mesiacov, keď bol byt väčšinou neobsadený.¹¹¹ Takto mohol v ústave počas svojho niekoľkodňového študijného pobytu v lete 1923 bývať Vladimír Rolko, 23-ročný evanjelický kňaz, pôsobiaci v tomto čase ako kaplán vo Zvolene. Počas svojho života bol aktívny aj ako básnik, pričom v poézii pracoval aj s historickými témami vrátane dejín antického Ríma. Talianskym témam sa venoval aj vo svojich publicistických dielach. Možnosť bývať v Ríme mu padla vhod, pretože hoci mal štipendium, jeho výška mu neumožňovala pokryť všetky náklady.¹¹² V akademickom roku 1926/1927 využíval na Chaloupeckého odporúčenie ústavné výhody počas svojho trojtýždňového pobytu v Ríme 28-ročný cirkevný historik, františkán Létus Stanislav Danišovič. Zaoberal sa dejinami františkánov na Slovensku a v Česku. Karel Stloukal, ktorý mal v tom čase na starosti správu ústavu, ho uviedol do vatikánskeho archívu a knižnice a ústav mu zabezpečil voľné vstupenky do rímskych zbierok.¹¹³ V júli 1928 zas dostal možnosť počas svojho týždňového pobytu v Ríme so súhlasom MŠANO bezplatne bývať v ústave 33-ročný historik, profesor reálneho gymnázia v Bratislave Pavol Florek. Disponoval cestovným štipendiom od ministerstva na cestu po Taliansku, Švajčiarsku a Rakúsku.¹¹⁴

Dvaja výrazní slovenskí historici, spojení s činnosťou Československé-

¹¹⁰ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 6. List V. Bucka ŠHÚ, 23. 1. 1939; List ŠHÚ V. Buckovi, 15. 2. 1939

¹¹¹ RAUCHOVÁ, Jitka. *Československý historický ústav v Ríme*, s. 88

¹¹² A MZV ČR, f. ZÚ Řím 1918 – 1939, šk. č. 31. List Vyslanectva ČSR v Ríme MŠANO (neodoslané), 2. 7. 1923

¹¹³ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 2. Správa K. Stloukala, 16. 2. 1927

¹¹⁴ A AV ČR, f. ČSÚHR, šk. č. 5. List P. Floreka ČSHÚR; List ČSHÚR komisii ČSHÚR v Prahe, 20. 7. 1928; A MZV ČR, f. ZÚ Řím 1918 – 1939, šk. č. 31. List MŠANO ŠHÚ, 23. 6. 1928

ho historického ústavu v Ríme, Alexander Húščava a Ľudevít Knappek – a okrem nich aj na Slovensku pôsobiaci Vladimír Klecanda – dostali počas svojich pobytov Ríme okrem výskumnej činnosti aj úlohu starať sa o správu ústavu a vybavovanie jeho agendy. V praxi išlo o starostlivosť o inventár ústavu a jeho knižnicu, zabezpečovanie aktuálnych praktických potrieb, účasť na domových schôdzach, vybavovanie korešpondencie (predovšetkým s pražskými inštitúciami – ŠHÚ, zemským archívom či MŠANO), no aj odborné a spoločenské kontakty s inými vedeckými inštitúciami v Ríme i s československými vyslanectvami. Za vykonávanie týchto prác mohli priestory ústavu využívať na ubytovanie počas pobytu v Ríme.

Ako prvý mal možnosť túto činnosť vykonávať v roku 1931 na základe poverenia od prezídia komisie Ľudevít Knappek.¹¹⁵ Vedenia agendy sa ujal vo februári 1931 a úlohu plnil do júla 1931. V ústave v tomto období pôsobili okrem neho ďalší štyria členovia, medzi nimi aj Alexander Húščava.¹¹⁶ Ten tam, podobne ako Knappek, realizoval svoj prvý štipendijný pobyt v Ríme. Nedlho nato práve Húščava, po návrate z letných prázdnin do Ríma, prevzal od októbra 1931 správu ústavu. Vykonával ju počas celého akademického roku až do júla 1932. Počas celej tejto doby bol v ústave jediným členom. Zastupoval ústav na početných podujatiach, ako boli prednášky usporiadané vedeckými inštitúciami, no aj na schôdzi medzinárodnej komisie pre vydanie bibliografie rímskych archívov vo februári 1932 či na schôdzi historických ústavov v Istituto di Studi Romani v Ríme v máji 1932. Po letnej prestávke mal Húščava na starosti správu ústavu aj v nasledujúcom akademickom roku a opäť ju vykonával súvisle od októbra 1932 do júla 1933. Takmer celú dobu bol v ústave sám. Opäť sa za ústav zúčastnil na stretnutí zástupcov historických ústavov, ktoré sa konalo v máji 1933 v Istituto di Studi Romani.¹¹⁷ Počas mesačného pobytu v Ríme koncom roka 1933 viedol ústav profesor FiF UK v Bratislave Vladimír Klecanda. V ústave bol sám a hoci tam strávil len necelý mesiac, k jeho úradnej agende a knižnici pristúpil veľmi zodpovedne a detailne sa s ňou zoznámil. Situácia, ktorú našiel, ho neuspokojila. Vo svojej súhrnnej správe na konci pobytu nešetril kritikou na vedenie ústavu v posledných rokoch, pričom jej značná časť padala na hlavy slovenských kolegov – Ľudevíta Knappeka a predovšetkým Klecandovho bývalého študenta Alexandra Húščavu. Konštatoval, že v posledných rokoch nepodávali vedúci členovia dôkladné správy

¹¹⁵ A MZV ČR, f. ZÚ Řím 1918 – 1939, šk. č. 31. List ŠHÚ vyslanectvu ČSR v Ríme, 10. 2. 1931

¹¹⁶ A UK, f. RUK, Ľ. Knappek. Správa Ľ. Knappeka za dobu 19. 2. – 29. 7. 1931

¹¹⁷ A SAV, f. Alexander Húščava, šk. č. 23. Správy A. Húščavu, 20. 7. 1932, 20. 7. 1933

o ústave a nedodržiavali stanovený jednotný spôsob vedenia registratúry. Negatívne hodnotil starostlivosť o knižnicu a celkovo prišiel k ostrému záveru: „Rímsky ústav v dnešnom stave, keď je len dočasne spravovaný mladými štipendistami nemajúc vôbec riaditeľa, nielen stráca na svojom medzinárodnom význame medzi rímskymi ústavmi, ale prestáva i plniť vlastné úlohy, pre ktoré bol kedysi zriadený.“¹¹⁸

Klecanda sa voči Húščavovi kriticky postavil aj v ďalšej veci. Keď Húščava v máji 1933 zastupoval ústav na schôdzi predstaviteľov historických ústavov v Istituto di Studi Romani v Ríme, kde sa zostavoval program prednáškového cyklu *Gli studi romani nel mondo* na nasledujúci študijný rok, prisľúbil za ČSHÚR svoju prednášku na tému *Le memorie romane nella Slovacchia*.¹¹⁹ Chcel v nej informovať o slovenskom výskume týkajúceho sa Ríma. Húščava prednášku skutočne pripravil a v decembri 1933 predložil na schválenie riaditeľstvu ŠHÚ v Prahe. Klecanda sa proti jej prezentácii ohradil s tým, že Húščava nedocenil význam tohto medzinárodného podujatia a prihlásil bez vedomia komisie tému svojej prednášky z odboru, v ktorom nikdy nepracoval. Podľa Klecandu o tejto téme nemôže prednášať „mladý štipendista, ktorého pracovný odbor je tomu na hony vzdialený“.¹²⁰

Prednášku následne dostal na posúdenie český historik a klasický filológ Josef Dobiáš. Húščavovi zásadne vytkol, že nerozumie problematike, o ktorej píše (v archeológii vedecky nepôsobil), a uviedol vecné nedostatky. Posudok však vypovedá aj o tom, že Dobiáš nemohol byť pri posudzovaní prednášky celkom nezaujatý, keďže v nej Húščava rozoberal otázku osady Laugaricio, ktorú Dobiáš lokalizoval v Trenčíne, a Húščava sa (podľa Dobiáša) snažil obhájiť stanovisko Chaloupeckého, hľadajúceho túto lokalitu „niekde v údolí Nitry“. Dobiáš okrem toho kritizoval obmedzenie témy na územie Slovenska, no aj samotnú prítomnosť termínu „slovenská veda“. „Povážlivé je aj hovoriť na medzinárodnom fóre o ‚slovenskej‘ vede (dvakrát). Odvážil by sa tam niekto hovoriť o moravskej vede?“¹²¹ Na základe takýchto negatívnych stanovísk prezídium komisie Húščavovi odporučilo vzdať sa prednášky. Ten to akceptoval, pripomenul však skutočnosť, že podľa pokynov, ktoré dostal, bolo jeho úlohou iba referovať o prácach a problémoch, ktoré sa riešia na Slovensku, a nemohol opomenúť ani existujúcu literatúru, ktorá odporuje Dobiášovým stanoviskám.¹²² Narýchlo sa

¹¹⁸ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 3. Správa V. Klecandu, 20. 12. 1933

¹¹⁹ A SAV, f. Alexander Húščava, šk. č. 23. Správa A. Húščavu, 20. 7. 1933

¹²⁰ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 9. List V. Klecandu, 11. 12. 1933

¹²¹ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 9. List J. Dobiáša ŠHÚ, 24. 12. 1933

¹²² A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 9. List A. Húščavu, 16. 1. 1934

zariadila zmena a v Ríme v marci 1934 napokon miesto Húščavovej prednášky odznel text pripravený jeho kritikom Dobiášom na tému *I Romani nel territorio della Cecoslovacchia odierna*.¹²³

Ľudevít Knappek viedol po druhýkrát ústav od decembra 1935 do februára 1936. Počas tohto vyše dvojmesačného obdobia tam bol jediným prítomným členom. Venoval sa knižnici i vybavovaniu korešpondencie, udržiaval odborné kontakty s inými vedeckými ústavmi v Ríme (predovšetkým svojou prítomnosťou na prednáškach, ktoré usporadúvali) i spoločenské styky, ako bola účasť na recepciách na vyslanectve pri Svätej stolici či v Nepomucene.¹²⁴ O tom, že Knappekove (rovnako ako iných vedcov, ktorí mali na starosť správu ústavu) úlohy nemali len odborný či reprezentatívny charakter, svedčí, že sa v tomto čase musel venovať aj vybavovaniu celkom prozaických vecí, ako bolo zabezpečenie opravy zle priliehajúcich dverí a okien, vedenia elektrického prúdu v obývačke či zakúpenie žiaroviek a tienidla na stolnú lampu.¹²⁵

V čase, keď ústav viedli Knappek a Húščava, bol aj obľúbeným miestom návštev Slovákov nachádzajúcich sa v Ríme. So zaujímavým postrehom prišla Jitka Rauchová. Konštatovala, že knižnicu ústavu vo všeobecnosti navštevovali úradníci československých zastupiteľských úradov, štipendisti talianskej vlády, príslušníci cirkevných inštitúcií, zo zahraničných návštevníkov predovšetkým Poliaci. K tomu dodala: „V dobe, keď ústav viedli Slováci Húščava a Knappek, sa potom klientela pomerne zaujímavo premenila; do knižnice totiž – aspoň podľa ich záznamov – prichádzali predovšetkým slovenskí bádatelia.“¹²⁶

Zhrnújúco možno konštatovať, že počas medzivojnového obdobia sa v rámci činnosti ČSHŮR venovalo výskumu v Ríme sedem výskumníkov zo Slovenska. Traja z nich boli slovenskí vedci – dvaja sa zaoberali témami zo slovenských (uhorských) dejín (Alexander Húščava, Ľudevít Knappek), jeden inej téme (Ján Bakoš). Traja na Slovensku pôsobiaci českí historici (Rudolf Holinka, Vladimír Klecanda, Jan Vilikovský) sa venovali témam nesúvisiacim so slovenskými dejinami a jeden (Vojtěch Ondrouch) čiastočne aj slovenským otázkam. Dvaja ďalší slovenskí vedci (Vojtech Bucko, Juraj Rajec) už v dôsledku zániku Česko-Slovenska svoj odsúhlasený výskum v Ríme nestihli realizovať. Okrem toho sa slovenskou problematikou v Ríme zaoberali aj iní – v Česku pôsobiaci – historici (Bedřich Jenšov-

¹²³ A AV ČR, f. ČSÚHŘ, šk. č. 9. Výstrižok z novin Il Popolo di Roma, 18. 3. 1934

¹²⁴ A UK, f. RUK, Ľ. Knappek. Správa Ľ. Knappeka za dobu 10. 12. 1935 – 19. 2. 1936

¹²⁵ A UK, f. RUK, Ľ. Knappek. Správa Ľ. Knappeka za dobu 10. 12. 1935 – 19. 2. 1936

¹²⁶ RAUCHOVÁ, Jitka. *Československý historický ústav v Ríme*, s. 252

ský, Věra Kosinová, Zdeněk Kristen, Marie Opočenská). Napriek tomu, že výskumu slovenských dejín prikladal ČSHÚR význam (hoci v porovnaní s českými témami nevelký) a priniesol aj svoje hmatateľné výsledky, celkovo sa počiatkové plány, orientujúce sa predovšetkým na stredovekú slovacikálnu diplomatickú produkciu, podarilo ústavu naplniť len v malej miere.

Spolu s koncom Česko-Slovenska v marci 1939 smeroval aj ČSHÚR k svojmu zániku. Najprv sa v auguste 1939 pretvoril na Český historický ústav v Ríme a napokon bol v apríli 1942 z rozhodnutia ríšskeho protektora Reinharda Heydricha zatvorený a následne zlikvidovaný. Po vojne sa síce existencia ČSHÚR obnovila, nestihol však už v plnej miere znovu rozvinúť svoju činnosť a v roku 1951 opäť zanikol. Pokus znovu ho obnoviť sa po roku 1989 objavil na pôde Československej akadémie vied, nebol však dotiahnutý do konca a po rozdelení Česko-Slovenska v roku 1992 sa táto myšlienka stala definitívne bezpredmetnou.

Doc. Mgr. Ivan A. Petranský, PhD.
Slovenský historický ústav v Ríme
Email: ivan.petransky@shur.sk

VÝSKUMNÝ ÚSTAV SLOVÁKOV V MAĎARSKU TÜNDE TUŠKOVÁ – ALŽBETA UHRINOVÁ

TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta. Research institute of Slovaks in Hungary. *Slovenský časopis historický*, II., 2022, 1., 204 – 223 pp. The authors present in their article their thirty-year-long activity of the Research Institute of Slovaks in Hungary. This institute was founded immediately after political changes in Hungary, even before passing the Act on Minorities in 1993, which enabled minorities in Hungary to establish their own institutions. Research Institute of Slovaks in Hungary was the first scholarly institute of its kind in Hungary and served as a model for other minorities. The authors in their article sums up aims and tasks conceived at the time of foundation this institute which are still topical even today. The main scholarly-research disciplines of the institutes are sociology, history, ethnography, pedagogy, psychology, dialectology. This interdisciplinary branch was extended also with anthropology and sociolinguistics. Besides carrying out research projects and publishing activity this institute is active as a training centre for Slovak intellectuals. It provides schools with professional advice, and it also popularizes results of its scholarly-research activity in the circle of Slovak and Hungarian experts and participates in the education of young scholars.

Key Words: Slovak ethnic in Hungary, research, publishing activity

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (ďalej len VÚSM) so sídlom v Békešskej Čabe bol založený v roku 1990, t. j. pred dvoma rokmi oslávil tridsiate výročie svojho vzniku. Naším cieľom je predstaviť a priblížiť v príspevku nielen históriu, ale aj súčasnú činnosť ústavu. Idea založenia slovenského výskumného ústavu vznikla koncom osemdesiatych rokov, v čase, keď v odbornej literatúre aj v politických prejavoch charakterizovali Slová-

kov v Maďarsku ako najrýchlejšie sa asimilujúcu národnosť v strednej Európe. Iniciátori chceli tento nepriaznivý stav slovenskej národnosti zmeniť alebo aspoň tento zrýchlený asimilačný proces spomaliť. Domnievali sa, že založenie inštitúcie, ktorá by vedecky analyzovala spoločenské procesy týkajúce sa minulosti a súčasnej situácie Slovákov v Maďarsku, bude v záujme zachovania ich jazyka, kultúry, tradície a posilnenia ich slovenskej identity. Iniciatívu zdola zrealizovala spoločenská organizácia Zväzu Slovákov v Maďarsku, hlavne jeho predseda, univerzitný profesor, genetik čabianskeho pôvodu Matej Šipický, ktorý je dodnes predsedom Vedeckej rady Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku, a čabianska slovenská inteligencia na čele s Annou Ištvánovou, ktorá bola v tom čase podpredsedníčkou Zväzu Slovákov v Maďarsku a riaditeľkou Domu slovenskej kultúry v Békešskej Čabe.

Ústav vznikol hneď po politických zmenách – po zmene režimu a ešte pred prijatím Zákona o menšinách v roku 1993, ktorý umožnil národnostiam v Maďarsku zakladať si vlastné samostatné inštitúcie. Slovenský výskumný ústav (neskôr Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku) bol prvým vedeckým ústavom svojho druhu v Maďarsku a slúžil ostatným národnostiam ako vzor.

Ciele a úlohy ústavu na základe koncepcie zakladateľov vypracovala jeho prvá riaditeľka, univerzitná profesorka Anna Divičanová, spolu s prvými pracovníkmi ústavu – etnografom Ondrejom Krupom a vtedajším vedeckým tajomníkom Jánom Chlebnickým. Ciele ústavu sú zakotvené v Zakladajúcej listine a Štatúte, podľa ktorých hlavnými výskumnými oblasťami majú byť sociológia, história, národopis, pedagogika, psychológia, dialektológia. Neskoršie sa tieto oblasti rozšírili o kultúrnu antropológiu a sociolingvistiku. Popri výskumoch a edičnej činnosti má byť inštitúcia doškolovacím centrom pre inteligenciu, poskytovať odbornú pomoc školám, popularizovať výsledky vedeckovýskumnej činnosti v kruhu slovenských a maďarských odborníkov a vychovávať dorast.

Personálne podmienky

Personálne zloženie ústavu sa od začiatkov v značnej miere zmenilo. Na základe výberového konania Celoštátnej slovenskej samosprávy po prvej riaditeľke Anne Divičanovej (1990 – 2001) vykonávala funkciu riaditeľky Alžbeta Uhrinová-Hornoková (2002 – 2010) a následne Anna Kováčová (2010 – 2016). V súčasnosti (od roku 2017) riadi inštitúciu Tünde Tušková.

Personálne osadenstvo ústavu tvoria v súčasnosti okrem riaditeľky traja vedeckí pracovníci: historici Miroslav Kmeť a Kristína Estera Szudová

a lingvista Juraj Rágyanszki. V ústave je zamestnaná vedecká tajomníčka Magdaléna Laczová a knihovníčka, referentka, technická redaktorka Zuzana Kunovacová Gulyásová.

Inštitúcia spolupracuje s mnohými domácimi a slovenskými externými pracovníkmi, ktorí svojou prácou ústavu výrazne pomáhajú, bez ich pomoci by uvedená malá skupina nevedela plniť vytýčené úlohy.

Vedecko - výskumné projekty

Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku (1996) bol prvou kolektívnou a syntetizujúcou vedeckou prácou ústavu. Do projektu sa zapojili tak odborníci zo Slovenska, ako aj domáci slovenskí pedagógovia a vedeckí pracovníci. Na výskum bolo vybratých 23 lokalít, ktoré reprezentovali všetky regióny Maďarska, v ktorých žije slovenská národnosť. *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* mal za cieľ zhromaždiť doklady ľudovej kultúry i spomienky tu žijúcich Slovákov, aby tým sprístupnil obraz spôsobu života a kultúry spomínanej národnosti.

K ďalším vedeckovýskumným projektom počas uplynulých tridsiatich rokov patrili: historický, kultúrno-historický program, jazykový program a etnologický program.

Historický, kultúrno-historický program:

- genealogický výskum – v kontexte migrácie slovenského obyvateľstva na Dolnú zem v 18. – 19. storočí aj s ohľadom na presídlených Slovákov z r. 1946 – 1948;
- skúmanie a spracovanie histórie, kultúrnych dejín, spoločenského života a života významných osobností Slovákov v Maďarsku, vrátane Budapešti a jej okolia;
- spoločenskovedná história Slovákov v Uhorsku v 19. storočí;
- dejiny dolnozemsých Slovákov v Maďarsku v medzivojnovom období;
- výskum ľudovej, cirkevnej a vysokej kultúry Slovákov žijúcich v Maďarsku;
- vzájomnosť majoritnej a minoritnej kultúry.

Jazykový program:

- dialektologické výskumy;
- sociolingvistické výskumy používania slovenčiny, slovensko-maďarského bilingvizmu, jazykových postojov, jazykových autobiografií, jazykovej krajiny a interferenčných javov.

Etnologický program:

- povery, ľudové zvyky, ľudové rozprávky, ľudové spevy, detské hry Slovákov žijúcich v Maďarsku;
- výskum tradičnej, nehmotnej a hmotnej kultúry, folklóru, zvykov a tradícií, resp. ich premien v súčasnosti.

Medzi aktuálne, najnovšie projekty nášho ústavu patria onomastické výskumy (výskum priezvisk, prezývok Slovákov v Maďarsku, výskum terénnych názvov slovenských lokalít v Maďarsku) a výskum slovenského národnostného školstva v Maďarsku v súčasnosti.

Cieľom výskumného projektu *Slovenské priezviská v Maďarsku* je zostaviť zoznam rodných mien slovenských jazykových ostrovov. Zostavenie zoznamu je založené na terénnom výskume. Veríme, že tento projekt napomôže pri oživovaní slovenských tradícií a slovenského jazyka zmiešanej, dnes už po jazykovej stránke značne asimilovanej slovenskej komunity, a vzbudí záujem Slovákov v Maďarsku o hľadanie koreňov svojich predkov. Výskum je realizovaný z iniciatívy Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV.

Cieľom projektu s názvom *Súčasný stav a fungovanie slovenského národnostného školstva – reflexia pedagógov, reflexia študentov a reflexia rodičov* je cez prizmu hodnotenia aktuálnych problémov pedagógmi, žiakmi a ich rodičmi vymedziť kľúčové oblasti riešenia a charakterizovať požiadavky na zlepšenie kvality fungovania slovenského školstva v Maďarsku. Spomínaný výskum sa realizuje v spolupráci so Spoločenskovedným ústavom Centra spoločenských a psychologických vied SAV (SvÚ CSPV SAV) v Košiciach.

Vyššie uvedené programy ústavu sa uskutočnili/uskutočňujú vďaka pomoci našich partnerských inštitúcií doma a na Slovensku.

K o n f e r e n c i e , s y m p ó z i á

Prvá konferencia bola zorganizovaná v roku 1993 v Békešskej Čabe pri príležitosti 275. výročia znovuosídlenia Békešskej Čaby Slovákami. Jubilejná konferencia v roku 2020, ktorá bola zorganizovaná na počesť významného životného jubilea Anny Divičanovej a k 30. výročiu založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku – pod záštitou nášho ústavu –, bola v poradí sedemnásť. V spolupráci s inými inštitúciami sme zorganizovali ešte ďalších 14 vedeckých podujatí. Boli to konferencie a sympóziá o Slovákoch v Maďarsku, avšak vždy v širších súvislostiach.

Od vzniku ústavu, ba ešte predtým, sa začali organizovať tzv. národo-

pisné výskumné tábory. Ich organizátorom bol v rokoch 1977 – 1991 Demokracický zväz Slovákov v Maďarsku (neskôr Zväz) a od roku 1991 až po súčasnosť Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku. Teraz sú to už interdisciplinárne výskumné tábory. Ich cieľom je predstaviť určitú Slováckmi obývanú lokalitu Maďarska, poukázať na jej slovenský charakter, vzbudiť o ňu záujem aj medzi maďarskými obyvateľmi, no najmä oživiť slovenské povedomie. Snažíme sa zmapovať ešte živé pamiatky tradičnej kultúry, ľudovej medicíny, takisto zmeny a transformácie identity a materinského jazyka obyvateľov danej lokality. Venujeme pozornosť humánnej geografii, výskumu terénnych názvov, kultúrnemu potenciálu Slovákov, ale aj charakteristike národnostnej základnej školy v danej obci. V roku 2019 zorganizoval ústav už svoj 36. výskumný tábor v Čive. Od roku 2018 sme sa rozhodli výsledky výskumov po každom tábore uverejniť v edícii *Studia Interdisciplinaria*.

Vedecko-popularizačné programy a aktivity

V rámci vedecko-popularizačných programov treba vyzdvihnúť najmä študentské vedecké súťaže, ktoré ústav organizuje od roku 2003 s cieľom zapojiť do vedeckého výskumu žiakov základných a stredných škôl, ako aj študentov univerzít. Počas týchto rokov sme zorganizovali 15 súťaží a bolo napísaných 415 študentských prác. Naším cieľom je vzbudiť záujem mladej generácie o vedeckovýskumnú činnosť, aby mali možnosť spoznať a predstaviť nedávnu históriu Slovákov, školy, obce, mesta, rodín i jednotlivcov v závislosti od danej témy.

Pozitívne hodnotené sú aj vedecko-popularizačné prednášky s názvom *Z pohľadu vedy*, ktoré sú organizované pre širšiu verejnosť. Ich cieľom je zviditeľniť výsledky vedeckej činnosti ústavu a vzdelávať v slovenskom jazyku. Od roku 2002 odznelo v rámci série *Z pohľadu vedy* 110 populárno-vedeckých prednášok.

Vydavateľská a edičná činnosť

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku od svojho založenia vydal samostatne, resp. v spolupráci s partnerskými inštitúciami 94 kníh a dve elektronické knihy (e-books) o minulosti a súčasnosti, o ľudovej a modernej kultúre a o jazyku Slovákov v Maďarsku; okrem toho konferenčné zborníky, jubilejné publikácie, učebné pomôcky (výber z nich pozri v prílohe, všetky sú na webovej stránke VÚSM). S finančnou podporou Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku a za účasti jeho pracovníkov vyšlo vyše 23 ďalších publikácií.

Najviac kníh vyšlo v historickom a kultúrnohistorickom tematickom okruhu. Po nich nasledujú etnografické, etnologické publikácie. Tematika jazyka nechýba ani v jednej práci o slovenskej národnosti. Z lingvistickeého hľadiska sú zaujímavé aj ďalšie individuálne a kolektívne monografie, v ktorých sú všestranne analyzované slovenské zmiešané dialekty i súčasná jazyková situácia a predstavené sú jazykové pamiatky. V edičnej činnosti VÚSM je menej zastúpená literárna veda a bibliografia.

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku od svojho založenia pokladá za jednu zo svojich najdôležitejších úloh podporu škôl, poskytovanie pomoci pedagógom pri ich zodpovednej práci, preto vydáva aj rôzne učebné pomôcky, metodické príručky. Projekt regionálno-historických čítaniek slúži priamo pedagógom, žiakom a študentom. *Čítanky* zostavené Jánom Chlebnickým, *Čabianska* (1996), *Komlóšska* (2000) a *Sarvašská* (2002), sú potrebné a obľúbené učebné pomôcky, ako aj publikácia *Pripravujeme sa na jazykovú skúšku*, *Pracovné listy* a CD a taktiež CD-Testy ku knihe.

Celkovo 96 publikácií napísalo a redigovalo viac ako 150 autorov a editorov. Veľká časť z nich vznikla v spoluautorstve, resp. spoluredigovaní. Väčšina autorov a editorov patrí k slovenskej národnosti. Najviac kníh bolo vydaných a napísaných v slovenskom jazyku. Prevažnú väčšinu publikácií vydal Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku samostatne, ďalšie v spolupráci s vydavateľmi zo Slovenska, z rumunského Nadlaku i z Maďarska.

Úspešnou edíciou ústavu boli *Kor/ridor* knihy – *Kor/ridor* könyvek, v rámci ktorej vyšlo 12 kníh z oblasti slovenskej a maďarskej histórie. Najnovšie edície ústavu sú *Acta Partis Minoris Slovaciae*, v ktorej boli v roku 2018 prvýkrát uverejnené výsledky z konferencie pod názvom *Mat' volá? Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946 – 48* a *Bibliotheca Ludovici Haan*, v ktorej sú publikované regionálne a miestno-historické diela.

Výskumný ústav bol v rokoch 2008 – 2014 spoluvydavateľom časopisu Slovákov v Maďarsku, Rumunsku a Srbsku *Dolnozemský Slováč*. VÚSM plánoval založiť aj vlastný, slovensko-maďarský historický časopis pod názvom *Kor/ridor*, ale spočiatku sľubný projekt sa nakoniec nezrealizoval, časopis sa dožil len jedného roka. V roku 2014 boli publikované naraz štyri čísla, dve v maďarskom a dve v slovenskom jazyku, a potom zanikol.

Prezentácia publikácií

Snažíme sa o to, aby sa odborníci a záujemcovia čo najskôr zoznámili s našimi novými publikáciami, preto pravidelne organizujeme ich prezentácie.

Vďaka Domu zahraničných Slovákov v Bratislave boli v rokoch 2002 – 2004 vystavené knihy ústavu na Knižnom veľtrhu v Bratislave. V roku 2012 túto tradíciu oživila Kultúrna a vedecká spoločnosť Ivana Kraska (Rumunsko, Nadlak) a odvtedy je pod jej gestorstvom na bratislavskej Bibliotéke pravidelne predstavená literárna a vedecká tvorba dolnozemskej Slovákov. Od roku 2016 sú na nej recenzentmi prezentované aj niektoré vybrané tituly z našej tvorby.

V rokoch 2005 – 2008 sme mali prostredníctvom Cudzojazyčnej knižnice v Budapešti možnosť vystaviť naše publikácie aj na Medzinárodnom knižnom festivale v Budapešti a v roku 2008 na XV. festivale dve knihy aj osobne predstaviť.

D a t a b a n k a

Naša tradičná a digitálna knižnica a archív sú postupne sa rozvíjajúcou zbierkou materiálov o Slovákoch v Maďarsku a sú k dispozícii každému záujemcovi. Naš knižný fond obsahuje okolo 5000 bibliografických jednotiek a viac ako 25 titulov odborných časopisov a periodík a početných DVD, CD a videokaziet.

Zvukové archívne materiály ústavu (spevy, rozhovory vo výskumných táboroch, prednášky z konferencií) sú prepísané na DVD kazety, ktoré sú uložené v Dokumentačnom centre CSSM.

N o v é v ý z v y , m o d e r n i z á c i a

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku pokladá za dôležité zviditeľniť svoju činnosť v čo najširšom kruhu. Od roku 2018 slúži tomuto cieľu nová iniciatíva inštitúcie uverejňovať elektronické verzie kníh (e-books) na webovej stránke, ako aj založenie facebookovej stránky ústavu v tom istom roku. Doteraz je na internete pre záujemcov dostupných viac ako 30 publikácií.

Z á v e r

Pri Výskumnom ústave Slovákov v Maďarsku pracuje Vedecká rada (ďalej len VR). Predsedom VR je iniciátor založenia inštitúcie Matej Šipický. Členovia Vedeckej rady zastupujú maďarské a slovenské akademické pracoviská. Odborná pomoc slovenských a domácich kolegov a akademických pracovísk, resp. vysokoškolských inštitúcií je pri riešení našich vedecovýskumných úloh nenahraditeľná. Ústav postupne rozširuje svoje kontakty s domácimi a zahraničnými vedeckými a vzdelávacími inštitúciami.

Rok 2006 bol dôležitým medzníkom v dejinách našej bádateľskej dielne, keďže v tomto roku bola podpísaná *Dohoda o spolupráci medzi Slovenskou akadémiou vied a Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku*, čím sa v značnej miere zlepšili podmienky výskumnej práce.

Ciele a úlohy skoncipované pri založení ústavu sú stále aktuálne, je ešte veľa nepreskúmaných oblastí, nových, resp. nedokončených vedeckých tém a úloh. Dejiny slovenských lokalít, inštitúcií, významných osobností, interetnické kontakty, premeny etnickej identity, kultúry, školstva, zvykov, jazykovej situácie sú veľmi zaujímavými a aktuálnymi vedeckovýskumnými témami. Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku chce aj v súčasnosti popri nových oblastiach posledného obdobia vyjsť v ústrety predovšetkým pôvodným požiadavkám. Splnenie týchto cieľov pokladáme za našu hlavnú úlohu. Rozšírenie domácej a medzinárodnej spolupráce môže znamenať ďalšie možnosti a rozvoj inštitúcie.

O histórii Výskumného ústavu boli vydané jubilejné publikácie, štúdie, bulletin a napísané diplomové práce, v ktorých sa záujemcovia môžu podrobnejšie oboznámiť s činnosťou ústavu.

L i t e r a t ú r a

DIVIČANOVÁ, Anna – CHLEBNICKÝ, Ján (eds.): Prvé desaťročie Slovenského výskumného ústavu – A Szlovák Kutatóintézet első évtizede. 1990 – 2000. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2003. 199 s. ISBN 963-210-036-0

DIVIČANOVÁ, Anna – UHRINOVÁ, Alžbeta (eds.): 15 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Pamätnica venovaná Výskumnému ústavu Slovákov v Maďarsku (1990 – 2005) – A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 15 éve. A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete jubileumi kiadványa (1990 – 2005). Békešská Čaba: VÚSM 2005. 459 s. ISBN 963-86573-5-9

TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta: Dôležité míľniky z histórie Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. In *Výskum Slovákov v Maďarsku v interdisciplinárnom kontexte*. Na počesť Anny Divičanovej a k 30. výročiu VÚSM. Acta Partis Minoris Slovaciae 2021. Red. József Demmel, Kristína Estera Szudová, Tünde Tušková, Alžbeta Uhrinová (zodpovedná redaktorka). Békešská Čaba: VÚSM 2021, s. 69 – 106. ISBN 978-615-5330-25-4, ISSN 2631-1275

UHRINOVÁ, Alžbeta (ed.): 20 rokov Výskumného ústavu Slovákov

v Maďarsku – A magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 20 éve – 20 Years of the Research Institute of the Slovaks in Hungary. Békešská Čaba: VÚSM 2010. 224 s. ISBN 978-963-88583-2-0

Bulletin

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – Research Institute of the Slovaks in Hungary. Tünde Tušková (ed.). Békešská Čaba: VÚSM 2011. 46 s.

Linky na Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku

<http://vusm.slovaci.hu/sk/>

<http://vusm.slovaci.hu/hu/>

<http://vusm.slovaci.hu/en/>

<https://www.facebook.com/VUSM.MSZKI>

Z publikácií Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku

1. Atlas slovenských nárečí v Maďarsku – Atlas der slowakischen Mundarten in Ungarn. KIRÁLY, Péter (red.). Budapešť – Budapest: Slovenský výskumný ústav ZSM 1993. 222 s. + 235 mapky. ISBN 963-043-280-3

V atlase je kartografickou metódou zaregistrovaný synchrónny stav slovenských nárečí v Maďarsku v období rokov 1949 – 1965 a podaný ich systematický prehľad. Publikácia sa venuje aj problematike miešania nárečí, problému vzniku prechodných a miešaných typov nárečí, ako i otázkam jazykovej integrácie, dvojjazyčnosti a maďarsko-slovenským jazykovým vplyvom, interferenciám.

2. Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku – A magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlasza. DIVIČANOVÁ, Anna – BENŽA, Mojmír – KRUPA, Ondrej (eds.). Békešská Čaba: Slovenský výskumný ústav – Békéscsaba: Szlovák Kutatóintézet 1996. 125 s., I – VI., + 430 mapky.

Atlas sprístupňuje obraz spôsobu života a kultúry slovenskej národnosti v Maďarsku v jeho takmer tristoročnom vývine. Výskum a príprava atlasu sa realizovali za metodickéj pomoci Národopisného ústavu SAV. Obsahuje 430 máp o ľudovej kultúre Slovákov v Maďarsku. Väčšina publikovaných máp má analytický charakter. Terénny výskum prebiehal v 23 lokalitách. Použili sa pri ňom dotazníky Etnografického atlasu Slovenska.

3. KRUPA, Ondrej: Kalendárne obyčaje. Zv. I. – III. Békešská Čaba: Slovenský výskumný ústav 1996 – 1998. 332 s., 312 s., 357 s.

Trojdielna monografia o kalendárnych obyčajoch a poverách Slovákov v Maďarsku a Rumunsku. Obsahuje bohatý národopisný materiál, analyzovaný na základe komparácie. V prvom zväzku sú predstavené jesenné a predvianočné zvyky a obyčaje. V druhom zväzku sú predstavené Vianoce, Silvester, Nový rok, Tri krále (Traja králi). V treťom zväzku sú predstavené zimné, predjarné, jarné a letné kalendárne obyčaje a dni v týždni. – Predjarnie – Jar – leto – dni v týždni.

4. DIVIČANOVÁ, Anna: Jazyk, kultúra, spoločnosť. Etnokultúrne zmeny na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. Békešská Čaba – Budapešť: Slovenský výskumný ústav ZSM 1999. 335 s. ISBN 963-03-6913-3

Kniha je prekladom publikácie A. Divičanovej (Gyivicsán Anna: *Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok*. Budapest: Teleki László Alapítvány 1993. 343 s. ISBN 963-04-311-4), ktorá vyšla v roku 1993. Pôvodne bola napísaná v maďarskom jazyku. Autorka v práci skúma špecifické črty slovenskej kultúry v Maďarsku. Napríklad, ako sa v dôsledku interetnických vzťahov vytvorili dvojjazyčné kultúrne modely v kruhu slovenských societ; aké typy osád vznikli na slovenských jazykových ostrovoch a pod. Monografia je rozdelená do siedmich kapitol: I. Osobitosti slovenskej národnej menšiny v Maďarsku; II. Model meštianskej kultúry a formy správania sa národnostných kolektívov; III. Zmeny v hierarchii hodnôt materinského jazyka a kultúry Slovákov v Malom Kereši; IV. Etnokultúrne zmeny v Répáshute; V. Premeny slovenskej kultúry v mestskom prostredí: Níredháza; VI. Premeny tradičnej kultúry a jazyková dualita; VII. Teoretické a metodické otázky skúmanej témy.

5. DIVIČANOVÁ, Anna: Dimenzie národnostného bytia a kultúry. Békešská Čaba: VÚSM 2002. 533 s. ISBN 963-20-6057-1

Publikácia predstavuje výber autorkiných slovenských štúdií, ktoré napísala v období rokov 1971 – 2002. Je rozdelená do siedmich kapitol: I. Teoretické a metodické otázky premien tradičnej kultúry; II. O charakteristike slovenskej menšiny; III. Človek a kultúra; IV. Funkčné modely tradičnej kultúry; V. Procesy kultúrnych premien v jednotlivých lokalitách; VI. Formy pestovania slovenskej kultúry (inštitúcie, folklorizmus, školy, jazyk); VII. Slovenská inteligencia – slovenská literatúra. Každá kapitola

obsahuje reflexie k danej téme. Štúdie a články, ktoré autorka napísala v maďarčine v období 1966 – 2002, sú publikované v monografii *A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói I – II*. Békéscsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete 2003. 378 + 285 s. ISBN 963-210-589-3

6. HOMIŠINOVÁ, Mária: Slovenská inteligencia v Maďarsku v zrkadle sociologického výskumu. Vybrané výsledky skúmania stavu etnickej identity. Békešská Čaba: VÚSM 2003. 301 s. ISBN 963-20-6993-5

Monografia prezentuje výsledky empirického výskumu, ktorý sa realizoval na prelome rokov 1998/1999 medzi príslušníkmi slovenskej inteligencie v Maďarsku v spolupráci VÚSM a Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach. Zameriava sa na hodnotenie súčasného stavu – „typ“ a „stupeň“ – etnickej identity respondentov. Zároveň upriamuje pozornosť aj na otázky jazyka, školstva, kultúry, etnického práva a interetnických vzťahov. V spolupráci s VÚSM vydala autorka aj ďalšie publikácie.

7. 30 rokov vo výskumných táboroch. Jubilejné spomienky na prácu v teréne. Zost. KREKOVÍČOVÁ, Eva – KRUPA, Ondrej – ANDO, Juraj. Békešská Čaba: VÚSM. Spoluvydavatelia Ústav etnológie SAV Bratislava, projekt VEGA č. 2/0041/08. 2008. 150 s. ISBN 978-963-87342-6-6

Jubilejná publikácia bola zostavená pri príležitosti 30. výročia slovenských výskumných táborov. Obsahuje štúdie, spomienky a bibliografiu o publikovaných výsledkoch kolektívnych výskumov, články z ľudových novín o táboroch a výber diplomových a študentských prác, témou ktorých sú skúmané lokality. Súčasťou pamätnice je aj chronológia výskumných táborov, zoznam účastníkov tábora a vysielajúcich inštitúcií.

8. GOMBOŠ, Ján: Slováci v južnej časti Dolnej zeme (Od konca 17. do konca 18. storočia). Výber z prameňov – Szlovákok a Dél-Alföldön (A 17. század végétől a 18. század végéig). Forrásválogatás. Ján Gomboš (red.) – Gombos János (szerk.). Békešská Čaba: VÚSM – Békéscsaba: MSZKI 2008. 153 / 168 s. ISBN 978-963-87342-3-5

Publikácia prezentuje výber pramenných dokumentov k dejinám dolnozemskej Slovákov, najmä z Békešskej, Čongrádskej a Čanádskej župy, obývaných Slovákami od 18. storočia. Zbierka dokumentov je prvým (doteraz aj posledným) zväzkom edície, pôvodne rozvrhnutej do viacerých zväzkov. Náhle úmrtie autora znemožnilo realizovať tento sľubný projekt. Dokumenty sú rozčlenené do piatich kapitol (tém): I. Región pred Slovákami;

II. Pôvod (útek, osadenie, vandrovanie); III. Pracovné všedné dni; IV. Každodenné konflikty; V. Cirkev, školstvo. Každú kapitolu uvádza štúdia autora. Väčšina dokumentov je v maďarskom jazyku, časť z nich je v latinčine, ako aj v slovenčine. Jazykovo zastarané texty sú preštylizované do súčasnej slovenčiny. Kniha je dvojjazyčná (slovensko-maďarská), ale obsahuje aj latinské a nemecké textové časti.

9. Slovenský jazyk v Maďarsku – A szlovák nyelv Magyarországon. Bibliografia a štúdie – Bibliográfia és tanulmányok I – II. UHRINOVÁ, Alžbeta – ŽILÁKOVÁ, Mária – UHRIN, Erzsébet – ZSILÁK, Mária (eds.). Békešská Čaba: VÚSM – Békéscsaba: MSZKI 2008. 353 + 386 s. ISBN 978-963-87342-4-2

Kniha prezentuje výsledky vedecko-výskumného projektu *Slovenský jazyk v Maďarsku*. Po častiach teoretické a metodické východiská výskumu a súhrnnej bibliografii o slovenskom jazyku v Maďarsku sa v prvom zväzku nachádzajú štúdie o súčasnej situácii slovenského jazyka v Maďarsku. V druhom zväzku sú štúdie o slovenskom písomníctve, používaní slovenského jazyka vo vybraných lokalitách a histórii Slovákov v Maďarsku.

10. KMEŤ, Miroslav: Na margo dvoch storočí. Štúdie zo slovenských dejín 19. a 20. storočia. Békešská Čaba: VÚSM. V spolupráci s Filozofickou fakultou Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 2010. 216 s. ISBN 978-963-88583-3-7 EAN 978-963-8858-33-7

Monografia predstavuje súbor štúdií autora zo slovenských kultúrnych dejín 19. a 20. storočia, ktoré boli publikované v kolektívnych monografiách, časopisoch a zborníkoch. V prvej kapitole sú zaradené štúdie z dejín Banskej Bystrice a Békešskej Čaby; druhá kapitola obsahuje príspevky s literárnou a kultúrnou problematikou a tretia časť je venovaná problematike vyučovania histórie vo vybraných témach, napr. otázkam slovensko-maďarských vzťahov vo výučbe dejepisu na Slovensku a v Maďarsku.

11. UHRINOVÁ, Alžbeta: Súčasná slovenská jazyková situácia v Maďarsku. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2011. 158 s. V spolupráci s VÚSM. ISBN 978-973-107-074-2

Autorka v monografii prezentuje výsledky svojho viac ako pätnásťročného sociolingvistického výskumu (štúdie, články, prednášky). Kniha je rozdelená na kapitoly podľa miest, kde sa výskum realizoval: Z výskumov v Békešskej Čabe, Z výskumov v Békešskej župe, Z výsledkov projektu Slo-

venský jazyk v Maďarsku. Posledná, štvrtá kapitola Ukážky z ďalších výskumov predstavuje závery z autorkiných ďalších bádateľských záujmov spätých so slovenským jazykom.

12. Cirkevná kultúra Slovákov v Maďarsku – A magyarországi szlovákok egyházi kultúrája. DIVIČANOVÁ, Anna – KOVÁČOVÁ, Anna (eds.). Békešská Čaba: VÚSM 2011. 314 s. ISBN 978-963-88583-4-4

Publikácia je druhým zväzkom edície Otázky vývoja kultúry. Autorky si vytýčili cieľ priblížiť čitateľovi prehľad o najnovších výsledkoch bádania v oblasti cirkevných dejín a sakrálnej ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku. Okrem úvodnej štúdie je publikácia rozdelená do štyroch kapitol: Z minulosti cirkevného života a kultúry, Ľudové náboženstvo, Zo zápisov duchovných a Zo súčasného cirkevného života.

13. HOMIŠINOVÁ, Mária – UHRINOVÁ, Alžbeta – ONDREJOVIČ, Slavomír: Poslanci slovenských národnostných samospráv v Maďarsku v reflexii sociolingvistického výskumu (výsledky dvoch volebných období 2002 – 2010). Békešská Čaba: Výskumný ústav CSSM 2013. 162 s. ISBN 978-615-5330-00-1

V publikácii sú prezentované výsledky sociolingvistického výskumu *Jazykovo-komunikačné správanie poslancov slovenských národnostných samospráv v Maďarsku*, ktorý sa realizoval v rámci vedeckovýskumného projektu VÚSM *Slovenský jazyk v Maďarsku*. Do výskumu boli zapojené štyri inštitúcie: Spoločenskovedný ústav SAV Košice; Výskumný ústav CSSM Békešská Čaba; Jazykovedný ústav L. Štúra SAV Bratislava a Celostátna slovenská samospráva v Maďarsku v Budapešti. Publikácia je rozdelená na dve časti: teoretickú časť (dve kapitoly: napr. právna ochrana menšín, vznik samospráv; výskumný projekt, metodologický prístup) a praktickú časť (štyri kapitoly: napr. výskumná vzorka; jazykovo-komunikačné procesy, etnické procesy; fungovanie samospráv).

14. Kor/ridor Szlovák-Magyar Történeti Folyóirat. Első évfolyam. 2014, roč. 1, č. 1 (maďarské číslo), 102 s., č. 2 (slovenské číslo), 99 s., č. 3 (maďarské číslo), 106 s., č. 4. (slovenské číslo), 92 s. ISSN 2064-6410

Kor/ridor, dvojjazyčné periodikum; slovensko-maďarský historický časopis vznikol vďaka budovaniu vzájomných vedeckých kontaktov medzi slovenskými a maďarskými historikmi. Zakladateľom a zodpovedným redaktorom časopisu bol József Demmel. V roku 2014 vyšli naraz štyri čís-

la, dve v maďarskom a dve v slovenskom jazyku, ktoré sú sčasti totožné, ale obsahujú aj také príspevky, ktoré sa v druhej jazykovej mutácii nenachádzajú. Autori sa v štúdiách venujú témam, ako je viacnásobná identita, vytváranie vzájomného obrazu, asimilácia, pretrvávajúce národných mýtov alebo otázky historickej pamäti, resp. sú v nich prezentované nové historické publikácie a významní odborníci. Napriek tomu, že odborná verejnosť s veľkým záujmom privítala túto iniciatívu, časopis po roku zanikol.

15. KOVÁČOVÁ, Anna: Po stopách slovenskej minulosti Budapešti. Výber zo štúdií a prednášok. Békešská Čaba: VU CSSM 2014. 347 s. ISBN 978-615-5330-03-2

Autorka prezentuje v publikácii dvadsaťdva svojich štúdií z oblasti kultúrnych dejín Slovákov v Budapešti, resp. na Dolnej zemi. Zborník štúdií sa zameriava na predstavenie slovenskej minulosti, významných osobností, na zrod a existenciu spolkov, združení a inštitúcií predovšetkým v Budapešti. Štúdie sú rozdelené do troch kapitol: Slovenský obraz hlavného mesta Uhorska v 19. a 20. storočí, Kultúrni reprezentanti, slovenskí intelektuáli v kontexte vzťahov s Budapešťou, Dolnozemska realita.

16. Slovenský kňaz, maďarský historik. Listy a denník Ľudovíta Haana. KATONA, Csaba – DEMMEL, József (eds.). Kor/ridor knihy 9. Békéscsaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Budapest: Magyar Tudományok Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történeti Intézet 2016. 149 s. ISBN 978-615-5615-51-1 Preklad Galina Sándorová.

V publikácii sú uverejnené najdôležitejšie časti úctyhodnej rukopisnej pozostalosti Ľudovíta Haana. Po úvodnej štúdií Józsefa Demmela nasleduje výber listov Haana, kde sú publikované listy prevažne slovenskej proveniencie. Medzi inými v nich nájdeme aj meno Sama Bohdana Hroboňa, Jozefa M. Hurbana, Pavla Roya, Jána Leška, ale aj Franka V. Sasinka. Po obrazovej prílohe nasleduje denník Ľudovíta Haana. V prílohe sú uverejnené tri listy od Jána Kollára a Pavla Rella adresované Haanovi. Publikácia obsahuje výberovú bibliografiu Ľ. Haana, zoznam adresátov listov, poznámku redaktora a menný register. Publikáciu uzatvára štúdia jej druhého redaktora, Csaba Katonu, *Učiaci sa teológii, píšuci maďarské a slovenské básne*, v ktorej sa autor pokúsil načrtnúť portrét kňaza-historika s dvojakou identitou. Rozšírená maďarská verzia publikácie vyšla o rok neskôr. Spoluvydavateľom publikácie je Historický ústav Filozofického výskumného centra Maďarskej akadémie vied.

17. TUSKA, Tünde: Slovenský jazyk v univerzitnom bilingválnom prostredí. Békešská Čaba: VÚSM. V spolupráci s Katedrou slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Segedínskej univerzity 2016. 175 s. ISBN 978-615-5615-52-8

Autorka v monografii prezentuje výsledky svojich výskumov realizovaných v prostredí slovenskej mládeže v Maďarsku. Autorka si vytýčila cieľ priblížiť jazykovú situáciu poslucháčov slovakistiky v Maďarsku, prispieť k podrobnejšiemu opisu slovenského jazyka ako komunikačného prostriedku, ktorým sa študenti dorozumievajú v rozličných komunikačných sférach a situáciách. Ďalším zámerom práce bolo prispieť k rozšíreniu sociolingvistického výskumu slovenského jazyka v Maďarsku a využiť jeho výsledky vo vyučovacom procese na slovakistických katedrách v Maďarsku.

18. DIVIČANOVÁ, Anna – CHLEBNICKÝ, Ján – TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta – VALENTOVÁ, Iveta: Čabianske priezviská. Red. Tünde Tušková. 1. a 2. vydanie. Békešská Čaba: VÚSM. V spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV 2015, 2017. 260 s. ISBN 978-615-5330-05-6

Kolektívna monografia synteticky spracováva priezviská čabianskych slovenských rodín. Autori sa vo svojom výskume opierali najmä o úradný zoznam osobných mien v Békešskej Čabe z roku 2010. Úvodné časti predstavujú dejiny skúmanej lokality, medzi inými aj staršie zoznamy čabianskych rodín. Nasleduje charakteristika najstarších a najfrekventovanejších priezvisk, ktoré sú zoradené podľa motivácie: zamestnanie, spoločenské postavenie, rodinné vzťahy, etnické a národné mená, krstné mená a vlastnosti. V samostatnej kapitole je analyzovaný predpokladaný pôvod približne šesťsto priezvisk. Mapy zobrazujú migračné vlny čabianskych rodín a výskyt i frekvenciu vybraných priezvisk na území Maďarska podľa žúp a obcí. V závere sú uvedené priezviská rodín, ktoré z Békešskej Čaby vymizli ešte pred rokom 1938.

19. DIVIČANOVÁ, Anna – CHLEBNICKÝ, Ján – TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta – VALENTOVÁ, Iveta: Komlóske priezviská. Tünde Tuška (red.). Békešská Čaba: VÚSM 2017. 183 s. ISBN 978-973-107-124-4

Úvodná časť kolektívnej monografie oboznamuje čitateľov so stručnými dejinami Slovenského Komlóša (Tótkomlós), keďže historické udalosti mali vplyv na vznik a formovanie priezvisk. Osobitnú kapitolu tvorí slovní-

ková časť, v ktorej sa uvádza motivácia, lexikálno-sémantická rekonštrukcia a slovotvorný rozbor okolo 320 priezvisk. Autorka sa pri analýze priezvisk slovenských rodín zo Slovenského Komlóša opierala o úradný zoznam obyvateľov z roku 2014. V prílohe sú uverejnené mapy zobrazujúce migračné vlny komlóšskych rodín.

20. UHRINOVÁ, Alžbeta: Slovenské písomníctvo v Maďarsku po roku 1989. Bibliografia slovenských a dvojjazyčných publikácií. Békešská Čaba: VÚSM. V spolupráci s Knižnicou cudzojazyčnej literatúry v Maďarsku. 2017. 433 s. ISBN 978-615-5330-10-0

Publikácia prezentuje prehľad publikačnej činnosti, vydavateľskej aktivity slovenskej národnosti v Maďarsku v nedávnej minulosti a súčasnosti. Predstavuje slovenské a dvoj-, resp. viacjazyčné publikácie, tradičné a elektronické dokumenty (knihy a periodiká), ktoré vyšli v rokoch 1989 – 2016 v Maďarsku. Do bibliografie boli zaradené aj práce domácich autorov, ktoré boli vydané v zahraničí, a taktiež v slovenskom jazyku uverejnené práce maďarských autorov so slovenskou tematikou. Niektoré tituly (umelecké, odborné i vedecké diela, resp. periodiká) sú podrobne spracované, popísané, ďalšie (učebnice, časopisy, noviny, CD, DVD, väčšina periodík a učebných pomôcok a miestami iné knihy) sú uverejnené ako krátke bibliografické záznamy. Rozšírená verzia bibliografie vyšla vo vydavateľstve GlobeEdit, v spolupráci s VÚSM v r. 2019.

21. „Mať volá?“ Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946 – 1948. Acta Partis Minoris Slovacae. ŽILÁKOVÁ, Mária – DEMMEL, József (red.). Békešská Čaba: VÚSM 2018. 290 s. ISBN 978-615-5330-13-1, ISSN 2631-1275

Do zborníka sú zaradené štúdie z medzinárodnej vedeckej konferencie VÚSM, ktorá sa konala v Békešskej Čabe 16. – 17. novembra 2017 pod názvom: „Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v rokoch 1946 – 1948 a jej následky na ľudské osudy.“ Zborník obsahuje jedenásť štúdií slovenských a domácich autorov a rozdelené sú do troch veľkých kapitol. V prvej kapitole autori prezentovali udalosti z rokov 1946 – 1947 z politicko-historického hľadiska, v druhej skúmali štátom organizovanú náborovú a propagačnú kampaň a v tretej sa zaoberali dôsledkami výmeny obyvateľstva na ľudské osudy v Békešskej a Komárňansko-ostrihomskej župe a aké integračné dôsledky to malo napríklad v živote ľudí žijúcich v Medeši a Kolárovo. Cieľom konferencie bolo dôstojným spô-

sobom si pripomenúť 70. výročie výmeny obyvateľstva. Zároveň upozorniť aj na jeden z najdôležitejších aspektov celej udalosti – na pohľad zo strany presídlených, resp. v Maďarsku zostávajúcich Slovákov. Priblížiť ich motiváciu a dilemu: presídliť sa alebo zostať? Zborník je doplnený o dve štúdie Ondreja Krupu. Paralelne vyšiel aj v maďarčine, preklad Hajnalka Avarová.

22. KMEŤ, Miroslav – TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta et al.: Kapitoly z minulosti a súčasnosti Slovákov v Békešskej Čabe. Békešská Čaba: VÚSM 2018. 512 s. ISBN 978-615-5330-11-7. Paralelne vyšiel aj maďarský preklad v osobitnom zväzku. 539 s. ISBN 978-615-5330-12-4. Dotlač kníh bol tiež v roku 2018.

Najnovšia kolektívna monografia Békešskej Čaby bola vydaná pri príležitosti trojstého výročia znovuzaloženia mesta. Zbierka štúdií obsahuje tridsaťtri prác slovenských a domácich autorov. Cieľom publikácie je predstaviť Békešskú Čabu, jej slovenský charakter a kultúrne dedičstvo, a to ako doma, tak aj v zahraničí. Publikácia určitým spôsobom zaplňa biele miesta, keďže podáva o meste svojský obraz aj z doteraz menej známeho zorného uhla. Monografia je rozdelená do deviatich kapitol a čitateľ dostane „chuťovku“ takmer z každej stránky čabianskeho slovenského života, počnúc jeho históriou až po súčasnosť. Publikácia vyšla v dvoch samostatných zväzkoch v slovenskom a maďarskom jazyku. Spoluvydavateľmi sú Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela a miestna slovenská samospráva.

23. Reflexia slovenského národnostného školstva v Maďarsku v kontexte súčasnosti a ďalších perspektív jeho fungovania. ĎURKOVSKÁ, Mária – TUŠKOVÁ, Tünde (eds.). Békešská Čaba: VÚSM 2020. 116 p. ISBN 978-615-5330-24-7

Zborník je výstupom z rovnomennej medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa konala v Košiciach. Cieľom bolo vytvoriť priestor na odbornú diskusiu o fungovaní slovenského národnostného školstva v Maďarsku a o jeho ďalších perspektívach. Zborník obsahuje deväť príspevkov rozdelených do troch blokov. Do prvého boli zaradené štúdie, ktoré tvoria teoretický a metodický rámec spoločného projektu; do druhého štúdie, ktoré úzko súvisia s aktuálnym projektom. Príspevky v tretej časti ponúkajú sondu do ďalších segmentov školskej problematiky, ako je vysoké školstvo, dejiny škôl alebo osobnosť učiteľa.

24. MARUZSOVÁ ŠEBOVÁ, Katarína: Poetika priestoru v poézii Slovákov v Maďarsku. Békešská Čaba: VÚSM 2019. 206 s. ISBN 978-615-5330-17-9

Cieľom monografie je odhaliť zatiaľ nepovšimnuté, zahalené významy a súvislosti slovenskej lyriky v Maďarsku a postaviť ju do nového svetla. V knihe sú analyzované lyrické texty troch pilišských básnikov – Gregora Papučka, Alexandra Kormoša, Imricha Fuhla – a poeta nížinného sveta Juraja Dolnozemskeho.

25. Slovenské inšpirácie z Čívu (36. interdisciplinárny výskumný tábor VÚSM). Studia Interdisciplinaria. TUŠKA, Tünde – RÁGYANSZKI, Juraj Rágyanszki (red.). Békešská Čaba: VÚSM 2020. 440 s. ISBN 978-615-5330-18-6, ISSN 2631-1283

Zborník z 36. interdisciplinárneho výskumného tábora, ktorý bol zorganizovaný v Číve (Piliscsév). Prezentuje štúdie domácich a zahraničných autorov, ktorí skúmali slovenský charakter lokality Čívu. V jedenástich štúdiách sa autori venujú kultúrnym hodnotám a špecifikám etnokultúrneho vývoja obce. Zamerali sa na analýzu vývoja miestnej krajiny v kontexte jej využívania, na pôvod a význam priezvisk čívskejších rodín so slovenskými koreňmi, ako aj na analýzu birmovných mien. Skúmali neroľnícke, doplnkové zamestnania v Číve. Pozornosť venovali aj poľnohospodárskej produkcii, ako aj slovenskej písomnej pamiatke z čias cholery. Zaoberali sa aj školskou otázkou v Číve pred rokom 1945, ale aj súčasnou situáciou. Analyzovali matričné knihy základnej školy. Skúmali vizuálne používanie jazyka u Slovákov v Číve, výskyt a postavenie slovenského jazyka a jeho používanie v obci. Pozornosť venovali kultúrnemu potenciálu čívskejších Slovákov, kultúrnemu dedičstvu, kultúrnym organizáciám a inštitúciám, kultúrnym podujatiam a ľudským zdrojom v kultúrnom sektore.

26. HRDLIČKA, Ľudovít Jaroslav: Spoved' a účtovanie exulanta. Bibliotheca Ludovici Haan. SZUDOVÁ, Kristína Estera (ed.). Békešská Čaba: VÚSM 2020. 236 s. ISBN 978-615-6014-02-3, ISSN 2732-1428

Memoáre slovenského evanjelického farára zo Slovenského Komlóša, známeho národovca, sú cenným dokumentom o dejinách Slovákov v Uhorsku/Maďarsku v prvých desaťročiach dvadsiateho storočia. To bol dôvod, prečo VÚSM považoval za dôležité po viac ako sedemdesiatich rokoch opätovne vydať túto publikáciu. Kniha sa skladá z troch častí: prvá časť je dotlač memoárov, po ňom nasleduje dôkladná životopisná štúdia

od redaktorky *Čo sa zo Spovede vynechalo. Neznámy svet Ľudovíta Jaroslava Hrdličku* a tretia časť obsahuje chronologický životopis Ľ. J. Hrdličku, ktorý zachytáva dôležité udalosti z jeho života. Doslov neanalyzuje udalosti napísané v Spovedi. Poskytuje avšak nové informácie zo života Ľ. J. Hrdličku. Publikácia obsahuje aj zoznam použitej literatúry a menný register. Hrdličkove memoáre boli vydané pri príležitosti 275. výročiu znovuzaloženia Slovenského Komlóša.

27. TUŠKOVÁ, Tünde: O storočnom Čabianskom kalendári. Békešská Čaba: VÚSM 2021. 248 s. ISBN 978-615-5330-21-6

Autorka sa zamerala na analýzu jazykovej stránky Čabianskeho kalendára, na analýzu článkov uverejnených v periodiku, ako aj na názory redaktorov na slovenský jazyk. Pozornosť venovala aj významu a vplyvu kalendára na čabianskych Slovákov. Kniha je rozdelená do ôsmich kapitol: Inštitucionálny systém meštianskej kultúry v Békešskej Čabe; Vznik, ciele, charakter a poslanie Čabianskeho kalendára; Redaktori, technické pozadie, vydávania Čabianskeho kalendára; Písmáci a produkty slovenskej tlače v skúmanom regióne; Čabiansky kalendár a Transcius ako kultúrny kód; Jazykový obraz sveta Slovákov žijúcich v juhovýchodnej časti Dolnej zeme na podklade prísloví a porekadiel uverejnených v Čabianskom kalendári; Vznik spisovnej slovenčiny a čabianskeho nárečia v zrkadle príspevkov Čabianskeho kalendára; O znovuyydanom Čabianskom kalendári.

28. Výskum Slovákov v Maďarsku v interdisciplinárnom kontexte. Na počesť Anny Divičanovej a k 30. výročiu VÚSM. Acta Partis Minoris Slovacae 2021. DEMMEL, József – SZUDOVÁ, Kristína Estera – TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta (zodpovedná redaktorka). Békešská Čaba: VÚSM 2021. 560 s. ISBN 978-615-5330-25-4, ISSN 2631-1275

Jubilejná publikácia vyšla na počesť významného životného jubilea Anny Divičanovej a k 30. výročiu založenia Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku v edícii Acta Partis Minoris Slovacae. Široko koncipovaný zborník vedeckých príspevkov prináša štúdie zahraničných a domácich historikov, kulturologov, etnografov, etnológov, literárnych vedcov i lingvistov a doktorandov. Prvá časť zborníka je venovaná prvej riaditeľke Výskumného ústavu, univerzitnej profesorky, kulturologičke, etnologicke a slovakistke Anne Divičanovej a významnému životnému jubileu. V podkapitole *30-ročný Výskumný ústav* v obsiahlej štúdii s bohatou prílohou približujú dejiny inštitúcie Tünde Tušková a Alžbeta Uhrinová. Cieľom

zborníka je zhrnúť a prezentovať najnovšie výsledky domácich a zahraničných výskumov venovaných Slovákom v Maďarsku. Publikované vedecké štúdie tematicky zodpovedajú široko koncipovanej vedeckovýskumnej činnosti oslávenkyne a Výskumného ústavu. Zameriavajú sa na históriu, kultúrnu históriu, etnografiu, literatúru, jazyk a školstvo. Zborník obsahuje celkovo 30 príspevkov od 33 autorov. Editori zoradili štúdie do piatich kapitol: História, Kultúrna história a národopis, Literatúra, Jazyk a jazykoveda, Aktuálne otázky národnostného školstva.

Doc. Dr. Tünde Tušková, PhD.

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba
Katedra slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty
Segedínskej univerzity
Email: tuskatunde@yahoo.co.uk

Doc. Dr. Alžbeta Uhrinová, PhD., mim. prof.

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba
Email: uhrinova@index.hu

MATERIÁLY

SLOVENSKÍ EXILOVÍ LITERÁTI A POVOJNOVÝ RÍM (1945 – 1950)¹

MARTIN VAŠŠ

VAŠŠ, Martin. Slovak Writers and Post-War Rome (1945 – 1950). Slovenský časopis historický (Slovak Historical Journal), II, 2022, 1, 224 – 243 pp.

The author in his article studies cultural influences of the post-war Rome (1945 – 1945) on the enclave of Slovak exile writers which was represented by a group of representatives of Slovak Catholic modernism (Rudolf Dilong, Mikuláš Šprinc, Karol Strmeň), of the former employees of the Matica slovenská foundation (Jozef Cíger Hronský, Stanislav Mečiar) and writers from the former state institutions (Ján Okál, Ernest Žatko). A great importance for them had for their activities also sponsors among Slovaks active in Rome already before 1945 (Karol Sidor, Jozef Kapala and Ignác Zelenka). The influence of Rome on Slovak exile writers was taking place on artistic-historical, spiritual, social and natural plane. In spite of the fact that Rome represented for Slovak exile writers only a transition station in the way towards the countries of North or South America, it left in each of them ineffaceable traces which finds its expression also in their artistic creations.

Key Words: Rome, Slovak exile writers, the years 1945 – 1950, Rudolf Dilong, Mikuláš Šprinc, Karol Strmeň, Jozef Cíger Hronský, Stanislav Mečiar, Ján Okál, Ernest Žatko

¹ Štúdia je publikačným výstupom projektu VEGA 1/0139/21 Slovenský intelektuál na križovatke tradície a moderny.

² BOR, Ján E. *Osnovateľ slovenskej literatúry v Ríme*. Buenos Aires, 1964, s. 40

„Stará pravda hovorí, že všetky cesty vedú do Ríma.
Aj púť emigrantská viedla do Ríma.“³

V rámci predkladanej štúdie ide o kultúrno-historický pohľad na pobyty slovenských exilových literátov⁴ v povojnovom Ríme, a to s cieľom vyhodnotiť, akými spôsobmi rímske prostredie pôsobilo na ich osobnosť, každodenný život a ďalšie umelecké smerovanie. Nejde tak o faktograficky vyčerpávajúcu rekonštrukciu dejín pobytov slovenských exilových literátov v Ríme. Problematika slovenského povojnového exilu v Taliansku bola do značnej miery už spracovaná v rámci širšie koncipovanej monografie Beáty Katrebovej Blehovej *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945 – 1950* a viacerých čiastkových prác v podobe štúdií a článkov.⁵ Pri svojej reflexii kultúrneho vplyvu Ríma na exilových literátov sa preto budem obmedzovať na podstatné faktografické údaje, týkajúce sa praktických a formálnych stránok pobytov exilových literátov v povojnovom rímskom prostredí. Vzhľadom na kultúrnohistorický prístup zameraný na osobné skúsenosti slovenských exilových literátov s povojnovým Rímom budú kľúčovými a zároveň aj legitímnymi typmi prameňov memoáre, literárne texty a články v periodikách. Pri vytváraní reprezentatívneho súboru exilových literátov bolo rozhodujúce, či daná osobnosť trávila relevantné časové obdobie v povojnovom Ríme.⁶

Po obsadení Slovenska Červenou armádou sa slovenská politická emigrácia sústreďovala v Ríme, kam prichádzala z rozličných kútov Európy

³ BOR, Ján E. *Osnovateľ slovenskej literatúry v Ríme*. Buenos Aires, 1964, s. 40

⁴ Pod pojmom literát chápem spisovateľov, básnikov aj literárnych vedcov. Dôvodom použitia tohto súhrnného označenia je jazyková ekonómia.

⁵ KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Beáta. *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945 – 1950*. Bratislava – Roma: Slovenský historický ústav v Ríme, 2019. Okrem uvedenej doteraz najväčšej práce k problematike slovenského povojnového exilu v Taliansku sa touto problematikou zaoberali aj František Vnuk, Štefan Polakovič, Jozef M. Rydlo, Petr Kubík, Václav Vondrášek a Ján Pešek. Bližšie pozri napr.: POLAKOVIČ, Štefan – VNUK, František. *Zahraničné akcie na záchranu o obnovu slovenskej samostatnosti 1943 – 1948*. Lakewood – Hamilton: Slovak Research Institute of America, 1988; RYDLO, Jozef M. Utváranie stredísk slovenského exilu v Taliansku. In CHOVAN-REHÁK, Juraj – GRÁCOVÁ, Genovéva – MARUNIAK, Peter (eds.). *Slovenský povojnový exil. Zborník materiálov zo seminára Dejiny slovenského exilu po roku 1945 v Matici slovenskej v Martine 27. a 28. júna 1996*. Martin: Matica slovenská, 1998, s. 194 – 208; KUBÍK, Petr. Slovenský exil v Itálii 1945 – 1949. In *Securitas Imperii*, roč. 21, 2012, č. 2, s. 26 – 47; VONDRÁŠEK, Václav – PEŠEK, Jan. *Slovenský poválečný exil a jeho aktivita 1945 – 1970. Mýty a realita*. Bratislava: Veda, 2011

⁶ Povojnový Rím chápeme z časového hľadiska ako obdobie rokov 1945 – 1950.

(predovšetkým z Rakúska, Bavorska, ale i zo Švajčiarska, z Francúzska a Belgicka). Slovenskú komunitu v Ríme tvorila pestrá zmes zástupcov rozličných povolání od vládnych a parlamentárnych činiteľov, bývalých vojenských hodnostárov až po intelektuálov.⁷ Celkový počet utečencov z prvej Slovenskej republiky sa odhaduje na 5 000 osôb, z ktorých prevažnú časť tvorili intelektuáli.⁸ Osobitné miesto v tomto ohľade zaujímala skupina slovenských literátov, ktorých spoločným menovateľom boli dôrazy na slovenskú národnú a štátnu identitu a katolícke vierovyznanie.

Dostať sa do povojnového a vojnou zdevastovaného Talianska nebolo pre slovenských emigrantov vôbec jednoduché. Na všetkých úsekoch cesty na nich číhali rozličné prekážky a hrozby. Preto bolo veľmi dôležité poznať najbezpečnejšiu cestu do Talianska. Niektorí matiční pracovníci si vysondovali vlastnú cestu do Talianska, kam sa dostali až z územia Bavorska. Kultúrni činitelia a novinári boli rovnako nútení vysondovať si bezpečnú cestu. V tomto ohľade mal veľké zásluhy sochár Frico Motoška, ktorému sa podarilo objaviť možnosť hromadného presunu z Bavorska do Ríma. V tomto kontexte sa nedá hovoriť o nejakom spoločnom postupe, ale skôr o individuálnych a paralelných iniciatívach.

Mecéni exilových literátov

Pokiaľ sa slovenským exulantom podarilo dostať v rámci svojho putovania až do Talianska, znamenalo to nielen záchranu života, ale aj záchranu slobody spolu s národným a náboženským presvedčením. Mnohí zo slovenských emigrantov sa v Ríme ubytovali v budove bývalého slovenského vyslanectva na ulici Via Reno. Karol Sidor napriek skončeniu vojny a zániku prvej Slovenskej republiky ešte istý čas požíval postavenie vyslanca pri Vatikáne. Medzi jeho hlavné aktivity po skončení vojny patrila pomoc slovenským emigrantom, v čom mu výdatne pomáhal Mons. Jozef Kapala. Usiloval sa zhromaždiť všetkých slovenských exulantov z Rakúska a Bavorska do Talianska, odkiaľ by mali najjednoduchšiu možnosť presunúť sa do iných krajín.⁹ Karol Sidor zvykol exulantom poskytovať jednorazové pôžičky rôznych výšok, ktoré mali predstavovať východiská z najväčšej

⁷ Ernest Žatko v tejto súvislosti trpko skonštatoval: „Tí, čo začali tvoriť diela duchovnej a národnej výstavby, našli sa jeden deň na ulici a bez miesta; mnohí bez haliera, bez valút, vyhodení z vôd života ako ryba povodňou na piesočnatý breh neznámej diaľky.“ In BOR, Ján E. *Osnovateľ slovenskej literatúry v Ríme*. Buenos Aires, 1964, s. 40

⁸ KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Beáta. *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945 – 1950*. Bratislava – Roma: Slovenský historický ústav v Ríme, 2019, s. 11

⁹ SIDOR, Karol. *Šesť rokov pri Vatikáne*. Bratislava: Libri historiae, 2012, s. 221 – 222

núdze. Jozef Kapala vedel účinným spôsobom pomáhať vedeckým pracovníkom. Nepochybne prvou úlohou každého exulanta bolo zabezpečenie lacného bývania. Preto si niektorí kvôli nižším životným nákladom radšej zvolili bývanie v blízkom okolí Ríma, alebo v malých mestečkách (napr. Assisi). Financie pre každodenné prežitie sa dali získať aj prostredníctvom nadviazania kontaktu s rodinou v severnej alebo južnej Amerike. Slovenským emigrantom v Ríme vďaka iniciatíve Rudolfa Dilonga výdatne pomáhali františkáni, sídliači na Via Merano. Slovenskí emigranti sa tam totiž mohli zadarmo stravovať, čím dostávali v čase núdze neoceniteľnú pomoc. Okrem toho hospodárske oddelenie františkánskeho rádu dokázalo zabezpečiť emigrantom, ktorí mali v Amerike príbuzných, rýchle a výhodné sprostredkovanie príchodu dolárových devíz. To sa však týkalo len úzkeho okruhu (František Hrušovský, Stanislav Mečiar, Jozef Cincík).

V bezútešnom finančnom stave väčšiny emigrovaných slovenských intelektuálov a literátov vynikla tiež nezištná pomoc Ignáca Zelenku¹⁰, ktorý za pomoci Združenia slovenských katolíkov v Amerike začal organizovať sociálnu pomoc slovenským emigrantom. V Zelenkovom byte na Piazza Adriana bolo na základe jeho návrhu založené Ústredie sociálnej starostlivosti o slovenských emigrantov v Európe. Ignác Zelenka sa stal predsedom a za tajomníka bol zvolený básnik, spisovateľ a novinár Ján Okál'. Veľkou výhodou uvedeného spolku bola skutočnosť, že Ignác Zelenka sa neexponoval v politike a bol tým akceptovateľný pre talianske i americké úrady. Podobne aj básnik Ján Okál' bol nielen všeobecne obľúbený u slovenských exulantov, ale vyznačoval sa podobne ako Zelenka neustranenosťou a priateľským postojom. Ústredie pravidelne realizovalo svoje zasadania a systematicky prerozdľovalo medzi exulantov oblečenie a finančné dávky. Finálnym cieľom Ústredia bolo dostať slovenských emigrantov do zámoria.

Ignác Zelenka sa okrem svojho úctyhodného básnického diela zapísal do prvých povojnových rokov aj tým, že v Ríme inicioval založenie Slovenskej informačnej kancelárie, ktorá mala medzi svojimi hlavnými cieľmi pomoc slovenským emigrantom, a od konca roku 1948 začal ako zodpovedný redaktor vydávať katolícky kultúrny časopis *Rím*, ktorý bol súčasne tlačovým orgánom Krúžku slovenských priateľov Večného mesta.¹¹ Hlavným cieľom uvedeného časopisu bolo prehlbovať poznanie Ríma u Slová-

¹⁰ Ignác Zelenka vo svojej básnickej tvorbe publikoval pod pseudonymom Eugen Vesnin

¹¹ BOR, Ján E. *Osnovateľ slovenskej literatúry v Ríme*. Buenos Aires, 1964, s. 40 – 47; ZELENKÁ, Ignác. Na cestu. In *Rím*, roč. 1, 1948, č. 1 (november, december), s. 1

kov na celom svete.¹² Ako neskôr spomínal Ján Okál, časopis *Rím* pre neho v poslednom roku jeho talianskeho pobytu predstavoval posledné spojivo s Ignácom Zelenkom, pretože v tomto období už väčšina slovenských exulantov opustila Taliansko.¹³

Predstavitelia katolíckej moderny a povojnový Rím

Básnik, prozaik a františkánsky kňaz Rudolf Dilong predstavuje priekopnícku osobnosť katolíckej moderny a jedného z predstaviteľov umeleckej bohémy v Bratislave. V období 1. Slovenskej republiky pôsobil ako vojenský kňaz v slovenskej armáde. Život Rudolfa Dilonga v emigrácii predstavuje akoby druhú časť jeho pomyselnej životnej kapitoly. Je to natoľko kvalitatívne odlišná časť Dilongovho života a nových foriem sebareflexie, že by sme pokojne mohli hovoriť o „druhom“ Dilongovi. Exilové roky Dilonga sa totiž vyznačovali enormným zvýšením psychického, fyzického aj duchovného dramatismu oproti dovtedajšiemu životu v domovine. No na druhej strane pobyt v Taliansku v rokoch 1945 – 1947 priniesol nepochybne prívál duchovných a intelektuálnych podnetov, ktoré prispeli k jeho znovunadobudnutiu duševnej aj umeleckej rovnováhy.¹⁴

V tejto súvislosti by sme mohli hovoriť doslova o „rekonštrukcii“ vnútorného sveta Rudolfa Dilonga, ktorej hlavnými piliermi bolo posilnenie viery a opätovné nájdanie správneho sebapoňatia. Z psychologického a duchovného hľadiska to bola zložitá cesta, ktorá sa pri odchode do emigrácie po zániku 1. Slovenskej republiky začínala pri elementárnej snahe zachovať sa pri živote a pri nesmiernom prívale smútku a beznádeje a pod vplyvom rímskeho prostredia vyúsťovala do novej nádeje a duchovnej radosť.¹⁵ Dilong zo Slovenska odchádzal spolu s Mikulášom Šprincom, pri-

¹² Ignác Zelenka v tejto súvislosti uviedol: „Naše vedomosti o Ríme sú často povrchné, neúplné a nepresné. Preto náš zvestník Rím vyberá sa na púť medzi Slovákov v celom svete a chce im v rodnej reči porozprávať o tomto Svätom Meste.“ In ZELENKÁ, Ignác. Na cestu. In *Rím*, roč. 1, 1948, č. 1 (november, december), s. 1

¹³ OKÁL, Ján. Vianoce v Ríme. In RYDLO, Jozef M. (ed.). *Rudolf Dilong (1905 – 1986). Zborník o živote a diele k básnikovej storočnici*. Bratislava: Libri Historiae, 2009, s. 75

¹⁴ Porovnaj: PAŠTEKA, Július. Prózy Rudolfa Dilonga. In DILONG, Rudolf. *Pieseň lásky. Dielo III*. Bratislava: Petrus, 2003, s. 23

¹⁵ Rudolf Dilong elementárnu vôľu pri svojom odchode do exilu vyjadril výkrikom: „Byť – a nezaniknúť!“ a z emocionálneho hľadiska konštatoval: „Ostali nám nárek, ostali nám slzy.“ In DILONG, Rudolf. *Cesty vyhnanca*. In DILONG, Rudolf. *Pieseň lásky. Dielo III*. Bratislava: Petrus, 2003, s. 81 – 82. Dilong sa vo svojich spomienkach *Cesty vy-*

čom neskôr sa k nim v Rakúsku pripojil aj Karol Strmeň.¹⁶ Po blúdení západonemeckým územím sa táto trojica cez Rakúsko dostala do Talianska a do Ríma.¹⁷

Rudolf Dilong ako človek, ktorý miloval nerušenú samotu, pološero a kúty, spočiatku nenachádzal potešenie z návštev rímskych bazilík. Od chrámov totiž primárne očakával možnosť meditovať a prehlbovať si svoj osobný vzťah s Bohom a v tomto ohľade ho množstvo pútnikov a turistov v rímskych bazilikách iritovali, najmä pokiaľ bolo evidentné, že svoju pozornosť zameriavajú len na vonkajšie umelecké atribúty týchto chrámov a nie na duchovný aspekt. Napriek počiatočným rozporuplným pocitom sa Dilong neustále do bazilík vracal, pretože cítil, že jeho duša je ako „hrob, chladný a pustý, mrazivý svojou večnou nemotou“.

V bazilike sv. Pavla zažil Dilong osobitný druh duchovného zážitku v podobe akéhosi obrátenia, keď tam síce pod ťarchou nahromadených duševných bolestí odpadol, no súčasne mal možnosť precítiť duchovné poslanstvo apoštola Pavla, s ktorým sa vnútorne stotožnil. V živote apoštola Pavla aj vo svojom živote totiž našiel určitú paralelu, keď sa aj Šavol musel najprv obrátiť na Pavla. Dilong toto „šavlovske“ obdobie vo svojom živote spájal so svojou bohémskou dráhou básnika, ktorý napriek svojmu kňazskému povolaniu nevedel odolávať samopašnosti, zhýralosti a hriešnosti. Svoju exulantskú prítomnosť naopak spájal s obrátením sa smerom k pokániu.¹⁸ Vo svojich spomienkach *Cesty vyhnanca* sa Dilong v duchu vracal aj k svojim vnútorným pohnutiam, ktoré zažíval aj pri návšteve Lateránskej baziliky. V jej priestoroch pochopil, že plné uspokojenie aj upokojenie

hnanca (1951) viac zameriaval na psychologickú rovinu skúseností slovenských exulantov, vďaka čomu sú uvedené memoáre faktograficky chudobnejšie.

¹⁶ PAŠTEKA, Július. Exilový autor Mikuláš Šprinc. In ŠPRINC, Mikuláš. *Do večna tečie moja rieka*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 8

¹⁷ PAŠTEKA, Július. Cestami steskov. In DILONG, Rudolf. *Cesty a stesky. Literárne dielo II*. Bratislava: Petrus, 2002, s. 7

¹⁸ Rudolf Dilong v tejto súvislosti napísal: „Ja sa nehanbím za to, že chcem robiť pokánie! Tu som, svete, pred tvárou tvojou, aby si ma videl na kolenách, ako si ma videl zhýralého, samopašného a hriešneho. Vtedy som svoje hriechy nevedel zatajiť, čo mám teraz zatajovať pokánie! Konečne, som pred tvárou Božou, ktorý je otcom nielen spravodlivých, ale aj mánotratných synov, a verím, že väčšie sú vrchy jeho lásky ako moje tiene, akokoľvek strašné. Sv. Pavol mi pripomína cesty a zarputilosť hriešnika a pripomína mi obrátenie Šavla na Pavla. To vystihuje človeka so slabosťou a človeka, čo sa pustil poslušne, slepo za volaním Božím.“ In DILONG, Rudolf. V bazilike sv. Pavla. In *Rím*, roč. 1, 1949, č. 6, s. 72

môže nájsť len v Bohu.¹⁹ Svätopeterská bazilika na neho naopak pôsobila stiesňujúcim dojmom, pretože si v nej vo väčšej miere uvedomoval svoju nehodnosť a hriešnosť.²⁰

Svoje vnútorné zážitky z meditácií v bazilike sv. Antona na Via Merulana vyjadril aj v básni *Via Merulana*, ktorú uverejnil v časopise *Rím*. Rudolf Dilong sa tu identifikoval s lyrickým subjektom básne, ktorý si so sebou do baziliky prináša „bolesť zďaleka“ s očakávaniami lieku na svoj smútok a žiaľ. Dilong v básni kládol dôraz na utišujúci účinok návštev tejto tichej baziliky na jeho vnútro a nezakryte konštatoval, že je pútnikom, ktorý prežíva bolestné roky.²¹ Návštevy tejto baziliky mu súčasne poskytovali potrebný tichý priestor na zamýšľanie sa nad svojím životom a spomínanie na Slovensko.²² V podobnom duchu sa nesie aj Dilongova báseň inšpirovaná návštevami baziliky Santa Maria Maggiore.²³ V tejto bazilike však navyše u neho dochádzalo k prekryvaniu obrazu matky – Panny Márie a jeho vlastnej mŕtvej matky a k bolestnej túžbe po kompenzácii chýbajúcej materskej lásky.²⁴

Dilong v časopise *Rím* publikoval aj ďalšie básne, ktoré napísal na základe bezprostredných rímskych dojmov. Báseň *Vo večnom meste* v sebe zahŕňa fascináciu krásami Ríma a Talianska, do ktorých Dilong zakomponoval aj pocity slovenského exulanta so svojimi bolesťami. Aj v tejto básni vidíme jednoznačnú Dilongovu snahu nachádzať vnútorný pokoj prostredníctvom viery. Pri reflektovaní rímskych pamiatok a histórie v básni dominujú obdobia renesancie a antiky.²⁵

V článku *Na svätej pôde Ríma* sa Dilong usiloval zachytiť prúd meditatívne ladených myšlienok, ktoré ho sprevádzali počas jeho vychádzok po rímskych pamätihodnostiach. Dospel pritom k presvedčeniu, že do Ríma sa dostal vďaka riadeniu Božej prozreteľnosti.²⁶ V básni *Via Appia* Dilongovi poslúžila táto stará antická cesta ako symbolické vyjadrenie jeho cesty

¹⁹ DILONG, Rudolf. Cesty vyhnanca. In DILONG, Rudolf. *Pieseň lásky. Dielo III*. Bratislava: Petrus, 2003, s. 117

²⁰ Tamže, s. 119

²¹ DILONG, Rudolf. Via Merulana. In *Rím*, roč. 1, 1949, č. 5, s. 56

²² DILONG, Rudolf. Cesty vyhnanca. In DILONG, Rudolf. *Pieseň lásky. Dielo III*. Bratislava: Petrus, 2003, s. 127 – 128

²³ DILONG, Rudolf. V Santa Maria Maggiore. In *Rím*, roč. 1, 1949, č. 11 – 12, s. 122

²⁴ DILONG, Rudolf. Cesty vyhnanca. In DILONG, Rudolf. *Pieseň lásky. Dielo III*. Bratislava: Petrus, 2003, s. 124 – 125

²⁵ DILONG, Rudolf. Vo večnom meste. In *Rím*, roč. 1, 1949, č. 7 – 8, s. 77

²⁶ DILONG, Rudolf. Na svätej pôde Ríma. In *Rím*, roč. 1, 1949, č. 10, s. 113 – 114

k Bohu.²⁷ Báseň *Rím* kopíruje Dilongove duchovne ladené asociácie, ktoré sa mu vybavovali počas jeho osamelých kontemplácií.²⁸ Veľmi častým motívom Dilongových básní z jeho rímskeho pobytu je postava pápeža v pozícii hlavy katolíckej cirkvi, o čom svedčí aj báseň *Il Santo*, v rámci ktorej Dilong básnicky pretavil svoje vnútorné zážitky spojené s audienciou u pápeža.²⁹

Dilong počas svojho pobytu v Taliansku osobitným spôsobom precitoval osudy prvých kresťanských mučeníkov, v čom čerpal posilnenie vo vlastných životných peripetiách. Duchovný odkaz prvých kresťanských mučeníkov tematizoval v básni *Mučeník*, v rámci ktorej evokoval prítomnosť ducha martýrov aj vo svojej súčasnosti, resp. je možné, že mal v tomto kontexte na myslí kruh slovenských exulantov.³⁰ Július Pašteka v tejto súvislosti poukázal na skutočnosť, že Rudolf Dilong svoj odchod zo Slovenska preživil oveľa bolestnejšie ako iní predstavitelia katolíckej moderny – Mikuláš Šprinc, Karol Strmeň alebo Gorazd Zvonický.³¹ Antické arény a žaláre Dilongovi symbolizovali pohanstvo a podnecovali ho k úvahám o aktuálnej hrozbe jeho návratu paralelne s ustupovaním kresťanskej podstaty Európy.³²

Rímsky pobyt Rudolfa Dilonga bol ukončený v novembri 1946, keď bol svojimi cirkevnými nadriadenými poslaný ako kaplán do kláštora „Bielých sestier“³³ pri mestečku Salisano, ležiacom na úpätí Sabinských hôr. Vedľa ženského kláštora sa nachádzal malý dom pre kňaza, v ktorom sa Dilong ubytoval. Dilongov pobyt v Sabinských horách vykazoval prvky pustovníckeho života a bol plný meditácií, modlitieb a oplakávania hriechov. Bol to diametrálne odlišný pobyt ako v Ríme. Počas svojho pustovníčenia sa vciťoval do života sv. Františka z Assisi a ako vo svojich spomienkach uvádza, jeho spoločníkmi boli len „brat“ domček a „sestra“ zima.³⁴ Odchod do Argentíny v roku 1947 prijímal bolestne, pretože sa cítil byť Európanom a v novom prostredí sa preto ani nemienil vzdať svojich slovenských a európskych kultúrnych koreňov, čo bol jeden z rozhodujúcich faktorov pre dominanciu nostalgie v jeho exilovej tvorbe.

²⁷ DILONG, Rudolf. Via Appia, In Tamže, s. 114

²⁸ DILONG, Rudolf. Rím. In *Rím*, roč. 2, 1950, č. 1 – 2, s. 6

²⁹ DILONG, Rudolf. Il Santo. In Tamže, s. 14

³⁰ DILONG, Rudolf. Mučeník. In *Rím*, roč. 2, 1950, č. 5 – 6, s. 62

³¹ PAŠTEKA, Július. C. d.

³² DILONG, Rudolf. Cesty vyhnanca. In DILONG, Rudolf. *Pieseň lásky. Dielo III*. Bratislava: Petrus, 2003, s. 130

³³ Sestrám Premonštrátkam

³⁴ DILONG, Rudolf. Cesty vyhnanca. In DILONG, Rudolf. *Pieseň lásky. Dielo III*. Bratislava: Petrus, 2003, s. 135 – 137

Básnik Mikuláš Šprinc predstavuje ďalšieho kňazského reprezentanta katolíckej moderny. V období 1. Slovenskej republiky pôsobil ako riaditeľ Slovenskej katolíckej akadémie (1942 – 1944), redaktor časopisu *Kultúra* (1943 – 1945) a v roku 1944 ako generálny tajomník Ústredia charity. Po odchode do exilu strávil v Taliansku necelý rok od začiatku leta 1945 do leta roku 1946. Už samotný presun vlakom talianskou krajinou so sebou priniesol zásadné vplyvy pre neskoršiu Šprincovu tvorbu. Pri vzhladnutí Adriatického mora sa totiž v ňom prebudila pravdepodobne podvedome ukotvená fascinácia morom, ktorá sa stala jedným z opakujúcich sa motívov jeho exilovej tvorby. Vo svojich spomienkach reflektuje, aká posvätná bázeň sa ho zmocnila, keď sa ich vlak približoval k Rímu. Keď spolu s Karolom Strmeňom prišli do Ríma, asi najviac na neho zapôsobilo množstvo svetiel a reklám, ktoré svietili do noci. Po prvotnom duchovnom roztúžení však museli svoju pozornosť obrátiť k riziku okradnutia a prvú noc boli nútení prespať na stanici Termini. Až na druhý deň im ukrajinský študentský domov sv. Jozafata na Gianicole sprostredkoval ubytovanie v malom penzióne na Via Sicilia 66.³⁵

V porovnaní s Rudolfom Dilongom Šprinc netrpel takou mierou nostalgie za Slovenskom, no aj on hlboko precíťoval stratu rodnej vlasti. Šprinc, podobne ako aj iní slovenskí exulanti, získal pomoc od Vatikánu a rovnako aj od slovenského vyslanectva, kým nebolo zrušené. Vďaka znalosti viacerých jazykov a svojim praktickým schopnostiam sa mohol etablovať ako pracovník na dobročinných vatikánskych akciách. V roku 1945 pôsobil v misii pre vojnových utečencov v Rakúsku a Nemecku a v roku 1946 ako sociálny pracovník úradu pre vojnové obeť. Po absolvovaní misie sa mohol v Ríme začať venovať literárnej činnosti. Práve v rímskom prostredí začala vznikáť jeho prvá povojnová básnická zbierka *Vinohrad*. Poézia sa mu podobne ako Karolovi Strmeňovi stala už počas talianskeho pobytu tešiteľkou v strastiplnom živote exulanta, ktorý musel jedávať „polievku chudobných“. Pri koncipovaní básní vychádzal aj zo svojich bezprostredných citových zážitkov v Taliansku.³⁶ V liste Jankovi Silanovi z 18. apríla 1946, ktorý písal z jarného Ríma, však poukázal na absolútnu hodnotu slobody, ktorú si vážil zo všetkého najviac, a zmienil sa tiež o význame talianskych prírodných krás (azúr, more, slnko, olivy, pínie palmy), ktoré obveseľovali jeho dušu. Svoju chudobu tu prirovnáva ku kráľovskému plášťu slobody.

³⁵ ŠPRINC, Mikuláš. *K slobodným pobrežiam*. Martin: Matica slovenská, 2004, s. 143 – 147

³⁶ PAŠTEKA, Július. Exilový autor Mikuláš Šprinc. In ŠPRINC, Mikuláš. *Do večna tečie moja rieka*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 8, 10, 17; PAŠTEKA, Július. *Literatúra ako svetlo*. Bratislava: Lúč, 2004, s. 211

V inom liste J. Silanovi necháva nahliadnuť do práce na „talianskych“ sonetoch, v rámci ktorých sa chcel vysporiadať s osudom.³⁷

Šprinc spolu s Dilongom organizovali v Ríme pravidelné pondelkové literárne posedenia v tratórii na Via Regina Margherita. Spolu s ostatnými slovenskými literátmi v Ríme sa Šprinc čoraz viac zblížoval s talianskym prostredím. Narastanie pozitívneho vzťahu k Taliansku vyvieralo nielen z umeleckých pamiatok, ale i z poznávania pozitívnych črt mentality talianskeho ľudu.³⁸ Taliansky pobyt Mikuláša Šprinca spel k svojmu koncu, keď 3. júna 1946 získal pas od medzinárodného Červeného kríža, vďaka ktorému mohol vycestovať do Spojených štátov amerických.³⁹

Karol Strmeň⁴⁰ predstavuje jedného z najvýznamnejších laických reprezentantov katolíckej moderny, i keď sám sa neoznačoval za jej predstaviteľa. V rokoch 1940 – 1942 absolvoval teologické štúdium v Ostrihome a od roku 1942 študoval slovenčinu a filozofiu na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity. V rokoch 1943 – 1944 pôsobil v denníku *Gardista* ako vedúci kultúrnej prílohy. Pred odchodom do emigrácie v roku 1945 ešte stihol v roku 1944 vydať svoju prvú básnickú zbierku *Testament*. Pobyt Karola Strmeňa v Ríme po strastiplnom putovaní zo Slovenska predstavoval pokojnejšiu a radostnejšiu etapu v jeho živote. Až do odchodu Šprinca do Ameriky v lete 1946 tvorili títo dvaja básnici nerozlúčnú dvojicu priateľov, ktorí sa medzi sebou delili nielen každým grošom, kúskom jedla, ale v prípade potreby aj kusom oblečenia. Ich spoločnou črtou bola aj tendencia premáhať každodenné starosti so živobytím prostredníctvom poézie. Intenzívne pracoval na vlastnej tvorbe i prekladal. Ich priateľstvo tak nebolo len osobné, ale aj literárne. Strmeň sa na rozdiel od Mikuláša Šprinca zdržal v rímskom prostredí dlhšie. Mal na to dvojité motivácie: okrem možnosti študovať v úžasne bohatých knižniciach a kultúrnych inštitúciách to bolo aj silné citové puto, ktoré nadviazal k dcére Karola Sidora Oľge. Vzťah s Oľgou Sidorovou sa začal už v roku 1945 spoločnými rozhovormi a prechádzkami po rímskych uliciach, parkoch a záhradách. Karol Strmeň počas nich zvykol aj recitovať vlastné alebo preložené verše. Nakoniec sa zobrali v novembri 1946, pričom svadbu mali v Svätopeterskej bazilike.⁴¹

³⁷ TAMTIEŽ, s. 48 – 49

³⁸ ŠPRINC, Mikuláš. *K slobodným pobrežiam*. Martin: Matica slovenská, 2004, s. 214

³⁹ TAMTIEŽ, s. 238

⁴⁰ Vlastným menom Karol Bekényi. Vzhľadom na minimálnu znalosť občianskeho priezviska básnika Karola Strmeňa v širšej i odbornej verejnosti budeme v texte používať jeho umelecký pseudonym.

⁴¹ PAŠTEKA, Július. Emigrácia ako údel a prístav. In STRMEŇ, Karol. *Strieborná legenda. Poézia II*. Bratislava: Petrus, 2000, s. 8 – 10

Okruh exilových literátov, s ktorými sa Strmeň stýkal počas svojho pobytu v Ríme, bol nepochybne široký, no v tomto kontexte osobitným spôsobom vyniká jeho spomienka na rozhovory o umení a literatúre s Jozefom Cígerom Hronským na rímskom Gianicole.⁴² Strmeňov pobyt v Ríme sa završuje v januári 1947, keď s manželkou získali úradné povolenie a emigrovali z Neapola do Spojených štátov amerických.

Básne inšpirované priamo talianskym prostredím a jeho láskou k Olge Sidorovej tvoria súčasť publikovaného výberu básní s názvom *Ruža v srdci muža* (1945 – 1949).⁴³ Tematike rímskeho prostredia venoval básne *Rím*, *Rímsky verš* a *Chvála krčmy*. Častým a opakujúcim sa motívom v básňach *Rím* a *Rímsky verš* sú rímske fontány, ktoré pôsobili stimulujúco na básnikovu predstavivosť. Sakrálne motívy predstavuje chrámové prostredie (bazilika sv. Petra), pričom Strmeň nerezignoval ani na svetsky poňatú radosť zo života, čo sa prejavilo v motíve popíjania červeného vína v básni *Chvála krčmy*.⁴⁴ Súbor básní s lúboštnou tematikou inšpirovaných láskou k Olge Sidorovej predstavujú básne *Tvár tvoja svieti*, *Žena moja budúca* a *Priviň sa ku mne*.⁴⁵ Strmeňova nastávajúca manželka v nich vystupuje ako múza – inšpirátorka a súčasne mu prináša chýbajúci domov, ktorý stratil po opustení vlasti.

Matiční literáti a povojnový Rím

Kľúčovým matičiarskym exilovým literátom bol nepochybne významný spisovateľ Jozef Cíger Hronský, ktorý v rokoch 1940 – 1945 zastával vedúcu funkciu správcu Matice slovenskej. U Jozefa Cígera Hronského sa prvým podnetom⁴⁶ jeho neskoršieho rozhodnutia opustiť Slovensko stala šokujúca skúsenosť, keď ho v mene martinského Revolučného národného výboru v noci z 1. na 2. septembra 1944 zatkli a väznili v pivničných priestoroch martinskej Národnej stráže, kým ho 2. septembra 1944 neprepustili.⁴⁷ Napriek jeho túžbam zotrvať v martinskom prostredí a ve-

⁴² STRMEŇ, Karol. Zapadalo slnko. In HRONSKÝ, Jozef Cíger. *Predavač talizmanov*. Martin: Matica slovenská, s. 53

⁴³ PAŠTEKA, Július. *Literatúra ako svetlo*. Bratislava: Lúč, 2004, s. 287

⁴⁴ STRMEŇ, Karol. *Strieborná legenda. Poézia II*. Bratislava: Petrus, 2000, s. 51 – 52, 53

⁴⁵ TAMTIEŽ, s. 57, 62 – 63

⁴⁶ V zmysle varovného signálu chystajúceho sa scenára politického vývoja

⁴⁷ Uvedený názor zastávali aj blízki priatelia J. C. Hronského František Hrušovský, Ernest Žatko, Konštantín Čulen a Ján Okál'. MAŤOVČÍK, Augustín. *Jozef Cíger Hronský. Životná dráma*. Martin: Osveta, 1995, s. 95, 98, 103 – 104. Literárna historička Mária Bátorová v tejto súvislosti naznačuje, že Hronský by oveľa lepšie zniesol, pokiaľ by bol za-

novat' sa práci pre Maticu slovenskú sa musel s ďalšími matičnými pracovníkmi 25. januára 1945 presunúť do Bratislavy, odkiaľ riadil činnosť Matice až do polovice marca 1945. Začiatkom apríla 1945 sa so svojou rodinou a s blízkymi spolupracovníkmi rozhodol emigrovať, pretože si realisticky vedel spočítať, čo by ho v obnovenej ČSR v sfére vplyvu Sovietskeho zväzu čakalo – tvrdé odsúdenie a pohana spojené s vykonštruovanými obvineniami.⁴⁸ U Hronského tak v prípade jeho odchodu do emigrácie musel zviťaziť chladný rozum nad hlboko zakorenenou láskou k slovenskej vlasti.

Už v počiatočnom období svojho exilu na území Rakúska a Bavorska sa Hronský vyznačoval tendenciou systematicky sa venovať literárnej tvorbe. Mohol sa taktiež vrátiť k láske svojej mladosti – maľovaniu.⁴⁹ V Bavorsku začal práce na románe *Svet na trasovisku*, ktorý dokončil neskôr v talianskom prostredí.⁵⁰ Situácia v Bavorsku totiž bola pre slovenských exulantov nebezpečná, pretože kedykoľvek mohlo hroziť zatknutie. Po nadviazaní kontaktov s Karolom Sidorom vo Vatikáne sa napokon podarilo v októbri 1945 realizovať pomerne rozsiahly presun 60-člennej skupiny slovenských emigrantov do Talianska. Uvedená skupina sa následne rozdelila do troch utečeneckých táborov a usadili sa v Modene, Assisi a Bologni. Väčšina matičných pracovníkov vrátane J. C. Hronského⁵¹ sa dostala do utečeneckého tábora v Bologni. Odtiaľ sa začiatkom novembra 1945 presunuli do Ríma. Na úspešnosti celej akcie mal okrem Karola Sidora veľké zásluhy práve J. C. Hronský a F. Hrušovský.

Hronský v Ríme strávil viac ako dva roky a v rímskom prostredí mal možnosť venovať sa nielen literárnej, ale i výtvarnej činnosti. Rímske prostredie umožnilo stretávanie sa starých priateľov Karola Sidora, J. C. Hronského, F. Hrušovského a K. Čulena. V Ríme sa často stretávali, túlili sa po jeho uliciach, obdivovali jeho pamiatky a históriu, diskutovali o spoločných plánoch a spomínali na stratený slovenský domov.⁵² V tejto súvis-

jatý nemeckými okupantmi, ako to, že ho zajali „vlastní“, i keď partizáni. V danom momente akoby stratil vedomie autority v slovenskej spoločnosti a nedokázal zniesť takú mieru diskrepancie v slovenskej spoločenskej realite. BÁTOROVÁ, Mária. *J. C. Hronský a moderna. Mýtus a mytológia v literatúre*. Bratislava: Veda, 2000, 134

⁴⁸ Tamže, s. 100 – 101, 105

⁴⁹ BELLOVÁ, Vlasta. *Jozef Cíger Hronský: život bez oddychu*. Martin: Matica slovenská, 2011, bez udania čísla strany

⁵⁰ MAŤOVČÍK, Augustín. *Jozef Cíger Hronský. Životná dráma*. Martin: Osveta, 1995, s. 117

⁵¹ Okrem J. C. Hronského boli v tejto skupine aj Stanislav Mečiar, Jozef Cincík, František Hrušovský, Ján Okál a Štefan Polakovič.

⁵² TAMTIEŽ, s. 114 – 117

losti je pozoruhodné, že napriek všetkým problémom nepodliehali zúfalstvu. J. C. Hronský po príchode do Ríma presadzoval koncepciu, aby sa slovenskí exulanti nemiešali do politickej činnosti, ale aby sa pokúšali nadväzovať kontakty so slovenskými krajanmi v zahraničí bez dôrazu na politické stanoviská. Sľuboval si od toho väčšiu možnosť zjednotenia zahraničných Slovákov pre spoločné ciele. Hronského apoliticky poňatá koncepcia slovenského exilu však nenašla širšie odozvy.⁵³

Rímske prostredie znamenalo pre Hronského obdobie nového umeleckého a duchovného rozletu. Svedčia o tom aj spomienky jeho priateľa Františka Hrušovského, ktorí tvrdí, že Rím so svojimi historickými a umeleckými pamiatkami v plnej miere zaujal Hronského pozornosť a myseľ. Stal sa mu tak veľkým zdrojom umeleckej inšpirácie. Hronský sa dokázal celé hodiny dívať na antické pamiatky a zamýšľať sa pritom nad osudom ľudstva v prúde tisícročí. Osobitným dojmom na neho pôsobili rímske baziliky v kontexte víťazstva kresťanstva nad pohanstvom. V Ríme sa tiež naplno začal venovať výtvarnej činnosti a usiloval sa odborne zdokonaľovať navštevovaním rímskej Akadémie výtvarných umení. Začal tu používať umelecké meno Marko a v roku 1947 sa stal členom medzinárodného umeleckého združenia Associazione Artistica Internazionale a zapísal sa na štúdium v spomínanej Akadémii výtvarných umení. Na akadémii študoval maliarstvo, dejiny umenia a umeleckú anatómiu. Štúdium na akadémii uzavrel záverečnými semestrálnymi prácami v januári 1948. Išlo o olejomalbu *Kristus* a kresby *Žena* a *Torzo ľudského tela*. V štúdiu nemohol pokračovať pre urýchlený odchod do Argentíny.⁵⁴

Počas svojho rímskeho pobytu Hronský vytvoril stovky kresieb a maľieb, pričom v maliarskej činnosti nachádzal určitú formu duševného odpočinku a radosť. V tomto kontexte je na mieste hovoriť o maliarskej vášni, ktorá v talianskom prostredí pohltila celú bytosť J. C. Hronského. Maliarskym aktivitám sa venoval aj v iných kútoch Talianska. V tejto súvislosti treba poukázať aj na ekonomický rozmer jeho výtvarnej činnosti, pretože práve z predaja obrazov si mohol Hronský zarábať na saturáciu základných existenčných potrieb.

Kvôli diplomatickým zákonom odišiel v druhej polovici roka 1946 do Assisi, kde sa mohol stretávať s básnikom Jánom L. Doránskym a literátom Ernestom Žatkom, ktorý tam v tom čase tiež býval. Na jar roku 1947 sa Hronský spolu s ďalšími slovenskými exulantmi presunul do Orielo

⁵³ TAMTIEŽ, s. 118 – 119

⁵⁴ BELLOVÁ, Vlasta. *Jozef Cíger Hronský: život bez oddychu*. Martin: Matica slovenská, 2011, bez udania čísla strany

Romano a pobudol tam až do konca jesene 1947, kým jeho spoločníci nedostali víza a mohli tak vycestovať do Argentíny. Pre Hronského to znamenalo návrat do Ríma, kde ho už čakali manželka so synom. Počas svojho talianskeho pobytu Hronský vyhľadával buď ticho a samotu, čo bolo ideálne na jeho literárnu a výtvarnú tvorbu, alebo rád chodieval na prechádzky.⁵⁵ Uvedená tendencia však mala aj praktickú motiváciu: Hronský nechcel na seba zbytočne pútať pozornosť, aby sa vyvaroval prípadných komplikácií zo strany úradov a polície. Výnimku v tomto smere predstavovala oslava Hronského päťdesiatky 23. marca 1946, ktorá predstavovala zároveň jedinečné stretnutie celej slovenskej emigrácie v Ríme.⁵⁶

Aj v jeho živote taliansky pobyt znamenal smerovanie k väčšej miere zvnútornenia svojho prežívania. Hronský sa navyše v talianskom prostredí mal možnosť v omnoho väčšej miere venovať aj literárnej tvorbe. Kresťanský rozmer Ríma mal na Hronského tiež nepochybne veľký vplyv, čoho dôkazom je duchovne ladená novela *Predavač talizmanov Liborius Gaius od Porta Collina* z roku 1947. Hronský jej dej situoval do antického obdobia počiatkov kresťanstva. Napísal ju v prostredí prenajatých bytov v Ríme a Oriolo Romano. Vyšla ešte počas Hronského pobytu v Ríme v roku 1947 v zbierke slovenských autorov *Nádej víťazná*.⁵⁷ V podobnej atmosfére sa zrodil aj jeden z vrcholných Hronského románov *Andreas Búr Majster* (1948). V uvedenom románe je Hronského blízkosť k Bohu zakódovaná v ešte širšom zmysle ako v novele *Predavač talizmanov*. V románe je súčasne zašifrovaná Hronského vlastná tragická životná skúsenosť a mnohorozmernosť ľudského osudu. Viacerí literárni historici sa zhodujú v tom, že román *Andreas Búr Majster* predstavuje vyvrcholenie celého Hronského literárneho diela.⁵⁸

V neposlednom rade v talianskom prostredí vznikol aj koncept románu *Svet na trasovisku*. Ako vidíme, Hronský prežíval v Ríme a celkovo v Taliansku obrovský duchovný rozlet a tieto diela do značnej miere ponímal aj ako svoj duchovný odkaz, resp. testament.⁵⁹ Potvrďuje to aj svedectvo Karola Strmeňa, ktorý si všimol, že Hronský v rímskom prostredí prešiel určitou duchovnou premenou, ktorá bola postavená na novej blízkosti

⁵⁵ MAŤOVČÍK, Augustín. *Jozef Cíger Hronský. Životná dráma*. Martin: Osveta, 1995, s. 119 – 121

⁵⁶ CABADAJ, Peter. Exilový Jozef Cíger Hronský. In HRONSKÝ, Jozef Cíger. *Predavač talizmanov*. Martin: Matica slovenská, s. 87

⁵⁷ BELLOVÁ, Vlasta. *Jozef Cíger Hronský: život bez odдыхu*. Martin: Matica slovenská, 2011, bez udania čísla strany

⁵⁸ MAŤOVČÍK, Augustín. *Jozef Cíger Hronský. Životná dráma*. Martin: Osveta, 1995, s. 126 – 127

⁵⁹ TAMTIEŽ, s. 122 – 123

k Bohu.⁶⁰ Na rímske prostredie sa teda viaže rozhodujúca časť Hronského exilovej produkcie.⁶¹

Koncom januára 1948 došlo v rámci Hronského pobytu v Taliansku k zásadnému zlomu, keď ho zajala talianska polícia na podnet česko-slovenských štátnych orgánov. Hronský bol uväznený vo väznici Regina Coeli, ktorá bola určená pre najväčších zločincov. Iba vďaka enormnému úsiliu vatikánskeho exvyslanca Karola Sidora a ďalších priateľov sa po dvojtyždňovom zápase podarilo Hronského dostať na slobodu. Hronský po tejto otrasnej skúsenosti nijako neváhal s urýchlenným opustením Talianska. Rýchlo si vybavil cestovné formality a 11. februára 1948 ukončil svoj taliansky pobyt, keď odcestoval loďou Mendoza z janovského prístavu do Argentíny.⁶²

Stanislav Mečiar je v období prvej Slovenskej republiky neodmysliteľne spätý s literárno-umeleckým časopisom *Slovenské pohľady*, v rámci ktorého pôsobil v rokoch 1939 – 1944 ako redaktor. V rokoch 1940 – 1945 súčasne pôsobil ako tajomník Matice slovenskej. Stanislav Mečiar patril tiež do skupiny exilových literátov, ktorým sa Rím nezmazateľným spôsobom vryl do pamäti. Svoj taliansky pobyt v rokoch 1945 – 1947 trávil totiž v Ríme. Bol si vedomý skutočnosti, že pokiaľ by sa slovenskí exiloví literáti nedostali v rámci svojho putovania do Ríma, zostali by len „biednymi troskami druhej svetovej vojny“. Nezabúdala síce pritom na mieru smútku a utrpenia, ktorým museli najprv prejsť slovenskí exulanti po úteku zo Slovenska, no v omnoho väčšej miere vyzdvihoval do popredia záplavu pozitívnych podnetov, ktoré mohli v rímskom prostredí načerpať.

Stanislav Mečiar poukazoval pritom aj na metafyzický účinok Ríma na svojom vlastnom príklade, keď mal možnosť čerpať posilňujúce stimuly pre svoj duchovný život na základe kresťanskej histórie Ríma. Preto aj novým mocenským elitám na Slovensku adresoval nasledovný odkaz: „Neubili ste nás prízemnosťou, nezničili nenávisťou – prišli sme k svetlám nezničiteľným, k podnetom najhlbším, k očiste vykupujúcej.“⁶³ Vo vzťahu k Rímu Mečiar vyslovil presvedčenie, že kdekoľvek sa budú slovenskí emigranti nachádzať, vždy si ho budú so sebou niesť v srdci. Rím pre neho zároveň symbolizoval vykúpenie v zúfalstve slovenských exulantov.⁶⁴

⁶⁰ STRMEŇ, Karol. Zapadalo slnko. In HRONSKÝ, Jozef Cíger. *Predavač talizmanov*. Martin: Matica slovenská, s. 53 – 54

⁶¹ CABADAJ, Peter. Exilový Jozef Cíger Hronský. In Tamže, s. 88

⁶² BELLOVÁ, Vlasta. *Jozef Cíger Hronský: život bez oddychu*. Martin: Matica slovenská, 2011, bez udania čísla strany; MAŤOVČÍK, Augustín. *Jozef Cíger Hronský. Životná dráma*. Martin: Osveta, 1995, s. 129 – 132

⁶³ MEČIAR, Stanislav. Večný Rím. In *Rím*, roč. 1, 1949, č. 5, s. 53

⁶⁴ TAMTIEŽ

Exiloví literáti z prostredia štátnych inštitúcií a povojnový Rím

Ján Okál počas prvého roka existencie 1. Slovenskej republiky pôsobil v Matici slovenskej ako osvetový referent. Roky 1940 – 1945 však strávil pôsobením na kultúrnom a osvetovom oddelení Ministerstva národnej obrany v Bratislave. Po odchode do exilu strávil v Taliansku obdobie rokov 1945 – 1950, počas ktorých bol v rokoch 1946 – 1949 tajomníkom Ústredia sociálnej starostlivosti o slovenských emigrantov v Európe so sídlom v Ríme. Do Ríma sa dostal v spoločnosti Štefana Polakoviča a Jozefa Cincíka. Po príchode do Ríma sa všetci traja ubytovali v penzióne Garrone. Okál na izbe počas jesene 1945 pravidelne navštevovali Rudolf Dilong a Karol Strmeň.⁶⁵ Okál vo svojej črte *Rozhovor pod obeliskom* nechal ako ústrednú dominantu vyznieť egyptský obelisk umiestnený na Piazza del Popolo. Reflektoval tam aj svoje počiatkové pocity opustenosti, ktoré sa usiloval zaháňať potulkami po rímskych osvetlených uliciach.⁶⁶ Rímska štvrť Campo dei Fiori zase predstavuje ústredný motív Okálovej básne *Kvety*.⁶⁷

Ján Okál na stránkach časopisu *Rím* predstavoval čitateľom rozličné pamätihodnosti s cieľom inšpirovať pútnikov počas potuliek po Ríme. Vo svojom článku *Púte mystickej Severanky* (1949) sa Okál venoval miestopisu Piazza Farnese vo vzťahu k sv. Brigite Švédskej. Uvedená štvrť na ľavom brehu Tiberu medzi mostami Viktora Emanuela II. a Garibaldiho mostom na Okála pôsobila upokojujúcim dojmom a mal v nej pocit, akoby ani nebol vo veľkomeste.⁶⁸ V článku *Čo sú to patriarchálne baziliky?* čitateľom vysvetlil rozličné statusy jednotlivých bazilík v kontexte dejín cirkvi.⁶⁹ Osobitnú pozornosť upriamil aj na baziliku sv. Pavla za hradbami, ktorej venoval samostatný článok.⁷⁰ Okálova báseň *Vatikán* zase predstavuje pokus o umelecké zachytenie vnútorných zážitkov, aké mu priniesla audiencia u pápeža Pia XII.⁷¹ Na základe črty *Na lavičke v rímskom parku* si môžeme

⁶⁵ OKÁL, Ján. Vianoce v Ríme. In RYDLO, Jozef M. (ed.). *Rudolf Dilong (1905 – 1986). Zborník o živote a diele k básnikovej storočnici*. Bratislav: Libri Historiae, 2009, s. 65

⁶⁶ J. O. (Ján Okál). *Rozhovor pod obeliskom*. In *Rím*, roč. 1, 1949, č. 1, s. 11

⁶⁷ OKÁL, Ján. *Kvety*. In *Rím*, roč. 1, 1949, č. 6, s. 68

⁶⁸ Ján Okál v tejto súvislosti napísal: „Niet v tejto štvrti veľkomestského ruchu, nenájde-me v nej neónových reklám ani luxusných výkladov, ktoré by ponúkali celej ulici vnútorné bohatstvo.“ In OKÁL, Ján. *Púte mystickej Severanky*. In *Rím*, roč. 1, 1949, č. 7 – 8, s. 81 – 82

⁶⁹ OKÁL, Ján. *Čo sú to patriarchálne baziliky?* In *Rím*, roč. 1, 1949, č. 10, s. 106

⁷⁰ OKÁL, Ján. *Bazilika sv. Pavla za múrmi*. In *Rím*, roč. 2, 1950, č. 1, s. 15

⁷¹ OKÁL, Ján. *Vatikán*. In *Tamže*, s. 84

vytvoriť obraz, ako Ján Okál' trávil svoje podvečery v Ríme. Zvykol totiž vysedať na lavičke v parku Pincio a kochať sa pohľadom na mesto, zeleň a na ľudí.⁷² Súčasťou Okál'ovej básnickej tvorby v rímskom prostredí bola aj ľúbostná tematika, o čom svedčí báseň *Kvet margaréty*.⁷³ Ján Okál' súčasne patril k exilovým literátom, ktorí v povojnovom Ríme vydržali najdlhšie: do USA odcestoval až v roku 1950.

Ernest Žatko (Ján E. Bor)⁷⁴ pôsobil väčšiu časť obdobia prvej Slovenskej republiky na Úrade propagandy a od roku 1944 až do zániku štátu v roku 1945 pôsobil na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity ako profesor románskych literatúr. Počas svojho trojročného exilového pobytu v Taliansku v rokoch 1945 – 1948 býval prevažne v Assisi, no napriek tomu mal možnosť žiť určitý čas aj v Ríme a pravidelne ho navštevovať. Prostredie Assisi, kde býval v ústave ctihodných sestier na Borgio San Pietro 3 a kde mal k dispozícii skvostnú knižnicu, ho s odstupom troch dekád inšpirovalo k napísaniu biograficky a cestopisne ladenej knihy o sv. Františkovi z Assisi s názvom *Po stopách sv. Františka z Assisi* (1977).⁷⁵ Niekoľkomesačný pobyt v Ríme absolvoval až na konci svojho talianskeho pobytu a tesne pred jeho odchodom do Argentíny v roku 1948. Žatko sa prvýkrát dostal do Ríma v novembri 1945. Prišiel tam z Folina v spoločnosti svojho starého priateľa Kolomana Geraldiniho a jeho prvý pobyt v Ríme trval desať dní. Rím ho priťahoval už od stredoškolských štúdií, odkedy sa začal zaoberať jeho históriou. Ako neskôr spomínal, názov mesta „Roma“ mu evokoval netušené prísľúbenia a prekvapenia. Žatka obzvlášť fascinovali antické dejiny Ríma a ako praktizujúci kresťan sa osobitným spôsobom zameriaval na kresťanské dejiny tohto mesta.

Rím sa mu hneď pri prvých kontaktoch javil ako mesto lásky a jedinečnej histórie. Do Ríma prvýkrát prichádzal ako zdeptaný emigrant, no zakrátko sa jeho smútok pod vplyvom atmosféry tohto neopakovateľného mesta zmenil na pocity radosti a šťastia. Ernest Žatko v tejto súvislosti spomínal: „Po tej prehre, ktorú v určitom zmysle značí emigrácia, znova som ožíval pre nevyhovujúcu krásu a celou dušou sa pripútal k oným pomníkom slávy, nehynúceho umenia a prírodnej krásy, ktorej sa nič nevyrovná.“⁷⁶ Veľkú príťažlivosť tohto mesta mohol podľa neho pochopiť len

⁷² J. O. (Ján Okál'). Na lavičke v rímskom parku. In *Rím*, roč. 1, 1949, č. 9, s. 103

⁷³ OKÁL', Ján. Kvet margaréty. In *Rím*, roč. 2, 1950, č. 11 – 12, s. 114

⁷⁴ V texte budem ďalej pracovať s civilným menom Ernesta Žatka.

⁷⁵ BOR, Ján E. *Po stopách sv. Františka z Assisi*. Buenos Aires, Mons. František J. Fuga, 1977, s. 13 a i.

⁷⁶ BOR, Ján E. *Osnovateľ slovenskej literatúry v Ríme*. Buenos Aires, 1964, s. 29

ten, kto mal možnosť v ňom pobývať. Žatko nadobudol pod vplyvom svojich skúseností s Rómom presvedčenie, že na podstatnejšie spoznanie a vychutnanie rímskych krás sú potrebné roky. V Ríme si všimol pozoruhodné protiklady starého a moderného, mystického a svetského⁷⁷ alebo ohromujúceho a „sladkého“. Pri reflektovaní vplyvov Ríma na svoju osobnosť Žatko dokonca dospel ku konštatovaniu, že na svete neexistuje pre intelektuála a jemného človeka ideálnejšie miesto na pobyt ako Rím. Žatko označil skúsenosť slovenských exilových literátov s Rómom za boží dar a veľké privilégiu. Nie je preto prekvapujúce, že sa mu Rím javil ako „srdce sveta“.

Ernest Žatko sa s obľubou predchádzal po starých antických zrúcaninách Ríma, ktoré mu poskytovali vhodný priestor pre uvažovanie.⁷⁸ Rád podnikal aj potulky do blízkeho okolia Ríma, kde si prezeral zbytky Klaudiovho vodovodu a cestu Via Appia. Krajina okolo Ríma na neho pôsobila utešujúcim dojmom, a preto sa tam zvykol túlať aj celé hodiny. Ako neskôr spomínal, krásy krajiny okolo Ríma ho nútili zabúdať na seba a na svoje problémy.⁷⁹ Keďže mal možnosť vnímať krásy Ríma v rozličných ročných obdobiach, mohol aj dospieť k názoru, že Rím vo svojej kráse najviac vyniká počas jarného alebo jesenného obdobia.⁸⁰ Pri svojich poznávacích potulkách po antických pamiatkach nemohol vynechať ani stopy po prvých kresťanoch v podobe katakomb. Pochopiteľne, Žatkovu pozornosť zaujali aj pamiatky a stavby z neskorších epoch.

Jedinečným spôsobom na Žatkovu osobnosť vplývali rímske námestia, kaštiele, paláce a kostoly. Nezameriaval sa pritom len na historické (Piazza Navona, Fontána di Trevi, Anjelský hrad), ale i na moderné objekty (Palazzo della Civiltà Italiana). Medzi rímskymi chrámami ho najviac fascinovali štyri: Trinità dei Monti, Bazilika svätého Petra, Lateránska bazilika a Bazilika svätého Pavla za hradbami. Svätopeterskej bazilike venoval svoju najsústredenejšiu pozornosť počas svojej prvej i poslednej cesty do Ríma. Pri svojich cestách do Ríma mu v tejto súvislosti utkvelo v pamäti, že v plnej majestátnosti možno svätopeterskú baziliku vnímať z Pincia alebo aj

⁷⁷ Bor namiesto pojmu svetský použil pojem „životný“.

⁷⁸ Trvalý dojem v tomto smere v ňom zanechali nasledovné antické pamiatky: Forum Romanum, Koloseum, pohanské chrámy Saturna, Venuše a Ríma, pohanská bazilika Maxentia, ruiny vodovodu cisára Klaudia, cesta Via Appia Antica a Titov oblúk. Tamže, s. 29 – 31

⁷⁹ Ján E. Bor v tejto súvislosti uviedol: „Pínie, s vyondulovanými korunkami, stromy tak príznačné pre Taliansko, tak panoramaticky velebné, menšie kopčeky, medzi nimi zboreniská, exotické koberce poľných kvetov zmalebňujú tento rajský kút, v ktorom človek nemyslí viac na seba samého a zabúda celkom na svoje omínavé problémy.“ In Tamže, s. 30

⁸⁰ ŽATKO, Ernest. Dojmy z Večného mesta. In *Rím*, roč. 1, 1949, č. 5, s. 55

z odľahlých končín Campagne. Svätopeterská bazilika a rímske katakomby v ňom zanechali najsilnejšie dojmy z Ríma: „Bazilika S. Pietro symbolizuje pápežskú moc. Umenie, architektúra, sochárstvo, dosahujú v nej maximálnej dokonalosti. Jednotlivec sa tratí v úžasných priestoroch. Postranné kaplnky pôsobia dojmom elegantného salónu.“⁸¹ V Sixtínskej kaplnke sa podľa jeho slov doslova „spíjal“ krásou Michelangelových fresiek. Ernest Žatko sa ako veriaci katolík a laický teológ počas rímskych pobytov utvrdil vo svojom presvedčení o výnimočnom poslaní Ríma pre celý svet.

Po rôznych častiach Ríma sa Žatko efektívne presúval električkami. Vtedy zvyčajne vybavoval návštevy a dohodnutý program. Po vybavení povinností sa však najradšej oddával peším vychádzkam. Na rušných rímskych uliciach si všimal aj pouličných predavačov rozličného tovaru, ktorému dominovali potraviny a cigarety. V tejto súvislosti ho zaujal fenomén rečníacich predavačov, ktorí cez amplión vychvalovali svoj tovar a kupujúci sa často rozhodovali podľa podaného rečníckeho výkonu. Kryté šiatre na Via Chiana mu dokonca pripomínali slovenské jarmoky. Žatka počas prechádzok po rímskych uliciach nie menej zaujali aj pouliční kresliči na chodník, muzikanti, tanečníci alebo pojazdné bábkové divadlá ťahané koňmi. Na Via Arno mal možnosť uvidieť slávneho tenoristu Benjamina Gigliho. Rímske štvrte na neho pôsobili poetickým dojmom aj vďaka kombinácii priestrannosti, zeleni, osobitému koloritu a štýlu, maľovaným prieceliam a záhradám s palmami, jedľami a píniami.⁸²

V rímskom prostredí sa mu navyše podarilo nadviazať vzťahy s viacerými osobnosťami z radov teológov a intelektuálov. Patrili medzi nich známy jezuitský kazateľ Riccardo Lombardi, konvertita z judaizmu na katolicizmus a filozof Eugenio Zolli, spisovateľ Iginio Giordani a básnik Giuseppe Ungaretti. Nejde pritom zďaleka o úplný výpočet osobností, pretože Ernest Žatko spoznal počas svojho trojročného pobytu v Taliansku až tridsať talianskych spisovateľov, s ktorými viac či menej udržiaval spoločnú korešpondenciu.⁸³ Z hľadiska Žatkových nových kontaktov v Ríme však nepochybne medzi najdôležitejšie patrilo nadviazanie osobného priateľstva s Ignáčom Zelenkom. Ernest Žatko našiel v Ignáčovi Zelenkovi náhradu za stratených priateľov, ktorých musel zanechať na Slovensku.⁸⁴ Taliansky pobyt Ernesta Žatka sa završil v roku 1948, keď vycestoval do Argentíny.

⁸¹ TAMTIEŽ, s. 55 – 56

⁸² ŽATKO, Ernest. Dojmy z Večného mesta (II). In *Rím*, roč. 1, 1949, č. 6, s. 68

⁸³ BOR, Ján E. *Osnovateľ slovenskej literatúry v Ríme*. Buenos Aires, 1964, s. 58

⁸⁴ TAMTIEŽ, s. 32, 34

Z á v e r

Povojnový Rím (1945 – 1950) predstavoval pre slovenských exilových literátov mimoriadne dôležitý zdroj kultúrnych podnetov. Enkláva slovenských literátov v povojnovom Ríme pozostávala z troch skupín: predstavitelia katolíckej moderny (Rudolf Dilong, Mikuláš Šprinc a Karol Strmeň), bývalí matiční činitelia (Jozef Cíger Hronský, Stanislav Mečiar) a literáti z bývalých štátnych inštitúcií prvej Slovenskej republiky (napr. Ján Okál, Ernest Žatko). Napriek rozličným pôsobeniam v období 1. Slovenskej republiky uvedené skupiny literátov tvorili integrovanú sociálnu skupinu. Veľký význam v rámci tejto skupiny mali aj meceni z radov Slovákov pôsobiacich v Ríme už pred rokom 1945 (Karol Sidor, Jozef Kapala a Ignác Zelenka).

Vplyv povojnového Ríma na slovenských exilových literátov mal viacero rovín, pričom častým fenoménom bola ich vzájomná kumulácia. V rámci umelecko-historickej roviny zohrávali významnú úlohu rímske architektonické pamiatky (predovšetkým antika, renesancia, barok), výtvarné artefakty (renesancia, barok), talianske hudobné umenie a samotná história mesta (s dôrazmi na antické a kresťanské aspekty). Ďalšou bola duchovná rovina priamo prepojená s kresťanským charakterom Ríma. V tejto súvislosti môžeme vidieť, že Rím s jeho kresťanským dedičstvom vyvolával u každého zo slovenských literátov väčší či menší duchovný prerod (najvýraznejšie u Rudolfa Dilonga a J. C. Hronského).

Zvyšnými rovinami vplyvu povojnového Ríma na slovenských exilových literátov sú spoločenská a prírodná rovina. V rámci spoločenskej roviny ide nielen o nadväzovanie nových vzťahov a priateľstiev s osobnosťami talianskej kultúry a umenia, ale dochádza aj k vzájomnému utužovaniu vzťahov medzi viacerými slovenskými literátmi a k bližšiemu spoznávaní mentality talianskeho ľudu. A napokon vplyv prírodného prostredia Ríma a jeho okolia (napr. rímske parky) zanechával tiež badateľné stopy u viacerých slovenských exilových literátov. Napriek skutočnosti, že Rím predstavoval pre slovenských exilových literátov po roku 1945 len prechodnú stanicu pri ceste do krajín Severnej alebo Južnej Ameriky, zanechal prakticky v každom z nich nezmazateľné stopy, ktoré našli svoje vyjadrenie v umeleckej tvorbe.

Doc. Mgr. Martin Vašš, PhD.
Katedra slovenských dejín FiF UK, Bratislava
Email: martin.vass@uniba.sk

EXILOVÉ AKTIVITY KRIŠTOFA GREINERA V ZÁPADNOM NEMECKU POD DOHLADOM ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ

KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Exile activities of Krištof Greiner in West Germany under the supervision of the state police. Slovenský časopis historický, II, 2022, 1, 244 – 263 pp.

A journalist, publisher, translator and radio editor Krištof Greiner, belonged among the leading representatives of Slovak political exile in West Germany. Since 1950 up to an untimely death in 1979 he had been watched by Czechoslovak intelligence agencies, whether he was an editor of exile journals or as a director of the Institute of Matúš Černák, editor of the radio station Deutsche Welle or as a member of the chairmanship of the Association of Independent Press. He was managing the Slovak branch of the Slovak National Council Abroad and in 1970s he cooperated with the Slovak World Congress. Czechoslovak state police with the help of secret agents closely followed Greiner's activities. The secret police created plans for various actions and operations which were supposed to subvert Slovak exile, to create disagreements among its members, to discredit elite representatives of the exile and finally to influence programme orientation of its main organizations. The article deepens knowledge of the overall relationship of the relationship of the state police to the Slovak exile in the period of the Cold War.

Key Words: Slovak political exile, Czechoslovak state police

Novinár, vydavateľ, prekladateľ a rozhlasový redaktor Krištof Greiner, pôvodom bratislavský Nemec, patrilo medzi čelných predstaviteľov slovenského politického exilu v Západnom Nemecku. Právom sa považuje za nástupcu Matúša Černáka, zavraždeného československou Štátnou bez-

pečnosťou v júli 1955. Narodil sa v roku 1922 v Bratislave, kde vyštudoval reálne štátne gymnázium a štyri semestre vysokej školy. Pracoval ako úradník nemocenskej poisťovne a po roku 1945 ako tajomník futbalového klubu ŠK Bratislava (v súčasnosti ŠK Slovan Bratislava). V roku 1950 odišiel do exilu. Napriek nemeckej národnej príslušnosti sa hlásil už v mladosti k Slovákom a v exile spolupracoval predovšetkým so slovenskými organizáciami, požadujúcimi štátnu nezávislosť Slovenska. Po príchode do exilu žil krátky čas v Augsburgu, Mannheime a Mníchove. V roku 1963 sa trvalo usadil v Kolíne nad Rýnom.

V rokoch 1962 až do predčasnej smrti v roku 1979 pôsobil ako redaktor slovenského vysielania západonemeckej rozhlasovej stanice Deutsche Welle. Po celé obdobie exilovej činnosti bol v hľadáčiku československých tajných služieb, či už ako redaktor jedného z najkvalitnejších a najdlhšie vydávaných slovenských exilových časopisov *Slobodné Slovensko* a zároveň blízky spolupracovník Matúša Černáka, či ako riaditeľ Ústavu Matúša Černáka, vydavateľ časopisov Černákov odkaz a *Slowakei*, redaktor Deutsche Welle, alebo ako člen predsedníctva Združenia nezávislej tlače (Verband der freien Presse), či prispievateľ do časopisov *Sudetendeutsche Zeitung*, *Volksbote*, *Süddeutsche Zeitung*, *Münchener Merkur* a iných.¹ Po tragickej smrti Matúša Černáka prevzal a prehĺbil politické kontakty na západonemecké vládne kruhy, v šesťdesiatych rokoch viedol nemeckú odbočku Slovenskej národnej rady v zahraničí, spolupracoval na založení Svetového kongresu Slovákov a v sedemdesiatych rokoch podporoval jeho činnosť.

Záujem československej Štátnej bezpečnosti (ŠtB) o Krištofa Greinera sa prejavil už v roku 1955, keď Krajská správa ministerstva vnútra v Bratislave založila na neho agentúrno-pátrací zväzok. Cieľom zväzku bolo zistiť podstatu spravodajskej činnosti Greinera údajne zameranej proti Československu.² Pomerne obsiahly zväzok bol však počas tzv. divokých skartácií začiatkom decembra 1989 zničený.³ V päťdesiatych rokoch ŠtB o Greine-

¹ K stručnej biografii Krištofa Greinera pozri bližšie VNUK, František. Predstavitelia slovenskej kultúrnej tvorby. In *Literárny almanach Slováka v Amerike 1967*, s. 152

² A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, reg. č. 244, „REDAKTOR“. Zväzok bol založený 6. 6. 1955, 21. 9. 1961 bol preregistrovaný na pozorovací zväzok a ukončený a archivovaný 6. 3. 1973.

³ Zachovali sa v podstate len tri dokumenty: Rozhodnutie o prevedení agentúrno-pátracieho zväzku z 21. 9. 1961, Vyhodnotenie prípadu „KRIŠTOF“ z 22. 11. 1957 a napokon Dôvodová správa k uloženiu zväzku do archívu z 2. 1. 1973. Zoznamy skartovaných dokumentov obsahujú 88 položiek, medzi iným správy agentov nasadených na Greinera, rôzne správy o zájazdoch hráčov futbalového klubu ŠK Slovan. Zoznam osôb, ktoré zväzkom prechádzali, je pomerne obsiahly a obsahuje mená ako Ferdinand Ďurčanský,

rovi vedela, že v Západnom Nemecku kontaktoval slovenských futbalistov, ktorí prichádzali na športové zápasy. Dôvodom jeho záujmu bola láska k futbalu a prirodzene aj obnovenie starých priateľstiev s futbalistami ŠK Bratislava, s ktorými sa zväčša osobne poznal. ŠtB predpokladala, že Greiner po rozhovoroch s futbalistami vypracoval podrobné záznamy, ktoré mal poskytovať západonemeckým tajným službám.⁴ Toto obvinenie sa na základe súčasného stavu historického bádania nedá potvrdiť ani vyvrátiť. Faktom však je, že ŠtB v intenciách komunistického režimu obvinenia z údajnej špionážnej činnosti zneužívala na likvidáciu konkrétnych ľudí. Krajská správa ŠtB Bratislava zozbierala na Greinera množstvo písomného materiálu, napríklad aj výpovede agentov-chodcov či agentov-kuriérov, kontrolovala jeho korešpondenciu s príbuznými na Slovensku a nasadila na neho svojich agentov. Známym je napríklad agent pôsobiaci pod krycím menom „VRANOVSKÝ“, v skutočnosti tajomník klubu ŠK Bratislava Jozef Múdry, ktorý vo funkcii tajomníka ŠK Bratislava často cestoval do zahraničia.⁵ Vo viazacom návrhu agenta Múdneho sa nachádza ručne vpísaná poznámka príslušného dôstojníka ŠtB: „Cestou neho je možné rozpracovať aj Greinera, ktorý je t.[oho] č.[asu] v zahraničí a aktívne proti nám pracuje.“⁶

Krištof Greiner sa po príchode do Západného Nemecka veľmi rýchlo uchytil ako talentovaný novinár. V rámci slovenského politického exilu sa angažoval v nemeckej pobočke SNRvZ, bol redaktorom Slobodného Slovenska, redaktorsky pripravoval informatívny časopis o slovenskej problematike Slowakische Korrespondenz, ktorý začal vychádzať v roku 1953 v Mníchove pod gesciou Matúša Černáka, a v rokoch 1954 – 1961 bol jeho zodpovedným redaktorom. Od augusta 1956 do apríla 1957 vydával tlačový referát nemeckej odbočky SNRvZ v Mníchove pod Greinerovou re-

Matúš Černák, futbalisti Michal Benedikovič či Viktor Tegelhoff.

⁴ Bratislavská kontrarozviedka to vnímala nasledovne: „V posledných rokoch sa Greiner zúčastňuje všetkých športových podujatí, ktoré prevádzajú čl. športovci v kapitalistických štátoch, snaží sa dostať s týmito do styku, získava od nich poznatky o ČSR a je predpoklad, že sa ich snaží verbovať.“ A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, reg. č. 244, „REDAKTOR“, Krajská správa ministerstva vnútra Bratislava, *Výhodnotenie prípadu „KRIŠTOF“ agentúrno-pátrací zv. č. 440*, 22. 11. 1957

⁵ Agent ŠtB Jozef Múdry bol zaregistrovaný v registračných zväzkoch Krajskej správy ŠtB Bratislava 29. 3. 1956 s krycím menom „VRANOVSKÝ“ a registračným číslom 2487. Podnetom pre spoluprácu s ŠtB bol kompromitujúci materiál, ktorý ho usvedčoval z pašovania hodínok a šperkov z Rakúska.

⁶ A ÚPN, f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, reg. č. 2487 („VRANOVSKÝ“), Krajská správa ministerstva vnútra Bratislava, *Viazací návrh*, 18. 2. 1956, s. 2

dakciou prehľad tlače na Slovensku pod názvom Prehľad. Celkovo však vyšli len štyri čísla. Napokon sa v roku 1959 stal redaktorom tlačového orgánu Zväzu slobodnej tlače (Freie Presse Korrespondenz), ktorý začal vychádzať v roku 1953 v Mníchove s mesačnou periodicitou.⁷ Zväz slobodnej tlače (Verband der freien Presse) patrila medzi najreprezentatívnejšie exulantské žurnalistické zoskupenia. Združoval sedemnást' národných skupín z celej východnej Európy, z ktorých dvaja zástupcovia boli členmi predsedníctva. Greiner bol na valnom zhromaždení zväzu v apríli 1958 zvolený za generálneho tajomníka. Predsedami zväzu boli napríklad Ukrajinec Volodimir Lenyk alebo Bulhar Georgi Noeff.⁸ Je zjavné, že Greinerova novinárska činnosť bola rozsiahla už v päťdesiatych rokoch a v neskoršom období pokračovala. V máji 1957 sa osobne zúčastnil jubilejného kongresu Slovenskej ligy v Amerike pri príležitosti päťdesiateho výročia jej založenia. V rámci cesty do USA a Kanady navštívil slovenské komunity v mestách ako Detroit či Toronto. Počas návratu sa v New Yorku ubytoval u Tomáša J. Vetešku, ktorý žil od roku 1956 v americkom exile a s ktorým udržiaval priateľský kontakt.⁹

Krištof Greiner si veľmi dobre uvedomoval význam západonemeckej politiky pre slovenský exil, ktorý pracoval za oslobodenie Slovenska spod komunizmu a uplatnenie samourčovacieho práva. Bol jedným z Černákových nástupcov a rýchlo pochopil, čo všetko sa už samotnému Černákovi podarilo dosiahnuť v prostredí spolkovej vlády v Bonne a akú vysokú dôveru požíval jeho predchodca v najvyšších politických kruhoch. Bol presvedčený, že viesť exilový zápas na pôde Západného Nemecka bolo nemenej dôležité ako aktivity exilu a krajanov na severoamerickom kontinente. Pár týždňov po tragickej smrti Černáka písal v jednom z listov Veteškovi: „[...] tí naši za morom zrejme si neuvedomujú, čo znamená nemecký front pre náš oslobodzovací boj. V Amerike, v Anglicku alebo vo Francúzsku si my našu slobodu veru nevybojujeme. Kde inde, ak nie v Nemecku? Videli sme to najnovšie práve v Bonne, kde sme všade našli dvere otvorené. Obrovský kapitál, ktorý nám tu zanechal Matúš Černák. A to všetko má vyjsť nazmar? Jeho obeť mala byť daromná? A či si my potom vôbec zaslúžime mať

⁷ K bibliografickým záznamom pozri LACKO, Michal: Slovenská bibliografia v zahraničí 1945 – 1965. In *Slovak Studies VII. Bibliographica*, Cleveland, Rome 1967, s. 41 – 43

⁸ Bulletin SNRvZ (Krištof Greiner gen. tajomníkom Sväzu slobodnej tlače). In *Slobodné Slovensko*, roč. 13, máj 1958, č. 5, s. 3

⁹ SNA, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 17, korešpondencia (Krištof Greiner), 5. 6. 1957 a 30. 6. 1957 Greiner Kirschbaumovi. Pozri tiež SNA, f. Tomáš J. Veteška, šk. 1, korešpondencia (Krištof Greiner)

slobodu a samostatný štát?“¹⁰ Nemeckú odbočku SNRvZ po Černákovej smrti prevzal bývalý slovenský vyslanec v Sovietskom zväze Fraňo Tiso a keď sa na jeseň 1958 uskutočnila na pôde Zväzu slobodnej tlače z Greinerovej iniciatívy jeho prednáška, po prvýkrát sa na nej osobne zúčastnil aj oficiálny zástupca Zahraničného úradu. Bezprostredným dôsledkom bolo pozvanie delegácie SNRvZ do Bonnu na slávnostnú recepciu, ktorá sa konala vo februári 1959.¹¹ Spolková vláda od roku 1953 financovala činnosť SNRvZ. Tlačoviny vydávané slovenským exilom, najmä Slowakische Korrespondenz v nemeckom jazyku, sa všeobecne hodnotili pozitívne.¹²

V šesťdesiatych rokoch malo Greinera na starosti 8. oddelenie II. Správy ministerstva vnútra v Prahe. Oddelenie sa zameriavalo na tzv. nepriateľské osoby z radov „bývalých predstaviteľov vykorisťovateľských tried a buržoázneho štátneho aparátu a bývalých reakčných politických strán“. V slovníku ŠtB to znamenalo, že patričné oddelenie Greinera „rozpracovávalo“. Všetky agentúrne správy, ktoré o ňom napísali nasadení agenti, sa posielali na spomínané oddelenie, ktoré potom vypracovalo podrobnú inštrukciú k ďalšiemu postupu.¹³ Prípád Greinera mal na starosti dôstojník II. Správy ministerstva vnútra, major Antonín Sotorník. Na Greinera bol nasadený tajný spolupracovník ŠtB s krycím menom „PILAN“¹⁴, v skutočnosti Ján

¹⁰ SNA, f. Tomáš J. Veteška, šk. 1, korešpondencia (Krištof Greiner), Mníchov, 5. 9. 1955, Greiner Veteškovi, strana listu 2. Originál listu je napísaný na hlavičkovom papieri Slovenského sociálneho výboru v Nemecku.

¹¹ SNA, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 17, korešpondencia (Krištof Greiner), Mníchov, 16. 12. 1958, Greiner Kirschbaumovi

¹² Osobný priateľ Matúša Černáka a podporovateľ slovenského exilu, spolkový minister Theodor Oberländer, sa o časopise Slowakische Korrespondenz vyjadroval pochvalne. V časopise sa totiž objavovali články o československej komunistickej propagande proti NSR, ktoré sa v prostredí bonnskej vlády stretli so záujmom. Pozri Bulletin SNRvZ (Pekný úspech Slowakische Korrespondenz). In *Slobodné Slovensko*, roč. 13, máj 1958, č. 5, s. 3. V roku 1960 bol Oberländer donútený odstúpiť na základe obvinení z nacistickej minulosti. SCHWARTZ, Michael: *Funktionäre mit Vergangenheit. Das Gründungspräsidium des Bundesverbandes der Vertriebenen und das „Dritte Reich“*. Mníchov 2013, s. 39 – 41. Na jeho politickom páde sa propagandisticky podieľal aj východonemecký režim.

¹³ ABS, Praha, f. Historický fond Študijného ústavu, H-696-1 (*Slovenští separatisté na Západě*), Agentúrna správa tajného spolupracovníka s krycím menom „PILAN“ z 29. 6. 1966, strany spisu 180 – 181

¹⁴ Na tajného spolupracovníka (vedeného ako „informátor“) „PILAN“ bol zavedený 26. 11. 1964 zväzok s registračným číslom 23962. Zväzok bol archivovaný koncom marca 1969. A ÚPN, f. Registračné protokoly agentúrnych a operatívnych zväzkov Štátnej bezpečnosti a vojenskej kontrarozviedky, II. Správa ZNB, reg. č. 23962

Vajsabel, údajne Greinerov bývalý spolužiak z gymnázia, ktorý podobne ako Greiner pôsobil po vojne vo futbalovom klube ŠK Bratislava a mal teda u svojho bývalého kolegu určitú dôveru. Podľa zachovaných správ informátora „PILANA“ je možné vydedukovať, že Vajsabel bol v roku 1965 vysadený do Západného Nemecka ako zamestnanec podniku lodnej dopravy Československej plavby labsko-oderskej (ČSPLO) so sídlom v Hamburgu. V decembri 1965 napísal Greinerovi prvý list a v júni 1966 ho po prvýkrát telefonicky kontaktoval.¹⁵ Obsahom telefonátu boli všeobecné informácie o práci športového redaktora Greinera s množstvom povinností mimo územia Západného Nemecka. Bývalí spolužiaci sa tiež bavili o spoločných priateľoch, napríklad o známych futbalových rozhodcoch Karolovi Galbovi či Viktorovi Liškovi.¹⁶

Koncom novembra 1966 navštívili Vajsabel spolu s manželkou Krištofa Greinera v jeho bydlisku v Kolíne nad Rýnom. O tomto stretnutí sa zachovala podrobná päťstranová správa dokumentujúca niekoľkohodinový rozhovor, ktorý sa točil okolo slovenského politického exilu, športu, bývalých spoločných priateľov a ich rodín.¹⁷ V úvode rozhovoru Greiner spomenul súdny spor, ktorý sa konal v súvislosti s publikovaním Greinerovho prekladu diela známeho slovenského ľavicového spisovateľa a v päťdesiatych rokoch prominentného komunistického novinára Ladislava Mňačka, ktorý v roku 1967 emigroval do Izraela. Greiner kvôli prekladu Mňačkovho diela *Oneskorené reportáže*¹⁸ prišiel o miesto vedúceho slovenského oddelenia v rozhlase Deutsche Welle a v súdnom procese požadoval

¹⁵ ABS, Praha, f. Historický fond Študijného ústavu, H-696-1 (*Slovenští separatisté na Západě*), Agentúrna správa tajného spolupracovníka s krycím menom „PILAN“ z 12. 4. 1966, strana spisu 170

¹⁶ ABS, Praha, f. Historický fond Študijného ústavu, H-696-1 (*Slovenští separatisté na Západě*), Agentúrna správa tajného spolupracovníka s krycím menom „PILAN“ z 29. 6. 1966, strany spisu 180 – 181

¹⁷ ABS, Praha, f. Historický fond Študijného ústavu, H-696-1 (*Slovenští separatisté na Západě*), Agentúrna správa tajného spolupracovníka s krycím menom „PILAN“ z 2. 1. 1967, strany spisu 214 – 218

¹⁸ Známe Mňačkove dielo zachytávajúce politické procesy v Československu v 50. rokoch vyšlo v Greinerovom preklade pod titulom „Der rote Foltergarten“ v kolínskom vydavateľstve Jakob Hegner Verlag v roku 1964. Nateraz nie je úplne objasnené, prečo sa Mňačko od tohto nemeckého vydania dištancoval. Aféru komentoval nemecký časopis Der Spiegel, v ktorom sa Mňačko vyjadril v tom zmysle, že jeho Oneskorené reportáže nie sú určené pre západné publikum. Kvôli protestom z Československa bol čerstvo vydaný preklad stiahnutý z distribúcie. Pozri MNACKO. Jeder hat Angst. In *Der Siegel*, 28. 7. 1964, č. 31 <https://www.spiegel.de/kultur/jeder-hat-angst-a-60361bc6-0002-0001-0000-000046174273> [4. 3. 2022]

odškodné. V rozhovore nazval Mňačka „karieristom a podvodníkom najväčšieho kalibru“¹⁹. Greiner spomenul tiež svoje predsedníctvo nemeckej odbočky SNRvZ, vydávanie časopisu Černákov odkaz a riaditeľstvo Ústavu Matúša Černáka. Podrobnejšie sa zmienil o svojom pôsobení vo Zväze slobodnej tlače. Nevynechal ani zmienku o úzkej spolupráci s vedúcim slovenskej duchovnej služby v Nemecku Vojtechom Buckom, ktorý sa priatelil už s Matúšom Černákom a mal dobré kontakty na cirkevných predstaviteľov, ako aj zástupcov Apoštolskej nunciatúry v Bonne, ktorá po roku 1949 pôsobila aj ako informačný kanál medzi utečeneckým klérom a Svätou stolicou.²⁰ Svojmu spolubesedníkovi sa mal dokonca zveriť, že Mons. Bucka v Mníchove často navštevoval a vo všetkých dôležitých záležitostiach sa s ním radil.²¹

V ďalšom toku rozhovoru Greiner kritizoval vysielanie jednotnej československej redakcie Rádia Slobodná Európa. Vyslovil sa v tom zmysle, že v jej radoch malo pracovať nemálo amerických a českých agentov. Podobné kritické stanovisko zastával aj k českým redaktorom západonemeckého rozhlasu Deutsche Welle, ktorí sa angažovali proti samostatnému slovenskému vysielaniu. Podľa Greinera mali na jeho osobnú žiadosť v prospech slovenského vysielania intervenovať niektorí predstavitelia bonnskej vlády.²² Greiner v rozhovore tiež tvrdil, že bol v osobnom kontakte s bývalým spolkovým kancelárom Konradom Adenauerom a predsedom CSU Franzom Josefom Straußom, ktorí mu údajne zaslali písomné potvrdenie, že podporujú slovenský exil. Stretával sa aj so sudetonemeckým sociálnodemokratickým politikom Wenzelom Jakschom, ktorý v období vojny patril medzi kritikov Beneša a jeho prosovetskej orientácie, a s Christophom Seebohmom, spolkovým ministrom dopravy, poslancom Spolkového snemu a hovorcom Sudetonemeckého krajanského spolku. Seebohm podporoval nemeckú pobočku SNRvZ a po Černákovovej smrti ako jediný vysokopostavený kondolujúci politik vyjadril sústrasť celému slovenskému národu.²³

¹⁹ TAMTIEŽ, s. 1

²⁰ HRABOVEC, Emília. Politické aktivity Matúša Černáka v slovenskom exile v kontexte medzinárodného vývoja (1948 – 1955). In *Slovenský časopis historický*, roč. 1, č. 1, 2021, s. 110 – 111

²¹ ABS, Praha, f. Historický fond Študijného ústavu, H-696-1 (*Slovenští separatisté na Západe*), Agentúrna správa tajného spolupracovníka s krycím menom „PILAN“ z 2. 1. 1967, strany spisu 214 – 218, s. 2. Táto pasáž je v texte správy podčiarknutá, čo zvýrazňuje jej význam pre ŠtB.

²² TAMTIEŽ, s. 3

²³ HRABOVEC, Emília. Politické aktivity Matúša Černáka, s. 120

Greiner sa pravidelne zúčastňoval Sudetonemeckých dní a mal dobré kontakty na sudeto- a karpatskonemecké hnutie. Bývalému spolužiakovi ukázal spoločnú fotografiu s rakúskym politikom, arcivojvodom Ottom Habsburgom, s ktorým Slovenská národná rada v zahraničí spolupracovala.

Československú kontrarozvedku zaujímala najmä tá časť rozhovoru, v ktorej Greiner spomínal, akým spôsobom získaval počas spoločne organizovaných večerí v reštauráciách informácie od športovcov z Československa. Podávaním alkoholu sa mala vyvolať družná nálada, pri ktorej zúčastnení odpovedali na nenápadné otázky. Greiner, ktorý mal veľmi dobrú pamäť, potom vypracoval z odpovedí podrobný súhrn.²⁴ Záver rozhovoru zakončil spomienkou na slovenských futbalistov odsúdených v roku 1957 vo vykonštruovanom politickom procese, na čele ktorého stál vynikajúci slovenský futbalista a tréner Viktor Tegelhoff.²⁵ Greiner bol presvedčený, že obvinenia z kontaktov futbalistov na slovenský politický exil súviseli s činnosťou zakladateľa protikomunistického hnutia Biela légia Jozefa Vicena, ktorý od roku 1948 až do únosu československými a sovietskymi tajnými službami v roku 1957 pôsobil v Rakúsku. V skutočnosti obžaloba Krajskej prokuratúry v Prahe obvinila futbalistov aj z kontaktov na Greinera, nelen na Vicena.

Konfrontáciou obsahu rozhovoru so skutočnosťou možno konštatovať, že zo strany Greinera šlo vo všetkých bodoch o pravdivé údaje. Greiner sa skutočne v roku 1962 zamestnal v rozhlase Deutsche Welle, v česko-slovenskom oddelení. Na jar 1963 ho však kvôli kauze v súvislosti s vydaním Mňačkových *Oneskorených reportáží*, ktoré v Greinerovom preklade vydalo Kolínske vydateľstvo Hegner, prepustili. Na jeho prepustení mala nepochybne zásluhy aj československá vláda, ktorá cez diplomatické kanály protestovala proti jeho redaktorskému pôsobeniu v rozhlase. Súdny proces sa ťahal niekoľko rokov, Greiner ho napokon v roku 1968 vyhral. Navyše, v dôsledku jeho intervencií na najvyšších vládnych miestach v Bonne, najmä u spolkového kancelára Ludwiga Erharda, ktorý osobne nariadil

²⁴ TAMTIEŽ

²⁵ Podstatou vykonštruovaných obvinení ŠtB voči futbalistom ŠK Bratislava bola ich údajná špiónážna činnosť v prospech západonemeckých tajných služieb, ako aj ich „protičeské postoje“. Proces sa konal v druhej polovici 50. rokov, keď sa vedenie KSČ rozhodlo opätovne likvidovať údajných „slovenských separatistov“ a nadviazať tým na procesy proti tzv. buržoáznym nacionalistom z prvej polovice 50. rokov. Túto skutočnosť dokazuje aj fakt, že súd sa konal v Prahe a nie v Bratislave, odkiaľ všetci obžalovaní v procese Tegelhoff a spol. pochádzali, a obžalobu dodala Krajská prokuratúra v Prahe. Viac k procesu s Viktorom Tegelhoffom. (Pozri ČERNÁK, Tomáš. *Viktor Tegelhoff*. Bratislava: ŠK Slovan Bratislava futbal, 2019, s. 51)

vyšetrenie situácie v rozhlase a vymenoval ministerského radcu zodpovedného za vyriešenie stavu v česko-slovenskej redakcii, bola zriadená samostatná slovenská redakcia.²⁶ Greinerovi sa tiež podarilo dosiahnuť prepustenie agentky československej rozviedky Marie Blastowitschkowej (od roku 1951 manželky českého exulanta Vladimíra Pekelského²⁷) z Deutsche Welle a neskôr bol prepustený aj jej manžel, ktorý v roku 1953 začal spolupracovať s československou Štátnou bezpečnosťou.

Samostatné slovenské vysielanie Deutsche Welle bolo zahájené 8. novembra 1966. Na politickej úrovni sa oň zaslúžili už spomínaný Wenzel Jaksch, spolkový minister Bruno Heck, ktorý bol zároveň predsedom Správnej rady Deutsche Welle, ako aj poslanec Spolkového snemu za Kresťansko-sociálnu úniu Bavorska (CSU), evanjelický teológ Adalbert Hudak.²⁸ Do rozhlasu sa Greiner vrátil až v júli 1968 počas udalostí „horúceho leta“ v Československu a jeho reportáže o vojenskej intervencii vojsk Varšavskej zmluvy a politických dôsledkoch si v auguste vypočulo 40 miliónov poslucháčov. Po nástupe na redaktorské miesto v rozhlase už nepracoval v slovenskej redakcii, ale v monitoringu ako nemecký redaktor a korektor rukopisov. Mohol síce naďalej viesť Ústav Matúša Černáka a vydávať vedecké periodikum Slowakei, vzdal sa však miesta zodpovedného redaktora časopisu Černákov odkaz, ako aj funkcie predsedu nemeckej pobočky SNRvZ.²⁹

Posledná zachovaná správa od informátora „PILANA“ je z decembra 1968. Piše sa v nej o liste, ktorý agent dostal od Greinera. V liste Greiner písal, že vyhral súdny proces v súvislosti s prepustením z miesta hlavného redaktora vysielania Deutsche Welle a adresáta listu sa pýtal na okolnos-

²⁶ Greiner o tom podrobne písal v liste Kirschbaumovi. SNA, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 17, Kolín, 16. 8. 1966, Greiner Kirschbaumovi, strana listu 1

²⁷ Vladimír Pekelský bol prostredníctvom svojej manželky v apríli 1953 unesený československou a sovietskou spravodajskou službou vo Viedni do sovietskej okupačnej zóny a po návrate do Mníchova už pracoval v intenciách československej rozviedky. I. Správa MV ho registrovala pod číslom 4556 na krycie meno „TONDA“. Pozri bližšie: CHOLÍNSKY, Jan. Český a slovenský protikomunistický odboj v zahraničí po únore 1948. Sonda do vzťahů Čechů a Slováků neuznávajících Radu svobodného Československa. In JAŠEK, Peter, ed. *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, Bratislava 14. – 16. novembra 2011*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012, s. 721. Dodnes nie je vyjasnená úloha Pekelského alias „TONDU“ pri príprave atentátu na Matúša Černáka.

²⁸ SNA, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 17, Kolín, 15. 4. 1967, Greiner Kirschbaumovi, s. 2 – 3. Text v liste, v ktorom Greiner opisuje tieto skutočnosti, označil na okraji listu červeným perom ako „dôverný“.

²⁹ SNA, f. Jozef M. Kirschbaum, šk. 17, Kolín, 26. 10. 1968, Greiner Kirschbaumovi

ti vojenskej intervencie do Československa v auguste 1968.³⁰ Spolupráca medzi informátorom „PILANOM“ a Štátnou bezpečnosťou bola koncom roka 1968 z neznámych príčin ukončená a jeho zväzok bol archivovaný.

Cenným zdrojom informácií o činnosti Krištofa Greinera, ako aj slovenského exilu v Nemecku a Rakúsku, bol dlhoročný a mimoriadne výkonný agent rozviedky Ernest Mašat alias „CÁKA“³¹, ktorý sa ako tajomník Ústavu Matúša Černáka a redaktor časopisu Černákov odkaz pohyboval v bezprostrednej blízkosti Greinera.³² Ernest Mašat bol naverbovaný v roku 1952 počas výkonu trestu ako politický väzeň v Jáchymovských uránových baniach. Už v roku 1958 bol v úlohe agenta československej rozviedky vyslaný do Rakúska, neskôr do Západného Nemecka. Natrvalo sa usadil vo Waldkraiburgu. Od roku 1958 až do úmrtia v roku 1980 napísal množstvo agentúrnych správ o takmer všetkých významných slovenských (a karpatskonemeckých) exilných činovníkoch v Rakúsku a Západnom Nemecku. Československá rozviedka ho cez viedenskú rezidentúru podrobne inštruovala, ako si má počínať v úlohe agenta. Samotný Greiner a napokon nik z exilových predstaviteľov o jeho dlhoročnej plodnej spolupráci s ŠtB nemali najmenšieho tušenia.

Mašatove správy rozviedka využívala na vyvolávanie rozporov v slovenskom politickom exile a na dosiahnutie diskreditácie Greinera. V jednom z vyhodnotení Mašatových agentúrnych správ sa doslovne uvádza: „Zaznamenanat veľmi podrobne všetky poznatky ke Greinerovi. Jde najmä o poznatky [...] zaměřené na další diskreditaci Greinera a prohloubení rozporů v separatistickém hnutí.“³³ Napríklad v akcii ŠtB s krycím názvom „OSTŘÍHOM“, ktorá prebiehala v druhej polovici šesťdesiatych rokov, sa zásielkou sfaľovaných listov z dielne ŠtB dosiahla diskreditácia Greine-

³⁰ ABS, Praha, f. Historický fond Študijného ústavu, H-696-1 (*Slovenští separatisté na Západe*), Agentúrna správa tajného spolupracovníka s krycím menom „PILAN“ z 10. 12. 1968, strany spisu 232 – 233

³¹ Štátnobezpečnostný materiál ohľadom jeho činnosti je uložený v obsiahlom zväzku s niekoľkými podzväzkami a obsahuje aj informácie ohľadom karpatskonemeckých organizácií na Západe, ktoré doteraz neboli podrobnejšie spracované. A ÚPN, f. I. Správa ZNB, reg. č. (č. mikrofišu) 41768

³² Stručne k činnosti Ernesta Mašata pozri bližšie: MEDVECKÝ, Matej – SIVOŠ, Jerguš. Slovenská politická emigrácia v činnosti Štátnej bezpečnosti. In *Historický zborník*, roč. 19, 2009, č. 1, s. 105. Mašat bol v roku 1975 zvolený za tajomníka SKS pre Európu a 13. 11. 1977 sa stal zástupcom riaditeľa Ústavu Matúša Černáka. Zomrel v roku 1980. Ernest Mašat 60-ročný. In *Slobodné Slovensko*, roč. 23, marec – apríl 1978, č. 2, s. 7

³³ Pozri napríklad vyhodnotenie správy agenta „CÁKA“: A ÚPN, f. I. Správa ZNB, reg. č. (č. mikrofišu) 41768/026, *Výhodnocení zásilky od CÁKY ze schůzky dne 2. 6. 1966*, strana spisu 35

ra v očiach jednej z najdôležitejších postáv v slovenskom zahraničí, kanadsko-slovenského veľkopriemyselníka a zakladateľa Svetového kongresu Slovákov Štefana Boleslava Romana.³⁴ Podstatou „akce OSTŘIHO“ bolo niekoľko listov, ktoré mal Greiner údajne rozposlať viacerým exilovým osobnostiam. Autorke nie je známe, čo bolo ich obsahom. Faktom však je, že Roman bol presvedčený, že skutočným autorom dubióznych listov bol Greiner a žiadal od neho ospravedlnenie.³⁵ Rozpory medzi Greinerom a Romanom sa neskôr vysvetlili. V čase zakladania Svetového kongresu Slovákov už patrili Greiner medzi poradcov Romana a blízko s ním spolupracoval aj v nasledujúcom období.³⁶

Výzvednú činnosť agenta Mašata možno dokumentovať na základe obšiahleho objektového zväzku I. Správy ministerstva vnútra s názvom *Nepřátelská emigrace v NSR, 1958 – 1980*. Vo zväzku sa zachovala aj väčšina Mašatových správ, ktorých počet je naozaj úctyhodný. My sa zameriame len na tie, ktoré sa týkajú Greinera. Prvá relevantná správa je z januára 1961 a týka sa Greinerovho odchodu z miesta nedostatočne plateného tajomníka nemeckej odbočky SNRvZ, ktorú v tom období viedol Fraňo Tiso. Dôvodom Greinerovho odchodu bol veľmi nízky plat, ktorý mu neumožňoval pokryť základné životné náklady.³⁷ Na základe Mašatovej správy ŠtB preverovala Greinerovu možnú spravodajskú spoluprácu s francúzskou tajnou službou. Spolupráca sa považovala za pravdepodobnú, pretože Greiner sa pomocou československých turistov pokúšal získať podrobné informácie o školstve a priemysle na Slovensku.³⁸ V Mašatových správach sa spomína založenie Ústavu Matúša Černáka, pričom sa konštatovalo, že Greiner patril medzi zakladajúcich členov.³⁹

³⁴ Listy Romanovi mal údajne poselať Greiner, pričom je zaujímavé, že samotný Mašat, ktorý ŠtB poskytoval informácie, o akcii nevedel.

³⁵ A ÚPN F. I. Správa ZNB, Registriernummer (Mikrofiche-Nr.) 41768/026, *Věc, ČÁKA – schůzka 20. 5. 1967, St. Gilgen*. Seite der Akte 177

³⁶ Pozri SNA, f. Jozef Kirschbaum, šk. 17 (korešpondencia s Greinerom), 30. 3. 1970, Kolín nad Rýnom, Greiner Romanovi; 28. 10. 1972 Greiner Romanovi

³⁷ A ÚPN, f. I. Správa ZNB, reg. č. 41768/022 (*Nepřátelská emigrace v NSR, 1958 – 1980*), *Opis ústní správy od ČÁKY, získané na schůzce dne 7. 1. 1961*, strany zväzku 18 – 19

³⁸ A ÚPN, f. I. Správa ZNB, reg. č. 41768/022 (*Nepřátelská emigrace v NSR, 1958 – 1980*), II. Správa ministerstva vnútra, *Věc: Křištof Greiner – poznatky*, 19. 1. 1961, strana zväzku 41

³⁹ A ÚPN, f. I. Správa ZNB, reg. č. 41768/022 (*Nepřátelská emigrace v NSR, 1958 – 1980*), *Akce ČÁKA – opis správy ze dne 14. 7. 1961*, strana zväzku 64; *Opis tajné správy ze dne 27. 6. 1961*, strana zväzku 65

V správe zo začiatku januára 1962 Mašat opísal vzťah medzi ním a Greinerom ako pozitívny a predpokladal, že vzájomné kontakty sa po zvolení Mašata do predsedníctva nemeckej odbočky SNRvZ prehĺbia.⁴⁰ Sú v nich taktiež zaznamenané rozpory medzi Tisom a Greinerom vo vedení odbočky SNRvZ, ktoré vyvrcholili Tisovým odchodom do Kanady a prevzatím odbočky Greinerovými prívržencami. Rozpory boli spôsobené Tisovým nekompetentným vedením, nekvalitnou vydavateľskou činnosťou. Dokonca sa tvrdilo, že bývalý slovenský diplomat si z peňazí určených na činnosť odbočky kúpil v Mníchove vlastný dom.⁴¹ V ďalších správach tajný spolupracovník informuje o začiatkoch Greinerovej rozhlasovej kariéry v Deutsche Welle. Zdôrazňuje, že nový zamestnanecký pomer v rozhlasení získal Greiner vďaka svojim politickým kontaktom na Hansa Globkeho, osobného tajomníka Konrada Adenauera, oficiálne šéfa Úradu spolkového kancelára.⁴²

Materiál zachovaný v spomínanom zväzku je evidentným dôkazom, že Greinerova exilová činnosť bola od začiatku šesťdesiatych rokov až po jeho predčasnú smrť v roku 1979 pod sústavným drobnohľadom ŠtB. Mašatove správy sú veľmi podrobné a zachytávajú každý významnejší počin. Sú písané človekom, ktorý nemal problém prehrabávať sa v Greinerovej osobnej korešpondencii a nechať si za to platiť od ŠtB nemalé finančné sumy.⁴³ Príslušné odbory československého ministerstva vnútra, zaoberajúce sa slovenskou emigráciou, správy podrobne vyhodnocovali a jednotlivé výťahy sa dostali až na stôl ministra vnútra, či Ideologického oddelenia ÚV KSČ.⁴⁴ V celkovom vyhodnotení sa Mašatove správy považovali za kvalitné. Pozi-

⁴⁰ A ÚPN, f. I. Správa ZNB, reg. č. 41768/022 (Nepřátelská emigrace v NSR, 1958 – 1980), *Správa získaná ústním vytěžením ČÁKY dne 5. 1. 1962*, strana zväzku 104

⁴¹ A ÚPN, f. I. Správa ZNB, reg. č. 41768/022 (Nepřátelská emigrace v NSR, 1958 – 1980), *Zpráva původně určená k odovzdání v júlí – auguste 1961*. (Nedatovaná, ručne písaná správa, pozri najmä kapitolu venovanú Kristofovi Greinerovi a SNRvZ.)

⁴² A ÚPN, f. I. Správa ZNB, reg. č. 41768/023, ručne písaná správa s názvom Kristof Greiner, nedatovaná, pravdepodobne jún/júl 1962, strany zväzku 11 – 13

⁴³ Tamže. Niekedy koncom mája Mašat prenocoval v Greinerovom byte a keďže Greiner strávil noc mimo, prehrabával sa v jeho korešpondencii s Kirschbaumom.

⁴⁴ A ÚPN, f. I. Správa ZNB, reg. č. 41768/023, 18. odbor, 1. referát, *Věc: Hodnocení správy a doúkoloování*, Praha, 16. 1. 1963. Hneď v úvode správy sa konštatuje: „Z prvních částí správy byla vypracována expedice pro ministra vnitra a ÚV KSČ.“ V ďalšom texte sa nachádzajú otázky k Mašatovým správam, ktoré mali byť dodatočne vysvetlené, ako napr. podstata sporu medzi Greinerom a Tisom, presné informácie ohľadom založenia Ústavu Matúša Černáka a jeho postavenia v slovenskej emigrácii, k vysielaniu Deutsche Welle sa príslušné orgány zaujímali o cenzúru, o personálnu politiku, politické prepojenia atď...

tívne sa hodnotilo aj pravidelné poskytovanie tlačovín, vydávaných slovenskými exilovými organizáciami v SRN.⁴⁵

V sedemdesiatych rokoch sa Greiner aktívne zapojil do činnosti Svetového kongresu Slovákov, či už ako tajomník kontinentálneho sekretariátu SKS pre Západné Nemecko, alebo v mediálnom priestore, ktorý poskytovali časopis Černákov odkaz⁴⁶ alebo mesačník Slobodné Slovensko. Oba časopisy možno považovať za tlačový orgán SKS v prostredí slovenského exilu v Západnej Európe. V čase po rímskom snemovaní SKS, v júni 1975, ktoré sa svojím významom, prijatými dokumentmi, Romanovým prejavom, či vedeckou konferenciou trvalo zapísalo do dejín slovenského exilu⁴⁷, Greiner pripravil pre Deutsche Welle niekoľko relácií a natočil rozhovor s Romanom.⁴⁸ Na jeho podnet sa v renomovanom západonemeckom denníku Frankfurter Allgemeine Zeitung uverejnil o IV. Generálnom zhromaždení SKS v Ríme článok a podobne o udalosti vysielal aj Bavorský rozhlas či tlačový orgán Karpatskonemeckého krajanského spolku Karpatenpost.⁴⁹

Greinerov posledný počín v prospech SKS pozostával v jeho účasti na schôdzi predsedníctva a hlavného poradného zboru SKS v Paríži koncom apríla 1979, len pár mesiacov pred jeho smrťou. Schôdza sa uskutočnila v hoteli Lutetia, nerozlučne spätom s menom generála Milana Rastislava Štefánika, ktorý tu bol ubytovaný počas Parížskej mierovej konferencie v roku 1919.⁵⁰ Greiner sa schôdze zúčastnil vo funkcii riaditeľa Ústavu Matúša Černáka, ktorý bol zároveň inštitucionálnym členom SKS. Na za-

⁴⁵ A ÚPN, f. I. Správa ZNB, reg. č. 41768/023, 9. odbor, 6. oddelenie, *Hodnocení zasilky ČÁKA – ústní zpráva z 18. 5. 1963 a ze dne 12. 6. 1963*, Praha, 29. 7. 1963, strany spisu 213 – 216

⁴⁶ Pozri napríklad dvojčíslo: *Černákov odkaz*, roč. 9, č. 7 – 8, 1970, ktoré je z veľkej časti venované I. Generálnemu zhromaždeniu SKS v New Yorku v júni 1970.

⁴⁷ K priebehu, významu a dokumentom prijatým na IV. Generálnom zhromaždení SK v Ríme, konanom v dňoch 19. – 22. 6. 1975, pozri bližšie KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. *Svetový kongres Slovákov v dokumentoch. 1. časť: Generálne zhromaždenia*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2021, s. 36 – 40, dokumenty s. 118 – 139. Pozri tiež HRABOVEC, Emília. Generálne zhromaždenie SKS v Ríme 1975 v kontexte slovenského a medzinárodného vývoja. In JAŠEK, Peter (ed.). *Svetový kongres Slovákov*. Zborník z vedeckej konferencie, Bratislava, jún 2015. Bratislava: Ústav pamäti národa 2018, s. 97 – 120

⁴⁸ SNA, f. Jozef Kirschbaum, šk. 17 (korešpondencia s Greinerom), Kolín nad Rýnom, 23. 7. 1975, Greiner Kirschbaumovi

⁴⁹ TAMTIEŽ

⁵⁰ Štefánik býval v tomto hoteli v čase, keď sa v roku 1919 konala Parížska mierová konferencia. Pozri [Krištof Greiner]. *Plná rehabilitácia Slobodného Slovenska*. Predsedníctvo SKS zasadalo v Paríži. In *Slobodné Slovensko*, roč. 18 (34), máj – júl 1979, č. 3, s. 5

sadnutí Štefan Roman vyslovil Greinerovi plnú dôveru a podporil ho aj v spore, ktorý sa rozduchal medzi časopisom *Slobodné Slovensko* a periodikom, ktoré od roku 1972 vydával bývalý dlhoročný redaktor Rádia Slobodná Európa Imrich Kružliak. Výsledkom bolo vyhlásenie, schválené predsedníctvom a hlavným poradným zborom SKS, v ktorom sa vedenie SKS vyslovilo proti odsúdeniu Slobodného Slovenska.⁵¹ No podstata sporu bola nepochybne hlbšia, súvisela s rozpormi medzi pročeskoslovensky orientovanými členmi vedenia SKS a ľuďmi v okolí Greinera, ktorí nekompromisne hájili právo na štátnu samostatnosť Slovenska. Je však možné sa domnievať, že rozpory sa prehlbovali aj aktívnym, rozkladným pôsobením agentov ŠtB, nasadených na slovenský exil.

Jedného z nich – Ernesta Mašata alias agenta pod krycím menom „CÁKA“, ktorý bol mimochodom aj tajomníkom SKS pre Európu, sme už spomenuli. Druhým bol agent československej rozviedky Miloslav Tačovský s krycím menom „SATRA“, ktorý bol v júli 1966 vysadený do Západného Nemecka s úlohou preniknúť medzi čelných funkcionárov slovenského exilu.⁵² Tačovský, ktorý bol naverbovaný už v roku 1955, v čase, keď si odpykával trest politického väzňa za výrobu a šírenie protištátnych samizdatov⁵³, sa usadil v Norimbergu a pomerne rýchlo sa mu podarilo preniknúť do niektorých exilových organizácií. Stal sa blízkym spolupracovníkom Ferdinanda Ďurčanského. Votrel sa aj do vedenia Slovenského európskeho hnutia, založeného pofebruárovým emigrantom Jánom Gécim koncom roka 1964 v Mníchove s programom podpory integrácie slovenského exilu do európskych štruktúr. Zúčastnil sa aj zakladajúceho zhro-

⁵¹ Vyhlásenie z 28. 4. 1979, v ktorom sa odsúdili niektoré články uverejnené v *Slobodnom Slovensku* proti niektorým čelným predstaviteľom SKS, podpísali Š. Roman a K. Greiner. Rovnako sa vo vyhlásení odsúdila jednostranná interpretácia, ktorá viedla k znevažovaniu vydavateľskej práce Greinera. [Krištof Greiner]. Plná rehabilitácia Slobodného Slovenska. Predsedníctvo SKS zasadalo v Paríži. In *Slobodné Slovensko*, roč. 18 (34), máj – júl 1979, č. 3, s. 5

⁵² A ÚPN, f. I. Správa ZNB, mikrofiš 44070/011. I. Správa ministerstva vnútra, 6. odbor, 21. oddelenie, *Memorandum*, Praha, 23. 10. 1967, s. 12 – 13, strany zväzku 32 – 33

⁵³ Miloslav Tačovský bol v období Slovenského štátu členom Hlinkovej mládeže, absolvoval v jej radoch tzv. vodcovský kurz, čo ho v očiach československého komunistického režimu automaticky degradovalo na „prívrženca ľudáckeho fašizmu“. Protikomunistickú činnosť začal vyvíjať v roku 1949, keď v súvislosti s prorežimnou katolíckou akciou v lete a na jeseň 1949 vlastnoručne vyrobil a rozposlal tri čísla samizdatu s názvom *Nový smer*. V samizdate sa vyslovil za obnovenie samostatného Slovenského štátu a za spoluprácu so Slovenským oslobodzovacím výborom. Dňa 14. 12. 1950 bol Štátnym súdom v Bratislave odsúdený za zločin velezrady na 18 rokov odňatia slobody. A ÚPN, f. BA-V, V-1018, Rozsudok, TS III 77/50, 14. 12. 1950

maždenia SKS v New Yorku v júni 1970, kde sa stal členom komisie SKS pre styk so Slovenskom.⁵⁴ Ako tajomník Slovenského európskeho hnutia svojvoľne vypracoval nové stanovky organizácie, ktoré boli v protiklade so zákonmi o spolkoch v Nemeckej spolkovej republike, sabotoval výkonný orgán hnutia a svojvoľne dosadil do predsedníctva agenta Mašata. Tačovského intrigy, v intenciách československej rozviedky, zašli tak ďaleko, že zakladateľ hnutia Ján Géci v liste členom organizácie, v ktorom ostro protestoval proti jeho rozkladným tendenciám, sa otvorene pýtal: „Kto ho sem poslal, za akým cieľom?“. Géci sa neskôr vzdal funkcie predsedu.⁵⁵

Krištof Greiner podozrieval Tačovského zo spolupráce s ŠtB a jeho prípad ohlásil aj na polícii. Podozrievať ho začal v roku 1969 v súvislosti s Tačovského nezriadeným životom, keď ho v Norimbergu navštívila matka jeho dcéry, ktorá žila v Československu. Tačovský mal však v tej istej dobe družku. Greiner požadoval, aby sa Tačovský vzdal všetkých funkcií v slovenských exilových organizáciách. Podobne Tačovského podozrieval aj Mons. Vojtech Bucko, ktorý poukázal na to, že koncom marca 1970 vycestoval Tačovský do Viedne, kde mal mať schôdzku s orgánmi ŠtB. Množili sa aj správy iných bývalých politických väzňov v nemeckej emigrácii, že Tačovský počas výkonu trestu v Jáchymovských uránových baniach udával spolupäťníkov.⁵⁶

Greiner tiež varoval vedenie Svetového kongresu Slovákov pred „pašovaním benešovských koncepcií“ do programového zamerania kongresu, čím mienil presadzovanie československej štátnosti v programových dokumentoch, a bol presvedčený, že za „čechoslováckymi infiltráciami“ stál Tačovský.⁵⁷ Dôvody z možnej dekonšpirácie agenta „SATRU“ a napokon aj Tačovského príliš neopatrné konanie viedli nakoniec k jeho stiahnutiu z NSR späť do Československa v septembri 1972.⁵⁸ Jeho zmiznutie vyšetřovali orgány spolkovej ústavnej ochrany (Verfassungschutz) a podľa

⁵⁴ Pozri A ÚPN, f. I. Správa ZNB, mikrofiš 44070/011. I. Správa federálneho ministerstva vnútra, 31. odbor, 26. 5. 1971, *Akce „SATRA“ – rozbor situace*, strany zväzku 41 – 48

⁵⁵ Ján Géci bol presvedčený, že Tačovský spolu s Mašatom postavili hnutie „na hlavu“. A ÚPN, f. I. Správa ZNB, mikrofiš 44070/011. Otvorený list Jána Géciho krajanom a krajanokám, Sulzbach, 12. 12. 1968, opis listu získaný od agenta „SATRA“

⁵⁶ A ÚPN, f. I. Správa ZNB, mikrofiš 44070/011. I. Správa federálneho ministerstva vnútra, 31. odbor, 26. 5. 1971, *Akce „SATRA“ – rozbor situace*, strany zväzku 44 – 46

⁵⁷ SNA, f. Jozef Kirschbaum, šk. 17 (korešpondencia s Greinerom), Kolín nad Rýnom, 1. 11. 1972. List bol napísaný v čase, keď „SATRA“ bol už stiahnutý zo SRN späť do Československa a okolnosť jeho zmiznutia vyšetřovali útvary ústavnej ochrany (Verfassungschutz).

⁵⁸ A ÚPN, f. I. Správa ZNB, mikrofiš 44070/011. I. Správa federálneho ministerstva vnútra, 31. odbor, *Pramen 80 – výpis z agenturních správ*, 18. 12. 1972, strany zväzku 193 – 196

vyhlásenia istého ministerského radcu na spolkovom ministerstve vnútra v Bonne prevládala názor, že Tačovský bol spolupracovníkom československej ŠtB. K tomuto presvedčeniu nemeckých úradov výrazne prispel aj Krištof Greiner, ktorý s ústavnou ochranou zrejme spolupracoval. Žiadosť o prešetrenie Tačovského a jeho možných spolupracovníkov-agentov podala na bonnskú vládu aj vedenie SKS, ktorú osobne predložil Greiner.⁵⁹

Kvôli záhadnému zmiznutiu agenta Tačovského usporiadal Greiner v mene Ústavu Matúša Černáka v polovici decembra 1972 v Kolíne tlačovú konferenciu, ktorej sa zúčastnili renomované západonemecké médiá (napr. Die Welt, Süddeutsche Zeitung, Bayernkurier) na čele so zástupcami spolkového tlačového úradu. Konferencia bola iniciovaná ako protiakcia na tlačovú konferenciu s Tačovským v Bratislave, o ktorej ešte bude reč. Argumenty, ktoré na nej zazneli, potvrdzovali pôsobenie Tačovského ako agenta ŠtB, ktorý nebol nasadený len na slovenský exil. V Norimbergu totiž oficiálne pracoval vo fabrike na výrobu vojenských súčiastok a z tohto prostredia vynášal vojensky citlivé informácie. Greiner sa rázne ohradil proti tomu, čo Tačovský tvrdil o ňom a o Ústave Matúša Černáka, pretože s ním nespupracoval a nestretával sa s ním. Rovnako Greiner zhodnotil materiálne zabezpečenie Tačovského ako veľmi dobré, keďže si mohol dovoliť kúpu dvoch áut a mať slušný plat, čo malo byť dôkazom jeho úspešnej spolupráce ŠtB.⁶⁰

Návrh na usporiadanie tlačovej konferencie s Tačovským po jeho stiahnutí do Československa bol vypracovaný I. Správou federálneho ministerstva vnútra, konkrétne 31. odborom, ktorý viedol major Jan Pozorný. Návrh bol súčasťou tzv. psychologickkej akcie pod krycím názvom „ORFEUS“.⁶¹ Tačovského vystúpenie sa malo predovšetkým propagandisticky využiť na oslabenie exilu; Tačovský mal svojím vyhlásením v médiách dokázať nezmyselnosť a zbytočnosť antikomunistického zápasu exilu, poukázať na rozpory v emigrantskom hnutí a „bezvýslednosť jejich nepřátelského snažení proti ČSSR“⁶². Tlačová konferencia mala dokonca negatívne

⁵⁹ TAMTIEŽ

⁶⁰ TAMTIEŽ, s. 3, strana zväzku 195

⁶¹ A ÚPN, f. I. Správa ZNB, mikrofiš 44070/011. I. Správa federálneho ministerstva vnútra, 31. odbor, *Návrh na využití spolupracovníka SATRY staženého ze zahraničí*, Praha, 29. 9. 1972, strany zväzku 102 – 107. Návrh bol zaslaný federálnemu ministrovi vnútra Radkovi Kaskovi na schválenie.

⁶² A ÚPN, f. I. Správa ZNB, mikrofiš 44070/011. I. Správa federálneho ministerstva vnútra, 31. odbor, *Návrh na organizování tiskové konference v Bratislavě se spolupracovníkem SATROU*, Praha, 29. 9. 1972, strany zväzku 112 – 114

ovplyvniť voľby do Spolkového snemu, ktoré sa predčasne konali 19. novembra 1972 a skončili víťazstvom sociálnych demokratov na čele s Willy Brandtom. Širšie „propagandistické využitie“ Tačovského prípadu sa však neobmedzilo len na tlačovú konferenciu. Slúžilo aj na širokú protixilovú kampaň v komunistickej tlači a televízii, prípravu a tlač propagandistickej brožúry v spolupráci s Vydavateľstvom Pravda, ktorá mala zahŕňať dokumenty o „nepriateľskej činnosti emigrácie proti ČSSR“ a ktorá sa mala prostredníctvom Matice slovenskej rozposlať krajanským organizáciám na Západe. Materiál získaný Tačovského výzvednou činnosťou sa mal tiež využiť „k organizovaniu ďalších následných psychologických akcií, zejména ve vztahu k sudetoněmeckému landsmanshaftu, ukrajinskému nacionalismu, vlivu maoistů, sionismu, činnosti Vatikánu [...]“⁶³. Podobne sa o poznatkoch Tačovského agentúrnej práci mali informovať ostatné komunistické tajné služby sovietskeho bloku, s ktorými ŠtB koordinovala svoju činnosť.

Tlačová konferencia s Tačovským sa konala v Bratislave 22. novembra 1972 pod záštitou Slovenského úradu pre tlač a informácie. Správu o nej spolu s Tačovského vyhlásením priniesol denník Pravda – tlačový orgán Ústredného výboru KSS. Článok napísal „expert“ na slovenský politický exil, komunistický novinár Rudolf Nittmann, ktorý napríklad vznik Svetového kongresu Slovákov v júni 1970 okomentoval ako „záležitosť ľudácko-fašistickej emigrácie“, snemovanie v New Yorku ako „zhromaždenie ľudácko-fašistických spolkov“ a čelných predstaviteľov kongresu onálepkoval ako „ľudácko-fašistickú zberbu“⁶⁴. Na základe pomerne presných informácií o činnosti slovenského exilu v Západnom Nemecku, ktoré redaktor Pravdy Nittmann v článku uviedol, je evidentné, že bol oboznámený s obsahom agentúrnych správ Tačovského.⁶⁵ Tačovský sa v článku tituluje ako predseda Ústredia Slovákov v NSR, predseda Európskej federalistickej strany Slovákov v NSR, ako člen komisie SKS pre styk so Slovákami – v skratke ako „jeden z najpoprednejších predstaviteľov ľudáckej emigrácie v NSR“, pričom príznačne sa pri všetkých názvoch exilových organizácií v článku účelovo pridalo slovíčko „takzvaný“, aby sa tým spochybnil

⁶³ TAMTIEŽ, s. 4, strana zväzku 105

⁶⁴ Pravda, 26. 6. 1970. Cit. Podľa KALENČÍK, Rudolf. Ozveny Svetového kongresu doma i medzi nami. Nemiestny komentár bratislavskej Pravdy. In *Černákov odkaz*, roč. 9, 1970, č. 7 – 8, s. 5

⁶⁵ V registračných protokoloch Ústavu pamäti národa jeho meno nefiguruje, neexistuje zatiaľ dôkaz na jeho možnú spoluprácu s ŠtB.

ich význam či samotná existencia.⁶⁶ Jeho „návrat“ (v skutočnosti stiahnutie pomocou československej rozviedky cez územie Východného Nemecka) sa propagandisticky považoval za „mimoriadnu udalosť, ktorá vyvoláva poplach vo vládných kruhoch a spravodajských službách na Západe, spôsobí ťažké hlavybolenie v mnohých antikomunistických ústavoch a paniku vo všetkých emigrantských spolkoch, úradovniach tzv. Svetového kongresu Slovákov, no najmä v centrále emigrantských organizácií v Mníchove.“⁶⁷

Tačovský vo svojom vystúpení *odhalil* „tajné operácie a zákulisné čachry ľudáckej klérofašistickej emigrácie proti Československu a samotnému slovenskému národu“. Greinera a Ďurčanského označil za „skrachované veličiny“ ľudáckeho režimu, ktoré sa nechali štedro dotovať z prostriedkov vládných úradov v Bonne.⁶⁸ V závere tlačovej konferencie prečítal Tačovský osobné vyhlásenie, ktoré – podobne ako celá tlačová konferencia – bolo vopred pripravené spravodajskými orgánmi ŠtB. V ňom poskytol svoj značne upravený životopis, oľutoval svoju „ľudácku minulosť“ (Tačovský bol v období Slovenského štátu veliteľom oddielu Hlinkovej mládeže), ako aj „protištátnu činnosť“ v roku 1949, za ktorú bol odsúdený na 18 rokov trestu. V rozpore so skutočnosťou opísal „pohnútky“ svojo „ilegálneho odchodu“ do Západného Nemecka ako čisto „vlastenecké“. Negatívne zhodnotil svoju šesťročnú politickú činnosť v prostredí slovenského exilu a napokon ostro odsúdil programové zameranie Svetového kongresu Slovákov, ktorý chcel zlikvidovať socialistické zriadenie na Slovensku a československý štát.⁶⁹ Tačovského vyhlásenie opätovne potvrdilo, čo boli hlavné príčiny radikálne nepriateľského postoja československého komunistického režimu voči slovenskému exilu. Nebol to len nekompromisný antikomunizmus, ale aj program štátnej samostatnosti Slovenska, ktoré sa vnímali nielen ako hrozba pre totalitný systém, ale aj ako ohrozenie samotnej československej štátnosti.

Ďalším tajným spolupracovníkom československej rozviedky, ktorý bol nasadený na slovenský exil v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch, bol prominentný agent Ivan Fiala. Na rozdiel od Tačovského nikdy nebol odhalený a výzvednú činnosť v NSR vykonával až do pádu režimu. Ivan Fiala bol povolaním lekár a v zväzkoch ŠtB bol registrovaný od roku 1962

⁶⁶ NITTMANN, Rudolf. Tačovského zbohom emigrácii. Návrat predsedu tzv. Ústredia a funkcionára ďalších emigrantských spolkov v NSR do vlasti. In *Pravda*, roč. 53, 22. 11. 1972, s. 1, 3

⁶⁷ TAMTIEŽ, s. 1

⁶⁸ TAMTIEŽ

⁶⁹ Vyhlásenie Miloslava Tačovského. In *Pravda*, roč. 53, 22. 11. 1972, s. 3

ako agent pod krycím menom „ALBATROS“. K jeho naverbovaniu došlo v Ústave nápravných zariadení Ministerstva vnútra v Ostrave – Heřmanice, kde si odpykával trojročný trest. Viazanie bolo podľa písomného vyjadrenia Ivana Fialu z 27. novembra 1962 dobrovoľné. V roku 1967 pracoval pre ŠtB v akcii „SVÄTÝ“, v rámci ktorej bol sledovaný katolícky laik Pavol Štrauss. Koncom marca 1968 bol vyslaný do Viedne, kde mal vyťažovať kňaza Jána Loydla, lekára Jána Masaríka, ako aj biskupa Pavla Hnilicu. V októbri 1968 bol vyslaný do Západného Nemecka. Usadil sa v Augsburgu, kde získal povolenie k vykonávaniu lekárskej praxe (pracoval ako zmluvný lekár istej nemeckej poisťovne). Len do tohto dátumu bol autom vyše 300 agentúrnych správ, ktoré Krajská správa ŠtB Bratislava, hodnotila ako „veľmi aktuálne a dôležité z hľadiska záujmov ŠtB“.⁷⁰

Koncom januára 1969 I. Správa federálneho ministerstva vnútra schválila návrh na dlhodobé vyslanie agenta Fialu do zahraničia. Jeho činnosť bola na území Nemeckej spolkovej republiky zameraná na americkú rozviedku, Rádio Slobodná Európa a „slovenskú separatistickú emigráciu“⁷¹. Jeho úspešnú výzvednú činnosť dokazuje memorandum vypracované rozviedkou v januári 1977, kde sa konštatovalo: „[Agent „PROLOG“] má dotyk na všetky funkcionáre SKS v USA, Kanade a Evrope. Stal sa rovněž členom Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda v Ríme a jako laik se zúčastňuje zasedání SÚSCM a plní úkoly po linii Vatikánu.“⁷² ŠtB ho v rámci jeho činnosti na pôde SKS na rok 1978 úkolovala nasledovne: „obsazovat všechny důležité akce v rámci SKS“, ktoré sa týkali predovšetkým európskeho kontinentálneho výboru SKS, Generálneho zhromaždenia SKS vo Washingtone, ako aj agendy ľudských práv na kontrolných konferenciách Helsinského procesu.⁷³ Rozviedka Fialu poverovala množstvom úloh a jeho „operatívne využitie“ bolo vskutku veľmi široké. Týkalo sa aj „báze emigrace pracující pro speciální služby“. Čo znamenalo, že Fiala bol nasadený na tú časť emigrácie, ktorá podľa ŠtB spolupracovala so západnými tajnými službami. V tejto kategórii sa nachádzal aj Krištof Greiner.⁷⁴

⁷⁰ A ÚPN, f. Krajská správa ministerstva vnútra Bratislava, agentúrny zväzok „ALBATROS“, reg. č. 7488 (8709)

⁷¹ A ÚPN, f. I. Správa MV, zv. č. 45148/011 (mikrofiš), *Návrh na dlhodobé vyslanie do zahraničia*, 29. 1. 1969

⁷² A ÚPN, f. I. Správa MV, zv. č. 45148/011 (mikrofiš), I. Správa FMV, odbor 31, *Memorandum*, 18. 1. 1977, s. 2 – 3

⁷³ A ÚPN, f. I. Správa MV, zv. č. 45148/011 (mikrofiš), I. Správa FMV, odbor 31, *Zaměření 1978*, strany zväzku 54

⁷⁴ Ako už bolo spomenuté, ŠtB podozrievala Greinera, že pracuje pre západonemeckú spravodajskú službu Bundesnachrichtendienst (BND). A ÚPN, f. I. Správa MV, zv.

Československou rozvedkou bol vedený pod krycím menom „PROLÓG“. V roku 1974 si počas tajného stiahnutia do ČSSR podal žiadosť na vstup do KSČ a neskôr bol vyznamenaný štátnym vyznamenaním.⁷⁵

Krištof Greiner zomrel v nedeľu 17. júna 1979 v ranných hodinách v Kolíne nad Rýnom. Slávnostnú pohrebnú reč a modlitby predniesol jeho dlhoročný priateľ Mons. Bucko, katolícky kňaz, napriek skutočnosti, že Greiner bol evanjelického vierovyznania. Oficiálna rozlúčka sa konala v kaplnke Južného cintorína v Kolíne a zúčastnili sa jej predstavitelia Ústavu Matúša Černáka, Svetového kongresu Slovákov, zástupcovia rozhlasovej stanice Deutsche Welle, predstavitelia karpatských a sudetských Nemcov a mnohí iní. Cirkevný pohreb sa uskutočnil 21. júna na evanjelickom cintoríne v mestečku Freyung pri Pasove za účasti najbližšej rodiny na čele s manželkou Albou Greinerovou, pôvodcom zo Sudet, ktorá ako redaktorka vedeckého časopisu Slowakei vydávaného Greinerom dobre poznala peripetie slovenského exilu.⁷⁶ Štefan B. Roman zaslal smútiacej rodine kondolenčný telegram, v ktorom vyzdvihol Greinerove zásluhy a vyjadril veľký zármutok nad jeho nečakaným odchodom.⁷⁷ Greinerovou smrťou sa uzavrela dôležitá kapitola slovenského politického exilu v Západnom Nemecku, ktorá si na podrobné historiografické spracovanie bude ešte musieť počkať.

Dr. phil. Beáta Katrebová Blehová
Ústav pamäti národa, Bratislava
Email: beata.blehova@gmail.com

č. 45148/011 (mikrofiš), I. Správa FMV, odbor 31, *Spolupracovník PROLOG, charakteristika a možnosti využítí*, s. 2, strana zväzku 57

⁷⁵ A ÚPN, f. I. Správa MV, zv. č. 45148/011 (mikrofiš), I. Správa FMV, odbor 31, *Memorandum*, 18. 1. 1977

⁷⁶ Šéfredaktor Krištof Greiner mŕtvy. In *Slobodné Slovensko*, roč. 24, máj – júl 1979, č. 3, s. 1 – 2

⁷⁷ Kondolenčný telegram predsedu SKS Štefana Romana. In *Slobodné Slovensko*, roč. 24, máj – júl 1979, č. 3, s. 1

RECENZIE

FONT, Márta

THE KINGS OF THE HOUSE OF ÁRPÁD AND THE RURIKID PRINCES: COOPERATION AND CONFLICT IN MEDIEVAL HUNGARY AND KIEVAN RUS'

Translated by Jason Vincz Budapest: Research Centre for the Humanities,
2021, 354 strán. ISBN 9789634162780

Maďarská historička Márta Fontová patrí z medzinárodného hľadiska nepochybne medzi najlepších odborníkov na dejiny starej Rusi a podľa všetkého je asi aj najlepšou súčasnou znalkyňou vzťahov starej Rusi a stredovekého Uhorského kráľovstva v časoch Arpádovcov. Už na tomto mieste však treba povedať, že v maďarskej medievalistike nadväzuje na Gyulu Paulera († 1903) a Antala Hodinku († 1946). Najmä s posledným menovaným ju spája veľa spoločného. Okrem iného i miesto a pôsobisko – univerzita v Pécsi, či edície a preklady východoslovanských prameňov do maďarčiny. Prof. Márta Fontová však nie je iba hlboko ukotvená v tradícii maďarského dejepisectva, ale systematicky vychováva aj svojich žiakov, ku ktorým možno zaradiť najmä Gábora Barabása či Gábora Szeberényiho. K jej bližším starším spolupracovníkom na Univerzite v Pécsi patril aj ďalší slavista a historik ranostredovekých uhorských dejín Dániel Bagi, dnes zamestnaný v Department of Eastern and Central European History and Historical Russistics (Eötvös Loránd University Budapest).

Výnimočnosť postavenia prof. Mártý Fontovej v súčasnej vede o stredovekom východoslovanskom prostredí potvrdzuje množstvo odborných prác v maďarskom, nemeckom, anglickom, ruskom a v poslednom období aj ukrajinskom jazyku (Галич у системі русько-угорських відносин XI–XIII ст. [Halych in the system of Russian–Hungarian relations of the XIth–XIIIth centuries] In *Галич: Збірник наукових праць*. Translated and edited by Мирослав Волощук (Івано_Франківськ: Лілея_НВ,

2021), 256 pp. Tieto diela tu nemá zmysel menovať, jednako pre ich početnosť, ako i skutočnosť, že ich možno nájsť spolu s ich vedeckým ohlasom (citačným indexom) na https://doktori.hu/index.php?menuid=192&lang=EN&sz_ID=3436.

Ukrajinskú monografiu profesorky Fontovej som tu nespomenul náhodou. S recenzovaným dielom *The Kings of the House of Árpád and the Rurikid Princes...* ju spája rovnomenná maďarská monografia z roku 2005 *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek* [*The Kings of the House of Árpád and the Rurikid Princes*] (Szeged: Szegedi Középkorász Műhely), 332 strán. Nadväznosť anglického prekladu na maďarskú pôvodinu nakoniec priznáva i autorka a dosvedčuje ho i inšpirácia pre obálku maďarskej i anglickej knihy, ktorá pochádza z tzv. *Radziwillovej kroniky* z 15. storočia. Mnoho podobností je možno vidieť aj v kompozícii všetkých troch kníh, v odkazoch na spoločnú literatúru. No a v neposlednom rade tiež vo formuláciách hlavných myšlienok autorky. Pritom treba ešte povedať, že väčšinu svojich základných vedeckých téz Fontová formulovala už vo svojich starších parciálnych štúdiách.

Ak opomeniem obligatórny úvod, publikácia sa skladá z troch hlavných častí. Prvú tvorí kritický prehľad prameňov, druhú politické dejiny vzťahov Arpádovcov a Rurikovcov; treťou časťou sú potom Conclusions. Knihu veľmi dobre dopĺňajú Illustrations a rôzne indexy.

Prvú časť delí autorka na východoslovanské kroniky Old East Slavic chronicles a latinsky písané pramene (Latin-language sources). K tým druhým potom zaraďuje aj Hungarian charters. K latinským prameňom radí naračné texty uhorskej i poľskej proveniencie, ktoré sa týkajú sledovaného obdobia. Takéto rozdelenie má istú logiku, keďže reflektuje archaickosť, vypovedaciu schopnosť i proporčnosť rôznych historických narácií o dynastických väzbách Arpádovcov a Rurikovcov. Uhorské listiny tvoria síce žánrovo osobitý celok, ich zaradenie medzi ostatné naračné texty má však svoje ratio vzhľadom na skutočnosť, že ich špecifikom je to, že vo svojej zdôvodňovacej formule obsahujú aj stručné vyrozprávanie skutkovej podstaty, za ktorú donátor príjemcu listiny odmenil. Z hľadiska proporčnosti publikácie táto časť obsahuje 80 strán, čo je zhruba o niečo viac ako štvrtina knihy. Hoci je táto kapitola spracovaná prehľadne, nie so všetkými závermi Fontovej treba súhlasiť. Rozdielne názory medzi autorkou a mnou asi zostanú pri téme významu *Uhorsko-poľskej kroniky* pre interpretáciu najstarších dejín Uhorského kráľovstva a tiež sa od autorky líšim v datovaní *Gesta Hungarorum* Anonymného notára P., kde sa prihovám za jej vznik

pred rokom 1235 a kladiem ju na dvor mladšieho kráľa Bela, budúceho kráľa Bela IV., nie jeho menovca kráľa Bela III., ako to robí autorka. Povedať tiež treba, že v časti venovanej *Haličsko-volynskej kronike* chýba zmienka o poslednej slovenskej edícii tohto diela: *Haličsko-volyinská kronika: Neznáme rozprávanie o rodine kráľov a kniežat východo-strednej Európy v 13. stor.* [Galician-Volynian Chronicle: An Unknown Story of the Family of Kings and Princes of Eastern Central Europe in the 13th Century], edited and translated by Martin Homza and Nora Malinová (Martin: Matica slovenská, 2019), 423 pp.

Skoro 140 strán oproti tomu obsahuje druhá, hlavná časť knihy. Porporčne je to najväčšia časť. Prof. Fontová tu popisuje sobáše, spojenectvá i vojenské konflikty (Marriages, Alliances, Military Campaigns) Arpádovcov a Rurikovcov. Táto časť sa delí na ďalších päť hlavných kapitol s množstvom podkapitol, ktoré dopodrobna opisujú vzostup, vrchol i postupný úpadok vzťahov oboch významných rodov východno-strednej Európy od sklonku 10. do začiatku druhej polovice 13. storočia. Hoci má kniha v titule Arpádovcov ako celok, posledným trom predstaviteľom rodu, to jest Štefanovi V., Ladislavovi IV. Kumánskemu a Ondrejovi III. a ich ruským väzbám sa autorka už prakticky vo svojej knihe nevenuje.

Na niekoľkých stranách Conclusions počínajúc stranou 249 Márta Fontová nielen sumarizuje svoje doterajšie výskumy, ale tiež naznačuje aj ďalšie cesty skúmania a výkladu medzidynastických relácií Arpádovcov a Rurikovcov. Bohužiaľ, práve myšlienky, ako sú napríklad vzájomná kultúrna výmena (viditeľná napríklad v architektúre), vplyv uhorskej expanzie na societu západoruskej spoločnosti a vice versa, vzájomné ovplyvňovanie charakteru politických, ekonomických a v neposlednom rade i cirkevných štruktúr oboch monarchií, zostali tu iba enumeratívne vypočítané, ale vôbec nie rozvedené.

Veľkým plusom recenzovanej práce sú rôzne tabuľky, ktoré prehľadne sumarizujú hlavné vedecké výsledky autorky, ako aj mapy, ktoré vizualizujú vojenské kampane a itinerár jednotlivých pohybov, najmä Daniela Haličského v Uhorskom kráľovstve. Ku kladným stránkam práce radím jasnosť formulácií jednotlivých vedeckých téz Fontovej a polemického ducha práce.

Teraz k tomu, čo by som práci vytkol. Najprv ku koncepcii práce samotnej. Profesorka Fontová svoju prácu dizajnovala najmä ako dejiny medzidynastických vzťahov. Svoje výskumy tak deklaruje začať od pokrstenia kyjevského kniežaťa Vladimíra I. Svätého a uhorského Gejzu, otca svätého Štefana I. I napriek tomu však do svojho diela zaradila pochod Uhrov okolo Kyjeva, k čomu sa ešte vrátim.

Ako nevhodný pre svoje dielo zavrhol koncept „zahranicnej politiky“. Termín „zahranická politika“ je síce abstraktný pojem a spolu s pojmom „diplomacia“ prišiel do módy až v 18. storočí, jeho samotný obsah a zmysel externých, teda vonkajších vzťahov určitých politických subjektov však bol, je a bude prítomný počas trvania týchto subjektov. Takýmto politickým subjektom nemusí byť práve štát. Budovanie štátu je totiž naozaj dlhodobý proces a v ranom stredoveku sa ani zďaleka neskončil, v čom principiálne súhlasím s Fontovou. Silné a pomerne centralizované monarchie, ktoré sa konštituovali na sklonku 10. storočia na strednom Dnepri a strednom Dunaji však relevantnými politickými subjektami boli. Okrem vlastnej vnútornej politiky, zameranej na vytvorenie politických, cirkevných i ekonomických štruktúr, mali odjakživa aj svoju politiku, ktorou sa riadili navonok a ako užitočnú ju presadzovali rôznymi dostupnými prostriedkami. Táto vonkajšia politika sa však riadila podľa určitých pravidiel. Tie zasa boli výsledkom najmä prieniku objektívne daných reálií a dlhodoobej ľudskej skúsenosti. Pri abstrahovaní objektívnych pravidiel, ktoré formovali charakter externých vzťahov kráľovstva na strednom Dunaji a kniežatstiev okolo riek Dnester a Dneper, rozhodujúcu úlohu zohráva nepochybne geografický determinant. Geografický činiteľ totiž vždy definuje obsah i formy vzájomnej interakcie prirodzených ľudských spádových oblastí. Najdôležitejším geografickým determinantom, ktorý oddeľuje Panónsku panvu od pásma euroázijských nížin, ktorými pretekajú rieky Dnester i Dneper, sú nepochybne Karpaty.

Uvedenie si úlohy tohto determinantu vedie k niekoľkým nutným záverom, ktorých zohľadnenie v diele Fontovej chýba. Predovšetkým tieto interakcie nemajú svoj presne stanovený začiatok a zatiaľ ani koniec. Ako na to poukazujú archeologické nálezy, boli tu už pred Arpádovcami, a ako nám dosvedčuje už písaná história, konali sa aj po ich vymretí v roku 1301, pričom za druhú stredovekú kulminačnú vlnu tu treba označiť vládu uhorského kráľa Ľudovíta I. Veľkého z rodu Anjouvcov (1342 – 1382). Ďalej vzájomné interakcie sa dejú v určitých geografiou vopred definovaných, a preto nemenných priestoroch. Pre ich pochopenie je rozhodujúce najmä zohľadnenie priechodnosti Karpát v oboch smeroch vďaka jednotlivým priesmykom a skutočnosť, že vo svojom severovýchodnom oblúku sú Karpaty najnižšie.

Ďalším, určite nie zanedbateľným faktorom, ktorý ovplyvňoval charakter vzájomných väzieb raných politických štruktúr medzi Dneprom a Dunajom, sú samotní nositelia týchto vzťahov. Je totiž veľmi pravdepodob-

né, že tí, ktorí sa na týchto vzťahoch podieľali, museli medzi sebou nejako komunikovať. Efektivita výmeny informácií i tovarov si vyžaduje, pokiaľ je to možné, komunikačnú bezproblémovosť. Tá je daná skutočnosťou, že väčšinové obyvateľstvo po oboch stranách tohto horského masívu i dnes hovorí podobným jazykom. Vzájomné väzby a vzťahy medzi týmto obyvateľstvom teda vznikali vďaka ľuďom, ktorí dokázali medzi sebou komunikovať. V tejto súvislosti preto logicky vyvstáva aj otázka komunikačného nástroja. Na rozdiel od prof. Fontovej, ktorá svoj názor na spôsob vzájomnej komunikácie na strane 11 vysvetľuje nasledovne: „By the Middle Ages, monks in Kievan Rus' and its principalities were already producing documents in an East Slavic variant of Old Church Slavonic, a language closely related to the Old East Slavic which was spoken in these territories. Even so, it would appear that linguistic differences were not an obstacle to maintaining relationships with the people of the (...) neighboring Kingdom of Hungary, where official communication was composed in Latin and the language of everyday speech was Hungarian (along with the tongues spoken by other peoples who had settled in the Carpathian basin)“, mám na otázku komunikačného nástroja v Uhorskom kráľovstve celkom iný názor a nie som jediný.

Domnievam sa totiž, že týmto nástrojom bola panónska slovančina, ktorá ako jazyk komunikácie (nie písomností) sa používala aj na dvore uhorských kráľov, čoho dôkazom sú početné slovanské výpožičky v politickej, právnej, cirkevnej i hospodárskej nomenklatúre stredovekého Uhorského kráľovstva v uhorskej latinčine i súčasnej maďarčine (pozri k tomu Евгений Арнольдович Хелимский, Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии [Hungarian language as a source for the Proto-Slavic reconstruction and the reconstruction of the Slavic language of Pannonia]. In *Славянское языкознание: X. Международный съезд славистов*. София, 1988 г. (Москва, Доклады советской делегации, 1988), s. 347 – 368. Aby som však nechodil príliš ďaleko, stačí tu dnešné maďarské slovo *király* (od slovanského – kráľ) ako označenie monarchu tohto kráľovstva. No a dodám k tomu ešte všeobecne známou vec, totiž živú produkciu listov a listín uhorskej kráľovskej kancelárie v českom jazyku od čias vlády Žigmunda Luxemburského (ako uhorský kráľ od 1387 do 1437).

Definovať začiatky vzájomných väzieb medzi oboma sledovanými regiónmi len počiatkami dvoch dynastií je síce o slobodnom rozhodnutí autora, ale z vyššie uvedených dôvodov ho nepovažujem za šťastné meto-

dologické východisko. Navyše týmto svojím rozhodnutím Fontová vynesla celé jedno viac ako dôležité historické obdobie, ktoré začalo stiahnutím sa Rímskeho impéria za dolný a stredný Dunaj. Jeho vyvrcholením je nesporne obdobie známe ako Veľká Morava a v rámci tejto periódy najmä čas vládnutia Svätopluka I. (870 – 894), počas ktorého bolo Rímskou kúriou obnovené Panónske arcibiskupstvo v Srieme (staré rímske Sirmium). Na jeho čelo pápež Hadrián II. ustanovil svätého Metoda. Práve v tomto období totiž treba predpokladať začiatok významných interakcií elít medzi Panónskou panvou a Dnestersko-dneperskou oblasťou. Hoci na to nemáme priame písané doklady, tieto väzby dokazujú celkom evidentne najmä pramene archeologického rázu (pozri súhrnne Svetlana S. Rjabiceva, Kontakty východní Evropy s Velkou Moravou [Contacts between Eastern Europe and Great Moravia]. In *Velká Morava a počátky křesťanství*. Edited by Pavel Kouřil (Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR, Brno, v. v. i., 2014, 159 – 166).

O intenzite týchto vzťahov však môžeme dedukovať aj na základe retrospektívne spísaných alebo do iných textov zaradených starších písomných pamiatok, ktoré odkazujú na toto obdobie v najstaršom ruskom písomníctve. Takouto písomnou pamiatkou je úvodná časť *Povesti dávných liet*, známa od čias ruského vedca Alekseja Aleksandroviča Šachmatova ako *Povešt' o preložení knih*. Inou indíciou potvrdzujúcou tieto väzby je potom výskyt západoslovanských bitematických mien rodu Mojmirovcov, medzi prvými historickými Rurikovcami (Svätoslav, Svätopluk, Rastislav a iné). Táto pripomienka sa tiež týka skutočnosti, že práve *Povešt' o preložení knih*, ktorá je v mnohom kľúčová pre vznik starej Rusi, ako ju neskôr poznáme, nielenže nie je predmetom analýzy profesorky Fontovej, ale v jej diele sa nenachádza ani zmienka, že by niečo také vôbec existovalo. Dôvody, ktoré autorku k takejto selekcii faktografie viedli, môžu byť rôzne. Pozerá sa na dejinný proces svojou optikou, a preto v *Povesti dávných liet* vidí to, čo chce vidieť, napríklad údaj o tom, ako popri Kyjeve prejdú Uhri. Hoci to do jej dynastického konceptu vzájomných vzťahov Arpádovcov a Rurikovcov ani nepatrí. Túto vyselektovanú správu potom konfrontuje s prameňom o mnoho storočí mladším, *Gesta Hungarorum* od Anonymného notára P. Na s. 37 k tomu píše: „When the chronicler refers to ,угорская земля' or ,Угра' (‘Hungarian land’ or ‘Hungary’) in the present tense (ныне = ,now’), he was almost certainly thinking of his own era – that is, the early 12th century.“ Áno, je to informácia, ktorá sa vzťahuje k počiatku 12. storočia, pred ňou si však nijako nevšimne časť vety *Povesti dávných liet*, ktorá ho-

vorí o tom, že to bola Slovanská zem, ktorá sa po vojenskom ťažení Uhrov „dnes volá“ Uhorskou zemou. Táto slepota je o to udivujúcejšia, že to isté opakuje *Uhorsko-poľská kronika* z prvej tretiny 13. storočia, ktorej anonymný autor termín Sclavinia a Ungaria navyše chápe ako synonymický. Z uvedeného začína byť jasné, akú faktografiu Márta Fontová uprednostňuje. Zároveň sa však pred vnímavejším čitateľom vynára aj to, aký cieľ vo svojich interpretačných schémach vlastne sleduje.

Aby sme to pochopili, ilustrujme si to na príklade používania termínov Hungarians a Magyars. Autorka síce na jednej strane správne píše a hovorí o „Hungarian tribe federation“, na druhej strane sa však už nezmiene o tom, že v tejto federácii nomádov bol kmeň Magyar len jeden. Zhodou okolností ten, podľa ktorého sa dnešní Magyars nazvali. Súčasná maďarská historiografia však oproti tej staršej maďarskej historiografii z 20. storočia, ktorú reprezentoval napríklad ešte Gyula Moravcsik (pozri dielo *Byzantium and the Magyars*), upustila od používania autonyma (endonyma) Magyars a navonok sa snaží svetovú verejnosť v anglickom jazyku presvedčiť o tom, že Hungarians je s Magyars totožné. Stredoveké Kráľovstvo Uhrov (Regnum Ungarorum) tak chápe ako Regnum Mađarorum. Zdôvodnením by mohlo byť to, že súčasná maďarčina nerozlišuje medzi Hungarus (Hungarian) v zmysle polytonymum, obyvateľ Regnum Ungarorum a etnonymom Magyar. Sú to však dva občas veľmi diametrálne obsahovo odlišné termíny. Nie každý Hungarus totiž musí byť nutne Magyar, keďže uhorský politický národ bol tvorený viacerými gentes (Slováci, Chorváti, Srbi, Nemci etc).

Táto nejednoznačnosť asi zohrala svoju rolu pri prekladaní diela z maďarčiny do angličtiny. Pri jej usilovnom preklade nie celkom zámerne na strane 37 unikla zámena Hungarians za Magyars: „in denoting the destination of the Magyars (5) who were passing through the vicinity of Kiev“. Je však, samozrejme, na zváženie, do akej miery zámena etnonymum a edonymum Magyar, ktorý bol jedným z národov Uhorska, za súčasné exonymum Hungarian je v dnešnej prekladateľskej praxi z maďarčiny do angličtiny vecou zámernou.

O možnej účelovosti tejto zámeny by mohla svedčiť aj ďalšia editorská prax, ktorá má navodiť v čitateľovi dojem, že stredoveké Uhorské kráľovstvo bolo kráľovstvom Hungarov (rozumej Maďarov). V poznámke číslo 1 na strane 13 tak môžeme čítať o pravidlách, ktorými sa autor a prekladateľ budú pri svojom prekladaní maďarskej pôvodiny radiť: „In cases in which Hungarian kings and other dignitaries are already known to

Western scholars by English variants of their names, Dr. Font and I [Jason Vincz] have decided to use these established forms (thus *Szent István Király* is discussed here as King Saint Stephen, László appears as Ladislaus, Kálmán as Coloman, András as Andrew, and so forth). However, where lesser-known figures are mentioned in the sources, we have retained their traditional Hungarian spellings (Dénes rather than Denis, Tamás instead of Thomas, Lőrinc for Lawrence, and so on). Furthermore, given that the territories of the medieval Kingdom of Hungary and Kievan Rus' covered roughly a dozen modern nation-states, we have used parenthetical notes to alert the reader to the present-day place-names of the locations under discussion here.“

Efekty takéhoto prístupu sú komické. Z osobného vlastného mena, ktoré znie v latinčine Ladislaus Rutenus, pričom zdôrazniť treba slovanský charakter mena (V)Ladislav, skladajúceho sa z dvoch častí – vladi a – slav, v angličtine vzniklo pekne maďarsky znejúce *László of Ruthenia* (s. 89). So slovanského názvu pre mestečko na severovýchode dnešného Slovenska, ktoré sa v *Haličsko-volynskej kronike* z 13. storočia zachovalo v privlastňovacej forme „Bardoev“ (Бардоев), odvodenej od osobného mužského vlastného mena Bard/Bardo, vzniklo anglicko-maďarské Bártfa (today Bardejov, Slovakia). Toľko námahy si však už nedali s inou lokalitou, ktorej slovanský názov zachytáva opäť *Haličsko-volyanská kronika* v podobe „Izvolin“ (ИЗВОЛИНЬ). V anglickom preklade ho autorka a prekladateľ nazvali na strane 213 „Zólyom Castle“. Neuviedli však, kde by túto lokalitu anglickojazyčný čitateľ mal vlastne hľadať. A tak pre ujasnenie, ide o lokalitu Pustý hrad, ktorá sa nachádza v katastri mesta Zvolen (Slovenská republika). Pre pochopenie nikde neuvádzaných reálií v bývalej Zvolenskej župe v roku 1880 žilo podľa oficiálnych štatistik 2,6% Maďarov. Nie inak je to aj s bývalou Spišskou župou, ktorú síce editori nazývajú systematicky po anglicky Szepes County, ale v uvedenom roku 1880 žilo v nej iba 2,04% Maďarov. Zavádzanie maďarských termínov v anglickom texte má tak navodiť dojem, že stredoveké Uhorské kráľovstvo bolo etnicky maďarské. Je to však hlboko zavádzajúce. Maďari ani v roku 1918, v ktorom sa monarchia rozpadla, netvorili ani jej nadpolovičnú polovicu obyvateľov. Píšuc tieto kritické riadky na prekladateľa diela Mártý Fontovej upozorňujem, že nie všetci historici v dnešnom Maďarsku pri prekladaní svojich textov do angličtiny postupujú analogicky. Ako príklad by som uviedol CEU Press.

Určité prikrášľovanie histórie v prospech maďarskej interpretácie uhorských dejín však možno cítiť aj na iných miestach recenzovanej knihy, ako

je to viditeľné na figúre prvého kráľa Štefana. Na strane 108 dokonca všeobecne známy citát *Povestí dávných liet* autorka zmenila takto: „Vladimir [...] lived at peace with the neighbouring Princes, Boleslav of Polen, Saint Stephen of Hungary and Udalrich of Bohemia, and there was amity and friendship among them.“ Pričom sa odvoláva na anglický preklad *Povesti dávných liet* z roku 1953, o ktorý sa pričínil Samuel Hazzard Cross. V tom však a ani v pôvodine slovo Saint nie je, ale prekladateľ, alebo autorka ho do citátu anachronicky vložili. Podobne na strane 14 autorka tvrdí, že v porovnaní s Rurikovcami: „The origins of the Árpád dynasty are relatively uncontroversial, given that we have an almost contemporaneous record of them in the form of the writings of the Byzantine Emperor Constantine (Porphyrogenitus) VII.“ V tejto veci by som však nezdíeľal autorkin optimizmus. „An almost contemporaneous record“ bolo spísané v rozmedzí rokov 948 – 952, to znamená asi pol storočia po údajnej smrti vojvodu Arpáda, ako ho grécky text nazýva, čo je dosť veľký odstup. Tento jediný zápis navyše spochybňuje skutočnosť, že dobové pramene muža s takýmto menom nepoznajú. Rovnako ho spochybňuje aj to, že ani najstaršie varianty *Života svätého Štefana* nepoznajú muža takéhoto mena, keď vymenúvajú predkov prvého uhorského kráľa. Nuž a v neposlednom rade meno Arpád sa objavuje medzi Arpádovcami po prvý raz až u syna Kolomana Knihomila (1195 – 1116), ktorý, ako to už samotné jeho meno naznačuje, mohol byť znalý textu diela Emperor Constantine (Porphyrogenitus) VII *De administrando imperio*. Proti reálnej existencii vojvodu Arpáda sa dá vzniesť ešte viacero iných námietok. Podobne aj k ďalším jednoznačným záverom Fontovej. Už len na ilustráciu spomeniem titul Emerika, syna kráľa Štefana I. a jeho titul *dux Ruizorum*, pri ktorého analýze profesorka Fontová opäť ignoruje fakt, že aj Uhorsko-poľská kronika Emerika nazýva *dux*, ale *nobilis dux Sclavonie...* Tieto námietky nech sú predmetom iných diskusií.

Záverom sa chcem poďakovať profesorky Márti Fontovej za jej ostatnú anglickú monografiu. Vysoko chcem oceniť jej odbornú erudíciu a vysloviť želanie, že recenzovaná publikácia nie je ešte ani zďaleka poslednou v jej doterajšej vedeckej kariére.

Martin Homza

DEJINY KRÁĽOVSTVA UHORSKÉHO
OD POČIATKU DO ČIAS ŽIGMUNDOVÝCH,
VYPRAVUJE JONÁŠ ZÁBORSKÝ

Bratislava: Slovart 2012, 736 strán. ISBN 978-80-556-0407-7

Dejiny Kráľovstva Uhorského od počiatku do čias Žigmundových čakali na publikovanie 137 rokov. Podstatne dlhšie si však počkajú na kritickú edíciu, ktorú si ako historické dielo nielen zaslúžia, ale ju i nevyhnutne potrebujú. Jonáš Záborský (1812 – 1876) bol literátom, dramatikom, básnikom, kňazom, skrátka bol to človek so širokým intelektuálnym a kultúrnym záberom. To nebolo na dobu, v ktorej tvoril, nič výnimočné, pretože mnoho intelektuálov si nevolilo len jednu oblasť záujmu. Interdisciplinárna alebo polyhistória bola veľmi aktuálna a populárna a nevyhol sa jej ani Jonáš Záborský. Historická spisba v 19. storočí zažívala prudký nárast. Pravda, už pred rozsiahlou prácou Jonáša Záborského vyšlo zo strany slovenských intelektuálov viacero diel pojednávajúcich o dejinách Uhorska a táto skutočnosť bola naviazaná najmä na potrebu písania dejín, vlastných dejín s inou interpretáciou, s iným pohľadom na ich vývin. Táto potreba bola tendenčná, vychádzala z formujúceho sa národného uvedomenia, ktoré je pre Uhorsko v 19. storočí také charakteristické. Cesta Jonáša Záborského od dokončenia *Dejín* k ich publikovaniu bola dlhá a plná problémov.

V úvode, ktorý napísal Timotej Kubiš, nálezca pražského rukopisu *Dejín*, pojednáva veľmi detailne o všetkých peripetiách, s ktorými sa Záborský musel popasovať. Publikácia, ako ju analyzuje Kubiš, je však vykreslená ako literárne dielo, nie ako historická práca. Príbeh Jonáša Záborského a jeho snáh o vydanie diela je veľmi zaujímavý a pre mnohých historikov, ktorí sa zaoberajú historickými dielami 19. storočia, je prínosný. Samozrejme, keď v roku 2012 boli Záborského *Dejiny* konečne publikované v celku, boli vydané viac ako literárne dielo slovenskej minulosti. Takého charakteru boli i recenzie, ktoré publikáciu predstavili a zhodnotili.¹ Rozhodne oce-

¹ ZUBKA, Dušan. *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatku do časov Žigmundových*

nili jej cestu, jazykovú štruktúru a slovnú zásobu, ktorá ju preslávila. Nedali jej však kritickú analýzu, ktorá by ju zaradila medzi historické práce. Akýkoľvek historik, ktorý publikuje svoje myšlienky v dnešnej dobe, je podrobný kritickej štúdiu a recenzovaniu zo strany iných historikov. Ak chceme Jonáša Záborského chápať ako historika, kritická analýza historicity jeho Dejín je nevyhnutná. Táto recenzia sa bude zaoberať Dejínami ako edíciou Slovaru z roku 2012 a tiež Dejínami ako historickou prácou Jonáša Záborského.

Začnem edíciou. Ako bolo spomenuté, publikácia vyšla v roku 2012 vo vydavateľstve Sloart, ktoré sa jej ujalo potom, ako Timotej Kubiš dielo spracoval do podoby, ktorú si stále možno zakúpiť v rôznych kníhkupectvách. Predslov spracoval historik Dušan Škvarna, ktorý predstavuje obdobie a okolnosti vzniku Záborského Dejín, objasňuje význam diela pre novodobého historika, hoci je už dávno prekonané. S týmito myšlienkami môžeme súhlasiť. Po predslove nasleduje úvod od Timoteja Kubiša, ktorý vykresľuje vznik a osud Dejín ako dielo, ktoré bolo písané s veľkou vervou a národnostným zápalom. Výskum vzniku a cesty Dejín je veľmi dôkladný a zahŕňa nielen Dejiny ako celok, ale i historické štúdie a články, ktoré Jonáš Záborský publikoval v rôznych časopisoch (Letopisy Matice Slovenskej, Sokol, Pešťbudínske vedomosti). I tu však možno vidieť isté tendencie. Timotej Kubiš uvádza množstvo úryvkov zo Záborského listov jeho priateľom, vyhlásení Matice Slovenskej, rôznych recenzií a názorov na Dejiny. Po dočítaní úvodu má čitateľ dojem, že Jonáša Záborského a jeho Dejiny nespravodlivo odsúdila Matica slovenská, jej cirkevní predstavitelia a akýkoľvek ďalší vývin zastavila i maďarizácia. A skutočne, bola to práve Matica slovenská, ktorá Záborského „ináčce výtečné Dejiny“ odmietla vydať a cirkevní predstavitelia, ktorí sa mohli cítiť dotknutí formou Záborského opisovania cirkevných záležitostí, a rozhodne sa mohol i sám Jonáš Záborský cítiť pod hrozbou silnejúcej maďarizácie. Ten istý dojem prezentoval v roku 1875 Jonáš Záborský a v roku 2012 Timotej Kubiš. Teda historická krivda sa od roku 1875 nezmenila ani v priebehu druhého desaťročia 21. storočia.

– Jonáš Záborský – „Novinka“ z 19. storočia. In *Knižná revue* 16-17/2012, 12. 9. 2012 [<https://www.litcentrum.sk/recenzia/dejiny-kralovstva-uhorskeho-od-pociatku-do-casov-zigmundovych-jonas-zaborsky-novinka-z-19; 12.1.2022>]

MIHALKOVIČ, Boris. Dejiny kráľovstva uhorského od počiatku do časov Žigmundových – živo, pútavo, hutne. In *Pravda* 24. 5. 2012 [<https://kultura.pravda.sk/kniha/clanok/60364-dejiny-kralovstva-uhorskeho-od-pociatku-do-casov-zigmundovych-zivo-putavo-hutne/; 12. 1. 2022>]

ČOBEJOVÁ, Eva. Dobře odležaný rukopis. In *.týždeň* 14. 4. 2012 [<https://www.tyzden.sk/casopis/11030/dobre-odlezany-rukopis/; 12. 1. 2022>]

Prejdime k dielu Jonáša Záborského ako historickej práci. Dejiny sú písané v štyroch častiach, ktoré sú na seba chronologicky nadviazané, a hoci prvá *Časť úvodnia* nebola súčasťou prvého konceptu Záborského Dejín, jej prechod je plynulý. Táto časť je veľkým zhrnutím udalostí, ktoré sa odohrávali v stredoeurópskom priestore v 9. a 10. storočí, a ako do týchto udalostí zasahovali okolité krajiny a ich vládcovia. Záborský venuje veľkú časť textu etnogenéze, a to nielen slovanskej, ale i maďarskej. Nasledujúce kapitoly alebo *občasia*, ako ich Záborský pomenoval, sa dotýkajú dejín Uhorského kráľovstva od jeho vzniku až po nástup Žigmunda Luxemburského na uhorský trón, respektíve do smrti jeho manželky Márie Uhorskej v roku 1395, ktorú Záborský nesprávne datuje rokom 1392.² Sú rozdelené na tri časti – *občasia*: od vzniku Uhorského kráľovstva do konca vlády Štefana III. v roku 1172, následne od začiatku vlády Bela III. do vymretia Arpádovcov, a posledná časť sa venuje uhorským kráľom z rodu Kapet-Anjou až po smrť Márie Uhorskej.

Záborského dielo obsahuje aj rozsiahle spracovanie kultúrnych, náboženských, politicko-spoločenských a hospodárskych štruktúr a venuje sa aj historickej etymológii niektorých geografických názvov a osobných mien, a to najmä v úvodnej časti. Všetky štyri časti majú svoj vlastný úvod, ktorého primárnou úlohou je objasniť dôvody zvolených a použitých prameňov, alebo aktualizované zhrnutie a predstavenie časti. Súčasťou práce je aj dôkladná, ak aj nie horlivá a subjektívne ladená kritická analýza prameňov, s ktorými Záborský pracoval. Pravdepodobne najostrejšiu kritiku si vyslúžila *Kronika Anonymného notára P.*, ktorej text síce pre účely písania Dejín Záborský použil, avšak skôr v porovnaní s inými prameňmi, ktoré pokladal za dôveryhodnejšie. V súvislosti s použitím prameňov sa v Záborského Dejínach vyskytuje ešte jedna tendencia, ktorá je pre prípadnú kritickú štúdiu zaujímavá, a to zreteľný selektívny výber prameňov. Ako príklad môžem uviesť úplné vynechanie postavy kniežata Pribinu v súvislosti s Nitrianskym (dobovo Považským) kniežatstvom ako prológom k dejinám Veľkej Moravy. Hlavným prameňom, z ktorého dnes historici čerpajú pri rôznych interpretáciách tohto útvaru, je *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Tento dokument vyšiel v edícii *Monumenta Germaniae historica* v roku 1854, a teda bol známy v dobe, keď Záborský písal svoje Dejiny. Záborský tento dokument spomína, ale nevenuje mu väčšiu pozornosť, a tým mu aj

² Keďže neuvádza zdroj, odkiaľ má informáciu, môžeme len predpokladať, že ju odpísal zo staršieho historického diela, prípadne nedostatočnou interpretáciou *Kroniky Jána z Turca*. Takéto poznámky sú však predmetom hlbšej analýzy a kritickej štúdie, do ktorej sa v tejto recenzii púšťať nebudeme.

prpisuje minimálnu dôveryhodnosť. Podobný záujem prejavuje i voči legendám svätých a udalosti a okolnosti v súvislosti s pôsobením solúnskych bratov na území Veľkej Moravy čerpá výhradne z *Fuldských análov*.

Pre tento selektívny výber existuje viacero vysvetlení. Prvým je pravdepodobná nedôvera voči dokumentom, ktoré neboli označené termínom kronika či letopis. Tá môže plynúť jednak z nepoužitia daných dokumentov Záborského predchodcami, teda historikmi, z ktorých Záborský vychádzal, a z jeho dôvery v ich názor, a tiež mohla rolu zohrať obyčajná ľudská nevedomosť o ich význame. Dôveryhodnosť dokumentov, ktoré sa neradili medzi diplomatické listiny, kroniky, anály a letopisy, a ich prínos začali zohrávať rolu podstatne neskôr. A čo sa týka využitia hagiografickej tvorby, táto metóda ako východisko je pomerne nová. Ďalšie vysvetlenie pre Záborského selektívny výber prameňov je v podstate dobového charakteru. Záborský začal písať svoje Dejiny v porevolučnom období. V mnohých prípadoch sa slovenská inteligencia cítila byť sklamaná z vývoja snáh o presadenie Slovákov v uhorskej politike. V tomto období však nemôžeme hovoriť len o maďarizácii, ktorá je v tomto období tak omieľaná a obľúbená. Väčším sklamaním, ktorým sa cítil byť dotknutý i Záborský, bolo silné rozčarovanie až vytriezvenie z idey austroslavizmu. Tento postoj je v Dejiniach obzvlášť evidentný a netýka sa len selekcie prameňov. Záborský toto sklamanie vtlačá i do svojho výkladu dejín, do hodnotenia historických postáv na základe ich zahraničnej politiky. Ako príklad môžeme uviesť postavu Svätopluka I. Veľkomoravského, pri ktorom sa dá táto teória sledovať. Keď Svätopluk vstupuje do Záborského Dejín, je to zlá, negatívna postava, zradca dobrého kniežaťa Rastislava a priateľ Nemcov. Postupne nadobudne neutrálnejšie stanovisko, ktoré si udrží, až kým Svätopluk neodchádza z Dejín ako v podstate dobrý panovník, ktorého smrťou zhasla celá sláva Veľkej Moravy. Dalo by sa teda povedať, že Záborský hodnotil historické postavy vo svojich Dejiniach na základe svojho osobného názoru hlavne za to, do akej miery uzatvárali spojenectvá s kráľovstvami za hranicami. Tento motív stojí aj za ukončením prvého obdobia presne úmrtím Štefana III. Práve od Bela III. vnímal Záborský narastajúci vplyv zahraničných kráľovstiev na Uhorsko, čo sa v podstate po vymretí Arpádovcov v roku 1301 potvrdilo (ako to Záborský sleduje a hodnotí).

Jednou z najvýraznejších a najčastejšie sa opakujúcich tendencií v Záborského Dejiniach je neúnavná kritika latinskej cirkvi. Pri tomto motíve by sme dôvod takého postoja mali hľadať v Záborského interpretácii doby, v ktorej pôsobil, keďže v čase písania Dejín pôsobil Záborský ako rímskokatolícky farár. Dôvod Záborského takto ostro vyhraneneného názoru

voči latinskej cirkvi mohol byť jazykový. Latinská cirkev totiž podporovala v kostoloch neslovanské jazyky a Záborský ako aktívny účastník presadzovania slovenčiny svoj nesúhlas mohol vyjadriť práve takýmto spôsobom. Tejto teórii pomáha i jeho hodnotenie usadzovania sa Maďarov a postupná asimilácia medzi domáce veľkomoravské obyvateľstvo a jeho následná latinizácia koncom desiateho a počas celého 11. storočia. Nech bol dôvod akýkoľvek, či jazykový alebo osobný, ostrá kritika latinskej cirkvi sa cirkevným hodnostárom v Matici slovenskej nepáčila a bola jednou, ak nie aj hlavnou príčinou, prečo Matica Záborského Dejiny nevydala.

Veľmi zaujímavým korením Záborského Dejín je samotný jazyk, v ktorom sú Dejiny písané. Hoci pre 19. storočie nie je takýto jazyk vôbec prekvapujúci, je nutné myslieť na to, že Dejiny majú predstavovať seriózne vedecké dielo. Kritikmi mnohokrát vyčítaná satira, prítomná snád' na každej strane, dielu na vážnosti neuberá, zato však lepšie dokresľuje Záborského názory a presvedčenie, s ktorými Dejiny písal. Vďaka tomu je jazyková stránka Dejín ľubozvučná a unikátna.

Okrem toho, že Záborský veľa myšlienok opisuje od svojich predchodcov, či už kronikárov alebo historikov, veľa myšlienok pochádza i od neho samého. V tomto kontexte nemyslím len kritiky prameňov, cirkvi či historických osôb, ale napríklad aj etymológiu a pôvod mena Kopán v prvom občasi na strane 152. Na takomto príklade je možné pozorovať dôkladný výskum, ktorý robil počas dlhého písania svojich Dejín.

Záverom by sa dalo povedať, že tak ako mnohé diela, ktoré dnes považujeme za historické, aj Dejiny kráľovstva Uhorského si zaslúžia svoj prerod od literárneho diela k historickému. Dielo Jonáša Záborského malo slúžiť ako učebná pomôcka či dokonca učebnica, a hoci sa tak nikdy nestalo, jeho prínos ako historiografickej sondy je nepopierateľný. Napriek tomu, že vydavateľom slúži ku cti naplnenie Záborského želania, aby jeho dielo nebolo dopisované ani skrácované, edícia prezentuje dielo viac v jeho literárnej podobe, čo v konečnom dôsledku umenšuje hodnotu a prínos diela, o ktorú sa Jonáš Záborský viac ako desaťročie pokúšal.

Kristína Juščáková

TETER, Magda
JEWS AND HERETICS IN CATHOLIC POLAND:
A BELEAGUERED CHURCH
IN THE POST-REFORMATION ERA
New York: Cambridge University Press, 2006, 312 strán
ISBN 978-0-521-10991-8

Skúmanie vzťahov a interakcií rôznych skupín obyvateľstva v dejinách má svoj význam aj pre dnešnú spoločnosť, ktorá sa môže z historických skúseností poučiť. Spolunažívaniu a vzájomným reláciám slovenského/kresťanského a židovského¹ obyvateľstva sa veda a publicistika venuje predovšetkým v rámci pohľadu na obdobie rokov 1938 – 1945. Podstatne horšie to je pri skúmaní staršieho obdobia. Reflexii protižidovských motívov v slovenskej literatúre od konca 18. do začiatku 20. storočia sa u nás venoval Henrich Jakubík.² Stereotypnými predstavami o židoch sa najvýznamnejšie zaoberal Rastislav Molda.³ Ešte hlbšie do minulosti sa pri skúmaní

¹ V tomto texte používam termín žid/židia s malým „ž“, keďže píšem predovšetkým o príslušníkoch židovského náboženstva.

² JAKUBÍK, Henrich. *My & oni: fenomén židovstva v slovenskej literatúre 19. a začiatku 20. storočia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2012; JAKUBÍK, Henrich. *Obraz židovstva v slovenskej klasicistickej a romantickej literatúre*. In Zborník mladých filológov Univerzity Mateja Bela I. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied UMB, 1999 [online] Dostupné na internete: http://web.archive.org/web/20071015150053if_/http://fhv.umb.sk:80/Publikacie/Mladi%20filologovia/Default.html; JAKUBÍK, Henrich. *Fenomén židovstva v slovenskej literatúre od konca 18. do začiatku 20. storočia*. In *Acta Universitatis Purkynianae 71. Konec a začátek v jazyce a literatuře. Sborník z mezinárodní konference*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2001 s. 288 – 291

³ MOLDA, Rastislav. *Ideálny obraz národa. Stereotypizácia uhorských národností v slovenskej cestopisnej a národopisnej literatúre 19. storočia*. Martin: Matica slovenská, 2015; MOLDA, Rastislav. „... kde Maďarka, tam hnev; kde Nemkyňa, tam faľš; kde Cigánka, tam krádež.“ Utváranie stereotypov o „iných“ v slovenskej cestopisnej a národopisnej literatúre 19. storočia. In *Forum Historiae*, 2012, roč. 6, č. 2 Dostupné online: <http://forumhistoriae.sk/documents/10180/79324/molda.pdf>; MOLDA, Rastislav. *Obraz*

vzájomných vzťahov zatiaľ nevydal nikto, čo je škoda, keďže viaceré stereotypy a animozity majú korene práve v staršom období.

Aj pre slovenské prostredie je v tomto smere zaujímavá monografia od poľskej bádatelky, pôsojacej v Spojených štátoch, Magdy Teterovej. Ako evokuje názov, Teterová v nej skúma spoločenské pomery v Poľsko-litovskom štáte v 17. a 18. storočí so zameraním na konfesijné a náboženské vzťahy. Spochybňuje zaužívané vnímanie jednoznačného triumfu protireformácie v Poľsku analýzou prameňov, z ktorých podľa nej vyplýva stále pretrvávajúci pocit neistoty a ohrozenia poľskej katolíckej cirkvi zo strany protestantov a židov.

Úvodná kapitola poskytuje čitateľovi pohľad na stredoveké cirkevné vnímanie spoločenskej hierarchie a postavenia židov prostredníctvom pápežských búl či textov cirkevných otcov.

Pre orientáciu v špecifickosti poľského politického systému je dôležitá nasledujúca kapitola. Práve pôsobenie mocenského trojuholníka kráľ – šľachta – katolícka cirkev je podľa autorky dôležitým faktorom ovplyvňujúcim pozíciu židov v spoločnosti a ich pomer ku katolíckej cirkvi. Teterová upozorňuje (s. 28) na tendenciu židovských komunít hľadať podporu u najsilnejšej autority v štáte. Do druhej polovice 16. storočia ňou bol kráľ, od ktorého získavali židia privilégia výmenou za poskytovanie rôznych služieb, najmä v oblasti bankovníctva, administratívy atď. V tomto storočí však postupne získavala dominantné postavenie početná šľachta, ktorá rozsiahlymi právami a slobodami kontrolovala štát a z veľkej časti aj panovníka.⁴

V tejto situácii sa zmenili aj preferencie židov, ktorí čoraz častejšie začali vyhľadávať spoluprácu a službu u mocných magnátov a strednej šľachty (s. 29). Kráľovské privilégia, ktoré boli stále v platnosti, začali byť nahradzované osobne udelenými privilégiami od šľachtickej vrchnosti. Táto zmena sa odrazila aj na povolaniach, ktoré židia vykonávali. V rámci služby sa stávali správcami majetkov, krčiem, mlynov, pivovarov atď. Výmenou za službu im často svojoľná a nezávislá šľachta poskytovala ochranu a zabezpečenie. Šľachtici pomáhali židom vo svojich službách pri rôznych súdnych procesoch s kresťanmi, ale aj pri konfliktoch s ich vlastnými komunitami. Zdokumentovaný je prípad z roku 1647, kedy dvaja šľachtici vtrhli

Žida v cestopisných a národopisných dielach štúrovskej generácie. In *Slovenský národopis*. 2011, roč. 59, č. 2, s. 184 – 196; Za zmienku určite stojí aj štúdia DEMJANIČ, Pavol. Židia v listoch a publicistike Ľudovíta Štúra. In *Štúdie k jubileu Ľudovíta Štúra. Historia nova 10*. Bratislava: Stimul, 2016, s. 34 – 47

⁴ K politickému systému pozri KVĚTINA, Jan. *Šlechtická demokracie: parlamentarismus v polskolitevském státě v 16. – 17. století*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011

do židovského väzenia a násilím vyslobodili „svojho“ žida, ktorý bol zadržaný pre veľké dlhy voči komunite (s. 39). Dôležitosť orientácie na šľachtu spočíva podľa Teterovej v tom, že židia v oveľa väčšej miere získali autoritu a moc nad časťou kresťanskej populácie, s ktorou boli v ešte bližšom kontakte. Práve toto dráždilo katolícku cirkev dvoma spôsobmi – bolo to proti cirkevnej predstave o ideálnom usporiadaní spoločnosti a zároveň cirkev nedokázala šľachtu donútiť tento stav zmeniť, čo potvrdzovalo jej slabšie postavenie (s. 32).

V ďalších kapitolách sa Teterová venuje konkrétnym podobám tohto pomeru a jeho odrazu v každodennom živote a literatúre. Najmä tu sa prejavila autorkina usilovnosť pri zhromažďovaní a spracovávaní pramenného materiálu rôznorodej povahy, ktorý skúmala aj v množstve archívov a knižníc, predovšetkým v Krakove, ale aj v Ríme či Jeruzaleme.

Prostredníctvom kázni, traktátov, polemík, katechizmov a ďalšieho písomníctva z cirkevného prostredia predstavuje rôzne protižidovské motívy, ktoré následne analyzuje. Medzi tie patrila, okrem už spomenutej spolupráce so šľachtou, napríklad aj kritika alkoholizmu u ľudu a z neho vyplývajúcich nerestí, z čoho boli obviňované židovské krčmy a obchod s liehovinami. Ako príklad Teterová uvádza aj *Edictum contra Iudaeos*, ktorým krakovský biskup Andrzej Stanisław Załuski nariadil zatvorenie židovských krčiem počas bohoslužieb cez katolícke sviatky (s. 61). Autorka venuje pozornosť aj tradičným obvineniam z rituálnych vrážd kresťanských detí či zo znesväcovania hostií a krádeží kostolných predmetov, ktoré majú korene ešte v stredoveku.⁵ Teterová rozoberá ich genézu a porovnáva ich vývoj a význam v Poľsku a západnej Európe.

Autorka tiež poukazuje na špeciálne miesto, aké mali židia v rámci vzájomných polemík medzi katolíkmi a protestantmi. Kalvínsky kazateľ Krzysztof Kraiński vyčítal katolíkom mariánsku zbožnosť a kult svätých (s. 124) a na druhej strane františkánsky kazateľ Marcell Dziewulski kritizoval protestantov za útoky na prejavy mariánskej úcty (s. 131). V oboch prípadoch boli oponenti vykresľovaní ako „ešte horší od židov“. Podobnú funkciu plnili židia aj pri kritike smerom dovnútra, keď duchovní vyčítali veriaci, že svojimi zlými skutkami a životným štýlom urážajú Boha viac ako neveriaci židia. V tomto duchu vo svojich kázňach vzniesol kritiku aj Jan Chojnacki, keď veriaci upozorňoval, že „ešte aj židia a Turci slávia sviatky lepšie ako katolíci“ (s. 77). Autori z cirkevného prostredia často kritizovali aj socializovanie kresťanov so židmi v podobe účasti na židovských

⁵ Novšie sa tejto problematike autorka venuje v monografii TETER, Magda. *Blood Libel: On the Trail of an Antisemitic Myth*. Cambridge: Harvard University Press, 2020

slávnostiach či pri iných príležitostiach. Katolícka cirkev absolútne odmietala zmiešané zväzky medzi kresťanmi a židmi a taktiež sa obávala možnosti konvertovania na judaizmus (s. 69 – 70).

V tomto smere našla cirkev spojencov vo vedúcich predstaviteľoch židovských komunít, ktorí zdieľali podobné obavy. Z ich pohľadu hrozilo nielen nebezpečenstvo konvertovania na kresťanskú vieru, ale aj bežné konflikty sprevádzajúce spoločenské slávnosti, tradične spojené s konzumáciou alkoholu, ktoré mohli prerásť do vzájomných násilností väčších rozmerov a skončiť pogromom (s. 33). Aj židia dostávali od svojich náboženských autorít zákazy, upozornenia a rady, ako sa správať a čomu sa vyhybať pri kontakte s kresťanmi (s. 71 – 75).

Práve práca so židovskými prameňmi patrí medzi najväčšie prednosti publikácie, keďže umožňuje vyvážený pohľad na problematiku. Takýmto spôsobom sa dozvedáme, že židovskí autori, uvedomujúci si dominantnejšie postavenie svojej komunity nad niektorými nižšími vrstvami kresťanského obyvateľstva, vyjadrovali obavy zo zneužívania týchto privilégií a z toho plynúcich následkov. Židovský rabín Joel Sirkes z Krakova odkazoval na zákaz vymáhania dane z liehovín (czopowe), ktorý vydali predstavitelia niektorých židovských komunít pre svojich členov z obáv pred negatívnymi reakciami kresťanov. Teterová taktiež poukazuje na židovského kronikára Natana Hanovera, ktorý v súvislosti s Chmelnického povstaním v juhovýchodných oblastiach Poľsko-litovského štátu písal, že pravoslávny ľud bol zotročovaný nielen Poliakmi, ale aj židmi, ktorí ovládli mestá (s. 35). Židovské autority si uvedomovali, že v radoch ich komunít sa, prirodzene, nachádzali aj kriminálne živly. Aby sa vyhli kolektívnej vine a zodpovednosti, vymohli si privilegium, podľa ktorého sa židovskí zločinci trestali v spolupráci so židovskými autoritami, ktoré ich následne vylúčili z vlastnej komunity (s. 37).

Množstvo spracovaného materiálu z „druhej strany“ vytvára oveľa plastickejší a úplnejší obraz vzájomných vzťahov. Úplnú absenciu tohto rozmeru v slovenskom výskume danej otázky, ktorá je pochopiteľná aj z dôvodu nedostatku prameňov či jazykovej bariéry, si uvedomuje aj už spomenutý Henrich Jakubík. V úvode svojej práce musel skonštatovať: „Pohľad z ‚druhej strany‘ je takmer nulový: niekoľko prác vyšlo iba v Izraeli, zostali mi však fyzicky i jazykovo nedostupné. Môj pôvodný zámer – hovoriť o Židoch nielen ako o objektoch záujmu slovenskej literatúry, ale aj o Židoch, ako o činiteľoch aktívne vstupujúcich do slovenského literárneho života, či aspoň pôsobiacich na slovenskom území – som teda musel už v zárodku práce korigovať: východisková idea o vyváženosti pohľadov

z oboch strán zrkadla zostala len ideou.⁶ Práca so židovskými prameňmi by mohla priniesť komplexnejšie odpovede na dôležité otázky vzájomných vzťahov: Ako vnímali autori zo židovského prostredia slovenské/kresťanské obyvateľstvo? Aké stereotypy o Slovákoch/kresťanoch vytvárali? Ako a či vôbec reagovali na protižidovské motívy a kritiku (šírenie alkoholizmu, úžera, nepriateľstvo ku kresťanom a pod.) zvonku?...

Teterovú treba oceniť aj za skutočne profesionálny prístup a objektívny nadhľad. Z jej práce nie je cítiť snahu o paušalizovanie. Nevytvára z katolíckej cirkvi nenávistnú antisemitskú inštitúciu. Samotná autorka v predhovore píše, že pri bádani v archívoch očakávala kvantum historických dokumentov z cirkevného prostredia, ktoré by boli plné protižidovskej nenávisti. V skutočnosti však väčšina prameňov, ktoré prešli jej rukami, nič také neobsahovala a zhromažďovanie materiálov s protižidovskou rétorikou si vyžiadalo dávku námahy (s. XV). Poukazuje tiež na konkrétne príklady vzájomnej (predovšetkým obchodnej) spolupráce, najmä na lokálnej úrovni, medzi ktoré patrilo aj partnerstvo židovského kupca Bera z Bolechowa a katolíckeho kňaza Wienawského (s. 86). Teterová si taktiež všimla prípady, kedy sa židia úspešne obrátili na katolícke cirkevné autority so žiadosťami o nápravu rôznych krívd (s. 36).

Teterová sa nedopúšťa ani druhého extrému a nerobí zo židov len pasívne obeť. Poukazuje na ich konkrétne výsady, ktoré ich za istých okolností dostávali do dominantného postavenia nad veľkou časťou nepriviligovanej kresťanskej populácie. Na základe prameňov právnej povahy Teterová upozorňuje na prípady, kedy židia mešťanom konfiškovali tovar či dokonca uväznili šľachtica (s. 34). V niektorých lokalitách bola na židov delegovaná aj úplná autorita nad drobnými zemanmi, mešťanmi a poddanými, ktorí žili na určitom mieste, a to aj s možnosťou udeľovať rôzne tresty (s. 34 – 35).

Za nedostatok monografie môžeme považovať, že autorka venuje podstatne menej pozornosti protestantom. Tieto skupiny si všíma predovšetkým pri pohľade na vývoj poľskej identity a jej pomer ku konfesii. Teterová opisuje aj proces postupného vylúčenia nekatolíkov z definície poľského šľachtictva a tiež vzájomne porovnáva protiprotestantské a protikatolícke motívy s protižidovskými. Túto časť by bolo určite zaujímavé rozšíriť o viac prameňov.

Publikácia je obohatená aj o niekoľko ilustrácií. Patria k nim aj maľby z 18. storočia od poľského umelca talianskeho pôvodu Karola de Prevot,

⁶ JAKUBÍK, Henrich. *My & oni...* ref. 2, s. 9 – 10

ktoré v rámci cyklu o prenasledovaní kresťanov v rôznych historických epochách zobrazujú aj rituálnu vraždu kresťanského dieťaťa židmi. Práve táto maľba umiestnená v sandomierskej katedrále vyvoláva v Poľsku polemiky a bola jedným z podnetov, ktoré autorku priviedli k tvorbe knihy (s. 1).

Napriek tomu, že recenzovaná monografia Magdy Teterovej nepatrí medzi jej najnovšie práce, považoval som za dôležité na ňu upozorniť, pretože je veľmi užitočná pre všetkých záujemcov o dejiny Poľska či židov v strednej a východnej Európe. Pre slovenských bádateľov slovensko-židovských vzťahov môže táto kniha predstavovať inšpiráciu najmä v oblasti metodologického postupu, ktorý však v dnešnej dobe mantinelov politickej korektnosti môže vyvolávať isté kontroverzie. Takýmito ideologickými bariérami sa však seriózni odborníci nemôžu nechať znechutiť.

Ján Pastuszek

LOPATKOVÁ, Zuzana (zost.)
FIDEI ET SCIENTIAE ... SEMOER FIDELIS
Zborník k 150. výročiu založenia Spolku svätého Vojtecha (1870 – 2020)
Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2021, 238 strán. ISBN 978-80-8161-526-9

Katolícky vydavateľský Spolok svätého Vojtecha v Trnave (ďalej SSV, alebo Spolok) zohral v dejinách slovenského národa významnú úlohu nielen prostredníctvom vydávania kníh a časopisov, ale aj horlivou účasťou na rozvoji kultúrneho a národného života. Po úradnom zatvorení Matice slovenskej (1875) sa stal v Rakúsko-Uhorsku jedinou slovenskou kultúrnou inštitúciou s väčším dosahom na slovenskú spoločnosť a od konca 19. storočia začal účinkovať aj medzi Slovákami v zahraničí, ktorí „hnaní žitia nevôľou“ odchádzali za lepším živobytím predovšetkým do zámoria. V roku 2020 oslávil okrúhle jubileum svojej nepretržitej existencie. Vzácné 150. výročie založenia tejto najväčšej slovenskej náboženskej ustanovizne bolo vhodnou príležitosťou upriamiť pozornosť na jej mnohorakú minulosť, poukázať na jej zástoj v našich dejinách a znovu sa zamyslieť nad významom jej duchovno-kultúrneho poslania, ktoré napĺňala v uplynulých desaťročiach.

Okrem iných podujatí a iniciatív organizoval SSV v spolupráci s Trnavskou univerzitou odborné sympóziu. To sa napokon neuskutočnilo. Z príspevkov, ktoré mali odznieť, vznikol zborník (zostavovateľka Zuzana Lopatková, recenzenti Peter Fedorčák a Róbert Letz). Prispelo doň deväť autorov, pričom väčšina z nich sa dejinám SSV venuje dlhodobo. Zborník podľa riaditeľa Spolku Ivana Šulíka prezentuje „nové pohľady na Spolok svätého Vojtecha, dobu, v ktorej vznikal, peripetie, ktoré ho sprevádzali, ale aj diela, ktoré vydával“ (s. 9).

Prvá štúdia s názvom *Náboženská a spoločenská situácia v čase vzniku Spolku svätého Vojtecha* z pera biskupa a historika Viliama Judáka oboznamuje čitateľa s kultúrnymi a spoločenskými premenami Európy v 19. storočí. Toto obdobie je charakteristické prudkou sekularizáciou a antikle-

rikálnou politikou niektorých štátov, ktorá podnietila katolíckych laikov k výraznejšej aktivizácii vo verejnom a náboženskom živote (organizovanie eucharistických kongresov, zjednocovanie katolíckych spolkov, vznik charizmatických hnutí, laických inštitútov a rozličných spoločenstiev). Posilnila sa tiež väzba kňazov a biskupov na Rím. Ultramontanizmus (z lat. *ultra montes* – za horami/na druhej strane hôr), ktorého stúpenci sa v reakcii na galikanizmus a jozefinizmus snažili o upevnenie autority pápeža, nadobudol masovú podporu. Obnova sa prejavila aj v zakladaní nových rehoľných spoločenstiev a kongregácií. Rýchle rozšírenie dosiahli najmä ženské rehoľné spoločenstvá, preto autor píše o 19. storočí ako o „storočí ženských rehoľí“ (s. 24). Krátky pohľad ponúka na nové myšlienkové prúdy v teológii (nástup modernistov) a rozkvet teologickej vedy.

Vzrástla úcta k Panne Márii, obnovili sa púte a pútnické miesta, odporúčalo sa časté prijímanie sviatostí. Slovensko v rámci Uhorského kráľovstva netvorilo administratívno-politickú provinciu či korunnú krajinu, ba ani autonómnou cirkevnú organizáciu, čo sa negatívne odrazilo na politickom a kultúrnom postavení slovenského národa. Zlé sociálno-ekonomické podmienky vyhnali z vlasti státisíce Slovákov, ktorí si hľadali lepšie životné podmienky prevažne v Amerike, kde zakladali vlastné farnosti, organizácie, školy a časopisy. Autor si všíma oživenie úcty k sv. Cyrilovi a Metodovi nielen doma, ale i v krajanskom prostredí. Pripomína tiež biskupov slovenského pôvodu, ktorí obhajovali cirkevné, národné a politické práva Slovákov (Alexander Rudnay, Ladislav Záborský, František Lajčiak, Štefan Moyses). Do politických zápasov slovenskej inteligencie sa zapojili viacerí všestranne vzdelaní kňazi. Z vlastných skúseností poznali ťažké sociálne postavenie, duchovnú biedu a potreby jednoduchého ľudu: „Obetavý kňaz či učiteľ toto všetko poznal osobne, bezprostredne, lebo žil medzi svojimi, nevyvyšujúc sa nad nich. Jeho vzťah k dobrým a zlým stránkam slovenského ľudu bol láskavý, miloval ho s porozumením a úctou, s kresťanským citom ľudskej spravodlivosti. Hoci vzdelaním, poslaním a poznaním sa vynímal, nezanevrel na neho pre morálne neduhy či poklesky.“ (s. 52) Štúdiu ukončuje rokom 1863, kedy sa z príležitosti milénia príchodu sv. Cyrila a Metoda k našim predkom konali viaceré oslavné podujatia, najmä v Banskobystrickej diecéze.

Snahy slovenských katolíkov o založenie SSV načrtol Vladimír Rábik v príspevku *Od svätých Cyrila a Metoda k svätému Vojtechovi – peripetie založenia Spolku svätého Adalberta (Vojtecha)*. Tento zápas prebiehal v časoch silnejúcej maďarizácie, ktorej proces sa „započal najskôr v akademickej oblasti v 18. storočí a viedol sa v učeneckej sfére, ale od jeho konca, no naj-

mä v 19. storočí, dostal politickú ingerenciu“ (s. 60). Podrobnejšie si všíma obnovenie časopisu *Cyrrill a Method* v roku 1857 (vznikol roku 1850), v ktorého prvom čísle Andrej Radlinský predstrel myšlienku založiť samostatný katolícky spolok pre Slovákov, nakoľko celouhorský Spolok sv. Štefana im nevyhovoval (vydával síce po slovensky písané *Katolícke noviny pre dom a cirkev*, avšak v maďarskom duchu). Radlinského iniciatíva sa nestretla s porozumením u svetskej ani cirkevnej vrchnosti. Stanovy SSV schválil až v roku 1869 ostrihomský arcibiskup Ján Šimor. Hoci bol „irečitý“ Maďar zo Stoličného Belehradu, mal pochopenie pre slovenské snahy a neváhal vymenovať za kanonikov národných buditeľov Jána Jurigu či Jána Malého. Tu sa žiada dodať, že k schváleniu stanov došlo aj pod tlakom žaloby, ktorú Radlinský hodlal podať na redaktora časopisu *Magyar Állam* (jediný vtedajší katolícky denník v Uhorsku) za hrubé urážky a osočovanie útočiace na Radlinského kňazskú časť. Bolo zrejmé, že redaktor Antal Lonkay by súd prehral, a preto si Ján Šimor predvolal Radlinského, aby od žaloby upustil. Súhlasil, ale len pod podmienkou, že dôjde k schváleniu SSV, čo sa vzápätí aj stalo.

Z pohľadu ohlasov na založenie SSV je zaujímavý príspevok *Reakcia dobovej tlače na založenie Spolku svätého Vojtecha* od Radoslavy Ristovskej. Reakcie demonštruje na príklade časopisov *Cyrrill a Method*, *Katolícke noviny*, *Národné noviny*, *Orol*, *Pešťbudínske vedomosti* a *Slovenské noviny*. Redakcia časopisu *Cyrrill a Method* oznámila vznik SSV v prvom čísle roka 1870 a načrtla situáciu pred jeho založením. Na pokračovanie publikovala aj Stanovy SSV. Prípís rakúsko-uhorského ministra kultúry Jozefa Eötvösa, ktorým schválil stanov, zverejnili *Katolícke noviny* v slovenskom aj maďarskom jazyku. Stanovy však museli byť upravené, aby sa členom Spolku mohli stať len občania Rakúsko-Uhorska. Slováci v zahraničí ministrovi „prešli cez rozum“ tak, že dávali zapisovať za členov svojich príbuzných v domovine, a tí im potom podielové knihy posielali. Paragraf obmedzujúci prijímanie nových členov z cudziny mohol byť vypustený až počas správcovstva Andreja Kubinu v druhej polovici 80. rokov 19. storočia. Dobové časopisy podrobne zaznamenali ustanovujúce valné zhromaždenie SSV, ktoré sa konalo 14. septembra 1870 v Trnave, ako aj nasledujúce výborové zasadnutia Spolku. O tom, akú podporu si SSV od založenia získal, svedčí menoslov prvých zakladateľov a členov spolu s výškou ich darov a vkladov, publikovaný v *Katolíckych novinách*. Samotný prímás Ján Šimor venoval pre potreby SSV dar v hodnote 1 200 zlatých.

Najobsiahlejšia, 55-stranová štúdia *Martin Kollár a jeho pôsobenie v Spolku svätého Vojtecha* od Zuzany Lopatkovej približuje aktivity čárskeho

rodáka na pôde SSV, v ktorom pôsobil štyridsať rokov. Jeho rôznorodou činnosťou sa autorka už zaoberala vo viacerých štúdiách.¹ Je aj pôvodkyňou prvého komplexného pohľadu na život a dielo tohto kňaza a národovca. Kniha vyšla v roku 2009 pod názvom *Martin Kollár (1853 – 1919)*. V Spolku začal Kollár oficiálne pôsobiť už ako 26-ročný, keď sa stal tajomníkom. Jeho účinkovanie spadá do obdobia, kedy sa „uhorské vládne kruhy snažili cieľavedome oslabiť všetky zložky slovenského kultúrneho života. Preto najmä prostredníctvom štátnej kultúrnej politiky sa všeobecne uplatňovali také formy a metódy kultúrno-osvetovej a vzdelávacej činnosti, ktoré mali viesť slovenských obyvateľov k opusteniu vlastných národných kultúrnych hodnôt, aby sa stotožnili s tendenciou maďarizácie a postupne rečovo a kultúrne asimilovali“ (s. 98).

Autorka opisuje aj prácu Martina Kollára ako redaktora a vydavateľa *Katolíckych novín*, ktoré prevzal od roku 1881 po Františkovi Richardovi Osvaldovi. Ako správca SSV pôsobil v rokoch 1901 – 1919. Aj v tomto období pokračovali útoky na Spolok a snahy o jeho rozpustenie či „privtenenie“ do celouhorskeho Spolku sv. Štefana. Zároveň sa však podarilo rozvinúť jeho činnosť v intenciách programu zakladateľa A. Radlinského: „Je azda dejinným paradoxom, že práve v týchto najťažších rokoch sa podarilo naplno, pravda v reálnych podmienkach, realizovať celý Radlinského program. Napriek nemalým vnútorným problémom Spolok v tomto období úspešne vydával ďalšie preklady i diela slovenských autorov.“ (s. 121)

Zuzana Lopatková podrobne objasňuje vnútorné spory v SSV medzi staršou a mladšou generáciou slovenských národovcov, ktoré sa prejavovali najmä na zasadnutiach výboru a valných zhromaždeniach. Na jednej strane pomyselnej barikády stál správca Martin Kollár, podporovaný staršou generáciou a trnavskými výborníkmi, na strane druhej výbojní Andrej Hlinka a Ferdiš Juriga s mladou generáciou, ktorá ostro kritizovala správu SSV. Nepozdávala sa im častá neprítomnosť Kollára v Trnave (mal dnes priam nepredstaviteľné množstvo každodenných povinností) a celkové ria-

¹ Napr. LOPATKOVÁ, Zuzana. Zo života a diela Martina Kollára (1853 – 1919). In *Studia historica Tyrnaviensia I*. Trnava: FF TU, 2002, s. 179 – 201; LOPATKOVÁ, Zuzana. Martin Kollár a jeho vystúpenia na Uhorskom sneme. In *Martin Kollár 1853 – 1919*. Zborník z vedeckého seminára na FF UCM v Trnave. Trnava: FF UCM, 2005, s. 81 – 88; LOPATKOVÁ, Zuzana. Martin Kollár ako editor Katolíckych novín. In *Studia historica Tyrnaviensia VIII*. Trnava: FF TU, 2009, s. 170 – 175; LOPATKOVÁ, Zuzana. Slovenský politik Martin Kollár. In *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2011, s. 616 – 628; LOPATKOVÁ, Zuzana. Publicistická činnosť Martina Kollára. In *Studia historica Tyrnaviensia XVI*. Trnava – Kraków: FF TU – Towarzystwo Slowaków w Polsce, 2014, s. 495 – 516

denie SSV. Kollár si v liste F. R. Osvaldovi roku 1915 sťažoval na aktivity „hlinkovcov a jurigovcov“, kvôli ktorým „chcela vláda Spolok rozpustiť“. Jána Vojtaššáka, ktorý v tom čase účinkoval ako farár vo Veličnej, dokonca nazval „sopliakom“ (s. 132). Kollár si však aj vďaka F. R. Osvaldovi pozíciu v SSV udržal. Veľa času a energie investoval najmä do nového prekladu a vydania *Svätého písma*, na čom mal popri F. R. Osvaldovi ako hlavný organizátor najväčšie zásluhy. Jednotlivé časti *Svätého písma* vychádzali postupne od roku 1913. Kompletné vydanie sa objavilo až v roku 1926, čoho sa už nedožil (zomrel 26. januára 1919). Autorka v závere hodnotí Martina Kollára ako správcu SSV takto: „Práca pre Spolok sa stala jeho životným poslaním. Patril tak do skupiny slovenskej katolíckej inteligencie, ktorá sa usilovala zo Spolku so sídlom v Trnave vybudovať centrum nielen katolíckej tlače, ktoré by zároveň podporovalo národné záujmy, ale aj významné celoslovenské národné centrum Slovákov.“ (s. 148 – 149)

Spolok svätého Vojtecha sa od svojich počiatkov snažil pestovať kontakty s krajanmi v zahraničí a spájať ich s domovinou nielen duchovne, ale aj kultúrne a národne. Ako už bolo spomenuté vyššie, v prvých rokoch svojej existencie nemohol SSV prijímať členov z cudziny. Akonáhle sa situácia zmenila, začal si systematicky budovať organizačnú sieť v zahraničí, predovšetkým v zámorí, kde už pred prvou svetovou vojnou žilo viac ako pol milióna Slovákov, ktorí sa združovali vo vlastných organizáciách a od prelomu 19. a 20. storočia zakladali vo svojich farnostiach „jednatelstvá“ (miestne zastupiteľstvá) Spolku svätého Vojtecha. Touto témou sa v príspevku *Spolok svätého Vojtecha a Slováci v Amerike (1890 – 1939)* zaoberala Marta Dobrotková.² Už na začiatku upozorňuje, že kontakty SSV s vystaňovalcami do USA sa začali skôr ako tri svätovojtešské výpravy do zámoria (1923, 1926, 1937).

Slováci v Amerike udržiavali s predstaviteľmi Spolku veľmi živé korešpondenčné styky. Spolu s nimi sa vydali „do sveta“ aj viacerí slovenskí katolícki kňazi, ktorí boli v Rakúsko-Uhorsku prenasledovaní pre svoje národné cítenie. Aktivitami v slovensko-amerických farnostiach sa zaslúžili o rozšírenie svätovojtešského hnutia medzi krajanmi (v roku 1922 mal SSV v Amerike 1 755 organizovaných členov). Do povedomia Slovákov v USA zasahoval Spolok predovšetkým svojou vydavateľskou činnosťou (podielové knihy, modlitebníky, školské učebnice). Podľa autorky „člen

² Pozri tiež DOBROTKOVÁ, Marta. Vydavateľská činnosť Spolku svätého Vojtecha do roku 1939 a jej vplyv na vzťahy a kontakty so Slovákami v Spojených štátoch amerických. In *Slovenský časopis historický*, roč. 1, 2021, č. 1, s. 71 – 94

SSV v Amerike sa cítil byť súčasťou kultúrnych pohybov, cítenia a zmysľania slovenského národa, aj keď sa v uvedenom období (koncom 19. a začiatkom 20. storočia – pozn. F. S.) národ doma nachádzal vo veľmi ťažkom rozpoležení“ (s. 156).

Po prvej svetovej vojne sa kontakty zintenzívnili. Krajania pri návšteve Slovenska často zavítali do SSV a informovali sa o jeho činnosti. Z popudu amerických Slovákov sa už v roku 1923 uskutočnila prvá oficiálna výprava SSV do USA, ktorá mala zásadný dopad nielen na ďalšie rozšírenie Spolku medzi krajanmi, ale aj na jeho pozoruhodný rozvoj v nasledujúcich rokoch. Tu by som doplnil skutočnosť, že táto prvá misia sa konala aj z podnetu amerického episkopátu, ktorý od nej očakával posilnenie jednoty slovenských katolíkov a zahnanie nebezpečenstva rozkolu v súvislosti s aktivitami niektorých kňazov, ktorí na popud vlády ČSR odchádzali do USA propagovať medzi tamojšími Slovákami a Čechmi proti Rímu naladenú „československú cirkev“. Aj vďaka delegácii SSV tento pokus rýchlo stroskotal. Krajana v Amerike roku 1926 navštívil (v rámci druhej výpravy SSV do USA pri príležitosti vydania *Svätého písma*) aj predseda Spolku Andrej Hlinka, ktorý tam absolvoval veľké prednáškové turné. Spomedzi ďalších osobných stretnutí treba spomenúť tiež 600-člennú delegáciu Slovákov z Ameriky, ktorí v roku 1930 prišli do Trnavy a Šaštína osláviť 60. výročie založenia SSV. Posledná výprava SSV do Ameriky pred vypuknutím druhej svetovej vojny sa uskutočnila v roku 1937. Ako delegát sa jej zúčastnil aj Jozef Tiso, vtedajší dekan-farár v Bánovciach nad Bebravou (J. Tiso bol členom výboru SSV v rokoch 1921 – 1945). Práve na jeho podnet slovenskí kňazi v USA založili Krúžok priateľov-kňazov Spolku sv. Vojtecha (v roku 1939 mal 150 členov).

Spoluprácu SSV s krajanmi v zámorí autorka ukončuje rokom 1939, kedy následkom vojny došlo k jej prerušeniu. V tom čase SSV evidoval v USA 8 930 svojich členov a 263 „jednatelstiev“. V Kanade pôsobilo 86 členov a v Južnej Amerike 18 (v tom čase mal Spolok v zahraničí celkovo 17 397 členov). Tu považujem za potrebné doplniť fakt, že predstavitelia Spolku po vypuknutí vojny vynaložili nemalé úsilie na udržanie kontaktov s americkými Slovákami, hoci si to vyžadovalo značné finančné obety. Tak napríklad v zápisnici správneho výboru SSV z decembra 1940 sa dozvedáme, že vedenie spolku sa rozhodne postavilo za to, aby styk s americkými Slovákami bol v každom prípade udržaný.³

³ Archív Spolku svätého Vojtecha v Trnave, fond AS/C3. Zápisnica správneho výboru SSV zo 17. 12. 1940

Činnosť SSV v medzivojnovom období priblížil Milan Katuninec.⁴ Spolok vstupoval do nového štátu v hlbokej kríze. Neustále politické prenasledovanie, vnútorné spory, personálne a najmä finančné ťažkosti vyústili takmer do jeho zániku. V rokoch 1918 – 1920 v podstate ani nezasahoval do kultúrneho a spoločenského života. Pamätným a prelomovým dňom v jeho dejinách sa stal 4. november 1920, kedy sa konalo mimoriadne valné zhromaždenie SSV. Prítomní za predsedu zvolili Andreja Hlinku. Vyskytli sa však obavy, že sa Hlinka ocitne v konflikte záujmov, nakoľko bol zároveň aj predsedom konkurenčnej účastinárskej a vydavateľskej spoločnosti Lev v Ružomberku. Tie sa však, podľa autora, zásluhou F. R. Osvalda nenaplnili. Správcovské kreslo obsadil 29-ročný žilinský kaplán Ján Pöstényi. S príchodom nového vedenia nastalo v SSV „nové oživenie a rozvoj vnútorného spolkového života“, hoci vzťahy medzi Hlinkom a Pöstényim spočiatku neboli „v žiadnom prípade ideálne“ (s. 174). Spolok vďaka finančnej podpore od amerických krajanov kúpil pre svoje potreby tlačiareň, dva ďalšie domy a v roku 1923 si zriadil v Trnave kníhkupectvo. Vydavateľstvo produkovalo učebnice pre slovenské i menšinové školstvo, podielové knihy, časopisy, duchovnú, ľudovýchovnú a odbornú literatúru. Vydávali sa aj monumentálne diela, napríklad *Katolícke Slovensko* (1933) či *Jednotný katolícky spevník* (1937). Rozmach vydavateľskej činnosti sa prejavil aj zakladaním nových edícií a literárnych komisií. V roku 1930 sa konštituoval na pôde SSV Literárno-vedecký odbor, združujúci katolíckych spisovateľov a vedcov z rozličných vedných odborov. Tak boli položené základy budúcej Slovenskej katolíckej akadémie, ktorú sa podarilo ustanoviť až o desať rokov neskôr, počas prvej Slovenskej republiky. Systematicky sa budovali archív a knižnica. V roku 1934 došlo k založeniu Múzea Františka Richarda Osvalda, ktorého prvým kustódom sa stal Anton Augustín Baník.

Milan Katuninec približuje niekoľkoročné úsilie SSV o zmenu názvov troch trnavských ulíc (Halenárska sa mala zmeniť na Bernolákovu, Divadelná na Radlinského a Chlebovy rynek na Námestie Martina Kollára). Spolok sa výrazne angažoval aj v kultúrnom a národnom živote. Organizoval prednášky, výstavy a rozličné kultúrno-spoločenské podujatia, pričom niektoré mali aj celoslovenský charakter. Jeho predstavitelia boli hlavnými iniciátormi veľkolepých osláv 1 100. výročia vysvätenia prvého kresťanské-

⁴ Pozri tiež KATUNINEC, Milan. *Dejiny Spolku svätého Vojtecha*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2004, s. 47 – 77; KATUNINEC, Milan. Spolok svätého Vojtecha v období prvej Č-SR (1918 – 1938). In *Historický zborník*. Martin: Matica slovenská, 2004, roč. 14, č. 1, s. 41 – 54

ho chrámu v Nitre, ktoré sa konali v roku 1933 a poskytli „najväčší priestor na viditeľné prezentovanie národného povedomia Slovákov v období prvej ČSR“ (s. 186).

Pavol Jakubčín v príspevku *Zásahy voči Spolku svätého Vojtecha v období februárového prevratu* informuje čitateľa o osudoch SSV po roku 1945 a zvlášť po nastolení komunistického režimu v roku 1948. Už v júni 1945 Povereníctvo SNR pre školstvo a osvetu pod vedením Ladislava Novomeského zasiahlo do vedenia Spolku tým, že pripísom zbavilo Jána Pöstényiho funkcie správcu (Pöstényi bol zvolený za doživotného správcu v decembri 1942). Oficiálnym dôvodom bolo, že Pöstényi bol počas prvej Slovenskej republiky, z titulu svojej funkcie správcu SSV,⁵ členom Štátnej rady. (Funkciu člena Štátnej rady zastával od júla 1940 do júla 1943, kedy sa tejto funkcie vzdal.) O necelý týždeň Novomeského povereníctvo rozpustilo aj správny výbor SSV a ustanovilo dočasnú správnu komisiu, ktorej členmi sa stali „pokrokoví“ kňazi, úzko spolupracujúci s komunistami (Jozef Straka, Jozef Fiala-Udavský a ďalší). Pöstényiho zaistili a držali vo vyšetrovacej väzbe v Bratislave. Prepustili ho ešte v roku 1945, no naďalej žil pod policajným dozorom.

Voči zásahom „ľudovodemokratického“ režimu do činnosti SSV sa „v mene všetkých slovenských katolíckych biskupov ohradil nitriansky biskup Karol Kmeťko v memorande adresovanom Predsedníctvu SNR, z 8. októbra 1945“ (s. 191). Pod memorandom je Kmeťko síce podpísaný, no v skutočnosti bol jeho autorom banskobystričský biskup Andrej Škrábik, na čo už v roku 2001 upozornil Ivan A. Petranský.⁶ Autor poukazuje aj na snahy vedúcich funkcionárov Komunistickej strany Slovenska využiť vplyv Spolku na obyvateľstvo a „usmerniť“ jeho aktivity želaným smerom. Objavili sa aj pokusy zlúčiť SSV so Slovanským katolíckym výborom, ktorý si stanovil za cieľ „šíriť medzi katolíckym obyvateľstvom myšlienky spolupráce a priateľstva so Sovietskym zväzom, ale aj presadzovanie myšlienky utužovania vzťahov medzi ostatnými slovanskými národmi“ (s. 191). Napriek týmto hrubým politicko-ideologickým zásahom a personálnym čistkám Spolok naďalej vyvíjal pozoruhodné aktivity tak vo vydavateľskej, ako i organizačnej a ľudovýchovnej oblasti. Práve počas prvých povojnových rokov sa do SSV hlásilo rekordné množstvo nových členov (kým v roku 1945 mal 150 000 členov, v roku 1948 ich evidoval už viac ako 200 000).

⁵ Z titulu funkcie správcu Matice slovenskej sa členom Štátnej rady stal aj Jozef Škultéty

⁶ PETRANSKÝ, Ivan A. *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946*. Nitra: Garmond, 2001, s. 68 – 69

Komunisti po nástupe k moci v roku 1948 uvalili na SSV „národnú správu“ pod vedením exkomunikovaného katolíckeho kňaza Alexandra Horáka, bývalého správcu samostatného Spolku svätého Vojtecha v Maďarsku (sídlil v Budapešti). Správcom SSV v Maďarsku sa však nestal v roku 1940 (s. 193), ale až v máji 1941, kedy sa prvýkrát zišiel Spolkový výbor, aby zvolil funkcionárov a úradníkov. Vydavateľské ambície predstaviteľov SSV však čoskoro narazili na tvrdé obmedzenia štátnych orgánov. Spolok bol nútený aj pod zámienkou „nedostatku papiera“ neustále znižovať náklad vydávaných kníh a časopisov. V rokoch 1948 – 1949 zanikla drvivá väčšina náboženských periodík a oficiálne pre slovenských katolíkov vychádzali v nasledujúcich desaťročiach už len *Katolícke noviny* a *Duchovný pastier*. Činnosť SSV nikdy nebola úplne zastavená, nakoľko režim sa snažil aj prostredníctvom tejto inštitúcie vytvárať zdanie náboženskej slobody v totalitnom komunistickom Československu.

Paralyzovaný SSV nemohol do roku 1989 nadviazať na svoju predošlú úspešnú činnosť. Jeho vydavateľský program sa snažili nahrádzať Slováci v zahraničí, zvlášť v Ríme, kde žila početná komunita slovenských kňazov. Túto problematiku osvetlil Pavol Zvara v štúdiu *Spolok svätého Vojtecha a vydavateľská činnosť Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda*. Vďaka štedrej podpore amerických krajanov sa v roku 1956 podarilo založiť v Ríme Slovenské vydavateľstvo sv. Cyrila a Metoda (SVSCM). Jeho prvým výkonným redaktorom sa stal Štefan Náhalka. Podľa autora sa jeho založením „konečne istým spôsobom naplnila idea Andreja Radlinského mať inštitúciu, ktorá by svojím názvom a dielom nadväzovala na cyrilo-metodské dielo svätých bratov“ (s. 205). Začiatky nového vydavateľstva boli veľmi náročné, keďže nepracovalo vo vlastných priestoroch a nemalo ani dostatočné personálne obsadenie.

V roku 1964 sa jeho novým sídlom stala budova Slovenského ústavu sv. Cyrila a Metoda (SÚSCM) v Ríme, posvätená v roku 1963, teda na 1 100. výročie príchodu solúnskych bratov na naše územie. Program SVSCM sa sústredil na vydávanie textov pre katechézy a ľudovú zbožnosť, historických štúdií, liturgických textov či poézie. Hlavným zámerom však zostalo pripraviť edíciu Svätého písma. Významnú rolu medzi Slovákmi v zahraničí zohrával mesačník *Hlasy z Ríma*. Mal predovšetkým „informovať širokú slovenskú katolícku emigráciu o živote Cirkvi v Ríme, vo svete, ale i u nás doma, o prenasledovaní katolíkov, o misijnej činnosti medzi Slovákmi v cudzine, informovať o činnosti SÚSCM v Ríme a jeho aktivitách. Tento mesačník nadobudol postavenie akýchsi Katolíckych novín pre

Slovákov v cudzine“ (s. 211). P. Zvara približuje aj osobné kontakty slovenských biskupov (Nécsey, Lazík) a SSV s predstaviteľmi SÚSCM, ktoré pozorne sledovala prostredníctvom nasadených agentov Štátna bezpečnosť. SÚSCM počas svojej činnosti vyprodukoval okolo 500 kníh a tlačovín, pričom väčšinu z nich sa rôznymi cestami podarilo prepašovať na Slovensko a len malá časť sa dostala do rúk Slovákom v slobodnom svete.

Zborník uzatvára príspevok Ivana Šulíka *Tri kľúčové tituly Spolku svätého Vojtecha a ich presah do súčasnosti*, v ktorom načrtol históriu vydávania *Svätého písma* v SSV, *Jednotného katolíckeho spevníka* a *Pútnika svätovojtešského*. Vydať kompletne *Sväté písmo* v novom preklade – popri vydávaní spevníkov a školských učebníc – bolo eminentným cieľom vydavateľského programu SSV od jeho počiatkov. Prekladatelia „nepracovali v ideálnych podmienkach – nemali prístup k mnohým prameňom, nedisponovali vedomosťami, ktoré sú dostupné v súčasnosti“ (s. 223). Jednotlivé knihy *Bible* vychádzali v rokoch 1913 – 1923 ako podielové knihy pre členov Spolku. Na kompletný preklad *Bible* si slovenskí katolíci museli počkať až do roku 1926. Po nástupe komunistickej diktatúry dôležitú úlohu pri vydávaní *Svätého písma* zohral aj Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme. Mimoriadny ohlas v národe vzbudil *Jednotný katolícky spevník*, vydaný v roku 1937. Úspech tohto diela ilustruje aj skutočnosť, že v roku 2019 vyšlo už jeho 80. vydanie. Autor v krátkosti analyzuje snahy predstaviteľov Spolku o zjednotenie slovenského cirkevného spevu, ktoré možno pozorovať už v aktivitách Andreja Radlinského, Františka Vítazoslava Sasinka a ďalších katolíckych intelektuálov v druhej polovici 19. storočia. Výrazný posun v tomto smere nastal v roku 1921, kedy si Spolok dal za cieľ zostaviť a vydať nový spevník a za týmto účelom následne, v súčinnosti s biskupmi, zriadil osobitné pracovné komisie. Zostavenie nového spevníka ležalo predovšetkým na pleciah hudobného skladateľa Mikuláša Schneidera-Trnavského, ktorý v spolupráci so SSV, konkrétne správcom Jánom Pöstényim, zozbieral duchovné piesne z celého Slovenska a sám prispel vlastnou tvorbou do spevníka takmer polovicou piesní. Posledné stránky autor venoval kalendáru *Pútnik svätovojtešský* (vychádza od roku 1871). Opisuje jeho vznik a obsahovú náplň v jednotlivých obdobiach, pričom si všima aj jeho grafickú a výtvarnú úpravu.

Na záver možno konštatovať, že recenzovaný zborník priniesol mnohé veľmi zaujímavé poznatky z dejín Spolku svätého Vojtecha, ktoré aj napriek dôkladnému spracovaniu (k dispozícii máme už viaceré syntetické práce, zborníky a štúdie) zostávajú naďalej vďačnou témou výskumu. Zbor-

ník je zostavený tak, že jednotlivé témy chronologicky pokrývajú takmer celé dejiny SSV. Je však na škodu, že aj v tomto zborníku absentuje osobitný pohľad na rozvoj a pôsobenie Spolku počas prvej Slovenskej republiky, nakoľko toto obdobie rozhodne patrí medzi najplodnejšie a najzaujímavejšie z hľadiska vydavateľskej produkcie, kultúrno-duchovných a vedec-kých podnikov či nebývalého rozšírenia členskej základne aj napriek skutočnosti, že kontakt so Slovákami a členmi SSV v zahraničí bol v dôsledku prebiehajúcej vojny takmer úplne prerušený. Iste, Spolok musel aj v týchto rokoch čeliť (a úspešne čelil) politickým a ideologickým nátlakom alebo snahám o „usmernenie“ činnosti, ktoré sa však nikdy nerozrástli do takých obludných rozmerov ako po zániku Slovenskej republiky a nástupe „ľudovodemokratického“ režimu. SSV navyše požíval silnú duchovnú i materiálnu podporu zo strany najvyšších predstaviteľov štátu. Jeho zástoj v slovenských dejinách poznali veľmi detailne, nakoľko sami sa dlhodobo angažovali v jeho štruktúrach a aktivitách (napr. Jozef Tiso, Jozef Sivák, Karol Sidor, Július Stano).

Dovolím si vysloviť názor, že práve roky prvej Slovenskej republiky predstavovali vrcholné obdobie rozkvetu Spolku svätého Vojtecha. Po ňom prišlo „oslobodenie“ aj v podobe prenasledovania jeho predstaviteľov, postupného degradovania a napokon totálneho ovládnutia a kontroly režimom, ktorý – slovami Pavla Zvaru – neznášal čo i len myšlienku na Pána Boha a všetko, čo s tým súviselo.

František Skovajsa

VRÁBEL, Ferdinand
VLASTENCI A HRDINOVIA.
SLOVÁCI V PRVOM ODBOJI

Banská Bystrica: PRO, s. r. o., 2021, 168 strán. ISBN 978-80-972465-3-2

V rokoch 2018 až 2020 obohatilo slovenský knižný trh viacero historických titulov, venujúcich sa významným udalostiam v dejinách nášho národa, ktorých sté výročie sme si pred niekoľkými rokmi pripomínali. Jednalo sa o monografie, v ktorých autori venovali pozornosť ukončeniu prvej svetovej vojny, rozpadu Rakúsko-Uhorska, vzniku Česko-Slovenskej republiky a bojom o jej územnú integritu, ako aj uzavretiu mierovej zmluvy v paláci Veľký Trianon medzi spojeneckými a pridruženými štátmi Dohody na jednej strane a porazeným Maďarskom na druhej strane.

Monografia historika Ferdinanda Vrábela má však širší rozsah, než tomu napovedá jej názov. Autor sa nezameral len na obdobie Veľkej vojny (1914 – 1918), jeho záber presahuje takto vymedzený dejinný úsek. V slovenskej i českej historiografii rozoberajúcej vznik, pôsobenie a význam légii ako ozbrojenej zložky prvého odboja, možno vplyvom spoločensko-politických zmien na našom území v priebehu minulého storočia zaznamenať istý mantinelizmus. Vývoj literatúry o tejto etape našich spoločných národných dejín prešiel od istej apoteózy legionárov počas prvej Česko-Slovenskej republiky po ich nihilizovanie v dobe totalít v rokoch druhej svetovej vojny a socialistickej epochy. Nežná revolúcia z roku 1989 otvorila stavidlá možnosti písania o tejto problematike bez akéhokoľvek nánosu politickej patiny a s časovým odstupom viacerých desaťročí od bojových zápolení legionárov, z ktorých na konci komunistickej éry u nás žilo už iba zopár jednotlivcov. Najskôr došlo v demokratických pomeroch k nárastu literatúry preferujúcej oboznamovanie odbornej i laickej čitateľskej verejnosti s jednotlivými aspektmi pôsobenia česko-slovenských légii. A až na prelome storočí sa najskôr opatrne a vzápätí aj odvážnejšie zjavovali

publikácie o účasti našich predkov v uniformách rakúsko-uhorskej brannej moci.

V súčasnosti možno konštatovať, že odborná literatúra o bojových zápoleniach slovenských vojakov počas prvej svetovej vojny v radoch legiónárov, ako aj v rámci armády podunajskej monarchie je už vyvážene zastúpená. Štatisticky však možno uviesť, že Ferdinandom Vrábelom uvádzaný počet Slovákov v česko-slovenskom zahraničnom vojsku je rádovo oveľa nižší, ako je v odbornej literatúre uvádzaný ich počet v rakúsko-uhorských ozbrojených silách (400 000 vojakov). Vojaci légii však dali do stávky svoje životy, vo vlasti boli považovaní za velezradcov (Hochverräter) a v prípade zajatia ich čakala ako rakúsko-uhorských občanov poprava, k čomu došlo v roku 1918 na juhozápadnom fronte. Monografia historika Ferdinanda Vrábela približuje angažovanie sa Slovákov v protihabsburskom odboji v rokoch 1914 až 1918 a je prvou súhrnnou publikáciou, ktorá sa venuje slovenskej účasti v bojoch proti Ústredným mocnostiam v radoch armád Dohody.

Recenzovaná publikácia je okrem prológu rozdelená na 19 kapitol, ktoré chronologicky uvádzajú zapájanie sa Slovákov do vznikajúceho česko-slovenského zahraničného vojska, vrátane životopisov vybraných osobností. Po úvodnom slove predsedu Československej obce legionárskej plk. v. v. MUDr. Pavla Budinského, Ph.D., MBA a príhovore správcu Nadácie Milana Rastislava Štefánika v Bratislave Ing. Pavla Šestáka nasleduje prológ nazvaný *Slováci v čs. légiiach*. Autor v ňom, na základe evidencie v slovenských archívoch i vo VHÚ-VHA v Prahe, vyčísluje počet Slovákov v česko-slovenských zahraničných jednotkách v Rusku na 5 000 osôb, vo Francúzsku na takmer 1 600 osôb a v Taliansku na 590 osôb. Nižšie zastúpenie slovenských dobrovoľníkov (7 %) v radoch legiónárov opiera aj o nižší počet Slovákov v Uhorsku (1 500 000 osôb) v porovnaní s Čechmi (6 500 000 osôb v krajinách bývalej Českej koruny) v rámci rakúsko-uhorskej monarchie. V úvodnej kapitole popisuje autor situáciu po vypuknutí prvej svetovej vojny a začiatky formovania odporu Čechov a Slovákov proti Rakúsko-Uhorsku. V rámci kreácie ozbrojených útvarov v prospech dohodových armád zaznamenáva aj vytvorenie Výhovného tábora pre Slovákov v Irkutsku v roku 1918, z účastníkov ktorého bol neskôr vytvorený 12. strelecký pluk M. R. Štefánika. Vo funkcii veliteľa tohto tábora pôsobil aj kpt. Rudolf M. Viest. Do roku 1920 vychádzal v rámci ruských légii časopis *Slovenské hlasy* na Sibíri.

Kapitola *Slovensko, Slováci a krajanovia vo víre prvej svetovej vojny* vyme-

núva angažovanie sa zahraničných Slovákov v protimonarchistickom odboji počas Veľkej vojny, vrátane vydania *Memoranda Slovenskej ligy* 10. 9. 2014 v Pittsburghu, vytvorenia Národnej rady obcí česko-slovenských 5. 2. 1915 v Paríži či prijatia *Vyhlásenia Správy Zväzu česko-slovenských spolkov v Rusku* 20. 5. 1915 v Petrohrade. K významným dokumentom uzatvoreným medzi krajanskými organizáciami patrili *Clevelandská dohoda* (23. 10. 1915) a *Pittsburská dohoda* (31. 5. 1918). V kapitole *Stručné dejiny a druhy čs. légii* autor neopomína skutočnosť, že príslušníci česko-slovenského zahraničného vojska sa legionármi nazývali až po skončení vojnového konfliktu z rokov 1914 – 1918. Už v Rote Nazdar (Compagnie Nazdar) francúzskej Cudzineckej légie pôsobilo v lete 1914 osem Slovákov a v Českej družine vytvorenej začiatkom vojny v Kyjeve ich bolo šesťnásť. Autor pracoval aj so zbierkovým fondom „Československé légie“ zo Slovenského národného archívu. Uvádza počet 30 000 Slovákov bojujúcich v radoch americkej a kanadskej armády. Pomerne neznámou informáciou je údaj o vstupe 320 českých a slovenských kolonistov do britskej armády v roku 1916. Okrem nich pôsobilo od uvedeného roka okolo tristo bývalých slovenských a českých zajatcov v armáde Srbského kráľovstva.

Kapitola *Prvé čs. dobrovoľnícke jednotky. Česká družina a rota Nazdar* sa bližšie venuje priekopníckym vojenským telesám, ktoré v ozbrojených silách dohodových krajín založili českí a slovenskí dobrovoľníci. Okrem 2 000 Slovákov žilo pred prvou svetovou vojnou v Ruskej ríši aj 60 000 Čechov a ich zástupcovia krátko po vypuknutí konfliktu v roku 1914 vytvorili Zväz česko-slovenských spolkov v Rusku. Vojensky sa organizovali dobrovoľníci z radov našich krajanov od augusta 1914 v Českej družine pod velením pplk. Lotockého a od októbra toho istého roka pplk. Sozentoviča. V júli 1915 velenie Českej družiny prevzal pplk. Trojanov. Od februára 1916 sa táto vojenská jednotka pretransformovala na Československý strelecký pluk. V auguste 1914 sa začali vojensky organizovať aj príslušníci krajanskej komunity vo Francúzsku. O dva mesiace neskôr zložili prísahu vojaci Roty Nazdar Cudzineckej légie, ktorá ako samostatná jednotka pôsobila do apríla 1915. Osudy dobrovoľníkov z Ruska mapuje kapitola *Od Českej družiny k Československej brigáde*. Kým na konci roka 1915 bojovalo v radoch Českej družiny 1 163 vojakov, v októbri 1916 sa rady českých a slovenských legionárov, po ich prijímaní z množstva rakúsko-uhorských zajatcov, rozrástli tak, že sa sformovala 1. československá brigáda. Autor poznamenáva, že v máji 1915 vznikol v Moskve Slovensko-ruský spolok pamäti Štúra. Z dokumentov prvého odboja sú rozoberané *Vyhlá-*

senie o pomere Čechov a Slovákov prijaté Zväzom česko-slovenských spolkov v Rusku v máji 1915 či *Kyjevský zápis o zásadách československej akcie* v Rusku z augusta 1916.

Významnú bitku v legionárskej tradícii predstavuje Zborov, kde sa vojnový stret odohral 2. júla 1917. Zúčastnili sa ho všetky tri pluky Československej brigády pod velením plk. V. P. Trojanova. Autor sa bližšie venuje priebehu tohto úspešného vystúpenia 3 500 českých a slovenských dobrovoľníkov v rámci jedinej úspešnej jednotky, útočiacej proti vojskám ústredných mocností v rámci Kerenského ofenzívy ruskej armády. Brigáda mala straty 185 padlých a 800 ranených vojakov. Zajala však 3 140 nepriateľov i 20 diel. V septembri 1917 po prijatí ďalších dobrovoľníkov vznikol Československý armádny zbor pod velením gen. V. N. Šokorova, v radoch ktorého bojovalo koncom uvedeného roka až 38 500 vojakov. Ďalším bojiskom legionárov sa stal v marci 1918 Bachmač. V tom čase už bol uzatvorený Brestlitovský mier medzi Štvorspolkom a Ruskom, pričom Československý armádny zbor mal byť presunutý na západný front do Francúzska. V úspešnom boji sa českí a slovenskí dobrovoľníci vyhli obkľúčeniu nemeckými vojskami okupujúcimi postupne Ukrajinu.

V kapitole *Čelabinsk* je spomenutý incident z mája 1918, kedy príslušníci Československého armádneho zboru vystúpili na svoju obranu proti príslušníkom ruskej Robotnícko-roľníckej Červenej armády. Väčšinu ťažkých zbraní na svojej ceste vlakmi do Vladivostoku síce dobrovoľníci odovzdali, avšak napriek tomu aj po incidente v Čelabinsku naďalej predstavovali významnú ozbrojenú silu na transsibírskej magistrále. Do radov internacionalistov bojujúcich na strane boľševikov vstúpilo asi 1 000 českých a slovenských legionárov. Obdobie pobytu česko-slovenského zahraničného vojska v ruskom štáte počas občianskej a intervenčnej vojny autor nazval *Sibírska anabáza*. Zmienенý je okrem politického vedenia légii Odbočkou Česko-Slovenskej Národnej Rady v Rusku aj príchod ich vrchného vojenského veliteľa gen. M. Janina z Francúzska spolu s ministrom vojny novovzniknutej Česko-Slovenskej republiky gen. M. R. Štefánikom v novembri 1918. Československý armádny zbor sa napokon vo februári 1919 rozšíril na Československé vojsko na Rusi s 57 000 legionármi, ktorí sa do novembra 1920 odplavili z Vladivostoku do novej vlasti. Práve *Návrat ruských legionárov domov* je predmetom nasledujúcej kapitoly, keďže ich francúzski a talianski druhovia sa na domácu pôdu vracali už od januára 1919. Niektorí dobrovoľníci sa z Ruska vracali loďami cez Pacifik, Kanadu či USA a následne opäť loďami cez Atlantik, resp. cez Panamský prielav.

Cesta ďalších viedla cez Indický oceán, Suezský prielav a Terst. Napokon sa domov dostalo z Ďalekého východu v 42 lodných transportoch až 72 644 legionárov, invalidov, žien a detí. V kapitole *Bojiská vo Francúzsku, Taliansku a na Slovensku* sú bližšie popísané bojové strety v Champagne, vrátane bitky pri Arrase z mája 1915, zápolenie na Somme v júli 1916 či úspešné boje pri mestách Terrone a Vouziers zo záveru vojny. Z Apeninského polostrova sú zase popísané bitky na Piave a Doss Alto z roku 1918.

V rámci vojnového zápasu o Slovensko je uvedené obsadzovanie slovenského územia legionármi od novembra 1918 do januára 1919 a následne aj ich participácia na bojoch s maďarskou Červenou armádou v roku 1919. Kapitola *Diferenciácia medzi legionármi 1918 – 1945* poskytuje autorov pohľad na odlišnosť názorov dobrovoľníkov k postaveniu Slovenska v novovzniknutej ČSR. Hodnotí väčšinu, hlásiacu sa k centralistickému prúdu ako J. Jesenského, I. Markoviča či J. Gregora-Tajovského, a menšinu s autonomistickými názormi ako F. Čatloša, A. Malára alebo Š. Tisa. Nespochybniteľné prvé miesto medzi slovenskými dobrovoľníkmi z prvej svetovej vojny patrí gen. M. R. Štefánikovi, ktorý bol pripomínaný i v období Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945. Účasť dobrovoľníkov v druhom česko-slovenskom odboji je predmetom kapitoly *Čs. legionári v SNP*. Autor rozoberá vzťah ľudákov k legionárom, ktorí boli oporou prvej Česko-Slovenskej republiky a pred vyhlásením štátnej nezávislosti Slovenska niektorí z nich doručili Slovenskému snemu memorandum proti oddeľeniu od Č-SR. Nebolo prekvapením, že bývalí dobrovoľníci sa po vypuknutí Slovenského národného povstania ocitli aj v radoch 1. československej armády na Slovensku, ktorej veliteľom bol v októbri 1944 bývalý legionár gen. R. M. Viest.

Po druhej svetovej vojne došlo k ďalšiemu negatívnemu zásahu do života bývalých dobrovoľníkov po komunistickom prevrate z roku 1948, čo tvorí obsah kapitoly *Osudy legionárov po februári 1948*. Viacerí z nich boli novým režimom degradovaní a niektorí sa ocitli vo väzení, napr. gen. M. Širica, J. M. Kristin či J. Lichner. V socialistickej epoche prevládala tendencia vymazať legionársku tradíciu z našich dejín, keďže práve dobrovoľníci v Rusku sa zapojili aj do bojov s bolševikmi. V súvislosti so stým výročím založenia Československej obce legionárskej (ČsOL) je zaujímavou kapitola *Čs. légie a naša súčasnosť*. Aj keď počas totalitných režimov bola táto najväčšia organizácia dobrovoľníkov v ČSSR zakázaná, po roku 1989 došlo k jej obnoveniu a v súčasnosti združuje 5 000 členov v 40 jednotkách. Autor nevynecháva ani informáciu o vzniku železničného múzea

Legiovlak a o jeho putovaní na území Slovenskej republiky. Kapitola *Medailóny významných Slovákov v čs. légiách* zahŕňa krátke životopisy 26 slovenských legionárov. V *Závěre* autor informuje o počte 110 000 českých a slovenských legionárov koncom Veľkej vojny a zdôrazňuje význam ich účasti v protihabsburskom odboji pre vznik Česko-Slovenskej republiky. Recenzovaná publikácia obsahuje aj *Chronologický prehľad udalostí z rokov 1914 až 1920* a závere sú uvedené použité pramene a literatúra.

O poctivom a dlhodobom výskume Ferdinanda Vrábela svedčí bohatý poznámkový aparát, recenzovaná publikácia disponuje viac než tristo citáciami. Pútavá monografia Ferdinanda Vrábela bola vydaná s istým meškaním spôsobeným pandemiou – k stému výročiu návratu posledných českých a slovenských dobrovoľníkov z Ruska. Kniha je výsledkom dlhodobého záujmu autora o skúmanú problematiku, ktorý pri štúdiu využil nielen archívne pramene, ale aj odbornú literatúru. V publikácii sa vyskytujú aj nepatrné nepresnosti: manželka arcivojvodu Františka Ferdinanda d'Este Rakúskeho, Žofia Chotková, bola v roku 1914 už vojvodkyňou a nie kňažnou; Béla Kún bol ľudovým komisárom zahraničia Maďarskej republiky rád, nie jej oficiálnym vodcom a ani veliteľom jej armády; hodnosť šikovateľa a feldvébla predstavuje totožný a nie odlišný rang.

Recenzované dielo historika Ferdinanda Vrábela predstavuje významný príspevok k hlbšiemu poznaniu protihabsburského odboja počas prvej svetovej vojny, ktorý môže byť obohatením knižnice nielen profesionálnych historikov, ale každého záujemcu o túto epochu našich národných dejín.

Rudolf Manik

MARUŠIAK, Juraj
 PRÍLIŠ SKORÉ PREDJARIE.
 SLOVENSKÍ ŠTUDENTI V ROKU 1956
 Bratislava: VEDA, 2020, 247 strán. ISBN 978-80-224-1842-3

V roku 2020 vyšla vo Vydavateľstve Slovenskej akadémie vied zaujímavá vedecká monografia historika a politológa Juraja Marušiaka s názvom *Príliš skoré predjarie* a podtitulom *Slovenskí študenti v roku 1956*. Ako nasvedčuje samotný názov, autor sa vo svojej práci z pohľadu širšieho kontextu venuje udalostiam roku 1956 na Slovensku, resp. v Československu, ktoré zostávajú aj v súčasnosti, viac či menej oprávnené, v tieni iných udalostí po vojnových dejín, respektíve udalostí v susedných štátoch.

V prípade Juraja Marušiaka nejde o prvú prácu, v ktorej reflektuje toto dejinné obdobie. Udalostiam druhej polovice 50. rokov na Slovensku, najmä z pohľadu kultúry, umenia a vzdelávania, sa venuje dlhodobo, v podstate už od študentských čias a o tejto téme publikoval viacero vedeckých prác.¹ Tentoraz na pozadí študentských protestov v máji roku 1956 a politiky Komunistickej strany Československa (KSČ) voči vysokoškólakom v druhej polovici 50. rokov predkladá interdisciplinárnu, politologicko-historickú analýzu postupnej transformácie komunistického režimu v Čes-

¹ MARUŠIAK, Juraj. Pyžamová rebélie. Slovenskí študenti v roku 1956. In *Historická revue: časopis o dejinách spoločnosti*, roč. 5, 1994, č. 8, s. 19 – 21; MARUŠIAK, Juraj. Slovenské postoje počas krízy komunistického systému v rokoch 1956 – 1957. In ŠTEFANSKÝ, Michal, ZÁGORŠEKOVÁ, Marta, eds. *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*. Banská Bystrica: Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997, s. 180 – 196; MARUŠIAK, Juraj. *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici 50. rokov*. Brno: Prius, 2001; MARUŠIAK, Juraj. Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko. In KMEŤ, Norbert, ed. „*Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmú...*“ *Pocta Jozefovi Jablonickému*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2005, s. 183 – 227; MARUŠIAK, Juraj. 1956 a szlovák történelemkönyvekben. In *Iskolakultúra*, 2006, č. 11, s. 46 – 56

koslovensku na režim poststalinistického typu. Taktiež sa sústreďuje na zobrazenie formovania výkonných elít režimu a premeny procesu vytvárania obrazu „nového socialistického človeka“ na príklade politiky voči mladej generácii.

Pri koncipovaní najnovšej knižnej publikácie nadviazal autor na výskum, ktorý realizoval pri tvorbe svojej diplomovej práce, venujúcej sa taktiež problematike študentských protestov z mája roku 1956. Vychádza pritom zo širokej pramennej bázy, ktorú tvoria materiály z viacerých archívnych fondov Slovenského národného archívu v Bratislave, Národného archívu v Prahe, Archívu Ústavu pamäti národa v Bratislave, archívov Univerzity Komenského v Bratislave a Slovenskej technickej univerzity v Bratislave alebo niekoľkých súkromných archívov. Primárnym zdrojom informácií sa pre autora stali aj dobové periodiká a rozhovory s protagonistami popisovaných historických udalostí.

Juraj Marušiak svoju prácu rozdelil do 16 hlavných kapitol, ktoré sa však značne líšia svojím rozsahom (od 4 do 25 strán). V úvodných kapitolách približuje udalosti, ktoré predchádzali roku 1956. Vďaka širokému kontextu sa čitateľ dostáva k ústrednej téme práce – študentským protestom v máji roku 1956 a ich dôsledkom – až takmer v polovici publikácie. Takýto prístup treba jednoznačne oceniť, pretože vďaka nemu sa dokáže aj laický čitateľ v predkladanej problematike veľmi rýchlo zorientovať a len minimum vecí mu môže zostať nejasných. Téma je navyše podaná zrozumiteľným štýlom, respektíve jazykom. Práca pritom nesumarizuje len doteraz známe poznatky o politickom vývoji na Slovensku v roku 1956, ale prináša do odbornej diskusie autorove vlastné inovatívne pohľady, ktoré revidujú viaceré staršie názory na túto problematiku.

V prvom rade odborníka, ktorý sa venuje výskumu obdobia druhej polovice 50. rokov, zaujme už samotný názov publikácie. Ten totiž udalosti roku 1956 na Slovensku označuje za „príliš skoré predjanie“. Termínom „predjanie“ doteraz slovenská historiografia označovalo vnútorné heterogénne obdobie rokov 1960 (1963) – 1967, no podľa Juraja Marušiaka „liberalizácia z roku 1956 svojimi požiadavkami, ale aj formami aktivít, osobitne v prípade mladých ľudí, predznamenávala reformný pohyb, ktorý v slovenskej, resp. v československej spoločnosti nastal po roku 1963 a vyvrcholil počas pokusu o reformu komunistického režimu v roku 1968“ (s. 10). Toto tvrdenie platí napriek tomu, že nastupujúca generácia za daných okolností nedokázala nielenže zrealizovať, ale ani sformulovať svoje predstavy o budúcnosti.

K zaujímavým záverom prichádza autor už v úvodnej kapitole, ktorá je ako jediná rozdelená do viacerých podkapitol a v ktorej približuje súčasný stav skúmanej problematiky a miesto roku 1956 v kolektívnej pamäti Slovenska. V prvom rade konštatuje, že hoci udalosti roku 1956 v Poľsku a Maďarsku predstavovali prelom v dejinách sovietskeho bloku, v prípade dejín Slovenska a Česka sa nestali súčasťou inštitucionalizovanej kolektívnej pamäti, respektíve kultúrnej pamäti. Nedostatok pozornosti, ktorú venuje slovenský a český politický aj vedecký diskurz týmto udalostiam, podľa Marušiaka pramení z konštruovania „heroickej“ antikomunistickej narácie, kde význam udalostí z roku 1956 zatienil šok z februárového prevratu v roku 1948 a následne v roku 1968 aj invázia vojsk Varšavskej zmluvy, relevantná ako formatívna skúsenosť pre generáciu komunistických reformátorov. Historické udalosti roku 1956 však zostávajú prítomné ako súčasť komunikatívnej pamäti príslušníkov generácie, ktorá sa intelektuálne, kultúrne a politicky socializovala na konci 50. a začiatkom 60. rokov (s. 44).

Ústrednú tému práce otvára autor analýzou prvého otvoreného kritického vystúpenia študentov, tzv. pyžamovej revolúcie, ktoré sa uskutočnilo 17. januára 1956 na chlapčenskom vysokoškolskom internáte na Suvorovovej ulici (známy aj ako „Suvorák“), kde boli ubytovaní študenti Filozofickej fakulty a Právnickej fakulty Univerzity Komenského (UK) v Bratislave. Bezprostredným impulzom ich vystúpenia neboli politické otázky, ale interné problémy vysokoškolského štúdia – najmä rozkaz ministra obrany Alexeja Čepičku, podľa ktorého mali byť zrušené vojenské katedry na vysokých školách a aj študenti, ktorí v priebehu štúdia absolvovali vojenskú prípravu, mali po promóciách namiesto dvojmesačného sústredenia absolvovať povinnú základnú vojenskú službu v trvaní jedného roka. Absolvovanie vojenskej prípravy zároveň nemalo poskytovať garanciu na získanie dôstojníckej hodnosti. Toto rozhodnutie prijímali s pobúrením najmä študenti tých odborov, na ktorých bolo na začiatku školského roku 1955/1956 rozhodnuté o predĺžení štúdia zo štyroch rokov na päť. Viac-menej recesistické zhromaždenie 200 – 300 študentov, väčšinou oblečených v pyžamách, prijalo v jedálni internátu rezolúciu požadujúcu zrušenie rozkazu. Predstavitelia komunistickej moci však zhromaždenie interpretovali ako politický akt a zareagovali naň represiami.

Napätie na vysokých školách však výrazným spôsobom zvýšili až politické udalosti súvisiace s XX. zjazdom Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (február 1956) a čiastočným odhalením Stalinových zločinov a v Československu najmä s tzv. diskusiou a II. zjazdom československých

spisovateľov. Prvé nepovolené študentské zhromaždenia sa konali v Prahe už v priebehu apríla 1956. Študenti prijímali rezolúcie, v ktorých hovorili o potrebe demokratizácie verejného života, požadovali obmedzenie cenzúry – aby tlač informovala otvorejšie a objektívnejšie o dianí vo svete –, kritizovali prácu Národného zhromaždenia a Národného frontu. V niektorých rezolúciách sa dokonca objavili požiadavky revízie politických procesov a potrestania osôb, ktoré sa dopúšťali porušovania „socialistickej zákonnosti“ a kritika sovietskej expanzie v oblasti kultúry – študenti sa dožadovali napríklad rozšírenia kontaktov so Západom a sprístupnenia západnej odbornej literatúry nielen v oblasti technických vied, ale aj filozofie, politických vied, beletrie a filmov (s. 118 – 119).

Aj keď rezolúcie pražských vysokých škôl predstavovali pre slovenských študentov jeden z impulzov, dynamika protestov na Slovensku bola podľa Marušiaka autonómna a študentské akcie sa tu začali podstatne neskôr, až po bratislavskom majálese, ktorý sa konal 12. mája 1956. Karneval nadväzoval na takmer desať rokov prerušenú tradíciu a stretol sa s nečakane pozitívnym ohlasom Bratislavčanov. Masky a alegorické vozy, ktoré sa zúčastnili sprievodu v prvom rade, kritizovali a parodovali viaceré aspekty študentského života, ktoré súviseli s nedostatkami komunistického systému. No objavili sa tu aj nesmelé náznaky kritiky panujúcich politických pomerov. V ten istý večer sa na bratislavskom internáte Mladá garda objavila rezolúcia študentov Fakulty strojného inžinierstva Českého vysokého učenia technického v Prahe. Vo večerných hodinách, 14. mája 1956, túto rezolúciu pred očami obyvateľov internátu strhli z nástenky pracovníci IV. oddelenia ÚV KSS, čím vyvolali medzi študentmi pohoršenie. Ešte v ten istý večer sa približne 1 200 študentov zhromaždilo v jedálni internátu a po búrlivej diskusii prijali rezolúciu, v ktorej podporili požiadavky tzv. pražskej rezolúcie. Študenti vyjadrovali nespokojnosť s prácou vojenskej katedry, s pevným rozpisom a vysokým počtom skúšok, odbornou úrovňou profesorov, ostro kritizovali predĺženie štúdia, kvalitu stravy v študentských jedálňach, povinnú účasť na prednáškach, protestovali proti strhávaniu štipendií, pokiaľ študent nevykonal skúšku na prvý raz, proti kolkovaniu žiadostí o opravný termín a žiadali navrátenie študentského domova Lafranconi a dostavbu sľubovaného štadióna a nového internátu (s. 124 – 125). Správy o udalostiach na Mladej garde sa nasledujúci deň rozšírili aj na ostatné bratislavské vysoké školy a internáty. Aj tu sa konali študentské zhromaždenia, pričom diskusia sa už netýkala iba študijných problémov, ale aj otázok demokratizácie verejného života.

Situácia na vysokých školách však vyvolávala obavy v slovenskom straníckom vedení. Už 15. mája 1956 sa uskutočnila mimoriadna schôdza Sekretariátu ÚV KSS, na ktorej sa prerokovali udalosti z internátu Mladá garda. Predstavitelia KSS sa obávali najmä možnosti prepuknutia otvorenej konfrontácie v podobe pouličných demonštrácií. Preto sa pokúšali o zastrašovanie a vyvolávali tzv. spontánne protesty pracujúcich, v rámci ktorých navštevovali fakulty a internáty tzv. robotnícke delegácie zo závodov. Ich úlohou bolo dohovárať „nevďačným študentom, ktorí študujú za peniaze robotníckej triedy a vystupujú proti vlastným rodičom“ a upozorňovať ich, že „robotníci nedovolia, aby boli v meste nepokoje“ (s. 129 – 130). Do zastrašovania študentov sa zapojili aj jednotky Ľudových milícií, ktoré sa od poobedňajších hodín nachádzali v okolí bratislavských internátov. Za týchto okolností sa nasledujúci deň skupina študentov Filozofickej fakulty UK stretla s členmi straníckeho vedenia a protestovala proti chystanému zásahu a taktiež žiadala vedenie KSS, aby sa vyslovilo v prospech študentov. Následne sa študentská delegácia spolu s vedúcim oddelenia agitácie a propagandy ÚV KSS Matejom Lúčanom presunula na internát Horský park. Zhromaždení študenti však zástupcu komunistickej strany vypískali a viacerí vyzývali „ísť demonštrovať do ulíc“. Situáciu sa napokon podarilo upokojiť aj vďaka tomu, že 17. mája 1956 vyšla v *Smene* rezolúcia z Mladej gardy. Keďže stranícke vedenie sa obávalo jej rozšírenia na mimobratislavské vysoké školy, rezolúcia sa objavila len vo vydaní určenom pre Bratislavu (s. 131 – 132).

Od 18. mája 1956 začalo vedenie KSS raziť novú taktiku: „Obhajovať požiadavky študentov a, naopak, odsúdiť nesprávne a odhaliť demagógov, ktorí ich medzi študentmi hlásajú“ (s. 134). V nasledujúcich dňoch sa študentské zhromaždenia preniesli z internátov na pôdu fakúlt, kde už mali iniciatívu v rukách predstaviteľia Československého zväzu mládeže (ČSM), pedagógovia a politickí pracovníci. Následná diskusia sa už dostala pod kontrolu oficiálnej tlače, ktorá uverejňovala len rezolúcie odmietajúce rezolúciu Mladej gardy. Takýmto spôsobom sa diskusia postupne zmenila na propagandistickú kampaň proti bratislavským vysokoškolákom. Napriek hojnému využívaniu demagógie a aj vyslovených neprávď však stranícke vedenie na tomto poli veľké úspechy nezaznamenalo – nedarilo sa im získať väčší počet negatívnych ohlasov od robotníckych kolektívov, oficiálne stanoviská nepodporili ani niektorí stranícki a zväzácki funkcionári na vysokých školách a vysokoškolákov sa na stránkach týždenníka *Kultúrny život* dokonca zastali aj slovenskí spisovatelia. Neúspechom sa

skončila aj snaha presvedčiť študentov, aby iniciatívne žiadali potrestanie iniciátorov spontánnych zhromaždení. Oficiálna tlač sa študentským diskusiám venovala do konca mája 1956, potom sa odmlčala. Na konferencii bratislavských vysokoškolákov, ktorá sa konala 4. – 5. júna 1956, síce ešte odznievali kritické stanoviská, no zmenu postoja stranického vedenia a ČSM k protestným zhromaždeniam už nepriniesla. Definitívne upokojenie atmosféry na vysokých školách priniesol koniec letného semestra a začiatok skúškového obdobia. Na elimináciu študentských mítingov tak komunistickému režimu stačili len politické prostriedky sprevádzané hrozbou použitia násilia. Rodiace sa študentské hnutie sa rozpadlo fakticky už v prvom štádiu, keď sa ešte nestihlo integrovať. Keďže študenti sa obávali, respektíve neuvažovali o nastolení otvorených politických požiadaviek, ich aktivity neprekročili rámec vysokých škôl a nedokázali osloviť ďalšie vrstvy spoločnosti (s. 142).

Rovnako zaujímavou časťou najnovšej práce Juraja Marušiaka sú aj kapitoly, ktoré sa venujú dôsledkom študentských vystúpení v máji 1956 – najmä perzekúcii účastníkov študentských zhromaždení a po zostrení politického kurzu koncom roku 1956 aj čistkám medzi vysokoškolskými učiteľmi. Určité váhanie vedenia KSČ v otázke ďalšieho postupu voči študentom a ďalším príslušníkom inteligencie definitívne ukončila Celoštátna konferencia KSČ v dňoch 11. – 15. júna 1956. Na nej prvý tajomník ÚV KSČ Antonín Novotný označil májové udalosti na vysokých školách za pokus „reakčných živlov zneužiť kritiku, ktorú strana vedome rozvíja v celom našom živote, k pokusu preniknúť medzi študentov“ a varoval, že „naš ľud nepripustí akékoľvek zneužitie našich vysokých škôl“ (s. 143). Byro ÚV KSS sa touto problematikou prvýkrát zaoberalo až 20. júla 1956, pričom označilo študentské zhromaždenia za premyslené dielo „reakčných elementov“, ktoré využili študentov na „provokačné vystúpenia“ proti strane a štátu. Spolu s politickými opatreniami sa začali realizovať aj prvé represívne zákroky. Viacerí členovia tzv. deklaračných výborov boli vypočúvaní Štátnou bezpečnosťou (ŠtB), ktorá zisťovala, či boli študentské akcie niekým koordinované, ako fungovali kontakty medzi vysokoškolákmi v Bratislave a Prahe a kým boli mítingy inšpirované. Popritom sa na podnet Povereníctva školstva a kultúry na začiatku školského roku 1956/1957 zriadili na jednotlivých fakultách disciplinárne komisie. Ich predsedom sa z titulu svojej funkcie stával dekan fakulty, ďalších dvoch členov menoval rektor vysokej školy. Vo väčšine prípadov sa komisie, prípadne ešte vedenie fakúlt, snažili uzavrieť disciplinárne konania čo najskôr. Najčastejšie

siahali po nižších trestoch a viacerí akademickí funkcionári mali tendenciu študentov skôr chrániť. Po zostrení politickej situácie vplyvom udalostí v Maďarsku a Poľsku sa stranícke vedenie opäť vrátilo aj k téme študentských vystúpení z mája 1956, ktoré označilo za „dielo reakcie“ a za ich príčinu „nízku ideovo-politickú úroveň značnej časti poslucháčov a učiteľov vysokých škôl“. V októbri 1956 Byro ÚV KSS rozhodlo o opätovnom prehodnotení rozhodnutí disciplinárnych komisií a nariadilo vylúčiť „triedne nepriateľské a reakčné elementy“ z radov organizátorov a podnecovateľov májových študentských udalostí. Čistky mali postihnúť aj vysokoškolských učiteľov. Do apríla 1957 bolo za účasť na májových diskusiách z vysokoškolského štúdia vylúčených 10, respektíve 12 študentov. Podľa Juraja Marušiaka však toto číslo nebolo konečné. Celkový počet prepustených vysokoškolských pedagógov nie je dodnes známy, pretože viaceré prípady sa realizovali dlhší čas (s. 169 a 190).

Pri rozsiahlom záverečnom hodnotení študentských udalostí roku 1956 na Slovensku, respektíve v Československu, dospel Juraj Marušiak k záveru, že tieto udalosti „nemohli podstatnejším spôsobom ovplyvniť politický vývoj v krajine. Na zásadnejšie zmeny nebolo pripravené ani vedenie KSC, ale ani študenti či nespokojní intelektuáli. Slovenskí vysokoškooláci sa nemohli stať partnerom komunistickej moci preto, lebo si nedokázali získať ďalších spojencov v spoločnosti. So spojencami nemohli počítať, lebo sa obmedzili iba na riešenie vlastných problémov, týkajúcich sa úzkych aspektov študentského života, len v menšej miere (najmä študenti pražských vysokých škôl) a neraz nepriamo sa dotýkali širších celospoločenských problémov“ (s. 198). S týmto hodnotením sa možno do veľkej miery stotožniť, pričom samotný charakter študentských vystúpení len potvrdzuje absenciu masových otvorených antikomunistických prejavov v Československu.

Vysokú odbornú úroveň práce neznižujú ani niektoré jazykové a štylistické nedostatky – preklepy, opakujúce sa slová a v niektorých prípadoch i citácie (napríklad na s. 140 a 143). Napriek týmto nedostatkom možno najnovšiu prácu Juraja Marušiaka vrelo odporučiť všetkým záujemcom o slovenské dejiny v druhej polovici 50. rokov.

Branislav Kinčok

SULANOVÁ, Magdaléna (ed.)
GORDICKÉ UZLY SLOVENSKO – MAĎARSKÝCH
VZŤAHOV. MINULOSŤ A SÚČASNOSŤ
Zborník príspevkov z konferencie konanej 23. februára 2001 v Bratislave.
Bratislava: CCW 2021, 201 strán. ISBN 978-80-89166-52-7

Problematika slovensko-maďarských vzťahov je živá už stáročia a nepochybne ešte aj dlho bude. Treba preto oceniť, že k téme vychádza ďalší hodnotný knižný príspevok – konferenčný zborník. Už na prvý pohľad je unikátny. Nie tak kvôli zameraniu, ale preto, že vyšiel 20 rokov od konferencie a väčšina autorov sa ho ani nedožila. Podujatie sa konalo ako pocta historikovi Dr. Ladislavovi Deákovi pri príležitosti jeho 70. narodenín. Dôvody oneskoreného vydania vysvetľuje v úvode jeho zostavovateľka, bratislavská matičiarka a v súčasnosti poslankyňa NR SR Ing. Magdaléna Sulanová, ktorá organizačne zabezpečovala konferenciu a rovnako aj knižný výstup.

Ak by vyšiel zborník po takom dlhom časovom odstupe v iných oblastiach, napr. technických vied, boli by informácie z neho dnes beznádejne zastarané. Bol by len svedectvom svojej doby, nič viac. No v tomto prípade je tomu inak. Maďarská revizionistická politika neustále visí nad Slovákami ako Damoklov meč. Ba možno je ešte aktuálnejšou, keďže náš národ i štát sú v oveľa horšom postavení, horšej kondícii, než boli pred dvadsiatimi rokmi.

Okrem toho o slovensko-maďarských problémoch v súčasnosti nie je možná verejná diskusia. Ako píše aj zostavovateľka v úvode, „po voľbách roku 1998 sa z verejnoprávnych médií začali vytrácať odborné diskusie, polemiky na historické či aktuálne témy“ (s. 5). Zato maďarské požiadavky na úkor slovenskej suverenity, na úkor štátneho jazyka a vôbec na úkor štátotvorného národa sú predkladané ako „demokratické požiadavky“. Alebo sú potichu, priamo implantované politickou cestou...

Podobne nie je možné verejne hovoriť o pomeroch, aké vládli na južnom Slovensku po jeho okupácii Maďarskom v novembri 1938, o krutos-

tiach, ktorých sa horthyovské ozbrojené zložky dopúšťali na slovenskom, českom a rusínskom obyvateľstve. V časoch, keď sú plné médiá utečeneckej problematiky a najviac oplákanou historickou udalosťou sú deportácie slovenských židov, len sotvaktovie, že len v priebehu dvoch mesiacov, novembra a decembra 1938, bolo okradnutých a zo svojich domovov na južnom Slovensku Maďarmi vyhnaných 50 000 Slovákov. Mnohí Slováci boli surovo zbití, vystavení fyzickému týraniu. Ba došlo aj k prípadom národnostne motivovaných vražd. No časy, keď sa tieto udalosti, fakty o prenasledovaní Slovákov Maďarmi mohli verejne spomenúť, doba, keď parlamentná strana predkladala návrh zákona o odškodnení Slovákov za príkoria počas maďarskej okupácie, sa zdajú byť neuveriteľne vzdialenými...

Na konferencii vystúpilo s referátmi trinásť autorov – L. Deák, F. Barošek, M. Benža, E. Boldišová, V. Fábry, J. Doruľa, M. Gáfrik, M. Ivaničková, P. Martinický, L. Molnár, V. Tabačík, P. Žitňan, L. Zrubec. Doslov k publikácii napísal známy publicista Július Handžárik. Práve ich príspevky tvoria aj uvedený zborník.

Keďže nešlo o vedeckú konferenciu, väčšina príspevkov nemá charakter vedeckých štúdií. Majú skôr odborný a publicistický charakter. To však nič neuberá na ich prínose, ba možno pre laickú verejnosť budú prijateľnejšie. Na konci zborníka je krátky životopis L. Deáka s jeho knižnou bibliografiou (s. 163 – 166). Tu sa žiada spomenúť, že v súčasnosti nie je na knižnom trhu dostupná ani jedna z monografií či edícií dokumentov tohto najväčšieho slovenského znalca slovensko-maďarských vzťahov. Text zborníka napokon uzatvára cudzojazyčné resumé jednotlivých príspevkov v angličtine a francúzštine.

Čitateľovi sa pokúsime priblížiť tri vybrané príspevky, a to z pohľadu historika, pamätníka a zahraničného Slováka. Do závažnej problematiky čitateľov fundovane uvádza práve rozsiahla štúdia L. Deáka *Slovensko-maďarské vzťahy očami historika na začiatku 21. storočia*, ktorá je v zborníku ťažiskovou. Kameňom úrazu medzi oboma národmi je podľa Deáka pohľad na rok 1918 a jeho interpretácia z úzko nacionalistického pohľadu Maďarov, ktorý ignoruje práva iných národov v Uhorsku, ich právo na samostatný národný život. Preto rozpad Uhorska vykladajú ako „neprirodzený, násilný a umelý mocenský zásah, ktorý prišiel zvonka vo forme ‚mierového diktátu veľmoci‘“. Ak by išlo len o jednu z dejinných interpretácií medzi historikmi, nebol by to pre vzťahy susedných národov až taký problém. Horšie však je, že s touto bolestínskou agendou sa plne stotožnila maďarská politika (s. 9 – 10). Podľa tohto historicko-politického modelu, ktorým sa riadi maďarská politika, bolo Uhorsko od počiatku maďarským národ-

ným štátom, v ktorom Maďari „riadili“ ostatné národy a národnosti, pričom Slováci vraj prijímali maďarskú nadvládu ako „prirodzenú“. To je podľa L. Deáka „hrubou deformáciou historického vývoja, mnohonárodnostného charakteru Uhorska a rovnosti tam žijúcich národov až do novoveku“. K otázke uhorského dedičstva dodáva, že je síce súčasťou i našich národných dejín, naši predkovia sa bezpochyby podieľali na budovaní i obrane tohto štátu, čo však neznamená, že „Slováci schvaľujú a prijímajú deformovanú interpretáciu uhorských dejín“ (s. 10).

Ak rok 1918 chápala a chápe maďarská politika ako násilný a neprirodzený akt „zrady Slovákov“ na Uhorsku, tak Viedenská arbitráž z dielne nacistického Nemecka a fašistického Talianska bola vraj „nápravou trianonskej krivdy“. Aj to iba čiastočnou, pretože aj po novembri 1938 sa Budapešť usilovala o obsadenie zvyšku Slovenska.

Po páde komunizmu, v rámci „nového chápania úlohy Maďarska v regióne“ Budapešť vyzývala susedov k „náprave chýb a omylov“ minulosti. Snažila sa obnoviť údajný „tradičný“ mocenský vplyv Maďarov v Karpatскеj kotline. Premiér József Antall sa vyhlasoval za premiéra 15 miliónov Maďarov v Karpatskej kotline. Z maďarskej strany sa spochybňovali štátne hranice. Neprajný postoj voči Slovákom a Slovensku sa prejavil aj v tom, že Budapešť sa začiatkom 90. rokov stavala i proti vzniku samostatného Slovenska, „očierňovala slovenskú politiku s cieľom skompromitovať Slovákov ako národ, ktorý nemá nárok na vlastnú štátnosť“. O Slovákoch sa hovorilo ako o národe „s fašistickými tradíciami, rasizmu, antidemokratizmu a netolerancie voči národnostným menšinám, čo bolo varovaním zahraničiu, že po vytvorení slovenského štátu sa maďarská menšina ocitne v neznesiteľnej situácii“ (s. 22 – 23). Pochopiteľne, za krokodílimi slzami obáv o maďarskú menšinu na Slovensku boli skryté aj iné motívy. Nehovoriac o tom, že o menšiny na svojom území sa Maďarsko (a ani medzinárodné spoločenstvo) prakticky nezaujímalo. Tu, pri otázke konceptu menšín, Deák poznamenáva ďalšiu zásadnú vec, ktorú si u nás nie každý uvedomuje, že totiž „z maďarského hľadiska pod menšinovým problémom sa vždy rozumeli iba maďarské etnické menšiny“, nikdy nie menšiny na území samotného Maďarska... (s. 25)

Deák pripomína, že vzťah maďarských režimov k menšinám na území Maďarska bol neustále negatívny. Maďarská verejnosť bola a ostala zameraná proti menšinám a doteraz ich biľaguje ako „zradcov a rozbíjačov tisícročnej ríše“. Napriek tomu, že slovenská menšina prejavuje lojalitu k maďarskému štátu, bolo jej a aj stále je upierané právo na vlastnú etnickú identitu, na rozvoj vlastnej kultúry a jazyka. Týmto Budapešť pokraču-

je v asimilačnej politike uhorského štátu. Je veľkým paradoxom, že Maďarsko, ktoré „sa v zahraničí vydáva za obhajcu a bojovníka menšinových práv, doma nie je schopné zastaviť asimiláciu menšín a zabrániť likvidácii ich posledných zvyškov, ktoré až do súčasnosti odolali odnárodňovacej politike minulých vlád“ (s. 26).

Vývoj maďarskej menšiny v ČSR a na Slovensku sa uberal úplným smerom. Najzávažnejší pokus o spochybnenie existujúcich hraníc prišiel z Maďarska v čase prerokovania súdneho sporu o SVD Gabčíkovo-Nagymaros v Haagu, keď maďarská vláda vo svojom návrhu chcela spochybníť SR ako nástupnícky štát ČSFR, čo by malo ďalekosiahle následky nielen na rozhodnutie súdneho dvora, ale nanovo by otvorilo aj otázku slovensko-maďarských štátnych hraníc. Kľúčovým odkazom či skôr upozornením Slovákov od Dr. Deáka sú záverečné slová jeho príspevku o tom, že v Maďarsku sa „Slovensko hodnotí ako najslabší mocenský subjekt v regióne, voči ktorému sa nemusí akceptovať princíp partnerstva, možno na neho vyvíjať nátlak a ak treba, podryvať jeho dôveryhodnosť v zahraničí“ (s. 29).

Po prečítaní týchto statí si čitateľ môže nevdojak položiť otázku: Dostanú sa tieto informácie aj k zodpovedným predstaviteľom našej republiky? Budú im vôbec rozumieť? Uvedomia si ich závažnosť?

Druhým príspevkom, ktorý sme si vybrali, je text z pera pamätníka a svedka maďarskej okupácie Fraňa Bartoška *Obnovenie žúp na juhu Slovenska v rokoch horthyovskej okupácie 1938 – 1945*. Autor pripomína, že na okupovanom juhu sa v roku 1939 vrátil systém starých uhorských žúp, tzv. panských žúp, aj s ich vnútorným obsahom. Práve župa bola od konca 18. storočia hlavným nástrojom maďarizácie, ako to zdokumentoval už historik Daniel Rapant. Návratom týchto žúp sa na okupovaný slovenský juh vrátil aj „prekonaný relikv feudalizmu privilegizujúci úzku vrstvu obyvateľstva“. Časť členov župného zastupiteľstva tvorili virilisti, časť volili tí, čo boli vedení na voličských zoznamoch, a zvyšok delegovali cirkvi či stavy. Pozostatkom neblahej minulosti boli aj tzv. dediční členovia – predstavitelia rodovej šľachty, veľkostatkári.

Na čele župného zastupiteľstva stál župan, ktorý bol menovaný a kedykoľvek mohol byť odvolaný štátnym úradníkom. Bol akoby predĺženou rukou vlády. Na okupovanom území sa voľby do župných zastupiteľstiev nikdy nekonali, „po celý čas panstva horthyovskej a nyilašskej vlády sa neodvážili na tomto území vypísať voľby“. Členovia zastupiteľstiev boli len kooptovaní, pričom sa už tradične vyskytli aj „nastrčení Slováci, ktorí však nikdy nevystúpili za záujmy príslušníkov svojho národa“ (s. 39). Autor zároveň aktualizuje, keď podobných renegátov vidí v tých „Slovákoch“, kto-

rí dnes kandidujú na kandidátke maďarskej strany (SMK) do parlamentu, čím iba nahrávajú maďarskej iredente. Uvedená organizácia štátnej správy na okupovanom území slovenského juhu bola podľa Bartoška modelom riešenia pre celé Slovensko v prípade, ak by ho postihol osud Podkarpatskej Rusi, ktorú sa Budapešti podarilo s podporou Berlína obsadiť celú.

Nešlo však len o župný systém. Režim, ktorý bol nastolený na okupovanom slovenskom juhu, vrátil Slovákov do pomerov, aké vládli pred rokom 1918. A to po stránke občianskych a národných slobôd, po školskej, kultúrnej i ekonomickej. V rokoch 1938 – 1945 bol slovenský juh, aj v porovnaní s pomermi v Slovenskej republike, povedané slovami vtedajšieho vyslanca SR v Budapešti Jána Spišiaka „cintorínom z hľadiska hospodárskych investícií“. Školskej mládeži sa od útleho veku vtíkala do hláv šovinistická veľkomaďarská ideológia. V učebniciach pre ľudové školy sa žiaci museli učiť: „Nové hranice sú len na to, aby sme mysleli na opätovné dobytie starých. Naša vlasť má 25 miliónov obyvateľov.“

K celkovému úpadku sa pridružili najbolestnejšie straty – ľudské. Veľkú časť mužov z okupovaného juhu zmobilizovali do maďarskej armády a poslali na východný front. Straty slovenskej menšiny v horthyovskej armáde odhadli Fraňo Bartošek a Jozef Kanás na 25 000 mužov. Ak k týmto stratám na životoch prirátame obeť etnických čistiek, holokaustu a ďalšie represálie, najmä v poslednom, nyilašiovskom období, tak za šesť rokov okupácie „nám vychádza obraz väčšej pohromy ako za adekvátne obdobie tureckého panstva“, píše Bartošek. Počet obyvateľov miest sa za tento krátky čas zmenšil o 20 i viac percent... Poučením z tohto tragického obdobia Slovákov na južnom Slovensku je to, že v krutých podmienkach sa dokázali zjednotiť. A to je podľa autora jediná cesta aj pre dnešných Slovákov, osobitne na juhu...

Ako posledný zmienime referát slovenského exulanta vo Francúzsku Vladimíra Tabačika. Pod barokovo znejúcim názvom *Parížsky spisovateľ Fejtő Ferencz o bezútešnom žiali Maďarov nad zánikom veľkomaďarského sna v troskách efemérnej rakúsko-uhorskej monarchie* otvoril dve závažné otázky. A to terminologický problém – stotožňovanie pojmov „Uhorsko“ a „Maďarsko“ vo francúzštine – a korene tohto problému. A napokon konkrétne príklady falošnej maďarskej propagandy na Západe.

Súčasná francúzština používa slová „hongrois“ a „madiar“ (alebo „magyar“) ako synonymá. V dôsledku toho výrazy, ktoré sú pre nás samozrejme a pochopiteľné, ako napr. „uhorský Maďar“ či „uhorský Slováč“, alebo aj „slovenský Maďar“ či „maďarský Slováč“, pre Francúza strácajú zmysel (s. 136 – 137).

Pri vysvetľovaní tohto zložitého problému sa autor odrazil od jednej z menej známych historických skutočností, a to zmeny názvu Uhorska v roku 1844. Vtedy totiž uhorský snem rozhodol, že starý latinský názov krajiny Hungaria (Zem Hunov) sa zamení za Magyarország (Krajina Maďarov). Tento, ako píše, „šovinistický vynález“ mal vyjadrovať vybájenú históriu (fikciu) tzv. tisícročného Maďarska. Ako Tabačik hodnotí, „tento hanebný čin uhorského snemu umožnil prevrátiť naopak skutočnú históriu zeme z nôh na hlavu: kým totiž poslední barbari prisťahovaní do Panónie začiatkom 10. storočia stali sa ‚národom‘ a ‚autochtónnym obyvateľstvom‘, v tejže chvíli Slováci, žijúci v Hungarii nepretržite už päť či šesť storočí pred príchodom Maďarov, stali sa doma len akousi ‚národnosťou‘ či ‚cudzím etnikom!‘“ (s. 131) Dôsledkom tejto nebezpečnej zámeny pojmov i oficiálnej mystifikácie vo výučbe histórie v Maďarsku je fakt, že aj pre mnohých vzdelaných Maďarov je obsah pojmu „Hungaria“ prakticky neznámy. Za jediný názov Uhorska pokladajú „Magyarország“, pričom sú presvedčení, že v súčasnosti je ich krajina zmenšená o tri štvrtiny svojho historického teritória „nespravodlivo“ Trianonskou zmluvou.

Ako Tabačik píše, nezávisle od seba pretrvávajú tak dva závažné omyly; jeden je francúzsky a druhý maďarský. Francúzsky omyl spočíva v zachovávaní názvu „Hongrie“ aj po roku 1920, po zániku tejto krajiny, na označenie jedného z malých nástupníckych štátov a to „Madiarie“. Maďarský omyl spočíva vo vynáleze slova Magyarország, zatiaľ čo jemu zodpovedajúce slovo vzniklo len v rokoch 1918 – 1920. A práve tento omyl podporuje štátom pestovanú ilúziu, že Maďarsko vraj existuje tisíc rokov...

Zámerný terminologicko-propagandistický klam nahrával a nahráva malému Maďarsku a vylučuje ostatné nástupnícke štáty (vrátane Slovenska). To má ďalekosiahle dôsledky aj na medzinárodnom poli. „Civilizovaný svet nepochopil dôsledky tejto ‚nevinnej‘ zámeny, tohto ‚prekladu‘ latinského slova ‚Hungaria‘ do maďarčiny – nového štátneho uhorského jazyka.“ (s. 137) Nešťastný, podľa autora nehorázny, akt uhorského snemu je predmetom slovensko-maďarských sporov aj v súčasnosti. Maďari týmto činom „ukradli“ Slovákom, Rusínom, ale i nemeckej menšine uhorské dedičstvo tým, že si ho prefarbili na maďarské. Došlo vlastne k vyvlastňovaniu dejín. Táto umelá, falošná národná hrdosť Maďarov sa však podobá „opuchline“ (s. 132). A práve tieto šovinistické snahy o násilné pomaďarčenie multi-etnickej „Hungarie“ viedli v roku 1918 k jej zániku...

Martin Lacko

KOŠIAR, Ján
MOJICH PRVÝCH 60 ROKOV. ROZPOMIENKY
NA ĽUDÍ A UDALOSTI V MOJOM ŽIVOTE
Bratislava: Post Scriptum, 2020. 352 strán. ISBN 978-80-8218-011-7

Memoárová tvorba je v rámci historiografie jednou z najzaujímavejších oblastí. Prináša osobný pohľad poväčšine významného autora na udalosti, ktoré formovali nielen jeho život, ale v mnohých prípadoch zasiahli aj do života spoločenstva a celého národa. Samozrejme, v prípade kvalitnej „spomienkovej“ literatúry by malo ísť primárne o reflexiu z pohľadu človeka, ktorý bol nielen pozorovateľom, ale aj hýbateľom mnohých historických udalostí. Mnohí významní Slováci tak, zväčša na sklonku života, bilancujú jeho priebeh a analyzujú udalosti, ktorých sa stali pozorovateľmi či nebodaj tvorcami. O to viac je zaujímavé, keď spomienky na svoj plodný život podáva zrelý šesťdesiatnik, stále aktívny človek, ktorý sa do „výslužby“ zďaleka nechystá. Okrúhle výročie narodenia však primälo jedného z takýchto ľudí – známeho slovenského a „európskeho“ kňaza ThDr. Jána Košiaru – k napísaniu svojho životopisu na pozadí zaujímavých dejinných udalostí. Kto Janka – ako ho my, priatelia, zvykneme nazývať – pozná, iste vie, že je to človek spoločenský, zásadový a priamy, s dôrazom na kresťanské hodnoty a tradície. Zároveň je to človek, ktorý svoj život zasvätil Bohu a v jeho službách sa stal súčasťou dejín a viac či menej aktívnym svedkom mnohých dôležitých historických udalostí. Jeho život je spätý nielen s rodným Slovenskom, ale najmä exilom, kam odišiel ešte v čase hlbokého socializmu v roku 1983.

Na Pápežskej Lateránskej univerzite vyštudoval teológiu a v roku 1987 bol vysvätený za kňaza. Práve žičlivé prostredie Večného mesta a tunajší vplyv mnohých významných, i keď dočasne odlúčených synov slovenského národa formovali aj autorove hodnoty a postoje. Ako v doslove na obálke spomienok napísal jeho priateľ Ignác Juruš, Ján Košiar formovalo práve plodné exulantské ovzdušie, v rámci ktorého patrilo najmä k „blízkym spolupracovníkom biskupa Pavla Hnilicu a Šebastiána Laba SJ a spolupraco-

val so slovenským vysielaním Vatikánskeho rozhlasu a britského rozhlasu“. V spoločnosti týchto dvoch významných katolíckych predstaviteľov, ako aj ďalších priateľov a blízkych spolupracovníkov sa formoval nielen jeho vzťah k Cirkvi, ale aj Slovensku, hoc ďaleko za jeho hranicami. Po návrate domov sa venoval najmä oblasti médií, kde pôsobil napríklad ako zástupca šéfredaktora *Katolíckych novín* a redaktor slovenského vydania časopisu *Pro fratribus*, resp. v Slovenskej televízii ako redaktor slovenskej redakcie Vatikánskeho rozhlasu.

Nemenej významné boli a sú aj jeho uznania a aktivity na medzinárodnom a diplomatickom poli. Je totiž členom Zvrchovaného rádu maltézskeho rytierov, v ktorého službách pôsobil na misii v Bielorusku. Samozrejme, tým výpočet aktivít a úspechov ThDr. Jána Košiaru zďaleka nekončí. Pokračovať by sme mohli funkciou podpredsedu európskeho združenia politických väzňov Inter-Asso, duchovného organizácie Politickí väzni – Zväz protikomunistického odboja, ako aj predsedu Ústavu dejín kresťanstva, kde mám tú česť robiť mu tajomníka... Jeho život a praktická činnosť je tak nám, ktorí sme s ním prišli do kontaktu aj prostredníctvom jeho priateľov, iste známa. Čítať a recenzovať jeho publikáciu *Mojich prvých 60 rokov* by bola zaiste česť pre mnohých historikov, predsa len, ako človeku, ktorý časť svojho profesionálneho života zhmotneného do niekoľkých publikácií spojil práve s ním, sú jeho spomienky zaujímavým svedectvom, ktoré pomôže bližšie priblížiť myslenie a život jednej z najvýraznejších kňazských osobností súčasného Slovenska.

Život ThDr. Košiaru azda najlepšie charakterizuje úvodník z pera predsedu organizácie Politickí väzni – Zväz protikomunistického odboja Jána Liteckého Švedu „Slobodný Európan“. Ako v ňom skonštatoval, Ján Košiar je predovšetkým „ozajstný Európan“: „Vyštudoval na európskych univerzitách, pôsobil vo viacerých krajinách a dohovorí sa všetkými hlavnými európskymi jazykmi. A je to originálny Európan, tak ako ostatní originálni Európania, ktorých keď sa opýtate na ich pôvod, tak vám odpovedia ‚ja som Poliak, Talian, Dán‘ alebo ‚ja som Slováč‘. Vtedy viete, že je to autentický človek, lebo ak vám niekto odpovie, že je ‚Európan‘, hneď viete, že je to len taká second-hand postavička dejinného bezdomovca. A už tým, že Ján Košiar je kňaz, je zároveň verný kresťanským koreňom Európy a tomu, čo z Európy spravilo najprekvitajúcejšiu krajinu ľudskej civilizácie.“ (s. 9) Bohužiaľ, jeho európanstvo a život po rozhodnutí emigrovať z vlasti, akokoľvek sú naplnené a významné, sú až na krátky text venované stredoškolskému štúdiu v Levoči prakticky aj miestom, kde publikácia začína. To je azda jediná výčitka, ktorú možno k spomienkam vzniesť.

Čitateľ by iste privítal viac informácií z autorovho detstva, rodinného zázemia a štúdií, ktoré ho iste formovali na ceste k dosiahnutiu vznešených životných cieľov. Spoločne sme pritom spolupracovali na dvoch knihách rozhovorov s jeho priateľmi – pátrom Šebastiánom Labom SJ¹ a následne aj prvým metropolitom Slovenska, arcibiskupom Mons. Jánom Sokolom² – a obe sme začínali spomienkami na detstvo, rodinu či štúdiá, ktoré do značnej miery vplývali na osobnosť a profil každého z nich. Škoda, že v prípade vlastných spomienok Ján Košiar ne zvolil podobnú štruktúru. Práve tieto informácie sú z hľadiska čitateľa veľmi dôležité a dokážu poľudštiť a za-traktívniť knihu a priblížiť osud jednotlivca. Čitateľ by tak získal možnosť vidieť, že aj z relatívne skromných či „obyčajných“ pomerov malého Slovenska možno vyrásť vo významnú osobnosť (nielen) cirkevných dejín.

Škoda, že autor vo svojich spomienkach nevenoval viac priestoru udalostiam pred roka 1983, kedy sa rozhodol zo socialistickej vlasti emigrovať na Západ za svojím snom stať sa služobníkom Najvyššieho. Napriek tomu však treba napísať, že celkovému poslanstvu knihy to neublížilo a iste sa stane základom knižnice každého milovníka novodobých slovenských dejín. Veď ako sa píše v jej úvode, „memoáre Mojich prvých šesťdesiat rokov môjho priateľa Jána Košiaru sú výrazným svedectvom doby, v ktorej sme žili, a tak ako všetky dobré knihy spomienok určite bude môcť slúžiť ako literatúra na štúdium histórie cez jeden konkrétny prežitý ľudský príbeh. A nielen preto, že autor sa nesnaží byť politicky korektný, ale aj pre šírku zažitého. No a potom aj preto, že v porovnaní s inými autormi memoárov je ešte relatívne mladý, a teda pamätá si toho dosť, takže aj presnosti spomienok ešte neublížil zub času“ (s. 10).

Autor úvodnej časti presne vystihol podstatu a zmysel publikácie. Politická korektnosť, vlastná mnohým jeho súpútnikom, je Jánovi Košiarovi prinajmenšom cudzia. Aj z toho dôvodu sú recenzované spomienky zaujímavým osviežením historiografie venujúcej sa obdobiu našich najnovších dejín. O to viac, že ich pretkáva nielen vlastným spomienkovým textom, ale aj mnohými dokumentmi, listami, citátmi z dobovej tlače či odbočkami, poprípade textami priateľov či známych. V tomto metatexte sa preto môže niekto menej pozorný azda ťažšie orientovať, predsa len odbočenia nie sú na škodu, práve naopak. Ich publikovaním sa tak kniha stáva nielen osob-

¹ SOKOLOVIČ, Peter. *Premiéro mal predsa pravdu. Rozhovor s p. Šebastiánom Labom, SJ*. Bratislava: Post scriptum, 2014

² SOKOLOVIČ, Peter: *Je čas mlčať a čas hovoriť. Pamäti arcibiskupa Jána Sokola*. Bratislava: Politický väzni – Zväz protikomunistického odboja, 2020

nou spomienkou, ale aj dobovým dokumentom, ktorý nemôže žiaden historik analyzujúci nielen cirkevné, ale ani slovenské dejiny obísť.

Samozrejme, v živote každého jednotlivca majú najdôležitejšiu úlohu práve zásadné rozhodnutia, pri ktorých sa ocitne na rázcestí a musí sa rozhodnúť, kam budú smerovať jeho ďalšie kroky. V prípade Jána Košiaru ide najmä o rozhodnutie zotrvať v socialistickom zriadení s nemožnosťou rozvinúť a zúročiť svoje talenty alebo sa pokúsiť o nový reštart v cudzom prostredí. Určite to nebolo ľahké rozhodovanie a ktovie, ako by pokračoval jeho život, ak by sa v lete 1983 nerozhodol odísť do slobodného sveta. Možno by sa venoval práci v oblasti elektrotechniky, ktorú vyštudoval na dnešnej Slovenskej technickej univerzite v Bratislave. Božím riadením však počúvol volanie Pána a 6. júl 1983 sa navždy zapísal do jeho života ako posledný deň v československej vlasti. Hoci si v Bratislave kúpil spiatočný lístok do Viedne, vrátil sa až po dlhých rokoch, bohatší o nové zážitky, priateľstvá, ale aj zdokonalený v taliančine, z ktorej, ako priznal, pri odchode nič nevedel. Cez Nemecko sa dostal až do Talianska, do Ríma, kde sa zapojil do čulého života v Slovenskom ústave sv. Cyrila a Metoda. Tu začal svoju cestu nielen kňaza, ale aj redaktora a spisovateľa.

Samozrejme, každý si v jeho spomienkach na prvých 60 rokoch plodného života nájde niečo iné, čo ho zaujme a osloví. Predsa len, práve jeho činnosť v rámci ústavu a styky s významnými slovenskými osobnosťami v exile treba hodnotiť z hľadiska obsahu azda najvyššie. V tomto smere recenzovanú publikáciu zhodnotil aj Blažej Belák, ktorý v recenzii Košiarových memoárov uverejnenej v týždenníku *Kultúra* poznamenal, že v jeho rozprávaní „je množstvo zaujímavých detailov, ktoré tento vývoj približujú. Takmer všetky podáva z prvej alebo nanajvyš druhej ruky, sústreďujúc sa na udalosti mimoriadneho významu, akým bol napríklad atentát na pápeža 13. mája 1981 rukou Mehmeta Aliho Agču. Ak sa spoľahneme na názov knihy, Košiar nás síce bude oboznamovať najmä so svojím životopisom ‚prvých 60 rokov‘, v skutočnosti je to príbeh slovenskej povojnovej generácie pracujúcej v Ríme, ale i v iných mestách vo svete, a zároveň je to povahopis kresťanskej Európy v danom čase. Cenné údaje uvádza autor najmä v kapitole *Život v Slovenskom ústave svätých Cyrila a Metoda*, kde nájdeme ohromné množstvo údajov a zasvätených komentárov k citovaným dokumentom, pričom niektoré osobnosti vychádzajú z tohto obrazu až monumentálne.“³ S tým, samozrejme, nemožno nesúhlasiť.

Vyzdvihnúť treba najmä spoluprácu s biskupom Pavlom M. Hnilicom

³ BELÁK, Blažej: Denník výnimočných udalostí. In *Kultúra*, č. 19, 18. november 2020, s. 8

a v nadväznosti na ňu aj s pátrom Šebastiánom Labom, ktorá mu aj v rámci diela *Pro fratribus* otvorila mnohé dvere v západnom cirkevnom svete. Ako si sám spomína, v čase, keď mu niektorí navrhovali, aby vstúpil k jezuitom, žartovne odpovedal: „Keby všetci jezuiti boli ako Šebo Labo a biskup Pavol Hnilica, tak sa okamžite k nim hlásim.“ (s. 43) Život a dielo pátra Laba poznal takpovediac z prvej ruky. Práve v jeho spoločnosti sa aj v rámci diela *Pro fratribus* dostával čoraz hlbšie do komunity slovenských katolíckych exulantov. Aj z tohto dôvodu sú spomienky na fungovanie diela, problematiku katolíckeho exilu a s tým spojené priateľstvo s pátrom Šebastiánom nesmierne dôležité pre pochopenie snáh o podporu prenasledovaných kresťanov vo Východnej Európe. V rámci diela bol páter Labo zodpovedný za jeho nemeckú sekciu a najmä vydávanie časopisu *Pro fratribus – Stimme der schweigenden Kirche*. Toto poverenie v sebe nieslo množstvo ciest po celej Európe, ktoré páter Šebastián realizoval nielen sám, ale často a najmä spolu s Jánom Košiarom a v mnohých prípadoch aj s biskupom Hnilicom.

Nielen v rámci publikácie je zaujímavou najmä cesta do Viedne, azda práve preto, že sa pri nej vybrali pozrieť si svoju rodnú vlasť. Bohužiaľ však len z druhej strany železnej opony, ktorá v tom čase rozdeľovala svet na dva znepriatelené tábory. Sám autor píše: „Na druhý deň sme sa vybrali pozrieť Bratislavu z druhej strany. Hranice boli pre nás zatvorené, stála tam vtedy železná opona a ostnaté drôty. Videli sme Devín, žiaľ, z druhej strany Moravy, z rakúskej. Tiež sme videli, ako ryby v Dunaji i v Morave si plávajú hore-dole, no ľudia bránia ľuďom v slobodnom pohybe... Našťastie je to už minulosť.“ (s. 44) Je potešiteľné, že tieto slová sú už len mementom doby, ktorá sa už – treba veriť – nebude opakovať. Bez práce ľudí ako Ján Košiar, Šebastián Labo či Pavol Hnilica by to však zaiste bolo oveľa zložitejšie. Je preto dôležité pripomínať si ich život a osobné svedectvo o postavení Cirkvi, ako aj Slovenska pred rokom 1989. Aj v tom je publikácia nesporným prínosom...

Bohužiaľ, otázka spomínanej voľnosti sa nás bezprostredne dotýka aj v prítomnosti. Aj keď dnes máme na Slovensku relatívnu voľnosť v praktizovaní náboženského života, sú aj v tomto smere signifikantné a pre mnohých azda aj bolestivé slová autora, v ktorých sa práve v tomto čase, ešte počas fungovania ateistického systému, zamyslel nad vyznávaním viery v slobodnom svete: „Pane Bože, koľko ešte necháš pri živote komunizmus a jeho klamstvá o spravodlivosti a dokonalej spoločnosti? Tam ťa z ľudských srdc od najútlejšieho detstva vyháňa propaganda a tu, na Západe, blahobyť. Kto je, Pane Bože, tvoj väčší nepriateľ?“ (s. 31) Bohužiaľ, jeho slová sa v dobe, kedy sa pomaly stávame súčasťou onoho „Západu“, stáva-

jú aj dnes čoraz naliehavejšie. Nielen v tomto prípade si však autor dovolil vysloviť filozofickú úvahu a treba priznať, že vo svojich záveroch sa zväčša nemýli. Aj na základe svojej povahy, v ktorej niet miesta pre politickú korektnosť a zbytočné snahy zapáčiť sa či splynúť s davom sú tak mnohé jeho postrehy aj dnes nanajvýš aktuálne.

Autor vo svojich spomienkach prevedie čitateľa nielen spoluprácou v rámci diela *Pro fratribus*, ale aj mnohými ďalšími zákutiami, a to nielen svojho života. Zoznámí ho s ďalšími osobnosťami našich národných dejín, ktoré v Ríme bojovali za krajšiu budúcnosť slovenského národa. Spomenúť všetkých na tomto mieste nie je zaiste možné, predsa len by bolo vhodné okrem už spomenutých vyzdvihnúť najmä osoby Františka Hrušovského či Gorazda Zvonického, ako aj mnohých ďalších... Práve posledný menovaný sa po príchode do Ríma stal pre mladého Jána nielen spovedníkom, ale aj priateľom a prvým učiteľom taliančiny. Na jeho počesť vydal pri príležitosti 75. výročia narodenia svoju prvú ním redigovanú publikáciu *Ked' mlčať nie je zlato*.⁴ Práve tu sa začala nevšedná redaktorsko–novinárska práca Jána Košiar, ktorá si taktiež zaslúži obdiv a uznanie. Postupne ju zdokonaľoval a postupom času vznikli viaceré hodnotné diela.⁵ Aj popri tom sa však neustále angažoval najmä na cirkevnom poli a v snahách slovenských exulantov o zlepšenie života katolíkov vo vtedy ešte spoločnom štáte s Čechmi. Ako skonštatoval Blažej Belák, tieto procesy „Košiar zobrazuje výrazným expresívnym štýlom, z vnútra udalostí a zaujato, a ilustruje ich cez svedectvá svojich spolupracovníkov a predchodcov publikujúcich na stranách *Slovenských hlasov z Ríma* alebo vo Vatikánskom rozhlase a edične pripravujúcich neuveriteľne bohatú knižnú produkciu pre domácu umlčanú Cirkev a tou istou cestou aj pre samizdat“⁶. Predsa len, popri všetkej redaktorskej práci bolo jeho prvoradou úlohou vyštudovať za kňaza, čo sa mu v roku 1987 aj podarilo. Ani jeho vysviacka však, podobne ako jeho celý život, nebola úplne všedná. Kňazskú vysviacku totiž prijal 21. júna 1987 priamo z rúk Jána Pavla II. Práve tento veľký muž svetových dejín 20. storočia, „lietajúci pútnik“,⁷ ako ho zvykol nazývať páter Šebastián, sa

⁴ ZVONICKÝ, Gorazd. *Ked' mlčať nie je zlato*. Rím: Unitas et pax, 1988

⁵ Ide napríklad o publikáciu KOŠIAR, Ján – LABO, Šebastián. *Vzácnny odkaz Benedikta XVI. Kronika posledných dní pontifikátu 11. – 28. februára 2013*. Bratislava: Post scriptum 2013 a ďalšie. Poslednou publikáciou je KOŠIAR, Ján. *Druhý vatikánsky koncil. Ostpolitik a komunizmus*. Bratislava: Lúč 2021

⁶ BELÁK, Blažej: Denník výnimočných udalostí, c. d.

⁷ LABO, Šebastián. *Lietajúci pútnik dvadsiateho storočia*. 8-zväzkové dielo. Bratislava – Trnava 1997 – 2007

stal pre mladého kňaza veľkou inšpiráciou ako svedok svojej doby a dôležitý hýbateľ verejného i spoločenského života... Nie je možné spomenúť všetky autorove exulantské aktivity. Všetky sú zaujímavé a dotvárajú mozaiku, ktorá nám pomôže bližšie pochopiť snahy slovenského katolíckeho exilu v 80. rokoch a v rámci nej osudy autora memoárov.

Nemenej zaujímavé spomienky a svedectvá však prináša autor aj v časti publikácie, v ktorej sa venuje udalostiam po svojom návrate do vlasti. Či už to je reflexia zápasu o slovenskú štátnosť po vzniku druhej Slovenskej republiky, pripomenutie si osobnosti prvého slovenského ponovembrového prezidenta Michala Kováča či reflexia osobnosti Vladimíra Mečiara, Ján Košiar si zachováva istú dávku spomínanej politickej nekorektnosti a snaží sa o verné zachytenie dobových historických udalostí a súvislostí, samozrejme, zo svojho uhla pohľadu. Nebojí sa pritom ani „provokatívnych“ hodnotení. Už jeho hodnotenie dnešnej Slovenskej republiky ako „druhej“ v poradí, poprípade názor na Jozefa Tisa, prezidenta tej prvej, v ktorom zostáva podobne ako páter Šebastián či mnohí ďalší predstavitelia Cirkvi konzistentný, môžu v radoch niektorých čitateľov vyvolať mierne pohoršenie. Vedomý si však svojej pravdy, podobne ako v ďalších prípadoch, podáva svoje videnie nehladiac na to, či sa jeho názor niekomu páči alebo nie. Jeho vybočenie zo zaužívaného schematizmu azda najlepšie charakterizoval technický riaditeľ vtedajšej STV Mikuláš Medzihradský, ktorý na jeho adresu doslovne povedal: „Košiar, to je kňaz... Ten sa aj Otčenáš ináč modlí: Chlieb náš každodenný daj nám hned!“ (s. 223)

Po návrate domov sa prvoradým kolbištom stále ešte mladého kňaza plného energie a entuziazmu stalo mediálne prostredie. Z pozície zástupcu šéfredaktora *Katolíckych novín*, ktorým sa stal v januári 1992, mohol sledovať a ovplyvňovať mnohé dôležité udalosti.⁸ Vo funkcii bol síce len tri roky, no, ako sám skonštatoval, boli to „veľmi zaujímavé tri roky. V mojom osobnom živote i živote slovenského národa. V tomto období bol totiž aj 17. júl 1992, keď SNR vyhlásila zvrchovanosť, aj 1. január 1993, keď sme sa dožili obnovenia slovenskej štátnosti a vznikla druhá Slovenská republika, aj 2. marec 1993, keď bol zvolený jej prvý prezident“ (s. 129). Treba len dodať, že ani Michal Kováč sa nepovažoval za prvého slovenského prezidenta, lež za nástupcu Jozefa Tisa, a pozitívne hodnotil život v prvej Slovenskej republike, ako ho autenticky poznal z obdobia svojho detstva.⁹ Aj autor recenzovanej publikácie doslova napísal, že „prvou slovenskou hlavou

⁸ Pozri ZAVARSKÝ, Jozef – KOŠIAR, Ján – CHOVAN, Juraj. *Katolícke noviny na úvratí. Príspevok k dejinám slovenského katolicizmu*. Bratislava: Post scriptum, 2021

⁹ KOVÁČ, Michal. *Pamäti*. Dunajská Lužná: MilaniuM, 2010, s. 14

bol Svätopluk a druhou bol prezident Slovenskej republiky 1939 – 1945 Dr. Jozef Tiso“ (s. 155). Hoc je tento názor medzi zopár jednotlivcami zaznávaný, ba dokonca ostrakizovaný, tak Michal Kováč, ako aj Ján Košiar mali v jeho interpretácii jasno. Opäť nám ukázal, že z cesty, na ktorej kráča, nie je ochotný ustúpiť, lebo vie, že má pravdu. A po vzore svojho priateľa pátra Šebastiána môže aj on nasledovať ono známe „Pravda nás oslobodí“.

Na Jána Košiaru si pritom vo svojich *Pamätiach* zaspomínal aj sám Michal Kováč, ktorý pri spomienkach na svoje požehnanie v Dóme sv. Martina v Bratislave doslova napísal: „Až pri písaní týchto pamätí som sa dozvedel, že iniciátorom tejto obnovenej tradície, ktorú založil prezident Tiso, bol kňaz Ján Košiar, ktorý prišiel na Slovensko po novembri 1989 z Ríma a priebeh celej slávnosti podrobne zaznamenal vo svojom časopise *Hlas* a odkaz Fatimy. Bol autorom textu požehnania pre prezidenta.“¹⁰ Požehnanie Michalovi Kováčovi udelil arcibiskup Sokol, ktorý tým, za výdatnej pomoci Jána Košiaru, obnovil tradíciu požehnaní slovenských prezidentov. V tomto kontexte úsmevne vyznieva požiadavka správcu fary a Dómu sv. Martina dp. Jozefa Minaroviča, ktorý od Jána Košiaru z príležitosti inaugurácie Michala Kováča žiadal o preplatenie nájomného vo výške 8-tisíc korún (s. 158). To je však už iný príbeh...

Samozrejme, z pozície zástupcu šéfredaktora *Katolíckych novín* sa Košiar primárne venoval najmä cirkevnej problematike. Jeho reflexie stretnutí s významnými cirkevnými osobnosťami sú aj v tomto ohľade zaujímavým spštením publikácie obohatením o mnohé dobové dokumenty, svedectvá či články. V knihe priniesol napríklad kázeň kardinála Ratzingera, prednesenú pri príležitosti jeho návštevy Slovenska na jar 1992, ktorú publikovali práve *Katolícke noviny*, ako aj článok o návšteve Fatimy s kardinálom Kormcom a ďalšie. Cennú hodnotu majú aj uverejnené články zápasu o slovenskú štátnosť, ktoré v roku 1992 zaplňali stránky nielen *Katolíckych novín*. V nich sa okrem cirkevných venoval aj mnohým národným témam ako napríklad vzniku vlastnej meny – slovenskej koruny, azda aj preto, že na mnohých bankovkách boli kresťanské motívy. Pre noviny tak urobil rozhovor s vtedajším viceguvernérom Národnej banky Slovenska Mariánom Tkáčom, ktorý celý prepísal aj do svojej publikácie. Podobne ako pri ďalších uvedených dokumentoch sa tak stáva jeho kniha nielen osobnou svedčnosťou, ale aj cenným mementom doby.

Dôležitými dobovými dokumentmi sú aj reflexie návštev prvého slovenského ponovembrového prezidenta, ale aj predsedu vlády Vladimíra Mečiara v Ríme. Práve jeho slová, ktoré vyslovil na pôde Slovenského

¹⁰ TAMTIEŽ, s. 90

ústavu sv. Cyrila a Metoda, sú dodnes aktuálne a aj vďaka Košiarovej knihe azda neupadnú do zabudnutia: „Ak však zoberieme človeku Boha, čím zostane? Ak odstránite jeho vieru, čím zostane? Bude ešte človekom? Preto všetky pokusy zobrať človeku Boha a nahradiť ho niečím iným sa skončili neúspechom. Slováci si udržali vieru aj preto, že milióny publikácií od vás išli rozdielnymi cestami na Slovensko.“ (s. 175) To sa však už schyľovalo k ukončeniu Košiarovho pôsobenia v *Katolíckych novinách*, ktoré je samo osebe zaujímavým svedectvom o pohnutom období 90. rokov minulého storočia. Ján Košiar v ňom videl, ako sám napísal, „intrigy KDĽ“ (s. 193). Aj preto je jeho odvolanie a s tým súvisiaci „konflikt“ s biskupom Dubovským zaujímavým postrehom k vtedajším snahám predstaviteľov Kresťanskodemokratického hnutia o ovládnutie „všetkej katolíckej tlače“ (s. 203).

Napriek tomu, že po krátkom čase musel z novín odísť, nezostal dlho mimo mediálny priestor a už krátko po svojom „odídení“ začal pracovať pre Slovenskú televíziu. V tomto čase sa totiž pripravovala druhá návšteva Svätého Otca na Slovensku a STV sa prostredníctvom a na odporúčenie jeho známych nakontaktovala práve na Jána Košiara, aby im túto významnú udalosť pomohol mediálne pokryť. K 1. máju 1996 tak v televízii pracoval už na trvalý pracovný pomer. Ani pri hodnotení tejto „epochy“ však nezostal dlhý svojej povahe a bez politickej korektnosti opisuje svoje pôsobenie v STV za čias toľko odsudzovaného „mečiarizmu“, počas ktorého sa mu, podľa vlastných slov, podarilo dostať na obrazovku televízie veľa vecí z cirkevného života, „najmä do Televíznych novín, potom prenosy z Ríma a z ciest Svätého Otca...“ (s. 220) Samotný neprajníkmí nazvaný mečiarizmus azda aj z tohto dôvodu hodnotil trpezlivo a bez zbytočného ideologického zaťaženia, ale z pozície aktéra udalostí, iniciátora množstva akcií a hodnotných relácií, ktoré by bez onoho „mečiarizmu“ nemuseli byť možné. „Moja práca v STV bola v období najtvrdšieho tzv. mečiarizmu. Píšem tzv., lebo ja – a určite nie som sám – veru neviem, čo sa za tým termínom vlastne skrýva. Pre mňa je Vladimír Mečiar obnoviteľ slovenskej štátnosti, či sa to niekomu páči alebo nie. A už v obnovenej Slovenskej republike bola to jeho strana, ktorá presadila zákon o reštitúcii majetku Cirkvi. Pre mňa je dôležité toto. A videl som ho plakať v Dóme sv. Martina 1. januára 1993.“ (s. 220) Bohužiaľ, po zmene vlády v roku 1998 a nástupe Mikuláša Dzurindu sa tento sľubne sa rozvíjajúci trend pozastavil a s ním prišlo aj nové obdobie, ktoré nehľadalo na odbornosť či zásluhy jednotlivcov, ale pokúšalo sa o absolútne ovládnutie moci, nevnímajúc televíziu, ktorá bola dôležitým médiom na ovládanie nás.

Ján Košiar sa tak stal priamym svedkom udalostí, ktoré sa zapísali nielen do dejín žurnalistiky. Nepohodlní redaktori spojení so „starým režimom“ boli sústredení v tomto čase na 28. poschodí televízie, ako sám napísal, „v podmienkach podobných koncentračnému táboru“ (s. 222). Miestnosť, kde boli internovaní na najvyššom poschodí známej výškovej budovy v Mlynskej doline, totiž nemala klimatizáciu a bola nevetraná a studená. Ján Košiar síce zhodou okolností, napriek tomu, že podpísal vyhlásenie novinárov pre členov kongresu USA, nebol „internovaný“ na 28. poschodí, predsa len sa ho reorganizácia nemilo dotkla. Chceli ho dokonca presunúť do športovej redakcie, čo však bolo, samozrejme, nerealizovateľné.

„Noví ľudia“, dokonca aj v náboženskom vysielaní, však žiadali jeho povolanie do diecézy u samotného biskupa Tondru. V takomto prostredí je zložitá pracovať, a preto začiatkom roka 1999 miesto redaktora televízie opustil. Síce v ňom zotrval len niekoľko rokov, predsa len jeho práca, ako aj udalosti, ktorých sa stal svedkom a účastníkom, sú nesmierne zaujímavé a spomenutím v predkladanej publikácii sú pre dejiny nesporne obohatením najmä reflexiou osobného pohľadu priameho účastníka. K takým patrí napríklad aj jeho práca vo Vatikánskom rozhlase, kde pracoval do roku 2005, ale aj jeho hodnotenia pontifikátov Jána Pavla II. a Benedikta XVI., ktoré podáva v závere knihy a pomáha nám priblížiť nielen život a dielo týchto veľkých synov Cirkvi, ale „z prvej ruky“ aj, v prípade Jána Pavla II., ich návštevy na Slovensku. Samozrejme, neobchádza ani svoje pôsobenie v diplomatických službách v Bielorusku, doktorát z mariológie či edičnú a vedeckú prácu, v rámci ktorej dosiahol taktiež nie bezvýznamné úspechy.

Pre nás, ktorí sme mali tú česť zúčastniť sa ním slúžených svätých omší, však Ján Košiar zostáva v prvom rade kňazom, ktorého kázne dokázali priamť k zamysleniu, a v neposlednom rade aj priateľom. Zostáva len poďakovať mu za všetko, čo vykonal, a verím, že aj vykoná pre slovenský národ a jeho krajšiu budúcnosť. Dôkazom Košiarovej činorodej práce je nepochybne aj recenzovaná kniha, ktorá sa, verím, stane súčasťou každej knižnice priateľov hodnotnej literatúry.

Peter Sokolovič

KRONIKA

K STOROČNICI HISTORIKA PETRA RATKOŠA

V predchádzajúcom roku uplynulo sto rokov od narodenia významného slovenského historika Doc. PhDr. Petra Ratkoša, DrSc. Hoci na Historickom ústave SAV pracoval tridsaťpäť rokov a podieľal sa na budovaní modernej slovenskej historiografie, jeho niekdajšie materské pracovisko akosi pozabudlo pripomenúť si aspoň krátkym medailónom sté výročie jeho narodenia.

Peter Ratkoš uzrel svetlo sveta 22. júla 1921 vo Východnej, v chudobnej roľníckej rodine. Krásy podtatranskej prírody si však v detských rokoch nemohol veľmi užívať. Keď mal sotva dva roky, zomrel mu otec a spolu so staršou sestrou Zuzanou vyrastal ako polosirota. Starosť o rodinu, prípravnú o živiteľa, padla na plecia matky. Dnes si už sotva vieme predstaviť, koľko energie musela vynaložiť chudobná vdova, aby v neľahkých sociálnych pomeroch, aké na slovenskom vidieku panovali za medzivojnového Československa, uživila a zaopatřila dve maloleté deti. Rodina bez otca v neúrodnom hornoliptovskom kraji zakúsila nedostatok i biedu, čo však formovalo Ratkošov charakter. Bol húževnatý, často i tvrdý, prísny k sebe aj k iným. V snahe zbaviť matku existenčných ťažkostí často navštevoval prehistorickú lokalitu v blízkosti rodiska, nazývanú Hrádok a opradenú povestami o zakopanom zlate a striebre. Poklad síce nenašiel, no v duši malého šuhaja sa prebudil záujem o históriu.

Prvé triedy gymnázia absolvoval v Liptovskom Svätom Mikuláši, šiesty ročník v Ružomberku a stredoškolské štúdiá ukončil v Kláštore pod Znievom, kde v júni 1941 maturoval. Duch a tradície tunajšieho vyššieho katolíckeho gymnázia nepochybne ovplyvnili mladého študenta. Jeho dlhoročným riaditeľom bol historik a tvorca prvej syntézy slovenských dejín František Hrušovský. Navyše stredná škola dôsledne užívala názov slovenské katolícke gymnázium, čo nebolo po vôli československým úradom. Snažili sa ho finančne zruinovať a dokonca v júni 1920 Ministerstvo školstva a národnej osvety zakázalo na gymnáziu vyučovať. Len peňažné zbierky a priaznivé rozhodnutie súdu umožnili jeho ďalšiu existenciu. Po niekoľkých rokoch úrady vzali gymnáziu na milosť, hoci študenti boli naďalej vychovávaní v katolíckom a slovenskom duchu. Petrovi Ratkošovi bola v poslednom maturitnom ročníku poskytnutá podpora 500 Sk zo základiny Dr. Krčméryho. V tomto ročníku mal Ratkoš rečnícke cvičenie na tému „Maďari“.¹

Po ukončení stredoškolských štúdií si na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave zapísal históriu a slavistiku. Nadaného študenta s hlbokým záujmom o dejiny, obdareného pevnou vôľou, vytrvalosťou a schopnosťou systematicky pracovať poveril profesor Daniel Rapant funkciou pomocnej vedeckej sily pri Historickom seminári Filozofickej fakulty. Podľa pamätníka tých čias ho dôverne oslovoval „Peterko“ (liptovská zdobnenina mena Peter), čo od rigidného profesora môžeme považovať za prejav osobnej náklonnosti. Už ako univerzitný študent uverejňoval v periodikách recenzie historickej i národopisnej literatúry. Po ukončení vysokoškolského štúdia, v komplikovaných podmienkach končiacej sa vojny, zostal na Slovenskej univerzite ako asistent.

V júni roku 1946 absolvoval druhú štátnu skúšku z dejepisu a zo slovenčiny a zakrátko ho promovali za doktora filozofie (PhDr.) na základe dizertačnej práce o hornoliptovskom baníctve do konca 16. storočia. V marci roku 1948 dostal pozvanie od francúzskeho kultúrneho zastupiteľstva na výmenný pobyt do Francúzska², ale Povereníctvo školstva a národnej osvety mu po ôsmich mesiacoch oznámilo, že nikam nepôjde. V roku 1949 odišiel na študijný pobyt do Budapešti, kde sa natoľko zdokonalil v maďarskom jazyku, že až do roku 1957 pôsobil aj ako vedúci Výskumného pracoviska spoločenských vied ČSAV v Budapešti. V hlavnom meste Maďarska zažil aj pohnuté októbrové udalosti roku 1956.

¹ XVII. Výročná zpráva rím.-katolíckeho patronátneho slovenského gymnázia v Kláštore pod Znievom, šk. rok 1940/41

² Osobná pozostalosť Petra Ratkoša

Po odstránení profesora Rapanta z univerzity roku 1950, vtedy ešte slovenskej, bol z politických dôvodov nútený opustiť univerzitu aj Peter Ratkoš. Stal sa vedeckým pracovníkom Historického ústavu Slovenskej akadémie vied a umení, kde nepretržite pracoval až do odchodu do dôchodku.

V Historickom ústave SAV sa vypracoval na jedného z najvýznamnejších a najproduktívnejších historikov starších slovenských dejín. Už roku 1959 získal hodnosť kandidáta vied (CSc.), keď obhájil prácu *Povstanie baníkov na Slovensku 1525 – 1526*. Po jej prepracovaní a doplnení roku 1965 predložil prácu ako habilitačný spis a bol menovaný za docenta pre staršie všeobecné dejiny stredoveku. Po splnení náročných kritérií získal roku 1968 titul doktora historických vied (DrSc.).

Peter Ratkoš mal široký odborný záber. Ťažiskom jeho odbornej činnosti boli staršie dejiny, ku ktorým inklinoval už ako študent. Prácu s prameňmi mu umožňovali veľmi dobré jazykové znalosti latinčiny, nemčiny i maďarčiny, ako aj paleografická príprava. Hlavným predmetom prvej etapy Ratkošovho vedeckého bádania sa stali dejiny Veľkej Moravy a prvé storočia doby, keď sa Slovensko stalo súčasťou uhorského štátu. K týmto ťažiskovým témam sa neustále vracal, prehľboval poznatky o výsledky svojich nových výskumov, ktoré publikoval vo viacerých štúdiách a knižných monografiách.

Veľkej Moravy, najmä misijnej činnosti solúnskych bratov, sa týkala už prvá Ratkošova monografia *Sv. Cyril a Metod. Počiatky kresťanstva u Slovákov*, ktorá vyšla, keď mal len 26 rokov. Neskôr autor neušiel oficiálnej kritike vedenia Historického ústavu SAV, že práca nesie pečať jeho pozitivistického školenia a chýba jej materialistický svetonázor. V súvislosti s jeho ďalšími výskumami veľkomoravského obdobia publikoval niekoľko zaujímavých štúdií, v ktorých riešil otázku hraníc Veľkej Moravy, jej etnického charakteru a v šiestom ročníku Historického časopisu vyšla jeho najrozsiahlejšia syntetická štúdia *Veľkomoravské obdobie v slovenských dejinách*. Nasledovali početné príspevky a štúdie venované okrem iného aj kristianizačnej misii solúnskych bratov, slovanskej liturgii a pápežskej politike v druhej polovici 9. storočia.

Dôverná znalosť tohto obdobia mu umožnila vydať v roku 1964 *Pramene k dejinám Veľkej Moravy* a druhé doplnené vydanie tejto úspešnej publikácie nasledovalo roku 1968. Neskôr obohatila knižný trh ďalšia Ratkošova monografia *Veľkomoravské legendy a povesti*, ktorej vydanie v čase normalizácie nebolo vôbec jednoduché (vyšla v nakladateľstve Tatran mimo schválený edičný plán). So skúmaním veľkomoravskej problematiky boli úzko spojené aj kritické štúdie a príspevky o prame-

ňoch tohto obdobia, ako sú práce publikované v sedemdesiatych a začiatkom osemdesiatych rokov *Kompletnosť veľkomoravských deperdit* a *Vznik hlaholiky vo svetle nových pramenných edícií*. Ratkošova precízna i rozsiahla analýza pramennej hodnoty *Anonymovej kroniky* publikovaná na sedemdesiatich stranách Historického časopisu (1984)³ mala ohlas i v zahraničí, rovnako ako aj jeho ďalšie práce. V tejto súvislosti treba spomenúť v nemeckom jazyku vydanú štúdiu *Historické pramene a takzvaná avarsko-maďarská kontinuita*.⁴ Aj ona rezonovala v zahraničí, keďže vedecky podvracala v maďarskej spoločnosti umelo udržiavaný mýtus o avarskej kontinuite starých Maďarov.

Pre modernú slovenskú historiografiu sú mimoriadne prínosné Ratkošove štúdie venované začleňovaniu Slovenska do uhorského štátu a počiatkom feudalizmu. K tejto problematike zorganizoval roku 1963 samostatnú vedeckú konferenciu, z ktorej zostavil aj osobitný zborník.⁵ Týmto otázkam sa venoval už oveľa skôr. V roku 1954 uverejnil v Historickom časopise štúdiu *Počiatky feudalizmu na Slovensku*. Novú interpretáciu začleňovania Slovenska nastolil v štúdiu *Podmanenie Slovenska Maďarmi*. S výskumom tohto obdobia súviseli aj otázky kontinuity slovenského osídlenia od veľkomoravských čias do prvých storočí existencie uhorského štátu.⁶ V tejto súvislosti zameral svoju pozornosť aj na vznik a počiatky stredovekých miest a výsledky svojich výskumov publikoval v dvoch cenných štúdiách.⁷ O Ratkošovej zaujatosti zmienenou tematikou a jeho húževnatosti svedčí aj štúdia *Vzťahy naddunajských Slovanov a starých Maďarov v rokoch 881 – 1018*, ktorú pripravoval v čase, keď mal značné zdravotné problémy. Štúdia vyšla už posmrtné v poslednom čísle Historického časopisu roku 1987.

Ďalší okruh vedeckého výskumu Petra Ratkoša tvorila problematika dejín baníctva a baníckeho povstania na Slovensku v rokoch 1525 – 1526. Dejinám baníctva vo svojom rodnom kraji sa venoval už vo svojej prvej rozsiahlejšej štúdiu *Počiatky hornoliptovského baníctva do konca 16. stor.*⁸ Baníctvu a banskému právu sa venoval vo svojej druhej monografii, ktorá vyšla

³ *Historický časopis*, 31, 1984

⁴ Historische Quellen und die sogenannte awarische-magyarische Kontinuität. In *Študijné zvesti AÚ SAV*, 16, 1969

⁵ *O počiatkoch slovenských dejín*. Zborník materiálov z konferencie o počiatkoch feudalizmu na Slovensku. Bratislava 1965

⁶ Kontinuita slovenského osídlenia v 9. – 11. stor. In *Slovenská archivistika*, 27, 1984

⁷ Vznik mesta a hradu Kežmarok. In *Československý časopis historický*, 13, 1965; Vznik a začiatky banských miest na Slovensku. In *Historické štúdie*, 19, 1974

⁸ *Historický zborník MS*, 5, 1947

roku 1951⁹, ako aj v rade príspevkov publikovaných v Historickom zborníku SAV, v Československom časopise historickom a v nemecko-rakúskom vedeckom zborníku venovanom obchodným aktivitám v stredovýchodnej Európe na prelome stredoveku a novoveku.¹⁰ Jednou z najvýznamnejších publikácií Petra Ratkoša je monografia *Povstanie baníkov na Slovensku roku 1525 – 1526* (1963). Pred vydaním knihy uverejnil niekoľko prípravných štúdií¹¹ a vydal rozsiahlu zbierku prameňov.¹²

Svoj vedecko-výskumný záujem zameriaval Peter Ratkoš aj na hospodárske a sociálne postavenie poddanského obyvateľstva. V zahraničí publikoval celkový prehľad o postavení poddanského obyvateľstva v období včasného i neskorého feudalizmu a o zápasoch slovenských roľníkov v 16. – 18. storočí.¹³ V tejto súvislosti možno považovať za prínosnú aj jeho štúdiu o ohlase Dóžovho povstania na Slovensku,¹⁴ ktorá neskôr vyšla aj v Budapešti v maďarskom konferenčnom zborníku. V súvislosti s prirodzeným záujmom o minulosť Slovenska na prahu novoveku venoval pozornosť politickým, kultúrnym a duchovným dejinám tohto obdobia. Tu treba spomenúť štúdie *Slovensko za osmanskej expanzie v rokoch 1526 – 1532*¹⁵ a *Počiatky novokrstenectva na Slovensku*¹⁶. Bol jedným z mála slovenských historikov, ktorý štúdiami rozšíril poznatky o objaviteľských cestách na začiatku novoveku.¹⁷

Široké znalosti umožnili Ratkošovi podieľať sa na tvorbe základných syntéz slovenských dejín, ktoré až do konca päťdesiatych rokov museli byť súčasťou tzv. československých dejín. V rámci prvého dielu *Přehledu česko-slovenských dějin* (Praha 1958) spracoval kapitoly o slovenských dejinách v 10. – 12. stor. a v 15. – 16. stor. Tieto obdobia podrobnejšie rozpracoval aj

⁹ *Príspevok k dejinám baníctva a banského práva na Slovensku*. Bratislava 1951

¹⁰ Die Kupferwesen in der Slowakei von der Entstehung der Thurzo-Fuggerischen Handelsgesellschaft. In *Das Außenhandel Ostmitteleuropas 1450 – 1560*. Köln – Wien 1971

¹¹ Predohra baníckeho povstania v našich banských mestách. In *Historický časopis*, 1, 1953; Banícke povstanie v rokoch 1525 – 1526 a reformačná ideológia na Slovensku. In *Československý časopis historický*, 2, 1954

¹² *Dokumenty k dejinám baníckeho povstania 1525 – 1526*. Bratislava 1957

¹³ Charakter „pervogo“ i „vtorogo“ krepostničestva v istorii Slovakii. In *Karpato-dunajskije zemli v srednie veka*, Kišinev 1975; Die slowakischen Bauer in Klassenkampf 1526 – 1785. In *Der Bauer in Klassenkampf*, Berlin 1975

¹⁴ Ohlas uhorskej roľníckej vojny na území Slovenska. In *Nové obzory*, 17, 1975

¹⁵ *Historický časopis*, 15, 1967

¹⁶ *Historický časopis*, 5, 1957

¹⁷ Eine neue Quelle zur zweiten Indienfahrt Vasco da Gamas. In *Historica*, 9, 1964. Codex Bratislaviensis a jeho správy o objavení Ameriky. In *Historický časopis*, 24, 1976

v *Dejinách Slovenska* I. (Bratislava 1961). Jeho texty nájdeme aj v 1. zväzku akademickej syntézy *Dejín Slovenska* (Bratislava 1987). Tu už s podlomeným zdravím spracoval historický vývoj Slovenska v 9. – 12. stor. Významná bola však aj jeho spoluúčasť na tvorbe iných základných diel, akým bola šesťdielna *Encyklopédia Slovenska*.

Prácam Petra Ratkoša z oblasti regionálnych dejín sa na tomto mieste môžeme venovať len okrajovo. Treba spomenúť najmä jeho rozsiahlu štúdiu *Toponymia Liptova do konca 13. stor.*, ktorá patrí k jeho prvým vedeckým prácam tohto druhu. Publikoval ju roku 1947 v Jazykovednom zborníku a potvrdzuje rovnako ako mnohé ďalšie práce jeho vedeckú erudíciu a lingvisticko-etymologické schopnosti. Ako autor nosných a veľmi precízne spracovaných kapitol obohatil tvorbu z oblasti regionálnych dejín monografiou *Dejiny Žiaru nad Hronom*, ako aj knihou o svojej rodnej obce *Východná*.

Osobitne treba pripomenúť účasť Petra Ratkoša na tvorbe učebníc, pramenných príručiek (tzv. chrestomatií) a historických atlasov pre stredné a vysoké školy. Bol spoluautorom stredoškolskej učebnice *Dejiny Československa*, viacerých pramenných edícií ako *Naše národní minulost v dokumentech* I. (Praha 1954), *Naše dejiny v prameňoch* (Bratislava 1971) a *Z prameňov našich dejín* (Bratislava 1974). Vypracoval mapové podklady pre najvýznamnejšie dielo historickej kartografie *Atlas československých dejín* (Praha 1965). Bohatá bola aj Ratkošova vedecko-popularizačná činnosť v rôznych časopisoch a novinách. Do populárno-vedných periodík a časopisov *Pamiatky a múzeá*, *Vlastivedný časopis*, *Príroda a spoločnosť*, *Naša veda*, *Slovensko*, *Nové slovo*, *Kultúrny život*, *Večerník* a iných napísal desiatky príspevkov. K zvyšovaniu vzdelanostnej úrovne študentov histórie a archívnictva prispieval externou pedagogickou činnosťou na Filozofickej i Pedagogickej fakulte univerzity výberovými prednáškami zo starších slovenských dejín, z hospodárskych dejín a historickej geografie.

V roku 1965 profesor Dr. Gotthold Rhode z Mainzu pozval Petra Ratkoša na študijný pobyt do Nemeckej spolkovej republiky (NSR) financovaný Humboldtovou nadáciou. Vedenie Historického ústavu SAV s povolením vycestovania otáľalo a najprv si nechalo preveriť jeho jazykové znalosti prostredníctvom agenta ŠtB s krycím menom Neruda, ktorý pracoval v Jazykovednom ústave SAV ako germanista. Ten v rámci preverovania jazykových znalostí Doc. Ratkoša podal v januári 1966 správu na ŠtB o výsledku svojej návštevy u Petra Ratkoša a o jeho názoroch. Veľmi zaujímavo znie v správe citovanie Ratkoša agentom Nerudom: „My mladší sa nebojíme, my nechceme politické rozpory, politiku prenechávame poli-

tikom, veda nepotrebuje politiku.“¹⁸ Počas študijného pobytu v Nemecku, od mája 1966, sa Ratkoš veľmi zaujímal o miestne archívne záznamy o vývoji baníctva na Slovensku. Absolvoval niekoľko prednášok v NSR a eminentne sa snažil o návštevu Fuggerovského rodinného archívu v Augsburgu. Nebolo mu to však umožnené.

Po návrate zo súkromného študijného pobytu bol vo februári 1968 vypočúvaný na ŠtB ohľadom svojho pobytu v Nemecku. Na konci záznamu z výsluchu je uvedené, že P. Ratkoš dal najavo, že v budúcnosti nie je ochotný z vlastnej iniciatívy podávať akékoľvek informácie. Zápis z výsluchu sa končí konštatovaním, že ŠtB nebude s Ratkošom počítať na jeho aktívne využívanie.¹⁹

V polovici šesťdesiatych rokov minulého storočia nastalo isté politické uvoľnenie, a tak sa aj slovenskí vedci dostali na študijné pobyty do kapitalistických krajín. Napríklad historik Ľudovít Haraksim bol v USA. Chemik Jozef Tomko bol tiež v USA, na prednáškovom študijnom pobyte (1966/1967) na Farmaceutickej fakulte Ohio, State University Columbus.²⁰ Tu sa stretol zo svojím spolužiakom, emigrantom, historikom, profesorom z reálneho gymnázia v Liptovskom Mikuláši, ktorý prejavil záujem o študijný pobyt na Slovensku. Profesor Tomko po návrate kontaktoval Petra Ratkoša, ktorý bol krátkodobo tiež ich spolužiakom (všetci narodení v roku 1921) a začal vybavovať tento pobyt aj so študijnou témou cez Historický ústav SAV. K tomu však nedošlo, lebo mesiac pred príchodom profesora z USA vpadli do Československa vojská Varšavskej zmluvy. Možno aj toto bol dôvod prečo po politických čistkách v komunistickej strane vedenie Historického ústavu SAV podniklo proti nestraníkovi P. Ratkošovi niekoľko krokov, aby obmedzili jeho činnosť. Začiatkom normalizácie, v roku 1970, bol postupne odvolávaný z viacerých funkcií: z vedeckého kolégia histórie SAV, z členstva v redakčnej rade *Historického časopisu*, z redakčnej rady časopisu *Slovenská archeológia*, ako aj z členstva vo vedeckej archívnej rade. Ďalej pracoval v Historickom ústave SAV, ale bez ohľadu na jeho odbornú erudíciu i produkciu, ho vedenie Historického ústavu SAV „donútilo“ v roku 1970 podať žiadosť²¹ na uzatváranie termínovanej pracovnej zmluvy na štyri roky. To len potvrdzuje, pod akým tlakom v tomto období pracoval na Historickom ústave. V neistote ho ve-

¹⁸ Archív Ústavu pamäti národa (ÚPN), zložka Ratkoš

¹⁹ TAMTIEŽ

²⁰ Prof. Ing. Dr. Jozef Tomko, DrSc., významný chemik, vedec, pedagóg, Michal Uher, Darina Heřmanová, Bratislava 2008, Slovenská chemická spoločnosť

²¹ Osobná pozostalosť Petra Ratkoša

denie HÚ SAV udržiavalo až do odchodu do dôchodku. To však neovplyvnilo jeho zaujatosť slovenskými dejinami, naopak, ešte zintenzívnil vedecký výskum a publikačnú činnosť.

Peter Ratkoš bol podporovateľom archeologických výskumov na Slovensku. Už v päťdesiatych rokoch inicioval niektoré výskumy a povzbudzoval aj prof. Štefanovičovú pri výskume na Bratislavskom hrade. O výsledkoch výskumnej činnosti neskôr vyšla publikácia kolektívu autorov, na ktorej významne participoval aj Peter Ratkoš. V nasledujúcom období sledoval mnohé archeologické výskumy na Slovensku, hlavne na Devíne, kde očakával rozsiahle nálezy z Veľkomoravského obdobia. S Ratkošovým príspevím sa uskutočnil presun Archeologického ústavu z Martina do Nitry, za čo sa mu vedenie mesta odvdáčilo označením malej ulice jeho menom.

V rámci vedeckej výchovy Peter Ratkoš vyškolil viacerých interných i externých aspirantov Historického ústavu SAV, ktorí sa významnou mierou podieľali na ďalšom rozvoji slovenskej historiografie. Bol nekompromisným posudzovateľom kandidátskych prác. Bývalý, dnes už, žiaľ, zosnulý, pracovník Historického ústavu Július Sopko s uznaním hodnotil jeho oponentskú činnosť v oblasti kodikológie. Na kvalitnú oponentúru sa pripravoval niekoľko mesiacov a odskočil si aj do Budapešti, kde si overoval niektoré autorove údaje. Vedecká diskusia a polemika na pôde Historického ústavu SAV trvala s obednou prestávkou celý deň. Pri povrchných posudkoch a bleskových obhajobách, akých sme v súčasnosti svedkami, to znie ako rozprávka.

Rozsiahla bola aj Ratkošova vedecko-organizačná činnosť, a to nielen v oblasti historickej vedy, ale aj v oblasti archívnictva, ochrany pamiatok a múzejníctva. Na Historickom ústave SAV dlhé roky pôsobil ako vedúci oddelenia feudalizmu, bol tajomníkom Slovenskej historickej spoloč-

nosti a pracoval aj v medzinárodných historických komisiách (československo-poľskej a československo-juhoslovanskej). Ako popredný slovenský historik reprezentoval slovenskú historickú vedu aj v zahraničí, na medzinárodných konferenciách a sympóziách. Istú dobu zastával funkciu predsedu komisie pre historickú archeológiu a pôsobil ako člen Slovenskej vedeckej archívnej rady, kde výdatne pomáhal pri budovaní slovenského archívnictva.

Aktívne sa podieľal na práci v rôznych odborných komisiách, redakčných a edičných radách aj ako vedecký redaktor, alebo recenzent početných knižných publikácií. Vykonával rozsiahlu expertíznu a posudkovú činnosť pre rôzne inštitúcie a organizácie. Jeho povestné recenzie i polemiky boli často kritické. Prispievali k prehĺbeniu poznania a doriešili viaceré, recenzovaným dielom len naznačené, historické problémy. Svedectvom o Ratkošovom záujme zachovať čo najviac artefaktov o baníctve na Slovensku bolo iniciovanie založenia Banského múzea v Banskej Štiavnici s celoslovenskou pôsobnosťou (od roku 1967 Slovenské banské múzeum). S podporou kolegov Vlachoviča a Tibenského sa mu podarilo presvedčiť Milana Rybeckého z povereníctva SNR o potrebe vytvorenia takejto ustanovizne.²²

Takmer zabudnutý zostal Ratkošov osobný podiel na záchrane nášho kultúrneho dedičstva. Táto činnosť sa začala už počas spomínaného študijného pobytu v Budapešti aj tým, že inicioval vytváranie mikrofilmovej dokumentácie z archívov v Budapešti pre potreby Historického ústavu SAV, ako aj zabezpečovanie finančných prostriedkov na dokumentačnú činnosť. Stovky archívnych dokumentov i vzácných starých kníh, povalujúcich sa začiatkom päťdesiatych rokov po povalách konfiškovaných meštianskych domov a v pivniciach poštátnených kaštieľov, zachránil a dodal do archívov a knižníc. Mnohokrát upozorňoval príslušné štátne orgány na zubom času i ľudskou činnosťou ohrozené hmotné pamiatky. Písal, argumentoval, naliehal i hrozil. Vďaka jeho húževnatosti a vytrvalosti sa ich podarilo uchovať. Podieľal sa aj na záchrane viacerých rodových archívov: Benický – Rakovo, Pongrác – Krasňany, Pálfi – Červený kameň, Zai – Uhrovec, Medňanský, Fould – Springerovo panstvo v Bučanoch a ďalších. Významnou mierou sa podieľal aj na záchrane archívnych fondov magistrátu mesta Kežmarok, mestečka Boca, kapitúlskeho archívu a knižnice v Bratislave, Strany Slovenskej národnej jednoty v Maďarsku (1939 – 1944) atď.²³

²² NOVÁK, Ján. Banskoštiavnické Reminiscencie. In Štiavnické noviny, 27, 11. 8. 2016, č. 27

²³ KARTOUS, Peter. Peter Ratkoš 65-ročný. In Slovenská archivistika, 1986

Výbor Historického odboru Matice slovenskej udelil Petrovi Ratkošovi ako jedinému slovenskému historikovi posmrtné Cenu Daniela Rapanta a takto aspoň symbolicky ocenil jeho neodškriepiteľné zásluhy na rozvoji slovenskej historiografie.

Peter Ratkoš zanechal rozsiahle historické dielo, z ktorého je možné aj dnes čerpať a naň nadväzovať. Nezanechal po sebe žiadnu biografriu, ktorá by nám poskytla bližší pohľad na jeho profesijný a súkromný život. Po smrti sa o ňom začali rozširovať tendenčné a vyslovene nepravdivé informácie a tento stav trvá dodnes. Vyhlásili ho za skalopevného marxistického historika a údajného tvorca marxistickej historickej vedy na Slovensku. Jeho rozsiahle priekopnícke dielo sa zväčša ignoruje. Niektorí autori zoberajúci sa historiografiou opakujú tieto neoverené a nepotvrdené fakty. Pravdou však je, že súčasnými domácimi, ako aj zahraničnými historikmi je často citovaným autorom. Patrím ku generácii historikov, ktorá prišla do osobného styku s Petrom Ratkošom, a nielen ja, ale i viacerí moji rovesníci obdivovali jeho hlboké znalosti histórie a príbuzných vedných disciplín, rozhľad, schopnosti synteticky myslieť, iskru a intuíciu. Mal horúce slovenské srdce a nás mladších, ešte nerozhľadených, upozorňoval na krivdy, ktoré sa nášmu národu diali a dejú. Voči začínajúcim kolegom bol ústretový, najmä keď u nich vybadal záujem a snahu po poznaní. Nezištne pomohol, poradil, usmernil a povzbudil. Kritizoval povrchnosť, pohodlnosť, schematizmus v myslení, lajdáctvo, čo mu mnohí nedokázali zabudnúť ani po smrti. A práve v týchto súvislostiach treba vnímať to, že ho niektorí „kolegovia“ účelovo pasovali za hlavného marxistu medzi slovenskými historikmi. Marxistickým historikom aspoň formálne musel byť každý, kto do roku 1989 pracoval na Historickom ústave SAV. Daň socialistickému režimu splácal aj Peter Ratkoš, ale žiadnym autentickým marxistom nebol. Uznával historický materializmus ako hybnú silu spoločenského vývoja, aj triedne rozvrstvenie a vykorisťovanie, čo síce s marxistickým chápaním dejín súvisí, ale tieto tézy v súčasnosti akceptujú aj nemarxistickí historici. Docent Peter Ratkoš bol hlboko veriacim kresťanom a úprimným slovenským rodolubom. Jeho rozsiahle historické dielo je dodnes platné a jeho prínos pre slovenskú historiografiu je nesporný. Peter Ratkoš bol erudovaným, medzinárodne uznávaným slovenským historikom, akých je dnes, žiaľ, stále väčší nedostatok.

Ivan Mrva

Dokument

List pracovníka Vědecké pobočky Československé akademie věd v Budapešti, Karola Štollmanna, z 19. novembra 1956, adresovaný jej vedúcemu Petrovi Ratkošovi o budapeštianskych udalostiach a škodách, ktoré pobočka utrpela.²⁴

Milý Peter!

Budapešť 19. 11. 1956

Konečne Ťa môžem informovať, v akom stave sa nachádza naša Pobočka. Dochádzať z tak ďaleka, ako ja bývam, bolo životu krajne nebezpečné, ale ja som na číhajúcu smrť nedbal a mal som na zreteli iba moju povinnosť ako administrátor našej Pobočky. Pokiaľ si pamätám, bolo to 30. X., keď si mi telefonoval, že odchádzaš domov a aby som mal veci Pobočky na starosti. Ja som sa hneď na druhý deň 31. X. vybral cez Rybársku baštu do Hradu. Nechceli ma Národní gardisti pustiť do budovy Uri út 64 [Panská ulica, kde sídli Historický ústav Maďarskej akademie vied], lebo tam bola práve strelba a pred tretím domom od nás stálo auto kardinála Mindszenziho medzi dvoma pancierákmi, napriek tomu som za pomoci starej upratovačky Very vnikol do našej úradovne zistiť, či je všetko v poriadku. Nevieť, kto tam nechal veci v neporiadku a aj písací stroj nechal nezakrytý, no všetko som uviedol do patričného poriadku, stroj zakryl a tak som zase v nepríjemnom hvizde guľiek z ručníc touže cestou zostúpil z hradu k Reťazovému mostu a tak domov. To sa vie, že tramvajová a akákoľvek iná doprava od 23. X. dodnes v Budapešti neexistuje. Veľká časť mesta leží v rumoch, menovite hlavné tepny: Nagykor út a Rákoczi út a mnohé iné cesty a ulice ani nehovoriac o Üllői út, kde zúrili najťažšie boje. Dom, v ktorom bývam, dostal od tankov 6 zásahov, piate poschodie hneď vedľa nás dva, len zázraku ďakovať, že som aj so ženou ostal na živu. Štyri dni a noci sme strávili v pivnici, v drevárni, nedalo sa hnuť, smrť kosila. Vysoké paláce s nemlúvniatkami, rodiacimi matkami, deťmi, ženami, mužskými sa zrútili v hromady trosiek, ako zemetrasenie dunelo a zunelo okolo nás, všetky i tie najmenšie námestíčka v Budapešti sú provizórnymi hrobitovmi a počet hrobov sa stále množí, lebo ranené obyvateľstvo zostáva bez lekárskej pomoci. Škoda, že si odišiel, lebo si sa tým zbavil takých zážitkov, ktoré by bývali pre Teba, človeka s citom, večne vzácnymi a pamätnými. Lebo len tí

²⁴ Peter Ratkoš opustil Budapešť uprostred bojov, 30. októbra 1956, štyri dni pred zásahom sovietskych vojsk, ktoré krvavo potlačili maďarskú revolúciu.

vedia, čo sa tu všetko udialo, čo boli od samého začiatku udalostí dodnes svedkami všetkého diania. Veľké veci sa tu stali a sú ešte na postupe. Najväčšia obava je tá, že keď tie tisíce mŕtvov zo zrútených činziakov Budapešti neuvolnia, nepochovajú, vzduch sa zamorí a obíde celú krajinu i okolie tá najstrašnejšia pohroma. Zatiaľ o takýchto pokusoch ani chýru, ani slychu, každý žije iba sebe, pije, kľaje, kde-tu kradne, kde-tu sa modlí, no hovorím Ti, je to nešťastné pokolenie, ktoré sa už po tretíkrát muselo dožiť takých hrúz zo zlovôle pekelného satana. Naša maličká slovenská cirkev na Kerepešskej ceste sa ešte viac scvrkla, včera nás už bolo na Bohoslužbách vzadu v poradnej sieni cirkvi iba desať: jeden mužský a 9 ženičiek, lebo aj ten blok dostal zásahy z tankov a odľahle bývajúcí evanjelici boja sa do nebezpečím ohrozených častí, kde sa nachodí aj naša cirkev. Ale k veci, ktorá viac zaujme! 11. XI. tou strmou cestou nad Režazovým mostom oprobaval som pozrieť sa do našej pobočky. Bola to odvážna vychádzka, ale že ovládam všetky reči, ktoré sú dnes potrebné, nemám nikdy pocit strachu a hoci som bol široko-ďaleko iba sám civilom na Hrade, dostal som sa na miesto samé, no, žiaľno, bez výsledku, lebo obyvateľstvo sa v strachu všetko zavrelo do svojich domovov a ani na Úri ú.[t]. 54, ani u Kováčovej mi napriek cenganiu a búchaniu nik neotvoril bránu. Ani do OL [Országos levéltár, krajinský archív] som nemohol vnísať, lebo bo zavretý a vo veľmi žalostnom stave. Peter, ani pomýšľania na to, že by sa tam mohlo v dohľadnej dobe pracovať, fotografovať! Brána Bécsi kapu spolovice rozbúraná. Okolo nej padlo vraj 150 povstalcov, od Ostrom utca som videl veľa tankových zásahov v budove OL. Až dnes, 19. XI., že bolo aj vládou prísne nariadené započatie práce vo všetkých rezortoch, otvorili sa brány aj u Pobočky. Obraz, ktorý sa mi otvoril, nebol ten najutešenejší, ale mohol byť aj horší. Tvoja izba dostala od Vármezö delový zásah pod oblokom pri diváne. Diera je asi polmetrová. V obidvoch miestnostiach chýbajú všetky obloky, prach hrubo leží všade. Horko-ťažko podarilo sa mi primäť Kováčovú, aby prišla upratovať. Tu ešte chcem pripomenúť, že po zásahu, na druhý deň, Kováčová vzala do ochrany rádio-prístroj, malý písací stroj, čajník atď. (do svojho bytu), kým veľký písací stroj človek od LOK-u dal na bezpečné miesto. Vysúkal som si sám rukávy a hoci Péterfy povedal, že čo najskôr prídu murári zariadiť [zamurovať] tú dieru, všetko, čo bolo na policiach, knihy, zošity, papiere, dal som do Matulovho²⁵ písacieho stola a do skrine a len lexikóny zostali na svojom mieste, lebo ich nieto kde dať. Ináč Tvoj stôl je tak nedotknutý, ako si ho nechal, môj tiež nik neotvoril. Kartotéka v skri-

²⁵ Vladimír Matula (1928 – 2011) – vedecký pracovník Historického ústavu SAV. V rokoch 1955 – 1958 riaditeľ Slovenského národného múzea v Martine

ni je v poriadku a tak až na tú dieru v Tvojej izbe a rozbité obloky všetko je v poriadku. Keby sme zostali hore na druhom štoku, kde kraľuje Nagymihály, boli by sme obišli ešte horšie, totiž zase Tvoja bývalá izba dostala asi 3 metre širokú dieru pod strechou a prirodzene od rozletenia toľkého muriva porúchali sa aj predmety zariadenia. Ešte prízemie: po dobytí Hradu Rusi dali domovníčkou otvoriť aj našu Pobočku, poobzerajúc sa vrah a vidiac na stenách Lenina a preberajúc sa v ruských knihách, čo máme, spokojne odišli. Potom prišla na moje dožiadanie Kováčová s handrami a dali sme sa do utierania zariadenia a uložil som jej, že každý deň musí upratovať od prachu všetko, či sa úraduje, či nie. Keď ja viem dôjsť z tak ďaleka, ona z dosahu ruky tým viac má sa pričiniť o záujmy Pobočky. Čo do stavu OL vyhládal som Ilu [Bálint Ila, maďarský historik] a fotografistov, toto oddelenie má málo strát, dá sa vrah ďalej fotografovať, ale archív vrah utrpel hrozitánske škody, až na stredoveký materiál, ktorý zostal celý, a na novoveký do meruôsmeho, ktorý je poškodený. Nič vrah nezostalo a spolu so súdnicovým materiálom, vrah všetko z doby absolutizmu až po rok 1918, stalo sa potravou plameňov, ktoré nebolo možno hasiť. Z veľkej študovne nezostalo nič – zmizla! Ako je na II. a III. štoku (vieš, ja rád hovorím tak po bystricky, „ako mi zobák nariastol“) neviem, len Ila Bálint sa vyslovil veľmi pesimisticky o všetkom, čo je okolo. Tak Peter, čo som videl na vlastné oči a čo mi druhí povedali, uviedol som tu bez obalov a bez okrášľovania a poviem Ti aj to, že ako som sa statočne a svedomito staral o inventár Pobočky a jej záujmy Tvoje a Vaše ad Personam, tak sa o ne budem starať i naďalej a dúfam, že nastane čas, že sa vrátiš, alebo niekto druhý z Vás príde pokračovať v peknej kultúrnej práci za usporiadaných a obaľoľne priaznivých pomerov. Na Teba vždy budem myslieť rád, lebo si bol ku mne dobrý a čo si aj niekedy prchký, ale vcelku veľmi dobrého srdcového založenia. Pozdravujem Tvoju manželku a priateľov od Vás, s ktorými som spolupracoval, a prosím Ťa o podobne dlhý list.

So srdečným pozdravom Karol Štolmann

P. S. Pošta je na Hrade od vypuknutia nepokojov zatvorená a pražiadne poštové zásielky do Pobočky neprišli. Preto ak mi chceš písať, adresuj na byt József körút 31.

(Z osobnej z pozostalosti Petra Ratkoša)

Doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc.
Historický odbor MS, Bratislava
Email: ivan.mrva1954@gmail.com

Výberová bibliografia

(Z osobnej pozostalosti doc. Petra Ratkoša spracoval Peter Ratkoš, ml.)

Štúdie, state, články

Ratkoš Peter	Toponymia Liptova do konca 13. stor.	Jazykový zborník I – II	1946, 1947	s. 200 – 219
-	Literatúra o slovenskom národnom odboji	Historický zborník	1947	s. 124 – 125
-	Svätý Cyril a Metod, Štúdia o počiatku kresťanstva na Slovensku	Čas	1947	č. 202/s. 4
-	Svätý Cyril a Metod, Štúdia o počiatku kresťanstva na Slovensku	Katolícke noviny	1947	č. 30
-	Svätý Cyril a Metod, Štúdia o počiatku kresťanstva na Slovensku	Slovenské pohľady	1947	s. 564 – 565
-	Svätý Cyril a Metod, Počiatky kresťanstva u Slovákov	Bratislava	1947	s. 83
-	Slovensko v dobe predhistorickej	Národná obroda	1947	č. 73/s. 8
-	Počiatky hornoliptovského baníctva do konca XVI. storočia	Historický zborník	1947	s. 295 – 350

	Hranice Liptova a Spiša po stránke cirkevno-správnej	Historický zborník	1947	s. 66 – 68
	Výsadné a chotárske listiny Kráľovskej Boce	Historický zborník	1947	s. 408 – 453
-	Doplňok k líptovskému diplomatáru	Historický zborník	1947	s. 87 – 99
-	K otázke sídla panonsko-moravského metropolitu	Verbum	1947/48	s. 342 – 345
-	Maďarské archívy a história Slovenska	Kultúrny život	1949	č. 23/s. 4
-	Usporiadanie vecí v archívniectve	Kultúrny život	1949	č. 3/s. 3
-	Aventín a Veľká Morava	Z Bratislavských knižníc	1950	s. 86 – 91
-	Banskobystrické mediarske podniky za Bocskayovho povstania	Historický zborník	1950	s. 60 – 64
-	Jiskra a bratrci na Slovensku	Slovensko	1951	s. 239 – 245
-	Kedy bol založený Kláštor pod Znievom	Slovensko	1951	s. 299 – 303
-	Revolučné tradície slovenského baníctva	Nové slovo	1951	s. 831 – 834
-	Počiatky nevoľníctva u nás	Slovensko 15	1951	č. 3/s. 50 – 55 (vp)
-	Sociálne pomery na Boci v XVIII. a zač. XIX. stor.	Historický zborník	1951	s. 77 – 96

K storočnici historika Petra Ratkoša

-	Príspevok k dejinám práva baníctva na Slovensku	Bratislava, SAV	1951	s. 174
-	Stará banícka dedina Štós	Katolícke noviny	1951	č. 10/s. 7
-	Zo slávnej tradície našich baníkov	Príroda a spoločnosť	1, 1952	s. 385 – 387
-	Na okraj 100. výročia baníckeho štrajku v Štiavnici	Nové Slovo	9, 1952	s. 133 – 134
Kol. autorov	Dejiny ČSR. Učebný text pre 11. ročník		1952	s. 53 – 58, 87 – 88, 95 – 97, 101 – 107, 126 – 133
-	Husitské revolučné hnutie a Slovensko	Historický časopis (HČ)	1953	s. 26 – 41
-	Predohra baníckeho povstania v našich banských mestách v rokoch 1525/1526	HČ	1, 1953	s. 353 – 405
-	Československé dejiny. These, red. J. Macek	Praha	1954	
-	Reformačná ideológia a banícke povstanie 1525 – 1526	ČsČH 2	1954	s. 400 – 416
-	Počiatky feudalizmu na Slovensku / K problematike ranného feudalizmu v našich krajinách/	HČ	2, 1954	s. 252 – 276

Kol. autorov	Naše národní minulost v dokumentech. Chrestomatie k dejinám Československa		1954	s. 401 – 555, s. 561 – 563
Holotík Ľ., Ratkoš P.	Dejiny Slovenska/ Tézy/ Ľ. Antolík a Ratkoš P., Bratislava SAV 1955, kap. I., II., V – VII		1955	
Holotík Ľudovít	Slovenské dejiny. Tézy, red. Ľ. Holotík Bratislava 1955		1955	
-	Počiatky slovenských politických dejín v období upevnenia feudálnych vzťahov		1955	
Ratkoš Peter	Banskobystrické baníctvo za feudalizmu. Banská Bystrica	Zborník prác k 700. výročiu založenia mesta Martin	1955	s. 29 – 45
-	Upevnenie feudálnych vzťahov na Slovensku	Ľudové čítanie	1955	č. 9/s. 199 – 200
-	K otázke etnického charakteru Veľkej Moravy	O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov	1956	s. 24 – 37
-			1956	s. 338 – 339

-	Gospodarcze, polityczne i naukowe związky polsko-slovackie. Slowacja a revolucja wegierska 1848/49 r.	Kwartalnik historyczny 64	1957	s. 136 – 138
-	Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525 – 1526) Bratislava SAV		1957	s. 560
-	Počiatky novokrstenectva na Slovensku	HČ	1957	s. 185 – 203
-	Zpráva o činnosti výskumného pracoviska ČSAV v Budapešti	HČ	1957	s. 291 – 292
-	Z dejín feudálneho panstva Makovica, (Osídlenie a architektúra koncom 15. stor.)	Pamiatky a múzeá	6, 1957	č. 4/s. 2 – 3 obálka
	Problematika protihabsburských stavovských povstání v 17. a zač. 18. stor.	Naša veda	4, 1957	č. 8 – 9/s. 370 – 373
	Zatemnená vysvetlivka pojmu „Rusnák“	Kultúrny život	12, 1957	č. 21/s. 6
	Poznámky historika k ochrane pamiatok a prestavbe miest	Naša veda	4, 1957	č. 3/s. 129 – 130

Matula Vladimír, Ratkoš Peter	Bratislavský hrad – kultúrny majetok nášho ľudu (O reštaurátorských prácach)	Pravda	20. 7. 1957	
	Bratislavský hrad ako výskumný objekt	Kultúrny život	12, 1957	č. 9/s. 10
	Husitské revolučné hnutie a Slovensko	Mezinárodní ohlas husitství, Praha	1958	s. 27 – 51
	K husitskej piesni na Slovensku	HČ	6, 1958	s. 540 – 545
	Veľkomoravské obdobie v slovenských dejínach	HČ	6, 1958	s. 3 – 31
	Hrad Čabrad' na konci stredoveku	Pamiatky a múzeá	7, 1958	s. 95 – 96
	Die Anfänge des Widertäufertums.	Aus 500 Jahren der tschechslow. Geschichte. Berlin 1958	1958	
	Významné vodné dielo stredovekej Kremnice	Dějiny a současnost	1, 1959	s. 4 – 5
	Hospodárenie v kremnickej (banskej a mincovskej) komore r.1514/ Machinácie Thurzovsko- Fuggerovskej spoločnosti	ČsČH	7, 1959	s. 427 – 436

K storočnici historika Petra Ratkoša

	Ein kommentiertes ungarisches Formelbuch aus der Mitte des XIV. Jahrhunderts/ Erhaltung, Entstehung, Bedeutung/	Historica	1, 1959	s. 123 – 134
Golán Karol, Kropilák Miroslav, Ratkoš Peter	Dejepis (ČSR do 1848) Bratislava		1959	s. 219
	Vedecko-výskumná publikačná činnosť slovenských pracovník	Zprávy čs. hist. společnosti	2, 1959	č. 2/s. 46 – 52
	Výskum na Bratislavskom hrade (O historicko-archeologickom výskume)	Pravda 1959	5. 9. 1959	s. 2
	Slovenská historiografia a archívniectvo	Zprávy čs. hist. společnosti	2, 1959	s. 41 – 43
	Slovenská historická veda a Slovenská historická spoločnosť	Zprávy čs. hist. společnosti	1, 1959	s. 6 – 32
Ratkoš Peter a kol.	Dejiny bratislavského hradného panstva a hradu		1960	s. 7 – 46

	Problémy slovenskej medievalistiky/ Tézy/	ČsČH	8, 1960	s. 104 – 106
	K otázke emfyteuzy na Slovensku	HČ	8, 1961	s. 119 – 123
	K metóde datovania dvoch z najstarších zachovaných stavieb v Maďarsku	ČsČH	8, 1960	s. 173 – 175
	Ako vzniklo súkromné vlastníctvo na Slovensku	Príroda a spoločnosť	9, 1960	č. 3/s. 38
	Počtové knihy zemianskeho banského súdu na Boci (1588 – 1602)	Zo slovenskej historickej lexikológie, Bratislava	1961	s. 9 – 100
	Problematika obdobia druhého nevoľníctva	Úlohy historickej vedy v období soc. Výstavby, Bratislava	1961	I. zväzok
	O vývine feudálnej renty na Slovensku	HČ	1961	s. 361 – 377
	Die Problematik des Humanismus und der Renaissance in der Slowakei	Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa Bd. II. Berlin	1962	s. 270 – 278
	Z dejín kultúrneho jazyka Slovákov	HČ	1962	s. 293 – 295

K storočnici historika Petra Ratkoša

Polišenský Jozef, Ratkoš Peter	Nové pramene k dejinám objavných ciest	HČ	1962	s. 563 – 568
Ratkoš Peter	Z dejín kremnickej mincovne koncom 15. a začiatkom 16.stor.	Kremnická štátna mincovňa, Bratislava	1962	s. 181 – 194
	K diskusi o vznikaní národností na našom území	HČ	11, 1963	s. 268 – 277
	Po stopách dávnych vzdelancov	Svet socializmu	13, 1963	č. 27/s. 19
	K problematike Veľkej Moravy	Kultúrny život 18	1963	č. 43/s. 10
	Die Entwertung der ungarischen Kleinmüntze in Jahre 1521 und ihre Folgen in der Slowakei bis 1926	Studia Historica Slovaca	1, 1963	s. 30 – 62
	Veľká Morava a činnosť Konštantína a Metoda	Veľká Morava a naša doba, Bratislava	1963	s. 12 – 32
	Povstanie baníkov na Slovensku, 1525 – 1526, Bratislava		1964	s. 340
	Pramene k dejinám Veľkej Moravy	Bratislava SAV	1964	s. 459
	Vznik a osídlenie makovického panstva do začiatku 17.stor.	Príspevky k dejinám východného Slovenska, Bratislava	1964	s. 39 – 54

	Katoporafii B. Bystrice v čase baníckeho povstania (v. r. 1525 – 1526)	Historické štúdie	9, 1964	s. 103 – 120
Polišenský Josef, Ratkoš Peter	Eine neue Quelle zur zweiten Indienfahrt Vasco de Gama	Historica	1964	s. 53 – 67
	Vznik povesti o Ľubietovských martýroch, FiF. Univerzity Komenského	Historica	1964	s. 199 – 211
	O osídlení čičvanského panstva koncom 15. storočia	Nové obzory	6, 1964	s. 109 – 112
	Podmanenie Slovenska Maďarmi	O počiatkoch slovenských dejín Zb., Bratislava	1965 1965	s. 141 – 176 s. 291 – 293
	Problematika ranného feudalizmu	O počiatkoch feudalizmu zb., Bratislava	1965	s. 7 – 18
	Atlas československých dejín	USGK Praha	1965	
	La conquete de la Slovaquie par les Magyars	Studia Historica Slovaca	3, 1965	s. 7 – 57
	Problematika raného feudalizmu	O počiatkoch slovenských dejín, Bratislava	1965	s. 3 – 19
	Osídlenie a hospodársky vývoj Horehronia do začiatku 18.stor.	Národopisný zborník 13	1965	s. 135 – 171

	Vznik mesta a hradu Kežmarok	ČsČH	1965	s. 570 – 577
	Predpoklady vzniku Thurzovsko-Fuggerovskej spoločnosti r. 1495	Čs ČH	1966	s. 758 – 765
	Z minulosti Bratislavského hradu	Večerník		s. 4
	Nový pohľad na vznik a funkciu Prayovho kódexu	Slovenská archivistika 1966	1966	č.1/s. 98 – 120
	A Pray-kodex keletkezése és funkciója	Szazadok	1968	s. 941 – 964
Ratkoš Peter	Die grossmährische Überlieferung	Panorama der Slowakei 1966	1966	č. 10/s. 10 – 11
	Dedičské právo v turčiansko-liptovských privilégiách 13. stor.	Historické štúdie 11,	1966	s. 79 – 90
	Neriešiteľný problém?/ Výsledky historicko-archeologického výskumu na Bratislavskom hrade	Kultúrny život 21	1966	č. 11/s. 6
	Memoáre habsburského žoldniera Hauffeho	Historica	1966	s. 141 – 158

	Über die Interpretation der Vita Methodii	Byzantinoslavica 28	1967	s. 118 – 123
	Devín v minulosti a dnes	Večerník	3. 6. 67	s. 3
	Vzťah Jána zo Sredny a Juraja Schönberga k univerzite Istropolitana	Humanizmus a renesancia na Slovensku, Bratislava	1967	s. 66 – 87
	Slovensko za osmanskej expanzie po Moháči	Svet vedy 14	1967	č. 2/s. 89 – 94
	Z dejín mestečka / Hybe/	Hybe včera a dnes, Banská Bystrica	1967	s. 1 – 49
	Konštantín a Metod v slovenskej kultúre	Kultúrny život	1967	č. 27/s. 12
	Slovensko za osmanskej expanzie v r.1526 – 1532 (prvé osmanské výpravy na Slovensko)	HČ	1967	s. 219 – 234
	O „metóde“ O. R. Halagu v článku Veľkomoravské kostoly a poddaní	Vlastivedný časopis	1967	č. 1/s. 44 – 45
	Svedectvo národnej kontinuity/ Písomnosti o jazyku na Slovensku v 16. až 18.stor.	Kultúrny život	1967	č. 28/s. 1

K storočnici historika Petra Ratkoša

	Pôvod svätoštepanskej koruny	Príroda a spoločnosť	1967	č. 5/s. 6 – 9
	Pramene k dejinám Veľkej Moravy 2. opr. vydanie, Bratislava		1968	s. 529
	Z najstarších dejín mesta	Liptovský Mikuláš, Monografický zborník Banská Bystrica	1968	s. 39 – 59
	Ešte raz o dedičskom práve turčiansko-liptovských populov	HČ	1968	s. 439 – 445
	Zo slovensko-juhoslovenskej problematiky	Československo a Južoslávia, Bratislava 1968	1968	s. 17 – 30
	Die Slowakei während der osmanischen Expansion der Jahre 1526 – 1532	Actes III, Sofia 1969	1969	s. 737 – 752
Ratkoš Peter, Stanislav Ivan	O vzťahu k minulosti (Rozhovor o ochrane pamiatok v Bratislave)	Večerník 1968	29. 6. 68	s. 7
	Organizácia katolíckej cirkvi na Slovensku a Vatikán	Nové Slovo 10	1968	č. 13/s. 12
	Začlenenie Slovenska do uhorského štátu	Svet vedy 15	1968	s. 598 – 602

	Slováci v stredosloven. banských mestách v dobe predmoháčskej	Svet vedy 15	1968	s.732 – 738
	Postavenie slovenskej národnosti v stredovekom Uhorsku	Slováci a ich národný vývoj, Bratislava	1969	s. 7 – 40
	Problematika Veľkej Moravy	Matičné čítanie	1969	č. 14/s. 3 a 9
	Veľká postava slovenských dejín /1100 rokov od smrti Konštantína- Cyrila/	Práca	13. 2. 1969	s. 5
	Osobnosť Konštantína- Cyrila a jej význam	Krásy Slovenska 46	1969	s. 201 – 203
	Konštantín- Cyril zakladateľ slovienskeho učilišťa na Veľkej Morave	SIP	1969	č. 7/s. 3 – 9
	Zasadanie poľsko- československej historickej komisie v Poznani/22. – 24. 10. 1969/	HČ 18	1970	s. 334
Ratkoš Peter	Pravek, prvotnospoločná spoločnosť Feudálne zriadenie	Dejiny Československa, učebnica 1. vydanie, Bratislava	1970	s. 7 – 121

K storočnici historika Petra Ratkoša

	Cesta k moháčskej katastrofe/ Slovensko a Slováci v zrkadle dejín 14	Príroda a spoločnosť 19	1970	č. 8/s. 40 – 45
	Ešte k diskusii s O. R. Halagom	HČ	1970	s. 453 – 455
	Problematika termínu „Kríza neskorého stredoveku“	HČ	1970	s. 618 – 621
Ratkoš Peter	„Civitas Dowina“ – slovenský Devín	HČ	1970	s. 337 – 347
	Naše dejiny v prameňoch	kol. autorov, 1.vydanie, Bratislava	1971	s. 11 – 144 (Ratkoš P.)
	Das Kupferwessen in der Sloakei von der Entstehung der Thurzo-Fuggerschen Handelgesellschaft	Der Außenhandel Ostmitteleuropas 1450 – 1650, Köln-Wien	1971	s. 584 – 599
	Die Problematik des Terminus „Krise des Spätmittelalters“	Mediaevalia Bohemica	1971	s. 245 – 250
	O služobných miestnych názvoch v Dunajskej kotline /Na okraj práce: G. Heckenast, A fejedelmi /királyi/ szolgálnépek a korai Árpádkorban. Budapest 1970	HČ	1971	s. 385 – 396

	Kristianizácia Veľkej Moravy pred misiou Cyrila a Metoda	HČ	1971	s. 71 – 83
Ratkoš Peter, Butvin Jozef, Kropilák Miroslav	Csehszlovákia történelem 2. rész.		1972	s. 69
	Zo starších dejín obce	Východná 1269 – 1969, Martin	1972	s. 60 – 127
	Otázky vývoja slovenskej národnosti do začiatku 17. stor.	HČ	1972	s. 19 – 64
	Prehľadné dejiny obcí zátopovej oblasti do konca 17. storočia	Liptov, 2	1972	s. 83 – 93
	Vývin feudálnej renty na Slovensku v 16. – 18. storočí	Historické štúdie	1972	s. 9 – 26
	Die Christianisierung von Grossmähren vor der Mission der Saloniker Brüder	Studia Historica Slovaca	1972	s. 30 – 46
	A szlovák nemzetiség fejlődése a 11. – 13. században	Nemzetiség a feudalizmus korában, Budapest	1972	s. 102 – 119
	Slovanskí učitelia/1100. výročie príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu	Pravda	12. 7. 1973	s. 5

K storočnici historika Petra Ratkoša

	Poznámka P. Ratkoša / Odpoveď prof. D. Rapantovi/	HČ	1973	s. 158
	Úvaha o mocnosti nových objavov na interpretáciu vo Veľkomoravských pamiatkach	V. Morava a feudálna spoločnosť v 3. – 13. stor. /IV. mikulovské sympózium Mikulov	1973	s. 16 – 26
	Zasadala poľsko- československá komisia vo Varšave	HČ	1973	s. 155
	Šieste zasadanie juhslovansko- československej historickej komisie v Ľubl'ane (24. – 27. 10. 1972)	HČ	1973	s. 493 – 494
	Triedne zápasy v rozvinutom feudalizme (Feudálne rozbroje v Uhorsku v 15. stor.)	Nové Slovo	1973	č. 32/s. 9
	Ohlas uhorskej roľníckej vojny roku 1514 na území Slovenska	Nové obzory	1975	s. 125 – 134
	Charakter „pervogo“ i „vtorogo“ krepostničestva v istorii Slovákii	Karpato-Dunajskije zemli v srednija veka, Kišinev	1975	s. 20 – 32

	Borba slovakogo naselenija svobodnych korolevskich gorodov za nacionalnije ravnopravije	Sovetskoje slavjanovedenije	1975	č. 4/s. 42 – 52
	Začiatky kláštora a mestečka Hronský Beňadik	Pamiatky a príroda	1975	č. 3/s. 3 – 4
	Der slowakische Bauer im Klassenkampf von 1526 – 1785	Der Bauer in Klassenkampf, Berlin	1975	s. 429 – 447
	Vznik a počiatky banských miest na Slovensku	Historické štúdie	1974	s. 33 – 58
	Die slawische liturgische Sprache im Lichte der papstlichen Politik in den Jahren 869 – 880	Studia Historica Slovaca	1974	s. 185 – 204
	O pečati solného župníka Alberta v poľskej Bochne./Osudy východného Zamaguria na prelome 13. a 14. storočia	HČ	1976	s. 411 – 414
	Idea ľudového štátu v nemeckej roľníckej vojne	Nové Slovo	1976	č. 2/s. 11
	Roľnícka vojna – prvá revolúcia v Nemecku/ K 450.výročiu	Nové Slovo	1976	č. 1/s. 11

K storočnici historika Petra Ratkoša

	Keresztény hittéris a Nagymorva Birodalomban Cirill és Metod missziója előtt.	Világtörténet tájékoztató a külföldi történeti irodalomból	1976	č. 26/s. 16 – 31
	Prvé ozbrojené vystúpenie robotníctva (K 450. výročiu povstania baníkov na Strednom Slovensku)	Nové Slovo 18	1976	č. 23/s. 16
	Nové materiály k dejinám Bratislavského hradu	Zborník SNM	1976	s. 263 – 273
	O hospodárskom a sociálnom vývoji Slovenska v 9. – 13.storočí. (Na okraj práce M. Kučeru: Slovensko po páde Veľkej Moravy)	HČ	1976	s. 571 – 597
Ratkoš Peter, Polišíenský Josef	Codex Bratislavenis a jeho správy o objavení Ameriky	HČ	1976	s. 397 – 407
	Die Problematik des Dózsaaufstandes in der Slowakei.	Aus der Geschichte der ostmitteleuropäischen Bauernbewegungen in 16. – 17. Jahrhundert, Budapest	1977	s. 137 – 145
	Legendy a povesti. Zost. prel. štúdiu a pozn. Peter Ratkoš	Tatran	1977	s. 172

	Kyjevské hlaholské listy/ Pamiatka staroslovienskeho písomníctva Kyjevské listy	Smena na nedeľu	12, 1977	č. 49/s. 4
	Z X. zasadnutia Československo-Juhoslovanskej historickej komisie v Belehrade (10. – 15. X. 1976)	HČ	1977	s. 486 – 487
Ratkoš Peter, Ferko Vladimír	Koruna zvaná svätoštefanská (Rozhovor o slov.-maď. vzťahoch od najstarších čias podnes o osude uhorskej kráľovskej koruny)	Smena na nedeľu	12, 1977	č. 43/s. 6 – 7
	Z problematiky historickej terminológie (Poznámky k terminológii pripravovaného prekladu práce F. Engelsa Der deutsche Bauernkrieg a iných historických diel)	Nové Slovo	1977	č. 39/s. 14
	Triedne boje baníkov v období rozvinutého feudalizmu	Zborník Slovenského banského múzea	8, 1977	s. 161 – 170

	Maginova Apologia Slovákov a Belove rukopisy o Trenčianskej stolici	HČ	1977	s. 419 – 430
	O protiosmanskej verejnej mienke pred vznikom budínskeho vilájetu/Zdroje a vývinové tendencie	Osmanská moc v Střední a Jihovýchodní Evropě v 16. – 17. století, Praha	1977	s. 287 – 309
	Vznik kultu Ondreja-Svorada a Benedikta vo svetle zagrebských pamiatok	Historijski zbornik/Šidakov zbornik 29 – 30, Zagreb	1976 – 1977	s. 77 – 78
	On the Anti-Ottoman Public Opinion before the Rise of the Vilayet of Buda.	Ottoman Rule in Middle Europe and Balkan in the 16th and 17th Centuries. Papers presented at the 9th Joint Conference of the Czechoslovak-Yugoslav Historical Committee. Praha	1978	s. 232 – 251
	Z dejín mesta a osád Žiaru nad Hronom za včasného feudalizmu	Dejiny Žiaru nad Hronom, Martin	1978	s. 18 – 40
Ratkoš Peter	Az őszi Nitráról és környékéről szóló tanulmányhoz/ k článku P. Nagy-Püspökiho/	Irodalmi Szemle 21	1978	s. 559 – 568

	Zasadnutie o rozpade Rakúsko-Uhorska	HČ	1978	s. 488 – 490
Ratkoš Peter, Dodek E.st., Kartous Peter	Revolučné premeny obce Svätý kríž nad Hronom na socialistické mesto Žiar nad Hronom	Dejiny Žiaru nad Hronom, Martin	1978	s. 205 – 303
	Mestečko za feudálnych rozbrojov a v začiatkoch osmanskej expanzie	Dejiny Žiaru nad Hronom, Martin	1978	s. 41 – 61
Ratkoš Peter, Dodek E.st.	Zo svojrázu a zvykov	Dejiny Žiaru nad Hronom, Martin	1979	s. 303 – 316
	Komentár k štúdiu „Gens nostra“	Slovenská archivistika	1979	s. 96 – 102
	Privilégium Spišských Vlách z roku 1243 a turnianske prédium	Slovenská archivistika	1979	s. 73 – 86
	Mesto Smolník v stredoveku	Zborník Slovenského banského múzea	1979	s. 77 – 84
	Meď na mestskej vážnici v Smolníku v r. 1410 – 1439	Zborník Slovenského banského múzea	1979	s. 85 – 92
	K hodnoteniu triednych aspektov v baníckom povstaní na Slovensku v rokoch 1525 – 1526	Zborník Slovenského banského múzea	1979	s. 9 – 23

	Pôvod zakladateľa Uhorskej bibliotéky v Halle	Kniha „76“ 3	1979	s. 140 – 141
	Sources of Moravia Magnas History	Studia Historica Slovaca	1984	s. 13 – 28
	Rozvoj valašského ovčiarstva a jeho prírodné podmienky	Nové obzory	1984	s. 129 – 146
	Deperditné listy Hadriána II. slovanským kniežatám z roku 869 – 870	Slovenská archivistika	1984	s. 75 – 95
	Cenný prírastok k prameňom o Veľkej Morave. List grófa Aribu kráľovi Arnulfovi z roku 891	Slovenská archivistika	1976	s. 177 – 179
	Neznámy úvod Dernschwammovho memoriálu	Slovenská archivistika	1981	s. 97 – 106
	Inštitúcia dedičného richtárstva a emancipácia meštianstva	Slovenská archivistika	1981	s. 7 – 32
	Poznámky historika k problematike stredovekej diplomatiky	Slovenská archivistika	1982	s. 115 – 128
	Vznik hlaholiky vo svete nových pramenných edícií	HČ	1982	s. 451 – 454

	Problematika kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska	Historické štúdie	1980	s. 181 – 224
	Občina, obec, pospolnosť?	Slovenská reč	1980	č. 1/s. 44 – 47
	Boli sme Slovákmi alebo len Slovanmi? Z dejín slovenskej národnosti vo vrcholnom stredoveku	Svet vedy	1980	s. 449 – 453
Ratkoš Peter	K problému topografickej identifikácie v regestoch listín	Slovenská archivistika	1980	s. 209 – 210
	Anonymove Gesta Hungarorum a ich pramenná hodnota	HČ	1983	s. 825 – 870
	Vývojový aspekt v administratívnej terminológii/ Hradská, komitátna, stoličná, župná správa/	Slovenská archivistika	1983	s. 105 – 117
Ratkoš Peter	O úrovni edície mestských výsadných listín	HČ	1987	s. 602 – 610
Ratkoš Peter	Vzťahy naddunajských Slovanov a starých Maďarov v rokoch 881 – 1018	HČ	1987	s. 801 – 818

Recenzie

Sochán Pavol	Vojak v mentalite slovenského ľudu	Národopisný zborník	1943	s. 57 – 60
Bokes František	Slovenský životný priestor v minulosti a dnes	Gardista	1943	č. 147/148
Sabol Štefan	Prešov v minulosti a dnes. Bratislava	Historický zborník	1943	s. 192
Schier Bruno	Die Hirtenspiele des Karpathenraumes .	Zeitschrift für Volkskunde Gardista	1943 1944	č. 136 s. 61 – 62
Markovič Karol,	Dejiny Šurian do r. 1868. Nové Zámky	Historický zborník	2, 1944	s. 51 – 52
Vašica Josef	Slovanská liturgie nově osvětlená Kyjevskými listy	Slovo a slovesnosť	1940	
Vašica Josef	Slovanská liturgie nově osvětlená Kyjevskými listy	Historický zborník MS	3, 1945	s. 336 – 337
Halag Ondrej R.	Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci	Historický zborník MS	5, 1947	s. 514 – 526
Chaloupecký Václav	Valaši na Slovensku	Historický zborník MS	5, 1947	s. 526 – 530
Špirko Jozef	Snem v Tridente	Verbum	2, 1947 – 1948	s. 469 – 470
Macek Josef	Ktož sú boží bojovníci. Čtení o Táboře v husitském revolučním hnutí	Historický zborník MS 1950		s. 3983 – 3999

-	Slovanská Bratislava II – III (1949 – 1950)	Hist. zborník MS	1952	s. 406 – 409
Elekes Lajos	Hunyadi	Historický časopis (HČ)	1, 1953	s. 741 – 743
Mályusz, Elemér	Zsigmondkori oklevéltár I	HČ	1, 1953	s. 162 – 163
Macek Josef	Tábor v husitském revolučním hnutí I	HČ	1953	s. 554 – 556
Kniezsa István	Stredoveké české listiny	HČ	1953	s. 163 – 171
Macek Josef	Husité na Baltu a ve Velkopolsku. Praha 1952	HČ	1953	s. 174 – 175
Graus František	Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské. 1953	HČ	1954	s. 139 – 145
Zientara Benedykt	Dzieje Malopolskiego hutnictwa żelaznego w XIV. – XVII. wieku	HČ	1955	s. 296 – 297
Kumorovitz Bernát L.	Veszprémi regeszták	HČ	1955	s. 151
Kavuljak Andrej	Historický miestopis Oravy	Naša veda	1955	s. 378 – 379
Faller J.	A magyar bányagépesítés úttörői a XVIII. Században	Čs. časopis historický	1955	s. 495 – 498
Durdík Josef	Husitské vojenství	HČ	1955	s. 131 – 132
Macek Josef	Tábor v husitském revolučním hnutí 2	HČ	1956	s. 427 – 429
Vajcik Peter	Školstvo, študijné a školské poriadky na Slovensku v XVI. storočí	HČ	1956	s. 118 – 119

K storočnici historika Petra Ratkoša

Bónis György	István király	HČ	1957	s. 404 – 406
Bělohávek M.	Tomáš Müntzer a Čechy	HČ	1958	s. 462 – 464
Husa Václav	Jan Jiskra z Brandýsa a politický zápas Habsburgů s Jagellovci o Uhry v letech 1440 – 1442	HČ	1958	s. 471 – 472
Jeršová Mária	Z dejín rybárstva a rybníkářstva na Slovensku	Historické štúdie	1957	s. 610 – 611
Pauliny Eugen	Klaretov glosár a behemár na Slovensku	HČ	1959	s. 465
Varsik Branislav	Veľká stolica. Nový hrad (Novum castrum, Újvár) a vznik Abovskej, Hevešskej a Šarišskej stolice	Historické štúdie	1961	
Varsik Branislav	Veľká stolica Nový hrad/Novum castrum, Újvár/a vznik Abovskej, Hevešskej a Šarišskej stolice	HČ	1962	s. 461 – 462
Macúrek Josef	Valaši v západných Karpatech v 15. – 18. stoločí	HČ	1961	s. 134 – 135
Györffy György	A magyar östörténet néhány kérdéséről	HČ	1962	s. 590 – 592
Stromlej J.V.	Krstjanskoje vosstanije 1573 goda v Chorvatii	ČsČH	1962	s. 436 – 437
Štika Jaroslav	Bádání o karpatském salašnictví a valašské kolonisaci na Moravě	HČ	1962	s. 465 – 466

Bartha Antal	A honfoglaláskori magyar kovácmesterség társadalmi hátterének kérdéséhez	HČ	1962	s. 301 – 303
Habovštiak Anton	Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečie	HČ	1963	s. 305 – 306
Blanár Vincent	Otázka lexikálnych turcizmov v slovenčine	HČ	1963	s. 498
Habovštiak Alojz	Zaniknutá stredoveká dedina Batka pri Leviciach	HČ	1964	s. 591 – 592
Radojčič R.	Zákon o rudnicina despota Stefana Lazareviča	HČ	1964	s. 596
Györffy György	Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza	HČ	1964	s. 406 – 410
Vavřínek Vladimír	Staroslověnské životy Konstantina a Metoděje	HČ	1964	s. 273 – 275
Ed.	Kosma Pražskij: Češkaja chronika	HČ	1964	s. 281
Polla Belo	Stredoveký hrad na Zelenej hure pri Hrabušiciach	HČ	1965	s. 149
Lalik Tadeusz	Poczatky kapituly Wislickej na tle kształtowania sie kolegiat Polskich XII. wieku	HČ	1965	s. 281 – 282
Kapiszewski Henryk	Cztery źródła do żywota sw. Swirada	HČ	1965	s. 280 – 281
Marsina Richard	Starý hrad a starohradské panstvo	HČ	1965	s. 149 – 150
Lalik Tadeusz	Die Märkte des 12. Jahrhunderts in Polen	HČ	1965	s. 150

Heck Roman	Miniatury wroclawskiego rekopisu Jakuba de Cessulis „Liber super ludum scacorum“	HČ	1965	s. 150
Jalova V.	Pisma Eneja Silvija Pikkolomini kaka istočnik sociál'noj istorii srednevekovej Slovakii	Slovenská archivistika 1	1966	s. 141 – 142
Špiesz Anton, Watzka Jozef	Poddaní v Tekove v 18. stor. Bratislava 1966	Slovenská archivistika 2	1967	s. 111 – 112
Probszt G. V.	Die niederungarischen Bergstädte. München 1966	HČ	1967	s. 315 – 318
Zagiba František	Tulln als missionszentrum für Mähren vor Cyril und Method	HČ	1968	s. 630
Halaga, Ondrej R.	Kaufleuteln	HČ	1968	s. 288
Bílková L., Fiala, Z., Karbulová M.	Altmährische Terminologie in den zeitgenössischen lateinischen Quellen und ihre Bedeutung	HČ	1968	s. 255 – 256
Kutnik Jozef	K historičnosti erbu Liptovskej Sielnice	HČ	1971	s. 595 – 596
Sedlák František	Najstaršia listina a pečat' mesta Bojníc	HČ	1971	s. 592 – 595
Mezey L.	A Pray kodex keletkezése	Slovenská archivistika	1972	s. 324 – 327
Labuda G.	Die Prussen in den tschechischen und slowakischen Ländern des frühen Mittelalters	HČ	1972	s. 637

Bolerazsky Vojtech	Pizetum ostrihonského arcibiskupstva	HČ	1972	s. 155
Marsina Richard	Codex diplomaticus ac epistolaris Slovaciae I.	HČ	1975	s. 259 – 289
Mikulka, J.	K ideologickým zápasům Jednoty bratrské v Polsku	HČ	1972	s. 643 – 644
Horváth P.	Česká pobelohorská emigrácia v Trenčíne I	HČ	1972	s. 644
Bialeková Darina	Výskum slovanského hradiska v Pobedíme okr. Trenčín	HČ	1972	s. 635
Ruttkay, Alexander	Výskum včasnostredovekého opevneného sídla v Ducovom okr. Trnava	HČ	1973	s. 148 – 149
Bad'urík Jozef	Z dejín revíšťského panstva do polovice 17. stor.	HČ	1977	s. 138 – 139
Boba I.	Saint Andreas-Zoerard. A Pole or Istrian	Slovenská Archivistika	1978	č. 1/s. 164 – 166
Hlinka, J.	Nové pohľady na začiatky uhorského mincovníctva	HČ	1978	s. 164
Nemeskür- tiová L.	Výrobné knihy a denníky kremnickej mincovne zo 17. a 18. storočia	HČ	1978	s. 153
Kristó Gy. Tóth H. I.	A legrégibb Naum- legenda és a magyar honfoglslas	HČ	1978	s. 470
Paulinyi, O.	Körmöcbányai kamara 1434 – 35 számadása	HČ	1978	s. 151 – 152
Havlík, L. (ed.)	Magnae Moraviae fontes historici. V.	Slovenská archivistika	1978	s. 162 – 163

Pošvář J.	Mincovní právo v Čechách, na Morave a ve Slezsku do roku 1527	HČ	1979	
Kol.	Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV	HČ	1980	s. 217
Sedlák V.	Regesta diplomatica nec non epistolaria	HČ	1984	s. 281 – 296
Szymanski W., Dabrowska E.	Awarzy – Wengrzy	HČ	1981	s. 272 – 275
Matulay, C.	Mesto Banská Bystrica Katalóg admin. písomností 1255 – 1536	Slovenská archivistika	1981	s. 34 – 36
Piirainen, T.T.	Das Iglauer Bergrecht nach einer Handschrift aus Schemnitz	Slovenská archivistika	1981	s. 131 – 132
Pražák, R.	Legenda sanctorum Zoeradi et Benedicti történelmi és kulturális öszefüggései	HČ	1981	s. 757 – 758

